

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

KAZAK, AZERİ VE ÖZBEK TÜRKÇELERİNDE İKİLEMELER

**HAZIRLAYAN
SİNEM KÜÇÜKAĞAOĞLU**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. FERHAT KARABULUT**

MANİSA

2014

ÖZET

Çalışmamızda Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemelere yer verdik. Bu lehçelerde yazılmış sözlüklerden tespit ettiğimiz ikilemeleri farklı açılardan karşılaştırmalı olarak inceledik.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmacıların ikileme ile ilgili yapmış oldukları çalışmaları ve tercih ettikleri terimleri açıkladık. Bu bölümde ikilemelerin genel özelliklerini açıklayarak, dilbilgisi kitaplarında hangi başlık altında ele alındığına dikkat çektik.

İnceleme bölümünde üç lehçeye ait ikilemeleri ses, yapı, anlam ve köken bakımından ele aldık. Ses bakımından ikilemeleri ilk seslerine göre incelerken Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" makalesinden yararlandık. Yapı bakımından ikilemeleri incelerken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değindik. İkilemeleri anlam bakımından incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini belirledik. Köken kısmında da Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemeleri Türkçe+Türkçe, Farsça+Farsça ve Arapça+Arapça kökenli olmalarına göre tasnif ettik.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise çalışmamızı ana hatlarıyla değerlendirdik, önemli gördüğümüz yerlerin altını çizdik. Ayrıca tezin sonunda üç lehçeden oluşan ikileme sözlüğünü verdik.

Anahtar Kelimeler: İkileme, Kazak Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi

ABSTRACT

In this study, we have given place to the reduplication in Kazakh Turkish which belongs to North-west group (Kıpçak), Uzbek Turkish which belongs to South-east group (Karluk) and Azerbaijan Turkish which belongs to South-west group (Oğuz) among Turkish dialects. We have studied reduplication that we found in the dictionaries which have been written in these dialects in various aspects comparatively.

In the introduction part of the study, the studies made regarding the reduplications by researchers and the terms which they preferred stated. In this part, the general aspects of reduplication have clarified and thus it has drawn into attention that they have handled in what titles in the grammar books.

In the analysis part, we are handled reduplications which belong to three dialects from the point of view of sound, structure, semantic, and etymological. While studying reduplications in terms of sound according to their first sounds, it has taken advantage of the essay “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi” of Osman Nedim Tuna. While studying the reduplications with regard to structure, by considering the words building up the reduplication whether they take affix or not, if taken affix, it has been touched on which affix or affixes they have been taken. While studying the reduplication as semantic, by giving place the reduplications of which both of the words are in the dictionary, the meaning relationship between them has been determined. In the etymological part, the reduplications which are used in common in Kazakh, Uzbek and Azerbaijan Turkish have been classified as Turkish+Turkish, Iranian+Iranian and Arabic+Arabic.

In the conclusion part of the study, on the other hand, our study has assessed with its main parts and the points that we have found important have underlined. Besides, at the end of the thesis, we have given a dictionary of reduplications, composed of three dialects.

Key Words: Reduplications, Kazakh Turkish, Azerbaijan Turkish, Uzbek Turkish

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

03/07/2014

Sinem KÜÇÜKAĞAOĞLU

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Programı öğrencisi Sinem KÜÇÜKAĞAOĞLU'nun "Kazak Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler" konulu tezi incelenmiş ve aday 03.07.2014 tarihinde saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 9.0 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna		<u>OY BİRLİĞİ</u>	☒
DÜZELTME yapılmasına	*	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	**	ile karar verilmiştir.	☐

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

(Danışman)

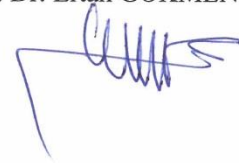
ÜYE

Prof. Dr. Ayşe İLKER

ÜYE

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

Evet   Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10044445
Yazar Adı / Soyadı	SİNEM KÜÇÜKAĞAOĞLU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 16222671614
Telefon	506316644
E-Posta	snm_88_@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	KAZAK, AZERİ VE ÖZBEK TÜRKÇELERİNDE İKİLEMELER
Tezin Tercümesi	THE REDUPLICATIONS IN KAZAKH, AZERBAIJAN AND UZBEK TURKISH
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	717
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. FERHAT KARABULUT 17276785340
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 12.07.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

12.07.2014

İmza:

ÖNSÖZ

Türk dilinin söz varlığında önemli bir yere sahip olan ikileme konusu üzerinde pek çok araştırmacı çalışma yapmıştır ve yapmaya da devam edecektir. Çünkü başka dillerde kullanımına az rastladığımız anlatım biçimi olan ikilemeler, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir.

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Türkçenin genel söz varlığını zenginleştiren ikilemeler, Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Her ne kadar Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde yer alan ikilemeler gerek tez gerekse makale kapsamında araştırma konusu olsa da karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bizim de bu çalışmada maksadımız, Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştırmaktır. Bu çalışmada üç lehçede yer alan ikilemeleri farklı açılardan ele alıp benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmam sırasında gösterdikleri sabır ve sonsuz destek için aileme minnettarım.

Ayrıca çalışmalarımı maddi anlamda desteklediği için yüksek lisans bursiyeri olduğum Tübitak'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
I. BÖLÜM	1
1.1. GİRİŞ.....	1
1.1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.1.2. Çalışmanın Amacı	1
1.1.3. Literatür Taraması	1
1.1.4. Metodoloji	26
1.1.5. İkileme ile İlgili Genel Bilgi.....	34
1.1.5.1. Tanım ve Terim Meselesi	44
1.1.5.2. İkilemelerin Sınıflandırılması	55
II. BÖLÜM	61
2.1. SES BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	61
2.1.1. Sözcüklerin İlk Seslerine Göre İkilemeler.....	62
2.1.1.1. Ünlü-Ünlü	62
2.1.1.1. Ünlü-Ünsüz	72
2.1.1.2. Ünsüz-Ünsüz.....	85
2.1.1.3. Ünsüz-Ünlü	125
2.1.2. Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler.....	129
2.1.2.1. Ön Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler.....	130
2.1.2.2. İç Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler.....	155
2.1.2.3. Son Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler.....	159
2.1.3. Ses Düzeni Bakımından İkilemeler	174
III. BÖLÜM	185
3.1. YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	185
3.1.1. Basit Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	186
3.1.1.1. Yalnız Halde Bulunan İkilemeler	186
3.1.1.1.1. Her İki Kelimesi de Ayrı Olarak Kullanılan İkilemeler	187
3.1.1.1.2. En Az Bir Kelimesi Tek Başına Kullanılmayan İkilemeler	215
3.1.1.1.2.1. İlk Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler.....	217
3.1.1.1.2.2. İkinci Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler	227
3.1.1.1.2.3. Her İki Kelimenin de Tek Başına Kullanılmadığı İkilemeler.....	233
3.1.1.1.3. Yansıma Kelimelerle Oluşan İkilemeler.....	240
3.1.1.2. Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler	252
3.1.1.2.1. İsim Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler.....	253

3.1.1.2.1.1. Çokluk Eki Alarak Oluşan İkilemeler	253
3.1.1.2.1.2. İyelik Eki Alarak Oluşan İkilemeler	254
3.1.1.2.1.3. Aitlik Eki Alarak Oluşan İkilemeler	264
3.1.1.2.1.4. Akkuzatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler.....	264
3.1.1.2.1.5. Datif Eki Alarak Oluşan İkilemeler	265
3.1.1.2.1.6. Lokatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler	268
3.1.1.2.1.7. Ablatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler.....	270
3.1.1.2.1.7. Ekvatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler	276
3.1.1.2.1.8. Instrumental Eki Alarak Oluşan İkilemeler	278
3.1.1.2.2. Fiil Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler	280
3.1.1.2.2.1. Gerundium Ekleriyle Oluşan İkilemeler	280
3.1.1.2.2.2. Partisip Eki Alarak Oluşan İkilemeler	293
3.1.1.2.3. Fiil Çekimi Şeklinde Oluşan İkilemeler.....	298
3.1.1.2.3.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler	298
3.1.1.2.3.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler	299
3.1.2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	300
3.1.2.1. İsimden İsim Yapan Eklerle Oluşan İkilemeler	300
3.1.2.1.1. +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler	300
3.1.2.1.2. +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler	310
3.1.2.1.3. +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep ekini alarak oluşan ikilemeler	313
3.1.2.1.4. +lıq/+lik, +dıq/+dik, +tıq/+tik; +lığ/+lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler	313
3.1.2.1.5. +çılığ/+çilik, +çuluğ/+çülük ekini alarak oluşan ikilemeler	317
3.1.2.1.6. +şı/+şi, +çı/çi, +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşan ikilemeler	317
3.1.2.1.7. +cığ/+cik, +cuğ/+cük ekini alarak oluşan ikilemeler	318
3.1.2.1.8. +şılıq/+şilik ekini alarak oluşan ikilemeler.....	318
3.1.2.1.9. +şa/+şe; +ça/+çe ekini alarak oluşan ikilemeler.....	318
3.1.2.1.10. +malı/+meli, +balı/+beli, +palı/+peli ekini alarak oluşan ikilemeler	318
3.1.2.1.11. +ar/+er, +şar/+şer ekini alarak oluşan ikilemeler.....	318
3.1.2.1.12. +(i)mtıl/(i)mtıl, +(u)mtul/(ü)mtül ekini alarak oluşan ikilemeler	319
3.1.2.2. İsimden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler.....	319
3.1.2.2.1. +la/+le, +da/+de, +ta/+te; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler	319
3.1.2.2.2. +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten ekini alarak kurulan ikilemeler	320

3.1.2.3. Fiilden İsim Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler.....	320
3.1.2.3.1. -ma/-me; -mä ekini alarak oluşan ikilemeler	320
3.1.2.3.2. -w ekini alarak oluşan ikilemeler	321
3.1.2.3.3. -m ekini alarak oluşan ikilemeler	322
3.1.2.3.4. -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ŝ ekini alarak oluşan ikilemeler.....	323
3.1.2.3.5. -ış /-iş ekini alarak oluşan ikilemeler.....	323
3.1.2.3.6. -ğı/-gi, -ğı/-ki ekini alarak oluşan ikilemeler	324
3.1.2.3.7. -ğın/-ğın, -qın/-kin; -ğın/gın, ğın/kın, -ğın/gün, ğın/kün ekini olarak oluşan ikilemeler	324
3.1.2.3.8. -k/-q; -ğ/-g; -q/-k ekini alarak oluşan ikilemeler.....	324
3.1.2.1.9. -ı/-i, -u/-ü ekini alarak oluşan ikilemeler	325
3.1.2.4. Fiilden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler	325
3.1.2.4.1. -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n ekini alarak oluşan ikilemeler	325
3.1.2.4.2. -l; - (ı)l/-(i)l, -(u)l/-(ü)l; -l/-(i)l ekini alarak oluşan ikilemeler	326
3.1.2.4.3. -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikilemeler.....	327
3.1.2.4.4. -t; -t, -(ı)t/-(i)t, -(u)t/-(ü)t; -t ekini alarak oluşan ikilemeler.....	327
3.1.2.4.5. -(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r ekini alarak oluşan ikilemeler	327
3.1.2.4.6. -s; -(ı)ŝ /-(ı)ŝ, -(u)ŝ/-(ü)ŝ; -ŝ/ -(i)ŝ ekini alarak oluşan ikilemeler	328
3.1.2.4.7. -ma/-me olumsuzluk ekini alarak oluşan ikilemeler.....	328
3.1.3. Farklı Oluşumlu Yapılar.....	328
3.1.3.1. Deyimlerden Oluşan İkilemeler	328
3.1.3.2. Yardımcı Fiillerle Oluşan İkilemeler	339
3.1.3.3. Pekiştirmeli Yapılar	341
3.1.3.3.1. Başta Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler.....	342
3.1.3.3.2. Ortada Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler	348
3.1.3.4. Kökteş Olarak Oluşan İkilemeler.....	349
3.1.3.5. Önsesi /m/ ile Değiştirilerek Yüklenen İkilemeler	350
3.1.3.6. İzafet Terkipli Yapılar	352
3.1.3.7. Üçlü Yapılar.....	361
IV. BÖLÜM	363
4.1. ANLAM BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	363
4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	365
4.1.2. Eş Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	381
4.1.3. Yakın Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	389
4.1.4. Zıt Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler	409
4.1.5. Biri Olumlu Diğeri Olumsuz Kelimelerden Oluşan İkilemeler	417
4.1.6. Birbiriyle Anlam Bütünlüğü Oluşturan İkilemeler	421
4.1.6. Sayılardan Oluşan İkilemeler	432

V. BÖLÜM.....	434
5.1. KÖKEN BAKIMINDAN İKİLEMELER.....	434
5.1.1. Türkçe+Türkçe Kökenli Olan İkilemeler	435
5.1.2. Farsça+Farsça Kökenli Olan İkilemeler	496
5.1.3. Arapça+Arapça Kökenli Olan İkilemeler.....	503
VI. BÖLÜM.....	508
6.1. SONUÇ	508
6.2. KAYNAKÇA	520
6.3. EK	527
6.3.1. SÖZLÜK.....	527
6.3.1.1. Kazak Türkçesinde İkilemeler	527
6.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde İkilemeler	580
1.1.1.1. Özbek Türkçesinde İkilemeler	683

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e: adı geçen eser

a.g.m: adı geçen makale

Ar.: Arapça

Bkz.: Bakınız

DLT.: Divanü Lügat'it Türk

Fars.: Farsça

Örn.: Örneğin

T.: Türkçe

vb.: ve benzeri

I. BÖLÜM

1.1.GİRİŞ

1.1.1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerin ses, yapı, anlam ve köken bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmesine dayanır. Çalışma alanımızı sadece sözlüklerde yer alan ikilemelerle sınırladık. Bu bakımından bu lehçelerde yapılmış kapsamlı sözlüklerden yararlanarak tespit edilen ikilemeleri tasnif ettik. Tasnif edilen bu ikilemeleri her başlık altında tablolar halinde listeledik ve karşılaştırmalı olarak değerlendirdik.

1.1.2. Çalışmanın Amacı

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Türkçenin genel söz varlığını zenginleştiren ikilemeler, Türkiye Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu çalışmada maksadımız, Türk lehçeleri içerisinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştırmaktır. Genel Türk dilinin farklı kollarına mensup bu lehçeler, yapı ve kullanış farklılıklarını ve benzerliklerinin ortaya konabilmesi için özellikle seçilmiştir.

1.1.3. Literatür Taraması

Türk dilinde ikileme konusu üzerine çok sayıda araştırmacı çalışma yapmıştır. Gerek Türkoloji’de yayınlanan makalelerde, gerek dilbilgisi kitaplarının bir bölümünde hatta sadece bu konu ile ilgili bir kitap olarak gerekse yapılan yüksek lisans tezlerinde ikileme konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Biz bu başlık altında yapılan çalışmalara yazıldığı yılı esas alarak ana hatlarıyla değineceğiz:

11. yüzyılda büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud “Divan-ı Lügati’t Türk” adlı eserinde ikilemelere değinmiştir. Bu konuda şu açıklamaları yapmıştır: Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir. Türklerin birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler¹, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman “kattı kardı” derler. Burada kök olan “kattı”dır, ‘kardı’ kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyle bir şeyi karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle, Türkler “edhgü yawlak” derler, ‘iyi kötü’ demektir. Edhgü “iyi”, yawlak “yavuz, kötü” anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar, tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanırlar.² Kaşgarlı Mahmud’un bu açıklamalarından, eskiden beri kullanılan ikilemelerin Oğuzların dışındaki Türk boyları tarafından başvurulan önemli bir anlatım özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

Türkçede ikilemeler konusunda ilk çalışmayı 1899 yılında Karl Foy yapmıştır. “Karl Foy, *Studien Zur Osmanischen Syntax* adlı çalışmasında ikilemeleri, saha, mana, hece sayısı, sözcük sırası ve dilbilgisi açılarından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan sözcüklerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeye çalışmıştır.”³

Hasan Eren 1949 yılında yayımlanan “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”⁴ adlı makalesinde ikileme kelimesi yerine ikiz kelime (hendiadyoin) tabirini kullanmaktadır. İkiz kelimelerin ikinci kısmının müstakil olarak halk arasında kullanıldığını belirten Eren, çoluk çocuk, enik menik, azman mazman, anuk manuk, böcü öcü, balak malak gibi ikiz kelimelerin tarihini ana çizgileriyle aydınlatmıştır. İkilemeyi oluşturan ikinci sözcüğün tek başına kullanıldığını belirtmiş ve “m” sesinin sözcük başına ilavesiyle yapıldığı zannedilen “enik menik, azman mazman, anuk manuk, balak malak” gibi ikilemelerde ikinci kelimenin anlamlı olup müstakil sözcükler olduğunu ifade etmiştir.

Osman Nedim Tuna 1949 yılında yayımladığı “Türkçede Tekrarlar” adlı makalesinde tekrarların Türk dilinde önemini ve Türk diline kazandırdığı özellikleri sıraladıktan sonra bu konuda yapılan çalışmaları değerlendirmiştir. Türk dilinde fonetik

¹ Burada Kaşgarlı Mahmud’un öbür Türklerden kastı Karahanlı devlet yönetiminde en etkili unsur olan Hakaniye / Hakanlılar’dır.

² Besim Atalay, *Divânu Lûgâti ’t-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1939, s.432

³ Şahbender Çoraklı, “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001, s. 53-60.

⁴ Hasan, Eren, “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Ankara, 1949, s. 283-286.

olayları (hiatustilger, contraction, krassé, métathése, assimilation, dissimilation, gémination, düşme) sıraladıktan sonra bu özelliklerin dilimize çeki-düzen vermeye çalıştıklarını belirtmiştir. Dilimizde pek çok tekrar kipinin olduğunu söyleyen Tuna, “Konuşur iken sözlerimizi bu kiplere dökeriz. Her kip başlı başına bir anlam taşır ve biz bu anlamlardan en güzel bir şekilde faydalanabiliriz. Mesela: koşan-koşana deyince, gözümüzün önüne telaşlı bir sahne gelir, herkesin koştuğunu anlarız. Bu kipe belli bir fiil kümesinin bütün fiillerini yerleştirebiliriz. Düşen-düşene, bağırın-bağırana, gülen-gülene ağlayan-ağlayana vb gibi” açıklamasını yapmıştır.⁵ Cümlede tekrarın büyük yer tuttuğuna değinen Tuna, isim ve sıfatlarda tekrarlar, zarflarda tekrarlar (tabiat taklidi zarflar, tabiat taklidi olmayan veya olup da taklitliği artık belli olmayan zarflar ve zarf kipleri) ve fiilden yapılma tekrar şekilleri olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir.

Osman Nedim Tuna'nın bir yıl sonra *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nde yayımladığı “Türkçede Tekrarlar 2” makalesinde, “Türkçede Tekrarlar” makalesinde isim ve sıfatlarda, zarflarda ve fiilden yapılma tekrar şekillerini incelemiş olduğu konuya çeşitli kiplerin mana nüanslarını belirlemek sureti ile devam etmiştir. Müstakil bir sözle tekrarlanan şekiller, üçüzlü ve dördüzlü tekrarlar ve heyecan tekrarlarından bahsettikten sonra tek başına kullanılabilen ve söz birliği niteliğinde olan kalıplaşmış şekillerle, diğer bölümlere girmeyen daha özel tekrarlardan bahsetmiştir. Her bir ana başlığı alt başlıklarda inceleyen Tuna, ayrı ayrı örneklerle tekrarları somutlaştırır. Hendiadyoinleri ayrı ana başlıkta ele almış ve şu açıklamayı yapmıştır: İlk metinlerimizden zamanımıza kadar, çok geniş çapta kullanıldığını gördüğümüz hendiadyoinlerin yan-yana gelişleri bir takım kurallara bağlı olup, üzerinde çalışanlar tarafından tespit edilmiştir. Biz sadece, konumuzdaki yeri dolayısı ile, burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Alt-üst, ad-san, az-uz, az-buz, boy-pos, süs-püs vs.⁶ Çalışmasının devamında halk edebiyatı ürünlerinde geçen tekrarlar üzerinde durmuş; şiirde, bilmecelelerde, atasözlerinde ve tekerlemelerde geçen tekrarları tespit etmiştir.

Mehmet Ali Ağakay'ın 1953 yılında “Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine”⁷ ve “Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine 2”⁸ olmak üzere iki makalesi

⁵ Osman Nedim Tuna, “Türkçede Tekrarlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2-3, İstanbul, 1949, s. 429-447

⁶ Osman Nedim Tuna, “Türkçede Tekrarlar 2”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1-2, İstanbul, 1950, s.35-82

⁷ Mehmet Ali Ağakay, “Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine,” *Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 16, Ocak 1953a s.189-191

yayımlanmıştır. İlk makalesinde kelime ikilemeleri olarak tarif ettiği ikizlemeler üzerinde durmuştur. İkileme ve ikizleme kavramlarını farklı ifade eden Ağakay, arka arkaya tekrarlanan bir kelimenin her tekrarını, sözdizimi bakımından ayrı bir görevde ise böyle bir grubun ikileme sayılamayacağını belirtmiştir. İkizlemeleri ikilemenin bir alt grubu olarak düşünmüş tam kelime tekrarları için ikizleme kavramını kullanmıştır. Tekrarların ikizleme olabilmesi için ise bir bütün haline geçerek anlamca az çok değişik yeni bir değer kazanmaları gerektiğini dile getirmiştir. İkizlemelerin çeşidi olan yalın (güzel güzel (ağaçlar), avuç avuç (paralar), mışıl mışıl, vb.) ve bağlı ikizlemeleri (bugüne bugün, güzel mi güzel, vb.) kendi içerisinde alt gruplara ayırmıştır. “İkizlemeler Üzerine 2” adlı makalesinde ise, ikizlemeleri anlam değerleri açısından incelemiştir. Kurala bağlı olmayan ikizlemelere sözlük ikizlemeleri, gerek yapılış gerekse anlam bakımından kurala bağlı olanlar için ise gramer ikizlemeleri kavramını kullanmıştır. Bu makalesinde Ağakay, hem kısa hem de etkili bir anlatım olması için gramer ikizlemeleri üzerinde durmuştur. Bu ikizlemeleri gramer niteliklerine ve anlam çevrelerine göre üç grupta -cümle değerindeki ikizlemeler, zarf görevindeki ikizlemeler ve sıfat görevindeki ikizlemeler- incelemiş ve örneklerle konuyu somutlaştırmıştır.

Mehmet Ali Ağakay 1954 yılında yayımlanan “Türkçede Kelime Koşmaları”⁹ adlı makalesinde ikileme için kullanılan kavramları eleştirerek, ikilemenin tanımını yapmış ve kendisinin bulduğu kavram olan “koşma”yı tercih ettiğini dile getirmiştir. Daha sonra A. Cevat Emre ile Saadet Çağatay’ın ikileme konusundaki çalışmalarına değinmiştir. Ağakay, Saadet Çağatay’ın iki yüz altmış kadar Uygurca ikileme üzerinde yaptığı “Uygurcada hendiadyoinler” adındaki çalışmasında tespit ettiği diziliş kurallarını anlatarak bazı sonuçlara varmış ve bunu Türkiye Türkçesinden derlenmiş dört yüz kelime koşması ile karşılaştırmıştır. Bu kısa karşılaştırmadan sonra incelemeyi biri koşuklar dizilirken uyulan ilkeler, diğeri de meydana gelen koşmalarla sağlanan anlam değerleri olmak üzere iki bakımdan yürütmüştür. Diziliş ilkeleri başlığında koşmaların dizi sırasını, koşukların birbiri karşısındaki anlam ve ses durumuna bağlamıştır. Koşmalarla sağlanan anlatışları da yedi maddede toplayan Ağakay, halkın

⁸ Mehmet Ali Ağakay, “Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2”, *Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 17, Şubat 1953b, s.268-271

⁹ Mehmet Ali Ağakay, “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Sayı 7, Ankara, 1954, s.97-104.

öz dilden yarattığı ikilemelerin yabancı kurallı koşmaya göre bol ve çeşitli olduğunu söyleyerek makalesini noktalamıştır.

Beşir Göğüş 1962 yılında yayımlanan “Türkçede Bileşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği”¹⁰ makalesinde ilk önce bileşik kelimenin çeşitli kaynaklarda nasıl tanımlandığına değinerek bu kavramı açıklamıştır. Bileşenlerin anlamca ve sesçe kaynaşmasına değindikten sonra bileşik kelimelerin nasıl oluştuğunu, belirtme ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler ve sözdizimi ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler başlıkları altında incelemiştir. Göğüş, belirtme ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimelerde ikizlemeler konusuna da değinmiş ve onların da bileşik kelime sayılması gerektiğini ifade etmiştir. İkizleme konusuna sözdizimi ilgisiyle oluşmuş bileşik kelimeler başlığı altında fiil ikizlemeleri alt başlığında açıklama getirmiştir. Makalenin sonunda bileşik kelimelerin nasıl yazılması gerektiğine değinmiş ve nelere dikkat edilmesi gerekenleri maddeler halinde açıklamıştır. İkizlemelerin yazımına dair açıklamalar da yapmıştır.

Andreas Tietze 1966 yılında yayımlanan “Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler”¹¹ adlı makalesinde çift sözlerden biri olan “çer çöp”ün nasıl teşekkül ettiğini incelemiştir. Birbirinden ayrı çift sözlerin oluşumundan bahsederek, bu tür sözcüklerde ikinci unsurun genellikle ilk unsuru takip ettiğini belirtmektedir. Ancak “çoluk çocuk” ikilemesinde olduğu gibi “çer çöp” ikilemesinin de bu duruma istisna teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu durumda mühmel kabul edilen unsurun aslında unutulmuş olabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine diğer Türk lehçelerinde “çer çöp” ve başka varyantı olan “çör çöp” çift sözünde çer ve çör kelimelerini araştırmıştır. “çör çöp” ikilemesindeki çör sözcüğünün anlamlı bir sözcük olduğunu lehçelerden yararlanarak ortaya koymuştur. “Çör” kelimesi Türkiye Türkçesindeki şekli ile Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamı karşılamıştır. Bu şekilde yapılmış çift sözleri Azerice romanları tarayarak liste şeklinde vermiştir. Buradan yola çıkarak bu şeklin Türkiye Türkçesine Azericeden girmiş olduğunu tahmin etmiştir. Azericede son harfi /r/ olan sözcüğü başa getirince çok yaygın olan bu terkip şeklinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Tietze, makalesine bu tip çift sözleri Anadolu Türkçesinde bulduğu

¹⁰ Beşir Göğüş, “Türkçede Birleşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1962, s. 245-264.

¹¹ Andreas Tietze, “Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler”, *Reşit Rahmeti Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*: 19, Ankara, 1966, s. 423-428.

örnekleri vererek devam etmiş ve Anadolu'nun dil hususiyetlerini araştırırken İran ve Kafkas Azerbaycan'ından yararlanmamız gerektiğini vurgu yapmıştır.

İkileme üzerine en kapsamlı çalışmayı 1981 yılında yapan Vecihe Hatiboğlu *Türk Dilinde İkileme* kitabında ikilemeleri çeşitli açılardan incelemiştir. İlk olarak ikilemelerin genel özelliklerini sıralayan Hatiboğlu, bu bölümde ikilemelerdeki ses benzerliği, sözcükler arasında ünlü kuralları, kalıplaşma, sıra kalıplaşması, kalıplaşmanın sürdürülmesi ve kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yapı bölümünde “İkileme olayı, yapı bakımından, Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı, başlı başına ele alınınca, ikileme olayının önemi ortaya çıkar”¹² diyerek ikilemelerin yapı bakımından önemine dikkat çekmiştir. İkilemeleri, sözcük yapısı bakımından ikileme, aralıklı ikilemeler, sözcük türü bakımından ikilemeler, yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler, görev bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeyi kuran sözcükler başlıkları altında incelemiştir. Son kısımda da “Tarih Boyunca Türkçede İkileme” başlığı altında Orhun yazıtlarında ve Uygurcada ikilemeleri örneklerle açıklamıştır. Türkiye Türkçesinde ikilemelere de kısaca değinen Hatiboğlu, şiirde ikileme, düzyazıda ikileme (deyimlerde ikileme ve atasözlerinde ikileme) konusuna da değinmiştir. Kitabın sonunda ikileme sözlüğü oluşturmuştur.

Osman Nedim Tuna 1983 yılında yayımlanan “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi” makalesinde kendisinden önce yapılan çalışmaların birbirini tekrar ettiği söyleyerek eleştirmiş ve Mehmet Ali Ağakay'ın “Türkçede Kelime Koşmaları” makalesinden yola çıkarak eş heceli ikilemelerle ilgili sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi oluşturmuştur. Ağakay'ın bu makalesini seçmesinin nedenini, bu çalışmanın o zamana kadarki bütün yazılanların en derli toplu olması ve konu olarak yalnız Türkçeyi ele alması, kısalığına rağmen diziliş esaslarına ait bütün bilinenleri kendi katkıları ve örnekleri ile sunması, “kelime koşmaları” adını verdiği ikili yapılarla kavram bakımından daha geniş bir çerçeveden bakması¹³, Ağakay'ın makalesinin kolayca ulaşılabilir olması olarak açıklamaktadır. Ağakay'ın “mantıki sıraya göre dizilenler” başlığı altında verdiği ikilemeler için Tuna,

¹² Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurum Yayınları (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara, 1981, s.9

¹³ Osman Nedim Tuna da bu yapıların hendiadyoinden farklı kullanıldığını dile getirmek için “descriptive binaries” terimini kullandığını belirtmiştir

“fonetik yapı özellikleri esasına göre dizme” kuralını uygun görmüştür. Çünkü Tuna’ya göre mantıki sıra, ancak her iki üyesi de manalı ikilemelerde söz konusudur. Ağakay’ın sıralamada manayı esas almasına Tuna, “İkilemelerde “mana”yı bir kurala esas almanın mümkün olabileceğini sanmıyorum. Çünkü üyeleri manalı ikilemeler bulunduğu gibi, manası olmayanlar da vardır. Mesela, kapı baca, ıdığı cıdığı. Bundan başka yalnız bir üyesi manalı olan ikilemelerde, bu üye, sırada ilk veya ikinci olabilir. Mesela, adam cudam, çoluk çocuk. Mantıki sıra, ancak her iki üyesi de manalı ikilemelerde söz konusudur. O halde, böyle bir kural mevcut olsa bile, çok sınırlı kalmaya mahkûmdur. Ağakay’ın bu kural için verdiği misallerin sayısını bütün misallerin sayısına nispeti sadece ¼’tür. Bu, bir bakıma görüşümü doğrulamaktadır”¹⁴ şeklinde eleştiride bulunmuştur. Osman Nedim Tuna, çalışma sırasında uzun araştırmalar sonucunda elde ettiği 2022 hece sayıları eş ikilemelerden yararlanmıştır. Ağakay’ın tespit edip üzerinde durduğu 400 ikilemeyi ise yetersiz bulmaktadır. Çünkü bir sistemin, düzenin kural olarak kabul edilmesi için en az fire verip çok sayıda örneğe sahip olması gerektiğini düşünür. Yararlandığı 2022 eş heceli ikilemelerde örneklerden yola çıkarak formüller ve kurallar oluşturmuştur. Ona göre, eğer ikilemelerin üyeleri fonetik esasa göre dizilmişse bu, ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz veya ünsüz-ünsüz şemalarından herhangi birine uyabilir. Onun saptadığı kurallardan ünlü-ünlü kuralına göre, ikilemede ilk sözcüğün ilk hecesinde a sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde de o, u, ü, ö, i sesleri bulunabilir. Diğer kurallar da bu şekilde, ikilemeyi oluşturan sözcüğün ilk hecesindeki ünlüye göre ikinci sözcüğün ilk hecesindeki ünlüsünün ne olabileceği hakkında fikir vermektedir. Tuna’ya göre, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin ikisi de ünsüzle başlıyorsa ünlü ile biten sözcük ünsüz ile biten sözcükten önce gelir. Bulduğu ünsüz dizisini Moğol dillerinde derlenen sınırlı malzemedan tespit ettiği ünsüz dizisi ile karşılaştırmıştır. Makalesinde ayrıca Farsça, İngilizce ve Urducada da aynı dizinin beş dilde de ufak tefek farklılıklarla geçerli olduğunu örnekler vererek göstermiştir. Bunun yanı sıra sistem halinde tespit ettiği bütün kuralların İngilizce hariç hepsinde işlediğine de şahit olmuştur. Tuna, ikilemelerdeki formüllerin nasıl işlediğini örnekler halinde sunduktan sonra, ikilemelerde üyelerin sıralama kanunlarına ilişkin tablolar göstermiştir.

¹⁴Osman Nedim Tuna, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-1983, s. 163-228

Nuri Yüce 1988 yılında yayımladığı “İkilemelerdeki İlginç Problemler”¹⁵ makalesinde, ikilemelerdeki kelimelerin, özellikle ikinci konumdaki kelimelerin, genel olarak pek çoğunun Türkiye Türkçesi yazı dilinde, hatta ağızlarda bile artık tek başına kullanılmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu kelimelerin ses yapısı bakımından başka lehçelerin özelliğini taşıyan kelimeler olduğunu, bunların ayrıca açıklanmasının güç ve problemlili kelimeler olduğunu ifade etmiştir. İkilemelerde yazı dilinde tek başına kullanılmayan kelimeler özellikle de ikinci kelimeler üzerinde durarak onları açıklamaya çalışmıştır. Yüce, “arı sili, bos bolamadı, boy bos~boy pos, böcü börtü, bölük püntük~(bölük pöntük) bölük pürçük(~bölük pörçük), bul- buşur-, döl döş, düş dülek, goca gontu, tana torpu, torla- top(ar)la-, tüy tüs, yayan yapıldak” ikilemeleri ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

Hamza Zülfikar 1995 yılında yayımladığı *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*¹⁶ adlı çalışmasında yansımaları, ses bilgisi ve yapı bakımından ele almıştır. Zülfikar, bizim de araştırma konumuz olan ikilemeleri, yansıma kelimeler içerisinde değerlendirmiş ve birincil ve ikincil biçimler olarak ayırdığı yansımalarda ikilemeli şekilleri ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Yansımaları yapı bakımından incelerken ikilemeli şekilleri görev ve kullanımlarına göre değinmiş, türevleri kısmında da ikileme şeklinde oluşan yansımaları fiilleri ele almıştır. Ses yansımalarında ikileme konusunu ayrı bir başlık altında incelemiş olan Zülfikar, kitabın sonunda kavramlar dizini ve sözlük vermiştir. Sözlük bölümünde ortak dilimizdeki, Anadolu ağızlarındaki ve eski dönemlerdeki örneklere geniş ölçüde yer vermiştir.

Ömer Demircan 1997 yılında yayımladığı “Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama”¹⁷ makalesinde yansımaları nedenli gösterge türü olarak ele almış ve buradaki nedenliliğin evrensel olmayıp dile özel sayıldığını vurgulamıştır. İncelemesinde Türkçedeki yansıma sözcüklerin nedenli bölümleri üzerinde durmuş, yansıma-dışı veriler, ortak özellikler işleme alınmamıştır. Demircan, nedenli bölümleri biçimsel ayrımlar, ünlülere bağlı ayrımlar ve ünsüzlere bağlı ayrımlar olmak üzere üç

¹⁵ Nuri Yüce, “İkilemelerdeki İlginç Problemler”, *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1988, s. 419-427.

¹⁶ Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

¹⁷ Ömer Demircan, “Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama”, *8. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996*, Ankara, 1997, s. 191-206.

başlık altında incelemiştir. Son olarak da nesnelere arasındaki çizgisel ilişkiyi belirtmiştir.

Şahbender Çoraklı 2001 yılında yayımlanan “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1” adlı makalesinde Vecihe Hatiboğlu’nun ikileme tanımını verdikten sonra kendisi ikilemeyi şu şekilde tanımlamıştır: İkileme, anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek için kitap mitap örneğinde olduğu gibi aynı sözcüğün kısmen ya da kara kara da olduğu gibi tamamen tekrarlanarak veya eş dost, dost düşman örneklerinde olduğu gibi eş anlamlı ya da zıt anlamlı iki ayrı sözcüğün bir arada kullanılması yoluyla elde edilen yeni oluşumdur.¹⁸ İkilemeler konusundaki çalışmaların yetersiz olduğunu söyledikten sonra, bu çalışmada ikilemeleri yapısal olarak ele alıp Almanca başta olmak üzere bazı yabancı dillerde olan Türkçe ikilemelere ait benzerliğe dikkat çekeceğini belirtmiştir. Daha sonra ikilemelerin yapısı ve özelliklerini kalıplaşma özelliği ve ses benzerliği özelliği olmak üzere iki başlık altında inceleyen Çoraklı, m- sesi ile yapılan ikilemeleri de ele almıştır. Yabancı dillerde karşılaştığı bu yapıdaki ikilemelerle karşılaştığını dile getirmiş ve sonuç olarak da bu yapıların Türkçeden etkilenerek yapıldıklarına dikkat çekmiştir.

Şahbender Çoraklı 2005 yılında yayımlanan “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 2”¹⁹ makalesinde Almanca ve Türkçedeki ikilemelerde kalıplaşmayı perçinleyen etmenlere bir de mana yönünden bakmış, değişmez sıraları tespit etmeye çalışmıştır. Türkçe ikilemelerin özelliklerini, önceki olaydan sonraki olaya, dışıdan erkeğe ve uzaktan yakına olmak üzere üç ana başlıkta ele almıştır. Bunları kısaca açıkladıktan sonra Almandaki ikilemelerin özelliklerini inceleyen Çoraklı, sonunda Türkçe ve Almancaya ait ikilemeleri verdiği özellikler bakımından karşılaştırmıştır.

Doğan Aksan 1996 yılında yayımlanan *Türkçenin Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*-²⁰ kitabında ikilemelere Türkçenin söz varlığı ve Türkiye Türkçesinin söz varlığı kısmında değinmiştir. Türkçenin söz varlığı kısmında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine değinen Aksan, Türkiye Türkçesinde ikilemeler kısmında ise ikilemelerin genel niteliklerine ve yansımaları ikilemelere

¹⁸ Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

¹⁹ Şahbender Çoraklı, “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 2”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 2005, s. 41-44.

²⁰ Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*-, Engin Yayınevi, Ankara, 1996

değirmiştir. 2001 yılında yayımladığı *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*-²¹ kitabında ikilemelerin anlam açısından başka türlerine örnekler vererek değirmiştir. İkilemeleri üç başlık altında incelemiştir:

1. Eş anlamlı sayılabilecek olan ad, sıfat, belirteç gibi sözcük türlerinin hemen hepsinden alınma öğelerle kurulmuş, yerli ve yabancı kökenli sözcüklerle oluşturulmuş ikilemeler, yinelemelerle kurulanlar
2. Karşıt anlamlı öğelerden kurulan ikilemeler
3. Yansımali ikilemeler
  - a. Yalnızca belli bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar
  - b. Birden çok eylemi betimleyen yansımali ikilemeler
  - c. Dereceleme gösteren yansımali ikilemeler
  - d. Yansımali ikilemelere dayanan üçlü biçimler

Tuncer Gülensoy 2000 yılında yayımladığı, *Türkçe El Kitabı*'nda ikileme konusuna Türkçenin imlası- dikkat edilecek hususlar- kısmında ve cümle türleri-yapı bakımından cümle türleri- kısmında yer vermiştir. Türkçenin imlası kısmında ikilemelerin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin bilgi veren Gülensoy, cümle türlerinde de ikilemeli yan cümleyi, “Aynı kökten iki çekimli fiilin olumlu ve olumsuz şekillerinin ikileme kurmasıyla ve temel cümleye “hemen, derhal, o anda” kavramları veren yan cümledir. Kış geldi gelecek, hala odun almadı, Tren kalktı kalkacak, biz evden çıkamadık vs.”²² şeklinde açıklamıştır.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi*²³ kitabında tekrarlara kelime grupları içerisinde yer vermiştir. Tekrarların tanımını yaptıktan sonra, fonksiyonlarına değirmiştir. Tekrarları aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar ve ilaveli tekrarlar olmak üzere dörde ayıran Ergin, tekrarların yazımına da dikkat çekmiştir. Aynen tekrarlarda ele aldığı yansımali tekrarları ayrı başlık altında incelememiştir.

Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* ²⁴ kitabında ikileme terimi yerine tekrar grubu terimini kullanmış ve bunu kelime grupları başlığı altında değerlendirmiştir.

²¹ Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*-, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001

²²Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.437

²³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi (Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin)*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 2008

²⁴ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013

Tekrar grubunun tanımını yaptıktan sonra özelliklerini maddelerle açıklamış, örneklerle somutlaştırmıştır.

Mustafa Özkan 2004 yılında yayımlanan “Deyimleşmiş İkilemeler”²⁵ makalesinde her dilin söz varlığı içinde bulunan atasözü, deyim, terim, kalıp sözler gibi birden çok sözcükten kurulan kalıplaşmış öğelerin, o toplumun maddi ve manevi kültürünü yansıtan sözler olduğunu ve bu öğelerin dilin içyapısını, anlam özelliklerini de yansıttığını söyleyerek önemini belirtmiştir. Deyimlerin özelliklerinden (somutlaştırma ve kişileştirme, benzetme, alüzyon, hem gerçek hem de deyimleşme niteliği taşıması) bahsetmiş ve bu özellikleri ayrı başlıklar altında örnekler ışığında somutlaştırmıştır. Deyimlerde kalıplaşma derecelerine değinen Özkan, deyim oluşturulan öğelerin anlamları ile deyim anlamı arasında hiçbir ilişki bulunmayanlar, grubu oluşturulan öğelerden bir kısmı anlam değerini koruyanlar, kalıplaşmaya uğramasına rağmen anlam aktarımı gerçekleştirmeyen dil kullanımları olmak üzere üç başlıkta incelemektedir. Daha sonra söz dizimi açısından deyimleri incelerken ikileme biçiminde kalıplaşmış deyimlere de yer vermiştir. Bu bölümde Türkiye Türkçesinde deyimleşme özelliği gösteren ikilemeler Türkçe Sözlük’ün 9. (1998) baskısındaki ikilemeler taranarak bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede aynı kelimenin tekrarlanması ile kurulan ikilemeler, değişik kelime türlerinde eş ya da yakın anlamlılarla kurulan ikilemeler, zıt anlamlılarla kurulan ikilemeler, ses benzerliğine dayalı olarak kurulan ikilemeler ve ön sesi m ile değiştirilerek kurulan ikilemeler olarak gruplara ayrılmıştır. Her biri için ayrı tablolara hazırlanarak, kullanım sıklığı oranlarla ve örneklerle ortaya konulmuştur. Özkan, yapmış olduğu tablolara dayanarak ikilemelerin en çok deyimleşme eğiliminde bulunanların aynı kelimenin tekrarlanması ile kurulan ikilemeler veya eş ya da yakın anlamlılarla kurulan ikilemeler olduğu sonucuna varmıştır.

Hüseyin Durgut 2004 yılında yayımlanan “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”²⁶ makalesinde, eş ya da yakın anlamlı ikilemelerin bazılarında kelimeyi oluşturan bir ögenin anlamsız olduğu görüşüne katılmamıştır. Bunların tek

²⁵ Mustafa Özkan, “Deyimleşmiş İkilemeler”, 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.2289-2318.

²⁶ Hüseyin Durgut, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.805-814.

başlarına günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmasa da lehçe ve Anadolu ağızlarında var olduğunu, bunları yazı dili için arkaik kalmış kelimeler olarak değerlendirmemiz gerektiğini belirtmiştir. Makalesinde Türkiye Türkçesinde yazı dilinde bulunan eş ya da yakın anlamlı kelimelerle yapılan ikilemelerden birkaçını (bet beniz, boy bos, börtü böcek, çoluk çocuk, eğri büğrü, ev bark) incelemiştir. Bu kelimelerden birinin anlamını açıkça gösterirken, diğer kelimenin anlamının bulanıklaştığını, yazı dilinde tek başına yer almadığını fakat büsbütün de anlamsız olmadığı sonucuna varmıştır.

Mehmet Yastı 2007 yılında yayımladığı “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”²⁷ makalesinde deyimlerde kullanılan sözcükleri ses ve şekil bilgisi yönünden incelemiş, onların deyimler içindeki konumlarını, istatistik bilgi olarak vermiştir. Giriş kısmında deyim kelime anlamı olarak açıklamış ve ikilemeleri deyimlere yaklaştıran özellikten bahsettikten sonra, ikileme kelimesini açıklamıştır. İkileme için kullanılan terimlerden ve ülkemizde yapılan çalışmalardan söz ettikten sonra çalışmasının asıl konusu olan deyimlerde geçen ikilemeleri incelemeye geçmiştir. İncelemesinde “Bölge Ağızlarından Atasözü ve Deyimler” ile “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden tespit ettiği 828 sıralı ikilemeyi ses özellikleri, yapı ve türüne göre değerlendirmiştir. Sonuç bölümünde ise, deyimlerde kullanılan ikilemelerin ses ve şekil yapısı açısından incelemeleri istatistikî olarak sunmuştur.

Mehmet Hakkı Suçin, 2006 yılında yayımladığı “Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi”²⁸ makalesinde Türkçe ve Arapça ikilemeleri söz dizilişi ve ses benzeşmesi bakımından karşılaştırmış, iki dilin ikilemelerinin benzer ve farklı yönlerini saptayarak ses ve anlam bakımından sınıflandırmaya tabii tutmuştur. Giriş kısmında, bazı kelimelerin tek başına kullanılmadığından ve aralarında bağlaşıklık ve bağdaşıklık sağlanması gerektiğinden bahsetmiş ve ikileme konusuna geçmiştir. Batı literatüründe farklı kişiler tarafından verilen farklı adlandırmalara değindikten sonra Klasik Arapça geleneğindeki ikilemelerin hangi terimle karşılanacağına değinmiştir. Suçin, ikilemeyi oluşturan birinci kelimeyi “öncül sözcük”, ikincisini ise “ardıl sözcük” şeklinde adlandırmıştır. Fonksiyon bakımından iki dili karşılaştırdıktan sonra Türkçe ve Arapça ikilemelerde sözcük dizilişinden ve ses benzeşmesinden

²⁷ Mehmet Yastı, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Konya, Bahar/2007, s. 51-87.

²⁸ Mehmet Hakkı Suçin, “Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 28, Yaz/2006, s. 281-294.

bahsetmiştir. Makalenin sonunda bu iki dildeki benzer ve farklı yönleri değerlendirmiş ve Türkçe ikilemelerin yapısal ve anlamsal olarak şaşırtıcı düzeyde dinamik ve ahenkli bir niteliğe sahip olduğu kanısına varmıştır.

Hürriyet Gökdayı 2008 yılında yayımlanan “Türkçede Kalıp Sözler”²⁹ makalesinde Türkçenin söz varlığının büyük bir kısmını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinden (atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler) bahsetmiştir. Kalıplaşmış dil birimlerinin yaygın bir şekilde kullanılmasını ve bu yaygınlığın neden kaynaklandığını belirttikten sonra araştırmacıların bu birimlere “ilişki sözleri” ve “kültür birim” olarak adlandırmalar da verdiğini ifade etmiştir. Makalesinde kalıplaşmış sözleri diğer dil birimlerinden ayırt edici özelliklerini yapı, işlev, anlam ve bağlam çerçevesinde inceleyerek açıklamaya çalışan Gökdayı, bunu yaparken de atasözü, deyim, ikileme ve kalıplaşmış sözleri her başlıkta tek tek açıklamıştır.

Leyla Karahan 2008 yılında yayımladığı “Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler”³⁰ makalesinde kelime gruplarındaki yapı ile tekrar gruplarında yapı belirleyicisini belirttikten sonra yapılan çalışmaların (Ağakay, Hatiboğlu ve Tuna) içeriğine değinmiştir. Üç çalışmanın da sonucu olarak dilde hiçbir yapının tesadüfi ve keyfi olmadığını göstermesi bakımından önemini vurgulayan Karahan, Ağakay ve Tuna arasındaki fikir ayrılığını belirterek³¹ ses düzeni ile anlam arasında ilişkinin olup olmadığına değinmiş ve bu konuda Tuna’nın görüşünü desteklemiştir. Daha sonra Tuna’nın tekrarlarda ünlü düzeni ile ilgili olarak tespit ettiği, birinci unsurun ilk hece ünlüsünün düz geniş (A), ikinci unsurun ilk hece ünlüsünün dar-yuvarlak (U) ünlü taşıması kuralını ses-anlam ve ses düzeni-anlam ilişkisi bakımından incelemiştir. /A/.../U/ düzenindeki yansımali tekrarları aynı anlam yükleri fakat farklı oranları ile diğer Türk lehçelerinde de kullanılmasını göstermiştir. Yapılan farklı yorumlar ve çalışmalar (İbraniler, Grekler, Üçok, Ercilasun ve Zülfikar) ışığında seslerin anlam değeri üzerinde durmuştur. Sonuç olarak yansıma kelimelerle yapılan /A/.../U/ ses düzenli tekrarların bir anlam yüküne sahip olduğunu ve bu anlamda etkili olan sesin /U/ ünlüsü olduğunu dile getirmiştir.

²⁹ Hürriyet Gökdayı, “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilig*, Sayı 44, Kış/2008, s. 89-110

³⁰ Leyla Karahan, “Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Editör: Ekrem Arıkoğlu)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 140-148.

³¹ Osman Nedim Tuna, Mehmet Ali Ağakay’ın savunduğu tekrar gruplarında anlamı bir kurala esas almanın mümkün olabileceği fikrini eleştirir.

Deniz Abik'in bu konuyla ilgili ilk çalışması 2010 yılında yayımladığı “Derleme Sözlüğü’nde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Tekrarlar”³² adlı makalesidir. Abik, bu çalışmasında derleme sözlüğünde taramış olduğu ikilemeleri, /s-/ sesiyle tekrarlanan ikilemeler başta olmak üzere tekraralarda ikinci kelimenin başında /m-/ ,/b-/ ,/p-/ ,/d-/ ,/t-/ ,/k-/ ,/f-/ ,/n-/ ,g-/ ,y-/ ,/c-/ ,/ç-/ ,/z-/ ve /ş-/ sesiyle tekrarlanan ikilemeler incelemiştir. Divanü Lügati’t-Türk’te ayrı ayrı madde başı olarak yer alan em/sem, ır/sır, öl/söl~sül ve ang/sang kelimeler arasındaki anlam ilişkisinden yola çıkarak anlam ve ses yakınlığını /s-/li tekrarlanan ikilemelerde aramıştır. Bu tekrar çeşidini incelerken de /s-/li tekrarları daha iyi açıklamak adına diğer ön seslerin kullanılması ile yapılan tekrarları da göz önünde bulundurmuş ve örneklerle açıklamıştır. Tekrar sırasında önce esas kelimenin arkasında ön sesini değiştirerek gelen tekrarları açıklamış ve örnekler vermiştir. İkinci kelimenin başında /s-/ bulunduran tekrarlı ikilemeleri, diğer seslerle yapılan tekrarlarla karşılaştırılarak dört grupta sınıflandırmış ve örneklerle kelimeleri açıklamaya çalışmıştır. Makalenin sonunda da derleme sözlüğünde taramış olduğu tekrarları ek liste şeklinde göstermiştir. Deniz Abik'in bu konuyla ilgili yapmış olduğu diğer çalışma 2010 yılında yayımlanan “(isim1 + II/+IU) (isim2 +II/+IU)” Kuruluşundaki İkilemeler” makalesidir. Bu makalede belli başlı, boylu poslu, güçlü kuvvetli, irili ufaklı yapısındaki ikileme kuruluşları incelemiştir. Burada Eski Türkçede kullanılan birliktelik ifade eden +II...+II yapısı ile +IIg/+IUg sıfat eki taşıyan kelimelerle kurulmuş hendiadyoinleri ayırt edici bir ölçü bulunup bulunamayacağını tartışmıştır. Çalışmasında, Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü’ndeki bu kuruluşdaki ikilemeler ile Hatiboğlu ve Tuna’nın çalışmalarında geçen aynı kuruluşdaki ikilemelerini göz önüne alarak toplam 114 ikileme üzerinde durmuştur. İkilemeleri ilk önce kelimeler arasındaki anlam ilişkisi açısından değerlendiren Abik, “Zıt anlamlı birliklerin birliktelik, ikisi bir aradalık, bütünlük anlamını taşıdığı görülmektedir. Bazı anlam ilgisi, anlam yakınlığı bulunan ikililerde de bir aradalık, birliktelik anlamı vardır. Eş anlamlı birliklerde bu anlam görülmemekte, hendiadyoin “iki yoluyla bir” ifadesi sezilmektedir. Aynı değer,

³² A. Deniz, Abik, “Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Taraflar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Cilt 17, s 1, Ankara, 2010, s. 1-27.

iki yoluyla bir, birinci kelimeye sesçe benzer bir ses birliği ile birinci kelimenin tekrarı gibi görünenler durumunda olan birlikler için de geçerlidir”³³ ifadesini kullanmıştır.

Bülent Özkan 2010 yılında yayımladığı “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri”³⁴ makalesinde ikili tekrarları, ikilemeler içerisinde yer alan bir alt tür olarak sınıflandırmıştır. Giriş kısmında, yinelemeli yapıların her dilde dilbilgisel birimler olarak karşımıza çıktığından söz etmiş ve bu kavram için araştırmacıların tercih ettikleri terimler belirtilmiştir. Tekrarlı yapıların sınıflandırılması konusuna da değinen Özkan, Türkiye Türkçesinde sözlükbirim olarak tanımlı ikili tekrar yapıları Türkçe Sözlük esas alınarak listelemiş, sözlükbirimselleşme nedenleri açıklanmaya çalışmıştır. Ayrıca ikili tekrarların dizgesel nitelikleri ve metinsel görünümleri inceleme konusu yapılmış, metinsel görünüm başlığı altında ikilemelerin hangi metin türünde daha sık karşılaştığı denenmiştir.

Bülent Özkan 2011 yılında yayımladığı “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”³⁵ makalesinde ikili tekrarlar konusunu ikilemeler/yinelemeler içerisinde alt türlerden biri olarak görmüş ve giriş kısmında ikilemeler ile ilgili yapılmış çalışmalardan söz etmiştir. İkilemelerin ve onun içlemini oluşturan sesbirimsel ve sözcükbirimsel tekrarların dünya dillerinin çoğunda karşımıza çıkan dilsel yapılar olduğundan ve bu yapıların birçok dilde ortaklıklar gösterdiğinden bahsetmiştir. Çalışmanın amacını ve önemi giriş bölümünde açıkladıktan kuramsal açıklamalar yapan Özkan, burada ikileme, yineleme ve ikili tekrarları kavram olarak açıklamış ve sesbirimsel tekrarlar (phonological reduplication), biçimbirimsel tekrarlar (morphological reduplication), sözcükbirimsel tekrarlar (lexical reduplication) ve anlambirimsel tekrarlar (hendiadyoin) başlıkları altında derinlemesine incelemiştir. İkilemelerin alt kategorisi olarak gördüğü ikili tekrarlardan bahsettikten sonra Türkçe öğretiminde sözcükbirimsel öncelikler açısından ikili tekrarları değerlendirmiştir. Sonuç bölümünde ise, ikili tekrar yapılarının Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığına değinerek tablolar ve listeler halinde göstermiştir.

³³A. Deniz Abik, “(İsim1+II/+IU) (İsim2+II/+IU) Kuruluşundaki İkilemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 17, Sayı 2, Ankara, 2010, s. 1-20

³⁴ Bülent Özkan, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri”, *Turkish Studies*, 5/4, 2010.

³⁵ Bülent Özkan, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”, *Turkish Studies*, 6/11, Kış/2011, s. 1572-1594.

İbrahim Özkan 2011 yılında yayımladığı “Türk Atasözlerinde Yinelemeler”³⁶ makalesinde toplumun özleşmiş görünüşlerini yansıtan ve sözlü kültürün en büyük yapı taşlarından olan atasözlerinde kalıcılığı sağlayan yinelemeler üzerinde durmuştur. Yinelemeyi divan şiirindeki “tekrir” sanatı ile karşılaştırmış ve farklılıklarına değinmiştir. Atasözlerini on ayrı başlıkta yineleme çeşitlerine göre ayıran Özkan, örneklerle yinelemeleri açıklamıştır.

Anadolu ağızlarında ikilemelerle ilgili yapılmış çalışmalar da söz konusudur.

Ercan Alkaya 2008 yılında yayımlanan “Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler”³⁷ makalesinde, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen ikilemeleri ele almıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü’nden alınan bu ikilemeleri; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirmiştir.

Eyüp Akman 2012 yılında yayımlanan “Kastamonu Ağzında Az Bilinen İkilemeler”³⁸ makalesinde Kastamonu ağzında bilinen ve kullanılan fakat yazılı eserlere (sözlük, kitap vb.) girmemiş ikilemeler üzerinde durmuştur. İncelemesinde Necmi Akyalçın’ın “Türkçe’de İkilemeler Sözlüğü”nü temel alarak burada yer almayan ikilemeleri araştırmaya dahil etmiştir. İkilemelerin daha iyi anlaşılması için onları birer cümle içinde kullanan Akman, bu örnekleri ya kendisi vermiş ya da Araçlı hikaye yazarı Hakkı Kamil Beşe’nin iki eserinden- Tekçarık Yüzbaşı ve Kırk Kanat’tan yararlanmıştır. Akman Kastamonu yöresindeki ikilemeleri liste şeklinde sıralamış ve “ıldır ışık” ikilemesini tahlil etmiştir. İkilemeleri dört ana başlıkta (eş anlamlı, zıt anlamlı, aynen tekrarlanan ve ilaveli ikilemeler) incelemiştir. Sonuç olarak da Kastamonu ağzından tespit edilen 63 ikilemeyi özelliklerine göre gruplandırmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra Türk dilinin tarihi dönemlerindeki ikilemelerle ilgili de oldukça çok çalışma vardır. Bu çalışmaları da yayımlandığı yılı dikkate alarak şöyle sıralayabiliriz:

³⁶ İbrahim Özkan, “Türk Atasözlerinde Yinelemeler”, *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1649-1656.

³⁷ Ercan Alkaya, “Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, 3/3, 2008, s. 37-76.

³⁸ Eyüp Akman, “Kastamonu Ağzından Az Bilinen İkilemeler”, *Bilkent Üniversitesi 7. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri 25-28 Eylül, Selanik*, 2012, s. 207-215.

Saadet Çağatay 1978 yılında yayımladığı “Uygurcada Hendiadyoinler”³⁹ makalesinde hendiadyoin nedir, fonetik ciheti, alliteration, gramer ciheti, fiiller, anlam ciheti ve hendiadyoinin türleri başlıkları altında konuyu ele almıştır. Çağatay, ilk olarak hendiadyoinin kavramını açıklamıştır. Bazı hendiadyoinlerin bir kelimesinin eski kaynaklarda yalnız başına kullanılmaktan çıktığını belirten Çağatay, bu kelimeleri eski kaynaklarda ya da lehçelerde bulabileceğimizi, lehçelerin tetkiki arttıkça hendiadyoinlerde unutulmuş vaziyette olan kelimeyi anlamamızın imkanının artacağını belirtmiştir. Türkçedeki hendiadyoinlerin dilimizin eskiden kalma hususiyeti olarak görmüş, Uygurca ve Orhun Abideleri metinlerinden örnekler vermiştir. Yeni lehçelerin hepsinde az çok hendiadyoinlerin varlığına işaret eden Çağatay, bunların bir kısmı eski şeklini değiştirerek (gönül göğüs< könül köküz gibi) bir kısmı da tamamıyla aynı kalarak (ev bark) ve bir kısmı sinonimlerini değiştirerek (eş toş=eş dost, aş suv=su ekmek, bulung bucak=köşe bucak, vs.) yeni lehçelerde devam ettiğini belirtmiştir. Eskiden kalma kelimesi kelimesine uygun olarak kullanılan ev bark ikilemesi örneğini de vermiştir. İkilemelerde alıntı meselesine değinen Çağatay, bugün yeni lehçelerde özellikle de yazı dilinde ikileme kullanımının az olmasını, yabancı unsurların dilimize zorla girmesinde görmüştür.

Türkay Kara 1978 yılında yayımladığı, “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”⁴⁰ adlı makalesinde Divanü Lügati-it Türk’te geçen yansıma sözcükleri anlamları bakımından, oluşturdukları kaynağa, nedene göre gruplandırmıştır. Bu gruplandırmayı yaparken de kök biçimlerini temel alan Kara, yansıma sözcükleri, doğal yansıma sözcükler ve betimsel yansıma sözcükler olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir. Araştırmacı bu makalesinde, sözcükleri derlerken yansıma nitelikleri yönünden bütünüyle Kaşgarlı’ya bağlı kalmamış, son araştırmaların ışığında yansıma oldukları bilinen kimi sözcükler de bu değerlendirmenin içine almıştır.

Erhan Aydın 1997 yılında yayımladığı “Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler”⁴¹ adlı makalesinde, Orhun Yazıtları’nda geçen hendiadyoinler üzerinde durmuştur. Orhun

³⁹ Saadet Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:279*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 29-66.

⁴⁰ Türkay Kara, “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.241-257.

⁴¹ Erhan Aydın, “Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili*, Cilt 1997/1, Sayı 544, Nisan/1997, s. 417-421.

Yazıtları'nda geçen ikilemeleri tespit ederken hendiadyoinlerin sözlükte verilen anlamının yanında tercümelere de bakan Erhan, Talat Tekin ve Muharrem Ergin'in neşirlerinden yararlanmış, verdiği örnekleri ise Talat Tekin'in kitabından vermiştir. Makalenin sonunda yazıtlarda geçen hendiadyoinleri liste halinde sıralamış, geçtiği yerleri belirtmiş ve anlamları bakımından bu hendiadyoinleri değerlendirmiştir.

Zuhal Kargı Ölmez 1997 yılında yayımladığı “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”⁴² adlı makalesinde eserde geçen ikilemeleri eş, yakın ve zıt anlamlı sözcükler olarak ele almıştır. Çalışmasında ikilemeleri sıralarken alfabetik sırayı izlemiş, eş ve zıt anlamlı tekrarları bir arada almıştır. Aynı ikilemedeki sözcükler yer değiştirerek (örn. edgü isiz, isi:edgü gibi) tekrarlanmışsa hemen altında bu ikilemeye de yer vermiş, belirlenen ikileme aynen ya da aynı anlamda ama farklı sözcüklerle Orhon Türkçesi ya da Uygurcada geçmişse bunları da belirtmiştir. Beyitlerin çevirisini verirken Arat'ın çalışmasından yararlanmış, kimi çevirileri aynen alırken, kimilerinde ise değişiklikler yapmıştır. Zuhal Kargı Ölmez'in bu çalışmasından bir yıl sonra 1998'de Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı'nda yayımlanan “Kutadgu Biligde İkilemeler 2”⁴³ makalesi “Kutadgu Biligde İkilemeler 1” adlı makalesinin devamıdır. Ölmez, burada da Kutadgu Bilig’de geçen ikilemeleri sıralamaya devam etmiştir.

Mehmet Ölmez 1998 yılında yayımlanan “Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine”⁴⁴ makalesinde ikileme olup okuyuş hatalarından dolayı gözden kaçan, Uygurca ikilemelerle ilgili önceki çalışmalarda yer verilmeyen “odug sak” ikilemesine değinmiştir. Uygurca ikilemeler üzerine çalışan Saadet Çağatay'ın çalışmasından bahsettikten sonra ikileme terimi için K. Röhrborn'un kullandığı söz koşması anlamına gelen yeni bir kavramdan bahsetmiş ve bunu ilk kullananın Talat Tekin olduğunu altını çizmiştir. Makalesinde esas olarak “odug sak” ikilemesi üzerinde duran Ölmez, bu ikilemenin okunuşu ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra köken olarak açıklama yapmıştır. Odug kelimesi ve onunla aynı kökten türeyen öteki sözcükleri tarihi ve çağdaş Türk dillerindeki şekillerini göstermiştir.

⁴² Zuhal Kargı Ölmez, “Kutadgu Biligde İkilemeler 1”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 7, 1997, s. 19-40.

⁴³ Zuhal Kargı Ölmez, “Kutadgu Biligde İkilemeler 2”, *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1998, s. 235-260.

⁴⁴ Mehmet Ölmez, “Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 8, s. 35-47.

Kerime Üstünova 2002 yılında yayımladığı “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”⁴⁵ makalesinde Dede Korkut Destanlarında karşımıza çıkan bir tekrar çeşidi olan aralıklı ikilemeleri konu almıştır. Üstünova, Türkçenin her döneminde karşılaştığımız tekrarların oluşumuna dair açıklamalar yapmış ve kafiye, uyak ile tekrar arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir. Daha sonra, aralıklı ikilemeleri sekiz ana başlıkta değerlendirmiş ve Dede Korkut’ta geçen aralıklı ikileme örneklerini vermiştir.

Éva Kincses Nagy 2004 yılında yayımladığı “İki Taşla Bir Kuş... Çağatayca’da Hendiadyoin” makalesinde hendiadyoin kelimesinin anlamı üzerinde durarak, Clauson ve Brockelmann’ın hangi kavramı kullandıklarını açıklamıştır. Aynı zamanda Almanca yazılmış çalışmalarda, İngilizce yazılmış Türkoloji çalışmalarında ve Rus dilindeki Türkoloji literatüründe bu kelimenin karşıladığı kavramları da vermiştir. Türkologlardan Vecihe Hatiboğlu’nun ve Aynur Öz’ün yaptığı çalışmalara değinerek hendiadyoin kavramını tanımlamıştır. Birleşik sözcük ve hendiadyoin arasındaki farkı Eski Türkçe örneklerle somutlaştıran Nagy, Eski Türkçe örneklerden sonra makalenin asıl konusu olan Çağatayca’da hendiadyoinleri sözcük türü, semantik-etimolojik, yapısal bakış açısına göre üç ana başlık altında incelemiştir. Bu çalışmasında, Babürname, Defteri Cengizname, Ebu’l Gazi’nin yapıtlarından yararlanarak diakronik bir inceleme uygulamıştır. Sonuç olarak da hendiadyoinlerin genel olarak eş anlamlı ve anlamları birbirine çok yakın olan sözcüklerden ibaret olduğunu belirtmiş ve Ebul Gazi Bahadır Han Şecerei Terakkime adlı yapıtında geçen “qırçılargä yerçilärgä” ikilemesini yöntembilimsel analogiyi kullanarak anlamını açıklamaya çalışmıştır.

Hanifi Vural 2004 yılında yayımladığı “Dede Korkut Anlatılarında Tekrarlar”⁴⁶ adlı makalesinde Dede Korkut hikâyelerinin bütün Türk coğrafyasında kazandığı şöhreti anlatının içeriğine ve diline bağlamıştır. Bu unsurların da Türkün karakterini ve dil zevkini temsil ettiğini belirterek hikâyelerin önemini vurgulamıştır. Daha sonra bu hikâyelerde ikilemelerin sıklığına vurgu yaparak ikilemeyi tanımlamış ve ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler, bazı yapım ekleri ile kurulan ikilemeler, sıfatlardan

⁴⁵ Kerime Üstünova, “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 21-27

⁴⁶ Hanifi Vural, “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s. 3089-3094.

kurulan ikilemeler ve fiil kök veya gövdesinden kurulan ikilemeler olmak üzere dört ana başlıkta incelemiştir. Bu başlıkları da kendi içinde alt başlıklara ayırmış olan Vural, Dede Korkut'ta geçen ikilemeleri de uygun başlıkların altında göstermiştir. Aynı zamanda bugün ikileme formuna girmeyen aynı kökten oluşmuş bir isim ve bir fiilden kurulmuş olan tekrarları da konunun dışında tutmamıştır. Dede Korkut'ta geçen ancak bugün kullanılmayan ya da şekil değiştirerek kullanılan ikilemelere de yer vermiştir. Sonuç olarak Vural yazısında hikâyeleri okumadan sadece ikilemelere bakarak Türk milletinin o günkü hayatından çizgiler ve motifler yansıttığını görebileceğimizi ifade etmiştir.

Gülsel Sev 2004 yılında yayımladığı “Divanü Lügatit Türk'te İkilemeler”⁴⁷ makalesinde Divanü Lügatit Türk'te geçen ikilemeleri konu almış, sözcük türü bakımından ikilemeler, yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler ve anlam bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. İlk önce eserin öneminden bahseden Sev, daha sonra ikileme kavramı üzerinde durmuştur. İkilemeleri üç başlık altında incelerken bunları verdiği örneklerle somutlaştırmıştır. Sonuç bölümünde ise üç başlık altında incelenen örnekleri kısaca değerlendirmiştir.

Funda Toprak 2005 yılında yayımladığı “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”⁴⁸ makalesinde Harezmi Türkçesine ait dört eser Kısasü'l-Enbiya, Nehcü'l-Feradis, Mu'inü'l-Mürid ve Mukaddimetü'l-Edeb'ten yola çıkarak dönemin ikilemeleri üzerine bir inceleme yapmıştır. Bu çalışmada ikilemeler yapı, şekil ve kullanılan dil açısından tasnif edilmiş, örneklerle açıklanmıştır. Arapça ve Farsça sözcüklerde yapılan ikilemelerdeki kelime arasında görülen izafet ya da bağlacın anlama herhangi bir farklılık katmaması durumunda ikileme sayılacağını bildirmiştir.

Mehmet Dursun Erdem 2005 yılında yayımladığı “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”⁴⁹ makalesinde yineleme ve ikileme terimleri üzerinde durarak, bu iki terimi birbirinden ayırmıştır. İkileme olarak kabul edilen bazı kelimeleri yineleme kabul etmiş, nedenlerini de açıklamaya çalışmıştır. Makalenin konusu olan Harezmi Türkçesinde kullanılan ikilemeleri Nehcü'l-Feradis, Kısasü'l-

⁴⁷ Gülsel Sev, “Divanü Lügatit Türk'te İkilemeler”, *Türk Dili*, Sayı 634, Ekim/2004, s. 497-510.

⁴⁸ Funda Toprak, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, İzmir, 2005, s. 277-292.

⁴⁹ Mehmet Dursun Erdem, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, Sayı 33, Bahar/2005, s. 189-225.

Enbiya ve Mukaddimetü'l-Edeb adlı eserlerden örnekler alarak açıklamıştır. Bu dönemde ikilemelerin sıkça kullanılmasının sebeplerini açıklayarak Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerini mukayese etmiştir. Son olarak, indekste kelimeleri eş ve yakın anlamlı kelimelerle oluşan ikilemeler, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler, zıt anlamlı kelimelerle yapılan ikilemeler, fiillerin ve isimlerin olumlu+olumsuz şekliyle yapılan yinelemeler, kelime+ayrılma hali+yönelme hali şeklindeki yapılar, ilk hece+p+kelime gövdesi şeklindeki yapılar, kalıp ifadeler olmak üzere yedi bölüme ayırmıştır. Erdem, makalesinde ikileme olarak kabul etmediği bazı yapıları da hem araştırmacıların dikkatine sunulması hem de monografik tespitlerin daha iyi anlaşılması için indekse koymuştur.

Mehmet Kara 2009 yılında yayımlanan “Hakas Türkçesinde İkilemeler”⁵⁰ makalesinde, Hakas Türkçesi edebi eserleri ve sözlükleri tarayarak Hakasçada kullanılan ikilemeler tespit etmiştir. Daha sonra ikilemelerin kullanılış özelliklerini ortaya koyarak ikilemelerin anlamsal ve söz dizimsel olarak kullanılışlarını sınıflandırmıştır. Ayrıca ikilemelerdeki birbirini takip eden ünlü ve ünsüzlerin birbiriyle uyumları üzerinde durmuştur.

Tuncay Böler, 2010 yılında yayımladığı “Çaştani Bey Hikâyesi’nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”⁵¹ makalesinde, Uygur metni olan Çaştani Bey hikâyesini merkez alarak eserdeki ikilemeleri tespit etmiştir. Fakat bunu yaparken sadece bir dizin vermemiş, ikilemeleri oluşturan kelimelerin anlamsal özellikleri hakkında notlara da yer vermiştir. Bu yazıda Böler, Çaştani Bey Hikayesi örneğinden hareketle ikilemelerin özellikle Uygur Türkçesinden itibaren çok rastlanılan birer dil zenginliği olduğuna dikkatleri çekmek istemiştir. Makalenin sonunda bu hikâyedeki ikilemeleri listelemiş ve açıklamalar yapmıştır.

Bilal Aktan 2010 yılında yayımlanan “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”⁵² makalesinde dilbilgisinin daha çok söz dizimi bölümünü ilgilendiren Dîvânu Lügâti’t Türk’teki ikilemeler konusunu ele almıştır. Kaşgarlı Mahmud’un ikilemelerle ilgili açıklamasından sonra Orhun Yazıtlarında ve Uygurca

⁵⁰ Mehmet Kara, “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Bahar/2009, s. 35-62.

⁵¹ Tuncay Böler, “Çaştani Bey Hikâyesi’nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 42, Sayı 42, İstanbul, 2010, s. 33-60.

⁵² Bilal Aktan, “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, Güz/2010, s. 1-12.

metinlerde geçen ikilemelere kısaca değindikten sonra Dîvânu Lügâti't Türk'te geçen ikilemeleri anlam bakımından üç başlık altında (aynen tekrar edilen ikilemeler, eş veya yakın anlamlı ikilemeler, zıt anlamlı ikilemeler) incelemiştir. Bu başlıklar altında kısa açıklamalar yaptıktan sonra liste halinde ikilemeleri göstermiştir. Sonuç bölümünde ise Dîvânu Lügâti't Türk'te toplam 157 ikilemenin kullanıldığını ve bunun hem Türk dilinde ikilemeye başvurmanın çok eski ve yaygın bir gelenek oluşuna, hem de DLT'de yer alan 558 birleşik kelimeye 290 gibi kalıplaşmış dil öğeleriyle birlikte, DLT'deki gerçek söz varlığının çok daha fazla olup 10.000'e yaklaştığına tanıklık etmesi bakımından önemli olduğunu dile getirmiştir.

Hüseyin Yıldız 2011 yılında yayımlanan “Divan-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine”⁵³ makalesinde eserdeki ikilemelerin tespitini ve tasnifini yaparak, bu veriler üzerinden değerlendirmeler ortaya koymuştur. Öncelikle Divan-ı Hikmet hakkında bilgi veren Yıldız, ikilemelerle ilgili çalışmalara kısaca değinmiş ve Filiz Güner tarafından yapılmış yüksek lisans tezini değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin dışında kalan verileri tespit etmiş, sonuç bölümünde de bu ikilemeleri yapı, konum ve köken bakımından tasnif etmiştir.

İkileme konusunda yapılan çalışmalar sadece Türkiye Türkçesi ile sınırlı değildir, bu konuyla ilgili çalışmayı diğer Türk lehçelerinde de görmek mümkündür. Bunlara kısaca değinecek olursak:

Aynur Öz, 1997 yılında yayımlanan “Özbek Türkçesinde İkilemeler”⁵⁴ makalesinde Özbekçe gramerlerde, cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, modal şekil, cüft şekil gibi çeşitli biçimlerde adlandırıldığını ancak, içerik açısından genel bir özelliğe sahip olan kelime birliklerinin varlığından bahsetmiştir. İkilemeler, tek kelime gibi kullanıldığı için onların bütünlüğünü göstermek amacıyla, Özbek Türkçesinin ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına bir çizgi konduğunu; ancak Türkiye Türkçesinde ikilemeler arasına herhangi bir işaret konmadığını ikileme birliklerinin yan yana kullanılmasının yeterli olduğunu söyleyerek iki lehçe arasında yazım farkına işaret eder. Özbek Tilinin İzahli Lügatinden seçmiş olduğu ikilemeleri inceleyerek, en sonda bu ikilemelerin sözlüğünü vermiştir.

⁵³ Hüseyin Yıldız, “Divân-ı Hikmet'te İkilemeler Üzerine”, *IJSES*, Sayı 1/1, 2011, s. 41-46.

⁵⁴ Aynur Öz, “Özbek Türkçesinde İkilemeler”, *Türkoloji Dergisi*, C.12, S.1,1997, s. 287-311

Ülkü Çelik-Şavk 2003 yılında yayımladığı “Kırım Tatarcasında İkilemeler”⁵⁵ makalesinde Kırım Tatarcasındaki ikilemeleri, çift isimleri incelemiştir. Türkiye Türkçesinde ikilemeler, tekrarlar veya tekrar grupları dediğimiz söz öbeklerinin, Kırım Tatarcasında çift isimler veya çift sözler terimleri ile karşıladığını ifade etmiştir. Makalesini, Kırım Tatarcasındaki ikilemelerle Türkiye Türkçesinin ikilemeleri karşılaştırarak ortak ve farklı olmak iki başlıkta oluşturmuş, sonuç bölümünde de istatistikî bilgiler vermiştir.

Figen Güner-Dilek 2004 yılında yayımladığı “Altay Türkçesinde İkilemeler”⁵⁶ makalesinde, ikileme teriminin Batı dillerindeki, Türkiye Türkçesindeki ve diğer Türk lehçelerindeki karşıladığı kavramları dile getirmiştir. Dizilişle ilgili olarak, ikilemeleri oluşturan kelime çiftlerinin sık sık yer değiştirmesi üzerinde duran araştırmacı, ikilemelerdeki unsurların yer değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu durumun Altay Türkçesi dışındaki lehçelerde çok sık rastlanan bir durum olmadığını fakat Altay Türkçesinde hemen hemen bütün ikileme çiftleri yer değiştirebildiğine bunun da ikileme unsurlarının sıralanışıyla ilgili kuralları tespit etmede bir güçlük yarattığına dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, Altay Türkçesi metinlerinden derlenen ikileme örnekleri; anlam, şekil, çekim ve diziliş bakımından sınıflandırılarak incelenmiştir.

İsmail Ulutaş 2007 yılında yayımladığı “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”⁵⁷ makalesinde Kırgız Türkçesi konuşma ve yazı dilinde yer alan ikilemelerin düzenlenmesinde geçerli olan ses kuralları ve anlam ilişkilerini ele alınmaktadır. Kırgız Türkçesi dilciliğinde ikilemeler tataal sözdör “birleşik kelimeler” ana başlığı altında koş sözdör adıyla incelediğini belirten Ulutaş, ikilemeleri ağırlıklı olarak K.K. Yudahin’in Kırgızca Sözlüğünden almıştır. Bunların yanında konuşma dilinden de derlenen ikilemeler çalışmaya dahil edilmiştir.

Sevgi Öztürk 2008 yılında yayımladığı “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”⁵⁸ makalesinde Çağdaş Uygur Türkçesinde isim ikilemelerini anlam bakımından ele almış, metinlerden tespit edilen ikilemeler örneklerle ortaya koymuştur. Araştırmacıların ikileme konusunu ele alış şekli gösterilmiş ardından da Saadet Çağatay’ın ikilemeleri

⁵⁵ Ülkü Çelik-Şavk, “Kırım Tatarcasında İkilemeler”, *Türkbilig*, Sayı 6, 2003, s. 37-40.

⁵⁶ Figen Güner-Dilek, “Altay Türkçesinde İkilemeler”, *Bilig*, Sayı 28, Ankara, K1ş/2004, s.83-100.

⁵⁷ İsmail Ulutaş, “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri*, sayı 13, Celalabat-Kırgızistan, Ekim/2007, s. 1-15

⁵⁸ Sevgi Öztürk, “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies*, 3/4, yaz/2008, s.1036-1048

anlam bakımından tasnifi temel alınmıştır. Öztürk, eş anlamlı veya aynı kelimelerden kurulan ikilemeler, birbirine yakın manalarda olan kelimelerden kurulan ikilemeler ve birbirini tamamlayan yahut zıt olan kelimelerden kurulan ikilemeler olmak üzere üç başlıkta ikilemeleri tespit etmiştir.

İkileme konusunda yapılmış (ulaşabildiğimiz) yüksek lisans tezleri ise şöyledir:

Serkan Şen 2002 yılında yaptığı “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler”⁵⁹ adlı yüksek lisans tezinde, Eski Uygur Türkçesindeki ikilemeleri anlam, köken ve kuruluşlarına göre incelemiş, bu döneme ait ikilemeleri liste halinde sunarak sözlüğünü oluşturmuştur.

Sema Bayraktar 2004 yılında yapmış olduğu “Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri”⁶⁰, adlı yüksek lisans tezinde Türk dilinin tarihi devirlerini dikkate alarak tespit ettiği 2153 ikilemeyi değişik açılardan ele almıştır. Çalışmasını esas itibariyle yapı, görev ve anlam özellikleri olmak üzere üç bölümden oluşturmuştur.

Yasemin Yılmaz 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezinde, Prof. Dr.Osman Nedim Tuna'nın “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünlü Dizisi” makalesi ışığında 14. yüzyıl Anadolu Türkçesindeki eş heceli kelimelerden kurulan ikilemeleri tasnif etmiştir. Çalışmasını farklı kelimelerle oluşan ikilemeler ve kelime tekrarıyla oluşan ikilemeler olmak üzere iki ana bölümden oluşturmuştur. Üyeleri arasında bağlaç bulunan ikilemelere yer vermiş, hem bağlaçlı hem de bağlaçsız şekilleri incelemiştir. Giriş kısmında “ikileme nedir” başlığı altında araştırmacıların ikileme tanımını vermiş, ikilemeleri sınıflandırmada nasıl yer verdiklerine değinmiş, görevleri açısından değerlendirmiştir.

Filiz Güner 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezi “Divan-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi”⁶¹nde söz diziminin ana unsurlarından olan söz öbeklerini incelemiştir. Bizim de konumuz olan ikilemeleri, söz öbekleri kısmında yer vermiş ve Divan-Hikmet'te geçen ikilemelere bu başlık altında incelemiştir. Bağlama öbeği

⁵⁹ Serkan Şen, Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gece, Samsun, 2002.

⁶⁰ Sema Bayraktar, Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İsmet Cemiloğlu, Ankara, 2004.

⁶¹ Filiz Güner, Divan-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Salih Demirbilek, Samsun, 2007

kısımında, bağlaçların ikilemeler arasına girerek ikilemelerin pekiştirme gücünü arttırma işlevinde kullanılması da dikkati çekmiştir. Sıfat ve isim tamlamasında ikilemelerin kullanımına da değinilmiş, ayrı başlıkta ele alınmıştır.

Hatice Uygun 2007 yaptığı “Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması”⁶² adlı yüksek lisans tezinde, Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki ikilemelere yer vermiştir. Kazak Türkçesiyle yazılmış eserlerden ve Kazak Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen 1351 ikilemeyi değişik açılardan incelemiş ve bu incelemesinde ikilemelerin sayıca eş heceli olmasına dikkat etmiştir. Çalışmasında Osman Nedim Tuna ve Mehmet Ali Ağakay’ın çalışmaları esas almıştır.

Tuğba Sağlamgöncü 2007 yılında yaptığı yüksek lisans tezinde⁶³, Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nin 1. cildindeki ikilemeleri ele almıştır. Giriş bölümünde, ikilemenin tanımını yapmış, ikileme için kullanılan terimler üzerinde durmuş ve bu çalışmada hangisinin tercih edildiğini belirtmiştir. Çalışmanın inceleme bölümünde esas olarak Türkçe, Farsça ve Arapça ikilemeler anlam, sözcük kökü, sözcük türü bakımından ele almıştır. Aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan Türkçe, Farsça ve Arapça ikilemeler sözcük türü ve sözcüğün kökü bakımından incelemiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise metinden elde edilen ikilemelerin sayısını vermiştir. Ayrıca tezin sonuna, Seyahatname’nin birinci cildinde geçen ikilemelerin dizinini vermiştir.

Nimet Ceylan 2009 yılında yaptığı “Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza’nın Eserlerindeki İkilemeler”⁶⁴ adlı yüksek lisans tezinde, Gāzi Zahirüddin Muhammed Bābur Mirza’nın dört eserinden derlediği ikilemelerin ışığında, bir anlatım biçimi olan ikilemelerle ilgili problemleri ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmasının giriş bölümünde ikileme için araştırmacılarca kullanılan terimler belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca ikilemenin tanımı yapmış ve diğer araştırmacıların tanımlarına, konuyla ilgili fikir ve saptamalarına yer vermiştir. İnceleme bölümünde ikilemeler ses benzerliği,

⁶² Hatice Uygun, Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nergis Biray, Denizli, 2007.

⁶³ Tuğba Sağlamgöncü, Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildindeki İkilemeler, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Musa Duman, İstanbul, 2013.

⁶⁴ Nimet Ceylan, Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza’nın Eserlerindeki İkilemeler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Deniz Abik, Adana, 2009.

yapı, anlam, köken, sözcük türü, işlev ve sözdizimindeki işlevleri açısından ele almıştır. Köken kısmında ikilemeleri tahlil etmiş, hangi dile ait olduğu açıklanmıştır. Hece dizilişi bakımından ikilemelerin incelenmesinde, Tuna ve Ağakay'ın makalelerinde belirttikleri diziliş ilkelerine uymuş, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin diziliş ilkeleriyle ilgili Hatiboğlu ve Çağatay fikirlerinden yararlanmışır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise taranan metinlerden elde edilen ikilemelerin sayısı, hangi ikilemelerin hangi bölümde en çok kullanıldığıyla ilgili sayısal veriler aktarmıştır. Nimet Ceylan, birleme, ikileme ve yineleme terimlerini birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir.

Yasemin Çürük 2009 yılında yaptığı “Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler”⁶⁵, yüksek lisans tezinde, bir eserin bütün örneklerinden hareket ederek, ikilemeler konusunu farklı yönleriyle yeniden değerlendirmiştir. Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası adlı romanını, anlatımında yer alan ikilemeleri taramak suretiyle incelemiştir. Tespit ettiği ikilemeler, Attila İlhan'ın üslup özelliklerini yansıtması açısından da önem taşımaktadır.

Biz bu çalışmada Türk dilinin farklı kollarına mensup olan Kuzey-Batı (Kıpçak) grubunda yer alan Kazak Türkçesindeki, Güney-Doğu (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesindeki ve Güney-Batı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesindeki ikilemeleri ses-yapı-anlam ve köken bakımından karşılaştıracamız.

1.1.4. Metodoloji

Çalışmamızda Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesindeki ikilemeler farklı açılardan ele aldık. Kazak Türkçesindeki ikilemeler için Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan'ın hazırladığı “Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü”⁶⁶ nü kullandık. Azerbaycan Türkçesinde geçen ikilemeler için Seyfettin Altaylı'nın “Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1⁶⁷ ve 2⁶⁸”yi kullandık. Her iki lehçede de kullandığımız sözlükler kapsamlı olması bakımından yeterliydi; ancak Özbek

⁶⁵ Yasemin Çürük, *Attila İlhan'ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Özmen, Adana, 2009.

⁶⁶ Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 2003

⁶⁷ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994

⁶⁸ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994

Türkçesinde çok kapsamlı bir sözlüğün olmayışı bizi çeşitli kaynaklar kullanmaya sevk etti. Bu lehçe için Berdak Yusuf'un, "Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük"⁶⁹ ünü ve "Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat"⁷⁰ ı kullandık. Bunların haricinde Aynur Öz'ün, "Özbek Türkçesinde İkilemeler"⁷¹ makalesinde yer alan ikilemelerden de faydalandık. Bu sözlüklerde yer alan ikilemeleri tespit ederek tek tek fişledik. Bu sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına çizgi koyulması, ikilemeleri tespit etmemizi kolaylaştırdı. Tespit edilen bu ikilemeleri fişledikten sonra, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sözlükte tek başına kullanılıp kullanılmadıklarına baktık. Daha sonra kaynak taraması da kaynak taraması yaptık. Konu ile ilgili bu alanda çalışmış araştırmacıların kitaplarını, makalelerini ve tezlerini inceledik, uygun olanları derledik. Fişlediğimiz ikilemeleri incelediğimiz alanlara göre tasnif ettik, yapılan çalışmalardan hareketle ikilemeleri değerlendirdik. Bu değerlendirmeleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçeleri için karşılaştırmalı olarak yaptık. Giriş, ses bakımından ikilemeler, yapı bakımından ikilemeler, anlam bakımından ikilemeler, köken bakımından ikilemeler ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşan tezimizde her bölüm kendi içinde ayrı bir metoda ihtiyaç duydu:

Çalışmamızın birinci bölümünde literatür çalışması yaptık. Bu alanda yapılmış pek çok çalışma ile karşılaştık. Türkiye Türkçesinde yapılan (dilbilimsel çalışmalar da dahil) ikileme çalışmaları, Türk dilinin tarihi dönemlerinde ikileme çalışmaları, Çağdaş Türk lehçelerinde yapılan ikileme çalışmaları ve Anadolu ağızlarında yapılan ikileme çalışmalarını ayrı ayrı ele aldık. Bu çalışmaları eserin yayımlandığı yılı esas alarak bir sıralama içerisinde vermeyi uygun gördük. Tezin giriş bölümünde literatür taramasının yanında ikilemelerin genel özelliklerine yönelik bilgi verdik. İkilemelerde araştırmacıların tam olarak bir noktada buluşamadıkları tanım ve kavram meselesine yer verdik. Araştırmacıların bu konu hakkındaki görüşlerinden ana hatlarıyla bahsettik. Aynı zamanda dilbilgisi kitaplarında ikileme konusunun nasıl sınıflandırıldığına da değindik.

⁶⁹ Berdak Yusuf, *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Taşkent, 1993 (www. ziyouz.com kutubxonasi)

⁷⁰ Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat, Özbek Türk Dilleri Neşri, Özbek- Türk Liseleri Yayınları, Taşkent, 1997.

⁷¹ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Çalışmamızın ikinci bölümünde ikilemeleri ses bakımından ele aldık. Bu bölümü sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç ana başlık altında ele aldık. İkilemelerde ilk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığının ikilemelerin kalıplaşmasında büyük rol oynaması bizi ikilemeleri sözcüklerin ilk seslerine göre tasnif etmeye sevk etti. Sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri değerlendirirken, Osman Nedim Tuna'nın "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi" makalesinden yararlanarak ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri oluşturduk. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde oluşturduğumuz dizindeki ikilemeleri karşılaştırdık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Değerlendirmeleri ise ilgili başlığın altında verip, ikileme örneklerini değerlendirmeden sonra vermeyi uygun gördük. Ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz başlıkları altında verilen listelerde eş heceli ikilemeler koyu renkle gösterdik. Eş hece sayısına sahip olmayan ikilemeleri ise Osman Nedim Tuna'nın ortaya koyduğu kuralların dışında değerlendirdik. Bu değerlendirmede lehçelere ait örnekleri bu kurala uyan ve uymayan örnekler parantez içerisinde nedenleriyle açıkladık. Örn. ağac-uğac (geniş-dar), ağrı-acı (ikinci seste bulunan ğ sesinin kural gereği başta bulunması gerekir), alem-aşkar (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralının burada geçerli olduğunu görmekteyiz), açığ-aydın (ikinci sese bakıldığında v, y'nin başta bulunması, ç gibi patlayıcı sesin de sonda bulunması gerekirken tersi bir durumla karşılaşıyoruz), edeb-erkan, edebli-erkanlı (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına aykırıdır) gibi. Sayıca eş heceli olmayan ikilemeler için Vecihe Hatiboğlu ve Mehmet Ali Ağakay'ın görüşlerine yer verdik. Bu görüşler ışığında eş heceli olmayan ikilemelerde az sözcüğün önce gelmesine dayalı dizilişin Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerdeki uygunluğunu araştırdık. Verilen listeleri üç lehçeyi de karşılaştırmalı olarak görülmesi adına üç sütundan oluşan tabloyla göstermeyi uygun gördük. İkilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirirken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü

belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve listede yer vermedik.

İkilemeleri ses benzerliği bakımından incelerken ön seste, iç seste ve son seste benzerli açısından üç başlıkta ele aldık. Burada dikkati çeken husus, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği, iç ses benzerliği ya da son ses benzerliği taşımayıp en az iki ses benzerliği de taşıyabilmesidir. Bu şekilde olan ikilemeleri birçok yerde göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak belirtmeyi tercih ettik. Örneğin ön ses benzerliği taşıyan ikileme listesinde koyu renkle gösterilen ikilemeler son ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise iç ses benzerliğini ifade etmektedir. Bu farklılığı ayrıca verdiğimiz dipnotlarla da ifade ettik. Aynı ses benzerliğine sahip ikilemelerdeki ortak özellikleri saptayarak Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde benzer ve farklı yönlerini tespit ettik. Bu kısımda da aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemelerin hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıması gerekçesiyle listede yer vermedik.

“Ses düzeni bakımından ikilemeler” başlığı altında Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelimenin a/e ünlüsü ile ikinci kelimenin u/ü ünlüsüyle oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk üyesinin a/e ikinci üyesinin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri ayrıca değerlendirdik. Her ne kadar sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken bu konuya değinmiş olsak da araştırmacıların a/e.....u/ü değişimine sahip ikilemeleri ayrı bir şekilde ele almaları, bizi de bu konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeye sevk etti.

İkilemeleri ses bakımından ele alırken üç lehçede de verdiğimiz ikileme örneklerinde bazı değişikliklere gittik:

Eğer bir ikileme birden fazla deyim içerisinde geçiyorsa sadece birisini listede göstermeyi tercih ettik. Örn. hayıl-mayıl, hayıl-mayıl galmağ; hayıl-mayıl goymağ; hayıl-mayıl olmağ gibi dört şekli bulunan bu ikilemelerden sadece hayıl-mayıl şeklinde listede yer verdik.

Eğer bir ikileme yardımcı fiille de kullanılıyorsa, bu ikilemeyi yardımcı fiil olmadan göstermeyi tercih ettik. Örn. matdım-matdım, matdım-matdım baxmağ şeklinde ise yardımcı fiilini almadan listede yer verdik. Eğer ikileme sadece yardımcı fiille oluşmuşsa ikilemeyi başta verip sonra yardımcı fiille oluşan şeklini verdik. Örn. kül-talqan boluv ikilemesini kül-talqan: kül-talqan boluv şeklinde göstermeyi tercih

ettik. Burada amaç ikilemelerdeki ses kuruluşunu göstermek olduğu için yardımcı fiil ya da aynı ikilemeye dair birden fazla deyimden yalnızca birine listede yer vermeyi tercih ettik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ikilemeleri yapı bakımından ele aldık. Bu bölümde, yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana başlıkta ele aldık. Değerlendirme yaparken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değindik. Basit kelimelerden oluşan ikilemeleri yalın ve çekim eki almalarına göre iki başlık altında inceledik. Yalın halde bulunan ikilemeleri sözlükte tek başına yer alıp almamasına göre bir tasnife gittik ve her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında inceledik. Sözlükte tek başına yer almayan kelimeleri ikilemede kullanılan diğer kelime ile arasındaki bağı göstermeye çalıştık. Yansıma kelimelerle oluşan kelimeleri belirlerken şöyle bir yol izledik:

Kazak Türkçesi sözlüğünde eğer ikileme yansıma ise parantez içerisinde (ел.) “elikteviş söz” yani yansıma söz olarak belirtilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ise bu tür ikilemelerin yanında parantez içerisinde (ses tak.) yani ses taklidi olarak belirtilmiştir. Özbek Türkçesinde ise Aynur Öz makalesinde bu tür ikilemelere yer verirken parantez içerisinde (ses tak.) yani ses taklidi olarak belirtmiştir. Bu bakımdan bu ikilemelerin yansıma kelimelerden oluşup oluşmadığını tespit etmek kolaylaşmıştır.

Bazı durumlarda ise bu belirttiğimiz ifadeler yer almamaktadır; ancak ikilemenin ses taklidi olduğu açıktır. Böyle durumlarda da ikilemelerin sözlükte karşılıkları “...çıkardığı ses” şeklinde verilmektedir. Örn. xor-xor ikilemesi “uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses”, şalp-şalp ikilemesi “suya düşen bir şeyin çıkardığı ses” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlardan ikilemenin yansıma kelimedenden oluştuğunu çıkarabiliriz.

Çekim eklerini de isim ve fiil işletme eki almış ikilemeler olarak iki başlık altında inceledik. Kelimelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun’un editörlüğünü yaptığı *Türk Lehçeleri Grameri*⁷² kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında parantez içinde göstermeye çalıştık. Her başlık altında ikileme örneklerinin yer aldığı

⁷² Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007

ikileme listesinin hemen ardından üç lehçede yer alan bu yapıları karşılaştırdık. Türemiş kelimelerden oluşan ikilemelerde isimden isim yapım eki, isimden fiil yapım eki, fiilden isim yapım eki ve fiilden fiil yapım eki olarak oluşan ikilemeler olmak üzere dört başlık altında ele aldık. İkilemeyi oluşturan kelimelerin ek alması durumunda verilen ikileme listesinde bazı değişikliklere gittik:

İkilemeyi oluşturan kelimelerin ikisi de farklı ekler aldığı durumda ayrı ayrı göstermeyi tercih ettik. Örn. vaxlı-vaxtında ikilemesine hem isimden isim yapım eki almış -lı/-li alt başlığında hem de iyelik+lokatif eki olarak oluşan ikilemeler alt başlığında yer verdik. Ancak bu ekler kalıp bir ifade şeklini almışsa ayrı bir başlık altında göstermeyi uygun gördük. Örn. -ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeleri partisip kısmında ayrı bir başlık altında değerlendirdik. Bazı durumlarda da tek bir yerde gösterdik. Örn. ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif ikinci kelime datif eki almışsa bunu ablatif eki olarak oluşan ikilemeler başlığı altında alt başlıkta ele aldık.

Bunların dışında sözlüklerde yer alan deyim içerisinde geçen ikilemelerin aldığı ekleri daha net göstermek adına ikilemeyi başa alıp deyimi arkasından getirdik. Örn. el-ayağda ğalmağ deyimini el-ayağda: el-ayağda ğalmağ şeklinde gösterdik.

Aynı eki almış birden fazla deyim varsa, bunlardan bir tanesini listede vermeyi uygun gördük. Örn. el-ayağda ğalmağ, el-ayağda olmağ deyimlerinde birini alarak el-ayağda ğalmağ şeklinde listede yer yerdik.

İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebildik. Bu bakımdan bu ikilemeleri farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, terkipli yapılar ve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceledik. Burada ön sesi m ile oluşan ikilemeleri ilk kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler başlığı altında da ele alabilirdik. Ancak ikileme ile ilgili yapılan çalışmalarda bu yapıdaki ikilemelerin ayrı bir başlık altında incelenmesi bizi de bu yapıdaki ikilemeleri ayrı olarak değerlendirmeye sevk etti. Bunun dışında deyimlerden oluşan ikilemeler kısmında lehçelerdeki deyim listelerinin sayılarının azlığı ya da çokluğu sözlüklerin deyimlere ne ölçüde yer

verdiğine göre değişmektedir. Azerbaycan Türkçesi sözlüğü diğer lehçelerin sözlüğüne kıyasla deyimlerin en fazla yer aldığı sözlüktür.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ikilemeleri anlam bakımından ele aldık. Bu bölümde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında inceledik. Bugün ikilemelerde yer alan kelimelerin tek başına kullanılması da tarihin belli dönemlerinde tek başına kullanıldıkları daha sonra unutuldukları görüşünden yola çıkarak ikilemeyi oluşturan kelimenin anlamsız olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan ikilemeleri anlam bakımından incelerken “anlamsız” ifadesini kullanmaktan kaçındık. Bu bölümde tek başına sözlükte yer alan kelimeler arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Terkipli yapıları birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturduğunu düşünerek birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler başlığı altında değerlendirdik. Her başlık altında önce üç lehçede de anlam olarak ortak ikilemeleri inceleyip arkasından bu lehçelere ait ikileme listesini üç sütundan oluşan tablo şeklinde sıraladık. Burada yaşadığımız sıkıntı eş ve yakın anlamlı ikilemeleri birbirinden nasıl ayıracağımız oldu. Bunun için de kelimelerin sözlükteki karşılıkları aynı kelime ile açıklandıysa eş, farklı ancak birbirine yakın bir şekilde açıklandıysa yakın anlamlı olarak kabul ettik.

Çalışmamızın beşinci bölümünde ikilemeleri köken bakımından ele aldık. Bu bölümde üç lehçedeki benzer ve farklılıkları daha net görebilmek için sadece üç lehçede de ortak olarak yer alan ikilemeleri inceledik. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 39 ikilemeye rastladık. Bu ikilemeleri Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Bazı durumlarda üç lehçede yer alan ikileme iki lehçede Türkçe, bir lehçede yabancı bir kelimedenden oluşuyorsa onu Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Üç lehçede de ortak olan ikilemeleri bir tablo halinde gösterdikten sonra benzerlik ve farklılıklarına değindik. Ardından da Türk dilinin tarihi dönemlerinde, Anadolu ağzlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde geçiyorsa ne şekilde yer aldığını gösterdik. Bunun için de bu alanda yapılmış çalışmalarını kaynak olarak kullandık, gösterilen her

ikilemeyi nereden aldıysak dipnot ile gösterdik. Ardından etimoloji ve Osmanlıca sözlüğünden yararlanarak araştırmacıların ikilemede yer alan kelimeleri nasıl tahlil ettiklerini ve tanımladıklarını gösterdik.

Çalışmamızın altıncı bölümü sonuç bölümüdür. Bu bölümde ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz çalışmamızı ana hatlarıyla değerlendirdik, önemli gördüğümüz noktaların altını çizdik. Bunun yanında her başlık altında tasnif ettiğimiz ikileme listesini örneklerin daha net görülmesi adına anlamlarıyla vermemeyi uygun gördük. Aynı zamanda bir ikilemenin birden fazla anlamının olması ile tabloda karışıklığa sebep olacağını düşünmemiz de bizi bu yola sevk etti. Bu bakımdan ilgilenenlerin bu ikilemelere kolayca ulaşabileceği üç lehçeden oluşan ikileme sözlüğüne sonuç bölümünde yer vermeyi uygun gördük. Bu sözlükte yer alan ikilemelerin birden fazla anlamı bulunuyorsa 1, 2, 3 şeklinde rakamlarla gösterdik. Deyim içerisinde yer alan ikilemeler sözlükte genellikle ikilemenin yanında verilmektedir, biz de bu deyimler sözlükte nasıl geçiyorsa öyle vermeyi uygun gördük. Ayrıca Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde tek bir sözlük kullanırken; Özbek Türkçesinde birkaç kaynaktan yararlandık. Bu bakımdan sözlük kısmını oluştururken bir takım sıkıntılarla karşılaştık:

Özbek Türkçesi için faydalandığımız üç kaynaktan aynı ikileme birbirine yakın ancak farklı anlamlarla ifade edilmişse; diğer anlamı noktalı virgül (;) işaretinden sonra verdik. Örn. oldä-coldä tamamlanmış, yarım kalmış anlamının yanında başka kaynaktan tertipsiz, düzensiz anlamıyla da verilmiştir. Bu ikilemenin anlamını şu şekilde gösterdik: oldä-coldä tamamlanmış, yarım kalmış; tertipsiz, düzensiz.

Bazı durumlarda ise bir ikilemenin birden fazla şekliyle karşılaştık. Hangi ikilemenin yazım şeklinin doğru olduğunu Özbekçe yazım kılavuzundan yararlanarak bulmaya çalıştık. Diğer kaynaklarda yer alan şekilleri de ses bakımından ikilemeleri ele alırken dipnot şeklinde ifade ettik. Örn. onqır-çonqır ikilemesi için verilen dipnotta “bu ikileme bazı sözlüklerde onqır-çonqır şeklinde geçmekte, bazılarında onqur-çonqur şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev, Yılmaz Özkaya, Özbekçe Yazım Kılavuzu, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011)ndan yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır şeklini kullandık” şeklindeki ifadeyle açıkladık. Ayrıca bu bölümde çalışmamız boyunca yararlandığımız kaynakçayı da ekledik.

1.1.5. İkileme ile İlgili Genel Bilgi

İkileme, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Dilin anlatım gücünü ortaya koyan ikilemeler, Orhun kitabelerinden bu yana eserlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Anlamı kuvvetlendirmek, vurgulamak ve estetik bir yolla dile getirmek için aynı, eş veya zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilerek kullanılmasıyla oluşan bir anlatım türüdür. Vecihe Hatiboğlu da “İkileme, aslında anlam gücünü sağlamak için yaratılan bir psikoloji ve müzik olayıdır. Türkçede ikileme, şiire, düzyazıya, anlam, aydınlık katan, güzellik, ahenk sağlayan ve ancak başarılı ozanlarca, yazarlarca sezilmiş sırdır”⁷³ diyerek ikilemelerin anlam bakımından dilimize sunduğu geniş imkândan söz etmektedir. İkilemelerin anlatıma kattığı güç başka yollarla kolay kolay sağlanamaz. Her ne kadar ikilemeleri oluşturan kelimeler anlam bakımından yan yana gelmiş olsa da anlam kadar önemli diğer bir etken de ses benzerliğidir. İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. Vecihe Hatiboğlu da ikilemeyi tanımlarken bu iki önemli unsuru ön plana çıkarmıştır: İkileme olayında, bu iki etkinin, ses güzelliğinin, tekrardan doğan anlam gücünün, birlikte, yan yana kullanıldığı görülür. Bu bakımdan ikileme, ses uygunluğu ile, ezgi ile yoğunlaştırılmış bir anlam gücüdür.⁷⁴ İkilemelerin ses ve anlam ilişkisine dayanmasıyla ilgili Mehmet Hakkı Suçin de “İkilemelerin başlıca özellikleri ikilemeyi oluşturan öncül sözcük ile ardıl sözcük arasında sessel veya anlamsal benzerlik olmasıdır. Zaten ikilemeler şiirselliklerini bu özellikten alırlar. Bu şiirsellik bazen ses bakımından bazen iki sözcüğün yan yana gelmesiyle, bazen de aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla elde edilir”⁷⁵ açıklamasını yapmıştır.

Herhangi bir anlam ilgisi bulunan ve ses benzerliğine dayalı olarak kurulan ikilemeler ahengi arttırarak kelimelerin akılda kalmasını kolaylaştırmıştır. Yazıya geçmemiş toplumlar için sözlü kültür hafıza aracılığıyla korunmuştur. Kelimelerin hafızada yer etmesinde ölçü, ritim, söz sanatları vb. unsurların yanında ikilemeler de bir araç vazifesi görmüştür. İkilemelerin genellikle kafiyeli bir şekilde oluşmaları kolay bir şekilde akılda tutmayı da kolaylaştırmıştır. Halk ozanlarının o kadar fazla şiiri

⁷³Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.11

⁷⁴ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.12

⁷⁵Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

ezberleyebilmesinde kalıp sözlerin ve kafiyeli kelimelerin rolü büyüktür. Hatta hafızalarımızda yer alan atasözü ve deyimlerin pek çoğunda da ikilemeler mevcuttur. İbrahim Özkan “Düşüncenin düzenli tekrarı ile oluşturulan anlam dünyası dinleyicinin zihninde canlandırıcı bir işlev üstlenmiştir. Ortaya çıkan kalıp ifadeler, tekrarlar, sözün kalıcılığına yardım etmiştir. İster yazılı bir eserde, ister sözlü bir üründe düzenli ve düzensiz aralıklarla yapılan yinelemeler anlatıma ahenk katar”⁷⁶ ifadesiyle ikilemelerin dinleyicideki etkisine değinerek, kalıcılığına dikkat çekmiştir. İkilemelerin hafızda kalmaya yardımcı olması özelliği onu atasözleri ve deyimlerde de sıklıkla görmemize sebep olmuştur. Bir ulusun ruh, düşünüş, zevk, eğitim, kültür, adet, gelenek gibi değerlerini atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir. Mehmet Yastı, deyimlerde kullanılan ikilemelerin başlı başına bir deyim özelliği gösterdiğini şu sözlerle dile getirmiştir: Deyimler içerisinde, daha küçük birimler hâlinde kullanılan kalıplaşmış bazı yapılar vardır ki bunların başında da ikilemeler gelir. İkilemeler upuzun anlatılabilecek bir konuyu birkaç sözcükle ifade eder. Bu özellikleriyle ikilemeler deyimlere yaklaşır. Öyle ki bazı ikilemeler dilimizde başlı başına deyim özelliği kazanmıştır.⁷⁷ Ömer Asım Aksoy da *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*⁷⁸’nde deyimlerin çeşitlerini sıralarken, deyimlerin bir türü olarak ikilemelere de yer vermiş; ancak bir sözcüğün yinelenmesiyle oluşan ikilemeleri deyim olarak kabul etmemiştir.⁷⁹

İkilemeyi oluşturan kelimelerden biri tek başına sözlükte kullanılırsa da ikileme içinde anlam değeri kazanır. Beraber kullanıldıklarında bir anlam bütünlüğü oluşturan bu kelimeler arasında gizli bir bağ vardır. Bu bağ kalıplaşmadır. Kalıplaşmış dil birimlerin en belirgin yapısal özelliği, belirli bir biçimde kalıplaşmış olmalarıdır. “Dilbilgisi kurallarına göre daha önceden bir araya gelen dil birimleri belirli bir bütün oluşturmuş, bu bütün değişmeyen bir biçime bürünmüş ve dilin söz varlığında öylece yer almıştır”⁸⁰ diyerek ikilemeler arasındaki kalıplaşmayı açıklayan Hürriyet Gökdayı, ikilemelerin hep aynı kalan, değişmeyen yapısının onların kolayca tanınmasına yardımcı olacağını da sözlerine ekler. Türkçenin zenginliğini, yaratma gücünü gösteren

⁷⁶ İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*

⁷⁷ Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*

⁷⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2- Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988

⁷⁹ Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan yapı kısmında ikilemelerin deyim olarak kullanılmasına dair daha ayrıntılı açıklamalar yaptığımız için konuyu burada kısaca açıklamakla yetiniyoruz.

⁸⁰ Hürriyet Gökdayı (2008), *a.g.m.*

ikilemeler iki sözcüğün kalıplaşmasıyla oluşur ve anlam bakımından tek bir sözcük gibi işlem görürler. Yüzyıllardan beri birlikte kullanılan kelimeler, biçim ve anlam yönünden öylesine kalıplaşmışlardır ki, ikilemede kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemez veya kelimeler bölünemez. Günay Karaağaç, “Yineleme öbeği içindeki sözler, eş görevlidir. Birer yapımlık söz öbeği oldukları için, öğelerin yeri değişemez”⁸¹ diyerek kalıplaşmanın sebebini ortaya koymuştur. Vecihe Hatiboğlu ise “İkileme, anlamı pekiştirmek için hafızadan, çağrışımdan yardım gören bir psikolojik olayın dildeki görüntüsüdür. Bu duruma göre her türlü tekrar edilen sözcüklere dikkat çekilir. Bu sözcüklerden biri, aynı anlamdaki başka bir sözcükle değiştirilirse ikileme bozulur”⁸² diyerek kalıplaşmanın ikileme üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. İkilemelerdeki bu kalıplaşmanın tesadüfi olmadığı görüşünün savunan pek çok araştırmacı kalıplaşmanın sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Bu araştırmacılardan Şahbender Çoraklı, ikilemelerdeki bu kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri şu şekilde sıralar: Az heceli sözcüğün önce gelişi; çok heceli sözcüğün az heceli ya da tek heceli sözcükten önce geldiği görülmez. Ünlü ile başlayan sözcüğün önce gelişi; ünlü ile başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce gelir. Burada çoğunlukla geniş, kalın ve düz ünlülerin bulunduğu görülür. Türkçe sözcüğün önce gelişi; önce Türkçe sözcük, sonra yabancı sözcük kullanılır. b- ve p- ile başlayan sözcüğün sonra gelişi; çoğunlukla b- ve p- ile başlayan sözcükler sonra gelir. Aynı ikilemede birden fazla etkenin bulunduğu da görülür.⁸³ Vecihe Hatiboğlu da bu etkenleri şöyle sıralar: A. İkilemede az heceli sözcüğün önce gelişi, B. İkilemede ünlü ile başlayan sözcüğün önce gelişi, C. İkilemede Türkçe sözcüklerin önce gelişi.⁸⁴ Kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri açıklayan Hatiboğlu, bu kurallara uymayan, istisnalara da yer vermiş, örnekler vererek açıklamıştır.⁸⁵ İkilemeyi oluşturan kelimeler arasında öncelik-sonralık ilişkisine dayalı bir kalıplaşma vardır. Eğer sonra gelen sözcük önce, önce gelen sözcük sonra kullanılırsa kalıplaşma bozulur. Vecihe Hatiboğlu, “karı koca, eninde sonunda, kış kıyamet, kol kanat, kör kütük, kıt kanat” gibi ikilemelerin arasındaki kalıplaşma o kadar

⁸¹ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara, 2012, s.477

⁸² Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.*, s.51

⁸³ Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

⁸⁴ Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.*, s.17

⁸⁵ Vecihe Hatiboğlu, “B ve C kurallarına göre iki etken arasında kalarak “akıllı uslu” veya “uslu akıllı” biçimlerinde iki türlü kullanılabilen ikileme de vardır. “Gönül hatır” veya “hatır gönül” ikileme biçimleri de aynı nedenlerin etkisiyle iki türlü kullanılmaktadır. Bazı ikilemelerde de önceki olaydan sonraki olaya doğru bir sıralanış gözükür” şeklinde açıklama yapmıştır.

kesindir ki, birinci sözcük, ikinci sözcük olarak kullanılamaz. Böylece ikilemelerdeki sözcüklerin sırası, kalıplaşma ile kendiliğinden saptanmıştır. Çok az ikileme bu kuralın dışında kalır: “büyüklü küçüklü veya küçüklü büyüklü”, “döşeli dayalı veya dayalı döşeli” gibi⁸⁶ açıklamasını yaparak örneklerle ikilemelerdeki sıra kalıplaşmasını ve istisnai durumlarını göstermiştir. Mehmet Ali Ağakay da koşmalardaki koşukların dizilişinin gelişi güzel olmadığını, koşukların niteliğine göre uygulanan bir takım kurallarla dizilişin sıkıca bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu kuralları da anlam ve sesin oluşturduğunu söylemiştir. Bu koşukların yerlerinin değiştirilince koşmanın ya anlaşılmayacağını ya da büsbütün farklı bir mananın ortaya çıkacağını savunur. “İri yarı yerine yarı iri denince aynı kavram çevresi içinde kalınsa da istenilenin tersi anlaşılabilir olacağı gibi, karı koca yerine koca karı denince de büsbütün ayrı bir şey anlatılmış olur. Bu derece önemli olan dizi sırası başlıca iki emele dayanır: koşukların birbiri karşısındaki anlam ve ses durumu.”⁸⁷ Tahsin Banguoğlu ikilemelerde kelimelerden birinin ötekini değil, her ikisinin de birbirini belirtmesi için bunların sırasında söz diziminden çok bazı ses durumlarına bağlı olduğunu belirtir. “Başlıca sesliyle başlayan kelimenin öne gelmesi (abuk subuk iyi kötü), az heceli kelimenin öne gelmesi (dal budak günlük güneşlik), ilk hecesinde açık düz bir sesli bulunan kelimenin öne gelmesi (yaz kış hepi topu), son hecesi kapalı olan kelimenin sona gelmesi (iğne iplik doğru dürüst) gibi. Koşma takımında isim tabanları bazen bir bağlamla birleştirilmiş olabilirler (yağla bal etle tırnak kedi ile köpek). Fakat genellikle yalın olarak iki kelimeyi yan yana getirip yapırlar ve birleşik olarak türlü kelime sınıflarına girerler”⁸⁸ ifadesiyle konuyu ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Ancak ikilemelerdeki sıra kalıplaşmasını bazı diğer lehçe ve Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam yoğunluğunu kaybetmediklerini görmekteyiz. Konuyla ilgili Éva Kincses Nagy, “Çağatay dilinde kalıplaşmış bir yapıya sahip değil, ters yüz edilmiş biçimde de görülebilir. (Özbek Türkçesinde de öyledir)”⁸⁹ diyerek kalıplaşmanın Çağatayca’da kurallı olmadığına değinir. Aynur Öz de kalıplaşma ile ilgili “İkilemelerin özelliklerinden biri de, ikilemeyi oluşturan kelimelerin yerlerinin değiştirilmemesidir. Çünkü değiştirildiğinde ikileme anlamını kaybeder. Ancak Özbek

⁸⁶ Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.*, s.15-16

⁸⁷ Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*

⁸⁸ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007. s.309

⁸⁹ Éva Kincses Nagy, “İki Taşla Bir Kuş... Çağatayca’da Hendiadyoin”, *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1, Atatürk Kültür*, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.1125-1136

Türkçesinde birkaç ikilemede kelimenin yerleri değişmiştir”⁹⁰ şeklindeki ifadesiyle Özbek Türkçesindeki kalıplaşma meselesine eğilir. Yine başka bir Türk lehçesi olan Altay Türkçesindeki sıra kalıplaşmasına değinen Figen Güner-Dilek, “Dizilişle ilgili olarak, ikilemeleri oluşturan kelime çiftlerinin sık sık yer değiştirmesi üzerinde de durmak gerekir. İkilemelerdeki unsurların yer değiştirmesi, Altay Türkçesi dışındaki lehçelerde çok sık rastlanan bir durum değildir. Altay Türkçesinde ise hemen hemen bütün ikileme çiftleri yer değiştirebilir. Bu durum; ikileme unsurlarının sıralanışıyla ilgili kuralları tespit etmede bir güçlük yaratmaktadır”⁹¹ şeklinde açıklama yapmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz ağızları üzerine çalışma yapan Ercan Alkaya da ikilemelerin çok uzun zamandan beri kalıplaşmış olarak kullanıldığını ve bu kalıplaşmanın kesin kurallara bağlı olarak sırasının değiştirilemediğinden bahseder, ancak sözlerine “Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yazı dilinin aksine bazı ikilemelerde kelimelerin sırasının değiştiği görülür”⁹² şeklinde devam eder. Buradan da anlaşılacağı gibi ikilemelerdeki bu sıra kalıplaşmasının bazı lehçe ve ağızlarda çok da sıkı olmadığı, yerlerinin değiştirilebileceği görülmektedir. Bizim de ele aldığımız üç lehçede ikilemeyi oluşturan kelimelerin yer değiştirdiği örnekler yer almaktadır: Azerbaycan Türkçesinde ğanun-ğayda~ğayda-ğanun, mal-mülk~mülk-mal, yaman-yaxşı~yaxşı-yaman, gelen-géden~géden-gelen, yersiz-yuvasız~yuvasız-yersiz, cavanlı-ğocalı~ğocalı-cavanlı, xerc borc ~borc-xerc, derman-dava~dava-derman, bağ-bağça~bağça-bağ vb. örnekler yer almaktadır. Kazak Türkçesinde şeksiz-şetsiz~şetsiz-şeksiz, talas-tartıs~tartıs-talas, tuvğan-tuvısqan~tuvısqan-tuvğan, jaqsılı-jamandı~jamandı-jaqsılı, qağaz-qalam~qalam-qağaz, zerde-zeyin~zeyin-zerde vb.; Özbek Türkçesinde ise esân-âmân~âmân-esân, päst-bäländ~bäländ-päst, ävrä-ästär~ästär-ävrä, zävq-şävq~şävq-zävq vb. örnekler yer almaktadır.

Türk Dilinin en eski ürünlerinden beri görülen, her lehçesinde belirgin bir şekilde karşımıza çıkan ikilemeler, söz varlığımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Başka dillerde nadir olarak kullanılan bu anlatım biçimi, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir. Vecihe Hatiboğlu’nun da dediği gibi “İkileme, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliğidir. İkileme, ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi Türkçenin kuralları arasında yer almalıdır. Türkçe, ikileme konusu ele

⁹⁰ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

⁹¹ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁹² Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz.”⁹³ Bu yapılar, Türk düşüncesinde anlam inceliğini karşılamak üzere iki kelimeyle tek bir anlamı karşılayan ses bakımından da son derece ilginç birleşimlere giden yapılara başvurarak etkileyici anlatım olanakları sunar. Bu bakımdan Türkçenin yaratma gücü olarak bilinen ikilemelerin kullanım alanı çok yaygındır. Başka dillere baktığımızda, tam tersi bir durumla karşı karşıya kalırız. Doğan Aksan da ikilemeleri kullanım sıklığı açısından dünya dilleriyle kıyaslayarak bir değerlendirme yapmıştır: Yunanca hendiadyoin terimiyle adlandırılan bu kuruluşlara koca Latin yazınında yalnızca birkaç örnek gösterilebilmekte, dünya dillerinin pek azında, Türkçedekine yaklaşan oranda görülen ikilemeler bugün ancak – Türkçeye yakın oranda- Korece’de ve bir ölçüde Japoncada kullanılmaktadır. Yunancada hen dia dyoin (‘iki ile, iki aracılığıyla bir’) sözcüklerden kurulan terimle anlatım bulan bu dilbilim kavramı Türkiye Türkçesinde de gerek yapı, gerekse sözcük türlerinin kullanımını bakımından çok zengin örneklerle ortaya çıkmakta, çok güçlü bir anlatım sağlamaktadır.⁹⁴ Çeşitli anlamları ifade etme yolunda bir araç vazifesi gören ikilemelerin Türk dilindeki kadar sık kullanım alanına sahip olmasa da diğer dillerde örneklerine rastlamamız mümkün. “Geniş anlamıyla ikilemeler/yinelemeler ve onun işlemini oluşturan sesbirimsel ve sözcükbirimsel tekrarlar dünya dillerinin çoğunda karşımıza çıkan dilsel bir yapıdır. Bu yapılar benzer işletimler ve anlamlarda insan dilinde yerlerini almıştır.”⁹⁵ Bu konuda örnek veren Bülent Özkan “İngilizcede ikilemeler yaygın olmamakla birlikte pekiştirme ifadesi taşıırken [coke > coke-coke “gerçek kola”(Coca-Cola)] Japoncada göndergenin çeşitliliğini ifade eder (kami “tanrı”> kami-gami “çeşitli tanrılar”) vb”⁹⁶ açıklamasını yapmıştır. Yine başka bir dil olan Arapça ile Türkçe ikilemeleri karşılaştıran Mehmet Hakkı Suçin, ikilemelerin Türkçede şiirsel gücüne değindikten sonra Muharrem Ergin’in örneklerinden yararlanarak ikilemelerin çokluk, devamlılık, devamlılığın kesintiye uğramasını ifade eden fonksiyonlarını belirtir.⁹⁷ Suçin, “bu yönüyle Türkçede ikilemeler, Arapça ve Batı

⁹³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.9

⁹⁴ Doğan Aksan (1996), *a.g.e.*, s.60

⁹⁵ Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*

⁹⁶ Bülent Özkan(2011), *a.g.m.*

⁹⁷ “Örneğin “kapı kapı dolaşıp dileneceğine çalış.” cümlesinde birçok kapıya gidildiği anlaşılır. Bir türküde geçen “gide gide bir söğüde dayandım” dizesinde gitme eyleminin sürdüğü, “Düşe kalka o tepeye tırmandım.” cümlesinde ise eylemdeki devamlılığın zaman zaman kesintiye uğradığı çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir.” şeklinde örneklerle açıklar.

dillerine kıyasla daha işlevsel ve dinamik bir rol üstlenirler”⁹⁸ diyerek Türkçede kullanılan ikilemelerin işlevselliğine dikkat çekmiştir.

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri meydana gelmeleri için uzun bir zamanın geçmesi gerekliliğidir. Bu uzun zaman zarfında toplumların içinde buldukları kültürün ve din ortamının değişmesi, ikilemelerin oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Dil içinde kullanılan bu ikilemeler toplumdaki gelenek, görenek ve inançları, toplumun değer yargılarını yansıtan sözlerdir. Manevi kültür içerisinde dinin etkisiyle söz varlığına giren ikilemeler varlıklarını devam ettirmektedir. Bu konuya ilişkin Doğan Aksan Köktürkler döneminde Türklerin bağlı oldukları Şamanizm’de yer, gök, su, ateş gibi kutsal kavramların ve teñri “gök, Tanrı” kelimesinin de dönemin metinlerinde sıkça kullanıldığını ifade eder. Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle Gökünün yanı sıra Budizm, Hıristiyanlık, Maniheizm gibi dinlerin kabulüyle kullanılan kavramlara yenisi eklenir: “Örneğin Göküni’ne ait din adamı, büyücü niteliğindeki kam’ın yanı sıra Budizm’e ait ve Sanskrit’ten gelen bodisavat ya da bodhisatv “Buddha olacak kimse”, Sogdca’da tamu “cehennem”, frişti “melek, elçi” gibileri bu metinlerde görülür. Ayrıca bu dinlerin kavramlarından birçoğu çevrilerek dile aktarılmıştır. Türklerin İslamı benimsesinden sonra bu dinin kavramlarından büyük bir bölümü Arapçadan, olduğu gibi alınmış (Allah, Kuran, mümin, hac, ibadet...), bir bölümü ise Farsça kanalıyla dile girmiştir. Örneğin namaz (Far. /nema:z), oruç (<Fars. /ru: ze/), çeviri olarak aktarılan oruç tutmak (Far. /ru:ze da:şten/)gibi.”⁹⁹ Aynı zamanda din değiştiren toplumlar, kabul ettikleri dini terminolojinin halkın benimsemesi için eski terminoloji ile birlikte kullanmışlardır. Uygurca döneminde, yabancı dillerin Türkçeye etkisi artmaya başlamıştır. İkilemeden vazgeçmeyen Türkler, bu dönemde, Uygurca sözcüklerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı sözcükleri de yan yana getirerek ikileme biçiminde kullanmaya başlamışlardır: çin kirtü “doğru hakiki”, hua çeçek “çiçek”, kalp öd “zaman, vakit, devir, çağ” gibi. Türkçe sözcüklerden kurulmuş yığınlarca ikilemeye de rastlanır: körk meñiz “beniz, görünüş, yüz, endam”, köñül köküz “gönül, kalp”, ağı barım “servet, varlık”¹⁰⁰ Eski Uygur döneminde sıkça karşılaştığımız ikilemelerde din değiştirmenin etkisi büyüktür. Bu dönemdeki ikilemeler üzerine çalışan Serkan Şen, Eski Uygur dönemindeki metinlerin çoğunun dini içerikli

⁹⁸ Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

⁹⁹ Doğan Aksan (1996), *a.g.e.*, s.27

¹⁰⁰ Tuncay Böler (2010), *a.g.m.*

metin olmasından dolayı ikilemelerin sıkça başvurulan bir yol olduğunu dile getirmiştir. Yeni girilen Maniheizm, Budizm gibi dinlerin öğretilerini halka aktarmada anlatımı canlı kılan ikilemelerden yararlanıldığını, bunun yanında etkileşime giren toplumların dillerinden alınan kelimeler de anlaşılın diye Türkçe kelime ile birlikte söylendiğini dile getirmiştir. Eski Uygur Türkçesinde ikilemelerin sıklığının temel sebebinin yeni girilen dinleri yaymaya yönelik metinlerin anlatım gücünü artırma çabası olarak gören Şen, “İkilemelerin metnin anlatım gücünü arttırmaya yönelik katkısı, iki noktada açıkça görülür. Birincisi, yabancı dillerden alınan ve pek çoğu dini terminolojiye ait olan kelimelerin Türkler tarafından anlaşılmasını sağlamaktır. İkilemelerin anlatıma kazandırdığı ikinci özellik ise ifadeyi kuvvetlendirip ona ahenk vererek üslup zenginliği oluşturmaktır.”¹⁰¹ Açıklamasını yapmıştır. Kimi zaman da eski terminolojide bulunan kelime zaman geçtikçe kendi anlamını yitirir ve yakın anlamlı kelimeyle varlığını devam ettirir. “Önceki kültürde dine bağlı anlam taşıyan bazı kelimeler daha sonra farklı kültürlerin benimsenmesiyle eski anlamını yitirip yakın anlamlı olan bir kelimeyle varlığını sürdürmekte, sonuçta ikilemeler meydana gelmektedir.”¹⁰² İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece bir tanesinin kullanıldığı örneklerde, farklı kültürün etkisiyle kelimenin manasının değiştiği veya unutulduğu örneklere rastlamak mümkündür. Ancak anlamı unutulmuş ya da değişmiş ikilemeleri tasnif ederken “biri anlamsız, diğeri anlamlı” ya da “her ikisi de anlamsız” tabirlerini kullanmak bu bakımdan hatalıdır. Gündelik hayatımızda karşılaşmadığımız bu tarz ikilemeleri tarihi şivelerde, Anadolu ağzlarında ve diğer Türk lehçelerinde karşılaşılabilmemiz olasıdır.¹⁰³

Tarihten günümüze kadar geniş kullanım alanına sahip ikilemelerin Göktürk döneminden itibaren yabancı kelimelerin etkisinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Arkış tirkış, at kü, eçü apa, iş küç, ölü yitü, yabız yablak, tünli künlü, yurt yol gibi örnekleriyle Orhun Abideleri’nden itibaren Türkçede kullanım sahasında olan ikilemeler, asıl kudretini Uygur dönemi ile birlikte göstermeye başlamıştır. Uygurcanın başlıca özelliklerinden olan ikileme, dile yabancı kelimelerin girmesiyle Uygurca sözcüklerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı kelimeleri yan yana kullanmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi toplumların din değiştirmeleri söz varlığı içinde

¹⁰¹ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

¹⁰² Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

¹⁰³ Konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamayı üçüncü bölümü oluşturan yapı kısmında “tek başına sözlükte yer almayan ikilemeler” başlığı altında değerlendireceğiz.

değerlendirdiğimiz ikilemeleri oldukça etkilemiştir. Tarihsel süreçte özellikle Uygurca döneminde rastladığımız başka dilden (Çince, Sanskritçe ve Moğolca) yapılan alıntılar oldukça çoktur. Yeni dini yaymaya çalışan dini metinler etkileyici anlatım biçimi olan ikilemelerden yararlanması yaygın kullanımın sebebini açıklar niteliktedir. Uygurcanın ve Köktürkçenin olgun devirlerinde bu gibi teşkillerin sahasının genişlediğini belirten Saadet Çağatay, “Önce sinonimlerden ve birbirine yakın manada olan, birbirinin herhangi bir manada yerini tutabilen kelimelerden Hend-n’ler yapıldıktan sonra, birbirini tamamlayan ve zıt olan kelimelerden de yapılmaya başlamış olacaktır”¹⁰⁴ açıklamasını yapmıştır. Nasıl ki Uygur döneminde toplumun din değiştirmesi söz varlığında bulunan ikilemelerin kullanım sıklığını arttırmış, alıntı kelimelerin etkisi daha çok artmışsa bu durum Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle de aynı sonuçları doğurmuştur. Türkçenin kelime zenginliğinin içine İslamiyet’le birlikte Arapça ve Farsça kelimeler, tabirler girmiştir. İslam dinin öğrenilmesi için bu iki dil ile etkileşime girilmiştir. Bu süreçle birlikte birçok yeni dini terim ve kelime söz varlığına girmeye başlamıştır. En etkili anlatım araçlarından olan ikilemelerin yeni kabul edilen dinin halka tanıtılmasındaki rolü hiç şüphesiz ki büyük olmuştur. Yine Uygur döneminde uygulanan alıntı kelime ile Türkçede ona yakın veya eş anlamlısının beraber kullanılmasıyla Arapça ve Farsça kelimelerin dile girmesi daha kolay olmuştur. Uygur dönemi Budizm ve Mani dinine ait terimlerle, İslamın getirdiği dinî terimler bir arada kullanılarak, yeni dinin terimleri kullanılmaya başlanmıştır. 13.-15. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren Harezmi Türkçesinde İslamiyet’in etkisiyle kullanılan yabancı kelimenin sayısı fazladır. Harezmi Türkçesinde ikilemeler üzerine çalışma yapan Mehmet Dursun Erdem konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Harezmi döneminde Türkçe + Yabancı (arığ pa:k, burun avval, yalguzluk mütehayyirlik, yaman habi:s) yapısına sahip ikileme türünün örneği epeyce boldur. Bu gibi durumlarda ikilemeler pekiştirmeden öte ikinci kelimenin – bazen birinci kelimenin anlamını açıklama görevi görürler. Arığ kelimesi Türkçe “temiz” anlamına gelir. Bu kelimenin yanında aynı anlama gelen Farsça pa:k kelimesi konularak arığ pa:k ikilemesi oluşturulur. Böylece birinci kelime ikincinin anlamını açıklamış olur.¹⁰⁵ Bu yapıdaki ikilemelerde vurguyu arttırma ve diğer kelimenin anlamını açıklama işlevi göze çarpmaktadır. Uygur,

¹⁰⁴ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

¹⁰⁵ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m*

Karahanlı ve Harezm döneminde kullanılan ikilemelerin de bu işleve sahip olması, birçok yabancı kelimenin ve dini terminolojinin kabulünü kolaylaştırmıştır. 13.-16. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren Eski Anadolu Türkçesinde de özellikle ilk dönemlerinde İslamiyet etkisiyle dini terimler söz varlığında önemli bir yer tutmaktadır. Konuyla ilgili Saadet Çağatay, “Eski Osmanlıca metinlerden görüldüğü üzere, Hend-n¹⁰⁶’un bir kısmı daha o zaman kendi karakterini kaybetmeğe başlamıştır. Aynı manada olan iki kelime yan yana geldiği halde aralarına “ve” raptı yahut izafet girmektedir. Mes. “Kalila ve Dimna”, assıları ve faydaları, yarak ve alet, hased ve günülemegi, suçsuz ve günahsız...”¹⁰⁷ ifadesiyle ikilemelerin orijinal yapısının yabancı dillerin etkisiyle bozulduğuna işaret etmiştir. Dilimize giren bu yabancı kelimelerin, ikilemelerin kullanılmasında olumsuz bir etki yarattığını ifade eden Saadet Çağatay, İslamiyet’in tesiriyle dilimize giren yabancı kelimelerin Budizm ve Maniheizm zihniyetiyle işlenmiş eski edebi dile büyük darbe indirdiğini, Türk Hend-n’lerin yerine bir sürü Arapça ve Farsça Hend-n’lerin kullanıldığını ifade etmektedir. İşlenmiş Türkçe tabirlerin basit muhitte kalmak mecburiyetinde bulunduğundan bir kısmının unutulduğunun, bir kısmı da dağınık vaziyette lehçelerde kaldığını da sözlerine eklemiştir. İkilemeleri etkisi altına alan yabancı kelime kullanımına sadece tarihi dönemlerde rastlamıyoruz. İkilemeler sadece tarihi dönemlerde değil bugünkü lehçelerde de yabancı kelimelerin etkisinde kalmıştır.

İkilemeyi oluşturan kelimelerden biri tek başına kullanılsa da, yan yana kullanılan bu kelimeler ayrı yazılır. Vecihe Hatiboğlu “Türlü sözcüklerle kurulup, uzun yüzyıllar boyunca, yan yana birlikte kullanıla kullanıla kalıplaşan ikilemelerden bazıları, yazımda (imlada) bir tek sözcük olarak saptanmıştır. Bunlar gibi birleşik sözcük olmuş yansımalar da vardır. İkilemeli birleşik sözcüklerden bazıları da terim niteliğindedir”¹⁰⁸ ifadesiyle istisnai durumu açıklamıştır. Beşir Göğüş de bir heceli yansımalarından meydana gelen isim gibi kullanılan ikizlemeleri bitişik yazmanın doğru olduğunu ifade eder. “Bu yolla yapılmış bazı kelimeler “Kılavuz’da da bitişiktir: kemküm, civciv, fıfır (kadın elbiselerinde süs), hırgür gibi; fakat bazıları da ayrı yazılmıştır: pat küt, tak tuk, dır dır (dırıltı anlamında).”¹⁰⁹ İkilemeler arasına virgül

¹⁰⁶ Hend-n kavramı, Saadet Çağatay’ın Hendiadyoin kavramının kısaltılmış olarak kullandığı şekildedir.

¹⁰⁷ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

¹⁰⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.29

¹⁰⁹ Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

konmaz. Günay Karaağaç, “Yineleme öbeğinin öğeleri arasına virgül ya da kısa çizgi konmaz”¹¹⁰ ifadesi Türkiye Türkçesi için doğru da olsa diğer Türk lehçelerinde durum farklıdır. İkilemeler arasında kısa çizgi konulduğunu görmekteyiz. Vurgu konusunda “Bu grupta her unsur kendi vurgusunu taşır”¹¹¹ açıklamasını yapan Leyla Karahan’ın yanı sıra Aynur Öz de “İncelemelerde görüldüğü gibi, ikilemelerin parçaları kendi vurgularını korusalar da, bütün ikileme bir vurguya sahiptir. İkilemelerdeki tek vurgu kâp, kättä, küppä kündüz gibi ikilemelerde açıkça görülmektedir”¹¹² diyerek pekiştirmeli ikilemelerde vurgunun değiştiğine dikkat çekmiştir.

1.1.5.1.Tanım ve Terim Meselesi

Geniş kullanım alanına sahip olan ikileme konusu farklı tanımlarla ve terimlerle karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacıların fikir ayrılığı yaşadığı terim konusu, ikilemelerin çözülememiş bir problemidir. Biz bu bölümde araştırmacıların ikileme tanımlarını vererek, tercih ettikleri terimleri açıklamaya çalışacağız. Türkçe Sözlükte ikileme tanımı “İkileme, anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı gibi”¹¹³ şeklinde yapılmıştır. Zeynep Korkmaz ise Gramer Terimleri Sözlüğünde ikilemeyi “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu”¹¹⁴ olarak tanımlamıştır. Berke Vardar’ın açıklaması ise şöyledir: Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma: ölen ölene, güzel güzel, ev mev, vb.¹¹⁵. Saadet Çağatay “Uygurca Hendiadyoinler” adlı makalesinde ikilemeyi, “Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi anlam ifade etmesine

¹¹⁰ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s477

¹¹¹ Leyla Karahan (2013), *a.g.m.*

¹¹² Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

¹¹³ Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara, 2000, s. 948

¹¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, 1992, s.82

¹¹⁵ Berke Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Sevinç Basımevi, Ankara, 1980, s.93

Hendiadyoin denir”¹¹⁶ şeklinde ifade etmiştir. Saadet Çağatay ikileme için hendiadyoin terimini kullanmıştır. Hendiadyoinlerin çoğunluğunun sinonim kelimelerden oluştuğunu, bunun yanında birbirini tamamlayan bazen de birbirinin karşılığı hatta zıddı olan (bu gibi teşkil kısımlarına antonime olarak adlandırır) kelimelerden oluşan hendiadyoinlerin varlığından söz eder. Sinonim olarak oluşan hendiadyoinlerin her iki kelimedede aynı manaya gelen ayrı kelimeler olduğunu, bunların ayrı ayrı da aynı manada kullanılabilirdiğini söyledikten sonra örnekler verir: yorgun argın, delik deşik, bıkmak usanmak, bitmek tükenmek, yalvarmak yakarmak, köşe bucak, uç bucak, şura bura, şu bu, vb. Birbirini tamamlayan ve birbirinin zıddı olan hendiadyoinlere verdiği örnekler ise: üst baş, yemek içmek, düğün dernek yahut ana baba, karı koca, iyi kötü, yaz kış, konar göçer vb.dir.

İkilemeler üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Vecihe Hatiboğlu'nun tanımı ise, “İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır”¹¹⁷ şeklindedir. Vecihe Hatiboğlu ikileme için Osmanlıcada “atf-ı tefsiri”; Fransızcada “redoublement, hendiadyoin”; İngilizcede “reduplication dual, hendiadyoin”; Almandada “Verdoppelung, Zwillingsformen, hendiadyoin” terimleriyle karşılandığını belirtmiştir. Hatiboğlu, bu terimleri sıraladıktan sonra dipnotta ikileme terimini seçmesinin sebebini şu sözlerle ortaya koymuştur: İkileme olayı için “ikizleme” veya “söz koşması” gibi terimler kullanılmışsa da, olayın türlü yönleri, özellikle, çekimli değişik eylemlerde de meydana gelişi dikkate alınarak “ikileme” terimi yeğlenmiştir.¹¹⁸ Çalışmasında ikileme ve yineleme terimlerine dikkat çeken Hatiboğlu, ikilemenin, anlamı güçlendirmek, pekiştirmek için, çağrışıma dayanan psikolojik olayın dilimizdeki görüntüsü olduğu ve anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, kavramı genişletmek, zenginleştirmek amacıyla her yerde, her türlü tekrara ya da yineleme sanatına (Osm. tekrar, Fr. repetition) başvurulduğunu ifade etmiştir. Daha sonra verdiği dipnotta ise yineleme terimi için bazı kaynakların “genelleme” terimini kullandıklarını söylemiş, bazı yazarlar tarafından yinelemenin konuşma, yazma ve telifin kusuru sayıldığına dair bilgiler vermiş, anlamı zayıflatan bu tür yinelemeleri konu dışı tutacağını belirtmiştir.

¹¹⁶ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

¹¹⁷ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.9

¹¹⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.9

Mehmet Ali Ağakay, 1953'te "Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine" adlı makalesinde ikileme için "Bilindiği gibi, anlatış yollarını çoğaltmak için dillerin başvurdukları çarelerden biri de kelimeleri veya kelimelerin bir ögesini tekrarlayarak yeni yapılar meydana getirmek yöntemidir. Dilbilimde bu yöneme genel olarak (redoublement) ikileme denilmekle beraber güzel güzel, baka baka, dam dar, yan yana, birden bire tarzındaki tam kelime tekrarlamaları için ayrıca reduplication terimi de kullanılıyor ki dilimizde ikizleme sözüyle karşılanması uygun olur."¹¹⁹ İfadesini kullanmıştır. Arka arkaya tekrarlanan bir kelimenin, her tekrarı söz dizimi bakımından ayrı bir görevde ise ikizleme olmayacağını belirten Ağakay laf lafı açar, bir birini çekemeyenler, daldan dala konar, yemek yemek sözlerinde geçen tekrarlı kelimeler cümle içinde ayrı birer sözdizimi rolü oynadıklarından bunlara ikizleme denmeyeceğini belirtir. Tekrarların ikizleme olabilmesi için tek bir bütün haline geçerek anlamca az çok değişik yeni bir değer kazanmaları gerektiğini belirten Ağakay, ikizlemeleri kelime ikilemeleri olarak ele almıştır. Ağakay, "Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2"¹²⁰ makalesinde de kurala bağlı olmayan ikizlemeleri sözlüklerde yer alıp orada açıklandığı için bunlara sözlük ikizlemeleri denilebileceğini, ötekilerin gerek yapılaş, gerekse anlam bakımından kurala bağlı buldukları için bunlara da gramer ikizlemeleri demek gerektiğinin altını çizer. 1954'teki "Türkçede Kelime Koşmaları" adlı yazısında ise, Osmanlıcada birbirini yorumlayan iki kelimenin birbirine ve (-u, -ü) edatıyla bağlanarak kelime çifti halinde kullanılan atf-ı tefsiri terimi ile Batı dillerinde kullanılan hen bir, dia yolu ile, aracılığıyla, dyoin iki (iki yollu bir), yani iki kavram kullanarak tek bir kavram anlatma olarak tanımlanan Yunanca hendiadyoin terimini belirli bir takım kelime çiftlerine verilmiş bir ad olmaktan çok, bir söz sanatının adı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre ikileme "Türkçede birçok kelime çiftlerinin yan yana kullanılagelmesi şeklinde olay ne hendiadyoin gibi bir söz sanatı, ne de atf-ı tefsiri gibi çoğu aynı kavramı ayrı kelimelerle yinelemekten ibaret bir üslup gösterişidir. Türkçedeki olay, çoğu yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere birbirine koşulan iki kelimedenden tek bir kuruluş, temelli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek yolunda bir yapı (teşkil) yöntemidir."¹²¹ Ağakay, A. Cevat Emre'nin Türk Dilbilgisi'nde bu kuruluşları ikizleme terimiyle karşıladığını söylemiş;

¹¹⁹ Mehmet Ali Ağakay (1953a), *a.g.m.*

¹²⁰ Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*

¹²¹ Mehmet Ali Ağakay(1954), *a.g.m.*

ancak bu sözün birbirine tıpatıp benzeyen hatta birbirinin aynı olan kelimeleri çağrıştırdığını, oysaki ikilemelerin bazen hiç de anlam ilişkisi bulunmadan sadece ses benzerliği ile kurulan yapıların da olduğunu söyleyerek “ikizleme” terimini de uygun bulmamıştır. Atıf-ı tesiri, hendiadyoin ve ikizleme terimlerinin bu yapıları adlandırmada uygun olmadığını çeşitli gerekçelere dayandıran Ağakay, bu yapılar için “koşma” terimini kullanmıştır. Birbirine koşulan kelimelerin her birini de koşuk adıyla nitelendirmeyi uygun bulmuştur. Ancak edebiyattaki koşma ile karışmasını önlemek için de bunlara kelime koşması, edebiyattakilere de deyiş koşması diyerek yanlış anlaşılmanın önünü kesmiştir.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* kitabında kelimeler grubunda¹²² ele aldığı ikilemeler için “tekrar” terimini kullanmıştır. Muharrem Ergin’in tanımı ise şöyledir: Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir. Fonksiyonları da, şekilleri de, vurguları da birbirinden farksızdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de vurgusunu taşır. Bu kelime grubunun yapısının temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit, en sade kelime gruplarıdır diyebiliriz.¹²³ Tekrarları, aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar olmak üzere dörde ayıran Ergin, tekrarın o tekrarı meydana getiren kelimenin ya manasını kuvvetlendirmek (kara kara gözler), ya bir çeşit çokluğunu (kapı kapı) ifade etmek ya da devamlılığını (koşa koşa) belirtmek için yapıldığını belirtmiştir. Bunlara ek olarak tekrarın bir de ortalama ve beraberlik (iyi kötü, düşe kalka) fonksiyonu da sözlerine eklemiştir. Burada en ilgi çekici nokta tekrarların eksiz olarak yan yana kullanıldığının belirtilmesidir.¹²⁴

Tahsin Banguoğlu, ikilemeleri belirtme ve yargı öbekleri olarak iki başlıkta incelediği kelime öbekleri kısmında değerlendirmiştir. Belirtme öbekleri kısmında yer verdiği bağlam öbeklerinde koşma takım ve ikileme terimini ayrı kavramlar olarak açıklamıştır: Geniş ölçüde bağlam öbeklerinde iki kelimeyi anlam veya şekil ilişkileri birbirine yaklaştırmıştır. Bunlar aynı, zıt ya da ilişkili anlamda olabilirler. Ancak koşma

¹²² İkilemelerin sınıflandırılması konusu yine giriş bölümünde ayrı bir başlık altında daha detaylı inceleneceği için burada çok fazla detaya girilmemiştir.

¹²³ Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*, s.378

¹²⁴ Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bölümünde de değineceğimiz gibi her iki kelimenin de ek alarak yan yana gelmesiyle oluşan pek çok ikilemenin varlığından bahsedeceğiz.

takım (hendiadyoin) ve ikilemelerde (réduplication) tekrar veya ön ve son seslerde şekilce benzeşme bulunur. Birbirini çağrıştıran bir yönleri vardır.¹²⁵

Beşir Göğüş, ikizleme terimi için “Çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplara “ikizleme” diyoruz: ileri geri, doğru dürüst, kul köle, eğri büğrü gibi. Bunlar da birden fazla kelimedenden oluşmuş ve tek anlam veren gruplardır; onun için bileşik kelime sayılmalıdır”¹²⁶ şeklinde açıklama yapmıştır. İkizlemelerdeki amacın kavramı daha tam ve etraflı bildirmek olduğu için, bunları belirtme grupları şeklinde oluşmuş bileşik kelimeler arasında incelemek gerektiğini de sözlerine eklemiştir.

Osman Fikri Sertkaya, “Maitrisimit Nom Bitig” adlı tanıtma yazısında Maitrisimit Nom Bitig’in neşrinin Hendiadyoin problemini de beraberinde getirdiğini söyleyerek Avrupa dillerinde “hendiadyoin” teriminin kullanımına yer vererek, Türk dilindeki kullanım farkına işaret etmiştir. “Avrupa dillerinde Hendiadyoin, iki ayrı kelimenin bir kelime gibi mana ifade etmesidir. Yani Avrupa dillerinde sadece “antonim” denilen, birbirini tamamlayan kelimeler hendiadyoin kabul edilmektedir. Örnek olarak ana baba “ebeveyn” şeklini verebiliriz. Buna karşılık “sinonim (kompositum)” denilen, aynı manada olan veya aynı manaya gelen iki ayrı kelime ile, birbirinin karşılığı veya zıddı olan iki ayrı kelime, Avrupa dillerinde “hendiadyoin” olarak kabul edilmemektedir.”¹²⁷ Türkçede Hendiadyoin anlayışının daha geniş bir mana kazanmasını, ikili söyleyişlerin Avrupa dillerine kıyasla Türk dilinde çok çeşitli ve zengin olmasına bağlayan Sertkaya, ikileme olarak kabul edilen Eski Türkçe ög okañ (ana baba) “ebeveyn” antonimi ile, Türkçede “ikizleme” olarak kabul edilen ög ana (ana ana) “ana” sinonim (kompositum)i, bugüne kadar Türkçede hendiadyoin olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Hendiadyoinleri, batı dillerinden farklı olarak, antonim ve sinonimi de kapsayan ikilemelerin tam karşılığı olarak algılayabiliriz.

Fatma Akerson’un terim olarak ikilemeyi kullanmış ve şöyle tanımlamıştır: Türkçede bazı sözcükleri çift söyleyerek anlamı pekiştirme eğilimi vardır; “yavaş yavaş”, “güzel güzel”, “sürüm sürüm sürünmek” gibi. Bazen de sıfatların ilk heceleri

¹²⁵ Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.*, s.308

¹²⁶ Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

¹²⁷ Osman Fikri Sertkaya, “Maitrisimit Nom Bitig”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-83, s.259-271

yinelenerek anlam yoğunlaştırılır: “Yemyeşil, kapkara, taptaze...”. Bu olguya Türkçe dilbilgisinde “ikileme” adı verilir.¹²⁸

Fuat Bozkurt’un ikileme tanımı şöyledir: İkileme, aynı türden sözcüklerin yan yana kullanılması olayıdır. Bu tür sözcük birlikleri önemli görevler üstlenirler. Anlatımı güçlendirme, anlamı pekiştirme, kavramı zenginleştirme, ikilemelerle sağlanır.¹²⁹

Mehmet Hengirmen, “Anlatımı daha güzel ve etkili duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasına ikileme denir”¹³⁰ şekilde ikilemeyi tanımlamıştır. Kalıp sözler içerisinde değerlendirdiği bu yapılar için ikileme terimini tercih ettiğini görmekteyiz.

Yansımalar üzerine çalışan Hamza Zülfikar, ikileme kavramını ve ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeleri şöyle tanımlamıştır: İkileme (reduplication), herhangi bir lengüistik birimin tekrarıdır. Bu tekrar bir ses biriminden yapıca bütünleşmiş (morfolojik) bir birime (ek, kök, kelime, hatta cümleciklerin tekrarına) kadar varabilir. Ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeler sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerli sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı elde etmek amacıyla birincil ya da ikincil biçimlerin tekrarlanması olarak tanımlanabilir.¹³¹

Mehmet Ölmez “Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine” adlı makalesinde ikileme tanımlarında kullanılan terimlere Uigurisches Wörterbuch'ta yer verilen terimi de ekler: K. Röhrborn Uigurisches Wörterbuch'ta ikileme (hendiadyoin) yerine Worthäufung terimini kullanır. Harfiyen “söz yığını” anlamına gelen bu terimi söz koşması (ya da sözcük) koşması ile karşılayabiliriz (söz koşması'nı ilk kullanan Talat Tekin'dir).¹³²

Şahbender Çoraklı da ikileme terimini tercih eden araştırmacılardandır. Çoraklı'nın ikileme tanımı ise: İkileme, anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek için kitap mitap örneğinde olduğu gibi aynı sözcüğün kısmen ya da kara kara da olduğu gibi tamamen tekrarlanarak veya eş dost, dost düşman örneklerinde olduğu gibi eş anlamlı

¹²⁸ Fatma Akerson, “Türkçenin Çeviride Tam Değerlendirilemeyen Bir Özelliği: İkilemeler,” *Çağdaş Eleştiri*, S: 6, 1982, s. 49-52

¹²⁹ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi (2. Baskı)*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 2000, s.135

¹³⁰ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 2002

¹³¹ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.161

¹³² Mehmet Ölmez (1998), *a.g.m.*

ya da zıt anlamlı iki ayrı sözcüğün bir arada kullanılması yoluyla elde edilen yeni oluşumdur¹³³ şeklindedir.

Hanifi Vural, “İkilemeler, anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü arttırmak, kavramı zenginleştirmek, söyleyişe ses güzelliği kazandırmak maksadıyla aynı sözcüğün, yakın veya karşıt anlamlı ya da sesleri birbirine yakın iki sözcüğün tekrarlanması, yan yana kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle ikileme, aslında bir psikoloji ve müzik olayıdır”¹³⁴ şeklindeki tanımıyla, o da terim olarak ikilemeyi kullanan araştırmacılardandır.

“Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri” adlı yüksek lisans tezinde Sema Bayraktar, sonuç bölümünde ikilemeler ile ilgili pek çok değişik tanımın yapıldığını söyleyerek kendi ikileme tanımını vermiştir. “Bize göre ikilemeler; anlamı pekiştirmek, anlatım gücünü arttırmak, sözcüğe çokluk ya da devamlılık anlamı kazandırmak için, aynı sözcüğün, eş/yakın anlamlı sözcüklerin ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesi; bazı kuruluşlarda ise bazen sözcüğün başına bazen de ilk hecenin sonuna ilave bir unsur getirilmesi ile oluşan kelime gruplarıdır”¹³⁵ şeklinde ifade etmiştir.

Genellikle ikileme olarak kabul edilen bazı yapıları araştırmacıların bir kısmı ikileme terimi ile adlandırmaz. Bunlardan biri de Mehmet Dursun Erdem’dir. Gerek tanımlamalarda gerekse incelemelerde bu iki kavramın aynı öbeği ifade ediyormuş gibi kullanılmasından yakınmış ve bu durumun incelemelerde ve gramer yazımları sırasında sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir. “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine” makalesinde, ikilemelerin tanımı yapılarak dikkat edilmesi gereken durumları şu şekilde sıralar:

1. İki kelime aynı anlamı ifade eder hâle gelir.
2. İkilemelerin oluşumu çoğu zaman asırlarca sürebilmektedir.
3. Özellikle din ve kültür değişimi ikilemelerin oluşumu için uygun zemini hazırlar.
4. İkilemelerin içindeki her bir kelime, cümle içinde görev yönünden aynı işlevi yüklenirler.
5. İkilemelerde her iki kelime de aynı eki alır.

¹³³ Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

¹³⁴ Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

¹³⁵ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

6. İkilemeler tam anlamıyla bir dil olgusudur ve oluşumunun esasını Türk dilinin yapısından almaktadır.

7. Sözlük yazılırken madde başlı olabilecek nitelik taşırlar.

Yineleme ve ikilemelerin pek çok noktada birbirine benzediklerini ancak biraz düşünüldüğünde bu kavramların arasında nüansların olduğu görülebileceğini ifade eder. Erdem, altun kütümüş, açıklık susuzluk, ağız burun gibi yapıların anlamlarını kısmen veya büyük oranda koruduklarını ve bir arada kullanıldıkları için ikileme olarak algılandıklarını söylemiştir. “Bu sebeple bu yapılar çoğu zaman eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler içine dahil edilmektedir. Ancak bu öbekler ikileme değildir. Özellikle bu ifadeler, yüzyıllar boyunca o kadar çok beraber kullanılırlar ki, yan anlamlar kazanarak, kendi somut anlamlarının yanında başka anlamları da yüklenirler”¹³⁶ diyerek bu yapıları daha iyi bir terim bulana kadar kalıp ifade terimini kullanmayı uygun görmüştür. Yine aynı makalede aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, kelime+ayrılma hali, kelime+yönelme halinde olan, zıt anlamlı olanlar, p zarf fiil ile kurulu ikilemeleri, olumlu-olumsuz şeklinde oluşan yapıları ikileme olarak saymadığını, bunların yineleme olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kısacası eş anlamlı kelimelerin dışındaki yapıları ikileme olarak değil yineleme olarak kabul etmiştir.

Éva Kincses Nagy, “İki Taşla Bir Kuş... Çağatayca Hendiadyoin” adlı makalesinde hendiadyoin terimini kullanmış ve onu stilistik bir kavram olarak tanımlamıştır. Ancak o da Osman Fikri Sertkaya gibi Türkoloji’de kullanılan hendiadyoin kavramının Batıda kullanılan hendiadyoin ile farklılık gösterdiğine işaret ederek kendi tanımını şu cümleyle açıklamıştır: Hendiadyoin klasik dillerin retoriklerinden tanıdığımız stilistik bir kavramdır. Yunanca kökenli sözcüğün anlamı “iki boyunca bir”dir (hendiadys, hen-dia-dis < Yun. hen, “bir” dia “boyunca, yanı sıra” dis, “iki”). Yunanca, Latince ve daha sonra Hint-Avrupa dilleri söz konusu olduğunda bu sözcükle bir kavramı, sıfat eklenmiş bir ad (sıfat+ad) ile anlatma yerine iki ad ile, genellikle “ve” ile birbirine bağlanmış iki ad ile açıklayan stilistik biçim kastedilir. “İki ya da üç tane değişik ses düzenine sahip sözcüğün tek bir kavramı anlattığı bileşik deyimlere hendiadyoin denir.”¹³⁷ Türkoloji’de eş anlamlı iki sözcüğün tek bir kavram yerine kullanıldığında, bu stilistik biçime hendiadyoin denildiğini, aynı zamanda yapıyı

¹³⁶ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

¹³⁷ Éva Kincses Nagy (2004), *a.g.m.*

oluşturan öğelerin anlamının eş anlamlı değil de, tüm yapının anlamının bölüm bölüm anlamlarını taşıyan sözcüklerin de hendiadyoin olarak kullanıldığını belirtmiştir. Nagy, Almanca, İngilizce ve Rusça yazılmış kaynakları da bu yapılar için kullanılan terimleri de ayrıca ele almıştır. Hendiadyoinin Almanca yazılmış çalışmalarda da bir bütünlük göstermediğini Röhrborn ve çalışma arkadaşlarının *Uigurisches Wörterbuch*'da hendiadyoini sıralamayla (enumeratio) birlikte “sözcük yığmanın” (Worthäufung) bir türü saydıklarını ve fark gözetmediklerini dile getirmiştir. İngilizce yazılmış Türkoloji çalışmalarında son zamanlarda daha bir tarafsız anlamı olan binom ya da biverb denen terim yayılmıştır, Marcel Erdal'ın da bu terimi tercih ettiğini, Mark Kirschner'in ve Fuyuki Ebata'nın paired words (çift kelime) dediğini sözlerine eklemiştir. Eski Türkçedeki hendiadyoin kavramına da değinen araştırmacı onu birleşik sözcüklerden ayıran özelliğe değinmiştir. Cümlede bileşik sözcüklerin yalnızca ikinci kelimesine ek getirildiğini, hendiadyoinin ise genellikle her iki kelimenin de durum eklerini, dolayısıyla da iyelik eklerini aldıklarını (ama yalnızca ikinci öğenin ek aldığı durumlar da vardır) ifade etmiştir.

Mehmet Hakkı Suçin de “Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi” adlı makalesinde, Klasik Arapça geleneğinde ikilemelerin “çoğunlukla *itbâ*” (artlama, tabi etme), bazen de *muzâvece* (çiftleştirme)”¹³⁸ terimiyle ifade edildiğini dile getirmiştir.

Leyla Karahan, “Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu”¹³⁹ olarak ikileme yerine tercih ettiği tekrar grubunu tanımlamıştır.

Nimet Ceylan, “Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler” adlı yüksek lisans tezinde birleme, ikileme ve yineleme terimlerini birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir. Aynı anlamlı ayrı iki kelimedenden oluşan Hendiadyoin anlamıyla ilgili bir kavramken, repetition ve reduplication ses ve öge tekrarlarına dayandığı için yapıyla ilgili kavramlar olarak nitelendirmektedir. Osman Nedim Tuna'nın “Türkçede Tekrarlar” adlı makalesinde ikileme olarak kabul ettiği yapıları hendiadyoinden ayırması, Deniz Abik'in de ikileme ve hendiadyoin arasındaki farka değinmesinden ve hendiadyoin sözcüğünün birebir çevirisinden yola çıkarak

¹³⁸ Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

¹³⁹ Leyla Karahan (2013), *a.g.e.*, s.60

ikileme terimine karşılık hendiadyoin için “birleme” terimini önermektedir. “Eş anlamlı iki ayrı sözcüğün yan yana gelerek anlamı pekiştirdiği yapıları birleme; yine pekiştirme, abartma, beraberlik, süreklilik gibi işlevleri üstlenen çeşitli hece ve ses tekrarlarını ikileme; aynı sözcüğün tekrarından oluşan ikilileri de tekrar (yineleme) sayıyoruz”¹⁴⁰ diyerek birleme, ikileme ve yineleme kavramlarını ayrı olarak ele almıştır.

Bülent Özkan, söz konusu yapılar için genelde “tekrarlar” olarak adlandırılan yapıların sesbirimsel, biçimbirimsel ve sözcükbirimsel yinelemelerden oluştuklarını dile getirmiştir. Literatürde gemination, reduplication, hendiadyoin ve repitition olarak kullanılan söz konusu terimin Türk gramerciliğinde neyi karşıladığının çok da açık olmadığını dile getirmiştir. Ancak genel olarak ikileme teriminin bu yapılar için yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemiştir. “Bu anlamda, söz konusu yapının “anlama güç ve etkileycilik katmak amacıyla bir birimin, seslemin, aynı, benzer ya da zıt anlamlı sözcüklerin art arda kullanılmasıyla oluşan yapılar olduğu konusunda ortak bir bakış açısı sergilendiği gözlemlenmektedir”¹⁴¹ ifadesiyle bu kavramların birbiriyle örtüşen tanımın yapıldığına dikkat çekmiştir.

Süer Eker, tekrar terimini kullanarak “Tekrar grupları; aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur. Tekrar gruplarını oluşturan sözcükler aynı yapım veya çekim ekini alabilirler”¹⁴² şeklinde açıklama yapmıştır.

İbrahim Özkan, sözlü kültür ortamındaki yineleme terimi ile divan şiirinde kullanılan tekrar sanatının aynı olmadığı söyleyerek “Sözün etkisini güçlendirmek amacıyla anlamın üzerinde yoğunlaştığı sözcük ve söz öbeklerini arka arkaya yinelemek demek olan tekrar bir edebî sanat olarak değerlendirilir. Oysa sözlü kültür ortamında yineleme edebî sanattan öte sözün dokusunda yapısal bir takım işlevlere sahiptir. “Yineleme” ile “tekrir” arasındaki temel farklılık işlevselliklerinden ve yapılarından kaynaklanmaktadır. Tekrirden sözcük, anlam ve yapısını koruyarak yinelenir”¹⁴³ ifadesiyle tekrar ve yineleme arasındaki farka dikkat çekmiştir.

Bizim genel olarak tercih ettiğimiz ikileme teriminin diğer Türk lehçelerindeki çeşitli kavramlarla karşılandığını görmekteyiz. Tezimizin de çalışma alanı olan Kazak

¹⁴⁰Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

¹⁴¹Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

¹⁴² Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s.428

¹⁴³ İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*

Türkçesinde ikilemeler “qos sözder” olarak adlandırılmaktadır. Hatice Uygun, “Kazak Türkçesinde İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması” adlı yüksek lisans tezinde ikilemelerin Kazak Türkçesindeki karşılığına değinmiştir: Kazak Türkçesinde yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere “mändes”, zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere “qayşı”, aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemelere “qaytalama” ikilemeler, ekli tekrarlanan ikilemelere “qosımşalı qaytalama”, hece ekleyerek oluşturulan ikilemelere “üsteme heceli” ikilemeler adı verilir.¹⁴⁴ Kazak Türkçesinde ikileme oluşturmanın bir yolu iki sözü birleştirip söylemektir. İkilemelerin temelinde iki sözcüğü tek anlama gelecek şekilde tekrarlama mantığının olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Tezimizin diğer bir çalışma alanını oluşturan Özbek Türkçesinde ise “cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, modal şekil, cüft şekil”¹⁴⁵ gibi çeşitli biçimlerde adlandırıldığını belirten Aynur Öz, bu biçimlerin içerik açısından genel bir özelliğe sahip olduğunu dile getirmiştir.

Ülkü Çelik-Şavk, Kırım Tatarcasında ikilemelerin karşılığı olarak “çift isimler veya çift sözler”¹⁴⁶in kullanıldığını belirtmiştir. Söz varlığı açısından Türkiye Türkçesi ile ortak noktaları bulunan Kırım Tatarcası’nın ikilemeler bakımından da aynı özellikleri gösterdiğini ifade etmiştir.

İsmail Ulutaş da Kırgız Türkçesinde ikileme kavramı için “tataal sözdör “birleşik kelimeler” ana başlığı altındakiş sözdör”¹⁴⁷adıyla incelendiğini ve bu sözlerin arasında yazımda bir çizgi işareti kullanıldığını söylemiştir.

Mehmet Kara, “Hakas Türkçesinde ikilemeler “birleşik sözler” olarak değerlendirilir: Birleşik kelime olan bu sözlerin arasında ilgi, denklik olursa, bu sözler birbirinden ayrılmazlar, birbirlerine soru soramazlar (birbirine cevap veremezler). Bu yüzden böyle birleşik sözlere xos xadıl sös denilir”¹⁴⁸ şeklinde ikilemenin Hakas Türkçesindeki karşılığını açıklamıştır.

Figen Güner-Dilek, “Rusça yazılmış gramerlerde parniye slova, reduplikatsiya Altay Türkçesiyle yazılmış gramerlerde ise kolbolu sös şeklinde yer alır”¹⁴⁹ diyerek

¹⁴⁴ Hatice Uygun (2007), *a.g.e.*

¹⁴⁵ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

¹⁴⁶ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

¹⁴⁷ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

¹⁴⁸ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

¹⁴⁹ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Altay Türkçesinde ikilemeler için kullanılan kavramı ifade etmiştir. Aynı zamanda genel olarak Türk lehçelerinde ikileme karşılığı olarak söylenen kavramları şu şekilde sıralamıştır: Koş söz, qos söz, cüft söz, cüft tekrar söz, tekrariy söz, narın demdek adı, xos xadıl sös ve kolbolu sös.

Kısaca terim konusu araştırmacıların bu yapılara hangi pencereden baktıklarına göre değişmiştir. Kimi araştırmacılar Batı dilinde kullanılan Hendiadyoin terimini tercih ederken kimileri de “tekrar, yineleme, kelime koşması, ikizleme, koşma, koşaç veya ikileme” terimini tercih etmiştir. Bu yapılar için, çok fazla terimin kullanılması kavram karmaşıklığına sebep olmuştur. Bu bakımdan bazı araştırmacılar bu kavramların ayrı kullanım alanlarının olduğu sonucuna varmışlar ve tanımlamalar yapmışlardır. Yineleme, ikileme ve hendiadyoin kavramlarının farklı ifadeler taşıdığını söyleyerek bunları kendi içinde ayırmışlardır. Biz bu çalışmamızda, genel olarak kabul edilen “ikileme” terimini kullanmayı uygun gördük.

1.1.5.2. İkilemelerin Sınıflandırılması

İkileme için kullanılan terim kadar, araştırmacıların bu yapıları hangi başlık altında değerlendirdikleri de bir bütünlük göstermemektedir. İkilemelerin hem yapı bakımından ek olarak oluşması hem de ses bakımından tekrara dayanıyor olması, bu yapıların sınıflandırılmasını zorlaştıran sebeplerdendir. Tekrar yapılarında sesbirimsel, biçimbirimsel ve sözcükbirimsel yinelemelerin birbiriyle iç içe geçmiş ve çoğu zaman aralarında ortaklaşmaların olmasını sınıflandırmayı zorlaştıran sebepler olarak gören Bülent Özkan, “Sapsarı, masmavi, kitap mitap, hapur hupur gibi yapılar Türkçede sıkı kurallara bağlanmış sesbirimsel tekrarlardır. Öte yandan, iri-li ufak-lı, el-ini etek-(ğ)ini gibi biçimbirimsel tekrarların yanı sıra, bak-ıp bak-ıp, bil-e bil-e gibi hem biçimbirimsel hem de sözcükbirimsel tekrarları bir arada görürüz. Ol-du ol-acak, baş-tan baş-a; baş baş-a, baş-a baş, bugün-e bugün gibi yapılar ise sadece sözcükbirimsel tekrarlardan oluşurlar. Bu yapılar için biçimbirimsel tekrar söz konusu değildir. Tüm bunların yanında ara sıra, ağız sızı, alış veriş, üç beş, bir iki, delik deşik, köşe bucak gibi anlamsal yakınlık ya da uzaklıklardan kaynaklanan tekrar yapıları da söz konusudur. Bunlara sözcükbirimsel tekrar yapıları arasında değerlendirilebilecek, pekiştirme anlam

ifadesinin oldukça güçlü olduğu güzel mi güzel, gün be gün benzeri yapıları da eklemek mümkündür”¹⁵⁰ açıklamasını yapmıştır.

Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi*¹⁵¹ kitabında ve Leyla Karahan *Türkçede Söz Dizimi*¹⁵² kitabında ikileme terimi yerine tekrar grubu terimini kullanmış ve bunu kelime grupları başlığı altında değerlendirmişlerdir.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* kitabında ikilemeleri çeşitli başlıklar altında incelemiştir. Birleşik isim tabanları kısmında bağlam öbeği kalıbında başlığı altında, birleşik bağlam öbeği kısmında bağlam öbeği kalıbında başlığı ile, vasıflama sıfatları kısmında berkitme sıfatları başlığı altında ve bağlama öbekleri başlığı altında incelenmiştir. Kelime öbeklerini “belirtme öbekleri” ve “yargı öbekleri” şeklinde ikiye ayırmış, konumuz olan ikilemeleri de “belirtme öbeği” kısmında “bağlam öbeği” başlığı altında ele almıştır. Bu konuda Banguoğlu şunları söylemiştir: Bağlam öbeği olarak bağlam öbekleri dilimizde geniş ölçüde bağlamsız yapılmış görülürler. Bunları başlıca iki sınıfta toplayabiliriz: 1. İkilemeler, 2. Koşma takımlar. Fakat aynı, zıt veya ilişkili anlamda iki kelimeyi bir araya getiren bu bağlamsız öbekler ancak bazen sözdizimi öbekleri işleyişinde görürler. Bu bağlamsız öbekler daha çok zaman içinde şekilce kalıplaşmış ve anlamca farklılaşmış olarak dilin kelime çekimi ve kelime yapımı vasıtaları arasına girmişlerdir. Bunlar kapsadıkları kelimelerin anlamını berkitme, renklendirme, tasvir, çeşitlendirme gibi özellikler kazanmış bulunurlar. Başlıcalarını yerlerinde gösterdik. İkilemeler:

1. Yansımalar: Patpat, zırt zırt, harıl harıl, kütür kütür...
2. Ünlemler: hayhay!, vahvah!, heyhey!...
3. Berkitme sıfatları: iri iri kestaneler...
4. Üleme sayı sıfatları: üçer üçer, beşer beşer...
5. Berkitme zarfları: az az düzeltmek, yavaş yavaş ilerlemek...
6. Hal zarf fiilleri: döve döve söyletmek, bile bile suçlu...

Koşma takımlarsa aynı olmayan iki ses birliğinden oluşmuşlardır:

1. Yansımalar: tantun, zart zurt, hapur küpür...
2. Üleme sayı sıfatları: birer ikişer, üçer beşer...
3. Hal zarffiilleri: düşe kalka ilerlemek...

¹⁵⁰ Bülent Özkan(2010), *a.g.m.*

¹⁵¹ Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*

¹⁵² Leyla Karahan (2013), *a.g.e.*

4. Koşma takım (birleşik isim): karı koca, kaba saba...
5. Koşma takım (birleşik fiil): sayıp dökmek, gezip tozmak...
6. Koşma takım (önses değişmesi): ev mev, at mat”¹⁵³

Vecihe Hatiboğlu “Türkçenin Söz Dizimi”nde anlatımı (ifade, epression), iki veya daha çok sözcüğün birbiriyle ilgili olarak sıralanmaları, birlik kurmaları olarak değerlendirmiştir. Hatiboğlu anlatımların iki yönde geliştiğini ya yargı bildirdiklerini ya da bildirmediklerini söyleyerek yargı bildirme bakımından söz dizimini yargısız anlatımlar ve yargılı anlatımlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. İkilemeleri yargısız anlatımlar başlığı altında incelemiş olan Hatiboğlu “Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar. Yargısız anlatımlar, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir. Yargı bildirmeyen bu birlikler, anlatımlar ya da kalıplaşmamış sözcüklerden kurulan her türlü tamlamalardır ya da kalıplaşmış sözcüklerden kurulan birleşik sözcükler, deyimler veya ikilemelerdir. Bu bakımlardan, yargısız anlatımların sınıflandırılması şöyle olacaktır:

Yargısız anlatımlar ve türleri:

1. Tamlamalar (Yargısız anlatımların kalıplaşmamış olanları)
2. Birleşik sözcükler (Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları)
3. İkilemeler (Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları)”¹⁵⁴

Aynı zamanda yargılı ve yargısız anlatımların, kalıplaşmış ya da kalıplaşmamış olmalarına göre bölümlere ayrılması, sınıflandırılması gerektiğini söylemiş, bunu da parantez içinde göstermiştir.

K. Grönbech, *Türkçenin Yapısı*'nda¹⁵⁵ ikilemeleri ad grupları-sıralamalı ad grupları- başlığı altında sıralamalar bölümünde incelememiştir. Sıralamaların oldukça az kullanılan açıklamalı gruplara göre çok önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Türkçenin aslen sıralayıcı bağlama edatlarına sahip olmadığı için tek tek unsurlar birbiri arkasına geldiğini ve alıntı bağlama edatlarının halk dilinde fazla yaygın olmadığı için de Yeni Türkçede de aynı şekilde hareket edildiğinin altını çizmiştir. Sıralamaların birçok adı kapsadığını söyleyen K. Grönbech sözlerine şöyle devam etmiştir: İki adın ikilemeli olarak zıt anlamlı yahut yer sub gibi iki zıddın bağlanması ile meydana gelmiş bir bütün kavramı ifade etmek için iki adın yan yana getirilmesi sıktır. Bir sıralama bir

¹⁵³Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.*, s.510-512

¹⁵⁴ Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Söz Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.2

¹⁵⁵ K. Grönbech, (Çeviren: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

diğer ada bağlanırsa bir vasıflık grubunun birinci yahut ikinci unsuru olarak görev yapabilir. Basit bir sıralamada ilk unsurun ikinciye tabii olmadığı, bizzat kelimelerin manalarından çıkarılmak zorundadır. Sıralama çekilmiş halde ise, mesele açıktır. Kitabelerin dilinde yürürlükte olan kaide, sıralamaların sadece sonuncusunun değil, bütün unsurlarının çekime girmesidir. Bütün unsurlar harf-i tarif¹⁵⁶ almışsa, başkalarının yanında yrn subin ve yrñrü subinru yazılışlarında tespit edilebileceği gibi, ek ünlüsünün ilk unsurda kısaltmaya uğraması yegane istisna olarak görülebilir.¹⁵⁷

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*¹⁵⁸ kitabında ikilemeleri, sözcükbilim (Leksikoloji) kısmında kalıplaşmış sözler başlığı altında incelemiştir. İkilemelerin tanımını yaptıktan sonra genel özelliklerinden bahseden Hengirmen, deyimlerde ve atasözlerinde geçen ikilemelere de yer vermiştir.

Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* kitabında tekrar grupları içinde yer verdiği ikilemeleri “Aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere, yan yana gelmesiyle oluşur. Tekrar gruplarını oluşturan sözcükler aynı yapım veya çekim ekini alabilirler”¹⁵⁹ şeklinde ifade etmiş ve dört bölümde incelemiştir.

1. Aynen tekrar grubu
2. Yakın ya da eş anlamlı tekrar grubu
3. Karşıt anlamlı tekrar grubu
4. İlaveli tekrar grubu

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*¹⁶⁰ kitabında tümcenin öğeleri bölümünde yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç ve belirteç tümleci (zaman belirteci tümleçleri, durum belirteci tümleçleri) görevinde kullanılan dil birimleri yansımalar, ikileme ve ikizlemelere yer vermiştir.

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*¹⁶¹ kitabında, dil varlığı bölümünde ikileme başlığı altında incelemiştir. İkilemenin tanımını yaptıktan sonra çeşitli şekillerde yapılan ikilemelere yer verilmiştir.

Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* kitabında biçim bilgisi kısmında yapımlık ve çekimlik bağı birimlerin yapısı bölümünde yineleme yönteminden

¹⁵⁶ K. Grönbech harf-i tarifi üçüncü teklik şahıs iyelik eki için kullanmıştır.

¹⁵⁷ K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.101

¹⁵⁸ Mehmet Hengirmen (2002), *a.g.e.*

¹⁵⁹ Süer Eker (2011), *a.g.e.*, s.428

¹⁶⁰ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

¹⁶¹ Fuat Bozkurt (2000), *a.g.e.*

bahsetmiş, sözdiziminin yapısı- söz öbekleri-yapımlık ve çekimlik söz öbekleri kısmında yapımlık öbekler bölümünde yineleme öbekleri başlığı ile bu yapılara yer vermiştir. “Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeğidir. Şekil ve anlam bakımından birbiriyle bağlantılı ve aynı türden olan iki veya daha çok sözün bir araya gelerek oluşturdukları yapı”¹⁶² olarak tanımladığı yineleme öbeğinin Türkçede iki sözle yapıldığını; ancak az da olsa, üçlü ve dörtlü yinelemelerin var olduğunu ifade etmiştir. Yineleme öbeğindeki iki kelimenin gelişigüzel değil, belirli ses bilgisi kurallarıyla birbirine bağlandığını ve bir sözün, öbeğin veya cümlenin sesçe, yapıca ve anlamca aynılık, zıtlık ya da yakınlık ilişkisi içinde bulunduğu bir başka ses, öbek veya cümle ile birlikte kullanımının, Türkçede oldukça yaygın olduğunu ifade etmiştir. Karaağaç, sözcük yinelemeleri ve sözdizimi yinelemeleri olarak ayırdığı bu grupları şu şekilde incelemiştir.

“Sözcük yinelemeleri

[ilk hece + -m/-p+ad]

[ad] +[m-+ad]

[ad] + [ad]

[ad+bağlı birim] + [ad+bağlı birim]

[eylem] + [eylem]

Sözdizimi yinelemeleri

[eylem+bağlı birim] + [eylem+bağlı birim]

[söz öbeği] + [söz öbeği]

[söz öbeği+bağlı birim] + [söz öbeği+bağlı birim]

[cümle] + [cümle]

[cümle+bağlı birim] + [cümle+bağlı birim]”¹⁶³

Doğan Aksan, yazdığı pek çok kitapta ikilemelere yer ayırmış, yazdığı kitapların niteliklerine göre farklı bölümlerde ikilemelere yer vermiştir. *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*¹⁶⁴ kitabında Orhun ve Yenisey Yazıtlarının Söz

¹⁶² Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.476

¹⁶³ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.476

¹⁶⁴ Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, Simurg, İstanbul, 2000

Varlığı bölümünü deyimler, atasözleri ve ikilemelere ayırmıştır. İkilemelerin Orhun yazıtlarından beri Türkçenin sözcük varlığında önemli bir yer işgal ettiğinden bahsetmiştir. *Sözcük Türleri (1. Bölüm)*¹⁶⁵de adlar-biçim açısından adlar kısmında yansıma sözcükleri açıklamış aynı zamanda sıfat-biçim açısından sıfatlar kısmında İkilemelerin sıfat olarak kullanılmasından bahsetmiştir. *Türkçenin Söz Varlığı*'nda, Türkçesinin söz varlığı kısmında Türkçede ikilemeler başlığı ile ve Türkiye Türkçesinin söz varlığı kısmında da Türkiye Türkçesinde ikimleler başlığı ile bu yapılara yer vermiştir. İkilemeleri:

1. “Değişik sözcük türlerinden aynı sözcüğün yinelendiği örnekler
2. Değişik sözcük türlerinden eşanlamlılarla kurulanlar
3. Değişik sözcük türlerinden ters anlamlılarla kurulanlar
4. Yansımali ikilemeler
5. Önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler”¹⁶⁶ olarak ayrı başlıklarda incelemiştir.

*Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*¹⁶⁷ adlı kitabında ise Türkçenin anlam yapısı ve anlam özellikleri bölümünde yer verdiği Türkçenin kavramlar dünyasında ikilemeleri özellikleri ve çeşitleri açısından incelemiştir.

---

¹⁶⁵ Doğan Aksan, *Sözcük Türleri 1. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979

¹⁶⁶ Doğan Aksan (1996), *a.g.e.*, s.195-196

¹⁶⁷ Doğan Aksan (2001), *a.g.e.*

II. BÖLÜM

2.1. SES BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler arasındaki anlam bağının güçlü olmasının yanında ses benzerliğinin de bu bağı güçlendiren diğer bir etken olması yadsınamaz bir gerçektir. Vecihe Hatiboğlu, “İkilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerinin başında ses benzerliği daha doğrusu ses uygunluğu, ses güzelliği gelir. Ses benzerliği, anlatım zorunluluğu ile birlikte, ikilemeyi kuran en büyük etkidir”¹⁶⁸ şeklindeki ifadesiyle ikilemelerdeki ses benzerliğinin önemine dikkat çekmiş ve ikilemeyi “ses uygunluğu ile, ezgi ile yoğunlaştırılmış bir anlam gücü”¹⁶⁹ olarak değerlendirmiştir. Bu konuda Bülent Özkan da, “Sesbirimsel tekrarlar (gemination) sesdizimini ilgilendiren bir tekrar (reduplication) yapısıdır. Bu anlamda birtakım ses yansımaları ve yazımsal hece oluşturabilen ikili tekrarlar sesbirimsel tekrarlar (phonological reduplication) olarak değerlendirilebilir. Bu yapılarda da tekrar yapılarının tamamında görülen anlambirimsel değişimlerle karşılaşırız”¹⁷⁰ diyerek sesbirimsel tekrarlarda anlambirimsel değişimlerin olduğuna dikkat çekmiştir. İkilemelerde ses ve anlam bağını ayrı ayrı değerlendirmek ikilemeleri tasnifte karşılaşılan problemlerden biridir. Bir ikileme hem sesbirimsel hem biçimbirimsel hem de anlambirimsel açıdan değerlendirilebilir. Bu açıdan tezimizin bu bölümünde incelediğimiz ikilemeler üçüncü bölüm olan yapı bakımından ikilemeler ve dördüncü bölümü oluşturan anlam bakımından ikilemeler başlığı altında da karşımıza çıkmaktadır.

İkilemelerin temelini oluşturan ses benzerliği, ikilemelerin hepsinde doğrudan ya da çağrışımsal olarak kendini hissettirir. Bu bakımdan tezimizin ikinci bölümünde ikilemeleri ses bakımından ele almayı uygun gördük. Bu bölümü sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

¹⁶⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s. 13

¹⁶⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s. 12

¹⁷⁰ Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*

2.1.1. Sözcüklerin İlk Seslerine Göre İkilemeler

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri kalıplaşmadır. İlk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığı bu kalıplaşmada önemli bir rol oynar. Leyla Karahan da ikilemelerdeki ünlü ve ünsüzler arasındaki düzenin belirleyici olduğuna dikkat çekerek “Kelime gruplarında yapıyı, bu dil birliğinde yer alan unsurların gramatik ve semantik değerleri ile bunlar arasındaki çeşitli ilişkiler belirler. Tekrar gruplarında ise yapı belirleyicisi, diğer kelime gruplarından farklı olarak genellikle unsurların ünlü ve ünsüzleri arasındaki düzendir”¹⁷¹ şeklinde ifade etmiştir.

Biz bu bölümde, Osman Nedim Tuna'nın “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”¹⁷² makalesinden hareketle ikilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirip¹⁷³, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde oluşturduğumuz dizindeki ikilemeleri karşılaştırmaya çalışacağız.

2.1.1.1. Ünlü-Ünlü

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre ilk üyenin hangisi olacağını ünlü dizisine bakarak tayin edebiliriz. Ünlü dizisine göre kelime başı ünlülerinden hangi üyenin ilk geliyorsa, o üye başta yer alır. Osman Nedim Tuna ünlü dizisini ise şöyle göstermiştir: Ünlü dizisi: e, a; ı, i; ö, o; ü, u. Şu sıra ile bakılır: 1. düzyuvarlak (düz önde), 2. geniş-dar (geniş önde), 3. ön-art (ön önde).¹⁷⁴ Bu durum kelime başındaki sesin farklı olması durumunda geçerlidir. Eğer her iki üyenin de baş tarafları

¹⁷¹Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

¹⁷² Osman Nedim Tuna, Mehmet Ali Ağakay'ın “Türkçede Kelime Koşmaları” adlı makalesinde ikilemelerin diziliş kurallarında manayı esas almanın doğru olmadığını dile getirmiş ve ikilemelerin fonetik esasa dayanarak dizildiklerini ifade etmiştir. Bu fonetik kuralları yeri geldikçe alt başlıklarda açıklamaya çalışacağız.

¹⁷³ Osman Nedim Tuna bu çalışmasında sadece sayıca eş heceli ikilemeler üzerinde durmuş kuralları ona göre oluşturmuştur. Biz bu çalışmamızda eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara göre inceleyip, sayıca eş heceli olmayan ikilemelerde de az sözcüğün önce gelmesine dayalı bir dizilişin olduğuna değineceğiz.

¹⁷⁴ Osman Nedim Tuna (1982-1983), *a.g.m.*

aynı ise, “karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K¹⁷⁵ ya da K-V’dir (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise, V’lisi başa gelir. Msl: sere-serpe. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi’ne¹⁷⁶) bakılır. Hangi üyedeki K, ünsüz dizisinde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir. Msl: **çoluk-çocuk, huy-hus**”¹⁷⁷

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünlü-ünlü olma durumuna göre ele aldık. Bunu yaparken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve aşağıdaki listede yer vermedik. Yukarıda Osman Nedim Tuna’nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna’nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda; ağalı-inili (geniş-dar), astı-üstü (geni-dar), aşuv-ıza (geniş-dar), esen-aman¹⁷⁸ (ön-art), emin-erkin (ikinci seste nasal sonantın önce gelmesi kuralına uymaktadır), enşi-üles (düz-yuvarlak), äzil-ospaq (ön-art), äzil-oyın (düz-yuvarlak), äzil-ökpe (düz-yuvarlak), ösek-ayañ (ön-art), öler-ölmes (ikinci hece başında bulunan sesler karşılaştırıldığında ünlü başta yer almıştır), ühilep-ahilep (ön-art), irili-uvaqtı (düz-yuvarlak) ve irili-usaqtı (düz-yuvarlak) gibi ikilemelerin yukarıda verilen ünlü dizisinde göre göre sıralandığını görmekteyiz. Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemelerin sayısı da oldukça fazladır: aldı-artı¹⁷⁹ (r ünsüzünün

¹⁷⁵ Burada V, vokali yani ünlü göstermek, K ise konsonantı yani ünsüzü göstermek için kullanılmış kısaltmalardır.

¹⁷⁶ Osman Nedim Tuna ünsüz dizisini şöyle gösterir: Ünsüz Dizisi: ğ, h; l, r, n,m;v, y, k; z, s, ş, f, c, d, g, b; ç, t, p.

Şu sıra ile bakılır: 1. Başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) 2. ğ, h-başka (ğ,h önde) 3. Liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) 4. v,y-başka (v,y önde) 5. Aynı grupta arkadan öne (arka önde), 6. Aynı grupta ünlü-ünsüz (ünlü önde)

¹⁷⁷ Osman Nedim Tuna(1982-1983), *a.g.m.*

¹⁷⁸ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Esen-aman şeklinin yanında bir de aman-esen şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna’nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

¹⁷⁹ Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K, ya da K-

bu sıralamaya göre önce olması gerekir), azın-avlaq (ikinci seslerde v, y'nin önde olması kuralına uyulmadığını görmekteyiz), aldap-arba- (ikinci seste aynı grupta bulunan seslerin arkadan öne kuralına uymamaktadır, önce r'nin gelmesi gerekir), aman-esen (ön-art olması gerekirken tersi bir durum söz konusu), ata-ana (baştaki sesler aynı olduğu için ikinci ünsüzlere baktığımızda ünsüz dizisinde yer alan nasal sonantın başta yer alması, patlayıcı ünsüzün sonda yer alması gerekirken burada tersi bir durum söz konusu), ata-ene (ön-art olması gerekirken burada art-ön şeklinde sıralanmış), äkimşildik-ämürşildik (ikinci seste bulunan m'nin kurala göre daha önce yer alması gerekir; ancak burada m sonda yer almıştır), ävliye-änbiye (ikinci seslerde n'nin nasal ünsüzün önce gelmesi kuralını burada göremeyiz), iyba-ädep (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir), oymış-örnek (ön-art olması gerekirken art önce gelmiştir),oyran-asır (düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir), orındı-orınsız (patlayıcı ünsüzün sonda bulunması gerekirken burada d sesi başta yer almıştır), oyu-örnek (ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiş), özdi-özi (ikinci hece başındaki sesler karşılaştırıldığında ünlü başta olması gerekirken burada sonda yer almıştır), ulan-asır (geniş-dar gelmesi gerekirken dar önce gelmiştir), idıs-ayaq (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir).

Sayıcı eş heceli olmayan ikilemeler için araştırmacılar arasındaki yaygın görüş az heceli olanın çok heceli sözcükten önce gelmesidir. Vecihe Hatiboğlu “Türk Dilinde İkileme” kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken tek heceli ya da az heceli sözcüğün, çok heceli sözcükten önce gelmesi kuralını ortaya koymuştur. Mehmet Ali Ağakay da “Türkçede Kelime Koşmaları” makalesinde “Mantığın sıra göstermediği maddelerde koşukları dizilişi ses özelliklerine göre düzenlenir, hece sayısı eşit olmayan koşuklardan hecesi az olanı başa geçirilir”¹⁸⁰diyerek Vecihe Hatiboğlu ile benzer ifadeler kullanmıştır. Kazak Türkçesinde sayıcı eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda; az-azdap, ar-ujdan, ar-uyat, ar-uyatsız, ar-uyattı, äp-ädemi, äp-äzir, äp-äsem, oy-arman, oy-öris, op-oñdı, ösip-ön-, up-uzaq, up-usaq, up-uyañ, ip-iñğaylı, is-äreke vb... ikilemeler bu kurala uyarken, abıroy-ataq, abısın-ajın, ağaş-at, aşıqtan-aşıq, ekevdən-ekev, esikpe-esik, izbe-iz vb... yapılar bu kuralın dışında kalır. Burada daha

---

K'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise V'lisi başta gelir. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi'ne) bakılır. Hangi üyedeki K, Ünsüz Dizisi'nde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*

çok ilk kelimenin ek aldığını görmekteyiz. Sadece ilk kelimenin ek almasıyla oluşan ikilemeler bu kuralın dışında kalmıştır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda; ağac-uğac (geniş-dar), ağrı-acı (ikinci seste bulunan ğ sesinin kural gereği başta bulunması gerekir), axır-uxur (düz-yuvarlak), ax-uf (düz-yuvarlak), ah-uf (düz-yuvarlak), alem-aşkar (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralının burada geçerli olduğunu görmekteyiz), altdan-üstden (düz-yuvarlak), alt-üst (düz-yuvarlak), analı-atalı (ikinci sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın başta gelip patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uyduğunu görmekteyiz), arığ-uruğ (düz-yuvarlak), arvad-uşağ (düz-yuvarlak), ayın-oyun (düz-yuvarlak), eyri-eskik (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyduğu görülmektedir), ehdi-etig , ehli-eyal (ikinci sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin önce gelme kuralına uymaktadır), ehli-iman(geniş-dar), ehli-insaf (geniş-dar), el-üz (düz-yuvarlak), engel-üzar (düz-yuvarlak), eriş-arğac (üçüncü sesler karşılaştırıldığında kurala uygun olarak ünlü olanın başa geçtiği görülmektedir), erşi-e'la (ikinci sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan seslerde arkadan öne kuralına uygunluk göstermiştir), esgi-üsgü (düz-yuvarlak), eyiş-üyüş (düz-yuvarlak), eyri-oğru (düz-yuvarlak), eyri-üyrü (düz-yuvarlak), eyrim-üyrü (düz-yuvarlak), eyrim-üyrüm (düz-yuvarlak), eksik-artığ (ikinci sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzler k hariç sonda yer alır ifadesiyle k'nin başta yer alması gerektiği sonucuna varmaktayız, bu açıdan kurala uygunluk gösterir), evvel-axır (ön-art), oğul-uşağ (geniş-dar), olan-olmaz (üçüncü sesler karşılaştırıldığında ünlü ile başlayanın önce gelmesi kuralına uyar), ölüb-iten (geniş-dar), ölüm-itim (geniş-dar). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur: açığ-aşkar (ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakılır, burada ç patlayıcı sesin sonda yer laması gerekirken başta yer almıştır), açığ-aydın (ikinci sese bakıldığında v, y'nin başta bulunması, ç gibi patlayıcı sesin de sonda bulunması gerekirken tersi bir durumla karşılaşırız), açığdan-açığa (dördüncü sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz),axır-ezel (ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiştir), artığ-eksik (ön-art olması gerekirken art başta gelmiştir), asari-etige(ön-art olması gerekirken art başta gelmiştir), ata-ana, atalı-analı, atasız-anasız (ikinci sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra

gelmesi kuralına aykırıdır), edeb-erkan, edebli-erkanlı (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına aykırıdır), eger-esgik (ikinci sesler karşılaştırıldığında g patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi gerekirken burada ilk kelimedede yer almıştır), eşider-éşitmez (dördüncü sesler karşılaştırıldığında aynı gruta yer alan sesshlerin arkadan öne kuralına göre t'nin başta yer alması gerekirdi; ancak d sesi önce gelmiştir), etir-enber (ikinci sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın önce gelmesi kuralına aykırıdır), ezgin-üzgün (düz-yuvarlak), inceden-inceye (dördüncü sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyulmadığı görülür), ismi-e'zem (geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir), uzağdan-uzağa (dördüncü sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi gerekirken başta gelmiştir; ayrıca ğ ve h'nin önce gelme kuralına da aykırıdır), üsuli-idare (düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir), oğru-eyri (düz-yuvarlak olması gerekirken burada yuvarlak başta gelmiştir).

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise;ac-acına, açığ-açığına, ah-aman, al-elvan, allı-elvanlı, and-aman, arsız-abırsız, ata-analı, edl-edalet, eks-istiğamet, élsiz-obasız, er-arvad, eser-elamet, éyš-işret, iç-içalat, iz-elamet, ot-alaf, öz-özüne, üz-üze vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; ehli-élm, ehli-éşğ, é'lani-éşğ (é'lani-mehebbet) étmek ve inğirazi-alem gibi çok az örnek bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda; ävrä-ästar¹⁸¹ (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelme kuralına uyduğu görülmektedir), ayqaş-üyqaş (düz-yuvarlak), äläm-äççiq (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına uygunluk göstermektedir), äläv-ätäş (ikinci sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın önce gelmesi kuralına uygunluk göstermektedir, ayrıca patlayıcı ünsüzün sonra gelmesi kuralına da uymaktadır), ärzü-istäk (geniş-dar), äziq-äcquat (ikinci sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uyduğunu görmekteyiz), ästin-üstün (geniş-dar), ätä-änä (ön-art), ertä-

¹⁸¹ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Ävrä-ästar şeklinin yanında bir de ästar-ävrä şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

indin (geniş-dar), esân-âmân¹⁸²(ön-art). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Özbek Türkçesinde mevcuttur: âçiq-âyidin (ikinci sesler karşılaştırdığında v, y'nin önce gelme kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonra gelme kuralına uymadığı görülmektedir), âldi-ârtı (ikinci sesler karşılaştırdığında aynı grupta yer alanlar arkadan öne kuralına göre r'nin önce gelmesi gerekirken l önce gelmiştir), âmân-esân (ön-art olması gerekirken art önce gelmiştir), ârzü-ârmân (üçüncü sesler karşılaştırıldığında nasal sonantın önce gelmesi gerekirken z sesi önce gelmiştir), âzıq-âvqat (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz), âstâr-âvrâ (ikinci sesler karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz).

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; ahyân-ahyândâ, âldi-ârqası, âşna-âğayni, âşnâ-âğaynigärçilik, âyş-işret, el-ulus, el-urug, ölä-ölgünçâ, ot-âlâv, öz-özidân vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; âtälâ-umâç, eşikmä-eşik,elmâ-el, izmä-iz, üstmä-üst vb.. ikilemeler bu kuralın dışında kalır. Kazak Türkçesindeki gibi birinci kelimenin ek almasıyla oluşan ikilemeler bu kuralın dışında kalmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünlü dizininde en uygunluk gösteren Azerbaycan Türkçesidir. Elimizdeki örneklere baktığımızda 51 eş heceli ikileme arasında bu kurala 31'i uygunluk göstermiş, 19'u bu kuralın dışında kalmıştır. Özbek Türkçesinde 16 eş heceli ikileme arasında 10'u bu kurala uyarken, 6 örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Üç lehçe arasında bu kurala uymayan misallerin çoğu Kazak Türkçesine aittir. 30 eş heceli ikileme arasında bu kurala 13'ü uyumuş, 17'si de bu kuralın dışında kalmıştır. Eş heceli olmayan ikilemelerde de az hecelinin önce gelmesi kuralına yine Azerbaycan Türkçesi uygunluk göstermiştir. Bu kurala uymayan örnek sayısı ise yine Kazak Türkçesinde mevcuttur.

Kazak Türkçesi

Abıroy-ataq

Abısın-ajın

Azerbaycan Türkçesi

Ac-acına

Açığ-açığına

Özbek Türkçesi

Ävrâ-ästâr

Ahyân-ahyândâ

¹⁸² Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Esân-âmân şeklinin yanında bir de âmân-esân şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır. Aynı tabloya Kazak Türkçesinde de rastlarız; her iki şekil de bu iki lehçede sırası değiştirilerek kullanılır.

Ağah-inili ¹⁸³	Açığdan-açığa	Ayqaş-üyqaş
Ağaş-at	Açığ-aşkar	Âcıq-âydin
Az-azdap	Açığ-aydın	Äläm-äççiq
Azın-avlaq	Adam-adamyana	Äläv-ätäş
Aldap-arba-	Ağac-ağaca goymağ	Äldi-ärqası
Aldı- aldına	(gelmek)	Äldi-ártı
Aldı-artı	Ağac-uğac	Ämän-esân
Aman-esen	Ağız-ağıza vérmek	Ärzu-ärmân
Ara-arasında	Ağız-burunlu	Ärzu-istäk
Ar-ujdan	Ağrı-acı	Äşna-âğayni
Ar-uyat	Ağrı-acısız	Äşnä-âğaynigärçilik
Ar-uyatsız	Ah-aman	Äz-âz(dän)
Ar-uyattı	Ah-eğän(Ahü eğän)	Äziq-âcqat
Astı-üstü	Axır-axırda	Äziq-âvqat
Ata-ana	Axır-ezel	Ästär-ävrä
Ata-anaday	Axır-uxur	Ästin-üstin
Ata-ene	Ax-uf	Ätä-änä
Aşuv-ıza	Ah-uf	Ätälä-umâç
Aşıqtan-aşıq	Al-elvan	Äyş-işret
Äzil-oyın	Alem-aşkar	Äzâb-uqubät
Äzil-ospaq	Alıb-alacağ	El-ulus
Äzil-ökpe	Alıb-aldatmağ	El-urug
Äkimşildik-ämırşildik	Allı-elvanlı	Elmä-el
Äl-avqat	Alma-armudluğ	Ertä-ındin
Äp-ädemi	Alt-alt(da)	Esân-ämân
Äp-äzir	Altdan-üstden	Eşikmä-eşik
Äp-äsem	Alt-üst	İlm-ämäl
Ävliye-änbiye	Analı-atalı	İzmä-iz
Ekevdən-ekev	And-aman	Ölä-ölgünçä
Emin-erkin	Arxa-arxaya vérmek	Ot-âlâv
Enşi-üles	Arığ-uruğ	Ot-älâf
Er-azamat	Arlı-abırlı	Öz-özidän
Erkek-urğası	Arsız-abırsız	Öz-özidän ma'lüm
Esen-aman	Artığ-eksik	Ürf-âdät
Estiler-estilmes	Arvad-uşaq	Üstmä-üst
Esikpe-esik	Asari-etige	
İyba-ädep	Ata-ana	

¹⁸³ Koyu renkli yazılanlar sayıca eş heceli olan ikilemeleri ifade etmek için kullanılmıştır.

İt-ırğılıjıñ	Ata-analı
Oy-arman	Ata-anasız
Oymış-örnek	Atalı-analı
Oy-örıs	Atasız-anasız
Oyran-asır	El-ayağ çekilmek
Oquv-ağartuv	Ayağ-ayağa
On-ondap	Ayın-oyun
Op-oñdı	Aylı-ulduzlu
Ornı-ornımen	Ayrı-ayrılığda
Orındı-orınsız	Ay-ulduz
Orın-ornımen	Edeb-erkan
Orın-ornına	Edeb-erkanlı
Otırar-otırmas	Edebli-erkanlı
Oyu-örnek	Edl-edalet
Özdi-özi	Efvi-ümumi
Öz-özi	Eger-esgik
Öz-özinen	Eyri-eskik
Özimen-özi	Eger-esgiklik
Özinen-özi	Ehdi-etig
Özin-özi	Ehli-élm
Öle-ölgenşe	Ehli-éşg
Öler-ölmes	Ehli-eyal
Ölip-öş-	Ehli-iman
Önip-ös-	Ehli-insaf
Öp-oñdı	Ekin-ekenecek
Öp-ötirik	Eks-emel
Ösek-ayañ	Eks-iddia
Ösek-ötirik	Eks-istiğamet
Ösip-ön-	Élden-éle
Ösip-örbi-	É'lani-éşg (é'lani-
Uhilep-ahıla-	mehebbet) étmek
Uzınnan-uzaq	El-ayağ
Uyqılı-oyav	El-elbet
Uzın-ırğası	El-ele
Ulan-asır	Elif-elbet(te)
Ulpa-otanımen	Elli-ayağlı
Up-uzaq	Él-oba
Up-usaq	Elsiz-ayağısız

Up-uyañ

Ühilep-ahilep

Üydi-üy

Üyme-üy

Üydi-üyine

Ülgi-önege

Üp-ülken

Üsti-üstine

İdis-ayaq

Iqılas-ınta

İp-ıñğaylı

İp-ıqşam

İzbe-iz

İp-iri

İrili-uvaqtı

İrili-usaqtı

İs-äreke

Élsiz-obasız

Él-ulus

El-üz

Emek-islam lakéri

Emin-amanlıg

Emin-arxayın

Emir-ümera

Engel-üzar

Er-arvad

Er-arvadlı

Er-arvadlıg

Eriş-argac

Erli-arvadlı

Erşi-e'la

Eser-elamet

Esgi-üsgü

Eksik-artıg

Éşider-éşitmez

Etir-enber

Év-éşik

Évli-éşikli

Évsiz-éşiksiz

Evvel-elde

Evvel-axır

Eyiş-üyüş

Eyri-oğru

Eyri-üyrü

Eyrim-üyrü

Eyrim-üyrüm

Éyş-işret

Éyş-işretli

Ezab-eziyyet

Ezab-eziyetli

Ezab-işgence

Ezablı-işgenceli

Ezgin-üzgün

Eziz-erköyün

İç-içalat

İki-üç

İlden-ile

İllerden-ile

Sahibi-iman

İnceden-inceye

İngirazi-alem

İsmi-e'zem

İster-istemez

İsteğe-istemeye

İz-elamet

İz-eser

Od-alov

Od-ocağ

Oğru-eyri**Oğul-uşag****Olan-olmaz**

Ot-alaf

Ot-encer

Oyun-oyuncağ

Ölüb-öldürmeye çıxmağ

Ölüb-iten

Ölüb-öldürmek

Ölüm-itim

Ötür-ötüre salmağ

Öz-özlüyümde (öz-

özlüyünde)

Öz-özüne

Uzağdan-uzağa

Uzun-uzadı

Ürf-adet

Üst-üst(de)

Üstden-aşağı

Üst-üste

Üsuli-idare

Üz-üze

2.1.1.1.Ünlü-Ünsüz

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, o zaman ünlü ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Vecihe Hatiboğlu da "Türk Dilinde İkileme" kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken ikilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcüğün önce gelmesine değinir: İkilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce kullanılır.¹⁸⁴ Ayrıca Hatiboğlu, özellikle ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğu da dikkat çekmiştir.

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünlü-ünsüz olma durumuna göre ele aldık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Örnekler ünlü-ünsüz dizilimine göre tasnif edildiği için bu grupta yer alan eş heceli ikilemelerin hepsi bu kurala uymaktadır; bu bakımdan farklılıklar oluşturan ve başta yer alan ünlülerin fonetik özelliklerini dikkate aldık. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz olarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: abılıp-sabilip, abır-dabır, abır-sabır, azan-qazan, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, aspay-saspay, aşıq-şasıq, älem-jälem, ältektältekt, äñki-täñki, äpter-täpter, ebil-sebil, egjey-tegjey, egil-tegil, eptep-septep, iyquv-qiyquv, oyqı-şoyqı, oypañ-toypañ, oypıl-toypıl, olbır-solbır, olqılı-tolqılı, olpı-solpı, opay-topay, opır-topır, öte-

¹⁸⁴Vecihe Hatiboğlu (1981) *a.g.e.*, s.17

möte, uv-duv, uvlasıp-şuvlasıp, uvlı-şuvlı, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, uv-duv, uvıldap-şuvıldap, ubap-şubap, ubırıp-şubırıp, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, ulma-julma, umar-jumar, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir, übirli-şübirli, üydek-tüydek, üyelmeli-süyelmeli, üyli-küyli, üyme-jüyme, üytip-büytip, üki-tüki, ündemey-tündemey, ünsüz-tünsüz, ürgin-sürgin, ürpi-türpi, üşkirip-tüşkirip, ıbir-jıbir, ıbir-sıbir, ığay-sığay, ığı-jığı, ıgın-şığın, ıqpıl-jıqpıl, ıldım-jıldım, ılpıñ-jılpıñ, imdas-jımdas, ımqırıp-jımqırı-, ımı-jımı, iñ-jıñ, iñ-şıñ, iñqıl-sıñqıl, ırğalıp-jırğalıp, ırdıv-dırdıv, ırım-sırım, ırıñ-jırıñ, irkes-tirkes, irkis-tirkis, irik-şirik.¹⁸⁵ Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğu dair kuralını uyguladık: avtomat-telefon, ağayın-jurağat, ağıl-tegil, azdı-köpti, azıq- tülük, azıp-toz-, aylap-jıldap, ayıl-turman, ayında-jılında, aqırıp-jekir-, alay-bulay, ala-qula, alalı- qulalı, alba-julba, alma-kezek, alım-salıq vb. pek çok örneğin bu kurala uyduğunu görmekteyiz.

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, aş-jalañaş, älem-tapırırq, ämir-qudiret, egjey-tegjeyle-, egjey-tegjeyli, emdev-profilaktikalıq, emdev-sanitarlıq, er-toqım, er-turman, esep-qıysapsız vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; ağayın-jekjat, ağayın-tuvğan, amandıq-savlıq, äjüva-sıqaq, erteli-keş, erteli-soñdı, esen-sav, oñtüstik-batis, oñtüstik-şığıs vb... ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde olduğu gibi ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: açığ-saçığ, axar-baxar, ala-tala, allı-şallı, aman-zaman, arağ-varağ:arağ-varağ élemek, atıl-batıl, ay-hay, ayığ-sayığ, ayın-şayın, eba-geba, éle-béle, elek-velek, ellem-ğellem, elleş-velleş:elleş-velleş élemek (olmağ), ende-mende:ende-mende démek, esir-yésir, inkir-minkir, ins-cins, ufağ-tufağ.¹⁸⁶Kazak Türkçesindeki misallere oranla daha az örnekle

¹⁸⁵ Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

¹⁸⁶ Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

karşılaşırız. Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğu dair kuralını uyguladık: abi-beğa, abi-kövser, abi-nisyan, abi-léysan, abizemzem, abır-heya, acıg-ğıcığ, adda-budda, adlı-sanlı, ad-san, adsız-sansız, ağıllı-kamallı, ağır-yüngül, ağız-burun, ağılı-bozlu, axar-baxar, axşam-sabah (seher), axşam-seher, ax-tuf vb... pek çok örneğin bu kurala uyduğunu görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, abhavalı, ac-susuz, ac-yalavac, adda-buddalıg, ağılı-ğaralı, axar-baxarlı, ah-feğan(ahü feğan), ah-feryad(ahü feryad), ah-nale(ahü nale), ala-çalpov, ala-yarımçıglıg, alıbvéreceq, éniş-yoxuşlu, esl-neseb, öyüd-nesihet, uc-bucağ, uc-bucağsız vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; aftaba-leyen, ahuyi-xeta, alışdım-yandım, egsayi-şerg, eşyayı-delil, inkisari-xatir (gelb), ihzari-nifret étmek (bildirmek), oxuyub-çalan, oxuyub-yazmağ, oturub-durub vb... ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda bu bölümde yer alan eş heceli ikilemeler ünlü-ünsüz dizilimine sahip olduğu için hepsi bu kurala uymaktadır. Burada dikkati çeken husus, Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde de rastladığımız ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır: açilib-saçilib, açıq-çaçıq, acüz-macüz, adi-badi äytişmaq, äldäm-qaldäm, alğäv-dalğäv, ällä-pällä, älmäyi-cälmäyi , älvir-şälvir, amal-taqal, ämil-kämil, ändä-sändä, äniq-täniq, apâq-çapâq , äpil-täpil, äpir-şäpir, äz-mâz, äzib-yâzib, äzzä-bäzzä, eşik-teşik, ikir-çikir, oldä-coldä, onqır-çonqır, ulây-bulây¹⁸⁷. Kazak Türkçesinde olduğu gibi bu tarz ikilemelerin sayısı Özbek Türkçesinde de fazladır. Bu örneklerin dışında kalan ikilemelerde ise, Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiği ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğu dair kuralını uyguladık: apâq-çapâq, ağdär-töntär, amal-taqal gibi ikilemelerin dışında ikilemeye rastlayamadık.

¹⁸⁷Bu tarzdaki ikilemelere tezimin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı değineceğiz.

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda bu bölümde sayılarının oldukça az olması dikkat çeker. âb-hävâ,âç-yälängâç, oq-dâri, âmaç-boyunturuq, âş-qatıq, ölib-tirilib, ertä-keç, egin-bâş vb... ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; âldınma-keyin, egin-bâş, ertä-keç, izzät-näfs gibi ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünsüz dizisinde ünlünün başta olması sesbebiyle aşağıdaki üç lehçeye ait eş heceli örneklerin hepsi bu kurala uymaktadır. Burada farklı olan husus üç lehçede de ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu türde örneklerin sayısının Azerbaycan Türkçesine göre fazla olması ise dikkat çekicidir.

Kazak Türkçesi

Abılıp-sabilip¹⁸⁸

Abır-dabır

Abır-sabır

Avtomat-telefon

Ağayın-jekjat

Ağayın-jurağat

Ağayın-tuvğan

Ağıl-tegil

Azan-qazan

Azdı-köpti

Azıq- tülük

Azıp-toz-

Aylap-jıldap

Ayıl-turman

Ayında-jılında

Aqırıp-jekir-

Alay-bulay

Azerbaycan Türkçesi

Abi-beğa

Abi-heyat(Abi héyvan(i))

Abi-kövser

Abi-nisyan

Abi-léysan

Abi-zemzem

Abi-zindegani

Ab-hava(Abü hava)

Ab-havalı

Abır-heya

Acıg-ğicig

Ac-susuz

Ac-yalavac

Açıg-saçıg

Adda-budda

Adda-buddalıg

Adlı-sanlı

Özbek Türkçesi

Âb-hävâ

Âç-yälängâç

Âççıq-tizzıq

Âççıq-çüçük

Âççıq-tırsıq

Âci-büci

Âçilib-sâçilib

Âçın-tokın

Âçıq-çâçıq

Âcüz-mâcüz

Âdi-bâdi äytışmâq

Ağdâr-töntâr

Âla-bula

Âldâb-suldâb

Âldâm-qaldâm

Âldi-berdi

Âldi-sâtdi

¹⁸⁸ Koyu renkli yazılanlar sayıca eş heceli olan ikilemeleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Ala-qula	Ad-san	Åldı-qaçdı¹⁸⁹
Alalı- qulalı	Adsız-sansız	Åldı-keti
Alba-julba	Aftaba-leyen	Åldınma-keyin
Alda-jalda	Ağına-bozuna baxmamağ	Alğāv-dalğāv
Aldap-sula-	Ağılı-başlı	Ållā-pällā
Alqam-salqam	Ağılı-kamallı	Ålmāyi-cālmāyi
Alma-kezek	Ağır-yüngül	Ålvir-şālvir
Almalı-salmalı	Ağız-burun	Åmaç-boyunturuq
Alım-salıq	Ağlayıb-sızlamağ	Amal-taqal
Alıs-beris	(sıtğamağ)	Åmil-kāmil
Alıs-jaqın	Ağlı-bozlu	Ånā-bālā
Amandıq-savlıq	Ağlı-ğaralı	Åndā-sāndā
Anav-minav	Axar-baxar	Ånıq-tānıq
Anday-munday	Axar-baxarlı	Apāq-çapāq
Anda-sanda	Ah-feğan(Ahü feğan)	Åpil-tāpil
Apalı-siñlili	Ah-feryad(Ahü feryad)	Åpir-şāpir
Apas-qapas	Ah-nale(Ahü nale)	Aql-bāş
Apır-topır	Axşam-sabah (seher)	Årā-sırā
Araq-şarap	Axşam-seher	Årālāş-qurālāş
Arı-beri	Ax-tuf	Årıq-tırıq
Aspay-saspay	Ahuyi-xeta	Årzu-hāvās
As-suv	Ahuyi-xeten	Åş-qatıq
Astan-kesten	Ax-vay	Åstā-cekin
Atı-jöni	Ah-vay(Ahü vay)	Åtä-bābā
Avzı-murnı	Ah-vay étmek	Åtāk-çeqāk
Avmalı-tökpeli	Ah-vayçı	Åylāb-yıllāb
Aş-jalañaş	Ah-zar(Ahü zar)	Åz-māz
Aşıq-şaşıq	Ala-bişmiş	Åzib-yāzib
Ådet-ğurıp	Ala-bula	Åzmi-köpmi
Ådet-salt	Ala-bulanığ	Åzzā-bāzzā
Ådet-dağdı	Alacağ-vérecek	Egin-bāş
Åjüva-sıqaaq	Ala-çalpov	Eğri-büğri

¹⁸⁹ Bu ikileme bazı sözlüklerde “åldı-qaçdı” şeklinde geçmekte, bazılarında “åldı-qāçdı” şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya, *Özbekçe Yazım Kılavuzu*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011)ndan yararlandık. Kılavuzda geçen qaçdı kelimesini kullandık.

Äzil-qaljın	Ala-çarpaz	Ekin-tikin
Äzil-mazaq	Ala-çiy	El-xalq (elu xalq)
Äzil-sıqaq	Ala-deymiş	Ertä-keç
Äzil-savıq	Ala-ğara	Es-huş¹⁹⁰
Äytip-büytip	Ala-ğaranlıg	Eşik-teşik
Äke-baba	Ala-ğarsağ	Eski-tüski
Äke-şeşe	Ala-ğolay	Ezmä-çürük
Älem-jälem	Ala-ğolaylıg	İçäk-çavâq
Älem-tapırıq	Ala-ğora	İçin-taşın
Ältek-tältek	Alax-bulax	İçki-taşqı
Älim-berim	Ala-pörtü	İkir-çikir
Ämir-qudiret	Ala-séyrek	İlm-fän
Än- biy	Ala-sütül	İlm-hünär
Äne-mine	Alaşığı-dolaşığı	İlmä-teşik
Än-küy	Ala-tala	İmi-dimi (iş)
Äñki-täñki	Ala-toran	İsitmä-sâvutmä
Äpter-täpter	Ala-toranlıg	İssik-sâvuq
Äri-beri	Ala-yarım (çıg)	İzzät-näfs
Ärli-berli	Ala-yarımçıglıg	İzzät-hürmät
Ärili-berili	Ala-yarımçılıg	Oldä-coldä
Ävre-sarsañ	Ala-yétişmiş	Ölib-tirilib
Ebil-sebil	Ala-yonca	Oñ-ters
Egjeý-tegjeý	Aldı-ğaçdı	Onqır-çonqır¹⁹¹
Egjeý-tegjeýle-	Al-ğırmızı	Oq-dâri
Egjeý-tegjeýli	Alğı-satğı	Oq-yây
Egil-tegil	Alıb-satma	Oquş-yâziş
Egindik-şabındıq	Alıb-satmağ	Orım-yıgım¹⁹²
Egin-jay	Alıb-vérecek	Ötgän-kätgän
Elde-künde	Alım-satım	Oydim-çuqur
El-jurt	Alışdım-yandım	Oyin-külgi
Elsiz-jurtsız	Alışıb-vérişmek	Ulâq-kurâq

¹⁹⁰ Bu ikileme bazı sözlüklerde “es-hüş” şeklinde geçmekte, bazılarında “es-huş” şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen huş şeklini kullandık.

¹⁹¹ Bu ikileme bazı sözlüklerde “onqır-çonqır” şeklinde geçmekte, bazılarında “onqur-çonqur” şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır şeklini kullandık.

¹⁹² Bu ikileme bazı sözlüklerde “orım-yıgım” şeklinde geçmekte, bazılarında “orim-yıgım” şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen orım-yıgım şeklini kullandık.

Emdev-profilaktikalıq	Alış-vériş	Ulây-bulây
Emdev-sanitarlıq	Alış-vérişçi	Unçä-munçä
Em-dom	Alimi-biemel	Undän-bundän
Em-domda-	Allı-güllü	Ur-yığıt
Emen-jarqı	Allı-şallı	Ur-sur
Emen-jarqılap	Altdan-yuxarı	Üst-bâş
Eptep-septep	Al-yaşıl	Üst-bâş
Eren-ğayıp	Aman-zaman	Uvun-todä
Erke-totay	Ana-bacı	Üy-cây
Erli-zayıptı	Ana-bala	Üy-rozgâr
Erli-zayıptışa	Analı-balalı	Uyälmäy-netmäy
Er-sayman	Anarxo-sindikalist	Üzil-kesil
Ersili-qarsılı	Anarxo-sindikalizm	Üzil-kesil
Erteli-keş	Anrı-beri çekmek	Üzük-yuluq
Erteli-soñdı	Ara-bere	
Er-toqım	Ara-sıra	
Er-turman	Arağ-çaxır	
Erik-jiger	Arağ-varağ: arağ-varağ	
Erinbey-jalıqpay	élemek	
Esen-sav	Arpa-saman	
Esep-qiysap	Arzu-kam	
Esep-qiysapsız	Asfalt-béton	
Eski-qusqı	Asi-fikir	
İyen-tegin	Aşağılı-yuxarılı	
İyquv-qiyyuv	Aşağı-yuxarı	
İyne-jip	Aşıb-daşmağ	
İt-qus	Aşığ-me'suğ	
İt-şoşqa	Aşna-dost	
İtis-tartıs	Ata-baba	
İyilip-bügil-	Ata-bala	
İyir-qiyr	Atalı-balalı	
İyis-qoñıs	Atıb-tutmağ	
İyu-qiyyu	Atıl-batıl	
Oğıp-buğıp	Avara-sergerdan düşmak	
Odan-budan	Ayağdan-dırnağdan	
Oy-qiyal	düşmek	
Oyda-joqta	Ay-hay	
Oydan-qırdan	Ayığ-sayığ	

Oydağı-qırdağı	Aydın-şayın
Oy-jota	Ayrı-séçki
Oyqı-şoyqı	Azar-bézar
Oylanıp-tolğan-	Az-çox
Oylı-qırlı	Azdan-çoxdan
Oylı-şuñqırlı	Az-maz
Oynap-kül-	Eba-geba
Oypañ-toypañ	Ebri-bahar
Oypıl-toypıl	Ebri-néysan
Oy-pikir	Ebri-siyah
Oyran-topır	Ecaib-ğeraib
Oyran-botqa	Edelli-bedelli
Oy-şuqır	Efradi-meclis
Oy-şuñqır	Eger-meger
Oy-şuqırlı	Eğilli-başlı
Oyın-duman	Eğl-şüür
Oyındı-şındı	Eğsayı-Şerg
Oyın-külki	Ehdi-cedid
Oyın-savıq	Ehd-péyman
Oyın-toy	Ehli-béyt
Oyın-şını: oyun-şını	Ehli-derd
aralas	Ehli-dil
Oq-däri	Ehli-divan
Oqta-tekte	Ehli-dünya
Oquv-bilim	Ehli-gelem
Oquv-tärbiye	Ehli-ğerez
Olay-bulay	Ehli-ğible
Olбір-solбір	Ehli-ğübur
Olda-bildä	Ehli-hal
Olla-billä	Ehli-kéf
Olqılı-tolqılı	Ehli-kemal
Ol-pul	Ehli-kitab
Olpi-solpi	Ehli-meclis
Olpi-solpılıq	Ehli-me'rifet
Onan-munan	Ehli-ruh
Ondağı-mundağı	Ehli-savad
Onday-munday	Ehli-vefa
Onda-munda	Ehli-zeleme

Onşa-munşa	Ehli-zövg
Onı-munı	Ehli-zülm
Oñdı-soldı	Ehli-xibre
Oñ-solı: oñ-solın tanuv	Ehmedi-bigem
(bilüv)	Ehvali-ruhiyye
Oñ-terisi	Eke-bike
Oñtüstik-batıs	Ekenek-bičenek
Oñtüstik-şıǵıs	Ekib-bécerme
Opa-dalap	Ekib-bécermek
Opay-topay	Ekib-bičmek
Op-oñay	Ekilib-bécerilme
Opir-topır	Ekilib-bécerilmek
Oranıp-qımtan-	Ekilib-bičilme
Orap-qımta-	Ekilib-bičilmek
Orgıp-qarǵıp	Ekin-bičin
Ot-jiger	Ekin-sepin
Otıń-su	Ekin-tikin
Otırıs-turıs	Eks-cereyan
Öy-döyt	Eks-hemle
Öytip-büytip	Eks-hücum
Ökpe-bazına	Eks-keşfiyyat
Ökpe-bavır	Eks-keşfiyyatçı
Ökpe-naz	Eks-manévr
Ökpe-reniş	Eks-seda
Ökpe-naz artuv	Eks-tedbir
Ölgen-jitken	Eks-teklif
Öldim-taldım: öldim-	Eks-te'sir
taldım degende	Eks-tezyig
Öleñ-jır	Eks-zerbe
Ölşep-piş-	E'la-me'reke
Ölim-jitim	Elbir-dilbir
Ölim-jitimsiz	Éle-béle
Ölip-talıp	Éle-bélece
Ölip-tiril-	Elek-velek
Öner-bilim	Eleşen-güleşen
Öñ-tüs	El-ğol
Ören-jaran	Él-gün
Örik-meyiz	Elif-béy

Ösek-jala	Ellem-ğellem
Öte-möte	Elleşib-vuruşmağ
Ötken-ketken	Elleş-velleş: elleş-velleş
Ötti-ketti	élemek (olmağ)
Öşti-qastı	Élmi-fantastik
Aydavtuz-dämi bitüv	Élmi-kütlevi
Uvaq-tüyek	Élmi-populyar
Ugro-finn	Élmi-nezeri
Uvda-şuv	Élmi-téxniki
Uv-duv	Élmi-tetbiği
Uv-zär	Él-yurd
Uvlap-şuvla-	Emelli-başlı
Uvlasıp-şuvlasıp	Emri-ğaib
Uvlatıp-şuvlat-	Emri-vağé
Uvhl-şuvhl	Endek-döndek
Uvma-juvma	Ende-mende: ende-mende
Uvmaq-şuvmaq	démek
Uv-şuv	Ender-dönder
Uv-duv	Éniş-yoxuş
Uv-şuvhl	Éniş-yoxuşlu
Uv-duvhl	Énişli-yoxuşlu
Uv-şuvsız	Enlikli-kirşanlı
Uvıldap-şuvıldap	Énib-ğalxmağ
Ubap-şubap	Ér-géc
Ubırıp-şubırıp	Erk-naz
Uzındı-keş	Erk-nazla
Uzındı-qısqaılı	Erz-hal
Uzın-şubaq	Erşi-felek
Uyqı-tuyqı	Erşi-müella
Uypa-tuypa	Erzden-semaya geder
Uyqı-tuyqısın şığaruv	Esgi-püşkü
Ulan-baytaq	Esir-yésir
Ul-qız	Eksik-gerek
Ulma-julma	Esl-neseb
Uhlı-kışili	Esriyib-kükremek
Umar-jumar	Eşxas-meclis
Uñğıl-şuñğıl	Eşyayi-delil
Urlap-qarlap	Etden-ğandan olmağ

Urliq-qarliq	Ete-cana (ete-ğana)
Urı-qarı	dolmağ
Urıp-jıq-	Etli-canlı
Urıp-soq-	Etli-ğanlı
Uris-keris	Etlık-piylik
Uris-qağıs	Etlık-südlük
Usaq-tüyek	Et-yağ
Uşan-teñiz	Éy-hay
Uştı-küyli	Eyin-baş
Uşı-qiyırı	Eyri-beri
Uşı-qiyırsız	Eyri-bulamac
Uşıp-qon-	Eyri-dolanbac
Uşıp-qonba	Eyri-büyrü
Uyalmay-qızarmay	Eza-cefa
Übir-dübir	Ezilib-büzülme
Übirli-şübirli	Ezilib-büzülmek
Ügit-nasixat	Eziz-girami
Üzbektep-sozbaqta-	Eziz-xelef
Üzdik-sozdıq	İkide-birde
Üzik-kesik	İkiden-birden
Üzildi-kesildi	İlan-çayan
Üzip-jar-	İlan-çayanlı
Üzip-jul-	İlan-ğurbağa
Üzip-soz-	İl-müdam
Üzip-şal-	İman-güman
Üzir-mäzir	İnkir-minkir
Üydek-tüydek	İnkisari-xatir (ğelb)
Üyelmeli-süyelmeli	İnkisari-xeyal
Üy-jay	İns-cins
Üy-küy	İpe-sapa yatmamağ
Üy-küysiz	(gelmemek)
Üyli-barandı	İreli-géri
Üyli-jaylı	İri-xırda
Üyli-küyli	İrili-xırdalı
Üyme-jüyme	İrsal-mersul étmek
Üy-mülük	İsa(ğ)-Musa(ğ)
Üytip-büytip	İsmi-cem
Üyilip-tögilip	İsmi-şerif

Üyip-tök-	İsmi-xas
Üki-tüki	İsmi-şeb
Ülkendi-kişili	İsti-soyuğ
Ülken-kişili	İşçi-kendli
Ülken-kişi	İş-güc
Ündemey-tündemey	İşli-güclü
Ünsiz-tünsiz	İşli-péşeli
Ün-tünsiz	İş-péşe
Ürgin-sürgin	İşsiz-gücsüz
Ürpi-türpi	İşsiz-péşesiz
Ürim-butaq	İt-bat: it-bat düşmek
Üsti-bası	İt-ğurd
Üsinip-qabın-	İtib-batmağ
Üşkirip-tüşkir-	İy-toz
Üşkirip-tüşkirip	İhzari-nifret étmek
Üş-tört	(bildirmek)
Üşti-küyli	İhzari-teessüf étmek
Üş-üşten	İhzari-teşekkür étmek
Ibir-jıbr	İzsiz-sorağsız
Ibir-sıbr	İzsiz-tozsuz
Iğay-sığay	İz-toz
Iğı-jığı	İzzeti-nefs
Iğın-şığın	İzzeti-şeref
Iğın-şığınsız	O-bu
Iza-kek	Oğlanlı-ğızlı
Iza-kekti	Oğru-ğuldur
Iqpıl-jıqpıl	Ox-kaman
Iqılas-niyet	Ox-yay
Ildım-jıldım	Oxu-yazı
İlpıñ-jılpıñ	Oxuyub-çalan
İmdas-jımdas	Oxuyub-yazmağ
İmqırıp-jımqır-	Olan-ğalan
İmı-jımı	Olub-kéçen
İnta-jiger	Olub-kéçmiş
İnta-zeyin	Ora-bura
İnta-ıqılas	Orada-burada
İntımaq-birlik	Oradan-buradan
İntı-şıntımen	Oturub-durma

İñ-jñ	Oturub-durmağ
İñ-şñ	Oturub-durub
İñqıl-sñqıl	Ögáy-doğmalığ
İñqıl-sñqılsız	Ölçü-biçi
İñ-şñsız	Ölçüb-biçmek
İp-ras	Ölçülüb-biçilmek
İp-ıstıq	Ölçülüb-biçilmiş
İrğalıp-jırğalıp	Ölçüsüz-biçimsiz
İrdüv-dırduv	Öldü-ğaldı
İrim-sırım	Ölme-diril
İriñ-jiriñ	Ölüb-dirilmek
İris-bereke	Ölüm-dirim
İris-dävlet	Ölüm-zülüm
İssılı-suvıqtı	Ört-basdır: ört-basdır étmek
İsıldap-pısıldap	(élemek)
İz-tüz	Örtüb-basdırmağ
İz-tüzsiz	Öte-beri
İzim-qayım	Ötede-beride
İlgeri-keyin	Öteden-beriden
İle-şala	Ötüb-kéçmek
İlik-şatıs	Övci-feza
İlik-şatıstıq	Övci-felek
İlinip-salımp	Öyüd-nesihet
İlip-qaq-	Özünü oda-suya (oda-
İlip-tart-	köze) vurmağ (atmağ)
İlip-qaqpa	Uc-bucağ
İlip-tartpa	Ucundan-bucağından
İlip-şalma	Uc-bucağsız
İlip-şal-	Ucsuz-bucağsız
İni-qarındas	Ucdan-ğırağdan
İrkes-tirkes	Ucdan-ğulağdan
İrkis-tirkis	Uçuğ-sökük
İrik-şirik	Ufağ-tufağ
İrili-kişili	Umu-küsü
İrip-şiri-	Uzanıb-gétmek
İs-qiymıl	Uzun-caydağ
	Üç-beş
	Üç-dörd

Ürek-direk

Ürek-göbek

Üst-baş

Üsuli-cedid

Üz-göz

2.1.1.2. Ünsüz-Ünsüz

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Bu kurala göre "Eğer her iki üye konsonantla başlıyorsa, ilk üyenin hangisi olacağını ünsüz dizisine bakarak tayin edilir. Osman Nedim Tuna ünsüz dizisini ise şöyle göstermiştir: ğ, h; l, r, n, m; v, y; k; z, s, ş, f; c, d, g, b; ç, t, p

Şu sıra ile bakılır: 1. başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) 2. ğ, h- başka (ğ, h önde) 3. liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda), 4. v,y-başka (v,y önde) 5. aynı grupta arkadan öne (arka önde) 6. aynı grupta ünlü-ünsüz (ünlü önde)

Bu kurala göre kelimelerin sadece önüne değil arkasına da bakılır. Biri vokal biri konsonantla bitiyorsa, başa bakılır konsonantlar farklı ise, vokal ile biten üye sıralamada ilktir, Msl: balta nacak

Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu ya V-K, ya da K-K'dır (V-V için örnek yok). Eğer V-K ise, V'lisi başa gelir. Msl: sere-serpe. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi'ne) bakılır. Hangi üyedeki K, ünsüz dizisinde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir. Msl: çoluk-çocuk, huy-hus."¹⁹³

Bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk seslerinin ünsüz-ünsüz olma durumuna göre ele aldık. Bunu yaparken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve aşağıdaki listede yer vermedik. Yukarıda Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan bu lehçelerdeki ikilemeleri belirtilen fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Listedeki eş heceli ikilemelerin sayısı fazla olduğu için

¹⁹³ Osman Nedim Tuna(1982-1983), *a.g.m.*

ancak bir kısmını değerlendirebildik. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Kazak Türkçesine baktığımızda; bal-bul, dabır-dübir, dal-dul, jaqın-jora, jaqın-juvıq, jalba-julba, jalbañ-julbañ, kãñgir-küñgir, kir-qoñ, qadaq-qudaq, saqır-suqır, sarq-surq, sart-surt, satır-sutır, tars-turs, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şaň-şuň vb ikilemelerin ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre düzyuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. jemis-jiydek örneğinde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, dări-därmek, jarım-jartı, jeme-jemdejeter-jetpes, keler-kelmes, köriner-körinbes vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasında ünlünün başta gelmesi kuralına uygunluk gösterdiğini görmekteyiz. dändi-daqıl, jüdep-jadap, köş-qon vb ikilemelerde üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlünün ön-art sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. jazuv-sızuv, jazı-küzi, jazı-qısı, jay-küy, jayma-qoñır, jayma-şuvaq, jala-päle, jatmay-turmay, javın-şaşın, jebep-demep, jeke-dara, jem-şöp, jer-kök, jiyğan-tergen, jiyNap-ter-, jiyın-terin, jiyıp-terip, joğarılı-tömendi, joqtı-bardı, jürdim-bardım, jüre-bara, jüröv-turuv, jıgıla-sürine, jıgılıp-sürinip vb ikilemede kurala göre v, y'nin başta olması gerekir, burada da kurala uyulmuştur. jalğız-jalqı, qağaz-qalam vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında ve h'nin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz. jamandı-jaqsılı, jandı-jaqtı, jan-jaq, jermen-jeksen, zerde-zeyin¹⁹⁴, keldi-ketti, keler-keter, kelimdi-ketimdi, kelin-kepşik, köne-köski, künnen-künge, mayda-şüyde, mal-bas, maldı-jandı, mal-jay, mal-jan, mal-pul, malşı-jalşı, mädeniy-köpşilik, mädeniy-turmıstıq, män-jay, märe-säre, meñ-zeñ, muñdı-zarlı, muñ-zar, muñ-şer, mülgip-qalğıp, nemere-şöbere vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce olması kuralına uyduğu görülmektedir. jasav-jabdıq, kedir-budır vb ikilemelerde patlayıcı ünsünler k hariç sonda bulunması kuralına uyduğu görülmektedir. jora-joldas, jıra-jılğa vb ikilemelerde üçüncü sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşıyoruz, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, r arkada yer

¹⁹⁴ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Zerde-zeyin şeklinin yanında bir de zeyin-zerde şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

aldığı için önce gelmesi kurala uygunluk gösterir. jım-jırt ikilemesinde üçüncü sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşırız, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, m arkada yer aldığı için önce gelmesi kurala uygundur. künbe-küngi, künbe-kündik vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerle karşılaşırız, bu durumda arkadan öne kuralı uygulanır, b arkada yer aldığı için önce gelmesi kurala uygundur. pälen-tügen, pälenşe-tügenşe vb ikilemelerde aynı grupta yer alan ünsüzlerde kural arkadan öncedir, burada da arkada yer alan p ünsüzünün önce geldiğini görmekteyiz. buza-jar-, böle-jar-, birli-jarım, körpe-jastıq, zävi-şaytan, jer-su vb ikilemelerde önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olma kuralını uyduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Kazak Türkçesinde mevcuttur: baqar-şaqar, baqıra-şaqıra, baqırıp-şaqırıp, balalı-şağalı, bala-şağa, büge-şiğe, bıt-şıt vb ikilemelerde başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) olması gerekirken patlayıcı ünsüzü önce gelmiştir. baqsı-tävip, bälän-tügen, bolıp-tol-, buzav-torpak, bij-tij, bota-taylaq ,buvıp-tüy- vb ikilemelerde her iki ünsüz de patlayıcı olduğu için aynı grupta arkadan öne kuralına bakarız: Bu kurala göre t başta yer almalıdır, ancak burada sonda yer aldığını görmekteyiz. bäle-jala¹⁹⁵, böle-jara, buzıp-jar-, bığı-jığı, dos-jar, kerek-jaraq, kesip-jarıp, kiyip-jar-, kör-jer, kübir-jıbir, küy-jay, küyli-jaylı, küyip-jan-, qaydağı-jaydağı, qalıñdı-juqalı, qam-jay, qan-jın, qaruv-jaraq, qıyqı-jıyqı, quda-jekjat, qural-jabdıq, qızıldı-jasıldı, qızıl-jasıl, qızıl-josa, qısı-jazı vb ikilemelerde kurala göre v, y'nin başta olması gerekirken j ünsüzü sonda yer almıştır. bağım-kütim, bağıp-qaq-, basa-köktep, böri-qarı vb ikilemeler başka- (k hariç) patlayıcı (patlayıcı sonda) kuralına uymamaktadır, patlayıcı olan b ünsüzünün sonda yer alması gerekirken önce yer aldığını görmekteyiz. jaqsılı-jamandı, japa-jalğız, jayav-jalpi¹⁹⁶, zar-muñ, köylek-könşek vb ikilemelerde birbirine denk gelen sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce olması kuralına uymadığını, sonra geldiğini görmekteyiz. jaman-jävtik, julın-jüye, kărip-qaser, maqal-mätel vb ikilemelerde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre ön-art sıralamasına uymayıp art

¹⁹⁵ Osman Nedim Tuna ünsüz dizisinde j sesine yer vermemiştir; Kazak Türkçesinde kelime başında bulunan j'lerin Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan y'lere denk gelmesi bizi fonetik esaslı uygulamayı y sesine göre yapmaya yöneltmiştir.

¹⁹⁶ Kurala göre v,y'nin önce yer alması söz konusu; ancak bu kuraldan önce bakılacak olan kurala göre liquid ve nasal sonant- başka (başka sonda) kuralıdır. Bu bakımdan bu örnek kuralın dışında kalır.

ünlüsünün önce geldiğini görmekteyiz. jandı-jansız, jap-jas, jetim-jesir, joldı-jolsız, jebir-jesir, jöndi-jönsüz biren-saran, gama-sevle, bostan-bosqa, del-sal, duvlu-şuvlu, duvman-savıq, jıldan-jılğa, päle-jala vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında patlayıcı ünsüzün kural gereği sonda bulunması gerekirken önce geldiğini görmekteyiz. kiyim-keşek, küldi-kömeş, küy-qoñ vb ikilemelerde ilk üyeleri aynı olduğu için ikinci sese baktığımızda ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uymayıp dar ünlünün önce geldiğini görmekteyiz. salğırt-salaq, saldır-salaq vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında kurala göre ünlü-ünsüz dizilimi olması gerekirken ünsüz başta yer almıştır. zābir-japa, joğarı-tömen, körpe-tösek vb ikilemeler ikilemelerde önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olma kuralını uymadığını görmekteyiz. baqsı-balger (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid nasal sonant önce gelmesi gerekirken sonra gelmiştir), dām-tuz (her ikisi de patlayıcı ünsüz olduğu için aynı grupta arkadan öne kuralına bakarız: bu kurala göre t başta yer almalıdır), dāp-dāl (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta olması kuralına ve patlayıcı ünsüzün sonda bulunması kuralına uymadığını görmekteyiz), zeyin-zerde (üçüncü sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonantın başta yer alması kuralına uymadığı görülmektedir), lām-mim (aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır, m arkada yer aldığı için önce gelmesi gerekirdi), parız-qarız (aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır, k önce gelmeliydi aynı zamanda k hariç patlayıcıların sonda bulunması kuralına da uymadığını görmekteyiz). salqın-salğırt (sesler karşılaştırıldığında ğ ve h'nin başta bulunma kuralına uymadığı görülmektedir).

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bay-kedey, bay-manap, baq-bereke, baq-talan, bal-şırın, bap-baysaldı, bet-betimen, bip-biyik, gül-bäyşeşek, dap-darday, jay-japsar, jal-quyırq, jap-jaqsı, jav-jorıq, jele-jort—, jol-joba, jup-juqa, jup-jumsaq, jim-jılas, jır-duman, zil-zapıran, köl-kösir, qap-qattı, qiy-qoqıs, mal-mülük, say-sala, sav-sälemet, tañ-tamaşa vb ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bäybişe-toqal, bolarda-bolmay, bekerden-beker, birimen-biri, ğılımiy-zerttev, jağınıp-jalpay, jayma-jay, jalañaş-jalrı, jalğızdan-jalğız, jalma-jan, jasırıp-jap—, jelegey-jelpi, jolma-jol, jılma-jıl, jiger-küş,

kärili-jastı, konferents-zal, köbine-köp, keşeli-bügin, kilovvat-sağat, köpten-köp, künbe-kün, kimde-kim, majıra-jay, telegey-teñiz vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Azerbaycan Türkçesine baktığımızda; bacı-ğardaş, baş-göz, bic-ğıc, çığır-bağır, gocalı-cavanlı, bezek-düzek, bezenip-düzenmek, biş-düş, bişir-düşür, bişirib-düşürmek, bişirib-düşüren, cici-bacı, cik-bik, çaşıb-ğalmağ, çene-boğaz, çengel-bıçağ, ğarışğ-dolaşğ, ğaş-daş, ğelem-davat, gelen-geçen, gelib-geçen, parça-tike vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını görürüz. Aynı grupta arkadan öne (arka önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bas-boş, berk-boş, çağ-çuğ, çala-çuxur, çal-boz, çala-çölek, dad-duz, dadlı-duzlu, dam-dum, dana-doluğ, dana-duna, danğır-dunğur, dava-döyüş, deli-dolu, den-düş, demir-dümür, dengil-düngül, ğaçag-ğuldur, ğaç-ğov, ğanad-ğuyruğ, ğapış-ğupuş, ğara-ğorxu, ğara-ğovma, ğara-ğura, ğar-ğur, ğarğa-ğuzğun, ğarış-ğuruş, ğeçe-ğündüz, ğeceli-ğündüzlü, ğart-ğurt, ğaş-göz, gede-ğüde, ğepik-ğuruş, ğırığ-ğurağ, ğırığ-ğuruğ, ğızıl-ğümüş, ğiléy-ğuzar, kendli-kütlü, kesek-küsek, kesik-küsük vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. növ'i-beşer, çal-çap, çalib-çapma, çalib-çapmağ, çalı(n)-çapraz, çolma-çocuğ, dam-daş, danlayıb-dansamağ, dil-diş, ğalın-ğayım, ğanlı-ğaçag, ğanun-ğayda, ğurd-ğuş, ğulan-ğuşğun, xanım-xatın, mal-pul, medeni-kütlevi, menli-senli, minnet-sünnet, mitil-şitil, müruri-zamanla vb ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. çalı-çırpı, derd-dil, deriden-dırnağdan, doğru-dürüst, ğedir-ğiyet, ğol-ğıç, ğoyun-ğuzu, ğövsü-ğüzéh, nezir-niyaz vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. çör-çöp, ferli-başlı, sayır-bayır, sebir-ğerar, sebrü-ğerar, yalan-palan, yalan-ğerçek, yandı-ğındı, yara-para, yay-ğış, yaylı-ğışlı, yaz-ğış, yazıb-pozmağ, yazı-pozu, yedi-béyza, yér-göy vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. ğohum-ğonşu, xalça-palaz, haleti-ruhiyye, hayıl-mayıl, hap-gop, xata-bala, hay-küy, hebti-dimağ, héç-puç, xabi-ğeflet, hağğ-say, heddi-bülüğ, hederen-pederen, xefti-dimağ, hele-béle, hele-helbet, xelet-barat, hellem-ğellem, xencer-bıçağ olmağ, herbe-zorba,

xerc-borc¹⁹⁷, heyet-baca, heyet-bucağ, xéyir-dua, xırda-mırda, xırda-para, xırlı-pırlı, him-cim, his-pas, hisli-paslı, hisli-tozlu, xoş-béş, huşlu-başlı, göhum-ğuda vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında h ve ğ'nin başta olma kuralına uyduğunu görmekteyiz. defe-darağ, derman-dava¹⁹⁸, hesb-hal vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre ön-art sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. ğırım-ğirtı(ğ), ğonu(m)-ğonşu, xalı-xalça vb ikilemelerde birbirine denk düşen sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz dizilimine göre ünlünün önce yer aldığını görmekteyiz. bayır-baca(ğ) (denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda v, y'nin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz), belayi-nagehan (kurala göre önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk kuralına uyduğunu görmekteyiz), dağ-daş (ğ ve h'nin önce gelme kuralına uymaktadır). Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Azerbaycan Türkçesinde mevcuttur: basdı-kéçdi, basdı-kesdi, borc-xerc, böyük-kıçık, çoban-çoluğ, çaşka-loşka, dana-kelçe, doğrudan-doğruya, doğrudan-doğrusu, ğabağ-ğarşı, géden-gelen, géder-gelmez, gédib-gelme, gédib-gelmek, giléy-küsü géyim-kécim, géyindirib-kécindirme, géyinib-kécinme, géyinib-kécinmek, pul-mul, paylı-lüşlü, pay-lüş vb ikilemelerde sesler karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda patlayıcı) kuralına uymadığını görmekteyiz. birden-bire, başdan-başa, dilden-dile, génden-géne günden-güne, haçandan-haçana, haldan-hala vb ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda ünlü-ünsüz dizilimi olması gerekirken ünsüz başta yer almıştır.¹⁹⁹ babri-beyan, çayır-çemen, dava-derman, ğabağını-gérisini, ğabağ-ğenşer, haray-heşir vb. ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre ön-art olması gerekirken burada art önce gelmiştir. dava-dalaş, davasız-dalaşsız, davasız-dermansız, derd(ü)-möhnet, derdü-möhnet, ğayda-ğanun, zerbi-mesel, yecuc-me'cuc vb. ikilemelerde denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uymamaktadır. boya-başa, göhum-ğardaş, ğonağ-ğara, ğoruğ-ğaytağ,

¹⁹⁷ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Xerc-borc şeklinin yanında bir de borc-xerc şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

¹⁹⁸ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Derman-dava şeklinin yanında bir de dava-derman şekli yer almıştır. İlk şekil Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallara uyarken ikincisi bu kuralın dışında kalır.

¹⁹⁹ Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda ikilemelerin aynı kelimedenden oluştuğu ve ikilemeleri oluşturan ilk kelimenin ablatif, ikinci kelimenin de datif eki aldığı görülmektedir.

göz-ğaşvb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak olması gerekirken yuvarlak önce gelmiştir. güvvéyi-behriyye, gızarıb-bozarmağ, coşub-daşmağ, çapılıb-talanmağ, çeren-peren, çirt(1)-pirt(1), çirkli-paslı, dadü-bidad, dana-buzov, dari-beğa, dede-baba, demir-béton, derdü-bela, dörd-béş, döş-baş, daş-ğaş, dédi-godu, derd-gem, derdsiz-gemsiz, déye-güle, déyen-gülen, déyib-gülen, déyib-gülme, déyib-gülmek, deyiş-düyüş, dövri-gedim, dövri-gerdun, düzüb-ğošmağ, duman-çiskin, dumanlı-çiskinli, dereli-tepeli, derelik-tepelik, dere-tepe, dereden-tepeden, dükân-bazar, ğaçdı-tutdu, ğan-ter, ğapı-baca, ğarış-bulaş, ğıdır-bıdır, ğısma-boğma, ğışğır-bağır, ğışğırığ-bağırığ, gızarıb-bozarmağ, ğırağ-bucağ vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını, arkadan öne (arka önde) kuralına uymadığını görmekteyiz. cidd-cehd, divan-dere, şilim-şehre, şiri-jeyan, xurdu-hemir, sual-cevab vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar olması gerekirken dar önce gelmiştir. çalışıb-vuruşmağ, çalış-vuruş, ğış-yay (yaz), ğan-yaş vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda v,y'nin başta yer alması kuralına uymadığını görmekteyiz. çem-xem, gorxu-hürkü vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda h, ğ'nin önce gelmesi gerekirken sonda yer aldığını görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bac-xerac, bağ-bere, bağ-bağça²⁰⁰, bağ-bağatlı, dad-bidad, boş-bikar, boş-boşuna, cah-calal, can-ciyyer, ceng-cidal, cici-bacılığ, çala-çuxurluğ, çal-çağır, çar-naçar, çek-çevir, çay-çörek, dam-divar, daş-kesek, def-dumbul, gén-bolluğ, ğır-sağğız, ğol-budağ, göy-demir, göy-yaşıl, hel-helbet, huş-guşla, kem-kesir, kor-péşman, küy-kelek, lüt-maderzad, mal-ğaraçı, pal-paltar, say-séçme, ses-semir, şekk-şübhesiz, tar-ğaval, yağ-péndir vb ikilemeler az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bayatı-ğacar, bayatı-kürd, bayatı-şiraz, beğedri-ğüvve, beğedri-lüzum, beğedri-meğdur, bire-béş, bire-bir, bire-yüz, celayi-veten, bağça-bağ, général-mayor, gibleyi-alem, götür-ğoy, sahibi-iman, xülasé-kelam, kilovat-saat, nesilden-nesle²⁰¹ vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

²⁰⁰ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Bağ-bağça şeklinin yanında bir de bağça-bağ şekli yer almıştır. İlk şekil az heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken, ikincisi bu kuralın dışında kalır.

²⁰¹ Az heceli kelimenin çok heceli kelimedenden önce gelmesi kuralına uymayan ikilemelerin çoğunu tekipli yapılar ve sadece ilk kelimesi ek almış olan ikilemelerin oluşturması dikkat çekicidir.

Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik kurallara uygunluk açısından Özbek Türkçesine baktığımızda; çağ-çuğ, çağır-çuğur, çälä-çülpä, çäñ-çüñ, cängir-cüngür, cäräñ-cürüñ, çätäk-çutâq, çatır-çutur, dän-dün, ğacır-ğucur, häzil-hüzül, häyt-hüyt, keçä-kündüz käm-köst, lättä-lüttä, qattıq-quruq, qarz-qurz, qari-quri, qalgän-qutgän, şaldır-şuldir, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaq-şuq, şaraq-şuruq, şart-şurt, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, teñ-tüş (teñü түş), vağır-vuğur, xaltä-xultä, xandän-xuşän vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; bu seslerin ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. bär-büd, mäl-mülk vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; bu seslerin ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. ğadir-budur, hârîb-çärçäb, hârîb-tâlib, häş-paş, lättä-püttä, mäydä-çüydä, mevä-çevä, nazar-pisänd, näri-beri, qıy-çüv²⁰², säbr-tâqat, sällä-çâpän, säl-päl, särä-püçäk, sävâl-cävâb, sävdä-sâtıq, yığım-terim, yäsän-tüsän vb ikilemelerde üyeleri denk gelen sesleri karşılaştırdığımızda başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bälä-çaqa, şavq-zävq²⁰³, täniş-biliş, temir-beton vb ikilemelerde üyelerin ilk seslerine baktığımızda aynı grupta yer aldığını görürüz. Aynı grupta arkadan öne (arka önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. bilär-bilmäs, bolär-bolmäs, qari-qartänvb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasına uyduğunu görmekteyiz. bom-boş, köm-kök, siläb-siypäb, temir-tersäk vb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant-başka (başka sonda) kuralına uyduğunu görmekteyiz. halp-zalp, häñ-mäñ, häzil-mäzäh, hisâb-kitâb, xâr-zâr vb ikilemelerde denk gelen sesler karşılaştırıldığında ğ, h -başka (ğ, h önde) kuralına uyduğunu görmekteyiz. çälä-yärim, (kurala göre önce üyelerin sonuna bakılır. Biri ünlü, biri ünsüz ile bitiyorsa başa bakılır. Ünsüzler farklı ise, ünlü ile biten üye sıralamada ilk olması kuralına uyduğunu görmekteyiz.) Bununla birlikte bu fonetik kurala uymayan ikilemeler de Özbek Türkçesinde mevcuttur: fisqu-fäsäd, fitnä-fäsäd, kiyim-keçäk, ziyân-zähmät, yigit-yäläñ, yırtıq-yämäqvb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre geniş-dar sıralamasına uymadığını

²⁰²Bu ikileme bazı sözlüklerde qıy-çüv şeklinde geçmekte, bazılarında qıy-çuv şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen çüv kelimesini kullandık.

²⁰³Bu ikileme bazı sözlüklerde şavq-zävq şeklinde geçmekte, bazılarında şävq-zävq şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, *a.g.e.*))den yararlandık. Kılavuzda geçen şavq kelimesini kullandık.

görmekteyiz. bākārdān-bākārgä, cān-dil, caz-buz, çirt-pirt, ciz-biz, tilkā-pārā, tit-pit, tetä-pâyä, tākā-pükä vb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Burada aynı grupta yer alan patlayıcı ünsüzlerde tersi bir durum söz konusudur. zāvq-sāfā, zāvq-şāvqvb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Bu kurala göre z'ye göre s'nin ve ş'nin başta olması gerekirken sonra gelmiştir. bār(i)-yoğı, bārdi-keldi, bāriş-keliş, birin-ketin, bōltāk-sōltāk, bud(u)-şud, buzuq-yārıq, cāncāl-surān,ciydä-mäyiz, dost-yār, küppä-kündüz, tār-mār, täppä-täyyār vb ikilemelerde üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında başka-(k hariç) patlayıcı (sonda) kuralına uymadığını görmekteyiz. dokān-dästgāh, murād-maqşädtäyyār vb ikilemelerde üyelerin ilk sesleri aynı olduğu için ikinci sese bakarız; ünlü dizisine göre düz-yuvarlak sıralamasına uymadığını görmekteyiz. lām-mim (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Burada aynı grupta yer alan liquid ve nasal sonantta tersi bir durum söz konusudur), qazi-qartä (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında liquid ve nasal sonant önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz), cān-cāhd (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında h ve ğ'nin önce gelmesi kuralına uymadığı görülmektedir), nāzār-nāfās (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında aynı grupta yer alan ünsüzlerde arkadan öne kuralı uygulanır. Bu kurala göre f'nin başta olması gerekirken sonra gelmiştir), çizmā-çizıq (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında ünlü-ünsüz sıralamasına uymadığını görmekteyiz), qışın-yāzin²⁰⁴ (üyelerin denk gelen sesleri karşılaştırıldığında v, y'nin önce gelmesi kuralına uymadığını görmekteyiz).

Özbek Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda ise; bāb-bārāvār, bāğ-bostān, bālā-çaqali, bār-yoğı, baxt-sāādāt, bāyt-ğazāl, bitmās-tügānmās, bittä-yārimtä, cāñ-cādāl, dām-bādām, dāv-dāraxt, ğam-ğussa, hāzār-bāhāzār, hüzür-hālāvāt, kör-körānā, lāb-dāhān, nām-nişānsiz, nāz-ne'māt, qavm-qarındāş, qup-quruq, pāst-bālānd²⁰⁵, şāk-şübhā, şān-şārāf, sir-sināāt, sulh-sālāh, tāg-tāmır, vaqt-bevaqt, tuz-nāmāk, xat-xabār, yār-cora, yol-yorıq, yol-yolākäy, zil-zāmbil vb ikilemeler az heceli

²⁰⁴ Bu ikileme bazı sözlüklerde qışın-yāzin şeklinde geçmekte, bazılarında qışın-yāzin şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (MarufjonYuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, a.g.e.))den yararlandık. Kılavuzda geçen yāzin kelimesini kullandık.

²⁰⁵ Bu dizimde ikilemelerin önemli özelliklerinden biri olan sıra değişmezliğinin bozulması dikkat çekicidir. Pāst-bālānd şeklinin yanında bir de bālānd-pāst şekli yer almıştır. İlk şekil az heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken, ikincisi bu kuralın dışında kalır.

kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyarken; bäländ-päst, bäsma-bäs, başma-baş, betmä-bet, birdän-bir, birmä-bir, çippä-çin, dälä-däşt, dälä-taş, dälä-tuz, gälmä-gäl, kämädän-käm, nämmä-nâm, nâridän-beri, nävbatmä-nävbat, qoyärdä-qoymäy, şaşınä-şâşâr, sözmä-söz, yüzmä-yüz, yumälâq-yâstıq²⁰⁶ vb ikilemeler bu kuralın dışında kalır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ünsüz-ünsüz dizilimindeki eş heceli ikilemeler sayı itibari ile fazla olduğu için değerlendirme kısmında genel tabloyu görmek adına bir kısmını değerlendirdik. Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik esasa dayalı kurallar Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde eş heceli ikilemelere uygulandığında bu kurala uyan örneklerin yanında bu kuralın dışın da kalan örneklere de rastladık. Özbek Türkçesinde eş heceli ikilemeleri incelerken, Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu ünlü dizisinde bulunmayan ä ve å seslerini Volkan Coşkun'un Özbekçe Gramer kitabından²⁰⁷ yararlandık. Burada verilen bilgiye göre ä sesini geniş, ön damak ünlüsü, å sesini ise yuvarlak, art damak ünlüsü olarak değerlendirdik.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Bağım-kütim	Bac-xerac	Bäb-bärävär
Bağıp-qaq-	Bacı-ğardaş	Bâğ-bostän
Bay-kedey	Bad(i)-seba	Bäkârdän-bäkârgä
Baylap-mata-	Bad(i)-fenaya gétmek	Bälä-çaqa
Bay-manap	Bağ-bağat	Bälä-çaqali
Baqar-şaqar	Bağ-bağatlı	Bäländ-päst
Baq-bereke	Bağ-bağça	Bâr(i)-yoğı
Baq-dereje	Bağ-bere	Bâr-büd
Baq-dävlet	Bağça-bağ	Bârdi-keldi
Baqısı- balger	Bağlı-bağatlı	Bâriş-keliş
Baqısı-tävip	Bağlı-bağçalı	Bâr-yoğı
Baq-talay	Bal-maskarad	Bäsma-bäs
Baq-talan	Bas-boş	Bâşma-bâş

²⁰⁶ Az heceli kelimenin çok heceli kelimedden önce gelmesi kuralına uymayan ikilemelerin çoğunu sadece ilk kelimesi ek almış olan ikilemelerin oluşturması dikkat çekicidir. Bu ekler de ortada pekiştirme amaçlı kullanılan eklerdir. Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı kısmında konuya daha ayrıntılı değineceğiz.

²⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Atatürk Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 753, Ankara, 2000

Baqşa-bav	Basdı-kéçdi	Baxt-sââdât
Baqıra-şaqıra	Basdı-kesdi	Bäyt-ğazâl
Baqırıp-şaqırıp	Baş-başa	Betmâ-bet
Balalı-şağalı	Baş-béyin	Bilâr-bilmäs
Bala-şağalı	Başdan-başa	Birdân-bir
Bala-şağa	Baş-göz	Birin-ketin
Bal-bul: Bal-bul januv	Baş-ğulağ	Birmâ-bir
Balğa-tös	Başlı-başına	Bitmäs-tügänmäs
Bal-şırın	Başlı-başınalığ	Bittä-yärimtä
Bap-baysaldı	Batman-terezi	Bolâr-bolmäs
Bap-balğın	Bayatı-ğacar	Böltäk-söltäk
Barar-barmas	Bayatı-kürd	Bom-boş
Basa-köktep	Bayatı-şiraz	Bud(u)-şud
Baspa-bas	Bayır-baca(ğ)	Büs-bütün
Basıp-janıšta–	Bazar-dükân	Buzuq-yâriq
Bäybişe-toqal	Babri-beyan	Çağ-çuğ
Bälen-tügen	Beğedri-ğüvve	Çağır-çuğur
Bäle-jala	Beğedri-lüzum	Cähd-cädäl
Bekerden-beker	Beğedri-meğdur	Çälä-çülpä
Bet-betimen	Behri-tevil	Çälä-yärim
Betpe-bet	Ğüvvéyi-behriyye	Cän-cädäl
Bilep-töste–	Belayi-müsibetle	Cän-cähd
Bolar-bolmas	Belayi-nagehan	Cäncäl-surân
Bolarda-bolmay	Béleden-béle	Çän-çün
Bolıp-tol–	Bend-bere	Cän-dil (bilän)
Bostan-bosqa	Berk-boş	Cängir-cüngür
Bota-taylaq	Berli-bezekli	Çän-tupraq
Böle-jar–	Berr-biyaban	Cärän-cürün
Böle-jara	Növ’i-beşer	Cär-culğa
Böri-qarı	Bet-beniz	Çâr-naçâr
Buvıp-tüy–	Bezek-düzek	Çätäk-çutâq
Buza-jar–	Bezenip-düzenmek	Çatır-çutur
Buzav-torpak	Bıǵlı-sağğallı	Cävâb-muâmälä
Buzıp-jar–	Bic-ğic	Caz-buz
Bulqan-talqan	Dad-bidad	Çippä-çin
Büge-şige	Bir-birine deymek	Çirt-pirt bol–
Büp-bütün	(ğarışmağ)	Ciydä-mâyiz
Bıǵı-jıǵı	Birden-bire	Ciz-biz

Bij-tij: bij-tij etöv	Bire-béş	Çizmä-çiziq
Bit-şıt: bit-şıt boluv	Bire-bir	Dälä-däşt
Biliner-bilinbes	Bire-yüz	Dälä-taş
Bip-biyik	Biş-düş	Dälä-tuz
Bip-birdey	Bişir-düşür	Däm-bädäm
Bir-birlep	Bişirib-düşürmek	Dâm-däräksiz
Biren-saran	Bişirib-düşüren	Dân-dün
Birli-jarım	Bitib-tükenmez	Dâv-däräk
Birimen-biri	Bitmez-tükenmez	Dâv-däraxt
Vagon-restoran	Boğaz-boğaza	Dokân-dästgâh
Gama-sevle	Borc-xerc	Dost-duşmân
Göy-göyle-	Bor-maşın	Dost-yâr
Gül-bäyşeşek	Bostan-terevez	Duppa-durust
Ğılmiy-zerttev	Boş-bikar	Faqir-fuqarâ
Ğılmiy-tehnikalıq	Boş-boşuna	Fäzi-kämâlât (fäzlu
Ğılmiy-fantastikalıq	Boy-boya vérmek	kämâlât)
Dabır-dübir	Boya-başa yétirmek	Fisk-fücür (fisku
Daqpa-daq	(çatdırmağ, çıxarmağ)	fücür)
Dala-dalasın şığaruv	Boy-buxun	Fısqı-fäsâd
Dal-dul	Boy-buxunlu	Fitnä-fäsâd
Dap-dayın	Boylu-buxunlu	Ğacır-ğucur
Dap-darday	Boyun-boyuna durmağ	Ğadir-budur
Dav-damay	(vérmek)	Ğala-ğavur
Dav-janjal	Ğızarıb-bozarmağ	Ğälmä-ğäl
Dälme-däl	Böyük-kiçik	Ğam-ğussa
Dälme-däldik	Böyür-böyüre	Ğam-häsrät
Däm-tuz	Büküb-bükmelemek	Ğängir-günbür:
Dändi-daql	Cah-calal	ğängir-günbür suhbät
Däp-däl	Cah-calallı	Ğäp-söz
Däri-därmek	Cahl-cuhul	Ğarç-ğurç
Däv-peri	Cami-cem	Ğärd-çän
Del-sal	Cana-cuna	Ğärd-ğärd qıl-
Dop-domalaq	Can-baş	Ğärd-gubâr
Dos-duşpan	Can-ciyer	Ğıdı-bidi
Dos-jar	Can-dilden	Ğinä-küdürät
Dos-jora	Can(la)-başla	Ğıra-şirä
Döp-döñgelek	Canlı-cansız	Gör-yâr
Duvlı-şuvlı	Cansız-çelimsiz	Hak-huquq

Duvman-savıq

Düp-tüzüv

Jağınıp-jalpay

Jadap-jüde–

Jazuv-sızuv

Jazuv-sızuvsız

Jazı-küzi**Jazı-qısı**

Jaydan-jay

Jay-jayına

Jay-japsar

Jay-küy

Jayma-jay

Jayma-qoñır**Jayma-şuvaq**

Jayma-şuvaqta–

Jaqsılı-jamandı**Jaqın-jora****Jaqın-juvıq**

Jaqın-jurağat

Jala-päle

Jalañaş-jalpı

Jalap-jalma–

Jalap-juqta–

Jalba-julba**Jalbañ-julbañ**

Jalğızdan-jalğız

Jalğız-jalqı**Jalğız-jarım**

Jal-quyrıq

Jalma-jan

Jamandı-jaqsılı**Jaman-jävtik**

Jamap-jasqa–

Jandı-jaqtı**Jandı-jansız****Jan-jaq**

Jan-jaqtağı

Cavanlı-ğocalı

Celayi-veten

Cemi-cümletanı

Ceng-cidal

Cenub-ğerb

Cenub-şerg

Ceze-feze**Cındır-mındır**

Cır-cında

Cır-cındır

Cızma-ğara

Cızma-ğaraçı

Cızma-ğaralamağ

Cici-bacı

Cici-bacılığ

Cidd-cehd**Cik-bik****Cini-Cefer goşunu (kimi)**

Cin-şeyatin

Coşub-daşmağ

Cövr-cefa

Çağ-çuğ

Çaxmağ-ğov

Çala-çölek**Çala-çuxur**

Çala-çuxurluğ

Çal-boz

Çal-çağır

Çal-çap

Çal-çarpaz

Çal-çeper

Çalıb-çapma**Çalıb-çapmağ**

Çalıb-çağırmağ

Çalı-çırpı**Çalı(n)-çapraz**

Çalışıb-çapalamağ

Çalışıb-vuruşmağ

Hâli-baqudrät

Halp-zalp**Häñ-mäñ (bolmaq)****Hârib-çärçäb****Hârib-tâlib****Häş-päş (degünçä)**

Hayr-ma'zur (qıl–)

Häyt-hüyt**(degünçä)**

Häzâr-bähâzâr

Häzil-hüzül**Häzil-mäzäh**

Häzil-mutâyibä

Hisâb-kitâb

Hisâb-kitâb qılmâq

Hüzür-hälâvât

Kämdän-käm

Käm-köst

Kap-kättä

Käyf-säfä

Keçä-kündüz

Ketmä-ket

Kibr-hävâ

Kirim-çıqım**Kiyim-keçäk****Köm-kök**

Kör-körânä

Köz-qulâq (bol–)

Küf-süf

Kulf-kälit

Küppä-kündüz

Läb-dähän

Lâm-mim: lâm-**mim demäslik**

Lâp-lâyıq

Lâppä-lâyıq**Lättä-lüttä****Lättä-püttä**

Jan-jaqtan	Çalış-vuruş	Lütf-käräm
Jan-jaqtı	Çapılıb-talanmağ	Mâl-mülk
Jan-januvâr	Çar-naçar	Mâş-gürüç
Jan-tänimen	Çaşıb-ğalmağ	Mäydä-çüydä
Japa-jalğız	Çaşka-loşka	Mevä-çevä
Japa-tarmağay	Çay-çörek	Mol-köl
Jap-jazıq	Çayır-çemen	Momin-qâbil
Jap-jaylı	Çek-çévir	Murâd-maqsâd
Jap-jaqsı	Çem-xem	Nâmmä-nâm
Jap-jaña	Çem-xemli	Nâm-nişânsız
Jap-jaqın	Çen-duman	Nân-nâmäk
Jap-jalañaş	Çene-boğaz	Näri-beri
Jap-jalpaq	Çengel-bıçağ	Näridän-beri
Jap-jaman	Çeren-peren	Narx-nävâ
Jap-jarıq	Çıgır-bağır	Näsl-näsâb
Jap-jas	Çıl-çılpağ	Nävbätmä-nävbät
Jap-jasıl	Çıl-çırpı	Näzär-näfäs
Jarım-jartı	Çirt(ı)-pirt(ı)	Näzär-pisänd:
Jasav-jabdıq	Çirk-pas(ağ)	näzär-pisänd qılmäslık
Jas-jeleñ	Çirkli-paşlı	Nâz-ne'mät
Jas-käri	Çiyin-çiyine	Nest-nâbud bolmâq
Jasırıp-jap-	Çoban-çoluğ	Nevärä-çevärä
Jata-jastana	Çolma-çocuğ	Pälä-pärtiş
Jat-jurağat	Çöl-bayır	Pänd-näsihät
Jatmay-turmay	Çör-çöp	Päst-bäländ
Jav-jorıq	Çul-çuxa	Qaddi-qâmät
Javın-şaşın	Dad-bidad	Qalgän-qutgän
Jayav-jalpı	Dad-damağ	Qançädän-qançä
Jebep-demep	Dad-duz	Qâp-qârä
Jebir-jesir	Dad-feğan	Qarama-qarşi
Jegjat-jurağat	Dad-feryad	Qari-qartän
Jeke-dara	Dadlı-duzlu	Qari-quri
Jeke-daralıq	Dadü-bidad	Qari-yâş
Jekpe-jek	Dadü-feryad	Qarz-qurz
Jelegey-jelpi	Dağ-daş	Qatmä-qat
Jele-jort-	Dağ-dere	Qattıq-quruq
Jelep-jebe-	Dalina-ğabağına baxmağ	Qävâq-dimâğugä
Jeme-jem: jeme-jemge	Yan-yöresini dalamağ	(qara-)

kelgende

Jeme-jemde**Jem-şöp****Jemis-jiydek**

Jer-düniye

Jer-jiyhan

Jer-kök**Jermen-jeksen****Jer-su****Jeter-jetpes****Jetim-jesir****Jiyğan-tergen****Jiynap-ter-****Jiyılıp-teril-****Jiym-terin**

Jiyın-toy

Jiyp-terip**Joğarılı-tömendi****Joğarı-tömen**

Joq-jutañ

Joq-jitik

Joq-jutañdıq

Joqtan-bardan**Joqtı-bardı****Joldas-jora****Joldı-jolsız**

Jol-joba

Jol-joralğı

Jol-jönekey

Jolma-jol

Jora-joldas

Jora-joralğı

Jön-joralğı

Jota-jon

Jöndi-jönsiz

Jön-joba

Jön-josıq

Jön-josıqsız

Dalay-lama

Dalda-bucağda

Dal-dala

Dal-dalı

Dallı-budağlı

Dam-daş

Dam-divar

Dam-dum**Dana-buzov****Dana-doluğ****Dana-duna****Dana-kelçe****Danğır-dunğur****Danlayıb-dansamağ****Dari-bega****Dari-fena****Dari-şefa**

Dar-düdük

Daş-daşa

Daş-divar

Daş-ğaş

Daş-ğaşlı

Daş-kesek

Daş-kesekli

Daşlı-kesekli

Daş-terezi

Dava-dalaş**Dava-derman****Dava-döyüş**

Dava-ğalmağal

Dava(h)-şavah

Dava-me'reke

Davasız-dalaşsız**Davasız-dermansız****Dava-şava****Dava(sız)-şavasız**

Dayanıb-durmağ

Dayanıb-duran yérde

Qavm-qarındaş

Qâzân-tâvâq**Qazi-qartâ**

Qıp-qızıl

Qıp-yalangâç

Qışın-yâzin**Qıy-çüv**

Qolláb-quvvätlä-

Qoni-qoşni**Qorpa-pisâ**

Qoşçı-qolânçı

Qoyârdâ-qoymäy

Qulâq-miyä (ye-)

Qup-quruq

Qurt-qumursqa

Qut-bäräke

Rähm-şäfqat

Räng-baräng

Roiy-râst

Sa'y-häräkät

Säbât-mätânät

Säbr-qanâät

Säbr-tâqat

Saddi-bäst

Şäd-xandân

Şäk-şübhä

Şäk-şübhäsiz

Şäldir-şüldir**Sällä-çâpân****Säl-päl**

Şân-şäräf

Sänsiz-sänâqsız

Şân-şührät (şânu

şührät)

Şapır-şupur**Şaqır-şuqur****Şaq-şuq****Särä-püçäk**

Jöp-jöndi	Dede-baba	Şaraq-şuruq
Juvas-qoñır	Dede-babadan ǵalma	Şärbä-sär
Juvıp-şay–	Dédi-ǵodu	Şärt-şärâit
Juvınıp-şayın–	Dédi-ǵoduçu	Şärt-şurt
Julın-jüyke	Dédi-ǵoduçuluǵ	Şâşâ-pişâ
Jup-juvan	Dé-fakto	Şâşınâ-şâşär
Jup-juvas	Def-dumbul	Şâşmä-şâşär
Jup-jubımen	Defe-daraǵ	Sävâl-cävâb
Jup-juqa	Defn-kefn	Sävdâ-sâtuq
Jup-jumsaq	Defter-çereke	Sävǵa-sälâm
Jüdep-jadap	Defter-kitab	Şävqın-surân
Jüzbe-jüz	Deli-divane	Şavq-zävq
Jün-jurqa	Deli-dolu	Şäv-şuv
Jürdim-bardım	Deli-ǵudurmuş	Şävur-şuvur
Jüre-bara	Delik-déşik	Şâx-şäbbä
Jürüv-turuv	Delik-déşikli	Sâyâ-sälqın
Jıǵıla-sürine	Delme-déşik	Sâyır-sâyâhät
Jıǵılıp-sürinip	Dem-deme vérmek	Sâyır-tâmâşâ
Jılap-köris–	Dem-desgah	Sihät-sälâmät
Jılap-sıqta–	Dem-desgahlı	Sihät-sälâmätlik
Jıldan-jılǵa	Demir-béton	Şıkvâ-şikâyät
Jılma-jıl	Demir-dümür	Siläb-siypäb
Jılı-jumsaq	Demli-desgahlı	Sip-sillik
Jım-jılas	Den-düş	Şirin-şäkär
Jım-jırt	Dene-denelik	Sir-sinäät
Jın-jıbir	Dengil-düngül	Sözmä-söz
Jın-şaytan	Derd-bela	Sulh-sälâh
Jın-peri	Derd-dil	Süpürib-sidirimäq
Jıp-jıynaqı	Derd-ǵem	Suyuq-quyuq
Jıp-jıltır	Derd-ǵemli	Tä'rif-tävsif
Jıp-jılı	Derd-ǵüsse	Tâb-tâqat (täcu taxt)
Jıra-jılǵa	Derd-ǵüsseli	Täg-tämır
Jır-dastan	Derdi-dil	Täg-taxt
Jır-duman	Derd(i)-hal	Täkä-pük
Jırtıq-jamav	Derd-keder	Täkä-pükä
Jiger-küş	Derd(ü)-möhnet	Tälân-tärâc
Jiger-qayrat	Derd(i)-ser	Tälâş-tärtiş
Jıp-jıñişke	Derdsiz-ǵemsiz	Tän-cân (tänu cân)

Zar-muñ	Derdü-bela	Täniş-biliş
Zäbir-japa	Derdü-gem	Tâpâ- tutâ
Zäre-qut	Derdü-möhnet	Tâpgän-tutgän
Zävi-şaytan	Dereli-tepeli	Tapıra-tupur
Zeyin-zerde	Derelik-tepelik	Tapır-tupur
Zerde-zeyin	Dere-tepe	Täppä-taxt
Zorlap-zombılap	Dereden-tepeden	Täppä-täyyâr
Zorlıq-zombılıq	Dere-tepeli	Tâp-tâzâ
Zım-ziya	Dere-tepelik	Taqır-tuqur
Zil-zapıran	Deriden-dırnağdan	Târ-mâr qılmâq
Zip-zildey	çıxmağ	Täsir-tüsür
Käde-sıy	Derinden-derin	Tâş-tärâzi
Käkir-şükir	Derman-dava	Tävba-täzärrü
Känğir-künğir	Derman-davacat	Tecäb-tergä-
Käp-käri	Dest-xett	Telefono-gramma
Käri-qurtañ	Desti-xett	Temir-beton
Kärili-jastı	Dest-paça	Temir-tersäk
Kärip-qaser	Déye-güle	Teñ-tüş (teñü tüş)
Kedir-budır	Déyen-gülen	Tetä-pâyä
Kedir-budırlı	Deyer-deymezine	Tikkämä-tikkä
Kedir-budırsız	Déyib-danışma	Tilkä-pârâ
Kez-kezimen	Déyib-danışmağ	Tinç-tâtuv
Key-keyde	Déyib-gülen	Tinib-timçimäs
Kekeñ-sekeñ	Déyib-gülme	Tit-pit (bol-)
Kekep-muqa-	Déyib-gülmek	Tökin-saçın
Keldi-ketti	Deyiş-düyüş	Tökis-tügäl
Keler-kelmes	Deyib-dolaşmağ	Tolä-tökis
Keler-keter	Dilden-dile düşmek	Töppä-toğrı
Keli-kelsap	(gezmek)	Tuz-nämäk
Kelimdi-ketimdi	Dile-söze tutmağ	Vağır-vuğur
Kelin-kepsik	Dil-delalet	Vaqt-bevaqt
Kemde-kem	Dil-diş	Väyrân-tälqân
Kem-ketik	Dil-dodağ	(qıl-)
Kempir-şal	Dili-zar	Xah-nâxah
Kep-kelte	Dilli-dilaver	Xaltä-xultä
Kep-keñ	Dilli-dilaverlik	Xâm-xatälä
Kerek-jaraq	Dilli-fé'lli	Xandân-xuşân
Kerilip-sozıl-	Dinc-dinmez	Xâr-zâr

Kese-köldeneñ	Dinib-danışmağ	Xas-xaşäk
Kese-köldeneñde–	Dinib-danışmamağ	Xâtın-qızlar
Kes-keste–	Dinmez-danışmaz	Xâtın-xaläc
Keskin-kelbet	Dinmez-söylemez	Xat-pät
Kesip-jarıp	Dir-dirrik	Xat-säväd
Kesip-piş–	Diş-damağ	Xat-sävädli
Kev-kevele–	Divan-dere	Xatti-häräkät
Keşeli-bügin	Diz-dize	Xattı-mühr (qıl–)
Kiye-miye	Diz-dizi	Xat-xabär
Kilovvat-sağat	Dodağ-dodağa	Xavf-xatär
Kiyim-keşek	Doğrudan-doğruya	Xılma-xıl (xılmä
Kiyip-jar–	Doğrudan-doğrusu	yazılımı da var bak)
Konferents-zal	Doğru-dürüst	Xoräm-nâhoräm
Köbine-köp	Doğub-töremek	Yäkkämä-yäkkä
Köje-möje	Dolam-dolaşığ	Yälğan-yäşik
Közbe-köz	Dolub-boşalmağ	Yämäq-yäsmâq
Köylek-könşek	Domca-çırağ	Yäm-yäşil
Köl-dariya	Donuxub-ğalmağ	Yänil-yälpi
Köl-kösir	Dost-doğma	Yäni-yer
Kölik-sayman	Dost-düşmen	Yänmä-yän
Köne-köski	Dörd-bés	Yäp-yälängaç
Köñ-qoqır	Dör-döşek	Yäp-yängi
Köñil-küy	Döş-döşe: döş-döşe gelmek	Yäp-yäñi
Köpe-körnev	Döş-baş	Yâr-birârdär
Köp-körim	Dövri-felek	Yâr-cora
Köpten-köp	Dövri-ğedim	Yärim-yârti
Köptep-kölemdep	Dövri-gerdun	Yâr-kök
Köre-bile	Dövr(i)-zaman	Yäsän-tüsän
Kör-jer	Döy-sındır	Yâş-qari
Körpe-jastıq	Döyüş-söyüş	Yığım-terim
Körpe-tösek	Dua-sena	Yığı-sığı
Körşi-qolañ	Duman-çiskin	Yigit-yäläñ
Köriner-körinbes	Dumanlı-çiskinli	Yılmä-yıl
Kötere-mötere	Durub-oturmağ (éyleşmek)	Yırtıq-yämäq
Köş-jönekey	Duz-çörek	Yolmä-yol
Köş-qon	Dükän-bazar	Yol-yoläkäy
Kübir-jıbir	Dür-düyün	Yol-yorıq
Küydirip-jandır–	Dür-düyünçe	Yumälâq-yâstıq

Küy-jay	Düşeri-düşmezi olar	Yürüş-turiş
Küy-qoñ	Düşünüb-daşınmağ	Yüzmä-yüz
Küy-quvat	Düz-doğru	Yüz-xâtir ²⁰⁹
Küyli-jaylı	Düz-dünya	Zähär-zaqqum
Küyli-quvattı	Düz-düzüne	Zärär-zähmät
Küyiniş-süyiniş	Düz-düzyana	Zävq-säfä
Küyip-jan–	Düzüb-ğoşmağ	Zävq-şävq
Küyip-pis–	Fabrik-metbex	Zeb-ziynät (zebi
Kül-di-kömeş	Fağır-fügera	ziynät)
Kül-di-küyeleş	Ferli-başlı	Zer-zäbär (qıl–)
Kül-kübir	Fikir-xeyal	(zerü zäbär)
Kül-qoqır	Uğro-fın	Zil-zämbil
Kül-qoqıs	Fitne-fesad	Ziyân- zähmät
Kül-talqan: kül-talqan	Fitre-zekat	Zor-bäzor
boluv	Fügerayi-kasibe	Zormä-zoräki
Künäsizdan-künäsiz	Ġabağımı-gérisini	
Künbe-kün	düşünmek	
Künbe-küngi	Ġabağ-ğabağa	
Künbe-kündik	Ġabağ-ğarşı	
Kündiz-tüni	Ġabağ-ğenşer	
Künnen-künge	Ġab-ğacağ	
Küni-tüni	Ġab-ğasığ	
Kütip-bapta–	Ġab-ğazan	
Küş-jiger	Ġaçaq-ğuldur	
Kimde-kim	Ġaçdı-tutdu	
Kip-kışkene	Ġaç-ğov	
Kip-kışkentay	Ġadiri-mütleg	
Kir-küyeleş	Gah-gahı	
Kir-qojalaq	Ġahn-ğayım	
Kir-qoqıs	Ġanad-ğuyruğ bağlamağ	
Kir-qoñ	Ġanlı-ğaçaq	
Kirip-şıq–	Ġanlı-ğadalı	
Kiris-şığıs	Ġan-ter	
Qabına-sürine	Ġanun-ğayda	
Qağaz-qalam	Ġan-yaş	

²⁰⁹ Bu ikileme bazı sözlüklerde yüz-xâtir şeklinde geçmekte, bazılarında yüz-xâtir şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, a.g.e.))den yararlandık. Kılavuzda geçen xâtir kelimesini kullandık.

Qağa-mağa	Ġapan-terezı
Qağa-soğa	Ġapı-baca
Qağılğan-soğılğan	Ġapı-ğapıya
Qağındı-soğındı	Ġapış-ğupuş
Qağıp-soq-	Ġara-ğorxu
Qağıp-silki-	Ġara-ğovma
Qadaq-qudaq	Ġara-ğura
Qadir-qasıyet	Ġar-ğur
Qajımay-talınay	Ġarğa-ğuzğun kimi
Qajıp-tal-	tökül(üş)mek
Qajır-qayrat	Ġarın-ğarına
Qaz-qatar	Ġarış-bulaş
Qazı-qarta	Ġarış-ğuruş
Qazına-mülük	Ġarışığ-dolaşığ
Qayğı-qasiret	Ġarlı-boranlı
Qayğı-muñ	Ġarma-ğarışığ
Qayğı-şer	Ġarma-ğarışığlığ
Qaydağı-jaydağı	Ġarşı-ğarşıya
Qay-qaydağı	Ġart-ğurt
Qay-qaysı	Ġaş-daş
Qaynap-pis-	Ġaş-göz
Qayrat-jiger	Ġat-ğarış
Qayrat-küş	Ġat-ğarışığ
Qayır-zeket	Ġat-ğarışlığ
Qayır-sadaqa	Ġatma-ğarışığ
Qaqañ-suqañ	Ġayda-ğanun
Qaqığıp-soqtıq-	Ġaynayıb-ğarışmağ
Qaqırınıp-jötkirinip	(ğovuşmağ)
Qalam-qağaz	Gécden-géc
Qalğan-qutqan	Géce-gündüz
Qalğıp-mülgi-	Géce-gündüzlü
Qalt-qult	Géce-gündüzlük
Qaltırıp-dirilde-	Géceli-gündüzlü
Qalñdı-juqalı	Géç-téz
Qam-jay	Ġedd-ğamet
Qam-qareket	Ġedd-ğametli
Qan-josa	Gede-güde
Qan-jın	Géden-gelen

Qannen-qapersiz	Géder-gelmez
Qan-sölsiz	Gédib-gelme
Qant-şay	Gédib-gelmek
Qañğır-küñgir	Ġedir-ğiyet
Qapaş-qupaş	Ġedli-ğametli
Qap-qalıñ	Geldi-ğéder
Qap-qara	Geldi-ğédergi
Qap-qarañğı	Ġelem-davat
Qap-qattı	Gelen-géden
Qapıl-qupıl	Gel-gét
Qarağım-şırağım	Ġelibden-ğelibe girmek
Qaradan-qarap	Gelib-géden
Qara-qura	Gelin-ğız
Qarama-qayşı	Geliş-gédiş
Qarama-qayşılıq	Ġem-ğubar
Qarama-qarsı	Ġem-ğüsse
Qarama-qarsılıq	Gemi-réstoran
Qarañ-qurañ	Gemi-bere
Qaraptan-qarap	Gemi-péyk
Qarğa-quzğın	Génden-géne
Qarğap-sile–	Gén-bol
Qaruv-jaraq	Gén-bolluğ
Qaruv-jaraqtan–	Général-mayor
Qaruv-sayman	Général-léyténant
Qarım-qatınas	Général-polkovnik
Qarın-qajaq	Général-ğubérnator
Qas-qabaq	Général-gubérnatorluğ
Qası-közi:qası-közi	Ġepik-ğuruş
qiyılğan	Ġerib-ğüreba
Qatar-qurbı	Ġesd-ğerez
Qat-qabat	Ġeti-nezer étmek
Qatqan-qutqan	Gét-gel
Qat-şot	Ġetl-ğaret
Qatın-bala	Gét-ğéde
Qatın-qalaş	Ġéydsiz-şertsiz
Qatıp-sem–	Géyim-kécim
Qatır-qutr	Géyim-kécimli
Qav-qavla–	Géyindirib-kécindirme

Qavli-qarar	Ĝéyindirib-kécindirmek
Qavin-qarbiz	Ĝéyinib-kécinme
Qavip-qater	Ĝéyinib-kécinmek
Qaşqim-pısqım	Ĝéyinib-kécinmiş
Qaşıp-pısıp	Ĝéyri-bedii ²⁰⁸
Qaşır-quşır	Ĝéyri-bedilik
Qiyqa-siyqa	Ĝéyri-béle
Qiy-qoqıs	Ĝéyri-beraber
Qiyq-şiyq	Ĝéyri-beraberlik
Qiyqı-jiyqı	Ĝéyri-caiz
Qiyqıldap-şiyqıldap	Ĝéyri-ciddi
Qiyqım-siyqım	Ĝéyri-ciddilik
Qiysıq-quñır	Ĝéyri-feal
Qiyt-qiytta-	Ĝéyri-ğabil
Qiyın-qıspaq	Ĝéyri-ğabilik
Qiyın-qıstav	Ĝéyri-ğanuni
Qiyal-ğajayıp	Ĝéyri-ğanunilik
Qiyañ-keski	Ĝéyri-ğenaetbexş
Qoja-molda	Ĝéyri-ğeti
Qozi-laq	Ĝéyri-ğetilik
Qoy-qozi	Ĝéyri-heğigi
Qoyşı-qolañ	Ĝéyri-heğigilik
Qoqan-loqı	Ĝéyri-herbi
Qoqan-loqılıq	Ĝéyri-heyati
Qoqañ-soqaq	Ĝéyri-heyatilik
Qoqtıq-soqtıq	Ĝéyri-kafi
Qoqım-soqım	Ĝéyri-kafilik
Qoqır-soqır	Ĝéyri-kamil
Qoldan-qolğa	Ĝéyri-kamillik
Qoldap-qoştap	Ĝéyri-layig
Qolma-qol	Ĝéyri-léğal
Qona-jat-	Ĝéyri-maddi
Qonaq-qopsı	Ĝéyri-maddilik
Qonar-qonbastan	Ĝéyri-mecburi
Qonis-jay	Ĝéyri-mecburilik

²⁰⁸ Kazak, Azərbaycan ve Özbek Türkçelerinde taradığımız sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına kısa çigi (-) koyulması ve bu yapıların kalıplaşarak kullanılması sebebiyle ğeyri-... ile başlayan ifadeleri de ikileme olarak kabul ettik.

Qoñsi-qolañ	Ĝéyri-meĝbul
Qop-qoñir	Ĝéyri-meĝbulluĝ
Qop-qoyu	Ĝéyri-mehdud
Qora-jay	Ĝéyri-mehdudluĝ
Qora-qopsı	Ĝéyri-mehsuldar
Qorlıq-zorlıq	Ĝéyri-mehsuldarlıĝ
Qos-qostap	Ĝéyri-me'lum
Qosşı-qolañ	Ĝéyri-memnun
Qoş-sav: qoş-sav bol	Ĝéyri-memnunluĝ
Qoyan-qoltıq	Ĝéyri-mentigi
Qoyan-qoltıqtas–	Ĝéyri-meskun
Qoyarda-qoymay	Ĝéyri-mö'teber
Quvĝın-sürgin	Ĝéyri-müeyyen
Quvlıq-sumdıq	Ĝéyri-müeyyenlik
Quba-qup	Ĝéyri-mükemmel
Quda-jekjat	Ĝéyri-mükemmellik
Quda-qudaĝiy	Ĝéyri-mümkün
Quz-qiya	Ĝéyri-mümkünlük
Quyriq-bavır	Ĝéyri-münbit
Quyriq-jal	Ĝéyri-münbitlik
Qul-qutan	Ĝéyri-müntezem
Qulin-tay	Ĝéyri-müntezemlik
Qulın-tayday	Ĝéyri-müteherrik
Qup-quv	Ĝéyri-müteherriklik
Qup-qurĝaq	Ĝéyri-mütenahi
Qural-jabdıq	Ĝéyri-mütehanilik
Qural-sayman	Ĝéyri-mütenasib
Qurbı-qurdas	Ĝéyri-mütenasiblik
Qurdan-qur	Ĝéyri-müteşekkil
Qurt-qumırsqa	Ĝéyri-müteşekkillik
Qurt-may	Ĝéyri-müvafıĝ
Qurttap-bittep	Ĝéyri-nizami
Qurıs-tırıs	Ĝéyri-nizamilik
Qurısıp-tırıs–	Ĝéyri-normal
Qusa-şer	Ĝéyri-normalıĝ
Qut-bereke	Ĝéyri-réal
Quşıp-süyip	Ĝéyri-réalıĝ
Qıbır-jıbır	Ĝéyri-resmi

Qıbr-sıbr	Ĝéyri-resmilik
Qız-kelinşek	Ĝéyri-sabit
Qız-qırqın	Ĝéyri-sabitlik
Qızıq-duvman	Ĝéyri-semimi
Qızıldı-jasıldı	Ĝéyri-semimilik
Qızıl-jasıl	Ĝéyri-simmétrik
Qızıl-jasıldan–	Ĝéyri-tebii
Qızıl-josa	Ĝéyri-tebiilik
Qılañ-sılañ	Ĝéyri-tengidi
Qıl-qıbr	Ĝéyri-şeffaf
Qıltuñ-sıltuñ	Ĝéyri-şeffaflıg
Qım-ğuvit	Ĝéyri-şüuri
Qım-qiyğaş	Ĝéyri-şüurilik
Qıñqıl-sıñqıl	Ĝıç-patava
Qıp-qızıl	Ĝıdır-bıdır
Qırğm-sürgin	Ĝılnc-ğalxana çıxmaq
Qırnap-jon–	Ĝılnc-ğılınca gelmek
Qır-sırı	Ĝırağ-bucağ
Qırıl-sırıl	Ĝır-ğic
Qırıp-joy–	Ĝır-ğıra
Qırıs-tırıs	Ĝırğ-ğurağ
Qırıs-tırısı:qırıs-tırısı	Ĝırğ-ğuruğ
jazıluv	Ĝırğ-sökük
Qısı-jazı	Ĝırğ-tökük
Qısıla-qımtırıla	Ĝırım-ğırtı(ğ)
Qısılıp-qımtırıl–	Ĝır-sağgız
Qıt-qıtta–	Ĝır-ğirt
Läm-mim: läm-mim	Ĝıs-ğıvraq
demev	Ĝıma-boğma
Lek-legimen	Ĝış-yay (yaz)
Lep-lezde	Ĝışğır-bağır
Majıra-jay	Ĝışğırğ-bağırğ
Mayda-şüyde	Ĝızarıb-bozarmağ
Maqal-mätel	Ĝızıl-ğırmızı
Mal-bas	Ĝızıl-ğümüş
Maldı-jandı	Giléy-güzar
Mal-jay	Giléy-güzarlıg
Mal-jan	Giléy-küsülük

Mal-mülük	Giléy-küsü
Mal-pul	Girinti-çixıntı
Malşı-jalşı	Girinti(li)-çixıntılı
Map-mayda	Girvenke-terezı
Mädeniy-köpşilik	Ġocalı-cavanlı
Mädeniy-turmıstıq:	Ġohum-Ġardaş
mädeniy-turmıstıq qızmet	Ġohum-Ġuda
Mäz-meyram	Ġol-boyun
Män-jay	Ġol-budaĠ
Män-maĠına	Ġol-budaĠlı
Märe-säre	Ġollu-Ġanadlı
Meyir-şapaĠat	Ġol-ĠabırĠa
Meken-jay	Ġol-Ġanad
Meñ-zeñ	Ġol-Ġıç
Meñ-zeñden–	Ġol-Ġola
Meñ-zeñdik	Ġollu-budaĠlı
Mop-momaqan	Ġolsuz-Ġanadsız
Mom-momın	ĠonaĠ-Ġara
Möp-möldir	ĠonaĠ-Ġaralı
Muñdı-zarlı	Ġonu(m)-Ġonşu
Muñ-zar	Ġohum-Ġonşu
Muñ-muqtaj	Ġorxu-hürkü
Muñ-nala	ĠoruĠ-ĠaytaĠ
Muñ-şer	ĠoruĠ-ĠaytaĠsız
Mup-muzday	Ġoyun-Ġuzu
Mup-muntazday	Ġör-Ġötür
MülĠip-qalĠıp	Ġörmez-bilmez
Müşe-korrespondent	Ġötür-Ġoy
Mıñ-märtebe	Ġövsı-Ġüzéh
Mıñ-mıllıon	Ġöy-demir
Mınez-qulıq	Ġöy-Ġöyerti
Mınep-şene–	Ġöy-Ġöyertilik
Naqaqtan-naqaq	Ġöy-yaşıl
Naqpa-naq	Ġözü-könlü açılmaĠ
Näp-näzik	Ġözel-Ġöyçek
Neken-sayaq	Ġöz-Ġaş
Nemere-şöbere	Ġöz-ĠulaĠ: göz-ĠulaĠ
Para-par	olmaĠ

Parız-qarız	Ġram-molékul
Parıq-parasat	Ġuba-ġaz
Päle-jala	Ġuġ-ġu
Pälen-tügen	Ġulaġ-ġulaġa
Pälənşe-tügenşe	Ġulaġ-burması vérmek
Premer-ministr	Ġulan-ġuşġun
Press-konferentsiya	Ġuldur-ġaçaq
Pır-pırla–	Ġul-ġaravaş
Pış-pıšta–	Ġuli-biyaban
Pisip-qat–	Ġurban-sadaġa
Ret-retimen	Ġurd-ġuş
Sayma-say	Ġuru-ġürük
Say-sala	Gurultu-nerilti
Say-süyek:say-süyegi	Gurultu-patıltı
sırqırav (şımırav)	Güc-bela
Saqal-murt	Gül-çiçek
Saqal-şaş	Gül-çiçekli(ler)
Saqır-suqır	Güllü-çiçekli
Salġirt-salaq	Güllü-gülşenli
Saldır-güldir	Güllü-naxışlı
Saldır-salaq	Günden-güne
Saldır-salaqtıq	Günü-günden
Salqın-salġirt	Gün-günorta
Sal-seri	Gün-güzeran
Salt-maşıq	Xabi-ġeflet
Salt-sana	Xabi-cehalet
Sana-sezim	Haçandan-haçana
Sap-salqın	Haġġ-hésab
Sap-sarı	Haġġ-nahaġ
Sap-sav	Haġġ-say
Sarq-surq: sarq-surq	Haldan-hala düşmek
etüv	Xalça-palaz
Sart-surt	Haleti-ruhiyye
Sasıp-pısıp	Hal-geziyye
Satır-sutır	Hal-hazır
Savda-sattıq	Xalı-xalça
Sav-sälemet	Xanım-xatın
Sav-tamtıq: sav-tamtıġı	Hap-gop

qalmav

Savıq-sayran**Savıt-sayman****Sälem-savqat****Säl-kem**

Sän-saltanat

Sän-saltanattı

Sebep-saldar**Seldir-selev**

Sep-seldir

Sep-sergek

Soqa-sayman

Sop-solğın

Sop-sopaq

Sorlı-sortañ

Sorpa-su

Sotsiyal-demokrat

Sözbe-söz

Sup-suvıq

Sup-sur**Süyek-sayaq****Süyip-quş–**

Süp-süykimdi

Süp-süyrık

Süp-süyir

Sürinip-qabımp

Sıy-qoşemet

Sıy-qurmet

Sıy-sıbağa

Sıy-sıyapat

Sıqaq-äzil**Sılanıp-siypanıp**

Sılap-siypa–

Sınap-mine–

Sın-eskertpe

Sın-siypat

Sın-sımbat

Sıp-sıldır

Hap-gopçu

Haray-heşir

Xas-xalis

Xata-bala

Xata-balalı

Hayıl-mayıl**Hay-küy**

Hay-küyle

Hay-küyçü

Hay-küylü

Hay-küysüz

Hazır-amade

Hebti-dimağ

Héc-héçe

Héc-puç

Hedd-hésab

Hedd-hüdüd

Heddi-bülüğ**Hederen-pederen**

Hedsiz-hésabsız

Hedsiz-hüduzsuz

Xefti-dimağ**Hele-béle****Hele-helbet****Xelet-barat**

Hel-helbet

Hellem-ğellem

Hemd-sena

Xencer-bıçağ olmağ**Herbe-zorba****Xerc-borc**

Herc-merclic

Herfi-herfine

Herki-herkilik

Hesb-hal**Xetir-hörmet**

Xetti-herket

Xettü-xal

Sıp-sıpayı	Heyet-baca
Sır-sıypat	Heyet-bucağ
Sır-sımbat	Xéyir-bereket
Siz-biz	Xéyir-dua
Tay-qulın	Xéyir-duaçı
Tay-qulınday	Xéyir-şer
Taylı-tayaq	Hezmi-rabéden kéçirmek
Tay-tuvlaq	Xırda-xuruş
Taqıl-tuqıl	Xırda-mırda
Taqır-taza	Xırda-para
Talan-taraj	Xırım-xırda
Talap-talğam	Xırlı-pırlı
Talap-tilek	Him-cim
Talasa-tarmasa	His-pas
Talas-tartıs	Hisli-paşlı
Tam-tum	Hisli-tozlu
Tam-tumdap	Xof-xeter
Tamır-tanı	Çanına-canına hopmağ
Tana-monşaq	Xoş-béş
Tanı-bilis	Servi-xuraman
Tañ-tamaşa	Xurd-heşil
Tapa-tıp	Xurdu-hemir
Tapqan-tayanğan	Huş-guşla
Tap-taza	Huşlu-başlı
Tap-taqır	Xülasé-kelam
Tap-tuynaqta	Hüsn-reğbet
Tars-turs	Kağız-gelem
Tarsıl-tursıl	Kağız-kuğuz
Tartuv-taralğı	Kami-dil
Tartıs-talas	Kapitan-léyténant
Tas-talqan	Kar-kor
Tasır-tusır	Kar-lal
Tatuv-tätti	Kasıb-kusub
Tatır-tatımas	Kéçib-gétmek
Tav-ken	Kéf-damağ
Tavlı-tastı	Kele-kötür
Tav-tas	Kele-kötürleşdirme
Tav-töbe	Kele-kötürleşdirmek

Täj-taq	Kele-kötürleşme
Täy-täylä–	Kele-kötürleşmek
Tälim-tärbiye	Kele-kötürlük
Täp-tätti	Kelle-kelleye gelmek
Täp-tävir	(durmağ)
Tätti-dämdi	Kelme(si)-kelmesine
Teginnen-tegin	Kelme (Kelmeyi)-şehadet
Tezbe-tez	Kemali-ğeyretle
Tekten-tek	Kemali-ğayda ile
Tekten-tekke	Kem-karastı
Telegey-teñiz	Kem-kesir
Teli-tentek	Kem-kesirli
Temir-tersek	Kend-kesek
Teñbe-teñ	Kendli-kesekli
Tepe-teñ	Kendli-kütlü
Tepe-teñdik	Kesek-küsek
Tep-tegis	Kesik-küsük
Terlep-tepşi–	Kilovat-saat
Tiyn-teben	Kim-kimse(ne)
Tiyip-qaş–	Kin-küduret
Tiyip-qaşıp	Kir-pas
Tiyip-qaşpa	Kol-kos
Tiyip-qaştı	Kol-koslu
Toy-duman	Kollu-koslu
Toy-dürmek	Kor-kobud
Toy-tamaşa	Kor-korane
Toy-tobır	Kor-péşman
Toy-tomalaq	Kos-nağara
Toqtı-torım	Köç-düş
Tomağa-tuyıq	Köç-külfet
Top-tolıq	Köç(lü)-külfetli
Tosinnan-tosın	Köhne-külte
Tösek-orın	Köhne-kürüş
Töteden-töte	Köklü-budağlı
Tuvğan-tuvısqan	Köklü-kömecli
Tuvradan-tuvra	Köklü-gövdeli
Tuv-talaqay	Kök-sağgız
Tuv-talaqayla–	Köynek-şalvar

Tuvısqan-tuvğan	Köyneq-tuman
Tuvıs-tuvma	Küçe-bazar
Tuz-däm	Külekli-garlı
Tuqım-tuqiyan	Külekli-tufanlı
Tulğa-turpat	Külekli-yağışlı
Tup-tuqıl	Kül-külfet
Tup-tuldır	Künc-bucağ
Tup-tunıq	Kürd-ovşarı
Tup-tutas	Kürek-küreye vérmek
Turmıs-jay	Küy-galmağal
Turmıs-salt	Küy-kelek
Tur-turla-	Küy-kelekle
Tuspa-tus	Küy-kelekçi
Tus-tustan	Kvadrat-yuva
Tün-tünek	Lağ-loğaz
Tüp-tuqiyan	Lal-dinmez
Tüp-tügel	Lahğ-mahğ
Tüp-tüzüv	Lal-kar
Tım-tıraqay	Lal-karlığ
Tırım-tıraqay	Lal-mat
Tım-tıraqayla-	Lat-lüt
Tım-tırıs	Le'l-cavahirat
Tıp-tıypıl	Lénd-liz
Tıp-tiyanaqtı	Léş-léşe: léş-léşe
Tıp-tınıq	söykenmek, galanmağ vs.
Tıp-tınış	Ling-lingi
Tırısıp-bürisip	Lirik-dramatik
Tırısıp-qurısıp	Lirik-épik
Tırısıp-tırısıp	Lotu-bambılı
Tikeden-tik	Lotu-lotuyana
Tilden-tilge	Lotu-potu
Tilek-talap	Lümpén-proletariat
Til- köz	Lüt-maderzad
Tip-tittey	Lüt-müt
Tip-tik	Mal-dövlet
Tip-tike	Mal-davar
Tirlik-bolmıs	Mal-ğara
Vayım-qayğı	Mal-ğaraçı

Vayım-qayğısız	Mal-ğaraçılığ
Xal-jay	Mal-ğaralı
Xal-jağday	Mal-héyvan
Xal-qader	Mal-mülk
Xal-qaderinşe	Mal-madar
Xat-xabar	Mal-pul
Xat-şot	Marksist-Léniñçi
Şaban-şardağ	Marksizm-Léninizm
Şadır-şälkes	Mat-ğut: matı-ğutu
Şayqap-tök-	ğurumağ (çekilmek)
Şay-pay	Mat-mebhut
Şay-su	Mat-meettel
Şayıp-juv-	Meclisi-müessisan
Şala-jansar	Med-cezir
Şala-jansarlan-	Medeni-kütlevi
Şala-pula	Menli-senli
Şala-şarpı	Menzilbe-menzil
Şalğay-şalı	Merd-merdane
Şal-kempir	Merdü-merdane
Şalqıp-tas-	Méşe-çöl
Şaltay-baltay	Meşğuli-zimme: meşğuli-
Şal-şaqpit	zimme olmağ
Şal-şavqan	Geleti-meşhur
Şalınar-şalınbas	Minnnet-sünnet
Şama-şarıq	Misğal-terezi
Şama-şarqınşa	Mitil-şitil
Şam-şıraq	Mizan-terezi
Şañ-tozañ	Müğayiseli-tarixi
Şañ-şuñ	Müxteseri-kelam
Şap-şağın	Mülk-mal
Şap-şaq	Münasibetli-münasibetsiz
Şarşap-şaldıq-	Müruri-zamanla
Şat-duman	Nam-nişan
Şatti-butti	Naz-ğemze
Şat-şadıman	Nazlı-duzlu
Şatır-kütir	Naz-nazı
Şatır-şutır	Naz-nevaziş
Şaşpay-tökpey	Nefes-nefese

Şaşıp-tök-	Nem-nüm: nem-nüm
Şäldir-büldir	étmek (élemek)
Şeksiz-şetsiz	Nesilden-nesle
Şen-şekpen	Neşvü-nüma
Şer-şermen	Neve-netice
Şer-şermendi	Nezer-digğet
Şet-jağa	Marksizm-Léninizm
Şetsiz-şeksiz	nezeriyyesi
Şiykili-pisili	Nezir-niyaz
Şiymay-şatpaq	Nögtéyi-nezer
Şop-şolaq	Növ'i-beşer
Şöp-şalam	Nuri-çéşmim
Şulıq-uyıq	Nuri-didem
Şup-şubar	Pallı-paltarlı
Şup-şuñqır	Pal-paltarlı
Şıbın-şırkey	Pal-paltar
Şığar-şıqpastan	Parça-tike
Şığasılı-kiresili	Pay-bölüş
Şıj-bıj;şıj-bıj boluv	Paylı-lüşlü
Şıj-mıj	Pay-lüş
Şım-şımdap	Pay-püşk
Şım-şıtırıq	Péncek-şalvar
Şıp-şırğasız	Memeyénden-
Şıp-şiyki	pepeyéene kimi (ğeder)
	Ping-pong
	Pistolét-pulémyot
	Pişim-pişimle
	Piş-pişi
	Plaş-çadır
	Prima-balérina
	Privat-dosént
	Pul-mul
	Pul-para
	Pul-pene
	Pulsuz-parasız
	Resm-kéçid
	Ruhi-revan
	Ruyi-zemin

Ruzi-mehşer (heşr)

Ruzü-şeb

Saatdan-saata

Sabah-birigün

Saç-birçek

Saçlı-sağğallı

Saç-sağğal

Saf-çürük: saf-çürük élemek

Sağğal-bığ basmağ

Sağ-islahat (sağ yér)

goymamağ

Sağına-soluna göz

gezdirmek

Sağdış-solduş

Sağ-salamat

Sağ-salamatlıg

Sağ-sol**Salam-dua****Salam-kalam****Salamsız-kalamsız**

Sarıb-solmağ

Sarı-bozumtul

Sarı-ğızılı

Sarı-ğırmızı

Sarı-küren

Satıb-sovmağ

Satıb-sovurmağ

Saya-sana salmağ**Sayır-bayır**

Say-séçme

Saysız-hésebsız

Sebir-gerar**Sebrü-gerar**

Seddi-Çin

Sefil-sergerdan

Sehheti-vücut

Seliğe-sahman

Seliğe-sahmanlı

Sélli-sulu**Sél-su**

Sél-sucağ

Semayi-şems

Semimi-ğelbeden**Senli-menli****Serf-nehv**

Serf-nezer

Ser-sahman

Ses-bes

Ses-sese vérmek

Ses-küy

Ses-küylü

Sesli-küylü

Ses-seda

Ses-semir

Sessiz-semirsiz

Sévip-séçmek**Sıxma-boğma****Sınığ-salxağ****Sınığ-sökük****Siçan-pişik**

Sidği-ürekden (ürekle)

Sidği-dilden (dille)

Silib-süpürmek

Sil-süpür

Simü-zer

Sir-sifet

Sis-duman

Sizli-bizli

Solub-saralmağ

Sonradan-sonraya

Sorağ-sorağla

Sorğu-sual**Sual-cevab**

Sosial-démokrat

Sosial-démokratiya

Sosial-démokratizm

Sosial-impérialist

Sosial-impérializm

Sosial-révolüsyoner

Sör-söküntü

Sövgi-tebii

Söz-sov

Söz-söhbət

Sözsüz-sovsuz (savsız)

Sui-ğesd

Sui-ğesdçi

Sübh-şam

Sür-sümük

Şad-xürrem

Şad-şad

Şad-şalayın

Şax-budağ

Şax-budağlı

Şahid-sübut

Şaxlı-budağlı

Şaxsény-vaxsény

Şax-şevəl

Şan-béçe

Şanlı-şerafetli (şöhretli)

Şanlı-şövketli (şöhretli)

Şan-şerafet

Şan-şövket (şöhret)

Şe'n(ü)-şövket

Şap-şup

Şayani-digget

Şexsi-ğerez

Şexsi-ğerezlik

Şekilden-şekle

Şekk-şübhe

Şekk-şübhesiz

Şeksiz-şübhesiz

Şele-küle

Şele-şilte

Şele-şüle

Şele-şülpe

Şelte-şülte

Şems-ğemer

Şenlik-şadlığ

Şen-şerafet

Şert(i)-şürut

Şeş-beş

Şéy-méy

Şéy-şüy

Şéytan-şuğul

Şikestéyi-fars

Şilim-şehre

Şil-küt

Şimal-ğerb

Şimal-şerg

Şire-boran

Şiri-jeyan

Şiri-ner

Şir-şekil

Şit-sor: şitini-şorunu

çixartmağ

Şot-kök

Tab(ü)-tağet

Tab(ü)-tavan

Tac-taxt

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Tag-tagla

Taxta-para

Taxta-şalban

Taxt-revan

Tamam-desgah

Tamam-kamal

Taniş-biliş

Taniş-tunuş

Tap-tup

Tarağ-turuğ

Tar-ğaval

Tarixi-hicri

Tarixi-miladi

Tar-mar

Tartan-partan

Tasa-pasa

Tay-beraber

Tayı-beraberi

Tay-tuş

Tebden-tebe düşmek

Teher-töhür

Tek-tenha

Tek-tük

Tenbeli-Bağdad

Tepeden-dırnağa geder

Tercüméyi-hal

Terki-dünya

Terki-dünyalıg

Terki-veten

Terk-silah

Té-géc

Tike-parça

Titretme-ğızdırma

Ton-kilométr

Ton-mil

Toplu-tüfengli

Top-tüfengli

Top-topxana

Top-tüfeng

Tor-top

Toy-bayram

Toy-büsat: toy-büsat

ğurmağ

Toy-düyün

Toy-mağar

Toy-nağara

Toy-vay

Toz-duman

Toz-torpağ

Toz-torpağı
 Toz-tozanağ
 Töküb-töküşdürmek
 Tör-töküntü
 Tör-töküntülü
 Tréd-yunion

Tuği-le'net olub boğazına

kéçmek

Tuman-köynek

Vaxt-bivaxt

Vaxtli-vaxtsiz

Vaxtdan-vaxta

Vaxtli-vaxtında

Var-dövlet

Var-gel: var-gel étmek

(élemek)

Varlı-hallı

Varlı-karlı

Var-yox

Vesfi-hal

Vez'i-heml étmek

Vezir-vüzera

Vur-tut

Vurub-yıxan

Yağ-bal

Yağlı-ğara

Yağ-péndir

Yağ-reng

Yaxıb-yandırıcı

Yaxıb-yandıрмаğ

Yaxıb-yıxmağ

Yaxşılı-yamanlı

Yaxşı-yaman

Yaxşı-yamanlığ

Yaxt-klub

Yalan-gérçek

Yalan-palan

Yalan-yanlış

Yalmanıb-yaltağlanmağ

Yalvarıb-yaxarmağ

Yalvarıb-yapışmağ

Yalvar-yaxar

Yalvar-yapış

Yal-yalman

Yal-yamac

Yamağ-yırtığ

Yaman-yaxşı

Yandı-ğındı

Yandırıb-tökmek

Yandırıb-yaxmağ

Yanıb-tökülmek

Yanıb-yaxılmağ

Yan-yana

Yan-yanaşa

Yan-yancağ

Yan-yanı

Yan-yöre

Yarağlı-yasağlı

Yarağ-yasağ

Yara-xora

Yara-para

Yara-xoralı

Yarı-yarımçı(lı)ğ

Yarı-yarıya

Yar-yarağlı

Yar-yarağlı

Yarlı-yaraşığlı

Yar-yaraşığlı

Yarlı-yoldaşlı

Yar-yoldaşlı

Yarsız-yoldaşsız

Yar-yancağ

Yar-yarağ

Yar-yaraşığ

Yar-yoldaş

Yaşıl-mavi

Yaydan-yaya

Yay-ğış

Yaylı-ğışlı

Yazdan-yaza

Yaz-ğış

Yazıb-oxumağ

Yazıb-pozmağ

Yazıb-yaratmağ

Yazıg-yuzuğ

Yazı-pozu

Yecuc-me'cuc

Yedi-béyza

Yék-diger

Yéniden-yéni

Yéniş-yoxuş

Yér-göy

Yére-göye sığmamağ

Yérli-yérinde

Yérli-dibli

Yérli-köklü

Yérli-yatağlı

Yérli-yérsiz

Yérsiz-yurdsuz

Yérsiz-yuvasız

Yér-yémiş

Yér-yérden

Yér-yurd

Yétim-yésir

Yéyib-yatmağ

Yıxıla-dura

Yırtıg-déşik

Yırtıg-yamağ

Yır-yığış

Yır-yığış étmek (élemek)

Yorğan-döşek

Yor-yoxsul

Yör-yöndem

Yurdsuz-yuvasız

Yurd-yuva

Yurd-yuvasız

Yüngül-yarağ

Zahir-batin

Heddi-zatında

Zebt-rebt

Zehri-bağrı yarılmağ

Zendéyi-zehle: zendéyi-

zehlesi gétmek

Zerbi-dest

Zerbi-mesel

Zerli-zibalı

Zer-zibalı

Zer-zerbaft

Zer-ziba

Zer-ziver

Zığ-zımğır

Zir-zeber

Zir-zibil

Zor-bela: zor-bela ile

Zor-güç

2.1.1.3.Ünsüz-Ünlü

Bu bölümde, eş heceli ikilemeleri Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslara dayanarak oluşturduğu kurala göre değerlendirdik. Ünlü-ünlü diziminde de değindiğimiz üzere, üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, o zaman ünlü ile başlayan üye sıralamada ilk olur. Vecihe Hatiboğlu da *Türk Dilinde İkileme* kitabında ikilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken ikilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcüğün önce gelmesine değinir: İkilemede, genellikle ünlüyle başlayan sözcük, ünsüzle başlayan sözcükten önce kullanılır.²¹⁰ Ayrıca Hatiboğlu, özellikle ünlü ile başlayan sözcüklerin çoğunda geniş, kalın, düz ünlünün başta bulunduğu da dikkat çekmiştir. Ancak burada tersi bir durum söz konusudur, eş heceli ikilemelerin ilk üyeleri ünsüzle, ikinci üyeleri ise ünlü ile başlamaktadır. Aşağıda örnekleri bulunan

²¹⁰ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.m.*, s.17

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait eş heceli ikilemelerin hiçbiri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik esaslı kurala uymamaktadır. Eş heceli olmayan ikilemeleri ise ayrı olarak değerlendirdik.

Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda aşağıda listelenen ikilemelerin hepsinin az heceli kelimenin çok heceli kelimenin önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde bari-ilahi, baş-ayağ, başdan-ayağa, bayatı-ecem, beş-altı, birden-ikiye, birer-ikişer, cedd-egreba, dad-aman, dil-ağız, dost-aşna, din-iman, düz-emelli, fin-uğor, xeber-etersiz, hal-ehval, hind-avropa, kürd-şahnaz, lüt-etce, lüt-üryan vb pek çok ikileme bu kurala uyarken; rüsvayi-alem, sahibi-iman, naméyi-e'mal, gibléyi-alem, begedri-imkan vb çok az örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Özbek Türkçesinde ise, bâşdân-âyâq ikilemesi dışında kalan eş heceli olmayan bütün ikilemelerin az heceli kelimenin çok heceli kelimedenden önce gelmesi kuralına uyduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ünlü-ünlü, ünlü-kosonant ve ünsüz-ünsüz dizilimine göre çok da örneğine rastlamadık. Üç lehçede de eş heceli ikilemelerin Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı kuralı gereği ünlü-ünsüz sıralamasına uymadığını görmekteyiz.

Kazak Türkçesi

Bas-ayağı

Bet-ajar

Bet-avız

Bügin-erteñ

Bir-eki

Jeñil-jelpi

Jep-jeñil

Jer-ana

Jer-jerden

Jılap-eñire-

Jılatıp-eñiretip

Jır-añız

Kese-ayaq

Külip-oyna-

Qazan-oşaq

Qazan-ayaq

Qoy-eşki

Azerbaycan Türkçesi

Babayi-emir

Bar(i)-ilaha

Bari-ilahi

Baş-ayağ

Başsız-ayağısız

Başdan-ayağa

Bayatı-ecem

Bayatı-ısfahan

Beğedri-imkan

Beni-adem

Beni-insan

Béş-altı

Béş-on

Béşde-üçde

Birden-ikiye

Bire-iki

Birer-ikişer

Özbek Türkçesi

Bâşdân-âyâq

Bâzâr-öçär: bâzâr-

öçär qılmâq

Bugün-ertä

Hâl-âhvâl

Mâst-âläst

Pârdâz-ândâz (qıl-)

Qayğu-âlâm

Qol-âyâq

Qudâ-ândä

Qurâl-âslähä

Sekin-âstâ

Sir-âsrâr

Tâât-ibâdât

Telefon-avtomat

Xulq-âtvâr

Yâr-âğayni

Qol-ayaq	Bire-üç	Yărâğ-äslähä
Qoldı-ayaqtı	Cedd-eğreba	
Qoş-esen: qoş-esen bol	Çalıb-oxumağ	
Liro-epikalıq	Çalıb-oynamağ	
Liro-epos	Çox-az	
Mädeniy-ağartuv	Dad-aman	
Mektep-internat	Derd-elem	
Press-attaşe	Derd-ezab	
Salıp-urıp	Derd-ezablı	
Til-avız	Dil-ağız	
Finn-ugor	Dilli-ağızlı	
Xabar-oşar	Dilsiz-ağızsız	
Xabar-oşarsız	Din-iman	
Xal-axuval	Dost-aşna	
Xal-axuvalın: xal-	Dost-aşnalıq	
axuvalın surav	Duruş-oturuş	
	Dübbi-ekber	
	Dübbi-esğer	
	Düz-emelli	
	Dünya-alem	
	Fin-uğor	
	Ğanuni-esasi	
	Ğeti-eläge étmek	
	Ğeti-ümid olmağ	
	Ğéyri-adi	
	Ğéyri-adilik	
	Ğéyri-antagonist	
	Ğéyri-edebi	
	Ğéyri-edebilik	
	Ğéyri-exlağı	
	Ğéyri-esgeri	
	Ğéyri-élmi	
	Ğéyri-élmilik	
	Ğéyri-ictimai	
	Ğéyri-ixtiyari	
	Ğéyri-ixtiyarilik	
	Ğéyri-insani	
	Ğéyri-iradi	

Ĝéyri-iradilik

Ĝéyri-üzvi

Ĝohum-egreba

Ĝram-atom

Gibléyi-alem

Hal-ehval

Haĝĝ-edalet

Xeber-eter

Xeber-etersiz

Xebersiz-etersiz

Hilali-ehmer cemiyeti

Hind-Avropa

Kéf-ehval

Kişili-arvadlı

Kürd-şahnaz

Kontr-admiral

Lüt-anadangelme

Lüt-etce

Lüt-üryan

Mülk-imaret

Müruri-eyyamla

Naméyi-e'mal

Nuri-éynim

Ruzi-ezel

Ruzi-ezelden

Rüsveyi-alem (cahan)

étmek (élemek)

Sahibi-iman

Sebir-aram

Seddi-İsgender

Seher-axşam

Sui-istifade

Terki-edeb

Vitsé-admiral

Volt-ampér

Vér-al

Yaraĝ-esbab

Yaraĝ-eslehe

Yarağ-eslehelı
Yarağlı-esbablı
Yaxın-uzadı
Yay-ox
Yeher-esbab
Yemek-içmek
Yeyib-içmek
Yol-iz
Yorđun-arđın
Zati-ali

2.1.2. Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

İkilemelerin önemli özelliklerinden biri ikilemeleri oluşturan üyeler arasındaki ses benzerliğidir. İkilemelerde anlamın kuvvetlenmesine yardımcı olan bu ses benzerliği, aynı ses veya aynı sözcüğün tekrar edilmesi ile sağlanır. Ses benzerliğinin ya da tekrarının yarattığı müzikalite anlatıma bir zenginlik katmaktadır. Vecihe Hatibođlu ikilemelerin genel özelliklerini açıklarken ikilemelerdeki ses benzerliğine değinmiş, ikilemelerin kuruluşundaki rolünü şöyle açıklamıştır: İkilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerin başında ses benzerliği daha doğrusu ses uygunluğu, ses güzelliği gelir. Ses benzerliği, anlatım zorunluluğu ile birlikte, ikilemeyi kuran en büyük etkidir.²¹¹ Ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi, ikilemede de ses benzerliği, ses uygunluğunu kural olarak gören Hatibođlu'nun aksine Mehmet Ali Ađakay “başta, sonda veya her iki yanda sesleri uygun düşen kelime sečilmesini bir kural olarak değil uygulanmasına elden geldiği kadar çalışılan bir yol”²¹² olarak bakmaktadır.

İkilemeyi oluşturan öğelerden birinin anlamı unutulsa bile ahengin etkisiyle ikilemede yaşadığını dile getiren Beşir Göğüş, “Bileşenlerden birinin anlamı unutulduğu halde, sırf ahenk bakımından o kelime ikizlemede yaşar: bet beniz, çoluk çocuk ikizlemelerindeki bet, çoluk kelimeleri gibi.”²¹³ İkilemelerin oluşumunda ses benzerliğinin, ahengin etkisi büyüktür. İkilemelerdeki bu ahengin daha çok şiirdeki kafiye ve rediflere benzediğini görmekteyiz. Vecihe Hatiboğlu, Türk düşüncesinin

²¹¹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.13

²¹² Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*

²¹³ Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

ikilemeleri kurarken bir çeşit kafiye aradığını belirtmiş ve yöntemine göre kullanılan kafiye, alliteration, içuyak (seci'), redif, ayak ve nakaratlar, ses ve söz benzerliğine ya da tekrarına dayandıkları için bir çeşit ikileme sayıldıklarını dile getirmiştir. İkileme ile kafiye, redif gibi edebi sanatların benzerlik ve farklılıklarına değinen Hatiboğlu, her ikisinin de ses ve söz benzerliğine ya da tekrarına dayandığını aralarındaki farkın ise kafiye, redif gibi edebi sanatların başka başka satırlarda alt alta sıralanması, ikilemede ise benzer seslerin ya da sözcük tekrarlarının yan yana aynı satırlarda kullanılması olarak açıklamıştır. Doğan Aksan da, "İkilemelerin pek çoğunda, aynı zamanda ses yakınlığı olan öğelerden de yararlanılmakta, alliteration denen ses yinelemelerine başvurulmaktadır. Bu eğilim Türkçenin ses açısından uyuma ve dilin müzikalitesine verdiği öneme de tanıktır"²¹⁴ ifadesiyle ikilemelerde alliteration söz sanatına başvurulduğunu dile getirmiştir. Özbek Türkçesinde ikilemeler üzerine çalışan Aynur Öz, Özbekçede aliterasyonlu ikilemelerin yaygın olduğunu dile getirmiştir: Özbekçede konuşmada görülen aliterasyon ile ilgili olan tekrarlar da vardır. Özbekçede çöl anlamında, dāšt, sāhā ve çöl kelimeleri kullanılmaktadır. Bu anlamdaki kelime dālā kelimesiyle ikileme oluşturmaktadır. Dālā kelimesi çöl kelimesi ile değil, aliterasyon oluşturabileceği dāšt kelimesiyle ikileme oluşturmaktadır. Dālā dāšt aliterasyonlu ikileme oldukça yaygındır: yol yorık, nāsıl nāsāb, tolā tōkis gibi²¹⁵

İkilemeleri oluşturan kelimeler ses bakımından ön ses, iç ses ve son seste benzerliklerine göre üç bölüme ayrılmıştır.

2.1.2.1.Ön Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

Önseste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin başındaki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. İkilemeyi oluşturan sözcüklerin ön sesinin tekrarlanmasından doğan ahengin anlatımı güzelleştirmede payı büyüktür.

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri ön ses benzerliğine göre listeledik. Ancak aşağıda verilen örneklerde dikkatimizi çeken nokta, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği taşımayıp, iç ses benzerliği, son ses benzerliği ya da her ikisini de taşımasıdır. Bu durumda ikilemeyi birçok yerde

²¹⁴ Doğan Aksan (2001), *a.g.e.*, s.67

²¹⁵ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak (koyu renkli ikilemeler son ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise iç ses benzerliğini ifade eder) belirtmeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler almışlardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşıyor: barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, estiler-estilmes, jeter-jetpes, keler-kelmes, köriner-körinbes, öler-ölmes, tatır-tatımas, şalınar-şalınbas, otırar-otırmas gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/ -r geniş zaman partisip eki, ikinci kelime -mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes geniş zamanın olumsuz partisip ekini almıştır. bolarda-bolmay, qoyarda-qoymay gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/ -r geniş zaman partisip eki ve -da/-de, -ta/-te lokatif eki almış, ikinci kelime ise may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey gerundium eki almıştır. bostan-bosqa, jıldan-jılğa, künnen-künge, qoldan-qolğa, tekten-tekke, tilden-tilge gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini, ikinci kelime ise -ğa/-ge, -qa/-ke, -a/-e (üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra) datif eki almıştır. bekerden-beker, ekevdən-ekev, jalğızdan-jalğız, küñäsizdan-künäsiz, qaradan-qarap, qaraptan-qarap, naqaqtan-naqaq, qurdan-qur, tekten-tek, teginnen-tegin, tosınnan-tosın, töteden-töte, tuvradan-tuvra, tikeden-tik, uzınnan-uzaq gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini almıştır. tus-tustan, jer-jerden gibi ikilemelerde de sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye -dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen ablatif ekini almıştır. kemde-kem, kimde-kim gibi ikilemelerde sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye -da/-de, -ta/-te lokatif eki almıştır. bet-betimen, şer-şermen, şer-şermendi, ret-retimen, ornı-ornımen, orın-ornımen, kez-kezimen gibi ikilemeleri oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) instrumental ekini almıştır. jandı-jansız, joldı-jolsız, jöñdi-jöñsiz, orındı-orınsız gibi ikilemelerde ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki almış, ikinci kelime ise +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti ekinin olumsuzunu yapan +sız/+siz isimden isim yapım eki almıştır.

baspa-bas, betpe-bet, daqpa-daq, dälme-däl, esikpe-esik, jolma-jol, jüzbe-jüz, közbe-köz, köpten-köp, künbe-kün, qolma-qol, naqpa-naq, sayma-say, sözbe-söz, tezbe-tez, teñbe-teñi, tuspa-tus, üyme-üy gibi ikilemelerde pekiştirme amaçlı kullanılan -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe ekleri aynı kelimeyi oluşturan ikilemede ilk üyeye eklenmiştir. göy-göyle-, kes-keste-, kev-keve-, qav-qavla-, qiyt-qiytta-, tur-turla- gibi ikilemeler aynı kökten olan iki kelimenin ayrı gramatikal şekillerle yapılmasıyla oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Kazak Türkçesinde hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken Azerbaycan Türkçesinde kimi ikilemeler bu özelliği taşımaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşıyır: açığdan-açığa, başdan-başa, birden-bire, cildden-cilde girmek, derinden-derin, dilden-dile, doğrudan-doğruya, elden-ele, élden-éle, gelibden-gelibe, génden-géne, günden-güne, haçandan-haçana, haldan-hala, ilden-ile, illerden-ile, inceden-inceye, nesilden-nesle, rengden-reng, saatdan-saata, sonradan-sonraya, şekilden-şekle, tebden-tebe, uzağdan-uzağa, yaydan-yaya, yazdan-yaza, vaxtdan-vaxta gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den ablatif eki, ikinci kelime -a/-e partisip eki almıştır. gécden-géc, yéniden-yéni gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dan/-den ablatif eki almıştır. alt-altı, axır-axırda, üst-üstde gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -da/-de ekini almıştır. ağac-ağaca, ağız-ağıza, arxa-arxaya, ayağ-ayağa, baş-başa, boğaz-boğaza, boş-boşuna, boy-boya, böyür-böyüre, çiyin-çiyine, dal-dala, daş-daşa, dodağ-dodağa, diz-dize, döş-döşe, el-ele, gabağ-gabağa, gapı-gapıya, garın-garına, garşı-garşıya, gılinc-gılınca, göz-göze, gulağ-gulağa, gurdu-gurduya, hoydu-hoyduya, kelme(si)-kelmesine, léş-léşe, nefes-nefese, nöğtesi-nöğtesine, ötür-ötüre, pence-penceye, sabah-sabaha, ses-sese, tepik-tepiye, üst-üste, dağ-dağa düşmek, üz-üze, yan-yana, yarı-yarıya gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -a/-e datif eki almıştır. ac-acına, açığ-acığın, düz-düzüne, herfi-herfine, öz-özüne gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime hem teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -a/-e datif eki almıştır. Canlı-cansız, münasibetli-münasibetsiz, yérli-yérsiz, vaxtlı-vaxtsiz gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki, ikinci kelime lı/+li, +lu/+lü ekinin olumsuzunu yapan +sız/+süz, +suz/+süz ekini almıştır. vaxtlı-vaxtında, yérli-yérinde gibi ikilemelerde,

ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki, ikinci kelime hem teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -da/-de lokatif eki almıştır. dal-dalı, diz-dizi, gah-gahı, ling-lingi, naz-nazı, piş-pişi, yan-yanı gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci üye teklik üçüncü şahıs iyelik eki ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü eki almıştır. pişim-pişimle, sorağ-sorağla, tağ-tağla, şar-şarla gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -(y)la/-(y)le instrumental eki almıştır. eşider-eşitmez, ister-istemez gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er partisip eki, ikinci kelime -maz/-mez geniş zamanın olumsuz partisip ekini almıştır. ğerib-ğüreba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemeler Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında çıl-çılpağ, dir-dirrik, pal-paltarlı, pal-paltar, tör-töküntü, tör-töküntülü, yal-yalman, yar-yarağlı, yar-yaraşığı, yar-yarağ, yar-yaraşığı gibi ikilemelerin ilk üyesi pekiştirme amaçlı kurulmuştur. bağ-bağat, bağ-bağatlı, bağ-bağça, bağça-bağ, yaxıb-yıxmağ, mal-mülk, lağ-loğaz, xırda-xuruş, xırım-xırda, gün-günorta, ğonu(m)-ğonşu, dağ-daş gibi ikilemeler ise kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler almışlardır. İkilemeyi oluşturan kelimeler aldıkları ekler bakımından bazı benzer özellikleri taşır: âz-âzdän, âçıqdän-âçiq, birdän-bir, kâmdän-kâm, qançädän-qançä gibi ikilemelerde, sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime -dän ablatif eki almıştır. bilär-bilmäs, bolär-bolmäs gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -är geniş zaman partisip eki, ikinci kelime ise -mäs geniş zaman olumsuz partisip eki almıştır. bäsma-bäs, bäsma-bäs, betmä-bet, birmä-bir, elmä-el, eşikmä-eşik, ğälmä-ğäl, izmä-iz, ketmä-ket, nammä-nâm, nävbätmä-nävbät, qatmä-qat, särbä-sär, sözmä-söz, tikkämä-tikkä, üstmä-üst, xılma-xıl, yäkkämä-yäkkä, yänmä-yän, yilmä-yıl, yolmä-yol, yüzmä-yüz gibi ikilemelerde, pekiştirme amaçlı kullanılan -mä eki aynı kelimeyi oluşturan ikilemede ilk üyeye eklenmiştir. faqir-fuqarâ, sulh-sälâh gibi ikilemeler Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında bom-boş, köm-kök, lâp-lâyıq gibi ikilemelerin ilk kelimesi pekiştirme amaçlı kurulmuştur. ârzu-ârmân, mäl-mülk, nâsl-näsâb, yärim-yärti, qarama-qarşi, fisqu-fäsâd gibi ikilemeler ise kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur.

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikler taşır: äkimşildik-ämirşildik, zorlıq-zombılıq, jaqsılı-jamandı, jamandı-jaqsılı, tavlı-tastı, şeksiz-şetsiz, şetsiz-şeksiz gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki; zorlap-zombılap, köptep-kölemdep, qoldap-qoştap, sılanıp-siyanıp, qısıla-qımtırıla, talasa-tarmasa gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de gerundium eki; qalğan-qutqan, tapqan-tayanğan gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de partisip eki alırken; keldi-ketti (görülen geçmiş zaman), keler-keter (geniş zaman) gibi ikilemeleri oluşturan her iki kelime de zaman eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. bal-bul, dal-dul, şañ-şuñ gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimedede bulunan a ünlüsünün, ikinci kelimedede u ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. Bunların dışında kalan ävliye-änbiye, emin-erkin, abısın-ajın, jebir-jesir, köylek-könşek, qat-qabat, maqal-mätel, jegjat-jurağat, jat-jurağat gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikleri taşır: atalı-analı, berli-bezekli, boylu-buxunlu, demli-desgahlı, évli-éşikli, edebli-erkanlı, göllu-ğanadlı, gedli-gametli, kendli-kesekli, köklü-kömecli, pallı-paltarlı, saçlı-sağğallı, şanlı-şerafetli, şanlı-şövketli, yaxşılı-yamanlı, yarağlı-yasağlı, yarlı-yoldaşlı, yerli-yatağlı, kollu-koslu gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır. atasız-anasız, davasız-dalaşsız, davasız-dermansız, évsiz-éşiksiz, gölsüz-ğanadsız, pulsuz-parasız, sessiz-semirsiz, sözsüz-sovsuz (savsız), yarsız-yoldaşsız, yérsiz-yurdsuz, yérsiz-yuvasız, yurdsuz-yuvasız, şeksiz-şübhesiz gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de +sız/+siz, +suz/+süz isimden isim yapım eki almıştır. berkden-boşdan, candan-başdan, deriden-dırnağdan gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye de -dan/-den ablatif eki

almıştır. berke-boşa, boya-başa, dağa-daşa, dile-dişe, sağa-sola, saya-sana gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -a/-e datif eki almıştır. ğabına-ğacağına, sağına-soluna gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye hem üçüncü şahıs iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -a/-e datif eki almıştır. ğabağını-gérisini, saçını-sağğallını gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye hem üçüncü şahıs iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü hem de -nı/-ni akkuzatif eki almıştır. géden-gelen, gelen-géden ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -an/-en partisip eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. çağ-çuğ, dam-dum, ğar-ğur, lat-lüt, şap-şup, tap-tup, tek-tük, nem-nüm, şey-şüy gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimedede bulunan a/e ünlüsünün, ikinci kelimedede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. ağı-acı, ata-ana, etir-enber, ğulan-ğuşğun, köhne-külte, neve-netice, sağdış-solduş, sınığ-salxağ, yalvar-yaxar, yamağ-yırtığ, yarağ-yasağ, yırtığ-yamağ gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında son ses benzerliği de görülmektedir. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuşlardır. Bu grupta yer alan ikilemeler bazı benzer özellikler taşır: qalgän-qutgän, tâpgän-tutgän gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -gän (-kän/qan) partisip eki almıştır. tâpâ- tutâ, silâb-siypâb ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye gerundium eki almıştır. âldi-ârqası, âldi-ârta gibi ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki üye -i/-si üçüncü şahıs iyelik eki almıştır. Bu türdeki ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. çağ-çuğ, çâñ-çüñ, dån-dün, şâv-şuv gibi örneklerde ise herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır; burada tek heceli ikilemede bulunan a/â/ä ünlüsünün, ikinci kelimedede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. tâ'rif-tâvsif, xandån-xuşån, yâmâq-yâsmâq, qattıq-quruq gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Kazak Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla oluşmuştur²¹⁶: dabır-dübir, jalba-julba, jalbañ-julbañ, jeme-jemde, jüdep-jadap, kãñgir-küñgir, qadaq-qudaq, qalt-qult, qapaş-qupaş, qapıl-qupıl, qara-qura, qarañ-qurañ, qatqan-qutqan, qatır-qutır, qaşır-quşır, saqır-suqır, sarq-surq, sart-surt, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tam-tum, tars-turs, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır. a>u değişimiyle oluşmuş bu ikilemeler hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur. Bunların dışında kalan ikilemelere baktığımızda; tuvğan-tuvısqan (partisip eki), tuvısqan-tuvğan (partisip eki), tırısıp-tırmısıp (gerundium eki) gibi ikilemelerin aynı kelime kökünün ve aynı ekin tekrarıyla, teginnen-tegin, tosınnan-tosın gibi ikilemeler aynı kelime tekrarı ve ilk kelimenin ablatif eki almasıyla kök şeklinde bulunan kelimenin son sesiyle benzerlik göstererek hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Azerbaycan Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla oluşmuştur: ğapış-ğupuş, ğara-ğura, ğarış-ğuruş, ğart-ğurt, gede-güde, şeşe-şüle, şelpe-şülpe, şelte-şülte, tanış-tunuş, tarağ-turuğ, yazıg-yuzuğ, kağız-kuğuz, dana-duna, dengil-düngül, kesek-küsek, kesik-küsük, a/e > u/ü değişimiyle oluşmuş bu ikilemeler hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur. Ayrıca ı>u değişimiyle oluşmuş ikileme örneklerine de rastlarız: ğırığ-ğurağ, ğırığ-ğuruğ. Bunların dışında kalan ikilemelere baktığımızda isteye-istemeye (gerundium eki), kelle-kelleye (ikinci üye datif eki) olarak hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Özbek Türkçesinde ön ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında hem iç ses hem de son ses benzerliği görülmektedir. Bu ikilemelerin çoğu, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/â/ä ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla oluşmuştur: çağır-çuğur, cãngir-cüngür, cãrañ-cürüñ, çatak-çutâq, çatır-çutur, ğacır-ğucur, gãngir-günbür, ğarç-ğurç, häyt-hüyt, häzil-hüzül, lättä-lüttä, qari-quri, qarz-qurz, şäldir-şüldir, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaq-şuq, şaraq-şuruq, şärt-şurt, şâvur-şuvur, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur, xaltä-xultä. hak-huquq, şärt-şärâit gibi ikilemeler Arapça kelimelerin

²¹⁶ İkilemeyi oluşturan ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri ses düzeni bakımından ikilemeleri incelerken daha detaylı ele alacağız.

teklük ve çokluk şekillerinden oluşmuştur. Bunların dışında sânsız-sânâqsız (isimden isim yapım eki), qalgân-qutgân (partisip eki) alarak hem ön, hem iç, hem de son seste benzerlik oluşturmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön seste benzerlik bulunan ikilemelerin bir kısmı son ses ya da iç seste benzerlik gösterirken bir kısmı da hem iç seste hem de son seste benzerlik göstermiştir. Kazak Türkçesinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin sadece bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler her üç lehçede de farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, kimi aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluştururken, kimi sadece tek heceli kelimelerde a>u değişimiyle bu benzerliği oluşturmuş kimi de kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Hem ön ses, hem iç ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler baktığımızda her üç lehçede de ikilemelerin çoğunda ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla benzerlik oluşmuştur. Burada ilgi çeken bir nokta faqir-fuqarâ, hak-huquq, şart-şarait, ğerib-ğureba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemelerde Arapça kelimelerin teklük ve çokluk şekillerinden oluşarak bir ses benzeşmesi oluşturmasıdır.

Kazak Türkçesi

Abıroy-ataq

Abısın-ajın²¹⁷

Abısın-ajınday boluw

Ağaş-at

Az-azdap

Azın-avlaq

Aldap-arba-

Aldı-aldına²¹⁸

Aldı-artı

Ara-arasında

Ata-ana

Ata-anaday

Azerbaycan Türkçesi

Ac-acına

Açığ-acığına

Açığdan-acığa

Açığ-aşkar

Açığ-aydın

Adam-adamyana

Ağac-ağaca ğoymağ (gelmek)

Ağız-ağıza vèrmek

Ağrı-acı

Ağrı-acısız

Ah-aman

Axır-axırda

Özbek Türkçesi

Âçıq-âydın

Âçıqdân-âçıq

Ahyân-ahyândâ

Âlâm-âççıq

Âlâv-âtâş

Âldi-ârqası

Âldi-ârtı

Ârzu-ârmân

Âşna-âğayni

Âşnä-âğaynigärçilik

Âz-âzdân

Âzıq-âvqat

²¹⁷ Koyu renkle belirtilen ikilemeler son ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

²¹⁸ Altı çizili kelimeler iç ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

Äkimşildik-ämürşildik	Alem-aşkar	Bäb-bärävär
Äp-ädemi	Alıb-alacağ	Bâğ-bostân
Äp-äzir	Alıb-aldatmağ	<u>Bäkârdân-bäkârgä</u>
Äp-äsem	Alma-armudluğ	Bâr-büd
Ävliye-änbiye	<u>Alt-alda</u>	<u>Bäsmä-bäs</u>
Baq-bereke	<u>Arxa-axaya vérmek</u>	<u>Bâsmä-bâş</u>
Baqısı- balger	<u>Arlı-abırlı</u>	<u>Betmä-bet</u>
Baqşa-bav	<u>Arsız-abırsız</u>	<u>Bilär-bilmäs</u>
Bal-bul: bal-bul januv	Ata-ana	<u>Birdân-bir</u>
Bap-baysaldı	Ata-analı	<u>Birmä-bir</u>
Bap-balğın	Ata-anasız	<u>Bolär-bolmäs</u>
<u>Barar-barmas</u>	Atalı-analı	<u>Bom-boş</u>
<u>Baspa-bas</u>	Atasız-anasız	Büs-bütün
<u>Bekerden-beker</u>	<u>Ayağ-ayağa</u>	Çağ-çuğ
<u>Bet-betimen</u>	<u>Ayrı-ayrılığda</u>	<u>Çağır-çuğur</u>
<u>Betpe-bet</u>	<u>Bağ-bağat</u>	Cähd-cädäl
<u>Bolar-bolmas</u>	<u>Bağ-bağatlı</u>	<u>Çälä-çülpä</u>
<u>Bolarda-bolmay</u>	<u>Bağ-bağça</u>	Cän-cädäl
<u>Bostan-bosqa</u>	Bağ-bere	Cän-cähd
Büp-bütün	<u>Bağça-bağ</u>	Çän-çün
<u>Biliner-bilinbes</u>	<u>Bağlı-bağatlı</u>	<u>Çängir-cüngür</u>
Bip-biyik	<u>Bağlı-bağçalı</u>	<u>Çärän-cürün</u>
Bip-birdey	Bas-boş	Cär-culğa
Bir-birlep	<u>Baş-başa</u>	<u>Çätäk-cutâq</u>
Birimen-biri	Baş-béyin	<u>Çatur-çatur</u>
<u>Göy-göyle-</u>	<u>Başdan-başa</u>	Çippä-çin
<u>Dabır-dübir</u>	<u>Başlı-başına</u>	<u>Çizmä-çiziq</u>
<u>Daqpa-daq</u>	<u>Başlı-başınalığ</u>	Dälä-däşt
<u>Dala-dalasın şığaruv</u>	Bayır-baca(ğ)	Dâm-däräksiz
Dal-dul	Bebri-beyan	Dän-dün
Dap-dayın	Bend-bere	Däv-däräk
Dap-darday	Berk-boş	Däv-däraxt
Dav-damay	Berkden-boşdan (çıxmağ)çıxarmağ	Dokân-dästgäh
<u>Dälme-däldik</u>	Berke-boşa düşmek (salmağ)	Dost-duşmân
<u>Dälme-däl</u>	Berli-bezekli	Duppa-durust
Dändi-daqıl	Berr-biyaban	<u>Elmä-el</u>
Däp-däl	Berrü biyaban	<u>Eşikmä-eşik</u>
Däri-därmek	Bet-benz	<u>Faqir-fuqarâ</u>

Dop-domalaq
 Dos-duşpan
 Döp-döñgelek
Ekevdən-ekev
Emin-erkin
Estiler-estilmes
Esikpe-esik
 Jağınıp-jalpay–
 Jadap-jüde–
 Jaydan-jay
 Jay-jayına
 Jay-japsar
Jaqsılı-jamandı
 Jaqın-jora
 Jaqın-juvıq
 Jaqın-jurağat
 Jalañaş-jalpı
 Jalap-jalma–
 Jalap-juqta–
Jalba-julba
Jalbañ-julbañ
Jalğızdan-jalğız
 Jalğız-jalqı
 Jalğız-jarım
 Jalma-jan
Jamandı-jaqsılı
 Jaman-jävtik
 Jamap-jasqa–
Jandı-jaqtı
Jandı-jansız
Jan-jaq
 Jan-jaqtağı
 Jan-jaqtan
Jan-jaqtı
 Jan-januvar
 Japa-jalğız
 Jap-jazıq
 Jap-jaylı

Bir-birine vurmağ
Birden-bire
 Bire-bés
Bire-bir
Boğaz-boğaza
 Boş-bikar
Boş-boşuna
Boy-boya vérmek
Boya-başa yétirmek (çatdırmağ,
çıxarmağ)
 Boy-buxun
 Boy-buxunlu
Boylu-buxunlu
 Boyun-boyuna durmağ (vérmek)
 Böyük-kıçik
Böyür-böyüre
Büküb-bükmelemek
 Cah-calal
 Cah-calallı
Cahlı-cuhul
Cami-cem
Candan-başdan kéçmek
Cana-cuna
 Can-ciyer
Canlı-cansız
 Cemi-cümletanı
 Ceng-cidal
 Cır-cında
Cır-cındır
 Cidd-cehd
Cildden-cilde girmek
 Cini-Cefer goşunu (kimi)
 Cövr-cefa
Çağ-çuğ
 Çala-çölek
 Çala-çuxur
 Çala-çuxurluğ
 Çal-çap

Fisk-fücür (fısku fücür)
Fısqı-fäsâd
 Fitnä-fäsâd
Ğacır-ğucur
 Ğala-ğávur
Ğälmä-ğäl
 Ğam-ğussa
Ğängir-ğünbür:
ğängir-ğünbür suhbät
Ğarc-ğurc
 Ğärd-gubâr
Hak-huquq
 Xâr-xas
Häyt-hüyt (degüncä)
Häzil-hüzül
 Hüzür-hälävät
İzmä-iz
Kämdän-käm
 Käm-köst
 Kap-kättä
 Keçä-kündüz
Ketmä-ket
 Kiyim-keçäk
Köm-kök
Kör-köränä
Kulf-kälit
 Küppä-kündüz
Lâp-lâyıq
Lâppä-lâyıq
Lättä-lüttä
Mâl-mülk
 Momin-qâbil
 Murâd-maqsâd
Nämmä-nâm
 Nâm-nişânsiz
 Nân-nämäk
 Nârx-nävâ
Nâsl-näsâb

Jap-jaqsı	Çal-çarpaz	<u>Nävbätmä-nävbät</u>
Jap-jaña	Çal-çeper	Näzär-näfäs
Jap-jaqın	Çalib-çapma	Nâz-ne'mät
Jap-jalañaş	Çalib-çapmağ	Nest-nâbud bolmaq
Jap-jalpaq	Çalib-çağırmağ	<u>Ölä-ölgüncä</u>
Jap-jaman	Çalı-çırpı	<u>Öz-özidän</u>
Jap-jarıq	Çalı(n)-çapraz	Pälä-pärtiş
Jap-jas	Çalışıb-çapalamağ	Qaddi-qâmät
Jap-jasil	Çay-çörek	<u>Qalgän-qutgän</u>
<u>Jarım-jartı</u>	Çayır-çemen	<u>Qancädän-qançä</u>
Jasav-jabdıq	Çek-çevir	Qâp-qârâ
Jas-jeleñ	<u>Çıl-çılpağ</u>	<u>Qarama-qarşı</u>
Jasırıp-jap-	Çıl-çırpı	<u>Qari-qartän</u>
Jata-jastana	<u>Çiyin-çiyine</u>	<u>Qari-quri</u>
Jat-jurağat	Çoban-çoluğ	<u>Qarz-qurz</u>
Jav-jorıq	Çolma-çocuğ	<u>Qatmä-qat</u>
Jayav-jalpı	Çör-çöp	<u>Qattıq-quruq</u>
Jayma-jay	Çul-çuxa	Qavm-qarındaş
Jebir-jesir	Dad-damağ	Qazi-qartä
Jegjat-jurağat	Dad-duz	Qıp-qızıl (Qıp-qızıl)
Jekpe-jek	Dadlı-duzlu	Qollâb-quvvätlä-
Jelegey-jelpi	<u>Dağ-daş</u>	<u>Qoni-qoşni</u>
Jele-jort-	Dağa-daşa düşmek	<u>Qoşçı-qolâncı</u>
Jelep-jebe-	Dağ-dere	<u>Qovärdä-qovmäy</u>
<u>Jeme-jem: jeme-jemge</u>	<u>Dal-dala</u>	Qup-quruq
<u>kelgende</u>	<u>Dal-dalı</u>	Qurt-qumursqa
<u>Jeme-jemde</u>	Dam-daş	Şäk-şübhä
Jemis-jiydek	Dam-divar	Şäk-şübhäsiz
Jeñil-jelpi	Dam-dum	<u>Şäldir-şüldir</u>
Jep-jeñil	Dana-doluğ	Şân-şäräf
<u>Jer-jerden</u>	<u>Dana-duna</u>	<u>Sänsiz-sänâqsiz</u>
Jer-jiyhan	<u>Danğır-dunğur</u>	Şân-şührät (şânü şührät)
Jermen-jeksen	<u>Danlayıb-dansamağ</u>	<u>Şapır-şupur</u>
<u>Jeter-jetpes</u>	Dar-düdük	<u>Şaqır-şuqur</u>
Jetim-jesir	<u>Daş-daşa</u>	<u>Şaq-şuq</u>
Joq-jutañ	Daş-divar	<u>Saraq-şuruq</u>
Joq-jitik	Dava-dalaş	<u>Särbä-sär</u>
Joq-jutañdıq	Dava-derman	

Joldas-jora	Dava-döyüş	<u>Särt-särâit</u>
<u>Joldı-jolsız</u>	Davasız-dalaşsız	<u>Särt-surt</u>
Jol-joba	Davasız-dermansız	<u>Sâşmä-şâşär</u>
Jol-joralğı	Dayanıb-durmağ	<u>Sâşmä-şâşärlik</u>
Jol-jönekey	Dayanıb-duran yérde	Sävdâ-sâtıq
<u>Jolma-jol</u>	Def-dumbul	Sävğa-sälâm
Jora-joldas	Defe-darağ	Şäv-şuv
<u>Jora-joralğı</u>	Deli-divane	<u>Şâvur-suvur</u>
Jön-joralğı	Deli-dolu	Şâx-şäbbä
Jota-jon	Delik-déşik	Sâyä-sälqın
<u>Jöndi-jönsiz</u>	Delik-déşikli	Säyr-sâyähät
Jön-joba	Delme-déşik	Sihät-sälâmät
Jön-josıq	<u>Dem-deme vérmek</u>	Sihät-sälâmätlik
Jön-josıqsız	Dem-desgah	Şıkvä-şikâyät
Jöp-jöndi	Dem-desgahlı	Siläb-siypäb
Julın-jüyke	<u>Demir-dümür</u>	Sip-sillik
Jup-juvan	Demli-desgahlı	Şirin-şäkär
Jup-juvas	Den-düş	Sir-sinäät
Jup-jubimen	<u>Dene-denelik</u>	<u>Sözmä-söz</u>
Jup-juqa	<u>Dengil-düngül</u>	<u>Sulh-sälâh</u>
Jup-jumsaq	Derd-dil	Süpürüb-sidirimäq
Jüdep-jadap	Derdi-dil	Tä'rif-tävsif
<u>Jüzbe-jüz</u>	Deriden-dırnağdan çıxmağ	Tâb-tâqat (täcu taxt)
Jün-jurqa	<u>Derinden-derin</u>	Täg-tämür
<u>Jıldan-jılğa</u>	Derman-dava	Täg-taxt
Jılma-jıl	Derman-davacat	Tälân-tärâc
Jılı-jumsaq	<u>Deyer-deymezine</u>	Tälâş-tärtiş
Jim-jılas	Déyib-danışma	Tâpä- tutä
Jim-jirt	Déyib-danışmağ	Tâpgän-tutgän
Jın-jıbrır	<u>Deviş-düyüş</u>	<u>Tapıra-tupur</u>
Jıp-jıynaqı	Deyib-dolaşmağ	<u>Tapır-tupur</u>
Jıp-jıltır	<u>Dilden-dile düşmek (gezmek)</u>	Täppä-taxt
Jıp-jılı	Dil-delalet	Täppä-täyyâr
Jıra-jılğa	Dil-diş	Tâp-tâzä
Jırtıq-jamav	Dilde-dişde dolaşdırmağ	<u>Taqır-tuqur</u>
Jıp-jıñışke	Dile-dişe düşmek	<u>Täsir-tüsür</u>
Zeyin-zerde	Dil-dodağ	Tâş-tärâzi
Zerde-zeyin	Dil-dodağını gemirmek	Tävba-täzärrü

Zorlap-zombılap	Dil-dodağı gurumağ	Tecäb-tergä–
Zorlıq-zombılıq	<u>Dilli-dilaver</u>	Temir-tersäk
Zım-ziya	<u>Dilli-dilaverlik</u>	Teñ-tüş (teñü tüş)
Zil-zapıran	Dinc-dinmez	<u>Tikkämä-tikkä</u>
Zip-zildey	Dinib-danışmağ	Tinç-tätuv
<u>Känğir-künğir</u>	Dinib-danışmamağ	Tinib-timçimäs
Käp-käri	<u>Dinmez-danışmaz</u>	Tökis-tügäl
<u>Kez-kezimen</u>	<u>Dir-dirrik</u>	Tolä-tökis
<u>Key-keyde</u>	Diş-damağ	Töppä-toğrı
Keldi-ketti	Divan-dere	<u>Üstmä-üst</u>
<u>Keler-kelmes</u>	<u>Diz-dize</u>	<u>Vağır-vuğur</u>
Keler-keter	<u>Diz-dizi</u>	<u>Xaltä-xultä</u>
<u>Keli-kelsap</u>	<u>Dodağ-dodağa</u>	Xâm-xatälä
<u>Kelimdi-ketimdi</u>	<u>Doğrudan-doğruya</u>	Xandän-xuşän
Kelin-kepşik	<u>Doğrudan-doğrusu</u>	Xas-xaşäk
<u>Kemde-kem</u>	Doğru-dürüst	Xätin-xaläc
Kem-ketik	Dolam-dolaşığı	Xat-xabär
Kep-kelte	Dost-doğma	Xavf-xatär
Kep-keñ	Dost-düşmen	Xılma-xıl ²¹⁹
Kese-köldeneñ	Dör-döşek	<u>Yäkkämä-yäkkä</u>
Kese-köldeneñde–	<u>Döş-döşe gelmek</u>	Yâlgân-yäşik
<u>Kes-keste–</u>	Dür-düyün	<u>Yämäq-yäsmäq</u>
Keskin-kelbet	Dür-düyünçe	Yäm-yäşil
<u>Kev-keve–</u>	<u>Düşeri-düşmezi olar</u>	Yäñil-yälpi
Kiyim-keşek	<u>Düşünüb-daşınmağ</u>	Yäni-yer
<u>Köbine-köp</u>	Düz-doğru	<u>Yänmä-yän</u>
<u>Közbe-köz</u>	Düz-dünya	Yäp-yälängäç
Köylek-könşek	<u>Düz-düzüne</u>	Yäp-yäñi
Köl-kösir	<u>Düz-düz yana</u>	<u>Yärim-yärti</u>
Köne-köski	Edeb-erkan	Yigit-yälän
Köñil-küy	Edeb-erkanlı	<u>Yılmä-yıl</u>
Köpe-körnev	Edebli-erkanlı	Yırtıq-yämäq
Köp-körim	Edl-edalet	<u>Yolmä-yol</u>
<u>Köpten-köp</u>	Eger-esgik	<u>Yol-yoläkäy</u>
Köptep-kölemdep	Eyri-eskik	Yol-yorıq

²¹⁹Bu ikileme bazı sözlüklerde xılma-xıl şeklinde geçmekte, bazılarında xılmä-xıl şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, a.g.e.))den yararlandık. Kılavuzda geçen xılmäkelimesini kullandık.

<u>Köriner-körinbes</u>	Eger-esgiklik	Yumälâq-yâstıq
Küldi-kömeş	Ehdi-etig	<u>Yüzmä-yüz</u>
Küldi-küyeleş	Ehli-élm	Zähär-zaqqum
Kül-kübir	Ehli-éşg	Zärär-zähmät
<u>Künäsizdan-künäsiz</u>	Ehli-eyal	Zeb-ziynät (zebi
<u>Künbe-kün</u>	<u>Ekin-ekenecek</u>	ziynät)
<u>Künbe-küngi</u>	Eks-emel	Zer-zäbär (qıl-) (zerü
<u>Künbe-kündik</u>	<u>El-elbet</u>	zäbär)
<u>Künnen-künge</u>	<u>Elden-ele düşmek (kéçmek)</u>	Zil-zämbil
<u>Kimde-kim</u>	<u>Élden-éle</u>	Ziyân- zähmät
Kip-kişkene	É'lani-éşg (é'lani-mehebbet) étmek	Zormä-zoräki
Kip-kişkentay	<u>El-ele</u>	
Kir-küyeleş	<u>Elif-elbet(te)</u>	
Qağaz-qalam	Erşi-e'la	
<u>Qadaq-qudaq</u>	Eser-elamet	
Qadir-qasiyet	<u>Ésider-éşitmez</u>	
Qajır-qayrat	Etir-enber	
Qaz-qatar	Év-éşik	
Qazı-qarta	Évli-éşikli	
Qayğı-qasiret	Évsiz-éşiksiz	
<u>Qay-qaydağı</u>	Evvel-elde	
<u>Qay-qaysı</u>	Ezab-eziyyet	
Qalam-qağaz	Ezab-eziyetli	
<u>Qalğan-qutqan</u>	Eziz-erköyün	
<u>Qalt-qult</u>	Fitne-fesad	
Qam-qareket	Ġabağını-gérisini düşünmek	
Qannen-qapersiz	<u>Ġabağ-ğabağa</u>	
<u>Qapaş-qupaş</u>	Ġabağ-ğarşı	
Qap-qalıñ	Ġabağ-ğenşer	
Qap-qara	Ġab-ğacağ	
Qap-qarañğı	Ġabına-ğacağına sığmamağ	
Qap-qattı	Ġab-ğaşıg	
<u>Qapıl-qupıl</u>	Ġab-ğazan	
<u>Qaradan-qarap</u>	Ġaç-ağ-ğuldur	
<u>Qara-qura</u>	Ġaç-ğov	
Qarama-qaysı	<u>Ġah-ğahı</u>	
Qarama-qaysılıq	Ġalın-ğayım	
<u>Qarama-qarsı</u>	Ġanad-ğuyruğ bağlamağ	

<u>Qarama-qarsılıq</u>	Ġanlı-ġaçaġ
<u>Qarañ-qurañ</u>	Ġanlı-ġadalı
<u>Qaraptan-qarap</u>	Ġanun-ġayda
Qarġa-quzġın	<u>Ġapı-ġapıya</u>
Qarım-qatınas	<u>Ġapıs-ġupus</u>
Qarın-qajaq	Ġara-ġorxu
Qas-qabaq	Ġara-ġovma
Qatar-qurbı	<u>Ġara-ġura</u>
Qat-qabat	Ġar-ġur
<u>Qatqan-qutqan</u>	Ġarġa-ġuzġun kimi tükül(üş)mek
Qatın-qalaş	<u>Ġarın-ġarına</u>
<u>Qatır-qutır</u>	<u>Ġarıs-ġurus</u>
<u>Qav-qavla-</u>	<u>Ġarma-ġarışıġ</u>
Qavlı-qarar	<u>Ġarma-ġarışıġlıġ</u>
Qavın-qarbız	<u>Ġarşı-ġarşıya</u>
Qavıp-qater	<u>Ġart-ġurt</u>
<u>Qasır-quşır</u>	Ġaş-göz atmaġ (oynatmaġ)
Qiy-qoqıs	Ġaş-gözle danışmaġ
Qiysıq-qıñır	Ġat-ġarış
<u>Qiyt-qiytta-</u>	Ġat-ġarışıġ
Qiyın-qıspaq	Ġat-ġarışlıġ
Qiyın-qıstav	Ġatma-ġarışıġ
Qiyal-ġajayıp	Ġayda-ġanun
Qoy-qozı	Ġaynayıb-ġarışmaġ (ġovuşmaġ)
Qoyşı-qolañ	<u>Ġécden-ġéc</u>
<u>Qoldan-qolġa</u>	Ġéce-gündüz
Qoldap-qoştap	Ġécesi-gündüzü olmamaġ
<u>Qolma-qol</u>	Ġéce-gündüzlü
Qonaq-qopsı	Ġéce-gündüzlük
<u>Qonar-qonbastan</u>	Ġéceli-gündüzlü
Qoñsı-qolañ	Ġedd-ġamet
Qop-qoñır	Ġedd-ġametli
Qop-qoyu	<u>Ġede-ġüde</u>
Qora-qopsı	Ġéden-gelen
Qos-qostap	Ġéder-gelmez
Qosşı-qolañ	Ġédib-gelme
Qoyan-qoltıq	Ġédib-gelmek
Qoyan-qoltıqtas-	Ġedir-ġiymet

Qoyarda-qoymay

Quba-qup

Quda-qudağiy

Quz-qiya

Qul-qutan

Qup-quv

Qup-qurğaq

Qurbı-qurdas

Qurdan-qur

Qurt-qumırsqa

Qız-qırqın

Qıl-qıbir

Qım-ğuvıt

Qım-qiyğaş

Qıp-qızıl

Qısıla-qımtırıla

Qısılıp-qımtırıl–

Qıt-qıtta–

Lek-legimen

Lep-lezde

Maqal-mätel Mal-mülik

Map-mayda

Mäz-meyram

Män-mağına

Mop-momaqan

Mom-momın

Möp-möldir

Muñ-muqtaj

Mup-muzday

Mup-muntazday

Miñ-märtebe

Miñ-million

Naqaqtan-naqaqNaqpa-naq

Näp-näzik

Nıp-nıq

On-ondap

Ğedli-ğametli

Geldi-ğéder

Geldi-ğédergi

Gelen-ğéden

Gel-ğét

Ğelibden-ğelibe girmek

Gelib-ğéden

Gelin-ğız

Geliş-ğédiş

Ğem-ğubar

Ğem-ğüsse

Ğénden-ğéne

Général-ğubérnator

Général-gubérnatorluğ

Ğepik-ğuruş

Ğerib-ğüreba

Ğesd-ğerez

Ğét-gel

Ğét-gele salmağ

Ğétl-ğaret

Ğét-ğéde

Ğéyri-ğabil

Ğéyri-ğabilik

Ğéyri-ğanuni

Ğéyri-ğanunilik

Ğéyri-ğenaetbexş

Ğéyri-ğeti

Ğéyri-ğetilik

Ğılinc-ğalxana çıxmağ

Ğılinc-ğılınca gelmekĞır-ğıcĞır-ğıraĞırğ-ğurağĞırğ-ğuruğ

Ğırım-ğırtı(ğ)

Ğır-ğırt

Ğıs-ğıvrağ

Ğızıl-ğırmızı

Op-oñay	Ġızıl-gümüş
Op-oñdı	Ġiléy-güzar
<u>Orni-ornimen</u>	Ġiléy-güzarlıĠ
<u>Orındı-orınsız</u>	Ġohum-Ġardaş
<u>Orın-ornimen</u>	Ġohum-Ġuda
<u>Orın-ornına</u>	Ġollu-Ġanadlı
<u>Otılar-otırmas</u>	Ġol-ĠabırĠa
<u>Özdi-özi</u>	Ġol-ĠabırĠasını ezmek (ĠırmaĠ, Ġırıb
<u>Öz-özi</u>	tökmek)
<u>Öz-özinen</u>	Ġol-Ġanad
<u>Özimen-özi</u>	Ġol-Ġanadı açılmaĠ
<u>Özinen-özi</u>	Ġol-Ġıç
<u>Özin-özi</u>	Ġol-Ġola
<u>Öle-ölgense</u>	Ġolsuz-Ġanadsız
<u>Öler-ölmes</u>	ĠonaĠ-Ġara
Ölip-öş-	ĠonaĠ-Ġaralı
Önip-ös-	<u>Ġonu(m)-Ġonşu</u>
Öp-oñdı	Ġohum-Ġonşu
Öp-ötirik	ĠoruĠ-ĠaytaĠ
Ösek-ötirik	ĠoruĠ-ĠaytaĠsız
Ösip-ön-	Ġoyun-Ġuzu
Ösip-örbi-	Ġör-Ġötür
<u>Para-par</u>	Ġötür-Ġoy
Parıq-parasat	Ġövsı-Ġüzéh
Pır-pırla-	<u>Ġöy-Ġöverti</u>
Pış-pıšta-	<u>Ġöy-Ġövertilik</u>
<u>Ret-retimen</u>	Ġözel-Ġöyçek
<u>Sayma-say</u>	Ġöz-Ġaş
Say-sala	Ġöz-Ġaşını oynatmaĠ
Say-süyek: say-süyegi sırqırav	<u>Ġöz-Ġöze</u>
(şımırılav)	Ġöz-ĠulaĠ olmaĠ
<u>Saqır-suqır</u>	Ġuba-Ġaz
SalĠirt-salaq	ĠuĠ-Ġu
Saldır-salaq	<u>ĠulaĠ-ĠulaĠa</u>
Saldır-salaqtıq	Ġulan-ĠuşĠun
Salqın-salĠirt	Ġuldur-ĠaçaĠ
Sal-seri	Ġul-Ġaravaş
Salt-sana	Ġurd-Ġuş

Sana-sezim	<u>Ğurdu-ğurduya düşmek</u>
Sap-salqın	<u>Günden-güne</u>
Sap-sarı	<u>Günü-günden</u>
<u>Sap-sav</u>	<u>Gün-günorta</u>
<u>Sarq-surq: sarq-surq etüv</u>	Gün-güzeran
<u>Sart-surt</u>	<u>Haçandan-haçana</u>
<u>Satır-sutır</u>	Hağg-hésab
Savda-sattıq	Hağg-hésabı çürütmek (üzmek)
Sav-sälemet	Hağg-hésabını vérmek
Savıq-sayran	<u>Haldan-hala düşmek</u>
Savıt-sayman	Hal-hazır
Sälem-savqat	<u>Xalı-xalça</u>
Sän-saltanat	Xanım-xatın
Sän-saltanattı	Haray-heşir
Sebep-saldar	Xas-xalis
<u>Seldir-selev</u>	Hedd-hésab
Sep-seldir	Heddi-hésabı olmamağ
Sep-sergek	<u>Hedd-hüdüd</u>
Soqa-sayman	Hedsiz-hésabsız
Sop-solğın	<u>Hedsiz-hüdüdsuz</u>
<u>Sop-sopaq</u>	<u>Hele-helbet</u>
Sorlı-sortañ	<u>Herfi-herfine</u>
Sorpa-su	<u>Herki-herkilik</u>
<u>Sözbe-söz</u>	Hesb-hal
Sup-suvıq	Xetir-hörmet
Sup-sur	Xetti-herket
Süyek-sayaq	Xettü-xal
Süp-süykimdi	<u>Xırda-xuruş</u>
Süp-süyrik	<u>Xırım-xırda</u>
Süp-süyir	Xof-xeter
Sıy-sıbağa	<u>Hoydu-hoyduya götürmek</u>
Sıy-sıyapat	Xurd-heşil
Sılanıp-siypanıp	Xurdu-hemir
Sılap-siypa-	İç-içalat
Sın-siypat	<u>İlden-ile</u>
Sın-sımbat	<u>İllerden-ile</u>
Sıp-sıldır	<u>İnceden-inceye</u>
Sıp-sıpayı	<u>İster-istemez</u>

Sır-siypat	<u>İsteve-istemeve</u>
Sır-sımbat	<u>Kağız-kuğuz</u>
<u>Taylı-tayaq</u>	Kar-kor
Tay-tuvlaq	<u>Kasıb-kusub</u>
<u>Taqıl-tuqıl</u>	Kele-kötür
Taqır-taza	Kele-kötürleşdirme
Talan-taraj	Kele-kötürleşdirmek
Talap-talğam	Kele-kötürleşme
Talap-tilek	Kele-kötürleşmek
Talasa-tarmasa	Kele-kötürlük
Talas-tartıs	<u>Kelle-kelleve gelmek (durmaq)</u>
<u>Tam-tum</u>	<u>Kelme(si)-kelmesine</u>
<u>Tam-tumdap</u>	Kem-karastı
Tamır-tanı	Kem-kesir
Tapa-tıp	Kem-kesirli
Tapqan-tayanğan	Kend-kesek
Tap-taza	Kendli-kesekli
Tap-taqır	Kendli-kütlü
Tap-tuynaqtay	<u>Kesek-küsek</u>
<u>Tars-turs</u>	<u>Kesik-küsük</u>
<u>Tarsıl-tursıl</u>	<u>Kim-kimse(ne)</u>
Tartuv-taralğı	Kin-küdüret
Tartıs-talas	Kol-kos
Tas-talqan	Kol-koslu
<u>Tasır-tusır</u>	Kollu-koslu
Tatuv-tätti	Kor-kobud
<u>Tatır-tatımas</u>	Kor-korane
Tavlı-tastı	Köç-külfet
<u>Tav-tas</u>	Köç(lü)-külfetli
Tav-töbe	Köhne-külte
Täj-taq	Köhne-kürüş
Täy-täylä-	Köklü-kömecli
Tälim-tärbiye	Kül-külfet
Täp-tätti	Kürek-küreye vérmek
Täp-tävır	Küy-kelek
<u>Teginnen-tegin</u>	Küy-kelekle
<u>Tezbe-tez</u>	Küy-kelekçi
<u>Tekten-tek</u>	<u>Lağ-loğaz</u>

<u>Tekten-tekke</u>	<u>Lağ-loğaza goymağ</u>
Telegey-teñiz	Lat-lüt
Teli-tentek	Lénd-liz
Temir-tersek	<u>Lés-léşe gatmağ (çatmağ)</u>
<u>Teñbe-teñ</u>	<u>Ling-lingi</u>
Tepe-teñ	<u>Lotu-lotuyana</u>
Tepe-teñdik	<u>Mal-mülk</u>
Tep-tegis	Mal-madar
Terlep-tepşi-	Mat-mebhut
Tiyn-teben	<u>Mat-meettel</u>
Toy-tamaşa	Meclisi-müessisan
Toy-tobır	Merd-merdane
Toy-tomalaq	<u>Merdü-merdane</u>
Toqtı-torım	<u>Mülk-mal</u>
Tomağa-tuyıq	<u>Münasibetli-münasibetsiz</u>
Top-tolıq	Nam-nişan
<u>Tosınnan-tosın</u>	<u>Naz-nazı</u>
<u>Töteden-töte</u>	Naz-nevaziş
<u>Tuvğan-tuvısqan</u>	<u>Nefes-nefese</u>
<u>Tuvradan-tuvra</u>	Nem-nüm: nem-nüm étmek (élemek)
Tuv-talaqay	<u>Nesilden-nesle</u>
Tuv-talaqayla-	Neşvü-nüma
<u>Tuvısqan-tuvğan</u>	Neve-netice
<u>Tuvis-tuvma</u>	Nezir-niyaz
<u>Tuqım-tuqiyan</u>	<u>Nöğtesi-nöğtesine</u>
Tulğa-turpat	Nöğtëyi-nezer
Tup-tuqıl	Bu nöğtëyi-nezerden
Tup-tuldır	Növ`i-beşer
Tup-tunıq	Od-ocağ
Tup-tutas	<u>Olan-olmaz</u>
<u>Tur-turla-</u>	<u>Ölüb-öldürme: ölüb-öldürme</u>
<u>Tuspa-tus</u>	<u>çıxmağ</u>
<u>Tus-tustan</u>	<u>Ölüb-öldürmek</u>
<u>Tün-tünek</u>	<u>Ötür-ötüre: ötür-ötüre salmağ</u>
Tüp-tüzüv	<u>Öz-özlüyümde (öz-özlüyünde)</u>
Tüp-tuqiyan	<u>Öz-özlüyünde</u>
Tür-tügel	<u>Öz-özüne</u>
Tım-tıraqay	Pallı-paltarlı

Tırım-tıraqay	<u>Pal-paltarlı</u>
Tım-tıraqayla-	<u>Pal-paltar</u>
Tım-tırıs	Pay-püşk
Tıp-tiypıl	<u>Pence-penceye gelmek</u>
Tıp-tiyanaqtı	<u>Pinğ-pong</u>
Tıp-tınıq	<u>Pişim-pişimle</u>
Tıp-tınış	<u>Piş-pişi</u>
<u>Tırısıp-tırmısıp</u>	Pul-para
<u>Tikeden-tik</u>	Pul-pene
<u>Tilden-tilge</u>	Pulsuz-parasız
Tilek-talap	<u>Rengden-rengə girmek (düşmek)</u>
Tip-titney	Ruhi-revan
<u>Tip-tik</u>	<u>Saatdan-saata</u>
Tip-tike	<u>Sabah-şabaha salmağ</u>
<u>Uzınnan-uzaq</u>	Saçlı-sağğallı
Up-uzaq	Saç-sağğal
Up-usaq	Saçını-sağğallını ağarmağ
Up-uyañ	Saçı-sağğalı bir-birine ğarışmış
<u>Üydi-üy</u>	Saçının-sağğalının ağaran vaxtında
<u>Üyme-üy</u>	Saç-sağğalın deyirmanda ağartağ
<u>Üydi-üyine</u>	Sağına-soluna göz gezdirmek
Üp-ülken	Sağdış-solduş
<u>Üsti-üstine</u>	Sağ-salamat
<u>Üş-üşten</u>	Sağ-salamatlığ
Xat-xabar	Sağ-sol
Şaban-şardağ	Sağa-sola sovurmağ
Şadır-şalkes	Satıb-sovmağ
Şala-şarpı	Satıb-sovurmağ
Şalğay-şalı	Saya-sana: saya-sana salmağ
Şal-şaqıt	Say-sécme
Şal-şavqan	Sefil-sergerdan
<u>Şalınar-şalınbas</u>	Seliğe-sahman
Şama-şarıq	Seliğe-sahmanlı
Şama-şarqınşa	Sélli-sulu
Şam-şırağ	Sél-su
Şañ-şuñ	Sél-sucağ
Şap-şağın	Ser-sahman
<u>Şap-şaq</u>	<u>Ses-sese vérmek</u>

Şarşap-şaldıq-	Ses-seda
Şat-şadıman	Ses-semir
<u>Satır-sutır</u>	Sessiz-semirsiz
Şeksiz-şetsiz	Sévip-séçmek
Şen-şekpen	Sınığ-salxağ
<u>Şer-şermen</u>	Sınığ-sökük
<u>Şer-şermendi</u>	Silib-süpürmek
Şetsiz-şeksiz	Sil-süpür
Şiymay-şatpaq	Sir-sifet
Şop-solaq	Sir-sifetini turşutmaq (yığmaq)
Şöp-şalam	Solub-saralmağ
Şup-şubar	<u>Sonradan-sonraya</u>
Şup-şuñqır	<u>Sorağ-sorağla</u>
Şıbn-şirkey	Sorğu-sual
Şığar-şıqpastan	Sör-söküntü
Şım-şımdap	Söz-sov
Şım-şıtırıq	Söz-söhbət
Şıp-şırğasız	Sözsüz-sovsuz (savsız)
Şip-şiyki	Sür-sümük
İp-ıqşam	Şad-şalayın
İp-iñğaylı	Şax-şevel
İp-ıstıq	Şanlı-şerafetli (şöhretli)
İzbe-iz	Şanlı-şövketli (şöhretli)
İp-iri	<u>Bağrı (ürevi) şanı-şan olmağ</u>
	Şan-şerafet
	Şan-şövket (şöhret)
	Şe'n(ü)-şövket
	Şap-şup
	<u>Şar-şar(la)</u>
	<u>Şekilden-şekle</u>
	Şekk-şübhe
	Şekk-şübheden çıxartmaq
	Şekk-şübhesiz
	Şeksiz-şübhesiz
	<u>Şele-silte</u>
	<u>Şele-süle</u>
	<u>Şele-sülpe</u>
	<u>Şelpe-sülpe</u>

Selte-sülte

Şenlik-şadlıg

Şen-şerafet

Şert(i)-şurut**Şey-şüy**

Şeytan-şuğul

Şilim-şehre

Şil-küt

Şimal-şerg

Şir-şekil

Şit-sor: şitini-şorunu çıxartmaq

Tab(ü)-tağet

Tab(ü)-tavan

Tac-taxt

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Tağ-tağla**Tanış-tunuş****Tap-tup****Tarağ-turuğ**

Tay-tuş

Tebden-tebe düşmek**Teher-töhür**

Tek-tenha

Tek-tük Tepik-tepiye vérmek (gelmek)

Toplu-tüfengli

Top-tüfengli

Top-topxana

Top-tüfeng

Tor-top

Toz-torpağ

Toz-torpağlı

Toz-tozanağTöküb-töküşdürmekTör-töküntüTör-töküntülüUzağdan-uzağa

Uzun-uzadı

Üst-üst(de)

Üreyi dağ-dağa düşmek

Üreyine ğara-ğura gelmek

Üst-üste

Üz-üze

Vaxtlı-vaxtsiz

Vaxtdan-vaxta

Vaxtlı-vaxtında

Vezir-vüzera

Yaxıb-yandırıcı

Yaxıb-yandıрмаğ

Yaxıb-yıxmağ

Yaxşılı-yamanlı

Yaxşı-yaman

Yaxşı-yamanlığ

Yalan-yanlış

Yalmanıb-yaltağlanmağ

Yalvarıb-yaxarmağ

Yalvarıb-yapışmağ

Yalvar-yaxar

Yalvar-yapış

Yal-yalman

Yal-yamac

Yamağ-yırtığ

Yaman-yaxşı

Yandırıb-yaxmağ

Yanıb-yaxılmağ

Yan-yana

Yan-yanaşa

Yan-yancağ

Yan-yanı

Yan-yöre

Yarağlı-yasağlı

Yarağ-yasağ

Yarı-yarımçı(lı)ğ

Yarı-yarıya

Yar-yarağlı

Yarlı-yarışıqlı Yar-yarışıqlı**Yarlı-yoldaşlı**

Yar-yoldaşlı

Yarsız-yoldaşsız

Yar-yancağ

Yar-yarağYar-yarışığ

Yar-yoldaş

Yaydan-yayaYazdan-yaza

Yazıb-yaratmağ

Yazıg-yuzuğYéniden-yéniYérli-yérinde**Yérli-yatağlı**Yérli-yérsiz**Yérsiz-yurdsuz****Yérsiz-yuvasız**

Yér-yémiş

Yér-yérden

Yér-yurd

Yétim-yésir

Yéyib-yatmağ

Yırtıg-yamağ

Yır-yığış

Yor-yoxsul

Yör-yöndem

Yurdsuz-yuvasız

Yurd-yuva

Yurd-yuvasız

Yüngül-yarağ

Zendéyi-zehle: zendéyi-zehlesi gétmek

Zendéyi-zehlesini: zendéyi-zehlesini

aparmağ

Zerli-zibalı

Zer-zibalı

Zer-zerbaft

Zer-ziba

Zer-ziver

Zıġ-zımġır

Zir-zeber

Zir-zibil

2.1.2.2.İç Ses Benzerliği Bakımından İkilemeler

İç seste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin içindeki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. İç ses benzerliğinin de ön ses benzerliği gibi anlatımı güzelleştirmede payı büyüktür. Vecihe Hatiboğlu ikilemelerde ses benzerliğine değinirken sadece ön ses ve son ses benzerliğini esas alarak iki başlık altında incelemiştir. Ancak ikilemelerdeki ön ve son ses benzerliğinin yanında aşağdaki listede de görüleceği gibi sadece iç ses benzerliği ile oluşmuş ikilemelerin de varlığı söz konusudur. Bu konuda, şahbender Çoraklı “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler”²²⁰ makalesinde iç seste görülen benzerliği iç ses uyumu başlığı altında almış ve daha çok ünlü kurallarına dayandığını ifade etmiştir.

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri iç ses benzerliğine göre listeledik. Ancak ön ses benzerliğinde de değindiğimiz gibi bu ses benzerliklerini kesin çizgilerle ayıramayız. Aynı ikileme sadece iç ses benzerliği taşımayıp, ön ses veya son ses benzerliği de taşıyabilir. İç ses benzerliği, ön ses benzerliği ve son ses bölümünde de geçtiği için aşağdaki örnekler genellikle tek başına iç sesteki benzerlikleri göstermektedir. Yine de birkaç misalde ön ses ya da son sesteki benzerliklere rastladığımız için, bunları tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak (koyu renkli ikilemeler ön ses benzerliğini, altı çizili kelimeler ise son ses benzerliğini ifade eder) belirtmeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler dikkati çekmektedir: egjey-tegjeyli, öy-döyt, uvlap-şuvla-, uvlatıp-şuvlat-, uv-şuvlı, uv-duvlı, uv-şuvsız, üy-küysiz, ün-tünsiz, üşkirip-tüşkir-, ıġın-řıġımsız gibi

²²⁰ şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m*

ikilemelerde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla iç ses benzerliği sağlanmıştır. meñ-zeñden-, meñ-zeñdik, bala-şağalı gibi ikilemelerde ise birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikilemeler iç ses benzerliği oluşturmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler dikkati çekmektedir: çem-xemli, daş-ğaşlı, esgi-üşgü, eyri-üyrü, herc-merclik gibi ikilemelerde ise birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün veya ünlünün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikilemeler iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Bunların dışında ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki kelimesi de birden fazla ek aldığına ilk eki aynı olursa iç ses benzerliği oluşturur: alışb-vérişmek, alış-vérişçi, bişirib-düşürmek, çalışb-vuruşmağ gibi ikilemeler -(i)ş /-(i)ş,-(u)ş/-(ü)ş fiilden fiil yapım eki (işteşlik eki) alarak, bezenip-düzenmek, géyindirib-kécindirme, géyindirib-kécindirmek, géyinib-kécinme, géyinib-kécinmek, géyinib-kécinmiş gibi ikilemeler -n, -(i)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n fiilden fiil yapım eki (dönüşlülük eki) alarak, ekilib-bécerilmek, ekilib-bécerilme, ekilib-biçilme, ekilib-biçilmek, ezilib-büzülme, ezilib-büzülme, ölçülüb-biçilmek, ölçülüb-biçilmiş gibi ikilemeler ise - (i)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l fiilden fiil yapım eki (pasiflik/meçhullük eki) alarak iç seste benzerlik oluşturmuştur.

Özbek Türkçesinde iç ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında bazı benzerlikler görülmektedir: bâlâ-çaqalı ikilemesi Kazak Türkçesindeki bala-şağalı ikilemesine benzemektedir, birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşan ikileme iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan ikilemelerin çoğu kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, üç lehçede de iç ses benzerliği daha çok ön ses ve son ses benzerliği ile birlikte yer almaktadır. Bu bakımdan az örneğine rastladığımız sadece iç ses benzerliği olan ikilemelerin benzer özelliklerini ele aldık. Kazak ve Azerbaycan Türkçesi ikilemelerinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla veya birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle iç ses benzerliği oluşmuştur. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki kelimesi de birden fazla ek

aldığında ilk eki aynı olduğunda da iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Özbek Türkçesinde ise, diğer lehçelere göre daha az örneğine rastladığımız iç ses benzerliği çoğunlukla kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ağayın-jurağat	Abi-beğa	<u>Äççiq-çüçük</u>
Azıq- tülük	Ağlayıb-sızlamağ (sıtğamağ)	Äyş-işret
Alıs-jaqın	Alışıb-vérişmek	Äzâb-uqubät
Araq-şarap	Alış-vérişçi	Bälâ-çaqalı
Ämir-qudiret	Alimi-biemel	Bäländ-päst
Bay-manap	Aşıb-daşmağ	Çälâ-yärim
Bala-şağalı	Atıb-tutmağ	Ciydâ-mäyiz
Bäle-jala	Avara-sergerdan düşmak	El-ulus
Düp-tüzüv	Bezenip-düzenmek	El-urug
Er-turman	Bişirib-düşürmek	El-xalq (elu xalq)
Egjeı-tegjeıli	Bişirib-düşüren	Fısqı-fäsäd
Jazuv-sızuvısı	Ğızarıb-bozarmağ	Häzil-mäzäh
Jayma-jay ²²¹	Can-baş	<u>İçäk-çävâq</u>
Jala-päle	Cici-bacı	Läb-dähän
<u>Jan-tänimen</u> ²²²	Cici-bacılığ	Päst-bäländ
İyilip-bügil-	Coşub-daşmağ	Qâzân-tävâq
Käri-qurtañ	Çalışıb-vuruşmağ	Sävâl-cävâb
Kedir-budırlı	Çem-xemli	<u>Üzük-yuluq</u>
Kedir-budırsız	Daş-ğaşlı	
Körpe-tösek	Dere-tepeli	
Küydırıp-jandır-	Dere-tepelik	
Qaqtığıp-soqtıq-	Dolub-boşalmağ	
Qoqan-loqı	Durub-oturmağ (éyleşmek)	
Qoqan-loqılıq	Oturub-durmağ	
Qoqañ-soqaq	<u>Duruş-oturuş</u>	
Qızıl-jasıldan-	Ekilib-bécerilme	
Qır-sırı	Ekilib-bécerilmek	
Mal-bas	Ekilib-biçilme	
Mal-jay	Ekilib-biçilmek	

²²¹ Koyu renkle belirtilen ikilemeler ön ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

²²² Altı çizili kelimeler son ses benzerliğini göstermek için kullanılmıştır.

Mal-jan	El-gol açmağ
Män-jay	Eli-golu açılmağ
Meñ-zeñden–	Elleşib-vuruşmağ
Meñ-zeñdik	Emin-amanlıg
Oylanıp-tolğan–	Emir-ümera
Oqta-tekte	Éniş-yoxuşlu
Öy-döyt	Ér-géc
Ölim-jitimsiz	Eriş-arğac
Päle-jala	Esgi-püskü
Uvlap-şuvla–	Esgi-üsgü
Uvlatıp-şuvlat–	Esl-neseb
Uhilep-ahıla–	Eyri-üyrü
Uv-şuvlı	Eyri-büyrü
Uv-duvlı	Eyrim-üyrü
Uv-şuvsız	Éyş-işret
Üzbektep-sozbaqta–	Éyş-işretli
Üy-küysiz	Ezilib-büzülme
Ün-tünsiz	Ezilib-büzülmek
Üşkirip-tüşkir–	Fağır-fügera
Üsinip-qabım–	Ĝan-yaş
Üsti-bası	Géc-téz
Xal-axuvalın surav	Géyim-kécimli
Iğın-şığınsız	Géyindirib-kécindirme
İle-şala	Géyindirib-kécindirmek
<u>İlinip-salınıp</u>	Géyinib-kécinme
	Géyinib-kécinmek
	Géyinib-kécinmiş
	Ĝeyri-ixtiyarilik
	Ĝeyri-iradilik
	Ĝısm-boğmaya salmağ
	Ĝızarıb-bozarmağ
	Xata-baladan uzağ galmağ (olmağ)
	Xata-balalı
	Xeber-etersiz
	Héc-héce
	Hel-helbet
	Herbe-zorba
	Herc-merclik

(Öz) Xéyir-şerini bilmek (anlamağ,
 ğanmağ)
 Xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
 İlan-çayanlı
 Lal-kar
 Lal-karlığ
 Lal-mat
 Mal-davar
 Mal-ğara
 Mal-ğaraçı
 Mal-ğaraçılığ
 Mal-ğaralı
Oyun-oyuncağ
 Ölçü-biçi
 Ölçüb-biçmek
 Ölçülüb-biçilmek
 Ölçülüb-biçilmiş
 Ölüb-dirilmek
 Ört-basdır: ört-basdır étmek (élemek)
 Örtüb-basdırmağ
 Saç-birçeyi ağarmağ
 Saç-birçeyini yolmağ
 Sarı-küren
 Sidği-dilden (dille)
 Şele-külesini bayıra atmağ
 Tamam-kamal
 Té-géc
 Uc-bucağ
 Uc-bucağı görünmemek (olmamağ)
 Uc-bucağısız
 Yazı-pozu

2.1.2.3.Son Ses Benzerliğı Bakımından İkilemeler

Son seste benzerlik, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin sonundaki seslerin benzeşmesiyle sağlanmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, “Son sesteki ünsüz ya da ünlülerin ses bakımından benzerliğı bir çeşit kafiye sayılır. İkilemelerde son ses benzerliğı,

genellikle son ek benzerliği ile de sağlanır”²²³ diyerek son ses benzerliğinin ikilemeyi oluşturan kelimelerin aldığı eklerle sağlandığına dikkat çekmiştir. Mehmet Yastı da Vecihe Hatiboğlu ile aynı görüştedir: İkilemelerde akılda daha kolay kalması için birbiriyle uyaklı sözcükler kullanılır. Son seste benzerlik, ikilemeleri meydana getiren sözcüklerin sonundaki ses, hece, yapım ya da çekim ekleri ile yapılır.²²⁴ Şahbender Çoraklı da son ses benzerliğinin son ekle sağlanacağını dile getirmiştir: Son sesteki ünlü veya ünsüzlerin benzeşmesi, bir bakıma kafiye sayılır. İkilemelerde son ses benzerliği genellikle son ek benzerliği ile de yapılır. Son ek benzerliğini sağlamak için, genellikle ikinci sözcüğün başına p-, f-, z-, k-, s- ve m- gibi ünsüzler getirilerek yapılmaktadır. Bu olay şu şekilde gerçekleştirilmektedir: İkilemedeki ikinci sözcüğün ünlü ile başlaması durumunda ikinci sözcüğün başına, ünsüzle başlaması durumunda ise, ikinci sözcüğün başındaki ünsüz yerine sözünü ettiğimiz sesler getirilmektedir.²²⁵

Biz bu bölümde, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait ikilemeleri son ses benzerliğine göre listeledik. Daha önce söz ettiğimiz ön ses benzerliğinde hem ön hem iç hem de son ses benzerliğine dayanan ikilemeleri değerlendirdiğimiz için bu bölümde ön ses benzerliğine dayalı ikilemeler yoktur. Son ses benzerliği gösteren aşağıdaki ikilemelerin bazıları iç ses benzerlikleri de göstermektedir. Bunları tekrar iç ses benzerliğinde ifade etmek yerine tek bir yerde gösterip koyu renkle göstermeyi tercih ettik. Ayrıca aynı kelimenin eksiz bir şekilde tekrarıyla kurulan ikilemeler hem ön ses hem son ses hem de iç seste ahenk taşıdığı için ayrıca bu bölümlerde değinmedik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda: abır-sabır, abılıp-sabılıp, abır-dabır, azan-qazan, alba-julba, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, apas-qapas, aspay-saspay, aşıq-şaşıq, älem-jälem, ältektältekt, äñki-täñki, äpter-täpter, egjey-tegjey, egjey-tegjeyle-, egil-tegil, ebil-sebil, eptep-septep, iyquv-qiyquv, iyir-qiyır, oyqı-şoyqı, oypañ-toypañ, oypıl-toypıl, olqılı-tolqılı, olpı-solpı, opay-topay, opır-topır, uv-duv, uvlasıp-şuvlasıp, uvlı-şuvlı, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, uv-şuv, uv-duv, uvıldap-şuvıldap, ubap-şubap, ubırıp-şubırıp, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, ulma-julma, umar-jumar, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir, übirli-şübirli, üydek-

²²³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.14

²²⁴ Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*

²²⁵ Şahbender Çoraklı (2001), *a.g.m.*

tüdek, üyelmeli-süyelmeli, üy-küy, üyli-küyli, üyme-jüyme, üytip-büytip, üki-tüki, ündemey-tündemey, ünsüz-tünsüz, ürgin-sürgin, ürpi-türpi, üşkirip-tüşkirip, ıbir-jıbir, ıbir-sıbir, ığay-sığay, ığı-jığı, ıgın-şıgın, ıqpıl-jıqpıl, ıldım-jıldım, ılpıñ-jılpıñ, ımdas-jımdas, ımı-jımı, ıñ-jıñ, ıñ-şıñ, ıñqıl-sıñqıl, ırğalıp-jırğalıp, ırduv-dırduv, ısıldap-pısıldap, irkes-tirkes, irkis-tirkis, irik-şirik, ırım-sırım, ırıñ-jırıñ, olbır-solbır, öte-möte gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. baqar-şaqar, baqıra-şaqıra, baqırıp-şaqırıp, bığı-jığı, duvlu-şuvlu, kiye-miye, küni-tüni, qıltıñ-sıltıñ, kiye-miye, köje-möje, kekeñ-sekeñ, kötere-mötere, küyiniş-süyiniş, qağa-mağa, qaydağı-jaydağı, qıyq-şiyq, qıyqa-siyqa, qıyqı-jıyqı, qıyqıldap-şiyqıldap, qıyqım-siyqım, qoqtıq-soqtıq, qoqım-soqım, qoqır-soqır, qorlıq-zorlıq, qıbır-jıbır, qıbır-sıbır, qılañ-sılañ, qıñqıl-sıñqıl, qırıl-sırıl, qırıs-tırıs, qıltıñ-sıltıñ, malşı-jalşı, märe-säre, meñ-zeñ, parız-qarız, ühilep-ahilep, şay-pay, şaltay-baltay, bıj-tıj, bıt-şıt gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ala-qula, qaqañ-suqañ, käkır-şükır, käkır-şükır, ölim-jitim, ören-jaran, saldır-güldir, üzir-mäzir, şatır-kütir, şäldir-büldir gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: anday-munday, ayında-jılında, alay-bulay, äytip-büytip, balalı-şağalı, ärili-berili, ärli-berli, jürdim-bardım, ersili-qarsılı, qağılğan-soğılğan, qağındı-soğındı, oydağı-qırdağı, oyındı-şındı, olay-bulay, olda-bildä, onan-munan, ondağı-mundağı, onday-munday, onda-munda, onşamunşa, ötken-ketken , sasıp-pısıp, sürinip-qabınıp, tırısıp-bürisip, tırısıp-qurısıp, urlap-qarlap, urlıq-qarlıq, üzildi-kesildi, irili-kişili vb.

Azerbaycan Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemelere baktığımızda: açığ-saçığ, axar-baxar, axar-baxarlı, arağ-varağ, aman-zaman, atıl-batıl, ayığ-sayığ, ayın-şayın, az-maz, edelli-bedelli, éle-béle, elek-velek, ellem-gellem, elleş-velleş, endemende, esir-yésir eba-geba, inkir-minkir, ins-cins, ufağ-tufağ , eger-meger, ala-tala gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi

oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ceze-feze, cığ-vığ, cındır-mındır, cik-bik, çem-xem, çeren-peren, daş-ğaş, dava(lı)-şavalı, dava-şava, dava(sız)-şavasız, defn-kefn, döyüş-söyüş, ğaş-daş, gıdır-bıdır, hayıl-mayıl, hederen-pederen, hele-béle, hellem-ğellem, xırda-mırda, him-cim, lotu-potu, lalığ-malığ, çirt(1)-pirt(1), lüt-müt, menli-senli, mitil-şitil, pul-mul, salam-kalam, salamsız-kalamsız, sayır-bayır, senli-menli, ses-bes, sizli-bizli, şaxsáy-vaxsáy, şés-bés, şey-méy, tar-mar, tartan-partan, tasa-pasa, varlı-karlı, yalan-palan, yecuc-me'cuc gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ağac-uğac, axır-uxur, arıg-uruğ, eyiş-üyüş, eyrim-üyrüm, ezgin-üzgün, ezik-üzük gibi ikilemeleri oluşturan kelimelerin ilk sesinde a/e ünlüsünün u/ü olmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. dad-bidad, çar-naçar, hağg-nahağ, vaxt-bivaxt gibi ikilemeleri oluşturan ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan na+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan bi+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. ara-bere, ara-sıra, yorgun-arğın, aşığ-me'suğ, azar-bézar, bezek-düzek, borc-xerc, ecaib-ğeraib, ekin-tükin, elbir-dilbir, eleşen-güleşen, endek-döndek, ender-dönder, eyri-beri, gurultu-nerilti, gurultu-patıltı, şe-le-küle, yara-xora, yara-para, iman-güman, isa(ğ)-musa(ğ), irsal-mersul gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: allı-şallı, altını-üstüne, altdan-üstten, altını-üstünü, basdı-kesdi, ayağdan-dırnağdan, bésde-üçde, birer-ikişer, bitmez-tükenmez, dereli-tepeli, derelik-tepelik, dereden-tepeden, déyen-gülen, dinmez-söylemez, elden-ayağdan, elsiz-ayağısız, élsiz-obasız, emelli-başlı, enlikli-kirşanlı, etden-ğandan, etlik-piylik, etlik-südlük, görmez-bilmez, girinti(li)-çixıntılı, xırlı-pırlı, hisli-paslı, ğanına-canına, huşlu-başlı, ikide-birde vb.

Özbek Türkçesinde son ses benzerliği taşıyan ikilemelerin bir kısmında iç ses benzerliği de görülmektedir. Bu grupta yer alan ikilemeler baktığımızda: algâv-dalgâv, apâq-çapâq, ândâ-sândâ, âzib-yâzib, âçilib-sâçilib, âçiq-çâçiq, âcüz-mâcüz, âdi-bâdi âytişmâq, âh-vâh, âldâm-qaldâm, âllâ-pâllâ, âlmâyi-câlmâyi, âlvir-şâlvir, âmil-kâmil, ândâ-sândâ, âniq-tâniq, apâq-çapâq, âpil-tâpil, âpir-şâpir, âz-mâz, âzib-yâzib, âzzâ-bâzzâ, eşik-teşik, oldâ-coldâ, onqır-çonqır, ulây-bulây, unçâ-munçâ, undân-bundân, ur-sur, ikir-çikir, imi-dimi (iş) gibi pek çok örnek ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz

olarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. böltäk-söltäk, bud(u)-şud, çirt-pirt bol-, ciz-biz, halp-zalp, häñ-mäñ, häş-päş, küf-süf, mevâ-çevâ, nevärâ-çevärâ, sâl-pâl, suyuq-quyuq, târ-mâr, tit-pit, xâr-zâr, yıǵı-sıǵı, zâvq-şävq, şävq-zävq gibi ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle hem iç hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. çâr-nâçâr, dâm-bädâm, hâzâr-bähâzâr, räng-baräng, vaqt-bevaqt, xah-nâxah, xorâm-nâhorâm, zor-bâzor gibi ikilemeleri oluşturan ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan nâ+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. izzât-hürmât, lättä-püttä, mäst-äläst, mäydä-çüydä, qudä-ändä, tākā-pükā, ulāq-kurāq, üzil-kesil, üzük-yuluq, väyrân-tälqân , yäsän-tüsän gibi ikilemelerde, kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bunların dışında kalan ikilemelerin çoğunu ise aynı ekin tekrarıyla kurulmuş ikilemeler oluşturmaktadır: äldäb-suldäb, äyläb-yılläb, uyälmäy-netmäy, bitmäş-tügänmäş, yüriş-turiş vb.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde son ses benzerliğine sahip olan ikilemelerin çoğu ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de aynı eki almasıyla oluşmuştur. Hem son hem de iç ses benzerliğine sahip olan ikilemeler ise ya ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz olarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikilemelerde birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle kurulan ikilemelerdir. Ayrıca Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerin bir kısmı ikinci kelimenin Farsça olumsuz sıfat yapan nâ+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem içte hem de son seste benzerlik oluşturmaktadır. Bunların haricinde her üç lehçede de kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla hem iç hem de son seste benzerlik görülmektedir.

Kazak Türkçesi

Abır-sabır

Abılıp-sabılıp

Abır-dabır

Aǵalı-inili

Azerbaycan Türkçesi

Ac-yalavac

Acıǵ-ǵıcıǵ

Açıǵ-saçıǵ

Adda-budda

Özbek Türkçesi

Aǵdär-töntär

Algäv-dalgäv

Apâq-çapâq

Äççiq-tizziq

Azdı-köpti	Adda-buddalığ	Ändä-sändä
Apalı-siñlili	Adlı-sanlı	Bitmäs-tügänmäs
Arı-beri	Adsız-sansız	Caz-buz
Ata-ene	Ağına-bozuna baxmamağ	Äzib-yázib
Atı-jöni	Ağac-uğac	Äççiq-tirsıq
Ağayın-tuvğan	Ağlı-bozlu	Äçin-tokın
Ağıl-tegil	Ağıllı-başlı	Äci-büci
Azan-qazan	Ağıllı-kamallı	Äç-yälängaç
Aylap-jıldap	Ağlı-ğaralı	Äçilib-saçilib
Ayında-jılında	Axar-baxar	Äçiq-çaçiq
Alay-bulay	Axar-baxarlı	Äcüz-mäcüz
Ala-qula	Axır-uxur	Ädi-bädi äytişmäq
Alalı-qulalı	Ala-bula	Äh-vâh
Alba-julba	Alacağ-vérecek	Äla-bula
Alda-jalda	Ala-ğara	Äldäb- suldäb
Alqam-salqam	Ala-ğora	Äldäm-qaldäm
Almalı-salmalı	Alax-bulax	Äldi-berdi
Alıs-beris	Alaşığ-dolaşığ	Äldi-qaçdı
Amandıq-savlıq	Ala-tala	Äldi-sâtıdı
Aman-esen	Aldı-ğaçdı	Äldi-qaçdı
Anav-mınav	Alğı-satğı	Äldi-keti
Anday-munday	Alım-satım	Ällä-pällä
Anda-sanda	Alışdım-yandım	Älmäyi-cälmäyi
Apas-qapas	Alış-vériş	Älvir-şälvir
Apır-topır	Allı-elvanlı	Ämäl-taqal: ämäl-taqal
Aspay-saspay	Allı-güllü	qılmâq
Astan-kesten	Allı-şallı	Ämân-esân
Avzı-murnı	Altdan-üstden	Ämil-kâmil
Avmalı-tökpeli	Alt-üst	Änä-bälä
Aş-jalañaş	Altını-üstüne çevirmek	Ändä-sändä
Aşıq-şaşıq	Altını-üstünü ölçmek	Äniq-täniq
Ädet-salt	Al-yaşıl	Apâq-çapâq
Äytip-büytip	Aman-zaman	Äpil-täpil
Äke-şeşe	Ana-ata: Ana-ata évladı	Äpir-şäpir
Älem-jälem	Ana-bala	Ärä-sırä
Ältek-tältek	Analı-atalı	Äräläş-quräläş
Älim-berim	Analı-balalı	Äriq-tırıq
Äne-mine	Anrı-beri: anrı-beri çekmek	Ästin-üstin

Äñki-täñki	Ara-bere	Ätä-änä
Äpter-täpter	Arag-varag: arag-varag élemek	Ätä-bábâ
Äri-beri	Ara-sıra	Ätäk-çeçäk
Ärli-berli	Yorgun-arğın	Äyläb-yılläb
Ärili-berili	Arıg-uruğ	Ayqaş-üyqaş
Bağım-kütim	Aşağılı-yuxarılı	Äz-mâz
Böle-jara	Aşağı-yuxarı	Äzib-yâzib
Böri-qarı	Aşig-me'suğ	Äzmi-köpmi
Bay-kedey	Ata-baba	Äzzä-bâzzä
Baqar-şaqar	Ata-bala	Bälä-çaqa
Baqıra-şaqıra	Atalı-balalı	Bâr(i)-yoğı
Baqırıp-şaqırıp	Atıl-batıl	Bârdi-keldi
Balalı-şağalı	Ayağdan-dırnağdan: ayağdan-dırnağdan düşmek	Bâriş-keliş
Bala-şağa	Ay-hay	Baxt-sâädät
Bälen-tügen	Ayığ-sayığ	Bâzâr-öçär: bâzâr-öçär
Bulqan-talqan	Ayın-oyun	qılmâq
Büge-şiğ	Ayın-şayın	Birin-ketin
Bügin-erteñ	Aylı-ulduzlu	Bittä-yärimtä
Bıǵı-jıǵı	Ayrı-séçki	Böltäk-söltäk
Bij-tij: bij-tij etüv	Azar-bézar	Bud(u)-şud
Bit-şıt: bit-şıt boluv	Azdan-çoxdan	Buzuq-yâriq
Biren-saran	Az-maz	Çâr-naçâr
Vagon-restoran	Bac-xerac	Çirt-pirt bol-
Del-sal	Bari-ilahi	Ciz-biz
Duvlı-şuvlı	Basdı-kéçdi	Däm-bädäm
Egindik-şabındıq	Basdı-kesdi	Eğri-bügri
Elsiz-jurtsız	Başsız-ayaqsız	Ekin-tikin
Ersili-qarsılı	Bezek-düzek	Esân-âmân
Erteli-soñdı	Béşde-üçde	Eşik-teşik
Ebil-sebil	Bıǵlı-sağǵallı	Eski-tüski
Egjeý-tegjeý	Bic-ğıc	Ğadır-budur²²⁶
Egjeý-tegjeýle-	Dad-bidad	Ğıdi-bidi
Egil-tegil	Birer-ikişer	Ğıra-şıra
Elde-künde	Biş-düş	Hâl-âhvâl
Em-dom		Halp-zalp

²²⁶ Bu ikileme bazı sözlüklerde ğadır-budur şeklinde geçmekte, bazılarında ğadır-büdür şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, a.g.e.))den yararlandık. Kılavuzda geçen ğadır-budur kelimesini kullandık.

Em-domda–	Bişir-düşür	Hän-män (bolmaq)
Eptep-septep	Bitmez-tükenmez	Hârıb-çärçäb
Erinbey-jalıqpay	Borc-xerc	Hârıb-tâlib
Esen-aman	Can(la)-başla	Häş-päş (degünçä)
Esep-qıysap	Cansız-çelimsiz	Hayr-ma'zur (qıl–)
Eski-qusqı	Cavanlı-gocalı	Häzâr-bähäzâr
Jazı-küzi	Ceze-feze	Hisâb-kitâb (qılmâq)
Joğarlı-tömendi	Cızma-ğara	İçin-taşın
Jüre-bara	Cızma-ğaraçı	İkir-çikir
Jıǵıla-sürine	Cıǵ-vıǵ	İmi-dimi (iş)
Jazuv-sızuv	Cındır-mındır	İsitmä-sâvutmä
Jazı-qısı	Cik-bik	İzzät-hürmät
Jay-küy	Çalış-vuruş	Kirim-çıqım
Jatmay-turmay	Çar-naçar	Küf-süf
Javın-şaşın	Çaşka-loşka	Lâm-mim: lâm-mim
Jebep-demep	Çem-xem	demâslık
Jiyğan-tergen	Çen-duman	Lättä-püttä
Jiyın-terin	Çeren-peren	Mäst-äläst
Jiyıp-terip	Çıǵır-baǵır	Mäydä-çüyädä
Joqtan-bardan	Çirkli-paşlı	Mevä-çevä
Joqti-bardı	Dad-bidad	Mol-köl
Jürdim-bardım	Dad-feryad	Näri-beri
Jürüv-turuv	Dalını-ğabaǵını düşünmek	Nevärä-çevärä
Jıǵılıp-sürinip	(fikirleşmek)	Oldä-coldä
Jılatıp-eñiretip	Dalına-ğabaǵına baxmağ	Ölib-tirilib
İyen-tegin	Dalda-bucağda	Onqır-çonqır ²²⁷
İtis-tartıs	Dallı-budağlı	Oquş-yâziş
İyquv-qiyquv	Daş-ğaş	Orım-yıǵım
İyir-qiyır	Daşlı-keseqli	Pärdäz-ändâz (qıl–)
İyis-qoñıs	Dava(lı)-şavalı	Qışın-yâzin
İyu-qiyu	Dava-şava	Qudä-ändä
Käkir-şükir	Dava(sız)-şavasız	Räng-baräng
Kärili-jastı	Defn-kefn	Säbât-mätânät
Kärip-qaser	Derdsiz-ğemsiz	Säbât-mätânät
Kiye-miye	Dereli-tepeli	Säl-päl

²²⁷ Bu ikileme bazı sözlüklerde onqır-çonqır şeklinde geçmekte, bazılarında onqır-çonqır şeklinde geçmektedir. Biz de Özbekçe yazım kılavuzu (Marufjon Yuldashev- Yılmaz Özkaya(2011, a.g.e.))den yararlandık. Kılavuzda geçen onqır-çonqır kelimesini kullandık.

Kübir-jabır	Derelik-tepelik	Şaşä-pişä
Küyli-jaylı	Dere-tepe	Şavq-zävq
<u>Küyli-quvattı</u>	Dereden-tepeden	Şävqın-surân
Küni-tüni	Dest-xett	Suyuq-quyuq
Qabına-sürine	Desti-xett	Tâat-ibâdât
Qalıñdı-juqalı	Déye-güle	Täkä-pükä
Qıltñ-sıltñ	Déyen-gülen	Tân-cân (tânu cân)
Mayda-şüyde	Dilli-ağızlı	Täniş-biliş
Käkir-şükir	Dilli-fé'lli	Târ-mâr (qılmâq)
Kärili-jastı	Dile-söze tutmağ	Tetä-pâyä
Kärip-qaser	Dilden-ağızdan düşmek (olmağ)	Tilkä-pârä
Kiye-miye	Dile-ağıza düşmek	Tit-pit (bol-)
Küyli-jaylı	Dili-ağzı gurumağ	Tökin-sâçın
Küyli-quvattı	Dili(n)-ağzı(n) gurusun!	Ulâq-kurâq
Kedir-budur	Dilini-ağzını bağlamağ	Ulây-bulây
Kekeñ-sekeñ	Dilsiz-ağızsız	Unçä-munçä
Kesip-jarıp	Din-iman	Undän-bundän
Köje-möje	Dinmez-söylemez	Ur-sur
Köre-bile	Döyüş-söyüş	Üy-cây
Kör-jer	Duman-çiskin	Uyâlmây-netmây
Köttere-möttere	Dumanlı-çiskinli	Üzil-kesil
Küy-jay	Ecaib-ğeraib	Üzük-yuluq
Küyiniş-süyiniş	Edelli-bedelli	Vaqt-bevaqt
Kiris-şığıs	Efvi-ümumi	Väyrân-tälqân (qıl-)
Qağa-mağa	Eger-meger	Xah-nâxah
Qağa-soğa	Eğilli-başlı	Xâr-zâr
Qağılğan-soğılğan	Eke-bike	Xat-pät
Qağındı-soğındı	Ekenek-bičenek	Xorâm-nâhorâm
Qajmay-talmaq	Ekin-bičin	Yâr-birârdâr
Qaydağı-jaydağı	Ekin-sepin	Yäsän-tüsän
Qaqañ-suqañ	Ekin-tikin	Yığı-sığı
Qaqırnıp-jötkirinip	Elden-ayağdan düşmek	Yıgım-terim
Qan-jın	Elini-ayağını çekmek	Yüriş-turiş
Qañğır-küñgir	Elbir-dilbir	Zävq-şävq
Qarağım-şırağım	Éle-béle	Zor-bäzor
Qat-şot	Éle-bélece	
Qaşqın-pısqın	Elek-velek	
Qaşıp-pısıp	Eleşen-güleşen	

Qiyqa-siyqa	Eli-ğolu bağlanmağ
Qiyq-şiyq	E(lini)-ğolunu bağlamağ
Qiyqı-jiyqı	Ellem-ğellem
Qiyqıldap-şiyqıldap	Elleş-velleş: elleş-velleş élemek
Qiyqım-siyqım	(olmağ)
Qoja-molda	Elli-ayağlı
Qoqtıq-soqtıq	Élmi-kütlevi
Qoqım-soqım	Élmi-nezeri
Qoqır-soqır	Élmi-téxniki
Qoldı-ayaqtı	Élmi-tetbiği
Qorlıq-zorlıq	Elsiz-ayağsız
Quvğın-sürgin	Élsiz-obasız
Quvlıq-sumdıq	Emelli-başlı
Qurttap-bittep	Endek-döndek
Qurıs-tırıs	Ende-mende: ende-mende
Qurısıp-tırıs–	démek
Quşıp-süyüp	Ender-dönder
Qıbir-jıbir	Éniş-yoxuş
Qıbir-sıbir	Erli-arvadlı
Qızıldı-jasıldı	<u>Yéniş-yoxuş</u>
Qızıl-jasıl	Yoxuş-éniş
Qılañ-sılañ	Énişli-yoxuşlu
Qıñqıl-sıñqıl	Enlikli-kırşanlı
Qırğın-sürgin	Esir-yésir
Qırıl-sırıl	Eksik-gerek
Qırıs-tırıs	Eşxas-meclis
Qısı-jazı	Etden-ğandan olmağ
Qabına-sürine	Ete-cana (ete-ğana)dolmağ
Qalıñdı-juqalı	Etli-canlı
Qıltıñ-sıltıñ	Etli-ğanlı
Läm-mim: läm-mim demev	Etlik-piylik
Mayda-şüyde	Etlik-südlük
Maldı-jandı	Éy-hay
Mal-pul	Eyiş-üyüş
Malşı-jalşı	Eyri-beri
Märe-säre	Eyrim-üyrüm
Meñ-zeñ	Ezablı-işğenceli
Muñdı-zarlı	Eza-cefa

Mülgip-qalğıp**Nemere-şöbere****Oğıp-buğıp****Odan-budan**

Oyda-joqta

Oydan-qırdan

Oydağı-qırdağı**Oyqı-şoyqı**

Oylı-qırlı

Oylı-şuñqırlı

Oypañ-toypañ**Oypıl-toypıl**

Oyın-duman

Oyındı-şındı

Oquv-ağartuv

Olay-bulay

Ol-pul

Olбір-solбір**Olda-bildä****Olla-billä****Olqılı-tolqılı****Olpi-solpi****Onan-munan****Ondağı-mundağı****Onday-munday****Onda-munda****Onşa-munşa****Onı-munı**

Oñdı-soldı

Opay-topay**Opir-topır****Orğıp-qarğıp****Otırıs-turıs****Öytip-büytip**

Ölgen-jitken

Öldim-taldım: öldim-taldım**degende****Ölim-jitim****Ezgin-üzgün****Ezik-üzük**

Ferli-başlı

Ğaçdı-tutdu

Ğarış-bulaş

Ğarışğ-dolaşğ

Ğarlı-boranlı

Ğaş-daş**Eba-geba****Géci-tézi olmağ****Géyim-kécim**

Géyri-edebi

Géyri-ciddi

Géyri-esgeri

Géyri-exlağı

Géyri-élmi

Géyri-heğıgi

Géyri-herbi

Géyri-ictimai

Géyri-heyati

Géyri-ixtiyari

Géyri-insani

Géyri-iradi

Géyri-kafi

Géyri-maddi

Géyri-mecburi

Géyri-mentigi

Géyri-nizami

Géyri-resmi

Géyri-tebii

Géyri-tüzvi

Géyri-tengidi

Géyri-şüuri

Ğıdır-bıdır

Ğırağ-bucağ

Ğırğ-sökük

Ğırğ-tökük

Ğısma-boğma

Ölip-talıp	Ġıřđır-bağır
Ören-jaran	Ġıřđırđ-bađırđ
Öte-möte	Girinti-çixıntı
Ötken-ketken	Girinti(li)-çixıntılı
Ötti-ketti	Ġocalı-cavanlı
Öşti-qastı	Ġollu-budağlı
Parız-qarız	Ġorxu-hürkü
Pälen-tügen	Görmez-bilmez
Pälenşe-tügenşe	Gözü-könlü açılmağ
Premer-ministr	Ġram-atom
Salıp-urıp	Güllü-çiçekli
Saldır-güldir	Güllü-gülşenli
Sasıp-pısıp	Güllü-naxışlı
Sürinip-qabınıp	Gurultu-nerilti
Siz-biz	Gurultu-patıltı
Tanı-s-bilis	Hađđ-nahağ
Tätti-dämdi	Hal-ehval
Tırısıp-bürisip	Hap-gop
Tırısıp-qurısıp	Xata-bala
Tiyip-qaşıp jumıs istev	Hayıl-mayıl
Uşı-qıyırı	Hay-küy
Uştı-küyli	Xeber-eter
Uhlı-kışili	Xebersiz-etersiz
Üyli-barandı	Héç-puç
İtis-tartis	Héçe-puçça çixarmağ
Uşı-qıyırı	Hederen-pederen
Uştı-küyli	Hele-béle
Uhlı-kışili	Xelet-barat
Üyli-barandı	Hellem-ğellem
Uv-đuv	Xerc-borc
Uvlasıp-şuvlasıp	Xerce-borca düşmek
Uvlı-şuvlı	Xéyir-şer
Uvma-juvma	Xırlı-pırlı
Uvmaq-şuvmaq	Xırda-mırda
Uv-şuv	Him-cim
Uv-đuv	His-pas
Uvıldap-şuvıldap	Hisli-paşlı
Ubap-şubap	Hisli-tozlu

Ubırıp-şubırıp

Uzındı-qısqalı

Uyqı-tuyqı**Uypa-tuypa****Ulma-julma****Umar-jumar****Uñğıl-şuñğıl****Urlap-qarlap****Urıq-qarlıq****Urı-qarı****Uris-keris**

Uris-qağıs

Uyalmay-qızarmay

Übir-dübir**Übirli-şübirli**

Üzdik-sozdıq

Üzik-kesik

Üzildi-kesildi**Üzir-mäzir****Üydek-tüydek****Üyelmeli-süyelmeli**

Üy-jay

Üy-küy**Üyli-jaylı****Üyli-küyli****Üyme-jüyme****Üytip-büytip**

Üyilip-tögilip

Üki-tüki

Ülkendi-kışılı

Ündemey-tündemey**Ünsiz-tünsiz****Ürgin-sürgin****Ürpi-türpi****Ühilep-ahilep****Üşkirip-tüşkirip**

Üşti-küyli

Xabar-oşar

Ğanına-canına hopmağ

Xoş-béş

Huşlu-başlı**İkide-birde****İkiden-birden**

İlan-çayan

İman-güman**İnkir-minkir****İns-cins****İpe-sapa yatmamağ (gelmemek)****İreli-géri****İrelisini-gérisini düşünmek**

İrili-xırdalı

İrsal-mersul étmek**İrsal-mersula girmek****İsa(ğ)-Musa(ğ)**

İşçi-kendli

İşten-gücden élemek

İşe-güce: işe-güce yaramağ

İşini-gücünü bıraxmağ

İşli-güclü

İşli-péşeli

İşsiz-gücsüz

İşsiz-péşesiz

İt-bat: it-bat düşmek

İyi-tozu ğalmamağ

İz(i)-elameti ğalmamağ (olmamağ,
görünmemek)İz(i)-eser(i) ğalmamağ (olmamağ,
görünmemek)

İzsiz-sorağsız

İzsiz-tozsuz**İz-toz**İzi-tozu ğalmamağ (olmamağ,
görünmemek)**İzini-tozunu itirmek****Ğeydsiz-şertsiz**

Kéf(de)-damağda olmağ

Xal-axuval	Kéfe-damağa baxmağ
Xat-şot	Kéfi-damağı kökelmek
Şay-pay	Kişili-arvadlı
Şala-pula	Köklü-budağlı
Şaltay-baltay	Köklü-gövdeli
Şaň-tozaň	Külekli-ğarlı
Şattı-buttı	Külekli-tufanlı
Şatır-kütir	Külekli-yağışlı
Şäldir-büldir	Lahğ-mahğ
Şaşpay-tökpey	Lirik-dramatik
Şiykili-pisili	Lirik-épik
Şulıq-uyıq	Lotu-potu
Şığasılı-kiresili	Lüt-müt
Şij-bij: şij-bij boluv	Mal-pul
Şij-mij	Mat-ğut: matı-ğutu ğurumağ
Ibır-jıbır	(çekilmek)
Ibır-sıbır	Çırt(ı)-pırt(ı)
Iğay-sığay	Medeni-kütlevi
Iğı-jığı	Menli-senli
Iğın-şığın	Minnət-sünnet
Iqpıl-jıqpıl	Mitil-şitil
Ildım-jıldım	Müddeiyi-ümumi
İpıñ-jılpiñ	Müğayiseli-tarixi
İmdas-jımdas	Nazlı-duzlu
İmı-jımı	Marksizm-Léninizm: marksizm-
İñ-jıñ	Léninizm nezeriyyesi
İñ-şıñ	Oğlanlı-ğızlı
İñqıl-sıñqıl	Oxu-yazı
İrğalıp-jırğalıp	Olan-ğalan
İrduv-dırduv	Ora-bura
İssılı-suvıqtı	Orada-burada
İsıldap-pısıldap	Oradan-buradan
İz-tüz	Oturub-durub
İz-tüzsiz	Ölçüsüz-biçimsiz
İzim-qayım	Öldü-ğaldı
İrkes-tirkes	Ölüm-dirim
İrkis-tirkis	Ölüm-itim
İrik-şirik	Ölüm-zülüm

İrili-kişili

İşpey-jemey

İrim-sırım

İrîñ-jırîñ

Öte-beri

Ötede-beride

Öteden-beriden

Özünü Oda-suya (oda-köze)

vurmağ (atmağ)

Parça-tike

Paylı-lüşlü

Pul-mul

Salam-kalam

Salamsız-kalamsız

Sarı-ğızılı

Sarı-ğırmızı

Sayır-bayır

Saysız-hésebsız

Sebir-ğerar

Senli-menli

Ses-bes yoxdur!

Sesli-küylü

Sıxma-boğma

Sıxma-boğmaya salmağ

Sizli-bizli

Sui-ğesdçi

Şadlığında yere-göye sığmamağ

(sığışmamağ)

Şaxsény-vaxsény

Şaxlı-budağlı

Şele-küle

Şés-bés

Şéy-méy

Taxta-para

Tanış-biliş

Tarixi-hicri

Tarixi-miladi

Tar-mar

Tartan-partan

Tasa-pasa

Titretme-ğızdırma

Toy-vay

Ucundan-bucağından

Ucsuz-bucağısız

Ucdan-ğırağdan**Ucdan-ğulağdan****Ufağ-tufağ**

Umu-küsü

Ürek-direk

Ürek-göbek

Üz-göz

Vaxt-bivaxt**Varlı-hallı****Varlı-karlı****Yalan-palan****Yandı-ğındı**

Yarağlı-esbablı

Yara-xora**Yara-para**

Yaylı-ğaşlı

Yecuc-me'cuc**Yérli-dibli**

Yérli-köklü

Yıxıla-dura

Yorğun-arğın

Zeht-reht

Zehri-bağrı yarılmağ

2.1.3. Ses Düzeni Bakımından İkilemeler

İlk sözcüğünün ilk hecesinde geçen ses ile ikinci sözcüğün ilk hecesinde kullanılan ses arasındaki bağ ve kullanım sıklığı bu kalıplaşmada önemli bir rol oynar. Sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken ikilemelerin kalıplaşma özelliğinden bahsetmiştik. Bu kısımda, ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz ve ünsüz-ünlü dizilimini göz önünde bulundurarak Osman Nedim Tuna'nın eş heceli ikilemeler için oluşturduğu fonetik esaslı sıralama kuralına göre değerlendirdik. Bu kuralda ünlü dizisine göre düz ünlü yuvarlak ünlüden önce, geniş ünlü dar ünlüden önce gelmesi kuralı yani a/e ünlüsünden sonra u/ü ünlüsünün gelmesi kuralı söz konusudur. Osman

Nedim Tuna bu konuyla ilgili olarak: Tekrarlanan söz kalın ve ünlülerden ikinci hecede olanı dar ise, her iki ünlü u ve ince ise ü olur; eğer ikinci hecedeki ünlü geniş ise, yalnız ilk ünlü değişerek u veya ü olur (ters türs, tekin tükün)²²⁸ ifadesini kullanmıştır. Biz her ne kadar sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeleri incelerken bu konuya değinmiş olsak da araştırmacıların a/e..... u/ü değişimine sahip ikilemeleri ayrı bir şekilde ele almaları, bizi de bu konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeye sevketti.

Vecihe Hatiboğlu, ikilemelerin genel özelliklerini sıralarken ikilemelerdeki sözcükler arasında ünlü kuralları başlığı altında ikilemeyi oluşturan ilk kelimedede a/e ünlüsü varsa ikinci kelimedede u/ü ünlünse sahip ikilemeleri ele almıştır: Ayrı sözcüklerden kurulan ikilemelerin çoğunda, özellikle yansımalarda, birinci sözcüğün ilk hecesinde “a” sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde “u” sesi bulunur...İkilemeyi kuran ayrı sözcüklerden birincisinin ilk hevesinde, özellikle kalın, düz, dar ünlü varsa bütün hecelerde ve öteki sözcükte de kalın, düz, dar ünlü bulunur.²²⁹ Saadet Çağatay da “Telaffuzu kolay olan kelimeler öne, güç olanlar sona geliyor. Bu cümleden düz vokaller yuvarlaklara nispeten daha kolay, söylendiği gibi, tonlu (sonore) sesler de tonsuzlara nazaran daha kolay telaffuz edilir. Buna göre düz vokalli kelimeler ve tonlu sesleri daha çok olan kelimeler öne, yuvarlak vokalli ve tonsuz sesli kelimeler sona gelir”²³⁰ diyerek ikilemeler için düz-yuvarlak sıralamasını kural olarak ortaya koymuştur. Mehmet Hengirmen ikilemeyi kuran sözcükler arasında ünlü uyumunun olduğunu söyler: Birinci sözcükteki ünlüler kalınsa, ikinci sözcükteki ünlüler de kalın olur. Bazı ikilemeler ünlü uyumu kuralına uymaz. İkilemeyi kuran birinci sözcükte ince ünlüler varsa, ikinci sözcükteki ünlüler de ince olur.²³¹ Hengirmen, ikilemelerin sıralanışında a ünlüsüyle başlayan sözcüklerin önce geldiğini de sözlerine eklemiştir. Leyla Karahan “Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler” adlı makalesinde bu konuya değinmiş ve a/e....u/ü’lü yapıların ikilemeye kattığı anlam üzerinde durmuştur: A/.../U’lu yapının işaret ettiği anlam yükü, sadece her iki unsuru yansıma kelimelerden oluşan tekrarlarda görülmez. Aşağıda bazı örnekleri verilen birinci unsuru anlamlı /A/.../U/ düzenindeki tekrarlar da “düzensizliği, hoş gitmemeyi, rahatsız ediciliğivs.” çağrıştıran bir anlam değeri taşımaktadır: alık uluk, ayrık uyruk, az

²²⁸ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*,

²²⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.14

²³⁰ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

²³¹ Mehmet Hengirmen (2002), *a.g.e.*, s.406

buz, azar buzaz, eğri büğrü, çarpık çurpuk, çatlak çutlak, eğriüğü, eski püskü, eski üskü, karışık kuruşuk, kaykık kuykuk, kertik kürtük, kesik küsük, sapıksupuk, sarkık surkuk, sarsak sursak, şaka şuka, şart şurt, takış tukuş, ters türs, yanık yunuk, yarım yurum.²³² İsmail Ulutaş ses taklidi kelimelerde ikinci unsurun ünlüsünün değiştirilerek tekrar edilebildiğinden bahsetmiş ve aynen tekrarlar ikinci kelimenin ilk ünlüsünün değiştirilmesiyle yapılan tekrar arasındaki farkı şöyle ifade etmiştir: a vokalini taşıyan unsur ses taklidinin güçlü ve büyük olduğunu, u veya ı sesini taşıyan unsur ise daha az güçlü ve büyük olduğunu ifade eder. Her iki biçim de kullanılabilir. Aynen tekrar hareketin ve eylemin beraber ve ahenk içinde olduğunu, değiştirerek tekrar ise ahengin olmadığını gücün alçalıp yükseldiğini belirtir: şaňk-şanık (eylem ahenk içinde ve güçlü), şanık-şanık (eylem ahenkli ama az güçlü), karç-kırç (eylemde ahenk yok, güç yükselip alçalıyor)”²³³ Türkçede ses yansımaları kelimeler²³⁴ üzerine en geniş araştırmayı yapan Hamza Zülfikar²³⁵, “Türk ses bilgisinde geniş ünlülerin daralması, yuvarlaklaşması daha çok yanındaki ünsüzlerin etkisine bağlanır. Ses yansımalarında birincil biçimlerdeki ses değişmelerini doğrudan ünsüzlerin niteliklerine bağlamak ve yalnızca bu yolla açıklamak doğru olmaz. Yapıca ve anlamca benzer olan bu tür sözlerdeki daralma, yuvarlaklaşma, genişleme veya incelme daha çok kelimenin tabiattaki karşılığı olan seslerin nitelikleri ile ilgilidir. Seslerin duyulma oranı, rezonansı, tonu, kalitesi, türlü psikolojik etkileri insanı büyük ölçüde uyarmış, buna paralel olarak bu seslerin değerlendirilip adlandırılması, farklı seslerin seçilmesi yoluyla yapılmıştır. Bu seçim ve değerlendirilişin başta büyük ölçüde ünlüler arasında oluşu ilgi çekicidir”²³⁶ diyerek

²³² Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

²³³ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

²³⁴ Yansımadan oluşan ikilemeler tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bölümünde de ele alınacağı için, burada sadece ikilemeleri oluşturan kelimelerin ünlülerine göre sıralamadaki yeri ve anlam değişimleri ele alınmıştır.

²³⁵ Hamza Zülfikar, ünlüleri şöyle değerlendirmiştir: “Söz biçimine getirilmiş birtakım ses dizilerini oluşturan ünlüler ve ünsüzlerin sesleri açısından tabiattaki karşılıkları arasında tabii bir bağ vardır. Ses yansımalarında tabiattaki gürültüyle ilgili olan parça öncelikle birincil biçimlerdir. Birincil biçimlerin ünlüsü kalın, geniş, düz (a) ya da kalın, geniş, yuvarlak (o) seslerinden biri ise, yansıttığı hareketlerin güçlü, şiddetli, sürekli, zorlu ve harekete katılmaların çok yönlü olduğunu bildirmektedir. Bu seslerin telaffuzunda çene açısı büyük, dil ile damak arasındaki ses aralığı en geniş durumdadır. Üstelik bu seslerin frekansı yüksektir. (a: 750-800 cps). Hecenin ünlüsü ince, düz, dar (i) ya da kalın, dar, düz (ı) ise, yansıttığı hareket, güçsüz, şiddetsiz, süresiz ve hafif olup frekansı da düşüktür. (i: 200-250 cps). Bu seslerin telaffuzunda a, o seslerinin aksine çene açısı en dar duruma geçer, dolayısıyla hava koridoru da oldukça dardır. Böylece geniş ünlü, şiddeti, kuvveti, yoğunluğu, kalınlığı, büyüklüğü ve zengin katılmaları, dar ünlü ise, bu özelliklerin daha zayıf olduğunu temsil etmektedir.”

²³⁶ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.25

ünlülerin düz ya da yuvarlak olmasının ikilemenin anlamı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Ünlülerin düz ya da yuvarlak olmasının ikilemeye kattığı anlamı ise şöyle açıklamıştır: Birincil biçimin ilk parçasında tabii sesin güçlü, şiddetli, zorlu oluşunu yansıtan geniş düz ünlü bulunmakta, ikinci parçada da bu güçlüğü, sürdürebilmek için gene geniş düz ünlü gerekmektedir. Fakat birbiri ardınca yapılan hareketlerden birinin çıkardığı sesin ötekisinden az farklı oluşu, ikilemenin ikincil parçasındaki ünlünün değişmesini gerektirmiş, kalın ünlü yerine bunun yuvarlağı seçilmiştir. İlk hecedeki a sesinden sonra dilin geleneğine bağlı olarak o sesinin gelememesi yüzünden de bunun yerini u sesi almıştır.²³⁷ Zülfikar, olayın, hareketin tarzından ileri gelen tabii sesin farklılığı, yansıyan seslerden birisinin ötekisinden az değişik oluşu, adlandırmada ikilemenin ünlülerini etkilediğini, ikincil ikilemenin ikinci parçasında u ünlüsünün yer almasına sebep olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Biz bu bölümde Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelime a/e ünlüsü ile ikinci kelime u/ü ünlüsü ile oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk kelimenin a/e ikinci kelimenin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri değerlendirdik.

Aşağıda verilen ikilemeleri kısaca değerlendirecek olursak:

Kazak Türkçesinde a/e.....u/ü'lü yapılara baktığımızda; bal-bul, dal-dul, qalt-qult, sarq-surq, sart-surt, tam-tum, tars-turs, şaň-şuň gibi tek heceli ikilemelerin ilk kelimesinde a ikinci kelimesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. jalba-julba, jalbaň-julbaň, kãñgir-kũñgir, qadaq-qudaq, qapaş-qupaş, qapıl-qupıl, qara-qura, qaraň-quraň gibi ikilemelerde de ilk kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. dabır-dübir, qaşır-quşır, qatır-qutır, saqır-suqır, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır gibi ikilemelerde ise ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin birinci ünlüsü a, ikinci kelimenin birinci ünlüsünün u olmasıyla oluşmuştur. Burada dikkati çeken nokta ikinci hecede bulunan ünlülerdir; ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken , birinci kelimedede bulunan ı/i, ikinci kelimedede de kendini muhafaza etmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde a/e.....u/ü'lü yapılara baktığımızda; çağ-çuğ, dam-dum, ğar-ğur, ğart-ğurt, lat-lüt, nem-nüm, şey-şüy, tap-tup, tek-tük gibi tek heceli ikilemelerin ilk üyesinde a ikinci üyesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. cana-cuna, dana-duna, ğara-ğura, kesek-küsek, şe-le-şüle, şelpe-şülpe, şelte-şülte gibi ikilemelerde de ilk

²³⁷ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.26-27

kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. cahıl-cuhul, dangır-dungur, demir-dümür, dengil-düngül, ğapış-ğupuş, kasıb-kusub, kağız-kuğuz, kesik-küsük, yazığ-yuzuğ gibi ikilemelerde ise ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin birinci ünlüsü a, ikinci kelimenin birinci ünlüsünün u olmasıyla oluşmuştur. Burada dikkati çeken nokta Kazak Türkçesinde görmediğimiz ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olmasıdır. ağac-uğac, axır-uxur, arığ-uruğ, esgi-üsğü, eyiş-üyüş, eyri-üyrü, eyrim-üyrüm, ezgin-üzgün, ezik-üzük gibi ikilemelerde, kelimelerin başında bulunan a/e ünlüsünün u/ü olması söz konusudur. Bu tür ikilemelerde de (ağac-uğac hariç) ikinci kelimedede u/ü'nün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Özbek Türkçesinde a/e.....u/ü'lü yapılara baktığımızda; häyt-hüyt, qarz-qurz, şaq-şuq, şart-şurt, şav-şuv gibi tek heceli ikilemelerin ilk kelimesinde a ikinci kelimesinde ise u ünlüsü yer almaktadır. lättä-lüttä, qari-quri, şaldır-şüldir, şavur-şuvur, xaltä-xultä gibi ikilemelerde de ilk kelimenin ünlüsü a/e iken ikinci kelimenin ünlüsü u/ü'dür. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesindeki ikilemelerde de görülen ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur: ğacır-ğucur, hâzil-hüzül, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaraq-şuruq, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur gibi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen a/e düz ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü ünlüsü ile oluşması genellikle yansıma sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde, ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimedede bulunan ı/i, ikinci kelimedede de kendini muhafaza ederken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerde farklı bir durum göze çarpar. Burada ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Kazak Türkçesi

Ağayın-jurağat
Ağayın-tuvğan
Azıq- tülük
Ayıl-turman
Alay-bulay
Ala-qula

Azerbaycan Türkçesi

Ac-susuz
Adda-budda
Adda-buddalığ
Ağac-uğac
Ağır-yüngül
Ağız-burun

Özbek Türkçesi

Äci-büci
Äççiq-çüçük
Äla-bula
Äldäb- suldäb
Äräläş-quräläş
Ästin-üstün

Alalı-qulalı	Ağız-burunlu	Ätälä-umâç
Alba-julba	Ağlı-bozlu	Ayqaş-üyqaş
Aldap-sula–	Axır-uxur	Äzâb-uqubât
Anday-munday	Ax-tuf	Bâr-büd
Ar-ujdan	Ax-uf	Câncäl-surân
Ar-uyat	Ah-uf	Cângir-cüngür
Ar-uyatsız	Ala-bula	Cärâñ-cürüñ
Ar-uyattı	Ala-bulanıg	Cär-culğa
As-suv	Alax-bulax	Cävâb-muâmälä
Astı-üstü	Ala-sütül	Caz-buz
Avzı-murnı	Allı-güllü	Çağ-çuğ
Ädet-ğurıp	Altdan-yuxarı	Çağır-çuğur
Äytip-büytip	Altdan-üstden	Çälä-çülpä
Ämir-qudiret	Alt-üst	Çañ-çüñ
Än-küy	Arıg-uruğ	Çän-tupraq
Bağım-kütim	Arvad-uşag	Çätäk-çutâq
Bal-bul: bal-bul januv	Aşağılı-yuxarılı	Çatır-çutur
Bälen-tügen	Aşağı-yuxarı	Dälä-tuz
Dabır-dübir	Atıb-tutmağ	Dân-dün
Dal-dul	Aylı-ulduzlu	Eğri-bügrı
Däm-tuz	Ay-ulduz	El-ulus
Elde-künde	Baş-ğulağ	El-uruğ
El-jurt	Bayatı-kürd	Es-huş
Elsiz-jurtsız	Bazar-dükän	Es-huşlı
Enşi-üles	Beğedri-ğüvve	Eski-tüski
Erkek-urğaşı	Beğedri-lüzum	Eski-tüski
Er-turman	Belayı-müsibetle	Ezmä-çürük
Eski-qusqı	Béşde-üçde	Faqır-fuqarâ
Jadap-jüde–	Bezek-düzek	Gärd-gubâr
Jazı-küzi	Bezenip-düzenmek	Ğacır-ğucur
Jazı-qısı	Cahlıl-cuhul	Ğadır-budur
Jay-küy	Cana-cuna	Ğam-ğussa
Jayma-şuvaq	Cemi-cümletanı	Ğarç-ğurç
Jayma-şuvaqtan–	Çağ-çuğ	Hak-huquq
Jaqn-juvıq	Çala-çuxur	Häyt-
Jaqn-jurağat	Çala-çuxurluğ	hüyt(degünça)
Jalba-julba	Çalışıb-vuruşmağ	Häzil-hüzül
Jalbañ-julbañ	Çalış-vuruş	Häzil-mutâyibä

Jal-quyırq	Çen-duman	Keçä-kündüz
Jat-jurağat	Dad-duz	Lättä-lüttä
Jatmay-turmay	Dadlı-duzlu	Lättä-püttä
Jegjat-jurağat	Dalda-bucağda	Mâl-mülk
Jer-düniye	Dam-dum	Mäş-gürüç
Jer-su	Dana-buzov	Mäydä-çüydä
Zar-muñ	Dana-duna	Qalgän-qutgän
Zäre-qut	Danğır-dunğur	Qari-quri
Käkir-şükir	Dar-düdik	Qarz-qurz
Käñgir-küñgir	Dayanıb-durmağ	Qattıq-quruq
Käri-qurtañ	Dayanıb-duran yérde	Särä-puçäk
Kedir-budır	Def-dumbul	Şäk-şübhä
Kedir-budırlı	Deli-ğudurmuş	Şäk-şübhäsiz
Kedir-budırsız	Demir-dümür	Şäldir-şüldir
Kekep-muqa-	Den-düş	Şän-şührät(şanu
Keşeli-bügin	Dengil-düngül	şührät)
Qabına-sürine	Derd-ğüsse	Şapır-şupur
Qadaq-qudaq	Derd-ğüsseli	Şaqır-şuqur
Qazına-mülük	Déye-güle	Şaq-şuq
Qayğı-muñ	Déyen-gülen	Şaraq-şuruq
Qayrat-küş	Déyib-gülen	Şärt-şurt
Qaqañ-suqañ	Déyib-gülme	Şävqın-surân
Qalğan-qutqan	Déyib-gülmek	Şäv-şuv
Qalğıp-mülgi-	Deyiş-düyüş	Şävur-şuvur
Qalt-qult	Efvi-ümumi	Täkä-pük
Qalıñdı-juqalı	Eğl-şüür	Täkä-pükä
Qañğır-küñgir	Ehli-dünya	Tâpâ- tutä
Qapaş-qupaş	Ehli-ğübur	Tâpgän-tutgän
Qapıl-qupıl	Ehli-ruh	Tapıra-tupur
Qara-qura	Ehli-zülm	Tapır-tupur
Qarañ-qurañ	Ehvali-ruhiyye	Taqır-tuqur
Qarğa-quzğın	Eks-hücum	Täsir-tüsür
Qaşır-quşır	Él-gün	Teñ-tüş (teñü tüş)
Qatar-qurbı	Elleşib-vuruşmağ	Vağır-vuğur
Qatqan-qutqan	Él-ulus	Xaltä-xultä
Qatır-qutır	El-üz	Xandân-xuşân
Mayda-şüyde	Él-yurd	Xatti-mühr (qıl-)
Mal-mülük	Eleşen-güleşen	Yäsän-tüsän

Mädeniy-turmıstıq:	Élmi-kütlevi
mädeniy-turmıstıq qızmet	Emir-ümera
Pälen-tügen	Engel-üzar
Pälenşe-tügenşe	Erşi-müella
Say-süyek: say-süyegi	Esgi-üsgü
sırqırav (şımrlav)	Esgi-püskü
Saqal-murt	Esriyib-kükremek
Saqır-suqır	Etlık-südlük
Saldır-güldir	Eyiş-üyüş
Salıp-urıp	Eyri-bulamac
Sarq-surq: sarq-surq etüv	Eyri-üyrü
Sart-surt	Eyri-büyrü
Satır-sutır	Eyrim-üyrü
Tay-qulın	Eyrim-üyrüm
Tay-qulınday	Ezgin-üzgün
Tay-tuvlaq	Ezik-üzük
Taqıl-tuqıl	Ezilib-büzülme
Tam-tum	Ezilib-büzülmek
Tam-tumdap	Fağır-fügera
Tap-tuynaqtay	Ğaçaq-ğuldur
Tars-turs	Ğaçdı-tutdu
Tarsıl-tursıl	Ğadiri-mütleg
Tasır-tusır	Ğanad-ğuyruğ bağlamağ
Şay-su	Ğapış-ğupuş
Şayıp-juv-	Ğara-ğura
Şala-pula	Ğar-ğur
Şañ-şuñ	Ğarğa-ğuzğun kimi
Şat-duman	tökül(üş)mek
Şattı-buttı	Ğarış-bulaş
Şatır-kütir	Ğarış-ğuruş
Şatır-şutır	Ğart-ğurt
Şäldir-büldir	Ğeçe-gündüz
	Ğeçe-gündüzlü
	Ğeçe-gündüzlük
	Ğeceli-gündüzlü
	Gede-güde
	Ğem-ğubar
	Général-ğubérnator

Général-gubérnatorluğ
 Ğepik-ğuruş
 Ğerib-ğüreba
 Ğeti-ümid olmağ
 Ğeyri-müeyyen
 Ğeyri-müeyyenlik
 Ğeyri-mükemmel
 Ğeyri-mükemmellik
 Ğeyri-mümkün
 Ğeyri-mümkünlük
 Ğeyri-münbit
 Ğeyri-münbitlik
 Ğeyri-müntezem
 Ğeyri-müntezemlik
 Ğeyri-müteherrik
 Ğeyri-müteherriklik
 Ğeyri-mütenahi
 Ğeyri-mütehanilik
 Ğeyri-mütenasib
 Ğeyri-mütenasiblik
 Ğeyri-müteşekkil
 Ğeyri-müteşekkillik
 Ğeyri-müvafığ
 Ğeyri-üzvi
 Ğeyri-şüuri
 Ğeyri-şüurilik
 Haleti-ruhiyye
 Hay-küy
 Hay-küyle
 Hay-küyçü
 Hay-küylü
 Hay-küysüz
 Héç-puç
 Hedd-hüdüd
 Heddi-bülüğ
 Hedsiz-hüdudsuz
 Heyet-bucağ
 Xéyir-dua

Xéyir-duaçı
 Servi-xuraman
 Kağız-kuğuz
 Kasıb-kusub
 Kendli-kütlü
 Kesek-küsek
 Kesik-küsük
 Lat-lüt
 Mal-mülk
 Mal-pul
 Mat-ğut: matı-ğutu

ğurumağ (çekilmek)

Meclisi-müessisan
 Medeni-kütlevi
 Nazlı-duzlu
 Nem-nüm: nem-nüm

étmek (élemek)

Neşvü-nüma
 Paylı-lüşlü
 Pay-lüş
 Pay-püşk
 Saf-çürük: saf-çürük

élemek

Sarı-küren
 Sehheti-vücut
 Sélli-sulu
 Sél-su
 Sél-sucağ
 Ses-küy
 Ses-küylü
 Sesli-küylü
 Şad-xürrem
 Şax-budağ
 Şax-budağlı
 Şahid-sübut
 Şaxlı-budağlı
 Şap-şup
 Şekk-şübhe

Şekk-şübhesiz
 Şeksiz-şübhesiz
 Şele-külesini bayıra atmağ
 Şele-şüle
 Şele-şülpe
 Şelpe-şülpe
 Şelte-şülte
 Şert(i)-şürüt
 Şéy-şüy
 Şéytan-şuğul
 Tanış-tunuş
 Tap-tup
 Tay-tuş
 Tek-tük
 Terki-dünya
 Terki-dünyalığ
 Toplu-tüfengli
 Top-tüfengli
 Top-tüfeng
 Toy-büsat: toy-büsat

ğurmağ

Toy-düyün
 Toz-duman
 Tréd-yunion
 Vezir-vüzera
 Yaxt-klub
 Yaxın-uzag
 Yazıg-yuzuğ
 Yérsiz-yurdsuz
 Yérsiz-yuvasız
 Yér-yurd

III. BÖLÜM

3.1.YAPI BAKIMINDAN İKİLEMELER

Dilin anlatım gücünü ortaya koyan ikilemeler, ses ve anlam olarak bir benzerlik oluşturmanın yanında kendine has yapısıyla da dikkat çekmektedir. Kelimelerin belli kurallara bağlı kalarak yan yana kullanılmaları dilimize geniş anlatım imkânı sağlamaktadır. Osman Nedim Tuna ikilemelerin dilimize kattığı zenginlikleri şöyle ifade etmiştir: Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan yana kullanılmaları, dilimize kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüünün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan fiili şekiller zenginliği, tasvir zenginliği ve güzelliği... gibi çok esaslı özellikler kazandırmıştır. Hele onamathopéque fiil ve zarfların ifade kudreti, eşsiz denebilecek kadar yüksektir. Hiç çekinmeden diyebiliriz ki, bu çeşit fiil ve zarflar, action'ları dile getirir, onlara hayat verir. Suların şarıl şarıl akışı, kuşların cıvıl cıvıl ötüşü, dalların çatır-çutur kırılışı, kızların fıkır-fıkır gülüşü... emsalsiz philologique buluşlarıdır.²³⁸

İkilemeyi, Türkçenin bilinenden çok daha önemli bir özelliği olarak gören Vecihe Hatiboğlu “Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz. Türkçede, ikileme o kadar yaygın, örnekleri o kadar çoktur ki, başka dillere bakarak, olayın ayrıca ele alınmasından, inceden inceye bütün örnekleriyle saptanmasından vazgeçilemez. Çünkü ikileme olayı, yapı bakımından, Türkçenin temellerine kadar inen bir özelliktir. Türkçenin yapısı, başlı başına ele alınınca, ikileme olayının önemi ortaya çıkar. İkileme, Türkçenin zenginliğidir, yaratma gücüdür. Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır”²³⁹ diyerek ikilemelerin Türkçenin yapısında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun altını çizmiştir.

Bu bölümde, yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana

²³⁸ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

²³⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.9

başlıkta ele aldık. Değerlendirme yaparken ikilemeyi oluşturan kelimelerin ek alıp almamalarını göz önüne alarak, eğer ek almışlarsa hangi ek veya ekleri aldıklarına değineceğiz. Kelimelerin aldığı eklerden yola çıkarak, tezimin konusunu oluşturan Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer alan ikilemelerin yapıca benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyacağız.

3.1.1. Basit Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Basit kelimelerden oluşan ikilemeler ya hiçbir ek almadan yalın şekilde ya da çekim eki almış şekilde karşımıza çıkar. Vecihe Hatiboğlu basit kelimelerden oluşan ikilemeleri “ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler” başlığı altında “yalın durumundaki adlarla kurulan ikileme” kısmında ele almış, yalın durumda aynı ve farklı ikilemeleri ise örneklerle açıklamıştır. Çekim eki alan ikilemeleri ise yönelmeli ikileme, çıkmalı ikileme, kalmalı ikileme, yüklemeli ikileme ve iyelikli ikileme başlıkları altında değerlendirmiştir.²⁴⁰ İkilemeleri oluşturan kelimeler yapı bakımından değerlendirildiğinde basit olan kelimelerle kurulan örneklerin sayısının fazla olması dikkati çekmektedir.

Çalışmamızın bu kısmında ikilemeleri ek alıp almamalarına ve aldıkları ekin türüne göre sınıflandırdık. Yalın halde bulunan ikilemeler ve çekim eki almış ikilemeler olmak üzere iki başlık altında değerlendireceğimiz ikilemeleri üç lehçede yer alan örnekleri ile listeledik.

3.1.1.1.Yalın Halde Bulunan İkilemeler

Bu bölümde yer alan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki üyesi de ek almamıştır. Bu çalışmada ikilemeleri oluşturan öğelerin tek başına sözlükte yer alıp almasına göre sınıflandırılmıştır. Her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında değerlendireceğiz.

---

²⁴⁰ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.36-40

3.1.1.1.1. Her İki Kelimesi de Ayrı Olarak Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaktadır. Ayrı ayrı sözlükte geçen bu iki kelime yan yana gelerek bir kelime oluştururlar. Bu gruptaki ikilemelerin her iki kelimesi de ek almamıştır. Aşağıda örneklerle göstereceğimiz her iki kelimesi de ayrı olarak kullanılan ikilemeler hem aynı kelimenin tekrarıyla hem de farklı kelimenin tekrarıyla karşımıza çıkmaktadır.

- Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler²⁴¹

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki ögesi de aynı kelimedir. Aynı kelimenin tekrarıyla yapılan ikilemeler için Mehmet Ali Ağakay, sıfat görevindeki ikizlemeler başlığı altında miktar sıfatlarını şöyle açıklamıştır: İsimlerle yapılan ve sıfat değerinde olan ikizlemelere gelince bunlar kullanılan isimlerin anlam niteliğine göre değişir. Avuç gibi, kazan gibi, araba gibi, doldurulabilen şeylerin ikizlemeleri miktarda aşırılık anlatır: Avuç avuç paralar; kazan kazan yemekler; araba araba kömürler gibi ki “birçok avuç dolduracak kadar para”, “birçok kazan dolusu yemek” ve “birçok arabalarla taşınan kömür” demektir.²⁴² Aynı kelimenin tekrarıyla kurulan bu ikilemeleri Ağakay, anlama kattığı aşırılık bakımından ele almıştır. Mehmet Dursun Erdem, aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemeleri yineleme olarak görmekte ve bu yapıların Türkçeye has söz dizimsel bazı kuralların sonucu ortaya çıkmış öbekler olduğunu dile getirmiştir. Erdem, Nehçü’l Feradis’ten aldığı bir örnekle durumu şöyle açıklamıştır: Ataba pa:ra pa:ra bolmuş cümlesindeki yineleme bir gramer zorunluluğu sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bu cümleyi Türkçe dil mantığına göre Ataba pa:ra bolmuş, şeklinde kuramayız. pa:ra kelimesini yineleme, tekrar etme ihtiyacı hissederiz. İkilemelerin en önemli özelliği sözlük yazılırken bir kelime gibi muamele görebilmeleridir. Aynı durumu bahsettiğimiz yapılarda görmeyiz. Yani aynı kelimenin tekrarıyla oluşturulan yapılara, sözlüklerde madde başı ve madde içinde ayrı bir kelime gibi muamele

²⁴¹ Aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler çeşitli anlam ilgileri oluşturduğu için ayrıca tezimizin dördüncü bölümünü oluşturan anlam bakımından ikilemeler kısmında da ele alınacaktır.

²⁴² Mehmet Ali Ağakay (1953a), *a.g.m.*

yapılması, istisnalar dışında, mümkün değildir.²⁴³ Bülent Özkan da aynı kelimenin tekrarıyla oluşan bu yapıları yinelemelerin/ikilemelerin bir alt dalı olarak görür: Bir başka tekrar yapısı ise içerisinde hem biçimbirimsel hem de sözcükbirimsel tekrarları barındıran ikili tekrar yapılarıdır. Bu tekrar türü, yinelemelerin/ikilemelerin bir alt türü olarak Türkçede diğer tekrar yapılarına göre daha belirgin bir kullanımla karşımıza çıkar.²⁴⁴

Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerdir. Bu gruba giren deyimlerde geçen ikilemeleri göstermek adına başta söyleyip, deyimini sonra gösterdik. Örneğin; Dil-dil ötmek deyimini dil-dil:dil-dil ötmek, ğapı-ğapı gezmek (dolaşmağ, düşmek) deyimini ğapı-ğapı: ğapı-ğapı gezmek (dolaşmağ, düşmek) şeklinde gösterdik.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Aluvan-aluvan	Acı-acı	Ālām-ālām
Avıq-avıq	Adağ-adağ	Ālvān-ālvān
Āzer-āzer	Ağır-ağır	Ālāhidā-ālāhidā
Āreñ-āreñ	Ağız-ağız	Āstā-āstā
Āste-āste	Aheste-aheste	Āz-āz
Bastı-bastı	Axmağ-axmağ	Bāşqa-bāşqa
Borşa-borşa	Alay-alay	Bir-bir
Buvma-buvma	Alıg-alıg	Bittā-bittā
Buriş-buriş	Alt-alt	Boğın-boğın
Gül-gül: gül-gül jaynav	Altı-altı	Cāhān-cāhān
Dala-dala	Üst-üst	Dānā-dānā
Damıl-damıl	Ancağ-ancağ	Dāryā-dāryā
Dara-dara	Aram-aram	Dünyā-dünyā
Deste-deste	Arxa-arxa: arxa-arxaya	Es-es: es-es
Doda-doda	věrmek	bilmāq
Dürkin-dürkin	Artıg-artıg	Gül-gül
Eleñ-eleñ	Asta-asta	Halqa-halqa
Emis-emis	Aşıg-aşıg	Hālqa-hālqa
Jaq-jaq	At-at	Kām-kām
Jal-jal	Avara-avara	Köz-köz (qıl-)

²⁴³ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

²⁴⁴ Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

Jalaq-jalaq	Ayağ-ayağ	Kül-kül
Jaltaq-jaltaq	Ayrı-ayrı	Londä-londä
Jamav-jamav	Az-az	Oşä-oşä
Jalğav- jalğav	Baca-baca	Pärçä-pärçä
Jar-jar	Bala-bala	Qadim-qadim
Jäşik-jäşik	Balaca-balaca	Qâp-qâp
Jeke-jeke	Barmağ-barmağ	Qatâr-qatâr
Jiyi-jiyi	Başğa-başğa	Qat-qat
Jolaq-jolaq	Bayğın-bayğın	Qaträ-qaträ
Jol-jol	Béle-béle	Qavat-qavat
Josa-josa	Bend-bend	Qaytä-qaytä
Julim-julim	Berk-berk	Qoşa-qoşa
Julma-julma	Béş-béş	Qulâç-qulâç
Jırım-jırım	Bic-bic	Sekin-sekin
ÿzeñ-iyzeñ	Bica-bica	Şu-şu
ÿmek-iymek	Bir-bir	Tez-tez
ÿrek-iyrek	Birce-birce	Vaqt-vaqt
ÿyir-iyir	Biz-biz	Väraq-väraq
Kezek-kezek	Boş-boş	Xâl-xâl
Kesek-kesek	Bölük-bölük	Yält-yält (qıl-)
Kir-kir	Bölüm-bölüm	Yâr-yâr
Qabat-qabat	Böyük-böyük	Yol-yol
Qadav-qadav	Bucağ-bucağ; bucağ- bucağ gezmek	Yügür-yügür
Qazan-qazan	Buğum-buğum	
Qayta-qayta	Buruğ-buruğ	
Qap-qap	Burum-burum	
Qaspaq-qaspaq	Bütün-bütün	
Qatar-qatar	Can-can: can-can demek	
Qat-qat	Cerge-cerge	
Qatpar-qatpar	Cırıg-cırıg	
Qiyli-qiylı	Cızıg-cızıg	
Qodañ-qodañ	Cici-bacı	
Qodırañ-qodırañ	Cild-cild	
Qojalaq-qojalaq	Cüre-cüre	
Qoyqañ-qoyqañ	Cüt-cüt	
Qos-qos	Çaşğın-çaşğın	
Qotan-qotan	Çep-çep	
Qotır-qotır		

Quvıs-quvıs	Çil-çil
Quj-quj	Çin-çin
Qulaş-qulaş	Çox-çox
Quraq-quraq	Çuval-çuval
Qurav-qurav	Dağ-dağ
Quşaq-quşaq	Dalğa-dalğa
May-may	Dalğın-dalğın
Mañ-mañ: mañ-mañ basuv	Dalı-dalı
Mezgil-mezgil	Dama-dama
Moja-moja	Damar-damar
Naq-naq	Damcı-damcı
Oy-oy	Dam-dam
Oqşav-oqşav	Damla-damla
Oram-oram	Darağ-darağ
Örim-örim	Dar-dar
Örkeş-örkeş	Dava-dava
Para-para	Değiğe-değiğe
Parşa-parşa	Den-den
Pay-pay	Dene-dene
Sağal-sağal	Dengil-dengil
Saq-saq: saq-saq külöv	Derin-derin
Sala-sala	Derme-derme
Saltaq-saltaq	Derz-derz
Satal-satal	Dest-dest
Tay-tay	Deste-deste
Talay-talay	Déşik-déşik
Tav-tav	Didik-didik
Täy-täy	Dik-dik
Tez-tez	Dil-dil: dil-dil ötmek
Teñ-teñ	Dilik-dilik
Tom-tom	Dilim-dilim
Top-top	Diri-diri
Toz-toz	Dişdek-dişdek
Tırbañ-tırbañ: tırbañ-tırbañ	Diş-diş
etöv	Dişek-dişek
Tilim-tilim	Dişlek-dişlek
Uvıs-uvıs	Diyar-diyar
Üzdik-üzdik	Doğram-doğram

Üyir-üyir	Dolam-dolam
Şalbar-şalbar	Dolaş-dolaş: dolaş-dolaş
Şar-şar: şar-şar etüv	olmağ
Şep-şep	Dolu-dolu
Şoqpıt-şoqpıt	Dörd-dörd
Şoq-şoq	Dürlü-dürlü
Şuv-şuv	Düyün-düyün
İrğaň-ırğaň	Ebes-ebes
İrjiň-ırjiň	Éhmal-éhmal
	Ekec-ekec
	Er-er
	Eksik-eskik
	Köynek-köynek
	Etek-etek
	Evez-evez
	Evvel-evvel
	Eyri-eyri: eyri-eyri
	baxmağ
	Ezik-ezik
	Ezim-ezim
	Fağır-fağır
	Ğabar-ğabar
	Gah-gah
	Gahı-gahı
	Ğalağ-ğalağ
	Ğan-ğan: ğan-ğan démek
	Ğayım-ğayım
	Ğapı-ğapı: ğapı-ğapı
	gezmek (dolaşmağ, düşmek)
	Ğarış-ğarış
	Ğat-ğat
	Ğatar-ğatar
	Ğatım-ğatım: ğatım-
	ğatım ğatlamağ
	Ğaz-ğaz
	Ğedem-gedem
	Gel-gel
	Gelincik-gelincik

Gelin-gelin
 Ğelpe-ğelpe
 Ğemgin-ğemgin
 Ğeniş-ğeniş
 Ğepik-ğepik
 Ğerib-ğerib
 Ğetre-ğetre
 Ğırçın-ğırçın
 Ğırığ-ğırığ
 Ğırış-ğırış
 Ğıy-ğıy
 Ğic-ğic
 Ğile-ğile
 Ğisim-ğisim
 Ğiyme-ğiyme
 Ğizli-ğizli
 Ğizlin-ğizlin
 Ğolac-ğolac
 Ğoşa-ğoşa
 Ğöl-ğöl
 Ğözel-ğözel
 Ğöz-ğöz
 Ğucağ-ğucağ
 Ğum-ğum
 Ğurtum-ğurtum
 Ğuru-ğuru
 Ğuş-ğuş: Ğuş-ğuş olmağ
 Ğül-ğül
 Xala-xala
 Halğa-halğa
 Xal-xal
 Xam-xam
 Haman-haman
 Xana-xana
 Hele-hele
 Helem-helem
 Herf-herf
 Herze-herze

Xeste-xeste
 Hezin-hezin
 Xırdaca-xırdaca
 Xırda-xırda
 Xumar-xumar
 Xuraman-xuraman
 İki-iki
 İlim-ilim: ilim-ilim

itirmek

İnce-ince
 İndi-indi
 İndice-indice
 İsti-isti
 İşıl-ışıl
 İti-iti
 İyirmi-iyirmi
 Karvan-karvan
 Kelme-kelme
 Kem-kem
 Kemser-kemser
 Kend-kend
 Kesik-kesik
 Kise-kise
 Kişi-kişi
 Kom-kom
 Koma-koma
 Kos-kos
 Köntöy-köntöy
 Köynek-köynek (bir

köynek) et tökmek

Köz-köz: köz-köz olmağ
 Kut-kut
 Küçe-küçe
 Lağ-lağ
 Lax-lax
 Lapar-lapar
 Lap-lap
 Lay-lay

Leçek-leçek
 Leke-leke
 Lepe-lepe
 Lomba-lomba
 Lovğa-lovğa
 Lüle-lüle
 Mat-mat
 Mazı-mazı
 Meğrur-meğrur
 Mehzun-mehzun
 Melul-melul
 Menem-menem: menem-
 menem démek
 Men-men: men-men
 démek
 Menzil-menzil
 Mere-mere
 Mertebe-mertebe
 Me'sum-me'sum
 Mete-mete
 Mezlum-mezlum
 Mırt-mırt
 Mini-mini
 Miskin-miskin
 Möhkem-möhkem
 Muncuğ-muncuğ
 Müfte-müfte
 Narın-narın
 Nazenin-nazenin
 Néçe-néçe
 Növ-növ
 Oğrun-oğrun
 On-on
 Ovuc-ovuc
 Ötkem-ötkem
 Ötür-ötür
 Para-para
 Parça-parça

Parıl-parıl: parıl-parıl

parlamağ

Par-par

Pence-pence

Perde-perde

Pert-pert

Pille-pille

Pis-pis

Puçur-puçur

Pul-pul

Reng-reng

Rişte-rişte

Rize-rize

Sabah-sabah

Saçaç-saçaç

Sakit-sakit

Salxım-salxım

Sarsağ-sarsağ

Sefêh-sefêh

Seher-seher

Six-six

Soyuğ-soyuğ

Şad-şad

Şax-şax: şax-şax baxmağ

Şana-şana

Şane-şane

Şan-şan

Şele-şele

Şelte-şelte

Şen-şen

Şéytan-şéytan

Şırım-şırım

Şirin-şirin

Şit-şit

Tarağ-tarağ

Tay-tay

Tay-tuş

Tekrar-tekrar

Tek-tek

Tenbel-tenbel

Téz-téz

Tike-tike

Top-top

Udum-udum

Uzağ-uzağ

Uzun-uzun

Üç-üç

Üçem-üçem

Parça-parça: üreyi parça-
parça olmağ

Şan-şan: üreyi şan-şan

olmağ

Tél-tél: üreyi tél-tél

olmağ

Tir-tir: üreyi tir-tir esmek

Zağ-zağ: üstünde zağ-

zağ esmek

Üyve-üyve

Vereğ-vereg

Véyl-véyl

Yaxşı-yaxşı

Yalağ-yalağ

Yaltağ-yaltağ

Yamağ-yamağ

Yaman-yaman

Yanığ-yanıg

Yan-yan: yan-yan

baxmağ

Yastı-yastı

Yavan-yavan

Yavaş-yavaş

Yava-yava

Yazıg-yazıg

Yéddi-yéddi

Yéke-yéke

Yékexana-yékexana

Yénice-yénice
 Yéni-yéni
 Yér-yér
 Yıǵın-yıǵın
 Yol-yol
 Yorǵun-yorǵun
 Yumşaq-yumşaq
 Yüz-yüz
 Zavallı-zavallı
 Zelil-zelil
 Zem-zem
 Zenbil-zenbil
 Zerre-zerre
 Zevzek-zevzek
 Zolağ-zolağ
 Zol-zol
 Zülüm-zülüm

- Farklı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki ögesi de farklı kelimelerden oluşmaktadır. Bu ikilemelerin çoğu ad kök ve gövdelerinden türetilmiş, yalın durumda yani hiçbir ek almadan kullanılan iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Cümlede ismin kullanıldığı her yerde görev alabilen bu ikilemeler, aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş yalın ikilemelerden sayıca çoktur.

Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ve sözlükte tek başına kullanılan ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi

Abıroy-ataq
 Avtomat-telefon
 Aǵayın-jekjat
 Aǵayın-juraǵat
 Aǵaş-at

Azerbaycan Türkçesi

Ab-hava
 Abır-heya
 Acıǵ-ǵıcıǵ
 Ac-yalavac
 Açıǵ-aşkar

Özbek Türkçesi

Āb-hāvā
 Āççıq-çüçük
 Āçıq-āydin
 Āç-yālāngāç
 Ahd-pāymān

Azan-qazan	Açıg-aydın	Ahd-päymân
Azıq- tülük	Adam-adamyana	Âh-vâh
Ayıl-turman	Ad-san	Âlâm-âççıq
Ala-qula	Aftaba-leyen	Âläv-âtâş
Alma-kezek	Ağır-yüngül	Âllâ-pällä
Alım-salıq	Ağız-burun	Âmân-esân
Alıs-jaqın	Ağrı-acı	Âmil-kâmil
Aman-esen	Ah-aman	Ânä-bälä
Anav-mınav	Axar-baxar	Aql-bâş
Araq-şarap	Ah-efğan(Ahü efğan)	Ârä-sırä
Ar-ujdan	Ah-feğan(Ahü feğan)	Ârzu-ârmân
Ar-uyat	Ah-feryad(Ahü feryad)	Ârzu-häväs
As-suv	Axır-ezel	Ârzu-istäk
Astı-üstü	Ah-nale(Ahü nale)	Âşna-âgayni
Ata-ana	Axşam-sabah (seher)	Âş-qatıq
Ata-ene	Axşam-seher	Âtä-ânä
Aş-jalañaş	Ax-tuf	Âtä-bâbâ
Aşuv-ıza	Ax-uf	Âyş-işret
Ädet-ğurıp	Ah-uf	Âzıq-âvqat
Ädet-salt	Ax-vay	Bâğ-bostân
Ädet-dağdı	Ala-bulanıg	Bäländ-päst
Äzil-qaljıñ	Ala-çarpaz	Baxt-säädät
Äzil-oyın	Ala-çiy	Bäyt-ğazäl
Äzil-mazaq	Ala-ğara	Bittä-yärimtä
Äzil-ospaq	Ala-ğaranlıg	Bugün-ertä
Äzil-sıqaq	Ala-ğarsag	Cähd-cädäl
Äzil-ökpe	Ala-ğolay	Çälä-yärim
Äzil-savıq	Ala-ğora	Cän-cädäl
Äke-baba	Ala-séyrek	Cän-cähd
Äke-şeşe	Ala-sütül	Cäncäl-surân
Äl-avqat	Ala-tala	Cän-dil (bilän)
Ämir-qudiret	Ala-toran	Cävâb-muâmälä
Än- biy	Ala-yarım (çıg)	Dälä-däşt
Äne-mine	Ala-yonca	Dälä-tâş
Än-küy	Al-elvan	Dälä-tuz
Äri-beri	Alem-aşkar	Dokân-dästgâh
Ävliye-änbiye	Al-ğırmızı	Dost-duşmân
Ävre-sarsañ	Alt-üst	Dost-yâr

Bağım-kütüm	Al-yaşıl	Egin-baş
Bay-ke dey	Aman-zaman	El-ulus
Bay-manap	Ana-ata	El-uruğ
Baq-bereke	Ana-bacı	El-xalq (elu xalq)
Baq-dereje	Ana-bala	Ertä-indin
Baq-dävlet	And-aman	Ertä-keç
Baqsı- balger	Anrı-beri	Esân-âmân
Baqsı-tävip	Ara-bere	Esân-âmân
Baq-talay	Arağ-çaxır	Es-huş
Baq-talan	Ara-sıra	Es-huş
Baqşa-bav	Arpa-saman	Faqir-fuqarâ
Bala-şağa	Artıg-eksik	Fäzi-kämâlât (fäzlu
Bal-bul(januv)	Arvad-uşağ	kämâlât)
Balğa-tös	Arzu-kam	Fisk-fücür (fisku
Bal-şırın	Asfalt-béton	fücür)
Bäybişe-toqal	Asi-fikir	Fitnä-fäsâd
Bälen-tügen	Aşağı-yuxarı	Ğam-ğussa
Bäle-jala	Aşig-me'suğ	Ğam-häsrät
Bet-ajar	Aşna-dost	Gap-söz
Bet-avız	Ata-ana	Gör-yâr
Bota-taylaq	Ata-baba	Hak-huquq
Böri-qarı	Ata-bala	Hâl-ähvâl
Buzav-torpak	Avara-sergerdan	Hayr-ma'zur (qıl-)
Bügin-erteñ	El-ayağ	Häzil-mäzäh
Bir-eki	Ay-hay	Hisâb-kitâb
Vagon-restoran	Ayığ-sayığ	Hisâb-kitâb
Gama-sevle	Ayrı-séçki	Hüzür-hälâvât
Gül-bäyşeşek	Ay-ulduz	İlm-ämâl
Dabır-dübir	Azar-bézar	İlm-fân
Dav-janjal	Az-çox	İlm-hünär
Däm-tuz	Bac-xerac	İzzät-hürmät
Dändi-daqıl	Bacı-ğardaş	İzzät-näfs
Däp-däl	Bağ-bağat	Käyf-säfâ
Däv-peri	Bağ-bağça	Keçä-kündüz
Del-sal	Bağ-bere	Kibr-hävâ
Dos-duşpan	Bağça-bağ	Köz-qlâq (bol-)
Dos-jar	Bal-maskarad	Kulf-kälit
Dos-jora	Bas-boş	Lâm-mim: lâm-mim

Duvman-savıq	Baş-ayağ	demäslik
Egin-jay	Baş-béyin	Lütf-käräm
El-jurt	Baş-göz	Mâl-mülk
Emen-jarqı	Baş-ğulağ	Mâl-mülk
Emin-erkin	Batman-terezı	Mol-köl
Enşi-üles	Bayatı-ecem	Momin-qâbil
Er-azamat	Bayatı-isfahan	Murâd-maqsâd
Eren-ğayıp	Bayatı-kürd	Nâri-beri
Erkek-urğası	Bayır-baca(ğ)	Narx-nävâ
Erke-totay	Bazar-dükân	Nâsl-näsâb
Er-sayman	Beni-adem	Nâzâr-nâfäs
Er-toqım	Beni-insan	Nâzâr-pisând: nâzâr-
Er-turman	Berk-boş	pisând qılmäslik
Erik-jiger	Bêş-altı	Nâz-ne'mât
Esen-aman	Bêş-on	Oñ-ters
Esen-sav	Bet-beniz	Oq-dâri
Esep-qiysap	Bezek-düzek	Oq-yây
Jay-japsar	Bic-ğıc	Orım-yığım
Jay-küy	Dad-bidad	Ot-âlâv
Jaqın-jora	Borc-xerc	Oyin-külgi
Jaqın-juvıq	Bor-maşın	Pând-nâsıhât
Jaqın-jurağat	Bostan-terezve	Pâst-bäländ
Jala-päle	Boş-bıkar	Qari-yâş
Jalañaş-jalpı	Böyük-kıçık	Qattıq-quruq
Jalgız-jalqı	Cah-calal	Qavm-qarındâş
Jalgız-jarım	Can-baş	Qayğu-âlâm
Jal-quyırıq	Can-ciyer	Qâzân-tâvâq
Jaman-jävtik	Cedd-eğreba	Qol-âyâq
Jan-jaq	Cemi-cümletanı	Qurâl-âslähä
Jan-januvar	Ceng-cidal	Qurt-qumursqa
Jarım-jartı	Cenub-ğerb	Qut-bäräke
Jasav-jabdıq	Cenub-şerg	Rähm-şâfqat
Jas-jeleñ	Cır-cında	Sa'y-häräkät
Jas-käri	Cır-cındır	Säbât-mätânät
Jat-jurağat	Cin-şeyatin	Säbr-qanâät
Jav-jorıq	Cövr-cefa	Säbr-tâqat
Javın-şaşın	Çaxmağ-gov	Şâd-xandân
Jayav-jalpı	Çala-çölek	Şäk-şübhä

Jebir-jesir	Çala-çuxur	Sällä-çâpân
Jegjat-jurağat	Çal-boz	Şân-şarâf
Jeke-dara	Çal-çap	Şân-şührät (şânu
Jem-şöp	Çal-çarpaz	şührät)
Jemis-jiydek	Çal-çeper	Şärt-şarâit
Jeñil-jelpi	Çalı-çırpı	Sävâl-cävâb
Jer-ana	Çalı(n)-çapraz	Sävğa-sälâm
Jer-düniye	Çay-çörek	Şâvqın-surân
Jer-jiyhan	Çayır-çemen	Şavq-zâvq
Jer-kök	Çen-duman	Şâx-şâbbâ
Jer-su	Çene-boğaz	Sâyâ-sâlqın
Jetim-jesir	Çengel-bıçağ	Sâyır-sâyâhât
Jiyın-toy	Çirk-pas(ağ)	Sâyır-tâmâşâ
Joğarı-tömen	Çox-az	Sekin-âstâ
Joq-jutañ	Çöl-bayır	Sihât-sälâmât
Joq-jitik	Çul-çuxa	Sir-âsrâr
Joldas-jora	Dad-aman	Şirin-şâkâr
Jol-joba	Dad-bidad	Sulh-sälâh
Jol-joralğı	Dad-damağ	Tâ'rif-tâvsif
Jora-joldas	Dad-duz	Tâât-ibâdât
Jora-joralğı	Dad-feğan	Tâb-tâqat (tâcu taxt)
Jön-joralğı	Dad-feryad	Täg-tâmır
Jota-jon	Dağ-daş	Täg-taxt
Jota-jota	Dağ-dere	Tälâş-târtış
Jön-joba	Dal-dalı	Tâlâ-tâlâ
Jön-josıq	Dam-daş	Tân-cân (tânu cân)
Juvas-qoñır	Dam-divar	Tâş-târâzi
Julın-jüyke	Dana-buzov	Telefon-avtomat
Jılı-jumsaq	Dana-keleş	Telefono-gramma
Jın-jıbir	Dar-düdük	Temir-beton
Jın-şaytan	Daş-divar	Tinç-tâtuv
Jın-peri	Daş-ğaş	Ürf-âdât
Jıra-jılğa	Daş-kesek	Üst-bâş
Jır-añız	Daş-terezi	Üst-bâş
Jır-dastan	Dava-dalaş	Üy-cây
Jır-duman	Dava-derman	Üy-cây
Jırtıq-jamav	Dava-döyüş	Üy-rozgâr
Jiger-küş	Dava-ğalmağal	Vaqt-bevaqt

Jiger-qayrat	Dava-me'reke	Xâr-xas (xâru xas)
Jip-jiñişke	Dede-baba	Xâr-zâr
Zar-muñ	Dédi-ğodu ²⁴⁵	Xat-pät
Zäbir-japa	Def-dumbul	Xat-sävâd
Zäre-qut	Defe-darağ	Xat-sävâd
Zeyin-zerde	Defter-çereke	Xat-xabâr
Zerde-zeyin	Defter-kitab	Xavf-xatâr
Zil-zapıran	Deli-divane	Yâlğân-yâşık
İyba-âdep	Deli-dolu	Yäñil-yälpi
İyen-tegin	Delik-dêşik	Yârâğ-âslähä
İyne-jip	Demir-béton	Yâr-âğayni
İt-qus	Derd-bela	Yâr-birârdâr
İt-şoşqa	Derd-dil	Yâr-cora
İyir-qiyır	Derd-elem	Yâr-kök
Käde-sıy	Derd-ezab	Yâş-qari
Käri-qurtañ	Derd-ğem	Yigit-yäläñ
Kedir-budır	Derd-ğüsse	Yol-yoläkäy ²⁴⁷
Key-keyde	Derd-keder	Yumälâq-yâstıq
Kekeñ-sekeñ	Dere-tepe	Yüz-xâtır
Keli-kelsap	Derman-dava	Yüz-xâtir: yüz-xâtir
Kelin-keşik	Derman-davacat	qilmâq
Kem-ketik	Dest-xett	Zähâr-zaqqum
Kempir-şal	Dest-paça	Zârâr-zähmät
Kerek-jaraq	Dil-ağız	Zävq-säfä
Kese-ayaq	Dil-delalet	Zävq-şävq
Kese-köldeneñ	Dil-diş	Ziyân- zähmät
Keskin-kelbet	Dil-dodağ	Zormä-zoräki
Keşeli-bügin	Din-iman	
Kilovvat-sağat	Diş-damağ	
Konferents-zal	Divan-dere	
Köl-dariya	Doğru-dürüst	
Kölik-sayman	Dolam-dolaşığı	
Köñ-qoqır	Domca-çıraq	

²⁴⁵ “Dédi-ğodu” ikilemesinde her iki kelime de görülen geçmiş zaman eki almış olabilir; ancak gö-şeklinde bir fiile sözlükte karşılaşmamadığımızdan bu ikilemeyi basit kelimelerden oluşan ikilemeler başlığı altında ele aldık.

²⁴⁷ “Yol-yoläkäy” ikilemesinde ikinci kelime isimden isim yapım eki alabilir; ancak gramer kitaplarında bu eke rastlamadığımız için basit kelimelerden oluşan ikilemeler başlığı altında ele aldık.

Köñil-küy	Dost-aşna
Köp-körüm	Dost-düşmen
Kör-jer	Dörd-béş
Körpe-jastıq	Döş-baş
Körpe-tösek	Dua-sena
Körşi-qolañ	Duman-çiskin
Köş-qon	Duz-çörek
Kübır-jıbir	Dükán-bazar
Küy-jay	Dünya-alem
Küy-qoñ	Düz-doğru
Küy-quvat	Düz-dünya
Kül-kübır	Ecaib-ğeraib
Kül-qoqır	Edeb-erkan
Kül-qoqıs	Edl-edalet
Kül-talqan: kül- talqan boluv	Eger-esgik
Küş-jiger	Eyri-eskik
Kir-küyeleş	Eğl-şüur
Kir-qojalaq	Ehd-péyman
Kir-qoqıs	Ekenek-biçenek
Kir-qoñ	Ekin-ekenecek
Qağaz-qalam	Ekin-sepin
Qadir-qasiyet	Eks-cereyan
Qajır-qayrat	Eks-emel
Qazan-ayaq	Eks-hemle
Qazan-oşaq	Eks-hücum
Qazına-mülük	Eks-iddia
Qazı-qarta	Eks-istiğamet
Qayğı-qasiret	Eks-keşfiyyat
Qayğı-muñ	Eks-manévr
Qayğı-şer	Eks-seda
Qay-qaysı	Eks-tedbir
Qayrat-jiger	Eks-te'sir
Qayrat-küş	Eks-tezyiğ
Qayır-zeket	Eks-zerbe
Qayır-sadaqa	E'la-me'reke
Qalam-qağaz	El-ayağ
Qam-jay	Elbir-dilbir

Qam-qareket	Éle-béle
Qan-josa	El-ğol
Qan-jin	Él-gün
Qant-şay	Elif-béy
Qarağım-şırağım	Elif-elbet(te)
Qarğa-quzğın	Él-oba
Qaruv-jaraq	Él-ulus
Qaruv-sayman	El-üz
Qas-qabaq	Él-yurd
Qatar-qurbı	Emek-islam lakéri
Qat-qabat	Emin-arxayın
Qat-şot	Emir-ümera
Qatın-bala	Éniş-yoxuş
Qatın-qalaş	Yeniş-yoxuş
Qavlı-qarar	Yoxuş-éniş
Qavın-qarbız	Ér-géc
Qavıp-qater	Er-arvad
Qiy-çoqıs	Eriş-argac
Qıysıq-qıñır	Erk-naz
Qiyın-qıspaq	Erz-hal
Qiyın-qıstav	Eser-elamet
Qiyal-ğajayıp	Esir-yésir
Qoja-molda	Eksik-artıg
Qozı-laq	Eksik-gerek
Qoy-eşki	Esl-neseb
Qoy-qozı	Eşxas-meclis
Qoyşı-qolañ	Etir-enber
Qoqır-soqır	Et-yağ
Qol-ayaq	Év-éşik
Qonıs-jay	Evvel-elde
Qoñsı-qolañ	Evvel-axır
Qora-jay	Éy-hay
Qosşı-qolañ	Eyin-baş
Qoş-esen: qoş-esen	Eyri-beri
bol	Eyri-bulamac
Qoş-sav: qoş-sav bol	Eyri-dolanbac
Qoyan-qoltıq	Eyri-oğru
Quvğın-sürgin	Éyş-işret

Quda-jekjat	Ezab-eziyyet
Quda-qudağiy	Ezab-işgence
Quz-qiya	Eza-cefa
Quyriq-bavır	Ezgin-üzgün
Quyriq-jal	Eziz-erköyün
Qul-qutan	Eziz-girami
Qulın-tay	Eziz-xelef
Qural-jabdıq	Fabrik-metbex
Qural-sayman	Fağır-fügera
Qurbı-qurdas	Fikir-xeyal
Qurt-qumırsqa	Fin-uğor
Qurt-may	Uğro-fin
Qusa-şer	Fitne-fesad
Qut-bereke	Fitre-zekat
Qıbır-jıbır	Ġabag-ğarşı
Qıbır-sıbır	Ġabag-ğenşer
Qız-kelinşek	Ġab-ğasığ
Qızıq-duvman	Ġab-ğazan
Qızıl-jasıl	Ġaçag-ğuldur
Qızıl-josa	Gah-gahı
Qılañ-sılañ	Ġalın-ğayım
Qırğın-sürgin	Ġanad-guyruğ: ganad-
Lep-lezde	ğuyruğ bağlamağ
Läm-mim: läm-mim	Ġan-ter
demev	Ġanun-ğayda
Liro-epos	Ġan-yaş
Mayda-şüyde	Ġapan-terezi
Maqal-mätel	Ġapı-baca
Mal-bas	Ġara-ğorxu
Mal-jay	Ġarğa-ğuzğun: garğa-
Mal-jan	ğuzğun kimi tökül(üş)mek
Mal-mülük	Ġaş-daş
Mal-pul	Ġaş-göz
Mädeniy-ağartuv	Ġat-ğarış
Mâz-meyram	Ġayda-ğanun
Män-jay	Eba-geba
Män-mağına	Gece-gündüz
Meyir-şapağat	Géc-téz

Meken-jay	Ġedd-ġamet
Mektep-internat	Ġedir-ġiyemet
Meñ-zeñ	Ġelem-davat
Muñ-zar	Gel-ġét
Muñ-muqtaj	Gelin-ġız
Muñ-nala	Ġem-ġubar
Muñ-şer	Ġem-ġüsse
Müşe-korrespondent	Gemi-réstoran
Mıñ-märtebe	Gemi-bere
Mıñ-million	Gemi-péyk
Minez-qulıq	Gén-bol
Neken-sayaq	Général-mayor
Nemere-şöbere	Général-léyténant
Oy-arman	Général-polkovnik
Oy-qiyal	Ġepik-ġuruş
Oy-jota	Ġerib-ġüreba
Oymış-örnek	Ġesd-ġerez
Oy-öris	Ġét-gel
Oy-pikir	Ġetl-ġaret
Oyran-asır	Ġıç-patava
Oyran-topır	Ġıraġ-bucaġ
Oyran-botqa	Ġır-ġıc
Oy-şuqır	Ġırım-ġırtı(ġ)
Oy-şuñqır	Ġır-saġġız
Oyın-duman	Ġış-yay (yaz)
Oyın-külki	Ġızıl-ġırmızı
Oyın-savıq	Ġızıl-ġümüş
Oyın-toy	Giléy-ġüzar
Oq-däri	Giléy-küsü
Oquv-aġartuv	Girinti-çixıntı
Oquv-bilim	Girvenke-terezi
Oquv-tärbıye	Ġohum-eġreba
Ol-pul	Ġohum-ġardaş
Oñtüstik-batis	Ġohum-ġuda
Oñtüstik-şıġıs	Ġol-boyun
Opa-dalap	Ġol-budaġ
Ot-jiger	Ġol-ġabırġa
Otın-su	Ġol-ġanad

Oyu-örnek	Ğol-ğıç
Ökpe-bazına	Ğonağ-ğara
Ökpe-bavır	Ğohum-ğonşu
Ökpe-naz	Ğoruğ-ğaytağ
Ökpe-reniş	Ğoyun-ğuzu
Öleñ-jır	Ğöy-demir
Öner-bilim	Ğöy-ğöyerti
Öñ-tüs	Ğöy-yaşıl
Ören-jaran	Ğözel-ğöyçek
Örik-meyiz	Ğöz-ğaş
Ösek-ayañ	Ğöz-ğulağ: göz-ğulağ
Ösek-ötirik	olmağ
Ösek-jala	Ğram-atom
Para-par	Ğram-molékul
Parız-qarız	Ğulan-ğuşğun
Parıq-parasat	Ğuldur-ğaçag
Päle-jala	Ğul-ğaravaş
Pälen-tügen	Ğurban-sadağa
Premer-ministr	Ğurd-ğuş
Press-attaşe	Ğuru-çürük
Press-konferentsiya	Ğurultu-nerilti
Say-sala	Ğurultu-patıltı
Say-süyek: say-süyegi sırqırav (şımırlav)	Ğüc-bela
Saqal-murt	Ğül-çiçek
Saqal-şaş	Ğün-ğünorta
Salğirt-salaq	Ğün-ğüzeran
Salqın-salğirt	Hağğ-edalet
Sal-seri	Hağğ-hésab
Salt-maşıq	Hağğ-nahağ
Salt-sana	Hağğ-say
Sana-sezim	Xalça-palaz
Sav-sälemet	Hal-ehval
Savıq-sayran	Hal-geziyye
Savıt-sayman	Hal-hazır
Sälem-savqat	Xalı-xalça
Säl-kem	Xanım-xatın
Sän-saltanat	Xas-xalis
	Xata-bala

Sebep-saldar	Hazır-amade
Seldir-selev	Xeber-eter
Soqa-sayman	Héç-puç
Sorpa-su	Hedd-hésab
Sotsiyal-demokrat	Hedd-hüdüd
Süyek-sayaq	Hele-béle
Sıy-qoşemet	Hele-helbet
Sıy-qurmet	Xelet-barat
Sıy-sıbağa	Hemd-sena
Sıy-sıyapat	Xencer-bıçağ: xencer-
Sıyaq-äzil	bıçağ olmağ
Sın-eskertpe	Herbe-zorba
Sın-sıypat	Xerc-borc
Sın-sımbat	Xetir-hörmet
Sır-sıypat	Heyet-baca
Sır-sımbat	Heyet-bucağ
Siz-biz	Xéyir-bereket
Tay-qulın	Xéyir-dua
Tay-tuvlaq	Xéyir-şer
Taqır-taza	Xırda-xuruş
Talap-talğam	Xırda-para
Talap-tilek	Hind-Avropa
Talas-tartıs	His-pas
Tamır-tanı	Xof-xeter
Tana-monşaq	Xoş-béş
Tañ-tamaşa	Xülasé-kelam
Tartuv-taralğı	Hüsn-reğbet
Tartıs-talas	İç-içalat
Tas-talqan	İki-üç
Tav-ken	İlan-çayan
Tav-tas	İlan-ğurbağa
Tav-töbe	İl-müdam
Täj-taq	İman-güman
Tälim-tärbiye	İreli-géri
Telegey-teñiz	İri-xırda
Tiyin-teben	İsti-soyuğ
Toy-duman	İş-güc
Toy-tamaşa	İş-péşe

Toy-tobır	İt-ğurd
Tösek-orın	İy-toz
Tuv-talaqay	İz-elamet
Tuvıs-tuvma	İz-eser
Tuz-däm	İz-toz
Tulğa-turpat	Kağız-gelem
Turmıs-jay	Kapitan-léyténant
Turmıs-salt	Kar-kor
Tün-tünek	Kar-lal
Til-avız	Kéf-damağ
Tilek-talap	Kéf-ehval
Til- köz	Kend-kesek
Tirlik-bolmıs	Kilovat-saat
Vayım-qayğı	Kim-kimse(ne)
Ugro-finn	Kin-küduret
Uv-duv	Kir-pas
Uv-zär	Kor-kobud
Uv-şuv	Kor-péşman
Uzın-ırğası	Kos-nağara
Ulan-asır	Köç-külfet
Ulan-baytaq	Kök-sağgız
Ul-qız	Köynek-şalvar
Urı-qarı	Köynek-tuman
Urıs-keris	Küçe-bazar
Urıs-qağıs	Künc-bucağ
Uşan-teñiz	Kürd-ovşarı
Ügit-nasixat	Kürd-şahnaz
Üy-jay	Küy-ğalmağal
Üy-küy	Küy-kelek
Üy-mülük	Kvadrat-yuva
Ülgi-önege	Lağ-loğaz
Ülken-kişi	Lal-kar
Üş-tört	Lal-mat
Finn-ugor	Le'l-cavahirat
Xabar-oşar	Lirik-dramatik
Xal-axuval	Lirik-épik
Xal-jay	Lotu-bambılı
Xal-jağday	Lüt-anadangelme

Xal-qader	Lüt-etce
Xat-xabar	Lüt-üryan
Xat-şot	Mal-dövlet
Şadır-şälkes	Mal-davar
Şay-pay	Mal-ğara
Şay-su	Mal-héyvan
Şala-jansar	Mal-mülk
Şalğay-şalıs	Mal-madar
Şal-kempir	Mal-pul
Şama-şarıq	Marksizm-Léninizm
Şam-şıraç	Mat-ğut: matı-ğutu
Şañ-tozañ	ğurumağ (çekilmek)
Şat-duman	Mat-mebhut
Şat-şadıman	Medeni-kütlevi
Şet-jağa	Merd-merdane
Şiymay-şatpaq	Méşe-çöl
Şöp-şalam	Minnet-sünnet
Şulıq-uyıq	Misğal-terezi
Şıbın-şırkey	Mizan-terezi
İdis-ayaq	Mülk-imaret
Iza-kek	Mülk-mal
Iqılas-niyet	Nam-nişan
Iqılas-ınta	Naz-ğemze
İnta-jiger	Naz-nevaziş
İnta-zeyin	Neve-netice
İnta-ıqılas	Nezer-diğget
İris-bereke	Marksizm-Léninizm:
İris-dävlet	Marksizm-Léninizm nezeriyyesi
İz-tüz	O-bu
İlgeri-keyin	Od-alov
İle-şala	Od-ocağ
İni-qarındas	Oğru-eyri
İs-äreket	Oğru-ğuldur
İs-qiyımıl	Oğul-uşağ
İşek-qarın	Ox-kaman
	Ox-yay
	Yay-ox
	Ora-bura

Ot-alaf

Oyun-oyuncağ

Öte-beri

Öyüd-nesihet

Parça-tike

Pay-püşk

Pencek-şalvar

Pistolét-pulémyot

Plaş-çadır

Pul-para

Resm-kéçid

Saç-birçek

Saç-sađđal

Saf-çürük: saf-çürük

élemek

Sađđal-bığ: sađđal-bığ

basmağ

Sağ-islahat: sağ-islahat

(sağ yér) goymamağ

Sağdış-solduş

Sağ-salamat

Sağ-sol

Salam-dua

Sarı-đırmızı

Sarı-küren

Sebir-aram

Sebir-gerar

Sefil-sergerdan

Seher-axşam

Seliğe-sahman

Sél-su

Serf-nehv

Serf-nezer

Ser-sahman

Ses-küy

Ses-seda

Siçan-pişik

Sis-duman

Sorğu-sual
 Sual-cevab
 Sosial-démokrat
 Sosial-démokratiya
 Sosial-démokratizm
 Sosial-impérialist
 Sosial-impérializm
 Sosial-révolyusionér
 Söz-söhbət
 Sübh-şam
 Şad-xürrem
 Şax-budağ
 Şahid-sübut
 Şaxsəy-vaxsəy
 Şax-şevəl
 Şan-béçe
 Şan-şerafet
 Şan-şövket (şöhret)
 Şekk-şübhe
 Şele-küle
 Şele-şüle
 Şems-gemer
 Şen-şerafet
 Şés-bés
 Şéytan-şuğul
 Şil-küt
 Şimal-ğerb
 Şimal-şerg
 Şire-boran
 Şir-şekil
 Şit-şor: şitini-şorunu

çixartmağ

Tac-taxt
 Taxta-para
 Taxta-şalban
 Taxt-revan
 Tamam-desgah
 Tamam-kamal

Tar-ğaval
 Tay-beraber
 Tek-tenha
 Té-géc
 Tike-parça
 Ton-kilométr
 Ton-mil
 Top-topxana²⁴⁶
 Top-tüfeng
 Toy-büsat: toy-büsat

ğurmağ

Toy-düyün
 Toy-mağar
 Toy-nağara
 Toy-vay
 Toz-duman
 Toz-torpağ
 Toz-tozanağ
 Tuman-köynek
 Uc-bucağ
 Duz-çörek: duz-çörek

unutmağ

Uzun-caydağ
 Üç-beş
 Üç-dörd
 Ürek-direk
 Ürek-göbek
 Ürf-adet
 Üst-baş
 Üz-göz
 Vaxt-bivaxt
 Var-dövlet
 Var-yox
 Vezir-vüzera
 Vitsé-admiral
 Volt-ampér

---

²⁴⁶ “Top-topxana” ikilemesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Farsça xana ekini almıştır; ancak örneği tek olduğu için bu kısımda yer vermeyi uygun gördük.

Yağ-bal
 Yağ-péndir
 Yağ-reng
 Yaxın-uzağ
 Yaxşı-yaman
 Yalan-gérçek
 Yalan-yanlış
 Yal-yalman
 Yal-yamac
 Yamağ-yırtıg
 Yaman-yaxşı
 Yan-yancağ
 Yan-yöre
 Yarağ-esbab
 Yarağ-eslehe
 Yarağ-yasağ
 Yara-xora
 Yara-para
 Yar-yancağ
 Yar-yarağ
 Yar-yaraşığ
 Yar-yoldaş
 Yaşıl-mavi
 Yay-ğış
 Yaz-ğış
 Yeher-esbab
 Yék-diger
 Yér-göy
 Yér-yemiş
 Yér-yurd
 Yétim-yésir
 Yol-iz
 Yorğan-döşek
 Yorğun-arğın
 Yurd-yuva
 Yüngül-yarağ
 Zahir-batin
 Zati-ali

Zebt-rebt
 Zer-zerbaft
 Zer-ziba
 Zer-ziver
 Zir-zeber
 Zor-bela
 Zor-güc
 Zövg-sefa
 Zurna-balaban
 Zurna-gaval

3.1.1.1.2. En Az Bir Kelimesi Tek Başına Kullanılmayan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin en az bir kelimesi tek başına sözlükte yer almaz. Tek başına sözlükte yer almayan bu ikilemeleri anlamsız olarak saymak doğru olmaz; çünkü bu kelimelerin anlamı zaman içinde unutulmuş olabilir. Türkçenin eski dönemlerine veya çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda bu kelimelerin tek başına kullanıldığını görebiliriz. Bu konuda araştırmacıların görüşleri ise şu şekildedir:

Vecihe Hatiboğlu, bir sözcüğü anlamlı ikileme başlığı altında tek başına kullanılmayan ikilemeyi anlamlı sözcüğün gölgesi olarak görmekte ve anlamı güçlendirmede yardımcı olduğunu söylemektedir. İki sözcüğü de yarı anlamlı ikileme başlığı altında ise, “Yarı anlamlı sözcük, zorlama olmazsa, tek başına kullanılmaz. Bununla birlikte anlama katkıları olduğu için büsbütün anlamsız da sayılmazlar. Bu tür sözcüklerden kurulan ikilemelerde de güçlü bir anlam, bir pekiştirme apaçık ortadadır. Bu tür ikilemelerin önemli bir bölümü yansımalarıdır. Yansımalar çok defa tek başına yaşayamazlar”²⁴⁸ ifadesiyle değerlendirmiştir. Hatiboğlu, bu tür ikilemelerdeki sözcüklerin başka bir ek almadan, başlı başlarına yaşama yetenekleri olmadığını ama birlikte anlam bakımından güç sağladığını ifade etmiş, dipnotta da “Osmanlıcada bu tür sözcükler, “anlamsız, ihmal edilmiş” sayılarak “mühmelât” terimiyle karşılanmıştır”²⁴⁹ diyerek bu kelimelerin Osmanlıcada karşıladığı terimi ifade etmiştir. Mehmet Ali

²⁴⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.59-60

²⁴⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.60

Ağakay, bu tür ikilemeleri koşmalarla sağlanan anlatışlar başlığı altında koşuklardan biri anlamsız ve her ikisi anlamsız olarak değerlendirmiştir. “Koşuklardan biri anlamsız olduğu vakit –ki aralarında hemen her zaman ses uygunluğu bulunur- anlamsız anlamlı olanın alanını kendi değeri içinde genişletmeye yarar: bakkal çakkal, çoluk çocuk, hayal meyal, sıkı fıkı, ufak tefek gibi. Koşuklarının her ikisi abuk sabuk, çıtı pıtı, ıvır zıvır, kem küm gibi anlamsız olan koşmalar geliyor. Bunlarda anlamın doldurma olması tabidir”²⁵⁰ diyerek tek başına kullanılmayan ikilemeleri anlamsız olarak ya da anlamın doldurma olması olarak değerlendirmiştir. Ancak ikileme ile birlikte yaşayan bu kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmek doğru değildir; Türkiye Türkçesinde tek başlarına kullanılması da anlamsız değildir. Saadet Çağatay, tek başına kullanılmayan ikilemelerin unutulmuş olduğunu ve bu gibi kelimeleri eski kaynaklardan ve yeni lehçelerden arayıp bulabileceğimiz ifade etmiştir. Çağatay, “Lehçelerin tetkiki ilerledikçe Hend-n’lerin ²⁵¹ sayısı arttığı gibi unutulmuş kelimeleri ihya etmek, anlaşılmayanları anlamak imkânlarımız da artacaktır. Mesela: çoluk çocuk, ev bark, terkiplerinde çoluk Türkiye Türkçesinde yalnız kullanılmayan bir kelimedir, Türkmencede çovluk yaşar, bark kelimesi Uygurcada ayrı da bulunduğu halde şimdi her yerde kullanılmıyor. Bu hal belki de Hend-n’lerin muhtelif yerlerde yaşama devirlerine, hayat kabiliyetine bağlıdır”²⁵² diyerek örneklerle durumu açıklamıştır. Andreas Tietze de “İki ayrı sözden müteşekkil çift sözler arasında, unsurlardan birinin bugün yalnız başına bir mana ifade etmediği görülenler de vardır, mesela ev bark’taki bark kelimesi gibi. Fakat bark kelimesi ev kelimesinin bir ses değişimiyle husule gelmiş başka bir şekil olmayıp, kelimenin tarihçesini bilmeyen için dahi besbelli bir etimolojik varlığı bulunduğundan mühmel kelime sayılmaz”²⁵³ diyerek tek başına kullanılmayan bu tür kelimeleri anlamsız olarak görmemektedir. Hüseyin Durgut da zaman içerisinde ömrünü tamamlayan bazı kelimelerin ikilemelerde donup kalarak bugüne kadar ulaştığını ve bunların hiç de anlamsız olmadığını dile getirmiştir. Tek başına kullanılmayan bu kelimelerden bazılarını diğer Türk lehçelerinde, tarihi şivelerde ve Anadolu ağızlarında aramak gerektiğini ifade etmiştir. Durgut, tek başına kullanılmayan kelimeler için, “Bu gibi kelimeler yazı dilinde tek başına kullanılması da, ikilemede kullanıldıklarında

²⁵⁰ Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m.*

²⁵¹ Saadet Çağatay Hendiadyoin kavramının kısaltması olarak Hend-n’i kullanmıştır.

²⁵² Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

²⁵³ Andreas Tietze (1966), *a.g.m.*

diğer kelimenin anlamını etkilediklerinden ve de ikilemedeki kullanımda olan kelime, anlamsız gibi görünen kelimenin anlamını açığa çıkarmaya yardımcı olduğundan, bu tür kelimeleri anlamsız ve ahenk sağlayıcı kelime olarak değerlendirmemek gerektiği düşüncesindeyiz. Bu kelimeleri yazı dili için arkaik kalmış kelimeler olarak değerlendirebiliriz”²⁵⁴ ifadesini kullanmıştır. İsmail Ulutaş da tek başına kullanılmayan ikilemelerin eski kaynaklarda, diğer Türk lehçelerinde ya da aynı dil ailesine mensup diğer dillerde bulmanın mümkün olduğunu söyleyerek Kırgız Türkçesinden örnekler sunmaktadır: İki unsurdan birinin anlamı unutulmuş ve artık bu söz tek başına kullanılmıyor olabilir. Ancak kullanılmayan sözü eski kaynaklarda, diğer Türk lehçelerinde ya da aynı dil ailesine mensup diğer dillerde bulmak mümkün olabilir. Örneğin aşağıdaki ikilemelerde ikinci unsurlar bugün Kırgız Türkçesinde bağımsız olarak kullanılan sözler değildir: kız- kırkın “genç kızlar”, kir-kok “kir, kirli çamaşır”, uruş-keriş “dövüş, kavga”, sorpo-şileñ “çorba”, bala-çaka “çocuk”, coruk-cosuñ “örf, adet, alışkanlık”; caan-çaçım “yağmur”, kargış-ilkiş “kargış, ilenme”, törkün-töz “zevcenin hısım akrabası”.²⁵⁵

Biz bu çalışmayı, ilk kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler, ikinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler ve her iki kelimesi de tek başına kullanılmayan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

3.1.1.1.2.1. İlk Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanılmasıyla oluşmaktadır. Yani bu ikilemelerde, birinci kelimeler esas kelimelerdir, ikinci kelimeler ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ikinci kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmek yanlıştır. Bunlar ya bir ses değişimiyle anlamı kuvvetlendirmek için kullanılmış, ya da anlamı unutulmuş sadece ikilemelerde yaşayan kelimelerdir. Nuri Yüce ikilemelerdeki ikinci kelimenin tek başına kullanılmamasının Türkiye Türkçesinde yaygın olduğunu belirtmiştir. Yüce, “İkilemelerdeki kelimeler, özellikle ikinci konumdaki kelimeler, genel olarak pek çoğu Türkiye Türkçesi yazı dilinde, hatta ağızlarda bile artık tek başına kullanılmayan veya

²⁵⁴ Hüseyin Durgut (2004), *a.g.m.*

²⁵⁵ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

ses yapısı bakımından başka lehçelerin özelliğini taşıyan kelimeler olup, bunlar ayrıca açıklanması güç ve problemlili kelimeler olarak da dikkati çekmektedirler²⁵⁶ diyerek bu kelimelerin aydınlatılmasındaki zorluklardan bahsetmiştir. Deniz Abik, Divanü Lügati't-Türk'te ayrı ayrı madde başı olarak yer alan em/sem, ır/sır, öl/söl~sül, ang/sang kelimeleri arasındaki anlam ilişkisinden yola çıkarak, "s- ile başlayan ikinci kelimelerin birinci kelimenin başına bir ses eklenmesi ile tekrarı sonucu oluşmuş ikilemelerin bir parçası olabileceğini düşündürür. Bu durumda, ikinci kelimesinin başında /s-/ bulunan ikilemeleri incelemek, ikinci kelimeler için bir fikir verebilir. Ancak bütün ikilemeler değil, sesçe benzer, tekrar özelliği gösteren ikilemeler incelenmelidir²⁵⁷ der.

Aynur Öz, ikinci kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemelerin Özbek Türkçesinde de varlığına işaret ederek, "Özbek Türkçesinde ikilemeler, genellikle yazı dilinde frekansı yüksek olan kelimeler ile yapılmıştır. Ancak, bu kural dışında olanlar da bulunmaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimelerden birinci kelime, tek başına kullanılabilirdiği halde, diğeri tek başına kullanılmaz²⁵⁸ ifadesini kullanmıştır.

Bu bölümde, tek başına kullanılan ilk kelime ile tek başına kullanılmayan ikinci kelime arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- Birinci Sözcüğü Ünlü ile Başlayan İkilemelerde İkinci Sözcüğe Ünsüz Eklenmesiyle Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikinci sözcükte bir ses ilavesiyle karşımıza çıkmaktadır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime ise birinci kelimenin başına bir ses eklenmesi ile tekrarı sonucu oluşmuş ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi

Alda-jalda

Aşıq-şasıq

Älem-jälem

Ältek-tältek

Azerbaycan Türkçesi

Açıg-saçıg

Arağ-varağ: arağ-varağ

élemek

Ufağ-tufağ

Özbek Türkçesi

Äçiq-çâçiq

Äniq-täniq

Eşik-teşik

²⁵⁶ Nuri Yüce (1988), *a.g.m.*

²⁵⁷ A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

²⁵⁸ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Egjeý-tegjeý

Egil-tegil

Eptep-septep

Oypañ-toypañ²⁵⁹

Uyqı-tuyqı

Uypa-tuypa

Üyme-jüyme

Üki-tüki

Ürgin-sürgin

Ürpi-türpi

Irğalıp-jırğalıp

Irduv-dırduv

ırım-sırım

İrkis-tirkis

Kazak Türkçesinde, ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere rastlanmıştır. İkinci kelimelerin sadece j, ş, t, s, d seslerini alarak ikinci kelimeyi oluşturması dikkat çekicidir. Bu türdeki ikilemeleri şu şekilde formülleştirebiliriz:

İlk kelime+ [j, ş, t, s, d+ilk kelime]

Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise Kazak Türkçesindeki kadar çok olmasa da ikilemeleri oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere bu lehçelerde de rastlarız. Üç lehçede de bu şekilde oluşmuş aynı ikilemeyi incelediğimizde: Kazak Türkçesinde aşır-şasıq ilk kelime+[ş+ilk kelime], Azerbaycan Türkçesinde açırğ-saçırğ ilk kelime+[s+ilk kelime] ve Özbek Türkçesinde ise açırq-çaçırq ilk kelime+[ç+ilk kelime] şeklinde oluştuğunu görürüz. Bugün Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekli açırk-saçırk ikilemesi kullanılmaktadır. Bu durum pek de şaşırtıcı olmasa gerek, aynı dil grubunda (Oğuz grubu) olan Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi bu tür benzerlikler görülebilmektedir. “Ötümsüz diş-damak patlamalı ç’nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş’ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde

²⁵⁹ Burada koyu renkle gösterilen ikilemeleri tasnifteki zorluk, ikinci kelimenin bir ses eklenmesiyle mi oluştuğu yoksa ayrı bir manası olduğu için her iki kelime de tek başına kullanılan ikilemeler sınıfında mı değerlendirmek gerektiğidir. İkinci kelimenin sözlükte geçen manası ikilemeye uymadığı için ses eklenmesi ile oluşabileceği yargısını güçlendirmektedir. Bu sebeple bu ikilemeyi bu grupta değerlendirmeyi uygun gördük.

görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişimdir"²⁶⁰ Bu bakımdan Kazak Türkçesinde Özbek Türkçesinde görülen ç'nin ş olması şaşırtıcı değildir.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte yer alan a/e ünlüsünün ikinci sözcükte u/ü ünlüsüyle oluşmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelere ses bakımından ikilemeleri incelerken değinmiştik. Bu yüzden bu türdeki ikilemelere kısaca değineceğiz. Burada, ikilemeyi oluşturan ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime ise ilk kelimenin ilk hecesindeki a/e'nin u/ü olmasıyla kurulmuştur.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Dal-dul	Ağac-uğac	Çañ-çüñ
Jalba-julba	Dana-duna	Dân-dün
Jalbañ-julbañ	Demir-dümür	Qari-quri
Qadaq-qudaq	Dengil-düngül	Qarz-qurz
Qapıl-qupıl	Ġara-Ġura	
Qarañ-qurañ	Ġarış-Ġuruş	
Qatqan-qutqan	Gede-güde	
Tam-tum	Kesek-küsek	
Şañ-şuñ	Nem-nüm: nem-nüm	
Şäldir-büldir	étmek (élemek)	
	Şelte-şülte	
	Şéy-şüy	
	Tarağ-turuğ²⁶¹	
	Teher-töhür	
	Tek-tük	
	Yazıg-yuzuğ	

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ilk sözcük esastır, ikinci kelime ise ses değişimiyle oluşmuştur.

²⁶⁰ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.185-186

²⁶¹ Koyu renkle gösterilmiş bu ikilemelerde ikinci hecede a/e>u/ü değişimi görülmektedir.

- **İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü, İkinci Hecesinde Bulunan ı/i Ünlüsünün de u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü, ikinci hecesinde bulunan ı/i ünlüsünün de u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerdir. Kazak Türkçesinde bu türdeki ikilemelere rastlamayız. Ses bakımından ikilemeleri incelerken u sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisinin Kazak Türkçesinde yer alan ikilemelerde olmadığını ilk hecede u olsa da ikinci hecenin (ı/i sesi) aynen kaldığını söylemiştik. Özellikle Azerbaycan Türkçesinde u/ü'nün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci heceyi de yuvarlaklaştığını görmekteyiz.

Azerbaycan Türkçesi

Axır-uxur

Arıǵ-uruǵ

Cahlı-cuhul

Deyiş-düyüş

Esgi-üsgü

Eyri-üyrü

Eyrim-üyrüm

Ezik-üzük

Ġırıǵ-Ġuraǵ²⁶²

Ġırıǵ-Ġuruǵ

Ġapış-Ġupuş

Kaǵız-kuǵuz

Kasıb-kusub

Kesik-küsük

Özbek Türkçesi

Häzil-hüzül

²⁶²Koyu renkle gösterilen bu ikilemeler, ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan ı/i ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü, ikinci hecede bulunan i/i ünlüsünün a/e ya da u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerdir.

- **İlk Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelimede Başka Bir Ünsüz ile Değişmesi Sonucu Oluşan İkilemeler**

Bu tür ikilemeler, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemelerdir. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Qiyqa-siyqa	Çeren-peren	Halp-zalp
Qiyqım-siyqım	Dava-şava	Mevä-çevä
Qoqtıq-soqtıq	Defn-kefn	Säl-päl
Qoqım-soqım	Géyim-kécim	Suyuq-quyuq
Qıñqıl-sıñqıl	Xırlı-pırlı	Yıǵı-sıǵı
Märe-säre	Him-cim	
	Lotu-potu	
	Mitil-şitil	
	Salam-kalam	
	Ses-bes: ses-bes yoxdur	
	Tasa-pasa	
	Yalan-palan	

Kazak Türkçesinde [q, s + ilk kelime] +[s + ilk kelime] şeklinde formüleştirebileceğimiz bu yapılarda belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi belirli ünsüzlerle karşılaşmayız, buradaki ünsüzler çeşitlilik gösterir. [ç, x, t, y, l + ilk kelime] +[p + ilk kelime] şeklindeki yapının yanında d-ş/k, s-b/k, h-c, g-k, m-ş ünsüz değişimleriyle de karşılaşırız. Özbek Türkçesinde de düzenli olmayan bu ünsüz değişimleri h-z, m-ç, s-p/q, y-s şeklindedir.

İkilemeyi oluşturan ilk kelimenin tek başına kullanıldığı ikilemeleri yukarıda ses değişimleriyle açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak ikinci kelimenin oluştuğunu söyleyebiliriz:

- Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Ön ses benzerliği konusunu ikilemeleri ses bakımından incelerken değinmiştik. Burada tek başına kullanılmayan ikinci kelimelerin varlığını açıklamak, ilk kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz. İkilemeler, çeşitli anlam ilgileri ya da ses benzerlikleri dolayısıyla bir araya gelmiş kelimelerin oluşturdukları gruplardır. Her ne kadar ikilemeleri oluşturan kelimeler anlam bakımından yan yana gelmiş olsa da anlam kadar önemli diğer bir etken de ses benzerliğidir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Dav-damay	Çal-çağır	Bâr-büd
Däri-därmek	Çoban-çoluğ	Cär-culğa
Jim-jılas	Düz-düzyana ²⁶³	Käm-köst
Jim-jurt	Ğab-ğacağ	Kör-körânä
Köne-köski	Kol-kos	Kiyim-keçäk
Kiyim-keşek	Kor-korane	Nân-nämäk
Qaradan-qarap	Lotu-lotuyana	Qari-qartän
Qarın-qajaq	Ses-semir	Qazi-qartä
Qonaq-qopsı	Söz-sov	Sävdâ-sâtıq
Qora-qopsı	Şad-şalayın	Sir-sinâät
Qız-qırqın	Yan-yanaşa	Tälân-târâc
Savda-sattıq	Zığ-zımğır	Tävbä-täzärrü
Talan-taraj		Temir-tersäk
Temir-tersek		Teñ-tüş (teñü tüş) ²⁶⁴
Toy-tomalaq		Tolä-tökis
Tuqım-tuqıyan		Xas-xaşäk
Şaban-şardağ		Xätın-xaläc
Şala-şarpı		Yämäq-yäsmâq ²⁶⁵
Şal-şaqıt		Yärim-yârti
Şal-şavqan		Yol-yorıq

²⁶³Koyu renkle belirtilen ikilemelerin ikinci kelimesinde yer alan +yana gramer kitaplarında olmasa da isimden isim yapım eki olabilir.

²⁶⁴Bu ikilemelede yer alan ikinci kelimenin tek başına kullanılsa da ikilemedeki anlamıyla uyuşmaz. Bu bakımdan burada değerlendirmeyi uygun gördük.

²⁶⁵“Yämäq-yäsmâq” ikilemesinde son ses benzerliği de bulunmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde “kor-korane” düşünmeden, mülahaza etmeden, görmeden bilmeden anlamına gelen ikileme, Özbek Türkçesinde “körü körüne” anlamına gelen “kör-körânä ikilemesi ile aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu ikilemelerle aynı manada “körü körüne” ikilemesi kullanılmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesindeki savda-sattıq, talan-taraj ve temir-tersek ikilemelerine Özbek Türkçesinde de rastlarız: sävdâ-sâtıq, tälân-târâc ve temir-tersäk. Ayrıca, Kazak Türkçesinde yer alan giyim kuşam, elbise anlamına gelen “kiyim-keşek” ve Özbek Türkçesinde bu anlamda kullanılan “kiyim-keçäk” ikilemesi de aynıdır. Burada ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelimeler tek başlarına sözlükte yer almamaktadırlar. Bu kelimelerin, ön ses benzerliği ile yan yana geldiğini düşünebiliriz.

- Son Ses Benzerliği Olan İkilemeler

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada tek başına kullanılmayan ikinci kelimelerin varlığını açıklamak, ilk kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Abısın-ajın	Ala-bula	Äla-bula
Büge-şige	Yorgun-arğın	Ämäl-taqal: ämäl-taqal
Em-dom	Eke-bike	qılmâq
Eski-qusqı	Ekin-tikin	Ärıq-tırıq
Jıyın-terin	Esgi-püskü	Ärälâş-qurälâş
Köylek-könşek	Şele-şilte	Bâzâr-öçâr: bâzâr-öçâr
Uvaq-tüyek	Şele-şülpe	qılmâq
Usaq-tüyek	Şelpe-şülpe	Bâlâ-çaqa ²⁶⁶
Üzdik-sozdıq	İrsal-mersul: irsal-	Eski-tüski
Şala-pula	mersul étmek	Yıgım-terim
İyis-qoñıs		Ekin-tikin
		Äççiq-tizzıq
		Äççiq-tırsıq
		Eğri-bügri
		Eski-tüski

²⁶⁶ Bâlâ-çaqa ikilemesinde ikinci kelimedede yer alan çaka kelimesi, sözlükte çakalak “bebek” olarak geçmektedir.

Ğadir-budur
 Xâr-zâr
 İçäk-çâvâq
 Qudâ-ândâ
 Mâst-âlâst
 Mâydâ-çüydâ
 Orım-yığım
 Pârdâz-ândâz (qıl-)
 Vâyran-tâdqân (qıl-)
 Yâsân-tüsân

Her üç lehçede de görülen son ses benzerliği ile ikilemeyi oluşturan ve tek başına kullanılmayan ikinci kelimeyi açıklayabiliriz. Kazak Türkçesinde eski püskü, pejmürde anlamına gelen “eski-qusqı ikilemesinde, Azerbaycan Türkçesinde eski yırtık kumaş(lar) anlamına gelen “esgi-püsgü” ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde eski püskü anlamına gelen “eski-tüski” ikilemesinde ikinci kelime son ses benzerliği ile oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde de bu ikileme Azerbaycan Türkçesiyle aynıdır; eski-püskü.

- İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. İlk kelimenin esas olduğu bu ikileme türünde ikinci kelime iç ses benzerliğine dayalı olarak oluşur. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi

Qoqañ-soqaq

Azerbaycan Türkçesi

Eyri-büyrü

Eyrim-üyrü

Azerbaycan Türkçesinde yer alan eyri-büyrü ikilemesi Oğuz grubunda yer alan Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. “-ğ>-y Kıpçak dilleri ile Azericede görülen

düzensiz bir değişmedir. ET. soğuq> Az. Soyuq “soğuk”.²⁶⁷ Türkiye Türkçesinde ğ olan bu ses, Azerbaycan Türkçesinde -y olmuştur; bunun dışında bir ses değişimi olmadan iki Türk lehçesinde bu ikileme aynen kullanılır.

- Ses Benzerliği Olmayan İkillemeler

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla ikinci kelime olmuştur. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşıyıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak burada ikinci kelimelerin tek başına sözlükte yer almamasına dayanarak ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Älem-tapırıq	Ala-çalpov	Ämaç-boyunturuq
Japa-tarmağay	Ala-pörtü	Ästä-cekin
Jol-jönekey	Bayatı-ęacar	Äzâb-uqubât
Jün-jurqa	Bayatı-şiraz	Ezmâ-çürük
İt-ıręiljiñ	Boy-buxun	Hâzil-mutâyibâ
Kärip-qaser	Dana-doluğ	Lâb-dâhân
Köş-jönekey	Den-düş	Ot-älâf
Sav-tamtıq: sav- tamtiği qalmav	Engel-üzar	Qulâq-miyâ (ye-)
Toy-dürmek	Ėövsî-ęüzeh	Sârâ-puçâk
Tomağa-tuyıq	Haray-heşir	Tuz-nâmâk
Tüp-tuqıyan	Köhne-külte	Xâm-xatälâ
Uzın-şubaq	Köhne-kürüş	Xulq-ätvâr
İšek-sile: işek-silesi qatuv	Lüt-maderzad	
	Med-cezir	
	Nezir-niyaz	
	Ot-encer	
	Pay-lüş	
	Pul-pene	
	Sabah-birigün	
	Sél-sucağ	

²⁶⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.201

3.1.1.1.2.2.İkinci Kelimesi Tek Başına Kullanılan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin tek başına kullanılmasıyla oluşmaktadır. Yani bu ikilemelerde, ikinci kelimeler esas kelimelerdir, birinci kelimeler ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir. Buradaki tek başına sözlükte yer almayan kelimeler ya bir ses değişimiyle ya da ses benzerliği ile oluşmuştur. Deniz Abik, tekrar sırasında önce esas kelime, yani birinci kelime, daha sonra esas kelimenin bir ünsüz ön ses olarak veya ünsüz ön sesini değiştirerek tekrarı olarak düşünüldüğünü; ancak kimi örnekte tekrarlarda iki ayrı durumun olduğu fark edildiğini söylemiştir. Abik, “Esas kelimenin ikinci unsur olarak kullanılması, ön sesindeki ünsüzün atılarak ilk kelime olarak kullanılmasıdır (Bu, tekrarda birinci kelimenin başına bir ünsüz geliyormuş izlenimini vermekte veya birinci kelimenin bugün unuttuğumuz bir kelime olduğu kanısını uyandırmaktadır.). avran davran; eptil teptil olmak, ahşer mahşer v.b.”²⁶⁸ açıklamasını yapmıştır.

Bu bölümde, tek başına kullanılan ikinci kelime ile tek başına kullanılmayan ilk kelime arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Sözcüğün Oluşması ile Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci sözcüğün oluşması ile kurulan ikilemelerdir. Birinci kelime, ikinci kelimenin ilk sesinin kullanılmaması ile ilk kelimedede ses ahengi sağlayarak oluşmuştur. Deniz Abik, bu yapıdaki ikilemeler için eski gramerlerde geçen mühmelat terimini kullanır. Abik, “Birinci gruptaki ikilemelerdeki ünlü ile başlayan kelime ve /s-/ ünsüzüyle tekrar dizilişi, burada tersine işleyerek ünsüzle başlayan esas kelimenin ünsüzü düşürülerek ünlü ile başlayan bir kelime gibi ilk kelime olarak ikileme kalıbını oluşturmuştur. Sabık, salgın, sallım, sapuk, subuk, sabuk; san; sebelek; selpük; seplemek; sepelek kelimelerinin esas öğeler, öncekilerin ise bu kelimelerin /ünlü + ünsüz( )/ /(s-)( )/ tekrar

²⁶⁸ A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

kalıbına yerleştirilmek için eksiltilmiş mühmelatları olduğu görülür”²⁶⁹ açıklamasını yapmıştır.

Bu gruptaki ikilemelerde esas kelimeyi ikinci kelime oluşturmuş, ilk kelime ise ikinci kelimenin başında yer alan ünsüzün düşmesiyle oluşmuştur. Abik, “Birinci kelimenin anlamlı olduğu var sayılsa bile birinci kelimenin anlamının unutulması, sadece ses ahengi için kullanıldığının sanılması, yeni kuruluşların sadece aliterasyon esas alınarak oluşturulmasına sebep olabilir. Bu gruptakilerde, birinciler anlamlı ikinci kelimenin içinden çıkmış, ses ahengi sağlayan tamamlayıcılarıdır”²⁷⁰ diyerek aralarındaki ses benzerliğine dikkat çekmiştir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Abılıp-sabilıp	İns-cins	Apâq-çapâq
Abır-dabır		Äcüz-mäcüz
Abır-sabır		Älvir-şälvir
Alqam-salqam		
Anda-sanda		
Apas-qapas		
İyquv-qiyquv		
İyu-qiyu		
Olbır-solbır		
Olprı-solprı		
Opay-topay		
Opir-topır		
Uvıldap-şuvıldap		
Uvmaq-şuvmaq		
Ubaş-şubap		
Ubırıp-şubırıp		
Ulma-julma		
Umar-jumar		
Uñğıl-şuñğıl		
Übir-dübir		
Ibır-jıbır		
Ibır-sıbır		
Iğay-sığay		

²⁶⁹ A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

²⁷⁰ A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

İğın-şığın
 İlpiñ-jılpiñ
 İmqırıp-jımqır–
 İmı-jımı
 İntı-şıntımen
 İñ-jıñ
 İñ-şıñ
 İñqıl-sıñqıl
 İrkes-tirkes
 İrik-şirik

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[d, j, q, s, ş, t+ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Bu yapılarda d, j, q, s, ş gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi çok örneğe rastlamayız; ins-cins ikilemesi bu yapı için tek örnektir. Özbek Türkçesindeki bu yapıları, Kazak Türkçesindeki gibi çok örnek olmasa da [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[ç, m, ş+ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimenin tek başına kullanılıp, ilk kelimenin tek başına kullanılmadığı ikilemeleri yukarıda ünsüz eklenmesi ile açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak birinci kelimeyi oluşturduğunu söyleyebiliriz:

- Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Ön ses benzerliği konusuna tek başına kullanılmayan ilk kelimelerin varlığını açıklamak, ikinci kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz. Bu tür ikilemeler, ikinci sözcüğün tek başına kullanıldığı birinci kelimenin ise ön ses bakımından onu tamamlayan ikilemelerdir.

Kazak Türkçesi

Jalma-jan
 Jelep-jebe–

Azerbaycan Türkçesi

Berr-biyaban
 Cırım-cındır

Özbek Türkçesi

Bâr-büd
 Dâv-dârâk

Jeme-jem: jeme-jemge	Cidd-cehd ²⁷¹	Dâv-dâraxt
kelgende	Çolma-çocuğ	Qarama-qarşı
Jeme-jemde	Ġonu(m)-Ġonşu	Qoni-qoşni
Qarama-qayşı	Hesb-hal	Şıkvâ-şikâyat
Qarama-qayşılıq	Sir-sifet	Tökis-tügäl
Qarama-qarsı	Şilim-şehre	Zeb-ziynät (zebi ziynät)
Qarama-qarsılıq	Xırım-xırda	
Qarım-qatnas	Xurd-heşil	
Saldır-salaq		
Teli-tentek		
Tırım-tıraqay		

Kazak Türkçesinde birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı karşıya; yüz yüze; tersine olarak, bilakis, aksine anlamında “qarama-qarsı” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde karşı, zıt anlamında kullanılan “qarama-qarşı” ikilemesi yapı bakımından da anlam bakımından da aynıdır. İç seste -ş->-s- için Karaağaç, “İç seste dış-damak ünsüzünün dış ünsüzüne dönüşmesi, Kazak, Nogay, Karakalpak, Koybal ve Hakas Türkçelerinde düzenlidir” ifadesini kullanmıştır. Yani Eski Türkçede kelime içinde bulunan -ş- ünsüzünün Kazakça’da -s- olmasıyla Özbek Türkçesinde yer alan qarama-qarşı ikilemesi Kazak Türkçesinde qarama-qarsı olarak karşımıza çıkar. Bu fonetik farklılığın dışında her iki ikileme de aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bulunan evlatlar, çocuklar; çoluk çocuk, çocuklar anlamında “çolma-çocuğ ikilemesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan aynı manadaki “çoluk-çocuk” ikilemesi yapı bakımından aynıdır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde yakın ve uzak komşular, etraftaki komşular anlamındaki “Ġonu(m)-Ġonşu” ikilemesi, Özbek Türkçesinde kullanılan konu komşu manasındaki “qoni-qoşni” ikilemesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılan aynı manadaki “konu komşu” ikilemesi yapı bakımından aynıdır. “Bugünkü Türk yazı dillerinde görülen Ġ- ön sesi, q- ön sesinin ötümlüleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Oğuzcayı Çağatayca ve Kıpçakça’dan ayıran en önemli özellik olan bu ses değişikliği, Azerice ve Türkmence’de, Türkiye Türkçesinden daha güçlüdür.”²⁷² Bu bakımdan Eski Türkçe kelime başında bulunan q-‘lı şekillerin Azerbaycan Türkçesinde Ġ- olması, Türkiye Türkçesinde bazı örneklerde koruyarak q- kalması aralarında fonetik bir farklılık

²⁷¹ “Cidd-cehd” ikilemesi aynı zamanda son ses benzerliği de göstermektedir.

²⁷² Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.197

yaratmıştır; bunun haricinde üç ikileme arasında bir fark yoktur. Bu tür ikilemelerde, ikinci kelime tek başına sözlükte yer alırken, ilk kelime ses benzerliği ile ikinci kelimenin yanında yer almıştır.

- Son Ses Benzerliği Olan İkilemeler

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada tek başına kullanılmayan ilk kelimelerin varlığını açıklamak, ikinci kelime ile aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Alba-julba ²⁷³	Alaşığ-dolaşığ	Çâr-nâçâr
Apır-topır	Ayın-oyun	Ğıra-şirä
Arı-beri	Cana-cuna	Tilkä-pârä
Baqar-şaqar²⁷⁴	Çar-naçar	
Bulqan-talqan	Hap-gop	
Käkir-şükir	Lat-lüt	
Qiyıldap-şiyıldap	Sayır-bayır	
Üzir-mäzir		

Kazak Türkçesinde yer alan son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin kelime başında bulunan ünsüzün değişmesiyle oluştuğunu görüyoruz. Bu tür ikilemelerde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [b, q+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [ş ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] ve [b+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [t ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] olarak formüleştirebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşan ikilemeye sadece sayır-bayır örneğinde rastlarız. b-s değişimiyle tek başına kullanılmayan ilk kelime son ses benzerliği ile yan yana gelmiştir. Bunun dışında son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin ünlü değişimiyle oluştuğunu görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde yer alan cana-cuna, lat-

²⁷³ Alba-julba ikilemesinin ikinci kelimesi sözlükte julma olarak geçer. Burada ilk kelimedeki yer alan -b- ünsüzünün ikinci kelimedeki -m- ünsüzünü etkileyip, -b- ünsüzüne dönüştürdüğünü düşünebiliriz.

²⁷⁴ Koyu renkle gösterilen ikilemeler, kelime başında bulunan ünsüzün değişmesi ile oluşmuş ikilemelerdir.

lüt ikilemeleri aynı kelimenin tekrarıdır; ancak ilk hecedeki ünlüler a>u değişmesiyle oluşmuştur.

- İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. İkinci kelimenin esas olduğu bu ikileme türünde ilk kelime iç ses benzerliğine dayalı olarak oluşur. Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Quba-qup	Behri-tevil	Ciydä-mäyiz
Majıra-jay		Gärd-çän

- Ses Benzerliği Olmayan İkilemeler

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla birinci kelime oluşmuştur. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşayıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak burada birinci kelimelerin tek başına sözlükte yer almamasına dayanarak ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Azın-avlaq	Anarxo-sindikalist	Âldınma-keyin ²⁷⁵
Jayma-qoñır	Anarxo-sindikalizm	Ğala-ğâvur
Jayma-şuvaq	Beğedri-ğüvve	Nest-nâbud: nest-nâbud
Jele-jort–	Beğedri-imkan	bolmâq
Zävi-şaytan	Beğedri-lüzum	Oydim-çuqur
Uvda-şuv	Beğedri-meğdur	Uvun-todä
Ürim-butaq	Dalay-lama	
İlik-şatis	Dübbi-ekber	

²⁷⁵Âldınma-keyin ikilemesinde birinci kelime âldın “önce, evvel” anlamında sözlükte yer alsın da âldınma şekli sözlükte olmadığı için bu grupta yer vermeyi uygun gördük.

Dübbi-esğer
 Hebti-dimağ
 Kontr-admiral
 Lümpén-proletariat
 Prima-balérina
 Privat-dosént
 Sui-gesd
 Sui-istifade
 Şot-kök
 Yaxt-klub

Aralarında herhangi bir ses benzerliği bulunmayan bu yapılarda dikkati çeken nokta, özellikle Azerbaycan Türkçesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin yabancı kökenli olmasıdır. anarxo-sindikalist, anarxo-sindikalizm, kontr-admiral, lümpén-proletariat, prima-balérina, privat-dosént vb Rusça kelimelerden oluşan ikilemelerin yanında beğedri-imkan, beğedri-lüzum, beğedri-meğdur, dübbi-ekber, dübbi-esğer gibi Arapça kökenli kelimelerden oluşanlar da vardır.

3.1.1.1.2.3. Her İki Kelimenin de Tek Başına Kullanılmadığı İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaz. İki kelime yan yana geldiğinde mana kazanır.

Bu bölümde, her iki kelimenin sözlükte yer almadığı ikilemelerin hangi koşullar altında yan yana geldiğini, kelimeler arasındaki bağı göstermeye çalışacağız. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde geçen bu tür ikilemelerin benzer ve farklı yönlerine değineceğiz.

- Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı olarak kullanılmayan aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki ögesi de aynı kelimedir. Bu ikilemelerde, tek başına bir mana ifade etmeyen kelimeler tekrar edildiğinde mana kazanır. Aşağıdaki ikilemeler, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş sözlükte tek başına yer almayan ikilemelerdir.

	<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azərbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
	Älsin-älsin	Asım-asım: asım-asım	Bât-bât
	Boda-boda	olmaq	Cağ-cağ
	Göy-göy	Bat-bat	Caraq-caraq
	Day-day: day-day	Birem-birem	Cimir-cimir
boluv		Cadar-cadar	Civir-civir
	Jalmañ-jalmañ	Cıldır-cıldır	Dikän-dikän
	Jarq-jarq: jarq-jarq	Cırım-cırım	Duv-duv
etüv		Cilic-cilik: cilic-cilik	Eläs-eläs
	Qiyda-qiyda	élemek	Gärd-gärd qıl-
	Mıj-mıj	Cingim-cingim:	Ğarq-ğarq terlä-
	Mılja-mılja	Cingim-cingim olmaq	Gir-gir äylän- (bâşi)
	Oqtın-oqtın	Çağ-çağ	Ğıvır-ğıvır
	Öktim-öktim	Çilik-çilik	Ğıvır-ğıvır
	Tipä-tipä	Dağım-dağım	Ğuc-ğuc
	Üstin-üstin	Dalay-dalay	Ğuddä-ğuddä
	Efil-efil	Damcıl-damcıl	Güräs-güräs
		Didim-didim	Hüngir-hüngir (yığla-)
		Dingil-dingil	Käppä-käppä
		Dizin-dizin	Käzâ-käzâ
		Esim-esim	Lâv-lâv
		Éşim-éşim	Lâv-lâv (yân-)
		Ğah-ğah	Lim-lim (lıq tölä)
		Gildir-gildir	Mış-mış
		Girdim-girdim	Oqtın-oqtın
		Ğodu-ğodu	Pağa-pağa
		Ğurdu-ğurdu	Patır-patır
		Ğur-ğur	Qalt-qalt (titrä-)
		Helem-helem	Qumâq-qumâq
		Xınc-xınc	Qur-qur
		Xıncım-xıncım	Sirä-sirä
		Xırdım-xırdım	Täkä-täkä
		XıS-xıS	Tâlim-tâlim
		XıSın-xıSın	Täräm-täräm
		Xoşam-xoşam	Târs-târs yâril-
		İflim-iflim	Târt-târt
		Korun-korun	Tilkä-tilkä

Kosa-kosa	Ulâq-ulâq
Lö-lö	Vây-vây
Lüm-lüm	Yâl-yâl
Matdım-matdım	
Peren-peren	
Pırçım-pırçım	
Şilte-şilte	
Yam-yam	
Yaram-yaram	

- Ünlü ile Başlayan Birinci Kelimenin Ünsüz Alarak İkinci Kelimeyi Oluşturmasıyla ya da İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Kelimeyi Oluşturmasıyla Kurulan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde her iki kelime de sözlükte yer almadığı için birinci kelime ünsüz alarak mı ikinci kelimeyi oluşturmuş, ikinci kelime başındaki ünsüz düşerek mi birinci kelimeyi oluşturmuş anlamak zordur. Esas kelimenin hangisi olduğu bilinmediği için iki ihtimal ortaya çıkar:

1. Ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler
2. İkinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler

İlk ihtimalde ilk kelime esas kelimeyken, ikinci ihtimalde ikinci kelime esas kelimedir. Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Äñki-täñki	Atıl-batıl	Ädi-bädi: ädi-bädi
Äpter-täpter	Ayın-şayın	äytişmäq
Ebil-sebil	Elek-velek	Äldäm-qaldäm
Oypıl-toypıl	Ellem-ğellem	Algäv-dalgäv
Uvma-juvma	Elleş-velleş: elleş-velleş	Älmäyi-cälmäyi
Übirli-şübirli	élemek (olmağ)	Apâq-çapâq
Üyelmeli-süyelmeli		Äpil-täpil
Iğı-jığı		Äpir-şäpir
Iqpıl-jıqpıl		Äzzä-bäzzä

Ildım-jıldım
Imdas-jımdas
Irıñ-jırıñ

İkir-çikir
İmi-dimi (iş)
Oldä-coldä
Onqır-çonqır
Ur-sur

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[t, s, ş, j+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [t, s, ş, j +ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Bu yapılarda j, s, ş, t gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, v, ğ+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+[b, v, ğ +ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde doğru olmayan, gayri ciddi, güvenilmeyen, hilekâr, dalavereci, sözünü tutmayan anlamındaki “ellem-gellem” ikilemesi ile Türkiye Türkçesinde “allem-kallem”²⁷⁶ ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır. Özbek Türkçesinde ise bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde ünsüzler belirliyen, Özbek Türkçesinde ünsüzlerin çeşitli olması dikkat çekicidir.

- Birinci Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelime Başında Değişmesiyle Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimedede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemelerdir. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda hangi kelimenin esas kelime olduğu belirsizdir.

Kazak Türkçesi

Bıǵı-jıǵı
Qaqañ-suqañ
Qiyqı-jiyqı
Qıltıñ-sıltıñ
Şaltay-baltay
Şıj-mıj

Azerbaycan Türkçesi

Ceze-feze
Cik-bik
Çem-xem
Çırt(ı)-pırt(ı)
Hayıl-mayıl
Hederen-pederen

Özbek Türkçesi

Bud(u)-şud
Çıdı-bidi
Çıra-şıra
Hâş-pâş: hâş-pâş
degünçä
Küf-süf

²⁷⁶ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.88

Hellem-ğellem
Tartan-partan

Nevära-çevära

Kazak Türkçesinde b-j, q-s/j,ş-b/m ünsüz değişimleri görülürken, Azerbaycan Türkçesinde c-f/b, ç-x/p, h-m/p/ğ, t-p ünsüz değişimleri, Özbek Türkçesinde ise h-p, b-ş, g-b, ğ-ş ünsüz değişimleri görülür. Ünsüzlerin çeşitli olması bu yapıları bir kural altında değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

- İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ilk sözcükte yer alan a/e ünlüsünün ikinci sözcükte u/ü ünlüsü ile oluşmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelere ses bakımından ikilemeleri incelerken değinmiştik. Bu yüzden bu türdeki ikilemelere kısaca değineceğiz. Burada, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almadığı için esas kelimenin hangisi olduğunu söylemek zordur.

Kazak Türkçesi

Qaqañ-suqañ
Qapaş-qupaş
Qara-qura

Azerbaycan Türkçesi

Eyiş-üyüş²⁷⁷

Özbek Türkçesi

Ayqaş-üyqaş
Gängir-günbür:
gängir-günbür
subhät
Ĝarç-ğurç
Häyt-hüyt (degünçä)
Lättä-lüttä
Vağır-vuğur
Xaltä-xultä

Azerbaycan Türkçesindeki “eyiş-üyüş” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde yer alan “gängir-günbür” ve “vağır-vuğur” ikilemesinde ikinci hecede bulunan ı/i ünlüsü ikinci kelimenin ikinci hecesinde u/ü olmuştur.

²⁷⁷ Koyu renkle gösterilen ikilemelerde aynı zamanda ikinci hecesinde ı/i ünlüsünün u/ü olduğunu görmekteyiz.

İkilemeyi oluşturan her iki kelimenin de tek başına kullanılmadığı ikilemeleri yukarıda ses değişimleriyle açıklamaya çalıştık. Bunların dışında kalan örneklerin ise ses benzerliğine dayalı olarak yan yana geldiklerine kısaca değineceğiz.

- Ön Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

İkilemelerde, kelimeler arasındaki ilişkiyi belirleyen anlam ilgisinin yanında ses benzerliği de büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan her iki kelimesi de sözlükte yer almayan ikilemeleri ön ses benzerliğine göre sınıflandırdık. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Jelegey-jelpi	Çul-çuxa	Fısqu-fäsâd
Köpe-körnev	Piş-pişi	Pälä-pärtiş
Qaraptan-qarap	Yır-yığış	Gärd-gubâr
		Zer-zäbâr (qıl-) (zerü zäbâr)
		Zil-zämbil

- Son Sesin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Ön ses benzerliği kadar son ses benzerliği de ikilemelerin yan yana gelmesinde büyük rol oynar. Burada, sözlükte tek başına kullanılmayan her iki kelimenin varlığını açıklamak, aralarındaki bağı ifade etmek için kısaca değineceğiz.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ağıl-tegil	Adda-budda	Äci-büci
Astan-kesten	Alax-bulax	Ätäk-çeçäk ²⁷⁸
Älim-berim	Çaşka-loşka	Birin-ketin
Biren-saran	Çığır-bağır	Ğadır-budur
Olda-bildä	Eleşen-güleşen	Ğıdı-bidi
Olla-billä	Endek-döndek	Häzâr-bähäzâr
Öytip-büytip	Ender-dönder	Lättä-püttä

²⁷⁸ “Ätäk-çeçäk” ikilemesinde, ikinci kelime tek başına sözlükte yer alsa da buradaki anlamla ilgisi olmadığı için bu grupta yer vermeyi tercih ettik.

İsa(ğ)-Musa(ğ)	Şâşâ-pişâ
Yecuc-me'cuc	Täkâ-pükâ
	Tetâ-pâyâ
	Tit-pit (bol-)
	Tökin-sâçin
	Ulâq-kurâq
	Üzük-yuluq
	Xah-nâxah
	Xandân-xuşân
	Xorâm-nâhorâm

Burada dikkatimiz çeken nokta, Özbek Türkçesinde yer alan hâzâr-bâhâzâr, xah-nâxah, xorâm-nâhorâm gibi kelimeler Farsça olumsuz eki +nâ ve+ bâ eklerini alarak son seste benzerlik oluşturmalarıdır.

- İç Ses Benzerliği Olan İkilemeler

İç ses benzerliğine ait ikilemelerin çoğu ön ses veya son ses benzerliği olan ikilemelerde yer almaktadır; tek başına iç ses benzerliği az örnekte karşımıza çıkar. Her iki kelimesi de sözlükte yer almayan bu ikilemeler iç ses benzerliği ile yan yana gelmiştir. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi

Qoqan-loqı

Tapa-tpı

Özbek Türkçesi

Ävrâ-ästär

Ästär-ävrä

İkilemelerin en önemli özelliklerinin başında sıra kalıplaşması vardır. Kalıplaşmış olan bu yapılarda ikilemeyi oluşturan kelimelerin yerleri değiştirilmez; değiştirildiğinde anlam kaybeder. Ancak Özbek Türkçesinde yer alan örnekte de gördüğümüz gibi ikilemelerin sırası değişerek de kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde “ävrâ-ästär” ikilemesinin yanında “ästär-ävrä” şekli de yer almaktadır.

- Ses Benzerliği Olmayan İkillemeler

Bu ikilemelerin dışında kalan örneklerde ne bir ses değişimi ne de bir ses benzerliği yoluyla iki kelime yan yana gelmiştir. Bu tür kelimelerin sadece ikilemede yaşayıp anlamın unutulmuş olması ihtimali yüksektir. Her iki kelimesi de sözlükte yer almayan bu ikilemeleri ses benzerliği olmayan ikilemeler olarak sınıflandırmayı uygun gördük. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Qıyañ-keski	Dé-fakto	Ātälä-umâç
Tap-tuynaqtay	Ĝuba-ğaz	Gınä-küdüürät
İzim-qayım	Kele-kötür	Mäř-gürüç
	Lénd-liz	Täkä-pük
	Tréd-yunion	Yäni-ver
	Yedi-béyza	

3.1.1.1.3. Yansıma Kelimelerle Oluşan İkillemeler

Köken bakımından Türkçe kelimelerden kurulan ikilemelerin önemli bir kısmını yansımalar oluşturmaktadır. Sesin taklit edilmesiyle oluşan yansımalar, tek başına kullanıldığı gibi yan yana gelerek ikileme şeklinde kullanımı da oldukça yaygındır. Tarih boyunca, insanoğlu etrafında gelişen canlı ve cansız varlıkların hareketliliğini adlandırmaya, kelimelerle ifade etmeye çalışmıştır. “Pek çok hareketliliğin ve canlılığın ortaya çıkardığı sesleri, insanoğlu duyu organlarının el verdiği ölçüde dile getirmeye, adlandırmaya uğraşmış, türlü mecazi anlatımlarla, benzetmelerle bunları zenginleştirmiş, herhangi bir varlığın çıkardığı sesi, bir başka varlığa aktararak onun da hareketliliğini ve canlılığını farazi olarak karşılamaya çalışmıştır.”²⁷⁹ Yansımalar da birtakım seslerin, gürültülerin insanda uyandırdığı duyuların adlandırılmasıyla, kelime şekline dönüştürülmesiyle canlı ve renkli anlatım vasıtası olmuştur. Dillerin temelini kuran bu ilk sözcüklerin doğuşunu açıklamaya çalışan daha nice varsayışlar, kuram olduğunu söyleyen Tahir Nejat Gencan, ünlemler ve yansımaların sözcüklerin

²⁷⁹ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.1

doğuşunda temel alındığını ifade etmiştir. Gençan diğer dillerden örnekler de sunmuştur: Bu yansıma sözcüklerden bir kısmı, ufak tefek ses değişimleriyle birçok dillerde görülmektedir: Guguk kuşuna İngilizce cuckoo, Fransızca coucou, eski Yunanca kokkyx, Sanskritçe kokila, Latince coculus denir. Karga sözcüğünün türlü dillerdeki söylenişi de araştırmaya değer: Arapça gurap, Sanskritçe karava, Latince carvus, eski Rumca korone, eski yüksek Almanca kraban...²⁸⁰ Bülent Özkan, yansımaların ikili şekilde kullanımının daha yaygın olduğunu söylemiştir: Her dilde yaygın olarak görülen yansıma sözcüklerin nedenlilik ilkesine bağlı olarak ortaya çıktığı diğer bir yapı ikili tekrarlar da görülür ve dilde sayıları azımsanamayacak kadar çoktur. Kullanım düzleminde değerlendirdiğimizde ise yansıma bir sözcüğün tek başına kullanımı ikili kullanımından daha az yaygındır.²⁸¹ Vecihe Hatiboğlu, yansımalar kurulan ikileme başlığı altında Türkçede sözcük türetimi bakımından ad gibi kullanıldığından, bir çeşit ad sayıldığını dile getirmiştir: Yansımalar, doğa olaylarının seslerini yansıtmaya çalışan sözcüklerdir. Bunlar, doğanın seslerini taklit eden, yansıtan ve çok defa yalın durumda kullanılan yansımalar ya aynı sözcükten ya da ses ve yapı bakımından birbirini andıran sözcüklerden kurulur.²⁸² İkilemeleri ses bakımından incelerken de değindiğimiz gibi ses ve anlam arasında önemli bir bağ vardır. Özellikle de yansımalar kurulu ikilemelerde bu ilişki daha da belirginleşir. Yansıma kelimeleri, dilde ses-anlam ilişkisinin varlığını gösteren önemli tanıklar olarak gören Leyla Karahan, “Bu kelimelerle yapılan tekrar grupları, ses-anlam ve ses düzeni-anlam ilişkisi bakımından bize hayli zengin bir malzeme sunar. Belirli bir ses düzenine sahip tekrarların anlam çağrışımlarındaki benzerlik ilgi çekicidir. Belki de her düzen bir anlam alanına tekabül etmektedir. Bu durum, yansımali tekrarlar da daha sistematik bir görünüm arz eder. /A/.../U/ düzenindeki yansımali tekrar²⁸³ gruplarında bu sistematiklik çok açık bir şekilde görülmektedir”²⁸⁴ Bülent Özkan ve Ömer Demircan yansımaların ikileme şeklinde kullanılması ile dilbilimsel açıklamalar yapmıştır. Bülent Özkan, “İkili tekrarlar sadece yalın birer gösterge değil gösteren-gösterilen arasındaki

²⁸⁰ Tahir Nejat Gençan, *Dilbilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s.7

²⁸¹ Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

²⁸² Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.35

²⁸³ Aşağıda üç lehçeye ait verilen örneklerde de a/e... u/ü düzenine sahip ikilemeler yer almaktadır. Bunlar farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikilemeler başlığı altında verilmiştir.

²⁸⁴ Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

ilişki düşünüldüğünde gösterilene daha yakın bir nitelikle karşımıza çıkar. Dil, dış dünyanın zihinsel yansıması olarak değer bulur. Yalın bir nesne olarak ikili tekrarlara baktığımızda, ikili tekrarların sayıca büyük bir kısmının yansıma sözcükler kategorisinde değerlendiriliyor olması, onların nesne gerçekliği açısından gösterilene yakın duran bir nitelikle değerlendirilebileceği kanısını uyandırır”²⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Türkçe yansımaların ilkel biçimlerinin bozulmamış olmasını dilin geç döneminde Türkçeye girmiş olmaları ile ilişkilendirmeyen Ömer Demircan, yansımaların son derece yalın ve nedenli oluşumlar olmasına, yalınlığın değişmez nitelikler içermesine ve ritmin hece süreli (konuşurken hecelerin aşağı yukarı eş çizgi süreli) olmasına bağlar. Demircan, “Yansımaların tek-heceli biçimlerden kurulması onların aşınmasını önlemiştir. Değişmiş olanların tanınması konusunun daha ayrıntılı incelenmesini gerektirir. Yoksa Türkçede vurgu-süreli bir ritim kullanılıyorsa yansımaların çoğu bugün Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi tanınmaz biçimlere çoktan dönüşmüş olabilirlerdi”²⁸⁶ diyerek yansıma kelimelerin aşınmasını tek-heceli olmalarıyla ilişkilendirmiştir.

Bu konuyla ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Hamza Zülfikar, düzenli ve kurallı bir yapı içinde gelişen ses yansımaları kelimelerin, anlatıma canlılık ve renklilik kattığını ve özellikle konuşma dilinde canlı kalarak yıllar boyunca kullanılageldiğini, dönemler arasında kolayca aktarıldığını dile getirmiştir. Tarihi gelişmelerine paralel olarak türevleri zenginleştiğini ifade eden Zülfikar, gerektiğinde yeni adlandırmalar dilin kendi imkânlar içinde yapıldığını, yabancı ses yansımalarının olduğu gibi alınmadığını “Türkçede ses yansımaları kelimeler” kitabında belirtmiştir. “Ses yansımalarının bazen birincil bazen de ikincil biçimleri ikilenir”²⁸⁷. Tabii sese daha çok yaklaşmak, böyle bir sesi daha iyi karşılamak, tabii seslerin sürekliliğini sağlamak gibi türlü özellikleri daha yakından verebilmek için herhangi bir biçim tekrarlanır veya gene bu amaçlarla ikilemeyi oluşturan ünlüler, ünsüzler arasında kısmi değişimler görülebilir. Ayrıca kaynağını farklı tabiat seslerinden alan birtakım biçimler de ikileme amacıyla yan yana getirilebilir.”²⁸⁸

²⁸⁵ Bülent Özkan (2010), *a.g.m.*

²⁸⁶ Ömer Demircan (1997), *a.g.m.*

²⁸⁷ Hamza Zülfikar, bu yapılar için Türkçede yaygın olarak kullanılan “ikileme” terimini tercih etmiştir. Birincil biçimlerin ikilemesi, “ikilemeleri birincil”; ikinci biçimlerin ikilemesi ise, “ikilemeli ikincil” terimleriyle anlatmıştır.

²⁸⁸ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.7-8

Sözcükler arasından yalnızca yansıma sözcükleri, dilbilimcilere nesneyle ad ilişkisi bakımından öteki sözcüklerden ayrı düşünüldüğünü, öteki sözcüklerin tersine, bunlarda nesne-ad ilişkisinin varlığı kabul edildiğini dile getiren Doğan Aksan, “Türkiye Türkçesinde yansılardan türlü adlar kullanılmaktadır. Bu yansıma adları öteki sözcük türlerinin yerini de tutmaktadır”²⁸⁹ demiştir. Bu türdeki ikilemelere başka dillerde rastlamamız hemen hemen olanaksız olduğunu söyleyen Aksan, Türkçedeki bu türden öğeleri şu şekilde belirlemiştir:

- a. “ Yalnızca belli bir eylem, bir oluş, bir durum için kullanılanlar: Bu öğeler bir eylemi ses açısından betimleyerek onu daha canlı, daha güçlü bir anlatıma kavuşturur. Örneğin bıcır bıcır ikilemesi yalnızca, küçük çocukların konuşmalarını anlatmakta, bir kötulemeyi değil, bir beğenmeyi yansıtmaktadır. Buna karşılık tütünü, özellikle sigarayı derin ve sık nefeslerle içmeyi anlatan fosur fosur ikilemesi bir beğenmeyi değil, hafif bir aşağılamayı içermektedir. Hüngür hüngür, ağlamak eyleminin sesli ve gözyaşları dökerek gerçekleştiğini belirtmekte, ancak burada bir kötuleme ya da beğenme söz konusu olmamaktadır. Bunun yanında zırl zırl ya da zır zır ağlamak’ta bir aşağılama vardır. Aynı açıdan, mışıl mışıl ile horul horul uyumak karşılaştırılabilir. Bu örneklerle, yürümekle ilgili tıpış tıpış, haldır haldır, badi badi ikilemelerini, yalnızca yemek yiyiş biçimini anlatan hapır hapır ya da hapır hupur öğelerini ve daha birçoğunu ekleyebiliriz.
- b. Birden çok eylemi betimleyen yansımali ikilemeler: Türkçede bu türden ikilemelere de rastlıyoruz. Örnek olarak patır patır ikilemesi bir yandan, dökülmek eylemini, taneli nesnelere ses çıkararak dökülüşünü betimlerken bir yandan da bir patlamayı dile getirir.
- c. Dereceleme gösteren yansımali ikilemeler: Bu tür ikilemeler bir eylemin, bir oluşun gerçekleştiği anda çıkan sesin yüksekliğine göre ayrı biçimleri bulunan öğelerdir. Örneğin, bir sıvı kaynatılırken kaynamanın gücü ve yüksekliği fıkır fıkır ya da fokur fokur biçiminde belirtilmektedir. Aynı biçimde, çıtır çıtır ikilemesinin değişik ünlülerle oluşmuş çatır çatır ve çatır çutur biçimleri de vardır.

²⁸⁹ Doğan Aksan (1979), *a.g.e.*, s.35

- d. Yansımali ikilemelere dayanan üçlü biçimler²⁹⁰: Bu türde, yine sesleri yansıtmak amacıyla kullanılan çın çın çınlamak, homur homur homurdanmak, inim inim inlemek, viyak viyak viyaklamak gibi örnekleri gösterebiliriz.”²⁹¹²⁹²

Yansımaların özelliklerine dair dört maddede ile belirlenmiş bu özellikleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde de görmekteyiz. Yansımaların Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yer tutması ve yapı, işlev, anlam bakımından ayrı bir kelime grubu içerisinde oluşması, bizi yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeleri ayrı bir başlık altında incelemeye sevketti. Yansımali kelimelerle oluşan ikilemeleri, aynı kelimenin tekrarıyla ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

- Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Yansıma kelimelerle oluşan ikilemelerin büyük bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu yapıdaki ikilemelerde, aynı kelime tekrarlandığı için anlamı daha açık bir biçimde etkilemekte ve pekiştirmektedir. Hamza Zülfikar, ses yansımali ikilemelerde yapılarının ilgi çekici olduğunu ve birincil ve ikincil biçimlerin çoğu kez bu yapılarıyla olduğu gibi tekrar edildiğini ifade etmiştir. Zülfikar, “Bu durumda ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri ve ünsüzleri birbirinin aynısıdır. Daha doğrusu tekrarlanan ikinci öğe, birinci öğenin ses birimleri açısından tam benzeridir. İkilemeyi oluşturan öğelerden herhangi birinden bir sesin çıkarılması, yeni bir sesin eklenmesi ya da herhangi bir sesin değiştirilmesi söz konusu değildir. Bu sebeplerle bu tür ikilemeler tam ikileme (completely reduplication) diye adlandırılır”²⁹³ demiştir. İlk kelimedede yer alan ünlülerin türü, anlatılmak istenen olayın ya da hareketin niteliğini etkilemektedir. İkilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelimedede yer alan ünlünün, ikinci kelimedede tekrar edilmesi anlamı kuvvetlendirmektedir.

Kazak Türkçesi

Guv-guv

Duv-duv

Azerbaycan Türkçesi

Bar-bar: bar-bar bağırmaq

Bah-bah

Özbek Türkçesi

Bây-bây

Çağ-çağ

²⁹⁰ Bu grupta yer alan ikilemeleri bu bölümün sonunda yer alan “üçlü yapılar” kısmında değerlendireceğiz.

²⁹¹ Doğan Aksan (2001), *a.g.e.*, s.68-69

²⁹² Bu alıntıyı önemli gördüğümüz ve yarıda kesemediğimiz için hepsini alma gereği duyduk.

²⁹³ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.164

Dümp-dümp	Beh-beh	Çälp-çälp
Dürs-dürs	Ceh-ceh	Çäp-çäp
Kös-kös	Cığ-cığ	Çil-çil:çil-çil
Küldir-küldir	Cıring-cıring	bolmaq
Kümp-kümp	Cib-cib	Çirs-çirs
Küñgir-küñgir	Cik-cik	Çitir-çitir yan-
Kürs-kürs	Ciring-ciring	Dağ-dağ
Kütir-kütir	Civ-civ	Dıñ-dıñ
Kirt-kirt	Cur-cur	Dir-dir titre-
Kirş-kirş	Çır-çır: çır-çır çığırmaq	Düp-düp
Qaz-qaz	Dığ-dığ	Duq-duq
Qalş-qalş	Dız-dız	Gär-gär kekir-
Qiyt-qiyt	Dum-dum: dum-dum	Ğır-ğır
Qoyt-qoyt	güllesi	Güldür-güldür
Quj-quj: quj-quj qaynav	Dü-dü-dü	Güm-güm
Qur-qur	Ğar-ğar	Güp-güp
Quruv-quruv	Ğart-ğart	Gürs-gürs
Qırt-qırt	Ğeh-ğeh	Kirt-kirt
Qırş-qırş	Ğıd-ğıd	Lıq-lıq (yut-)
Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır etüv	Ğığ-ğığ	Luq-luq
Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv	Ğıj-ğıj	Miyâv-miyâv
Moh-moh	Ğırç-ğırç	Moh-moh
Mıñq-mıñq: mıñq-mıñq	Ğır-ğır	Qıqır-qıqır
etüv	Ğıs-ğıs	(kül-)
Mırs-mırs: mırs-mırs külüv	Gum-gum	Şäppä-şäppä
Patır-patır	Gumur-gumur	Şaqır-şaqır
Pora-pora	Gup-gup	Şärt-şärt
Puşayt-puşayt	Gur-gur	Şip-şip
Pır-pır	Ğur-ğur	Şivir-şivir
Pıs-pıs: pıs-pıs etüv	Ğurt-ğurt	Tap-tap
Pış-pış	Hay-hay	Tirs-tirs
Sar-sar	Xımır-xımır	Vaqır-vaqır
Sıldır-sıldır	Xır-xır	Vaq-vaq
Sıq-sıq: sıq-sıq külüv	Xırıp-xırıp	Vicir-vicir
Sır-sır: sır-sır etüv	Xırt-xırt	Vic-vic
Tıq-tıq	Xış-xış	Viz-viz
Tırq-tırq	Ho-ho	Xor-xor (içme-)
Tırs-tırs	Xor-xor	Xur-xur

Xa-xa	Hoydu-hoydu: hoydu-	Yum-yum:yum-
Şalp-şalp	hoyduya götürmek	yum yığlâmâq
Şäv-şäv	Hüd-hüd	
Şök-şök	İnga-inga	
Şıldır-şıldır	İnir-inir: inir-inir inlemek	
Şıtır-şıtır	Kiş-kiş	
Irs-irs	Lağ-lağ	
	Las-las	
	Mır-mır	
	Mışıl-mışıl	
	Miyov-miyov	
	Öhö-öhö	
	Pıç-pıç	
	Piş-piş	
	Şağ-şag	
	Şapır-şapır	
	Şap-şap	
	Şarağ-şarağ	
	Şarıl-şarıl	
	Şar-şar(la)	
	Şart-şart	
	Şırl-şırl	
	Şır-şır	
	Tağ-tağ	
	Tap-tap	
	Tığ-tığ	
	Tın-tın	
	Tıp-tıp	
	Tir-tir	
	Uy-uy	
	Cız-cız: üreyi cız-cız	
	cızıldamağ	
	Vığ-vığ	
	Vığ-vığ	
	Vız-vız	
	Vic-vic	
	Zağ-zağ: zağ-zağ esmek	
	(titremek)	

Zarı-zarı: zarı-zarı

ağlamağ

Zar-zar: zar-zar ağlamağ

(zarıldamağ)

Zıng-zıng

Zır-zır

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Gülerken çıkan ses, kahkaha olarak Kazak Türkçesinde “xa-xa” ikilemesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde “geh-geh” ikilemesi kullanılmıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda “geh-geh çekmek” kullanımı da vardır. Dedikodu anlamında Kazak Türkçesinde yansımali bir şekilde oluşmuş ikileme “qiyt-qiyt” iken, Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda kullanılan “ğıd-ğıd” ikilemesi olmuştur. “Moh-moh” yansımadan oluşan ikilemeye Kazak ve Özbek Türkçelerinde rastlarız. Aynen kullanılan bu ikilemeler arasında anlam bakımından bazı farklılıklar vardır: Kazak Türkçesinde at çağırırken kullanılan bu söz, Özbek Türkçesinde evde beslenen hayvanları çağırma kullanılmaktadır. Çıtır çıtır anlamında Kazak Türkçesinde “şıtır-şıtır”, Özbek Türkçesinde ise “çitir-çitir” yansımali bir şekilde oluşmuş ikileme kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde bu ikileme yan- fiili ile kullanılmaktadır. İki ikileme fonetik farklılıktan başka aynıdır. Kazak Türkçesinde şırıl şırıl, şingır şingır anlamında “sıldır-sıldır”, Azerbaycan Türkçesinde de bir süratte akan, döküle su veya yağmurun meydana getirdiği ses; şelale anlamıyla “şırıl-şırıl” ve “şır-şır” ikilemeleri kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde horul horul manasında “xur-xur” ikilemesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses anlamıyla “xor-xor” ikilemesi kullanılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde bu yansımali ilgili üçlü yapı da bulunmaktadır: Ağır uyumak, horuldayarak uyumak anlamında kullanılan “xor-xor xoruldamağ”. İki lehçede de aynen geçen bu ikilemeler arasındaki fark birinde o, diğerinde u ünlüsünün bulunmasıdır. Kazak Türkçesinde kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak anlamında “sılq-sılq” ikilemesi kullanılırken, Özbek Türkçesinde “qıqır-qıqır” ikilemesi kullanılmıştır. Her iki lehçede de bu yansımadan oluşan ikilemeler kül-/külöv fiilleriyle kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde kırt kırt sesi için “qırt-qırt”, ot kesme veya çiğneme sırasında çıkan ses olarak Özbek Türkçesinde de “kirt-kirt” ikilemesi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde arıların, sineklerin vs.

çıkardıkları ses; birini kızdırmak için çıkarılan ses anlamıyla “dız-dız” ve “vız-vız” ikilemeleri kullanılırken, Özbek Türkçesinde bu anlamıyla “viz-viz” ikilemesi kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde “sesli ağlamak, inlemek, figan etmek” anlamında zarı-zarı, zar-zar ve zülüm-zülüm yansımadan oluşan ikilemeler kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde “çok ağlamak” anlamında yum-yum ikilemesi tercih edilmiştir.

Bu benzerliklerin dışında Kaşgarlı Mahmut’un Divanü lûgat-it Türk eserinde yer alan yansıma kelimelerin bu lehçelerde bazı farklılıklarla ya da aynen yer aldığını görmekteyiz. Bu benzerlikleri Türkay Kara’nın “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”²⁹⁴ makalesinden yararlanarak tespit etmeye çalıştık. Divanü lûgat-it Türk’te karnın guruldamasın anlamında kullanılan “gur-gur” ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde “gur-gur” şeklinde karşımıza çıkar. DLT’te deveyi ihtirmek için kullanılan “çök çök” ikilemesi Kazak Türkçesinde aynı anlamıyla “şök-şök” şeklinde karşımıza çıkar. Burada kelime başında ç>ş değişimi dışında hiçbir fark olmadan aynen kullanıldığını görmekteyiz. DLT’te herhangi bir akar sesin çıkardığı ses için kullanılan “şar-şar” ikilemesi, Kazak Türkçesinde “sar-sar”, Azerbaycan Türkçesinde “şar-şar” şekliyle kullanılmaktadır. Bunların dışında DLT’te koçları tosa kışkırtmak için kullanılan “zaq zaq” ikilemesi Kazak Türkçesinde “qoyt-qoyt” şeklinde kullanılmaktadır.

- Farklı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Yansıma kelimelerle oluşan ikilemelerin bir kısmı da farklı kelimenin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu tür ikilemelerde, yapı ve ses bakımından birbirini andıran farklı biçimdeki yansımalar yan yana gelmektedir. Hamza Zülfikar, “Bir kısım ikilemelerde, birinci öge sabit kalmakta, ikinci öge ses birimleri bakımından ilk öge ile uyumlu olmakta, hatta bu değişimlerle anlam daha çok pekiştirilmekte ve daha çok ilgi çekilerek vurgulanmaktadır. Ayrıca ikinci ögede değişen sesler, birinci ögenin seslerine yakın olup bir bakıma da ahenk sağlayıcı seslerdir. İkilemeyi oluşturan öğelerden ikinci ögede görülen bu kısmi değişimlerden dolayı, bu tür ikilemeler kısmi ikileme (partial reduplication) başlığı altında toplanır”²⁹⁵ ifadesini kullanmıştır.

²⁹⁴Türkay Kara (1978), *a.g.m.*

²⁹⁵ Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.165

Farklı kelime tekrarıyla oluşan bu tür ikilemeleri ses değişimleri ile açıklamaya çalıştık. Her üç lehçede de görülen bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

- Birinci Kelimenin Başında Bulunan Ünsüzün İkinci Kelime Başında Değişmesiyle Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, ikilemeyi oluşturan birinci kelime başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle oluşmuştur. Bu ikilemelerde sadece ilk ses değiştiği için iç ve son ses benzerliği de görülmektedir. Saadet Çağatay, “Adi alliterationlar yanında, onomatopée, yani tabii sesleri taklit eden teşkilleri vardır ki son heceleri birbirine benziyor. Mes. Türkiye Türkçesinde: bağır-çağır, paldır-küldür, patır-kütür, pat-küt vs. de her iki kelimedeki seslerin birbirine benzemeleri son hecelerin –gır-, -gır-, -tır-, -tür-, -dır-, -dür-, -t, -t gibi (ince ve kalın seslere ayrılabilir) aynı seslerden husule gelmesi bir nevi alliterationdır. Bunlarla beraber şakır şakır da tamamıyla kelime tekrarlanması da vardır”²⁹⁶ diyerek yansımalarda meydana gelen son ses benzerliğine dikkat çekmiştir. Kazak Türkçesinde ilk seste b-t/ş, q-s/ş, ş-b değişimi, Azerbaycan Türkçesinde c-v, ğ-b değişimi, Özbek Türkçesinde ise c-b, ç-p değişimi görülmektedir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(b-t, b-ş, ş-b, q-s, q-ş)	(c-v, ğ-b)	(c-b, ç-p)
Bij-tij: bij-tij etüv	Cığ-vığ	Caz-buz
Bit-şıt: bit-şıt boluv	Ğıdır-bıdır	Ciz-biz ²⁹⁷
Qiyq-şiyq		Çirt-pirt bol-
Qırıl-sırıl		
Şij-bij: şij-bij boluv		

²⁹⁶ Saadet Çağatay(1978), *a.g.m.*

²⁹⁷ Ciz-biz ikilemesi yansıma olarak gösterilmez; ancak anlam itibarıyla “cız bız” olarak sözlükte yer alması sebebiyle burada yer vermeyi uygun gördük.

- İlk Kelimenin Birinci Hecesinde Bulunan a/e Ünlüsünün İkinci Kelimenin İlk Hecesinde u/ü Olmasıyla Oluşan İkilemeler

Hem ses bakımından ikilemeleri incelediğimizde hem de yapı bakımından basit kelimeleri değerlendirdiğimizde bu tür ikilemelere değinmiştik. Yansıma kelimelerde, ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü olmasıyla oluşan ikilemelerin sayıca fazla olması nedeniyle burada da yer verme gereği duyduk. Leyla Karahan, bu yapıdaki yansımali ikilemelerin aynı anlam yükleri, fakat farklı işleklik oranları ile diğer Türk lehçelerinde de kullanıldığını belirterek örnekler vermiştir. a/e...u/ü'lü yapıların anlama etkisine değinen Karahan, “Yansıma kelimelerle yapılan /A/.../U/ ses düzenli tekrarlar, düzensizliği, çirkinliği, hoş gitmemeyi, rahatsız ediciliği” çağrıştıran bir anlam yüküne sahiptir ve bu anlamda etkili olan ses, /U/ ünlüsüdür. Böyle bir yapıda /U/ ünlüsünün bulunması anlamlıdır. Çünkü /U/ ünlüsünün çıkışında dudakların aldığı şekil, aynı zamanda olumsuz duyguları da yansıtan bir şekildir. Yansıma kelimelerin üretilebilirlik özelliği, bu kelimelerle tekrar yapmaya işleklik kazandırmıştır. /A/.../U/ ses düzeni, Türkiye Türkçesinde hem yansımali tekrarlar da hem de bir unsur anlamlı tekrarlar da verimli bir şekilde işletilmektedir. Yansıma kelimelerle yapılan /A/.../U/ ses düzenli tekrarlar, düzensizliği, çirkinliği, hoş gitmemeyi, rahatsız ediciliği” çağrıştıran bir anlam yüküne sahiptir ve bu anlamda etkili olan ses, /U/ ünlüsüdür”²⁹⁸ ifadesini kullanmıştır. İsmail Ulutaş bu yapıdaki ikilemeler için şöyle demiştir: a vokalini taşıyan unsur ses taklidinin güçlü ve büyük olduğunu, u veya ı sesini taşıyan unsur ise daha az güçlü ve büyük olduğunu ifade eder. Her iki biçim de kullanılabilir. Aynen tekrar hareketin ve eylemin beraber ve ahenk içinde olduğunu, değiştirerek tekrar ise ahengin olmadığını gücün alçalıp yükseldiğini belirtir: şaňk-şాňk(eylem ahenk içinde ve güçlü), şıňk-şıňk (eylem ahenkli ama az güçlü), karç-kırç (eylemde ahenk yok, güç yükselip alçalıyor).²⁹⁹

Her üç lehçede de karşımıza çıkan ilk kelimenin birinci hecesinde bulunan a/e ünlüsünün ikinci kelimenin ilk hecesinde u/ü olmasıyla oluşan ikilemeler aşağıda verilmiştir.

²⁹⁸ Leyla Karahan (2008), *a.g.m.*

²⁹⁹ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Kaňgir-küňgir	Çağ-çuğ	Çağ-çuğ
Qalt-qult	Dam-dum	Çağır-çuğur
Qañğır-küñğir	Danğır-dunğur	Cāngir-cūngūr
Qatır-qutır	Ġar-ğur	Cārāñ-cūrūñ
Qaşır-quşır	Ġart-ğurt	Çätäq-çutâq
Saqır-suqır	Şap-şup	Çatır-çutur
Sarq-surq: sarq-surq	Tap-tup	Ġacır-ğucur
etüv		Şäldir-şüldir
Saldır-güldir		Şapır-şupur
Sart-surt		Şaqır-şuqur
Satır-sutır		Şaq-şuq
Şatır-kütir		Şaraq-şuruq
Taqıl-tuqıl		Şärt-şurt
Tars-turs		Şāv-şuv
Tarsıl-tursıl		Şāvur-şuvur
Tasır-tusır		Tapıra-tupur
Şatır-şutır		Tapır-tupur
		Taqır-tuqur
		Täsir-tüsür

- Ünlü ile Başlayan Birinci Kelimenin Ünsüz Alarak İkinci Kelimeyi Oluşturmasıyla ya da İkinci Kelimenin Başındaki Ünsüzün Düşmesiyle Birinci Kelimeyi Oluşturmasıyla Kurulan İkilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin sayısı oldukça azdır.

Kazak Türkçesi

(-d, -q)

İyquv-qiyquv

Öy-döyt

- **Hiçbir Ses Değişmesi Olmadan Yan Yana Kullanılan İkilemeler**

Azerbaycan Türkçesi

Ġır-ġıra

Ġır-ġirt

Ġuġ-ġu

Hay-küy

Ping-pong

Özbek Türkçesi

Qıy-çüv

3.1.1.2.Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Şimdiye kadar ikilemelerin yalın yani eksiz bir şekilde oluşturduğu örnekleri ele aldık. Bu gruba giren ikilemeleri benzer ve farklı yönleriyle Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştırmalı olarak değerlendirdik. “Yineleme öbekler, ses, söz, söz öbeğine cümleye kadar, çekim eki yinelenmesine dayalı olabilirler.”³⁰⁰ Bu bakımdan bu bölümde isim ve fiil çekim ekleri alan ikilemeler üzerinde duracağız.

Çekim eki olarak oluşan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci öge ek alabildiği gibi, her iki öge de çekim eki olabilir. Türkçenin tarihi dönemlerinde ikilemelerin çekimiyle ilgili olarak Figen Güner-Dilek, Orhun Abidelerinde, her iki unsurun da çekime girdiği, Uygur Türkçesinde ise durumun biraz daha kurallı bir hâle doğru yaklaştığı, sadece son unsur çekime girerse ikilemenin ifade ettiği anlamda bir bütünlük olduğu; her iki unsur da çekime girerse, anlamlandırırken dikkatin her iki unsura da yoğunlaştırılması gerektiği yönünde tespitleri mevcuttur. Bununla birlikte istisnaların olduğu da belirtilmektedir. İkileme, tek kelime değeri taşıyorsa isim çekim ekinin en azından bugün için sadece son unsura gelmesi beklenir. Fakat Türkçenin ne geçmiş ne de bugünkü dönemleri için böyle bir genelleme yapmak mümkündür. Altay Türkçesinde de ikilemelerin çekimi kesin bir kurala bağlanamamaktadır³⁰¹ demiştir. İncelediğimiz Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemelerin çekimini de kurala bağlamak zordur. Bazen sadece birinci kelimenin çekim eki alırken, bazen ikinci kelimenin, bazen de her iki kelimenin çekim eki aldığını görmekteyiz.

³⁰⁰ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.477

³⁰¹ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Bu bölümde, isim çekim eki olarak oluşan ikilemeler ve fiil çekim olarak oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğimiz ikilemeleri Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştırmalı olarak benzer ve farklı yönleriyle ele alacağız.

3.1.1.2.1. İsim Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, isim kök ve gövdelerine çeşitli çekim ekleri olarak yan yana gelmiş birliklerdir. Vecihe Hatiboğlu, “yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler” başlığı altında “ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler” kısmında isim çekim eki almış ikilemelere değinmiştir. “Ad kökünden veya gövdesinden kurulan ikilemeler, sözdizimine göre kullanılırken ya yalın durumda bulunurlar ya da ad durum eklerinden birini veya ikisini alırlar”³⁰² ifadesini kullanan Hatiboğlu, ikilemelerin birden fazla çekim eki alabileceğini söylemiştir.

Bu çalışmada, birden fazla çekim eki alan ikilemeleri gösterirken, her eki ayrı yerlerde göstermeyi tercih ettik. Deyimlerde ise çekim ekini daha net göstermek adına ikilemeyi başta söyleyip, arkasından deyimini verme yolunu izledik. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde yer alan bağı (üreyi) şanı-şan olmağ deyimini ekleri daha iyi gösterebilmek adına şanı-şan: bağı (üreyi) şanı-şan olmağ şeklinde göstermeyi tercih ettik. İkilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun’un editörlüğünü yaptığı Türk Lehçeleri Grameri³⁰³ kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Çokluk eki olarak, iyelik eki olarak, aitlik eki olarak, akkuzatif eki alan ikilemeler, datif eki olarak, lokatif eki olarak, ablatif eki olarak, ekvatif eki olarak ve instrumental eki olarak oluşan ikilemeler olmak üzere dokuz başlıkta incelediğimiz isim çekim eklerini alan ikilemeleri aşağıda detaylı bir şekilde ele aldık.

3.1.1.2.1.1. Çokluk Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Taradığımız sözlüklerde çok fazla örneğine rastlamadığımız çokluk eki olarak oluşan ikilemelerde, dikkati çeken nokta ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece

³⁰² Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.35

³⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilasun (2007), *a.g.e.*

birisinin bu eki almasıdır. Azerbaycan Türkçesinde -lar/-ler olan bu ek Özbek Türkçesinde yalnız -lär şeklinde görülür. Kazak Türkçesinde ise çokluk eki almış ikileme örneğine rastlanmamıştır.

Azerbaycan Türkçesi

(-lar/-ler)
İllerden-ile
Gül-çiçekli(ler)

Özbek Türkçesi

(-lär)
Xâtin-qızlär

Azerbaycan Türkçesinde ağaç ve bazı bitkilerin dâhil olduğu familyanın adı anlamında “gül-çiçekli(ler)” ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde kadınlar, bayanlar anlamında kullanılan “xâtin-qızlär” ikilemesinde ikinci kelimedede görülen çokluk eki mana itibariyle ilk kelimedeki kelime için de çokluk ifadesi taşımaktadır. Yani çokluk eki ikinci sadece ikinci kelimeye gelse birinci kelimeyi de etkilemektedir. Azerbaycan Türkçesinde görülen her yıl, yıl geçtikçe, durmadan, yıllar yılı anlamındaki “illerden-ile” ikilemesinde ilk kelime çokluk ekinden sonra ablatif eki almıştır. Buradaki çokluk eki ikilemeye süreklilik anlamı katmıştır.

3.1.1.2.1.2. İyelik Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime iyelik eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. Grönbech, ikilemedeki konumu itibariyle birinci ve ikinci şahıs iyelik eki ile harf-i tarif olarak adlandırdığı üçüncü şahıs iyelik eki arasında farklılık olduğunu dile getirmiştir. Grönbech, “İlk unsurda harf-i tarifin düşmesi sıralamayı, açıkça, bir ad birleşimine dönüştürdüğü için, harf-i tarifte durum başka türdür; bundan dolayı harf-i tarifi bütün unsurlarda tekrarlamak gerekir. Bu noktada, bütün, hatta modern ağızlar bile Kitabe Türkçesiyle çakışır. Fakat bu hususta, harf-i tarif ve 1. ve 2. şahıs iyelik, birbirlerinden ayrılırlar, son alınan ekler, bir sıralamanın ilk unsurunda düşerler. Sadece çok nadir ve bazı sağlam ibarelerde harf-i tarif ilk unsurda düşebilir”³⁰⁴ diyerek üçüncü şahıs iyelik ekinin

³⁰⁴ K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.105

ikilemeyi oluşturan iki ögede de tekrarlanması gerektiğine ancak istisnai durumların olabileceğini belirtmiştir. Aşağıda incelediğimiz her üç lehçedeki ikilemelerin sadece üçüncü şahıs iyelik ekini alması dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, sadece iyelik eki almış ikilemelerin yanında iyelik eki ile beraber diğer çekim eklerini alarak oluşan ikilemeleri göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ilk kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan ilk kelimenin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemelerin sayısı oldukça azdır. Grönbech, üçüncü şahıs iyelik ekinin ikilemeyi oluşturan iki ögede de tekrarlanması gerektiğini ancak istisnai durumların olabildiğini söylemiştir. Burada da bu tür ikilemelerin sayısının az olması, bu istisnai durumu göstermektedir. Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi

(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)

Günü-günden

Şanı-şan: bağı (üreyi) şanı-şan

olmağ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimenin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemelerin sayısı, sadece ilk kelimenin iyelik eki almasıyla oluşanlardan fazladır. Her üç lehçede de karşılaştığımız bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ı/-i, -sı/-si)	(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)	(-i, si)
Bas-ayağı	Dil-dodağı: dil-dodağı	Bâr(i) ³⁰⁵ -yoğı
Ebil-sebili şıǵuv	gurumağ	
Däm-tuzı: däm-tuzı	Diz-dizi	
jarasuv	El-ayağı: el-ayağı buza	
Kündiz-tüni	dönmek (soyumağ)	
Qır-sırı	El-ğolu: el-ğolu gelmemek	
Qırıs-tırısı: qırıs-tırısı	Ğol-ğanadı: gol-ğanadı	
jazıluv	açılmağ	
Qol-ayağı: qol-ayağı	Hağğ-hésabı: hağğ-hésabı	
sırqırav	çürütmek (üzmek)	
Oyın-şını: oyın-şını	Ling-lingi	
aralas	Naz-nazı	
Oñ-solı: oñ-solın tanuv	Saç-birçeyi: saç-birçeyi	
(bilüv)	ağarmağ	
Oñ-terisi	Salam-kalamı: salam-	
Özdi-özi	kalamı olmağ	
Öz-özi	Sarı-ğızılı	
Sana-sezimi: sana-	Uc-bucağı: uc-bucağı	
sezimi oyanuv	görünmemek (olmamağ)	
Tuz-dämi: tuz-dämi	Ürek-göbeyi: ürek-göbeyi	
jaraspav	düşmek	
Uşı-qıyırısız	Var-yoxu: var-yoxu	
Üsti-üstine	elinden çıxmağ (gétmek)	
İş-sırtı	Yan-yanı	

Azerbaycan Türkçesinde var-yoxu elinden çıxmağ (gétmek) deyiminde yer alan “var-yox” ikilemesi burada sadece ikinci kelimesi iyelik eki olarak oluşmuştur. Aynı ikileme Özbek Türkçesinde “varı yoğu, topu topu” anlamındaki “bâr-yoğı” ikilemesi ile karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde de var yok, vara yoğa (üzülmek vb.), vardan yoktan (anlamaz vb), varını yoğunu kaybetmek vb.)³⁰⁶ şeklinde karşımıza çıkar. Fonetik bakımdan Karluk grubu olan Özbek Türkçesinde Eski Türkçe kelime başında bulunan

³⁰⁵ “bâr(i)-yoğı” ikilemesinde ilk kelime iyelik eki olarak da ek almadan da ikilemede yer almaktadır. Bu bakımdan bu ikilemeyi hem sadece ikinci kelimesi iyelik eki alan ikilemelerde hem de her iki kelimesi de iyelik eki alan ikilemelerde değerlendirmeyi uygun gördük.

³⁰⁶ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.117

b- ünsüzü kendini muhafaza ederken, Oğuz grubuna ait Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe kelime başındaki b- ünsüzünün v- olması şaşırtıcı değildir. Burda görülen b->v- değişim için Karaağaç, “Batı Türkçesinin Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi alanlarına ait düzensiz bir değişikliktir. Sınırlı sayıda sözde görülen bu değişiklik, söz konusunun Türk dillerinde v-’ye dönüşmüş... ”³⁰⁷ ifadesini kullanmıştır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde sadece ikinci kelimenin iyelik ekini alması dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesinde bu ikileme iyelik eki aldığı her ikisi de bu eki alırken, Özbek Türkçesinde her iki kelime de sadece ikinci kelime de bu eki alarak kullanılır. Azerbaycan, Özbek ve Türkiye Türkçelerinde görülen bu ikileme bazı fonetik farklılıklar dışında yapı ve anlam bakımından aynıdır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de iyelik ekini alarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan her iki kelimenin de iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler her üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde her iki kelimesi de iyelik eki alan ikilemelerin çoğu deyimlerde geçmektedir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ı/-i, -sı/-si)	(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü)	(-i, -si)
Atı-jöni	Dili-ağzı: dili-ağzı gurumağ	Bâr(i)-yoğı
Aldı-artı ³⁰⁸	Düşeri-düşmezi olar	Âldi-ârqası
Avzı-murnı	Eli-ğolu: eli-ğolu açılmağ	Âldi-ârtı
Jazı-küzi	Gécesi-gündüzü: gécesi-gündüzü	Âldi-keti
Jazı-qısı	olmamağ	
Küni-tüni	Géci-tézi: géci-tézi olmağ	
Qası-közi: qası- közi qiyılğan	Gözü-könlü: gözü-könlü açılmağ	
Qısı-jazı	Heddi-hésabı: heddi-hésabı olmamağ	
Uşı-qiyırı	İyi-tozu: iyi-tozu ğalmamağ	
	İz(i)-elameti: iz(i)-elameti ğalmamağ	

³⁰⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.174

³⁰⁸ “aldı-artı” ikilemesinde birinci kelime olan “aldı” sözlükte yalın bir şekilde yer almamıştır. Ancak, aldı-aldına ikilemesinde ikinci kelimenin iyelikten sonra gelen datif ekini (-a/-e) alması bize bu kelimenin iyelik eki aldığı düşündürmüştür. Bu bakımdan “aldı-artı” ikilemesini, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesinin iyelik eki almasıyla oluşan ikilemeler kısmında değerlendirmeyi uygun gördük.

Üsti-bası	(olmamağ, görünmemek) İz(i)-eser(i): İz(i)-eser(i) ğalmamağ (olmamağ, görünmemek) İzi-tozu: izi-tozu ğalmamağ (olmamağ, görünmemek) Kelme(si)-kelmesine ³⁰⁹ Nöğtesi-nöğtesine Kéfi-damağ: kéfi-damağ kökelmek Saçı-sağğalı: saç-sağğalı bir-birine ğarışmış Tayı-beraberi Zehri-bağrı: zehri-bağrı yarılmağ
-----------	---

Kazak Türkçesinde önü arkası, çevre etraf; hepsi, varı yoğu, tamamı anlamında kullanılan “aldı-artı” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde etrafı, sağı solu anlamında kullanılan “âldi-ârtı” ikilemesi hem anlam hem de yapı bakımından aynıdır. Özbek Türkçesinde âld kelimesi “ön” anlamında sözlükte yer alırken, Kazak Türkçesinde aldı şeklinde geçmektedir.

İkilemeler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece iyelik eki olarak kullanılabilirdiği gibi, iyelik eki ile birlikte çeşitli isim çekim eklerinden birini alarak da kullanılabilir.

- İyelik+akkuzatif eki olarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra akkuzatif eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Genellikle ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+akkuzatif eki alırken, ilk kelimenin veya her ikisinin bu ekleri olarak kullanıldığı da görülmektedir.

Kazak Türkçesi

(-ı/-i, -sı/-si +-nı/-ni, -dı/-di, -tı/-
ti, -n)
Älem-tapırığın şığaruv

Azerbaycan Türkçesi

(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü + -
ı/-i, -u/-ü, -nı/-ni, -nu/-nü)
Dalını-ğabağımı: dalını-

Özbek Türkçesi

(-i + -ni, -n(üçüncü
şahıs iyelik ekinden
sonra))

³⁰⁹ Koyu renkle gösterilen ikilemelerde ikinci kelime üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra -a/-e datif eki de almıştır.

Uyqı-tuyqısın şığaruv	ğabağını düşünmek	Åstin-üstın
Özin-özi	(fikirleşmek)	İçin-taşın
Tuz-dämin:tuz-dämin aqtav	Dilini-ağzını: dilini-ağzını	Qışın-yâzin
Xal-axuvalın:xal-axuvalın surav	bağlamağ	
	Dil-dodağını: dil-dodağını	
	gemirmek	
	El-ayağını: el-ayağını	
	bağlamağ	
	E(lini)-ğolunu: e(lini)-ğolunu	
	bağlamağ	
	Ġabağını-gérisini: ġabağını-	
	gérisini düşünmek	
	Ġedir-ġiyetini: ġedir-	
	ġiyetini bilmek	
	Ġol-ġabırğasını: ġol-	
	ġabırğasını ezmek (ġırmağ,	
	ġırıp tökmek)	
	Göz-ğasını: göz-ğasını	
	oynatmağ	
	Hağğ-hésabını: hağğ-hésabını	
	vérmeğ	
	Xéyir-bereketini: xéyir-	
	bereketini ġaçırmağ	
	Xéyir-şerini: (Öz) xXéyir-	
	şerini bilmek (anlamağ,	
	ġanmağ)	
	Hüsn-reğbetini: hüsn-	
	reğbetini ġazanmağ	
	İçin-için	
	İrelisini-gérisini: irelisini-	
	gérisini düşünmek	
	İşini-gücünü: işini-gücünü	
	bıraxmağ	
	İzini-tozunu: izini-tozunu	
	itirmek	
	Kelméyi-şehadetini: kelméyi-	
	şehadetini démek (oxumağ,	
	söylemek ya da salmağ,	

diline getirmek)
 Saç-birçeyini: saç-birçeyini
 yolmağ
 Saç-sağğalını: saç-sağğalını
 deyirmanda ağartağ
 Saçını-sağğallını: saçını-
 sağğallını ağarmağ
 Sir-sifetini: sir-sifetini
 turşutmağ (yığmağ)
 Şele-külesini: şele-külesini
 bayıra atmağ
 Ürek-göbeyini: ürek-göbeyini
 yémek
 Üz-gözünü: üz-gözünü
 turşutmağ
 Yan-yöresini: yan-yöresini
 dalamağ
 Zendéyi-zehlesini: zendéyi-
 zehlesini aparmağ

Kazak Türkçesinde “özin-özi” ikilemesi haricindeki diğer ikilemelerde iyelik+akkuzatif eki ikilemeyi oluşturan ikinci kelimeye eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ise bu eki alan ikilemelerin hepsinin deyimlerden oluşması dikkatimizi çekmektedir. Burada da ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+akkuzatif ekini almış, Kazak Türkçesinden farklı olarak her iki kelimenin de bu ekleri alarak yan yana geldiği görülmektedir. Özbek Türkçesinde az örneğine rastladığımız bu yapılarda her iki kelimenin de iyelik+akkuzatif ekini aldığı görülmektedir.

- İyelik+genitif eki alarak oluşan ikilemeler

İyelik ekinden sonra genitif eki alarak oluşan ikileme örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde tek bir önekte rastlarız. Deyim içinde geçen ikileme “saçının-sağğalının: saçının-sağğalının ağaran vaxtında”dır. Azerbaycan Türkçesinde iyelik eki -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü iken genitif eki -ın/-in, -un/-ün, -nın/-nin, -nun/-nün şeklindedir.

- İyelik+datif eki olarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra datif eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu yapılarla ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her ikisinin bu eki aldığı görülmektedir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ı/-i, -sı/-si+-ğa/-ge,-qa/-ke, -a/-e(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))	(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü+-a/-e)	(-i/-si+gä/-kă) Qāvāq-dimāğugā
Jay-jayma	Ac-acına	
Köbine-köp	Açığ-açığına	
Orın-ormına	Ağına-bozuna: ağına-	
Talap-tilegine:talap-tileginejetüv	bozuna baxmamağ	
Üydi-üyine	Başlı-başına	
Üsti-üstine	Bir-birine: bir-birine deymek (ğarışmağ)	
Uñğıl-şuñğılına: uñğıl-şuñğılına deyin bilüv	Boş-boşuna	
Qas-qabağına:qas-qabağına qarav	Dalına-ğabağına:	
	dalına-ğabağına baxmağ	
	Düz-düzüne	
	Deyer-deyemzine	
	El-ayağına: el-ayağına düşmek	
	Evvelen-axırına:	
	evvelen-axırına kimi	
	Ğabına-ğacağına:	
	ğabına-ğacağına	
	sığmamağ	
	Ğanına-canına:	
	ğanına-canına	
	hopmağ	
	Herfi-herfine	
	Kelme(si)-kelmesine	
	Nöğtesi-nöğtesine	
	Öz-özüne	
	Sağına-soluna:	
	sağına-soluna göz	

gezdirmek

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikilemelerin ilk kelimesi iyelik, ikinci kelimesi iyelik+datif eki ile oluşan örnekler de vardır: Kazak Türkçesinde “üydü-üyine”, “üsti-üstine”, Azerbaycan Türkçesinde ise “herfi-herfine”, “kelme(sı)-kelmesine”, “nögtesi-nögtesine”. Bu ikilemeler yapılan işin tamı tamına, eksiksiz bir şekilde olduğunu ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde “köbine-köp” ikilemesi dışındaki ikilemelerin ikinci kelimesi iyelik+datif eki alırken, Azerbaycan Türkçesinde ya ikinci kelime ya da her ikisi bu ekleri almıştır.

- İyelik+lokatif eki alarak oluşan ikilemeler

Örneğine Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, kelimeler iyelik ekinden sonra lokatif eki almıştır. Burada da belirli bir kural olmaksızın ikilemeyi oluşturan ikinci kelime bu ekleri alabildiği gibi sadece ikinci kelimenin bu ekleri aldığı örnekler de vardır. Dikkati çeken husus, şimdiye kadar sadece üçüncü şahıs iyelik eki ile oluşmuş ikilemeler karşımıza çıkarken istisnai olarak Azerbaycan Türkçesinde “öz-özlüyümde” ve “öz-özlüyünde” ikilemelerin varlığıdır. İlk ikileme birinci teklik şahıs iyelik eki alırken, ikinci ikileme ise ikinci teklik şahıs iyelik eki almıştır. İyelik+lokatif eki alarak oluşan ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi

(-ı/-i, -sı/-si + -da/-de, -ta/-te)

Ara-arasında

Ayında-jılında

Azerbaycan Türkçesi

(-(ı ,i ,u, ü)m; -(ı ,i ,u, ü)n; -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-

sü + -da/-de)

Öz-özlüyümde

Öz-özlüyünde

Vaxtlı-vaxtında

Yérli-yérinde

Heddi-zatında

- İyelik+ablatif eki alarak oluşan ikilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimelerin iyelik ekinden sonra ablatif eki alarak kullanıldığı görülmektedir. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine

rastladığımız bu yapılarda ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelimenin iyelik+ablatif eki aldığı görülmektedir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ı/-i, -sı/-si + -da/-den, -tan/-ten, -nan/-nen) den)	(-ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü + -dan/-	(-i/-si+ -dän)
Özinen-özi	Ucundan-bucağından	Öz-özidän
Öz-özinen	Üz-gözünden (sifetinden): üz-gözünden (sifetinden)zeher tökülmek (yağmağ)	

Kazak Türkçesinde kendi kendisine, kendiliğinden anlamında “öz-özinen” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde yine aynı manada kullanılan “öz-özidän” ikilemesi yapı ve anlam bakımından aynıdır. Bu ikilemelerde sadece ikinci kelime iyelik+ablatif eki almıştır.

- İyelik+ekvatif eki olarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+ekvatif eki almıştır. Çok az örneğine rastladığımız bu ikilemeler, “xal-qaderinşe” ve “şama-şarqınşa”dır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik eki -ı/-i, -sı/-si ekinden sonra -şa/-şe ekvatif ekini almıştır.

- İyelik+instrumental eki olarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, “özimen-özi” ikilemesi dışındaki bütün ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime iyelik+instrumental eki olarak oluşmuştur. Genellikle aynı kelimenin ilk ögesi yalın ve ikinci ögesi iyelik+ekvatif eki ile oluşmuştur. Bunun yanında jan-tänimen, savda-sattıqpen, ulpa-otanimen ve intı-şıntımen gibi farklı kelimelerden oluşmuş ikilemeler de vardır.

Kazak Türkçesi

(-ı/-i, -sı/-si + (-men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen))

Jan-tänimen

Jup-jubimen
 Kez-kezimen
 Lek-legimen
 Orın-ormimen
 Orni-ornimen
 Özimen-özi
 Ret-retimen
 Savda-sattiqpen: savda-sattiqpen şuğıldanuv
 Ulpa-otanimen
 Intı-şıntimen

3.1.1.2.1.3.Aitlik Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Aitlik eki alarak oluşan ikilemelerin sayısı oldukça azdır. Örneğine Kazak ve Özbek Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime ya da her iki kelime aitlik ekini almıştır. Sadece ilk kelimenin aitlik eki aldığı ikilemeler örneklerde yer almamaktadır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ğı/-gi, -qı/-ki)	(-qı/-ki, -gi)
Künbe-küngi	İçki-taşqı
Qap-qarañğı	
Oydağı-qırdağı	
İşki-tısqı	

Kazak Türkçesinde iç ve dış anlamına gelen “işki-tısqı” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde iç ve dışa ait anlamında “içki-taşqı” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır.

3.1.1.2.1.4.Akkuzatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde tek bir örneğine rastladığımız ikilemede, her iki kelime nı/-ni, -dı/-di, -tı/-ti, -n akkuzatif ekini almıştır: “onı-munı”

3.1.1.2.1.5.Datif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi datif eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için “Geniş anlamda karşılama bildiren aşağıdaki şekil, bir şeye o şeyin tıpkısı ile davranıldığını gösterir. Tekrarlanan sözlerden birincisi datif eklidir. (başa baş, göze göz, dişe diş)”³¹⁰ demiştir. Aşağıda Azerbaycan Türkçesinde datif eki alan ikilemelerin hepsinin sayılardan oluşması dikkat çekicidir.

Azerbaycan Türkçesi

(-a/-e)

Bire-béş

Bire-bir

Bire-iki

Bire-üç

Bire-yüz

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi datif eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime datif eki almıştır. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için, “İki kişinin veya iki şeyin birbirine karşı durumlarını gösterenler: bu şekil son kertede ilgi çekicidir. Çünkü yalnız üye adları ile yön bildiren sözlerden yapılırlar. Bu sözlerin ikincisi hem üye adlarında, hem yön bildiren zarflarda datif ekidir.

³¹⁰ Osman Nedim Tuna (1950), *a.g.m.*

(baş başa, iç içe)³¹¹ demiştir. En çok Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi

(-a/-e)

Ağac-ağaca: ağac-ağaca gôymağ (gelmek)
 Ağız-ağıza: ağız-ağıza vérmek
 Ayağ-ayağa
 Baş-başa
 Boğaz-boğaza
 Boy-boya: boy-boya vérmek
 Boyun-boyuna: boyun-boyuna durmağ (vérmek)
 Böyür-böyüre
 Çiyin-çiyine
 Dal-dala
 Daş-daşa
 Dem-deme: dem-deme vérmek
 Dil-ağıza: dil-ağıza salmağ
 Diz-dize
 Dodağ-dodağa
 Döş-döşe: döş-döşe gelmek
 El-ayağa: el-ayağa dolaşmağ
 El-ele
 Ğabağ-ğabağa
 Ğan-tere: ğan-tere batmağ
 Ğapı-ğapıya
 Ğara-ğovmaya: Ğara-ğovmaya salmağ
 Ğarın-ğarına
 Ğarşı-ğarşıya
 Gét-gele: gét-gele salmağ
 Ğılinc-ğalxana: Ğılinc-ğalxana çıxmağ
 Ğılinc-ğılınca: Ğılinc-ğılınca gelmek
 Ğısm-a-boğmaya: Ğısm-a-boğmaya salmağ
 Ğol-ğola

Kazak Türkçesi

(-ğa/-ge, -qa/-ke, -a/-e)

(**üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra**)

Aldı-aldına³¹²
 İyne-jipke tizüv

³¹¹ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

³¹² “Aldı-aldına” ikilemesinde aldı kelimesi sözlükte yer almaktadır. Oysa ki ikinci kelimedede iyelik ekinden sonra gelen -a/-e datif eki gelmiştir. Bu durum bize kelimenin ald şeklinde olduğunu ve iyelik eki aldığını düşündürmektedir.

Göz-göze
 Gulağ-ğulağa
 Gurdu-ğurduya: gurdu-ğurduya düşmek
 Héç-héçe
 Heddi-bülüğa: heddi-bülüğa çatmağ (yėtişmek,
 yétmek)
 Xencer-bıçağa: xencer-bıçağa çıxmağ
 Xéyir-şere: xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
 İrsal-mersula: irsal-mersula girmek
 Kelle-kelleye: kelle-kelleye gelmek (durmağ)
 Kürek-küreye: kürek-küreye vérmek
 Lağ-loğaza: lağ-loğaza goymağ
 Léş-léşe: léş-léşe söykenmek, galanmağ vs.
 Nefes-nefese
 Ölüb-öldürmeye: ölüb-öldürmeye çıxmağ Ötür-
 ötüre: ötür-ötüre salmağ
 Pence-penceye: pence-penceye gelmek
 Sabah-sabaha: sabah-sabaha salmağ
 Sıxma-boğmaya: sıxma-boğmaya salmağ
 Tepik-tepiye: tepik-tepiye vérmek (gelmek)
 Dağ-dağa: üreyi dağ-dağa düşmek
 Üst-üste
 Üz-üze
 Yarı-yarıya
 Yorğan-döşeye: yorğan-döşeye düşmek (yıxılmağ)
 Yör-yöndeme: yör-yöndeme salmağ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de datif eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de datif eki almıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin deyimlerin içinde yer alan ikilemelerden oluşması dikkat çekicidir.

Azerbaycan Türkçesi

(-a/-e)

Berke-boşa: berke-boşa düşmek (salmağ)
 Boya-başa: boya-başa yétirmek (çatdırmağ, çıxarmağ)

Dağa-daşa: dağa-daşa düşmek
 Dile-söze: dile-söze tutmağ
 Dile-ağıza: dile-ağıza düşmek
 Dile-dişe: dile-dişe düşmek
 Ete-cana (ete-ğana): ete-cana (ete-ğana)dolmağ
 Héçe-puçça: héçe-puçça çıxarmağ
 Xerce-borca: xerce-borca düşmek
 İpe-sapa: ipe-sapa yatmamağ (gelmemek)
 İşe-güce: işe-güce yaramağ
 Kéfe-damağa: kéfe-damağa baxmağ
 Oda-suya (oda-köze): özünü oda-suya (oda-köze) vurmağ (atmağ)
 Sağa-sola: sağa-sola sovrurmağ
 Saya-sana: saya-sana salmağ
 Ses-sese: ses-sese vérmek
 Yére-göye: şadlığından yére-göye sığmamağ (sığışmamağ)
 Yére-göye: yére-göye sığmamağ

3.1.1.2.1.6.Lokatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime lokatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan birinci kelime lokatif eki almıştır. “Kemde-kem” ve “kimde-kim” olmak üzere iki tane örnekte karşımıza çıkan bu ikilemeler aynı kelimenin tekrarından oluşan ilk kelimenin -da/-de, -ta/-te lokatif ekini almasıyla oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime lokatif ekini almıştır. “El-ayağda” ve “ğan-terde” ikilemesi dışındaki ikilemeler aynı kelimenin tekrarından oluşarak, ikinci kelimenin bu eki almasıyla oluşmuştur.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-da/-de, -ta/-te)	(-da/-de)	(-dä)
Jeme-jemde	Axır-axırda	Ähyân-ähyändä
	Alt-altda	
	Üst-üstde	
	Ayrı-ayrılığda	
	El-ayağda: el-ayağda	
	ğalmağ	
	Ğan-terde	

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de lokatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de lokatif ekini almıştır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-da/-de, -ta/-te)	(-da/-de)	(-dä)
Elde-künde	Béşde-üçde	Ändä-sändä
Jıldı-jıldı	Dalda-bucağda	
Künde-künde	Dilde-dişde: dilde-dişde	
Oyda-joqta	dolaşdırmağ	
Oqta-tekte	İkide-birde	
Onda-munda	Kéf(de)-damağda:	
	kéf(de)-damağda olmağ	
	Orada-burada	

Ötede-beride

- Lokatif+aitlik eki alarak oluşan ikilemeler

Yalnız Kazak Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci ya da her iki kelimenin lokatif+aitlik eki aldığını görmekteyiz. Jan-jaқтаğı ve qay-qaydağı gibi ikilemelerin haricinde her iki kelime de bu ekleri almıştır. Daha çok yer isimlerinden oluşan bu ikilemeler aşağıdaki gibidir.

Kazak Türkçesi

(-da/-de, -ta/-te + -ğı/-gi, -qı/-ki)

Jan-jaқтаğı

Qay-qaydağı

Qaydağı-jaydağı

Oydağı-qırdağı

Ondağı-mundağı

3.1.1.2.1.7.Ablatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. Aynı zamanda ablatif eki alan ikilemenin çeşitli isim çekim aldığı durumlar da vardır.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan birinci kelime ablatif ekini almıştır. Üç lehçede de bu türdeki ikilemelerin çoğu aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, ilk kelime ablatif eki almıştır.

Kazak Türkçesi

(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)

Azerbaycan Türkçesi

(-dan/-den)
Altdan-yuxarı

Özbek Türkçesi

(-dän)
Āçıqdän-āçıq

Aşıqtan-aşiq	Béleden-béle	Bâşdân-âyâq
Bekerden-beker	Derinden-derin	Birdân-bir
Ekevden-ekev	Evvelden-	Kâmdân-kâm
Jaydan-jay	axırına:evvelden-axırına kimi	Nâridân-beri
Jalğızdan-jalğız	Gécden-géc	Qançädân-qançä
Köpten-köp	Üstden-aşağı	
Künäsizdan-künäsiz	Yéniden-yéni	
Qaradan-qarap		
Qaraptan-qarap		
Qannen-qapersiz		
Qurdan-qur		
Naqaqtan-naqaq		
Teginnen-tegin		
Tekten-tek		
Tosinnan-tosın		
Töteden-töte		
Tuvradan-tuvra		
Tikeden-tik		
Uzınnan-uzaq		

Kazak Türkçesinde açıktan açığa, göz önünde aleni anlamında kullanılan “aşıqtan-aşiq” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde açıkça, açıktan manasına gelen “âçıqdân-âçıq” ikilemesi hem anlam hem de yapı olarak aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu ikileme yapı olarak her iki lehçeden de farklıdır. Türkiye Türkçesinde kullanılan “açıktan açığa (alay etmek vb.)”³¹³ ikilemesinde ilk kelime ablatif eki alırken, ikinci kelime datif eki almıştır. Kazak ve Özbek Türkçesinde ikinci kelimedede datif eki almasa da anlamını vermektedir. Özbek Türkçesinde bâşdân-âyâq “baştan ayağa”, qançädân-qançä “sayısız, hesapsız” ikilemeleri de ikinci kelimedede datif eki almamış, ancak o anlamı taşımaktadırlar.

³¹³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.87

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime ablatif eki alırken, ilk kelime ya eksizdir ya da başka bir ek almıştır. Örneğine her üç lehçede rastladığımız bu yapılar aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)	(-dan/-den)	(-dän)
Jan-jaqtan	Bet-benizden: bet-benizden	Äz-äzdän
Jer-jerden	olmağ	
Qonar-qonbastan	Can-dilden	
Şañ-tozañnan:şañ- tozañnan tazartuv	El-ayağdan	
Şığar-şıqpastan	Günü-günden	
Tus-tustan	Xata-baladan: xata-baladan	
Üş-üşten	uzağ ğalmağ (olmağ)	
	Hezmi-rabéden: hezmi-rabéden	
	kéçirmek	
	Ruzi-ezelden	
	Semimi-ğelbeden	
	Sidği-ürekden (ürekle)	
	Sidği-dilden (dille)	
	Şekk-şübheden: şekk-şübheden	
	çixartmak	
	Var-yoxdan: var-yoxdan	
	çixmağ	
	Yér-yérden	
	Yorğan-döşekden: yorğan- döşekden durmağ (ğalxamağ)	

Azerbaycan Türkçesinde “var-yoxtan” ikilemesinde sadece ikinci kelime ablatif eki alırken, Oğuz grubunda yer alan Türkiye Türkçesinde bu ikileme “vardan-yoktan (anlamaz vb.)” şeklinde her iki kelime de ablatif eki olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelimedeki kullanılan ablatif eki mana olarak ilk kelimeyi de etkiler.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de ablatif ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ablatif eki alarak oluşmaktadır. Örneğine her üç lehçede de rastladığımız bu yapıdaki ikilemeler aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen)	(-dan/-den)	(-dän)
Joqtan-bardan	Altdan-üstden	Undän-bundän
Odan-budan	Ayağdan-dırnağdan:ayağdan-dırnağdan düşmek	
Oydan-qırdan	Azdan-çoxdan	
Onan-munan	Berkden-boşdan:berkden-boşdan (çixmağ)çixarmağ	
	Candan-başdan: candan-başdan keçmek	
	Dereden-tepeden	
	Deriden-dırnağdan: deriden-dırnağdan çıxmağ	
	Dilden-ağızdan: dilden-ağızdan düşmek (olmağ)	
	Elden-ayağdan: elden-ayağdan düşmek	
	Etden-ğandan: etden-ğandan olmağ	
	İkiden-birden	
	İşten-gücden: işten-gücden élemek	
	Oradan-buradan	
	Öteden-beriden	
	Ucdan-ğırağdan	
	Ucdan-ğulağdan	

Azerbaycan Türkçesinde hem “elden-ayağdan (düşmek)” şeklinde her iki kelimesi de ablatif eki almış ikilemeye hem de “el-ayağdan” şeklinde sadece ikinci kelimesi ablatif eki almış ikilemeye rastlarız. Bu ikileme Türkiye Türkçesinde ise

“elden-ayaktan (düşmek vb.)” şeklindedir. Burada her iki kelimenin de ablatif eki aldığı görülmektedir.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi datif olarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de rastladığımız bu yapıdaki ikilemelerin sayısı fazladır. Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime ablatif eki alırken ikinci kelime datif eki almıştır. Sadece ilk kelimenin ablatif aldığı ikilemelerden bahsederken, bazılarının datif eki alması da anlamını taşıdığını belirtmiştik. Burada ise datif eki almış örneklerle karşılaşırız. Bu yapıdaki ikilemeler için Tuna, “Fiilin bildirdiği işin kademe kademe yapıldığını gösterenler: Bunlar “bütün” anlamına gelirler. Zarfın birinci parçası ablatif, ikinci parçası datif ekli olup, bazen “bir” bazen “bir” ve “öbür” ile kullanılırlar: Zaman bildiren sözler ile yapılanlar: Bunlar genel olarak, azalma, çoğalma; iyileşme, kötüleşme bildiren durumlarda kullanılırlar. (asırdan asıra, yıldan yıla)”³¹⁴ demiştir. Mehmet Dursun Erdem ise bu türdeki ikilemeleri yineleme veya ikileme olarak kabul etmemiştir: İkilemelerde ve yinelemelerde, öbeği oluşturan her iki unsur aynı eki almalıdır. İki unsurun da söz dizimi bakımından aynı durumda bulunması ve aynı ögeyi temsil etmesi gerekir. Bu tür yapılarda bu özellikleri göremiyoruz. Bu sebeple bunlar, belki deyim olarak kabul edilebilirler, ancak ikileme ve yineleme olarak tanımlanması uygun değildir.³¹⁵

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-dan/-den, -tan/-ten, -nan/-nen + -ğa/ge, -qa/ke, -a/e(üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra))	(-dan/-den + -a/-e)	(-dän + gä/-kâ)
Bostan-bosqa	Açıgdan-açığa	Bäkârdän-bäkârgä
Jıldan-jılğa	Başdan-ayağa	
Künnen-künge	Başdan-başa	
Qoldan-qolğa	Birden-ikiye	
Tekten-tekke	Birden-bire	
	Cildden-cilde:cildden-cilde girmek	
	Dilden-dile:dilden-dile düşmek	
	(gezmek)	

³¹⁴ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

³¹⁵ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Tilden-tilge

Doğrudan-doğruya
 Elden-ele: elden-ele düşmek
 (kéçmek)
 Élden-éle
 Erzden-semaya geder
 Evvelden-axıra: evvelden-axıkimi
 Ğelibden-ğelibde: gelibden-ğelibde
 girmek
 Génden-géne
 Günden-güne
 Haçandan-haçana
 Haldan-hala: haldan-hala düşmek
 İlden-ile
 İllerden-ile
 İnceden-inceye
 Nesilden-nesle
 Memeyéyenden-pepeyéyene:
 Memeyéyenden-pepeyéyene kimi
 (ğeder)³¹⁶
 Rengden-rengde: Rengden-rengde
 girmek (düşmek)
 Saatdan-saata
 Sonradan-sonraya
 Şekilden-şekle
 Tebden-tebe: tebden-tebe düşmek
 Tepeden-dırnağa: tepeden-dırnağa
 geder
 Uzağdan-uzağa
 Vaxtdan-vaxta
 Yaydan-yaya
 Yazdan-yaza

Kazak Türkçesinde dilden dile anlamında kullanılan “tilden-tilge” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde dilden-dile düşmek (gezmek) deyiimi içinde geçen “dilden-dile” ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

³¹⁶“Memeyéyenden-pepeyéyene: memeyéyenden-pepeyéyene kimi (ğeder)” ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi iyelik eki olarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimenin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi iyelik eki almıştır. “Doğrudan-doğrusu” ikilemesinde birinci kelime -dan/-den ablatif ekini alırken, ikinci kelime -ı/-i, -u/-ü, -sı/-si, -su/-sü üçüncü şahıs iyelik ekini almıştır.

3.1.1.2.1.7.Ekvatif Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime ekvatif eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. İki ayrı ekten oluşan ekvatif eki ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

+lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşmaktadır. Gibilik ve benzerlik ifade eden ekvatif eklerini alarak ikileme oluşturan örnekler aşağıdaki gibidir:

Kazak Türkçesi

Abısın-ajınday (boluw)

Ata-anaday

Bip-birdey

Zip-zildey

Kip-kişkentay

Qulın-tayday

Mup-muzday

Tay-qulınday

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ekvatif eki alarak oluşur. Aşağıda koyu renkle gösterilen ikilemelerde ise +lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey ekvatif eki yerine Eski Türkçede kullanılan teg edatının kullanıldığı görülmektedir. Bu ekin teg edatının ekleşmesi ile kelimedeki kalıplaşması olasıdır.

Kazak Türkçesi

(+lay/+ ley, +day/+ dey, + tay/+ tey)

Alay-bulay

Anday-munday

Ältek-tältek

Olay-bulay

Onday-munday

Üydek-tüydek

Özbek Türkçesi

(+däy/+dek)

Böltäk-söltäk

Ulây-bulây

+şa/+şe; +ca/+ce ; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde xal-qaderinşe ve şama-şarqınşa ikilemelerinde ikinci kelime üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra ekvatif ekini almıştır.

Kazak Türkçesi

(+şa/+şe)

Erlı-zayıptışa

Xal-qaderinşe

Şama-şarqınşa

Azerbaycan Türkçesi

(+ca/+ce)

Éle-bélece

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +şa/+şe; +ca/+ce; +çä ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ekvatif eki almıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin sayısı sadece birinci ya da ikinci kelimenin ekvatif eki almasıyla oluşan ikilemelere kıyasla daha azdır. Kazak Türkçesinde azıcık, o kadar, derme çatma, ufak tefek anlamına gelen “onşa-munşa” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde biraz, az miktarda; şöyle böyle anlamına gelen “unça-munçä” ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(+şa/+şe)	(+ca/+ce)	(+çä)
Onşa-munşa	Gizlince-gizlince	Unça-munçä

3.1.1.2.1.8. Instrumental Eki Alarak Oluşan İkilemeler

İkilemeyi oluşturan kelimeler instrumental eki alabilir. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde bu tür ikilemelerin, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime instrumental eki aldığını, bazen ikinci kelimenin bazen de her iki kelimenin bu eki aldığını görmekteyiz. Kazak Türkçesinde -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) olan instrumental eki Azerbaycan Türkçesinde ise -(y)la/-(y)le'dir.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) instrumental ekini alır. “Birimen-biri” ve “jermen-jeksen” olmak üzere sadece iki örnek vardır. İkilemede kalıplaşmayı perçinleyen etkenleri sıralarken tek heceli ya da az heceli sözüğün, çok heceli sözcükten önce gelmesi kuralını ikilemeleri ses bakımından incelerken dile getirmiştik. Ancak burada sadece birinci kelimenin ek alması, ikinci kelimenin eksiz oluşmasıyla bu kuralın bozulduğunu görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime instrumental ekini alarak oluşur. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime, Kazak Türkçesinde men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen) ekini, Azerbaycan Türkçesinde ise (y)la/(y)le ekini almıştır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan Türkçesinde ile edatının ekleşmiş şekilde kullanılmasının yanında ekleşmemiş şekilde kullanılmasıdır. “yék-digeri ile“, “zor-bela ile” ve “kemali-ğayda ile” ikilemelerinde ile edatının ekleşmemiş şekilde geldiğini görmekteyiz.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>
(-men(-ben, -pen), -menen(-benen, -penen))	((y)la/(y)le)
Bet-betimen	Erk-nazla
Şen-şekpen	Ğaş-gözle: ğaş-gözle danışmağ
Şer-şermen	Hay-küyle
Şer-şermendi	Huş-guşla
	Kemali-ğeyretle
	Kemali-ğayda ile
	Küy-kelekle
	Müruri-eyyamla
	Müruri-zamanla
	Pişim-pişimle
	Sorağ-sorağla
	Şar-şar(la)
	Tağ-tağla
	Yék-digeri ile
	Zor-bela ile

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de instrumental ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de (y)la/(y)le ekini alarak oluşmuştur. “Can(la)-başla” ikilemesinde her iki kelime de bu eki almıştır.

3.1.1.2.2. Fiil Çekim Eki Almış Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemeler, fiil kök ve gövdelerine çeşitli çekim ekleri alarak yan yana gelmiş birliklerdir. Vecihe Hatiboğlu, “yapı ve kuruluş bakımından ikilemeler” başlığı altında “eylem kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler” kısmında isim çekim eki almış ikilemelere değinmiştir. “İkilemelerin pek çoğu, yapı bakımından, eylem kök veya gövdesinden kurulur. Ad kökünden veya gövdesinden türetilmiş sözcüklerden kurulu ikilemeler gibi, bunların da bazıları aynı eylem kök veya gövdesinden bazıları da ayrı eylem kök veya gövdesinden türetilmiş sözcükler olabilir”³¹⁷ ifadesini kullanan Hatiboğlu, bu tür ikilemelerin önemli bir bölümünün ulaçlardan oluştuğunu da ifade etmiştir.

Bu çalışmada, birden fazla çekim eki alan ikilemeleri gösterirken, her eki ayrı yerlerde göstermeyi tercih ettik. İkilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun’un editörlüğünü yaptığı *Türk Lehçeleri Grameri*³¹⁸ kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Gerundium, partisip ve fiil çekimi şeklinde oluşan ikilemeler olmak üzere üç başlıkta incelediğimiz fiil çekim eklerini alan ikilemeleri aşağıda detaylı bir şekilde ele aldık.

3.1.1.2.2.1. Gerundium Ekleriyle Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. Her üç lehçede de gerundium ekini alan ikilemelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Biz, bu çalışmada,

³¹⁷ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.44

³¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

sadece gerundium almış ikilemelerin yanında gerundium eki ile beraber diğer çekim eklerini alarak oluşan ikilemeleri göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık.

-p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundium eki olarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium eki alırken, ikinci kelime mastar şeklindedir. Tahsin Banguoğlu, “birleşik bağlam öbeği başlığı” altında bağlam öbeği kalıbında kısmında ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; - b almasıyla ilgili olarak: Bağlam öbeği kalıbındaki birleşik fiil tabanları aynı kalıpta birleşik isim tabanları gibi anlam ve şekil ilişkilerine göre yapılmıştır. Yani onlar gibi belli şartlar içinde oluşmuş birleşiklerdir. Bunları ya iki adfiil (mastar) halinde, ya da birinci fiili -ip zarffiil şekline koyarak gösteririz (satmak savmak x satıp savmak). Birinci halde her iki fiil (sattım savdım), ikinci halde yalnız son fiil çekime tabii olur (satıp savdım)³¹⁹ ifadesini kullanmıştır. Kazak Türkçesinde yer alan “ölip-tiril-” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde yer alan “ölüb-dirilmek” ikilemesinde ilk öge -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; - b ekini almıştır. Bu bakımdan, bu ikilemeler hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

Kazak Türkçesi

(-p)

Azıp-toz-

Aqırıp-jekir-

Aldap-arba-

Aldap-sula-

Bağıp-qaq-

Baylap-mata-

Basıp-janıšta-

Bilep-töste-

Bolıp-tol-

Azerbaycan Türkçesi

((y)ıb/(y)ib,

(y)ub/(y)üb)

Ağlayıb-sızlamağ

(sıtğamağ)

Alıb-aldatmağ

Alıb-satmağ

Alışıb-vérişmek

Aşıb-daşmağ

Atıb-tutmağ

Bezenip-düzenmek

Özbek Türkçesi

(-b)

Qolláb-quvvätlämäq

Süpüríb-sidirimäq

Tecäb-tergämäq³²¹

³¹⁹ Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.*, s.316-317

³²¹ “Tecäb-tergämäq” ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz, ancak iki kelime yan yana gelerek bir mana oluşturur.

Buvıp-tüy–	Bişirib-düşürmek
Buzıp-jar–	Ğızarıb-bozarmağ
Jağmıp-jalpay–	Büküb-bükmelemek
Jadap-jüde–	Coşub-daşmağ
Jalap-jalma–	Çalıb-çapmağ
Jalap-juqta–	Çalıb-çağırmağ
Jamap-jasqa–	Çalıb-oxumağ
Jasırıp-jap–	Çalıb-oynamağ
Jiynap-ter–	Çalışıb-çapalamağ
Jiyılıp-teril–	Çalışıb-vuruşmağ
Juvıp-şay–	Çapılıb-talanmağ
Juvınıp-şayın–	Çaşıb-ğalmağ
Jılap-eñire–	Danlayıb-dansamağ ³²⁰
Jılap-köris–	Dayanıb-durmağ
Jılap-sıqta–	Déyib-danışmağ
İyilip-bügil–	Déyib-gülmek
Kekep-muqa–	Deyib-dolaşmağ
Kerilip-sozıl–	Dinib-danışmağ
Kesip-piş–	Dinib-danışmamağ
Kiyip-jar–	Doğub-töremek
Küydirip-jandır–	Dolub-boşalmağ
Küyip-jan–	Donuxub-ğalmağ
Küyip-pis–	Durub-oturmağ
Külip-oyna–	(éyleşmek)
Kütib-bapta–	Oturub-durmağ
Kirip-şıq–	Düşünüb-daşınmağ
Qağıp-soq–	Düzüb-ğoşmağ
Qağıp-silki–	Ekib-bécermek
Qajıp-tal–	Ekib-biçmek
Qaynap-pis–	Ekilib-bécerilmek
Qaqtığıp-soqtıq–	Ekilib-biçilmek
Qalğıp-mülgi–	Elleşib-vuruşmağ
Qaltırıp-dirilde–	Énib-ğalxmağ
Qarğap-sile–	Esriyib-kükremek
Qatıp-sem–	Ezilib-büzülmek
Qurısıp-tırıs–	Ğaynayıb-ğarışmağ
Qırnap-jon–	(govaşmağ)

³²⁰“Danlayıb-dansamağ” ikilemesinde ikinci kelimenin tek başına sözlükte yer almaz.

Qırıp-joy-	Gédib-gelmek
Qısılıp-qımtırıl-	Géyindirib-kécindirmek
Minep-şene-	Géyinib-kécinmek
Oylanıp-tolğan-	Gızarıb-bozarmağ
Oynap-kül-	İtib-batmağ
Oranıp-qımtan-	Kéçib-gétmek
Orap-qımta-	Oxuyub-yazmağ
Ölşep-piş-	Oturub-durmağ
Ölip-öş-	Ölçüb-biçmek
Ölip-tiril-	Ölçülüb-biçilmek
Önip-ös-	Ölüb-dirilmek
Ösip-ön-	Ölüb-öldürmek
Ösip-örbi-	Örtüb-basdırmağ
Pisip-qat-	Ötüb-kéçmek
Süyip-quş-	Saralıb-solmağ
Sılap-siypa-	Satıb-sovmağ
Sınap-mine-	Satıb-sovurmağ
Terlep-tepşi-	Sévip-séçmek
Tiyip-qaş-	Silib-süpürmek
Uvlap-şuvla-	Solub-saralmağ
Uvlatıp-şuvlat-	Töküb-töküşdürmek
Uhilep-ahıla-	Uzanıb-gétmek
Urıp-jıq-	Yaxıb-yandıрмаğ
Urıp-soq-	Yaxıb-yıxmağ
Uşıp-qon-	Yalmanıb-yaltağlanmağ
Üzbektep-sozbaqta-	Yalvarıb-yaxarmağ
Üzip-jar-	Yalvarıb-yapışmağ
Üzip-jul-	Yandırıp-tökmek
Üzip-soz-	Yandırıp-yaxmağ
Üzip-şal-	Yanıb-tökülmek
Üyip-tök-	Yanıb-yaxılmağ
Üsinip-qabın-	Yazıb-oxumağ
Üşkirip-tüşkir-	Yazıb-pozmağ
Şayqap-tök-	Yazıb-yaratmağ
Şayıp-juv-	Yéyib-içmek
Şalqıp-tas-	Yéyib-yatmağ
Şarşap-şaldıq-	
Şasıp-tök-	

İmqırıp-jımqır–
 İlip-qaq–
 İlip-tart–
 İlip-şal–
 İrip-şiri–
 İsip-kep–
 İşip-je–

- İkilemeyi oluşturan kelimelerim sadece ikinci kelimesi –p gerundiumu eki olarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -p gerundiumu ekini alarak oluşur. Kazak Türkçesinde “emen-jarqılap”, “tam-tumdap” ve “şım-şımdap” gibi çok az ikileme bu yapıda oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu eki olarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b ekini alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için “Fiilin bildirdiği işin aralıklı olarak yapıldığını gösterenler: bunlar bir fiilin -ıp, -ip (güney şivesi için) gerundium şeklinden ibarettir. (bakıp bakıp, gülüp gülüp)”³²² ifadesini kullanmıştır. Aşağıda verilen ikilemeler de fiilin bildirdiği işin aralıklı olarak yapıldığını göstermektedir; ancak Azerbaycan Türkçesinde “oturub-durub” ikilemesi “her zaman, daima, devamlı olarak” manasına gelmektedir. Mehmet Ali Ağakay ise, sebep veya tarz zarfları kısmında açıkladığı bu yapıdaki ikilemeler için “Ulaçlardan yapılıp sebep veya tarz anlatan zarf niteliğinde ikizlemeler de vardır: Koşarken koşarken düştü (=hep koştuğu için düştü); koşup koşup atladı (=ilk önce uzunca koştu ve böylece atladı)”³²³ demiştir.

³²² Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

³²³ Mehmet Ali Ağakay(1953b), *a.g.m.*

Kazak Türkçesi

(-p)
 Abılıp-sabılıp
 Äytip-büytip
 Baqırıp-şaqırıp
 Jebep-demep
 Jıyıp-terip
 Julqıp-julqıp
 Jüdep-jadap
 Jıǵılıp-sürinip
 Jılatıp-eñiretip
 Zorlap-zombılap
 İyzip-iyzep
 Kelip-kelip
 Kesip-jarıp
 Köptep-kölemdep
 Qaqırınıp-jötkirinip
 Qaşıp-pısıp
 Qiyqıldap-şiyqıldap
 Qoldap-qoştap
 Qurttap-bittep
 Quşıp-süyip
 Mülqip-qalǵıp
 Oǵıp-buǵıp
 Orǵıp-qarǵıp
 Öytip-büytip
 Ölip-talıp
 Salıp-urıp
 Sasıp-pısıp
 Sürinip-qabınıp
 Sılanıp-siypanıp
 Tıyıp-qaşıp
 Tırısıp-bürisip
 Tırısıp-qurısıp
 Tırısıp-tırmısıp

Azerbaycan Türkçesi

((y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb)
 Durub-durub
 Oturub-durub

Özbek Türkçesi

(-b)
 Açilib-saçilib
 Äldäb-suldäb³²⁴
 Äzib-yâzib³²⁵
 Bârip-bârip
 Çertip-çertip
 Hârıb-çärçäb
 Hârıb-tâlib
 Kelib-kelib
 Ölib-tirilib
 Siläb-siypäb³²⁶
 Turıb-turıb

³²⁴“Äldäb-suldäb” ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

³²⁵“Äzib-yâzib” ikilemesinde ilk kelime sözlükte tek başına sözlükte yer almaz.

³²⁶“Siläb-siypäb” ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

Uvlasıp-şuvlasıp
 Uvıldap-şuvıldap
 Ubap-şubap
 Ubırıp-şubırıp
 Urlap-qarlap
 Üytip-büytip
 Üyilip-tögilip
 Ühilep-ahilep
 Üşkirip-tüşkirip
 Irğalıp-jırğalıp
 Isıldap-pısıldap
 İlinip-salınıp

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime fiilden isim yapma eki -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe; -ma/-me; -mä ekini alarak kurulan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu alırken, ikinci kelime fiilden isim yapma eki -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe; -ma/-me; -mä ekini almıştır. Burada dikkati çeken husus, Kazak Türkçesinde bu tür ikilemelerin sıfatlaşmasıdır. Örneğin, “ilip-qaq-” ve “ilip-tart-” ikilemeleri dalga geçmek, alay etmek” anlamına gelirken ikinci kelime fiilden isim yapım eki aldığında “ilip-qaqpa” ve “ilip-tartpa” ikilemeleri dokundurmalı, istihzalı, alaylı (söz) manasına gelerek sıfatlaşmıştır. “Uşıp-qon-” ikilemesi fazla iltifat etmek, üstüne düşmek;uçarı, hoppa davranmak anlamına gelirken “uşıp-qonba” ikilemesi hafifmeşrep, uçarı, delişmen, hoppa manasına gelerek sıfatlaşmıştır. Aynı zamanda tiyip-qaş- ikilemesi de “bir şeyi yarım yamalak yapmak” manasına gelirken ikinci kelime fiilden isim yapım eki aldığında yarım yamalak, yüzeysel, üstünkörü anlamına gelerek sıfatlaşmıştır.

Kazak Türkçesi

(-p; -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe)

Tiyip-qaşpa

Uşıp-qonba

İlip-qaqpa

Azerbaycan Türkçesi

((y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -ma/-me)

Alıb-satma

Çalıb-çapma

Déyib-danışma

İlip-tartpa
İlip-şalma

Déyib-gülme
Ekib-bécerme
Ekilib-bécerilme
Ekilib-biçilme
Ezilib-büzülme
Gédib-gelme
Géyindirib-kécindirme
Géyinib-kécinme
Oturub-durma

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime görülen geçmiş zaman ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -p; (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumunu alırken, ikinci kelime görülen geçmiş zaman ekini alarak oluşur. Kazak Türkçesinde “tiyip-qaştı” şeklinde tek bir misalde karşımıza çıkan bu yapı, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde taradığımız sözlüklerde yer almamaktadır. Mehmet Dursun Erdem bu yapıyı aynı eki almadığı için ikileme olarak kabul etmez: Bu tür yapılar deyim olarak veya birleşik fiil öbekleri olarak adlandırılabilir. Ancak bu yapıların ikileme veya yineleme olması mümkün değildir.³²⁷ Biz, bu yapıdaki ikilemelerin anlama güç kattığını düşündüğümüz için, bunları ikileme olarak kabul etik.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime -acağ/-ecek gelecek zaman eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumunu alırken, ikinci kelime -acağ/-ecek ekini almıştır. “alıb-alacağ” ve “alıb-véreceğ” olmak üzere iki misalde karşımıza çıkar.

³²⁷ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime –an/-en partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemeler aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Türkçesi

Bişirib-düşüren

Dayanıb-duran yérde

Déyib-gülen

Gelib-géden

Oxuyub-çalan

Olub-kéçen

Ölüb-iten

Vurub-yıxan

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi (y)ıb/(y)ib, (y)ub/(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime -maz/-mez; -mäs partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde “bitib-tükenmez” ikilemesinde ve Özbek Türkçesinde “tinib-timçimäs” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb; -b gerundiumu, ikinci kelime -maz/-mez; -mäs partisip ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde taradığımız sözlüklerde bu yapıdaki örneğe rastlamadık.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumu, ikinci kelime -mış/-miş; -muş/-müş partisip ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde “géyinib-kécinmiş”, “olub-kéçmiş” ve “ölçülüb-biçilmiş” şeklinde üç örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundiumunu alırken, ikinci kelime -mış/-miş; -muş/-müş partisip ekini alarak oluşmuştur.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin birinci kelimesi -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb ikinci kelime -(y)ıcı/-(y)ici, -(y)ucu/-(y)ücü fiilden isim yapma ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde tek bir örneğine rastladığımız “yaxıb-yandırıcı” ikilemesinde ilk kelime -(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb gerundium ekini alırken, ikinci kelime -(y)ıcı/-(y)ici, -(y)ucu/-(y)ücü fiilden isim yapma ekini alarak oluşmuştur.

-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundiumu ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundium eki alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -p; -b atıf gerundiumunun olumsuz şekli olan de -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey; -mäy gerundiumu almıştır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu ikilemeler aşağıdaki gibidir:

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey)	(-mäy)
Aspay-saspay	Uyalmöy-
Erinbey-jalıqpay	netmäy ³²⁸
Jatmay-turmay	
Qajımay-talmay	
Uyalmay-qızarmay	
Ündemey-tündemey	
Şaşpay-tökpey	
İşpey-jemey	

Kazak Türkçesinde utanmadan, sıkılmadan manasında “uyalmay-qızarmay” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde utanmadan, utanmazca anlamında “uyalmöy-netmäy” ikilemsi yapı ve anlam olarak aynıdır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime her iki lehçede de

³²⁸“ Uyalmöy-netmäy” ikilemesinde ikineci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

aynıdır, fakat ikinci kelimedede Kazak Türkçesinde qızar– fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde sözlükte tek başına yer almayan net– fiili kullanılmıştır.

Vokal gerundiumu(-a/-e/ -y; -(y)a/-(y)e; -ä, -y) ile oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi vokal gerundiumu (-a/-e/ -y)eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde “böle-jar–”, “buza-jar–” ve “qona-jat–” ikilemelerinde, ikilemeyi oluşturan ilk kelimesi vokal gerundiumu alırken, ikinci kelime mastar eki almıştır. Bu türdeki ikilemelere Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde rastlamadık.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi vokal gerundiumu -(y)a/-(y)e eki alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız “gét-géde” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime vokal gerundiumu -(y)a/-(y)e eki oluşmuştur.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -(y)a/-(y)e; -ä, -y) eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu türdeki ikilemeler, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci kelimenin vokal gerundiumu alarak oluşmasından sayıca fazladır. Osman Nedim Tuna, bu tür ikilemeleri “Fiilin bildirdiği işin sürekli olduğunu anlatanlar. Bunlar bir fiilin ünlü gerundium şekli olup yan yana kullanılan iki parçadan ibarettir.(düşe düşe, yürüye yürüye)”³²⁹ şeklinde açıklamıştır. Mehmet Ali Ağakay, araç ve sebep veya tarz ve şekil zarfları başlığı altında her iki kelime de vokal gerundiumu alan ikilemeleri açıklamıştır. “Fiillerle yapılan ve zarf görevinde bulunan bir çeşit ikizleme daha var ki - cümlede yüklem durumunda olan fiilin kılınışına göre- ya sebep ve araç ya da tarz ve şekil anlatır: Koşa koşa yoruldu sözündeki ikizleme sebep bildirerek “devamlı bir şekilde koştuğu için” anlamına gelir; çünkü yorulmak fiili sonda tamlanan fiillerin kılınışındadır. Koşa koşa gitti sözünde ise aynı ikizleme tarz bildirerek “hep koşma

³²⁹ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

halinde olarak” anlamını verir; çünkü gitmek fiilinin kılınışı burada sürekli bir kılınıştır. Bunun gibi çeke çeke ikizlemesi de koparmak fiiline gelirse araç, götürmek fiiline gelince şekil anlatan bir zarf olur: Çeke çeke kopardı; çeke çeke götürdü.”³³⁰ Kazak Türkçesinde gitgide, gittikçe, zamanla anlamına gelen “bara-bara” ikilemesi ile aynı anlamda Özbek Türkçesinde kullanılan “bârâ-bârâ” ikilemesi hem anlam hem de yapı bakımından aynıdır.

Kazak Türkçesi

(-a/-e/ -y)

Baqıra-şaqıra

Bara-bara

Basa-basa

Böle-jara

Entige-entige

Jata-jastana

Jüre-bara

Jıǵıla-sürine

İzey-iyzey

Kele-kele

Köre-bile

Kötere-mötere

Qabına-sürine

Qaǵa-soǵa

Qıza-qıza

Qısıla-qımtırıla

Talasa-tarmasa³³¹

Tüte-tüte

Azerbaycan Türkçesi

(-y)a/-(y)e

Aşuna-aşuna: aşuna-aşuna kéçdi

ocağ başına

Bile-bile

Boylana-boylana

Çekine-çekine

Dama-dama

Déye-güle

Döne-döne

Döye-döye

Döyüşe-döyüşe

Dura-dura

Duruxa-duruxa

Ğaça-ğaç

Ğana-ğana

Geze-geze

Giléylene-giléylene

Ğorxa-ğorxa

Göre-göre

Gözleye-gözleye

Hoppana-hoppana

Ğırıla-ğırıla: ǵırıla-ğırıla ǵalmağ

İrişe-irişe

İsteye-istemeye

Kesile-kesile

Lehleye-lehleye

Özbek Türkçesi

(-ä/-y)

Bârâ-bârâ

Qorqa-pisâ

Qoşâ-qoşâ

Şâşâ-pişâ

³³⁰ Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*

³³¹ “Talasa-tarmasa” ikilemesinde ikinci kelime tek başına sözlükte yer almaz.

Lengerlene-lengerlene
 Olmaya-olmaya
 Öle-öle
 Püfleye-püfleye:püfleye-püfleye
 saxlamağ
 Sallana-sallana
 Séve-séve
 Sévine-sévine
 Sındıra-sındıra: sındıra-sındıra
 oynamağ
 Söylene-söylene
 Üfüre-üfüre: suyu üfüre-üfüre içen
 Telese-telese
 Yéye-yéye: üreyini yéye-yéye
 ğalmağ
 Vara-vara
 Yana-yana
 Yıxıla-dura
 Yıxıla-yıxıla
 Yırğalana-yırğalana
 Zarıldaya-zarıldaya
 Zıggana-zıggana
 Zıggına-zıggına

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelime vokal gerundiumu(-a/-e/-y) ikinci kelime -p gerundiumu olarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız “basa-köktep” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan birinci kelimenin vokal gerundiumu(-a/-e/-y) ikinci kelimenin ise -p gerundiumu olarak oluştuğunu görmekteyiz.

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -ä, -y) ikinci kelimesi -ğanşa,/-genşe, -qanşa,/-kenşe; -günçä (-künçä/-qunçä) ekini almasıyla oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde ölene dek, ölünceye kadar manasında kullanılan “öle-ölgənşe” ikilemesi ile ölünceye kadar, sonsuz kadar manasında kullanılan “ölä-ölgünçä” ikilemesinde birinci kelime vokal gerundiumu (-a/-e/ -y; -ä, -y) alırken, ikinci kelimesi -ğanşa,/-genşe, -qanşa,/-kenşe; -günçä (-künçä/-qunçä) ekini alarak oluşmuştur. Bu ikilemeler hem yapı hem de anlam olarak aynıdır.

3.1.1.2.2.2.Partisip Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerde, bazen ikilemeyi oluşturan ilk kelime partisip eki alırken, bazen ikinci kelime bazen de her iki kelime bu eki almıştır. ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerin sayısı diğer partisip ekleriyle kurulmuş ikilemelerin sayısından fazladır. Aşağıdaki ikilemeler aldıkları partisip eklerine göre sınıflandırılmıştır.

-gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde “ağayın-tuvğan” ikilemesinde karşımıza çıkan yapıda, sadece ikinci kelime -gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki alarak oluşmuştur. Taradığımız sözlüklerde Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde bu yapıdaki ikilemelere rastlamadık.

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin her ikisi de –gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki olarak oluşan ikilemeler

-gan/-gen, -qan/-ken; -an/-en; -gän (-kän/qan) partisip eki olarak oluşan ikilemelerde, çoğunlukla her iki kelimenin bu eki olarak oluştuğunu görmekteyiz. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde hem yapı hem de anlam olarak benzer ikilemeler vardır. Kazak Türkçesinde arta kalan, kalıntı anlamında kullanılan “qalğan-qutqan” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı anlamda kullanılan “qalgän-qutgän” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde biriktirilen mal, mülk, birikim anlamında kullanılan “tapqan-tayanğan” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde varı yoğu, çalışarak elde edilen şeylerin hepsi anlamına gelen “täpgän-tutgän” ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesinde ikinci kelimedede tayan– fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde tut– fiili kullanılmıştır. Bunun dışında bu ikilemeler de yapı ve anlam olarak aynıdır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde kullanılan gelip geçmiş, olup bitmiş anlamında kullanılan “ötken-ketken” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde geçen, geçmiş manasında kullanılan “ötgän-kätgän” ikilemesi mana ve yapı bakımından aynıdır.

Kazak Türkçesi

(–gan/-gen, -qan/-ken)

Jiyğan-tergen

Qağılğan-soğılğan

Qalğan-qutqan

Qatqan-qutqan

Ölgen-jitken

Ötken-ketken

Tapqan-tayanğan

Tuvğan-tuvısqan

Tuvısqan-tuvğan

Azerbaycan Türkçesi

(-an/-en)

Déyen-gülen

Géden-gelen

Gelen-géden

Olan-ğalan

Özbek Türkçesi

Qalgän-

qutgän

Täpgän-tutgän

Ötgän-kätgän

-ar/-er/-r; -ar/-er; -är partisip eki ile oluşan ikilemeler

- İkilemeleri oluşturan kelimelerin her ikisi de -ar/-er/-r; -ar/-er; -är partisip eki olarak oluşan ikilemeler

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ar/-er/-r)	(ar/-er)	(-är)
Keler-keter	Ġaynar-ġaynar	Şaşmä-şâşär ³³²
	Yanar-yanar	

-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs partisip eki olarak oluşan ikilemeler

Geniş zaman partisibinin olumsuz şekli olan mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs ekini olarak oluşan ikilemeler Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde dinc-dinmez, lal-dinmez ve olan-olmaz ikilemeleri dışında aşağıdaki örneklerin hepsi ikilemeyi oluşturan her iki kelimenin de bu eki almasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde bitmeyecek derecede çok, sonsuz, sınırsız, sayısız manasında “bitmez-tükenmez” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan “bitmäs-tügänmäs” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır.

<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-maz/-mez)	(-mäs)
Bitmez-tükenmez	Bitmäs-tügänmäs
Dinc-dinmez	
Dinmez-danışmaz	
Dinmez-söylemez	
Erinmez-erinmez	
Görmez-bilmez	
Lal-dinmez	
Olan-olmaz	
Utanmaz-utanmaz	

-miş/-miş, -muş/-müş; -miş partisip eki ile oluşan ikilemeler

-miş/-miş, -muş/-müş; -miş partisip eki olarak oluşan ikilemeler sadece Oġuz grubunda bulunan Azerbaycan Türkçesinde yer almaktadır. Bu tür ikilemeler ya sadece ikinci kelimedede ya da her iki kelimedede bu partisip ekini olarak oluşmuştur. “Görmemiş-

³³² “Şaşmä-şâşär” ikilemesinde ilk kelime fiilden isim yapım eki almış; ancak tek bir örnek olduğu için burda yer vermeyi tercih ettik.

görmemiş” ve “kirimiş-kirimiş” ikilemelerinde her iki kelime bu eki alırken, diğerlerinde ise sadece ikinci kelime bu eki alarak oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesi

(-miş/-miş , -muş/-müş)

Ala-bişmiş

Ala-deymiş

Ala-yetişmiş

Deli-ğudurmuş

Görmemiş-görmemiş

Kirimiş-kirimiş

-ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime geniş zamanın olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime geniş zamanın olumsuz partisip ekini alarak oluşur. Partisip eki alarak oluşan ikilemelerin çoğu bu grupta yer almaktadır. Vecihe Hatiboğlu, bu tür ikilemeler için “Yantümcelerin bir türü de kökteş iki çekimi eylemin olumlu ve olumsuz biçimlerinin ikileme kurmasıyla kullanılır ve temel tümceye zaman bakımından “hemen, derhal, o anda” kavramlarını verir. Zaman kavramını veren bu tür yantümce de “-ir, -mez” ekleriyle kurulur. Bu tür tümcelerde olumlu ve olumsuz eylem, ikileme biçiminde kalıplaşmıştır, daima 3. kişi olarak kullanılır ve çekimli eylemin kişi kavramına bağlanır”³³³ ifadesini kullanmıştır. Beşir Göğüş ise, “Bu şekil olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır: gelir gelmez, düşer düşmez, verir vermez...”³³⁴ diyerek bu tür ikilemelerin verdiği anlamı açıklamıştır. Sema Bayraktar, “Bu kuruluştaki yapılar, fiile tezlik, sonsuzluk, çokluk anlamları katmaktadır”³³⁵ şeklinde ifade etmiştir.

Kazak Türkçesinde olur olmaz; birazcık, azıcık anlamına gelen “bolar-bolmas” “ikilemesi ile Özbek Türkçesinde olur olmaz anlamında kullanılan “bolär-bolmäs” ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır.

³³³ Vecihe Hatiboğlu (1972), *a.g.e.*, s. 151

³³⁴ Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

³³⁵ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-ar/-er/-r...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes)	(-ar/-er...-maz/-mez)	(-är...-mäs)
Barar-barmas	Deyer-deymezine	Bilär-bilmäs
Bolar-bolmas	Düşeri-düşmezi olar	Bolär-bolmäs
Biliner-bilinbes	Éşider-éşitmez	
Estiler-estilmes	Géder-gelmez	
Jeter-jetpes	İster-istemez	
Keler-kelmes		
Köriner-körinbes		
Qonar-qonbastan		
Otrrar-otırmas		
Öler-ölmes		
Şalmar-şalınbas		
Şığar-şıqpastan		
Tatır-tatımas		

-ar/-er/-r...-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey (gerundium) şeklinde kurulan ikilemeler

Sadece Kazak ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime -ar/-er/-r geniş zaman olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime -may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey gerundium ekini almıştır. Burada ilgimizi çeken husus, bu yapı arasına başka bir ekin (lokatif eki -da/-de, -ta/-te) girmesiyle oluşmasıdır. Kazak Türkçesinde yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan manasında “qoyarda-qoymay” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde isteğine bakmadan, zorla mecbur ederek manasında kullanılan “qoyärdä-qoymäy” ikilemesi aynıdır.

Kazak Türkçesi

Bolarda-bolmay

Qoyarda-qoymay

Özbek Türkçesi

Qoyärdä-qoymäy

3.1.1.2.3. Fiil Çekimi Şeklinde Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimeler çekime girmiş fiillerden oluşmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, çekimli eylemlerden kurulan ikileme başlığı altına “Türlü kişi kavramlarına göre çekime girmiş eylemlerden de ikileme kurulur. Bunların da bazıları aynı kök veya gövdeden bazıları da ayrı kök veya gövdeden türetilmiş çekimli eylemlerle kurulan ikilemelerdir”³³⁶ ifadesini kullanmıştır. Biz bu çalışmada, ikilemelerin aldığı ekleri Ahmet Bican Ercilasun’un editörlüğünü yaptığı Türk Lehçeleri Grameri³³⁷ kitabından yararlanarak, lehçelere ait listelerin altında göstermeye çalıştık. Bildirme ve tasarlama kiplerinde çekimlenmiş fiillerle oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğimiz bu yapıdaki ikilemelerin sayısı oldukça azdır.

3.1.1.2.3.1. Bildirme Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler

- Görülen Geçmiş Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Her üç lehçede de görülen bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerden biri ya da her ikisi bu eki almıştır. Kazak Türkçesinde “jürdim-bardım” ve “öldim-taldım” ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde “alışdım-yandım” ikilemesi birinci teklik şahıs eki alırken, diğerleri üçüncü teklik şahıs eki almıştır. Özbek Türkçesinde yalan yanlış, hayal ürünü anlamında “aldı-qaçdı” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde alıp kaçma oyunu; başlı başınalık, herc-ü merclik, karışıklık, altüstlük anlamında “aldı-qaçdı” ikilemesi yapı olarak aynıdır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-dı/-di, -tı/-ti)	(-dı/-di, -du/-dü)	(-di)
Jürdim-bardım	Aldı-qaçdı	Åldi-berdi
Keldi-ketti	Alışdım-yandım Basdı-	Åldi-qaçdı
Öldim-taldım: öldim-	kéçdi	Åldi-såtđi
taldım degende	Basdı-kesdi	Bårdi-keldi
Ötti-ketti	Ğaçdı-tutdu	

³³⁶ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.48

³³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Bican Ercilasun (2007), *a.g.e.*

Üzildi-kesildi	Geldi-géder ³³⁸
	Kéçdi-kéçdi
	Öldü-galdı
	Yandı-ğındı

- Gelecek Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız “alacağ-véreceğ” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -acağ/-ecek gelecek zaman ekini alarak oluşmuştur.

- Şimdiki Zaman Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde “bişir-düşür” ikilemesinde -(y)ır/-(y)ir, -(y)ur/-(y)ür şimdiki zaman eki alarak oluşmuştur.

3.1.1.2.3.2. Tasarlama Kiplerinde Çekimlenmiş Fiillerle Oluşan İkilemeler

- Emir Eki Alarak Oluşan İkilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ikinci şahıs eksiz emir eki alarak oluşmuştur.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Qırıs-tırıs	Biş-düş	Ur-yığıt
Qırıs-tırıs	Çek-çévir	Üzil-kesil
	Döy-sındır	Ağdär-töntär
	Ğaç-ğov	
	Ğışğır-bağır	
	Gör-götür	
	Götür-ğoy	
	İt-bat: it-bat düşmek	

³³⁸ “Geldi-géder” ikilemesinde ikinci kelime geniş zaman eki almış; ancak tek bir örnek olduğu için burada yer vermeyi tercih ettik.

Köç-düş
 Sil-süpür
 Var-gel: Var-gel étmek
 (élemek)
 Vér-al
 Vur-tut
 Yalvar-yaxar
 Yalvar-yapış

3.1.2. Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı yapım eki olarak oluşmaktadır. Bu tür ikilemelerin bir kısmı aynı kök veya gövdeden oluşurken, bir kısmı da farklı kök veya gövdeden oluşmaktadır. Vecihe Hatiboğlu, bazı yapım ekleriyle kurulan ikilemeler başlığı altında yapım eki almış ikilemelere değinmiştir. Hatiboğlu bu tür ikilemeler için, “Bazı ikileme türleri, özellikle yapım eklerinden “-li” ya da “-siz” ekiyle kurulur. Bu eklerle kurulan ikilemelerin bazıları aynı kök veya gövdeden bazıları da ayrı kök veya gövdeden türetilir”³³⁹ ifadesini kullanmıştır. Burada sadece -li ve -siz isimden isim yapım ekiyle oluşmuş ikilemelere yer verilmiştir. Biz de taradığımız sözlüklerde her üç lehçede de bu isimden isim yapım eklerinin diğer eklerle göre daha fazla kullanıldığını gördük. Bu çalışmamızda, sadece bu ekleri değil, diğer yapım eklerini de ayrı ayrı göstermeyi tercih ettik. İsimden isim yapan eklerle oluşan, isimden fiil yapan eklerle oluşan, fiilden isim yapan eklerle oluşan ve fiilden fiil yapan eklerle oluşan ikilemeler olmak üzere dört başlık altında inceleyeceğimiz bu ikilemeleri üç lehçede yer alan örnekleri ile listeledik.

3.1.2.1.İsimden İsim Yapan Eklerle Oluşan İkilemeler

3.1.2.1.1. +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li,

³³⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.42

+lu/+lü; +li ekini alarak oluşmuştur. Grönbech, bizim ikileme olarak adlandırdığımız yapıları sıralama terimiyle ele almıştır. Bir sıralamanın tek tek unsurlarının sentaks bakımından bir gruba dahil edilemediğini ve bu her unsuru -lı eki (dudak uyumuna tabii olmaksızın) alan sıralamalarda geçerli olduğunu ifade etmiştir. “Bu gruplar tek tek kavramların alelade yan yana getirilmesinden ibaret değildirler, bunlar, aksine, ya tek tek unsurların birbirleriyle münasebetlerini vurgular yahut da bir birlik teşkil eden unsurlar arasındaki zıtlığı ortaya koyarlar; o halde, -lı alan adlar kendileriyle teşkil edilmiş bütün tasavvur bakımından vazgeçilemezler. Bu tür bir sıralamada gerçek bir grup teşkil edilmiştir ve burada sadece son unsur çekilir.”³⁴⁰ Sentaks olarak -lı ile kurulan yapı haricinde, Orhun kitabelerinde olmadığını gösterdiğini ifade eden Grönbech, “Ancak daha sonraki gelişme ışığında bu husus, dikkate alınmaya değer. Çoğu zaman bir sıralama, bir genel tasavvurun ifadesi olarak kabul edilmek ve bu tür bir sıralama, çekimle ilgili olarak gereği gibi ele alınmak zorundaydı. Bu şu demektir: Hal ekleri, her unsura değil, sadece sonuncuya eklenir. Bu şekilde bir sıralamanın ayrı unsurları, dış görünüş olarak da bir bütün şeklinde birleştirildi. Bu yapı, eskiden kısmen diğer kitabelerde ortaya çıkmıştı. Bazen iki kuruluş birden, aralarında fark olmaksızın aynı ifade içinde bulunabilir. Bu yüzden anlam açısından Yenisey kitabelerinde kanım élime ya da ilimke kanıkma “boyuma, kağanıma” yazılması, anlam açısından pek önemli değildir. Uygurcada, bu yeni ifade vasıtası, uzun müddet devam etmemişse de, daha bilinçli bir hale gelir. Çok genel olarak, bütün unsurlar çekimli ise, dikkat daha ziyade tek tek unsurlara yönelir; sadece son unsur çekim eki alırsa, sıralama bir bütün olarak anlaşılır.”³⁴¹³⁴²

“-lı eki, bugün, birçok ağızda, ses bakımından Eski Türk. -lıg ile çakıştığı için, kaybolmak üzeridir. Mel 2 s. 2’ye göre Kırgızcada hala mevcut olmalıdır; bunun dışında, sadece, Kazanca ve Çuvaşçada bazı sağlam tabirlerde bulunur, fakat eski fonksiyonunu artık tanımak mümkün değildir.”³⁴³ Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemeler, yapım ekini alan kelimeye göre sınıflandırılmıştır.

³⁴⁰ K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.101-102

³⁴¹ K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.102

³⁴² Önemli bir alıntılama olduğu için, konuyu bölmek adına hepsini almayı uygun gördük.

³⁴³ K. Grönbech (2011), *a.g.e.*, s.105

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü ekini alarak oluşmuştur. Ercan Alkaya, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında da sadece bir kelimenin bu eki alarak oluştuğunu ifade etmiştir: Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yapım ekiyle kurulan bazı ikilemelerde yalnız ikilemenin bir unsuru yapım eki alır. Yazı dilinde “erkekli kadınlı”, “kadınlı erkekli”, “üçer beşer”, “küçücük küçücük” şeklinde olan/olması gereken ikilemeler, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında: toplu kezerler erkekli kadın, kadın erkekli bu yolu yaparuk, üç beşer güleş olmuş, küçücük küçük keşanlımız var idi şeklindedir.³⁴⁴

Kazak Türkçesinde başlı-başına ikilemesinde ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım ekini almış, ikinci kelime ise iyelik+datif eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise başlı-başınalığ ikilemesinde ilk kelime Kazak Türkçesindeki gibi +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım ekini almış, ancak ikinci kelime iyelik+datif ekine ek olarak +lıg isimden isim yapım ekini almıştır.

Kazak Türkçesi

Başlı-başına
Birli-jarım
Erteli-keş
Küldi-kömeş
Küldi-küyeleş
Qoldı-ayaq: qoldı-ayaqqa turğızbav
Özdi-özi
Sorlı-sortañ
Taylı-tayaq
Toqtı-torım
Uzındı-keş
Uyqılı-oyav
Üydi-üy
Üydi-üiyine

Azerbaycan Türkçesi

Başlı-başınalığ
Dilli-dilaver
Dilli-dilaverlik
Ġanlı-ġaçaq
Mügayiseli-tarixi
Yaġlı-ġara
Vaxtlı-vaxtında
Yérli-yérinde

³⁴⁴ Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini almıştır. Kazak Türkçesinde çoluk çocuğu olan manasında kullanılan “bala-şağalı” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde çoluk çocuklu manasına gelen “bâlâ-çaqali” ikilemesi hem yapı hem de anlam olarak aynıdır. “Ötümsüz diş-damak patlamalısı ç’nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş’ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca’da düzenli bir değişmedir”³⁴⁵ Bu bakımdan Kazak Türkçesinde, Özbek Türkçesinde görülen ç’nin ş olması şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda Özbek Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde ilk kelimenin de bu eki alarak kullanıldığı görülür: “balalı-şağalı”

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ar-uyattu	Ab-havahı	Xat-sävâdli
Bala-şağalı	Ağız-burunlu	Bâlâ-çaqali
Bap-baysaldı	Axar-baxarlı	Es-hüşli
Egjej-tegjejli	Ata-analı	
Jan-jaqtı	Bağ-bağatlı	
Jap-jaylı	Boy-buxunlu	
Jöp-jöndi	Cah-calallı	
Kedir-budırlı	Çem-xemli	
Oy-şuqırlı	Daş-ğaşlı	
Op-oñdı	Daş-kesekli	
Öp-oñdi	Delik-déşikli	
Sän-saltanattı	Dem-desgahlı	
Tıp-tiyanaqtı	Derd-ezablı	
Uv-şuvlı	Derd-ğemli	
Uv-duvlı	Derd-ğemli	
Ülken-kişili	Derd-ğüsseli	
Şer-şermendi	Dere-tepeli	
Iza-kekti	Düz-emelli	
	Edeb-erkanlı	

³⁴⁵ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.185-186

Éniş-yoxuşlu
 Er-arvadlı
 Éyş-işretli
 Ezab-eziyetli
 Géce-gündüzlü
 Ğedd-ğametli
 Géyim-kécimli
 Ğol-budağlı
 Ğonağ-ğaralı
 Gül-çiçekli(ler)
 Xata-balalı
 Hay-küylü
 İlan-çayanlı
 İşçi-kendli
 Kem-kesirli
 Kol-koslu
 Mal-ğaralı
 Seliğe-sahmanlı
 Ses-küylü
 Şax-budağlı
 Top-tüfengli
 Toz-torpağlı
 Tör-töküntülü
 Yarağ-esleheli
 Yara-xoralı
 Yar-yarağlı
 Yar-yaraşğlı
 Yar-yoldaşlı
 Zer-zibalı
 Zurna-balabanlı

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisinin de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşılaştığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini alarak oluşmuştur. A. Deniz Abik, konuyla ilgili olarak “Eski Türkçede birliktelik ifade

eden +II....+II yapısının bugün Türkiye Türkçesinde, zıt anlamlı ve anlam yakınlığı olan ikilemelerde görüldüğü ve vurgulu olduğu, eş anlamlı ikilemelerin ise Eski Türkçede +IIg/+IUg olan bugün +II/+IU olan sıfat ekini taşıyan hendiadyoinlerdir”³⁴⁶ açıklamasını yapmıştır. Bu yapıdaki ikilemelerin birliktelik manasını taşıdığını söyleyen Yasemin Çürük, “+II/ +IU.....+II/+IU yapısındaki sözcüklerin oluşturduğu ikilemeler, birliktelik anlamını meydana getirir. Bu ekin, Eski Türkçede kullanılmış olan +IIg/+IUg.....+IIg/+IUg ekinden geldiği düşünülürse birliktelik anlamı vermesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Çünkü bu ekin, Eski Türkçede birliktelik anlamı verdiği bilinmektedir”³⁴⁷ demiştir.

Aşağıda listesi verilen ikilemelere bakıldığında, Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bazı ikilemelerin benzerlikleri dikkati çeker. Kazak Türkçesinde iyili kötülü, her türlü manasında kullanılan “jaqsılı-jamandı” ikilemesi ile hem iyisi hem kötüsü olan, her türlü manasına gelen “yaxşılı-yamanlı” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Burada kelime başında -y>-j değişimi vardır. Bu değişim için Karaağaç, “Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j-değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliklidir.”³⁴⁸ Bunun dışında kelimenin içi sesinde -q->-x- değişimi vardır. Bu değişim için Karaağaç, “İç ses durumundaki ötümsüz arka damak patlayıcısı -q-‘nın, ötümsüz arka dama sürtünücü -x- sesine dönüşmesi, ön ses durumunda olduğu gibi, Eski Türkçeden beri izlenebilir. Bu ses değişmesi, Kaşgarlıdan beri, daha çok Oğuzcanın bir özelliği olarak bilinir”³⁴⁹ ifadesini kullanmıştır. Bu fonetik farklılıklar dışında her iki ikileme de aynıdır. Kazak Türkçesinde elverişli, uygun; söz dinleyen, itaatkar, uslu (çocuk) anlamında kullanılan “qoldı-ayaqtı” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde çok hareketli, çok zinde, çok becerikli, yetenekli; bütün, büsbütün, tam anlamında kullanılan “elli-ayağlı” ikilemesi yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesinde kol kelimesi Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde el manasında kullanılır. Bu bakımdan aynı manaya gelmesi beklenen bu ikilemelerin birinde çok hareketli, diğerinde ise uslu, söz dinleyen manasına gelmesi ilgi çekicidir. Seçilen kelimeler bakımından aynı olmasa da hem mana hem de yapı itibarıyla aynı olan

³⁴⁶ A. Deniz Abik (2010), *a.g.m.*

³⁴⁷ Yasemin Çürük (2009), *a.g.e.*

³⁴⁸ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.235

³⁴⁹ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.208

ikilemeler de vardır. Kazak Türkçesinde genç ihtiyar, büyüklü küçüklü manasına gelen “kärili-jastı” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde aynı manada kullanılan “gocalı-cavanlı” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kelime seçiminde Kazak Türkçesi yaşlı manasında kəri, Azerbaycan Türkçesi ise aynı manada göca kelimesini tercih etmiştir. İkinci kelimedede Kazak Türkçesinde genç anlamına gelen jas kelimesi tercih edilirken, Azerbaycan Türkçesinde cavan kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca Kazak Türkçesindeki irili ufaklı, büyüklü anlamında kullanılan “irili-uvaqtı” ikilemesi ile aynı manada kullanılan “irili-xırdalı” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Sadece ikinci kelimedede farklılık vardır; Kazak Türkçesinde küçük anlamında uvaq kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde aynı manada xırda kelimesi kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi

(+lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti)

Ağalı-inili
Azdı-köpti
Alalı- qulalı
Apalı-siñlili
Ärli-berli
Ärili-berili
Balalı-şağalı
Duvlı-şuvlı
Erli-zayıptı
Ersili-qarsılı
Erteli-soñdı
Jaqsılı-jamandı
Jamandı-jaqsılı
Jandı-jaqtı
Joğarılı-tömendi
Joqtı-bardı
Kärili-jastı
Kelimdi-ketimdi
Küyli-jaylı
Küyli-quvattı
Qalıñdı-juqalı
Qoldı-ayaqtı
Qızıldı-jasıldı

Azerbaycan Türkçesi

(+lı/+li, +lu/+lü)

Acıqlı-acıqlı
Adlı-sanlı
Ağılı-başlı
Ağıllı-kamallı
Ağlı-bozlu
Ağlı-ğaralı
Allı-elvanlı
Allı-güllü
Allı-şallı
Analı-atalı
Analı-balalı
Arılı-abırlı
Aşağılı-yuxarılı
Atalı-balalı
Atalı-analı
Aylı-ulduzlu
Bağlı-bağatlı
Bağlı-bağçalı
Berli-bezekli
Bıqlı-sağğallı
Boylu-buxunlu
Cavanlı-gocalı
Cinli-cinli

Maldı-jandı	Çirkli-paşlı
Muñdı-zarlı	Dadlı-dadlı
Oylı-qırlı	Dadlı-duzlu
Oylı-şuñqırlı	Dallı-budağlı
Oyındı-şındı	Daşlı-kesekli
Olqılı-tolqılı	Dava(lı)-şavalı
Oñdı-soldı	Demli-desgahlı
Öşti-qastı	Derdli-derdli
Tavlı-tastı	Dereli-tepeli
Tätti-dämdi	Dilli-ağzılı
Uvlı-şuvlı	Dilli-fé'lli
Uzındı-qısqaılı	Dumanlı-çiskinli
Ulılı-kişili	Edebli-erkanlı
Uştı-küyli	Edelli-bedelli ³⁵⁰
Übirli-şübirli	Eğilli-başlı
Üyli-barandı	Elli-ayağlı
Üyli-jaylı	Emelli-başlı
Üyli-küyli	Énişli-yoxuşlu
Ülkendi-kişili	Enlikli-kirşanlı
Üşti-küyli	Erli-arvadlı
Şattı-buttı	Etli-canlı
Şiykili-pisili	Etli-ğanlı
Şığasılı-kiresili	Évli-éşikli
Issılı-suvıqtı	Ezablı-işgenceli
İrili-kişili	Ferli-başlı
İrili-uvaqtı	Ĝanlı-ğanlı
İrili-usaqtı	Ĝanlı-ğadalı
İşti-tıstı	Ĝarlı-boranlı
	Géceli-gündüzlü
	Ĝedli-ğametli
	Ĝemli-ğemli
	Ĝéyzli-ğéyzli
	Girinti(li)-çixıntılı
	Ĝocalı-cavanlı
	Ĝollu-ğanadlı
	Ĝollu-budağlı

³⁵⁰ “Edelli-bedelli” ikilemesinde iklemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte tek başına kullanılmaz; sadece yan yana kullanılırlar.

Güllü-çiçekli
 Güllü-gülşenli
 Güllü-naxışlı
 Hisli-paslı
 Hisli-tozlu
 Huşlu-başlı
 İrili-xırdalı
 İsitmeli-isitmeli
 İşli-güclü
 İşli-pêşeli
 Kéfli-kéfli
 Kendli-kesecli
 Kendli-kütlü
 Kinli-kinli
 Kişili-arvadlı
 Kollu-koslu
 Köç(lü)-külfetli
 Köklü-budağlı
 Köklü-kömecli
 Köklü-gövdeli
 Külecli-ğarlı
 Külecli-tufanlı
 Külecli-yağışlı
 Me'nalı-me'nalı
 Menli-senli
 Münasibetli-münasibetsiz
 Nazlı-duzlu
 Odlu-odlu
 Oğlanlı-gızlı
 Öfkeli-öfkeli
 Pallı-paltarlı
 Paylı-lüşlü
 Saçlı-birçekli
 Saçlı-sağğallı
 Sélii-sulu
 Senli-menli
 Sesli-küylü
 Sizli-bizli

Şaxlı-budağlı
 Şanlı-şerafetli (şöhretli)
 Şanlı-şövkətli (şöhretli)
 Şübheli-şübheli
 Toplu-tüfengli
 Varlı-hallı
 Varlı-karlı
 Yağlı-yağlı
 Yaxşılı-yamanlı
 Yanıqlı-yanıqlı
 Yarağlı-esbablı
 Yarağlı-yasağlı
 Yarlı-yaraşığlı
 Yarlı-yoldaşlı
 Yaylı-ğışlı
 Yérli-dibli
 Yérli-köklü
 Yérli-yatağlı
 Yuxulu-yuxulu
 Zerli-zibalı

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan ve Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü ekini alırken, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşmuştur. Osman Nedim Tuna, bu yapıdaki ikilemeler için, “Fiilin bildirdiği işin düzensiz olarak yapıldığını gösteren aşağıdaki zarfta, birinci parça müsbet, ikinci parça menfi sıfat eklidir. (sıralı sırasız, vakitli vakitsiz)”³⁵¹ ifadesini kullanmıştır. Yasemin Çürük de yüksek lisans tezinde bu tür yapılara yer vermiş ve “+II ...+sIz yapısında olan ikilemelerde ilk sözcük olumlu, ikinci sözcük ise olumsuzluk ifade eder. Bu yapı sayesinde belirsizlik vurgulanır. Kesinlik yoktur. Ayrıca dikkat çeken bir durum da bu

³⁵¹ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

iki eki alan sözcüklerin aynı olmasıdır. Yani ikilemeyi oluşturan sözcüklerden +li...+sız eklerini alan sözcükler farklı değil aynıdır”³⁵² açıklamasını yapmıştır. Aşağıda verilen örneklerde de bu eki alan ikilemelerin aynı kelimenin tekrarıyla oluştuğunu görmekteyiz. Kazak Türkçesinde kullanılan “jandı-jansız” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “canlı-cansız” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde yerli yersiz anlamına gelen “orındı-orınsız” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde “yérli-yérsiz” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Sadece seçilen kelimeler farklıdır. Kazak Türkçesinde yer, mekan anlamına gelen orın kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde yer kelimesi kullanılmıştır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>
(+lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +sız/+siz)	(+lı/+li, +lu/+lü; +sız/+siz, +suz/+süz)
Jandı-jansız	Canlı-cansız
Joldı-jolsız	Vaxtlı-vaxtsiz
Jöndi-jönsiz	Yérli-yérsiz
Orındı-orınsız	

3.1.2.1.2. +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemeler, +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü sıfat yapma ekinin menfisi olan +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz isimden isim yapım ekinin ikilemeyi oluşturan ikinci ya da her iki kelimeye gelmesiyle oluşur. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemeler aşağıdaki gibidir:

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşmuştur. Mehmet Dursun Erdem, bu yapıdaki ikilemeleri yineleme olarak kabul etmiştir. “Bersen bermesen gibi bir fiilin ve arıg arıgsız gibi -sız/-siz ekleriyle bir ismin olumlu+olumsuz şeklinden oluşan yapılar da ikileme değildir. Bu gibi yinelemeler aynı fiilin veya ismin olumsuzuyla beraber

³⁵² Yasemin Çürük (2009), *a.g.e.*

tekrarlarıdır. Bu, ikileme olsaydı, her fiilden ve isimden aynı şekilde ikileme olurdu. Bu tür yapıları da yineleme grubunda zikretmeyi uygun görüyoruz.”³⁵³

Azerbaycan Türkçesinde hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki anlamında kullanılan “şekk-şübhesiz” ikilemesi ile şüphesiz anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “şäk-şübhäsiz” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde her iki kelimenin de bu eki alarak oluştuğu ikileme örneği aşağıda gösterilmiştir: şekksiz-şübhesiz.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(+sız/+siz)	(+sız/+siz, +suz/+süz)	(+siz)
Ar-uyatsız	Ac-susuz	Dâm-däräksiz
Esep-qiyapsız	Ağrı-acısız	Nâm-nişänsiz
Jazuv-sızuvsız	Ata-anasız	Şäk-şübhäsiz
Jön-josıqsız	Goruğ-ğaytağ sız	
Kedir-budırsız	Hay-küysüz	
Qannen-qapersiz	Xeber-etersiz	
Qan-sölsiz	Şekk-şübhesiz	
Ölim-jitimsiz	Uc-bucağsız	
Vayım-qayğısız	Yurd-yuvasız	
Uv-şuvsız		
Uşı-qiyırsız		
Üy-küysiz		
Ün-tünsiz		
Xabar-oşarsız		
Iğın-şığınsız		
Iñqıl-sıñqılsız		
Iñ-şıñsız		
İz-tüzsiz		

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini almıştır.

³⁵³ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Azerbaycan Türkçesinde sınırsız, sonsuz, sayısız, haddinden fazla manasında kullanılan “hedsiz-hésabsız” ikilemesi ile haddi hesabı olmayan, sayısız manasında Özbek Türkçesinde kullanılan “sänsiz-sänâqsız” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. Yalnızca kullanılan kelimeler yönünden farklıdır.

Kazak Türkçesi

(+sız/+siz)

Elsiz-jurtsız

Künäsizdan-künäsiz

Ünsiz-tünsiz

Şeksiz-şetsiz

Şetsiz-şeksiz

Azerbaycan Türkçesi

(+sız/+siz, +suz/+süz)

Adsız-sansız

Arsız-abırsız

Arsız-arsız

Atasız-anasız

Başsız-ayağısız

Cansız-çelimsiz

Davasız-dalaşsız

Davasız-dermansız

Dava(sız)-şavasız

Derdsiz-ğemsiz

Dilsiz-ağızsız

Elsiz-ayağısız

Élsiz-obasız

Évsiz-éşiksiz

Ğéydsiz-şertsiz

Ğolsuz-ğanadsız

Xebersiz-etersiz

Hedsiz-hésabsız

Hedsiz-hüduzsuz

İşsiz-gücsüz

İşsiz-pêşesiz

İzsiz-sorağısız

İzsiz-tozsuz

Könülsüz-könülsüz

Me'nasız-me'nasız

Ölçüsüz-biçimsiz

Pulsuz-parasız

Salamsız-kalamsız

Saysız-hésebsiz

Sessiz-semirsiz

Özbek Türkçesi

(+sız)

Sänsiz-sänâqsız

Sözsüz-sovsuz (savsız)
 Şeksiz-şübhesiz
 Ucsuz-bucağısız
 Yarsız-yoldaşsız
 Yérsiz-yérsiz
 Yérsiz-yurdsuz
 Yérsiz-yuvasız
 Yurdsuz-yuvasız

3.1.2.1.3. +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu ek, isimden isimden fiil yapma eki +la+//le, +da/+de, +ta//te; +lä ve -p;-b gerundiumun birleşmesi suretiyle oluşmuştur. Kazak ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin ya da her iki kelimenin +dap/+dep, +lap/+lep, +tap/+tep; läb ekini aldığını görmekteyiz. Kazak Türkçesinde aylarca, yıllarca anlamında “aylap-jıldap” ikilemesi ile aynı manada kullanılan “äyläb-yılläb” ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Bu iki ikilemede her iki kelime bu eki alırken, diğerlerinde sadece ikinci kelime bu eki almıştır.

Kazak Türkçesi

Aylap-jıldap
 Az-azdap
 Bir-birlep
 On-ondap

Özbek Türkçesi

Äyläb-yılläb

3.1.2.1.4. +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lığ/ +lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi+lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lığ/ +lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lığ/

+lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşur. Bu ek için Karaağaç, “Kavram ekidir. Genel oluş ve bol bulunuşu bildirir. Varlık adı olan kök ve gövdelere getirilerek, somut varlık adlarını soyutlaştırır”³⁵⁴ ifadesini kullanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde ölüm kalım olmama hali, iyi durumda olma, salim; her şeyin kendi yolunda olması, normal durum, kötü bir olayın olmaması anlamına gelen “sağ-salamatlıg” ikilemesi ile sağ salim anlamına gelen Özbek Türkçesinde kullanılan “sihät-sälâmätlik” ikilemesi yapı ve anlam olarak aynıdır. İkilemeyi oluşturan ilk kelimelerde farklılık vardır; Azerbaycan Türkçesinde ilk kelime sağ iken Özbek Türkçesinde sihät kullanılmıştır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(+lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik)	(+lığ/ +lik, +luğ/+lük)	(+lik/+lıq)
Ğılımiy-tehnikalıq	Adda-buddalıg	Sihät-sälâmätlik
Ğılımiy-fantastikalıq	Ala-ğolaylıg	Şaşmä-şaşärlik
Emdev-profilaktikalıq	Ala-toranlıg	
Emdev-sanitarlıq	Alma-armudluğ	
Joq-jutañdıq	Ayrı-ayrılığda	
Jeke-daralıq	Başlı-başnalıg	
Künbe-kündik	Cici-bacılıg	
Qarama-qayşılıq	Çala-çuxurluğ	
Qarama-qarsılıq	Dene-denelik	
Qoqan-loqılıq	Dere-tepelik	
Liro-epikalıq	Dilli-dilaverlik	
Mädeniy-turmıstıq: mädeniy-turmıstıq	Dost-aşnalıg	
qızmet	Eger-esgiklik	
Meñ-zeñdik	Emin-amanlıg	
Olpi-solpılıq	Er-arvadlıg	
Saldır-salaqtıq	Ğarma-ğarışlıg	
Intmaq-birlik	Ğat-ğarışlıg	
İlik-şatıstıq	Ğeçe-gündüzlük	
	Ğén-bolluğ	
	Ğénéral-gubératorluğ	
	Ğéyri-adilik	
	Ğéyri-bediilik	
	Ğéyri-beraberlik	

³⁵⁴ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.256

Ğeyri-ciddilik
 Ğeyri-edebilik
 Ğeyri-élmilik
 Ğeyri-ğabilik
 Ğeyri-ğanunilik
 Ğeyri-ğetilik
 Ğeyri-heğigilik
 Ğeyri-heyatilik
 Ğeyri-ixtiyarilik
 Ğeyri-iradilik
 Ğeyri-kafilik
 Ğeyri-kamillik
 Ğeyri-maddilik
 Ğeyri-mecburilik
 Ğeyri-megbulluğ
 Ğeyri-mehdudluğ
 Ğeyri-mehsuldarlıg
 Ğeyri-memnunluğ
 Ğeyri-müeyyenlik
 Ğeyri-mükemmellik
 Ğeyri-mümkünlük
 Ğeyri-münbitlik
 Ğeyri-müntezemlik
 Ğeyri-müteherricklik
 Ğeyri-mütehanilik
 Ğeyri-mütenasiblik
 Ğeyri-müteşekkillik
 Ğeyri-nizamilik
 Ğeyri-normalıg
 Ğeyri-resmilik
 Ğeyri-sabitlik
 Ğeyri-semimilik
 Ğeyri-tebiilik
 Ğeyri-şeffaflıg
 Ğeyri-şüurilik
 Giléy-güzarlıg
 Giléy-küsülük
 Göy-göyertilik

Herc-merclik³⁵⁵
 Herki-herkilik³⁵⁶
 Kele-kötürlük
 Lal-karlıg
 Ögüy-doğmalig
 Sağ-salamatlıg
 Şexsi-gerezlik
 Şenlik-şadlıg
 Terki-dünyalıg
 Yaxşı-yamanlıg

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +lıq/ +lik, +dıq/ +dik, +tıq/ +tik; +lıg/ +lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime +lıq/+lik, +dıq/+dik, +tıq/+tik; +lıg/+lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde “äkimşildik-ämirşildik” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi -şıl/-şil ekinden sonra +lıq/ +lik, +dıq/+dik, +tıq/+tik alarak oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesindeki “ala-yarımçıglıg” ikilemesi ise, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin isimden isim yapma eki +cıg/+cik +cuğ/+cük ekinden sonra +lıg/ +lik, +luğ/+lük ekini almasıyla oluşmuştur.

Kazak Türkçesi

(+lıq/ +lik, +dıq/ +dik,
 +tıq/ +tik)
 Äkimşildik-ämirşildik
 Amandıq-savlıq
 Egindik-şabındıq
 Zorlıq-zombılıq
 Qorlıq-zorlıq
 Quvlıq-sumdıq
 Urlıq-qarlıq

Azerbaycan Türkçesi

(+lıg/ +lik, +luğ/+lük)
 Ala-yarımçıglıg
 Derelik-tepelik
 Etlik-piylik
 Etlik-südlük

³⁵⁵ “Herc-merclik” ikilemesinde ilk kelime tek başına sözlükte yer almaz.

³⁵⁶ “Herki-herkilik” ikilemesinde ilk kelime tek başına sözlükte yer almaz.

3.1.2.1.5. +çılığ/+çilik, +çuluğ/+çülük ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneğine rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +çılığ/+çilik, +çuluğ/+çülük ekini alarak oluşmuştur. Bu ek +çı/+çi, +çu/+çü; +çi isimden isim yapım eki ile +lığ/ +lik, +luğ/+lük; +lik/+lıq isimden isim yapım ekinin birleşmesi ile oluşmuştur.

Azerbaycan Türkçesi

Ala-yarımçılığ
Dédi-goduçuluğ
Mal-ğaraçılığ
Yarı-yarımçı(lı)ğ

Özbek Türkçesi

Åšnā-âğaynigärçilik

3.1.2.1.6. +ş1/+ş2, +çı/çi , +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, Kazak ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelimedede +ş1/+ş2, +çı/çi , +çu/+çü; +çi ekini alarak oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde sadece ikinci kelime +ş1/+ş2, +çı/çi , +çu/+çü; +çi olarak oluşur.

Kazak Türkçesi

(+ş1/+ş2)
Malş1-jalş1

Azerbaycan Türkçesi

(+çı/çi , +çu/+çü)
Ah-vayçı
Alış-vérişçi
Cızma-ğaraçı
Dédi-goduçu
Eks-keşfiyyatçı
Hap-gopçu
Hay-küyçü
Xéyir-duaçı
İşçi-kendli
Küy-kelekçi
Mal-ğaraçı
Marksist-Léninçi
Sui-ğesdçi

Özbek Türkçesi

(+çi)
Qoşçı-qolânçı

3.1.2.1.7. +cığ/+cik, +cuğ/+cük ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız “évcik-évcik” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de +cığ/+cik, +cuğ/+cük ekini almıştır.

3.1.2.1.8. +şılıq/+şilik ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız “mädeniy-köpşilik” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime +şılıq/+şilik ekini alarak oluşmuştur.

3.1.2.1.9. +şa/+şe; +ça/+çe ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin ikinci ya da her ikisi +şa/+şa ekini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde “pälenşe-tügenşe”, Azerbaycan Türkçesinde ise “dür-düyünçe” ikilemeleri bu başlık altında değerlendirilebilir.

3.1.2.1.10. +malı/+meli, +balı/+beli, +palı/+peli ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu ek, fiilden isim yapan ek -ma/-me, -ba/-be, -pa/-pe ve isimden isim yapan +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti eklerini alarak oluşmuştur. Kazak Türkçesinde “almalı-salmalı” ve “avmalı-tökpeli” ikilemesi bu grupta yer alır.

3.1.2.1.11. +ar/+er, +şar/+şer ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde görülen bu yapıdaki ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +ar/+er, +şar/+şer eki alarak oluşmuştur. Üleştirme eki olan +ar/+er, +şar/+şer eki sayı adlarından oluşur.

Azerbaycan Türkçesi

Birer-birer

Birer-ikişer

İkişer-ikişer

3.1.2.1.12. +(i)mtul/+(i)mtıl, +(u)mtul/+(ü)mtül ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde yalnızca ikinci kelimenin bu eki almasıyla oluşan “sarı-bozumtul” ikilemesi taradığımız sözlüklerde tek örnektir.

3.1.2.2.İsimden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.2.1. +la/+le , +da/+de, +ta/+te ; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi +la/+le , +da/+de, +ta/+te ; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi

(+la/+le , +da/+de, +ta/+te)

Egjeý-tegjeýle-

Em-domda-

Emen-jarqılap

Kese-köldeneñde-

Qaltırap-dirilde-

Qoyan-qoltıqtas-

Tam-tumdap

Tuv-talaqayla-

Tım-tıraqayla-

Uvlap-şuvla-

Azerbaycan Türkçesi

(+la/+le)

Büküb-bükmelemek

Cızma-ğaralamağ

Kele-kötürleşmek

Kele-kötürleşdirmek

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de +la/+le, +da/+de, +ta/+te; +la/+le; +lä ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi

(+la/+le,+da/+de, +ta/+te)

Zorlap-zombılap

Qıyqıldap-şiyqıldap

Qoldap-qoştap

Qurttap-bittep

Oylanıp-tolğan-

Uhılep-ahıla-

Azerbaycan Türkçesi

(+la/+le)

Gözleye-gözleye

Giléylene-giléylene

Özbek Türkçesi

(+lä)

Qolláb-quvvätlämäq

Ündemey-tündemey
 Uvlatıp-şuvlat–
 Uvlasıp-şuvlasıp
 Uvıldap-şuvıldap
 Urlap-qarlap
 Ühilep-ahilep
 Isıldap-pısıldap

3.1.2.2.2. +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten ekini alarak kurulan ikilemeler

Bu ek, isimden fiil yapma eki -la/-le, -da/-de, -ta/-te ve -n dönüşlülük ekinin birleşiminden oluşmuş kaynaşık ve birleşik bir yapım ekidir. Kazak Türkçesindeki bu ek Türkiye Türkçesindekiyle aynı işlevde kullanılır. Bu yapıdaki ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimelerden sadece ikinci kelimenin +lan/+len, +dan/+den, +tan/+ten eki alarak oluşmuştur.

Kazak Türkçesi

Jayma-şuvaqtan–
 Qaruv-jaraqtan–
 Qızıl-jasıldan–
 Meñ-zeñden–
 Şala-jansarlan–

3.1.2.3. Fiilden İsim Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.3.1. -ma/-me; -mä ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece birinci kelimesi -ma/-me; -mä eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi

(-ma/-me)
 Cızma-ğara
 Delme-déşik
 Ğarma-ğarışığ
 Ğatma-ğarışığ

Özbek Türkçesi

(-mä)
 Çizmä-çiziq
 İlmä-teşik
 Şaşmä-şâşär

Ėarma-ĖarışıĖlıĖ
 Ölme-diril

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci kelimesi -ma/-me; -mä eki olarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi

(-ma/-me)

Dost-doğma

Ėara-Ėovma

Kele-kötürleşdirme

Kele-kötürleşme

Say-séçme

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -ma/-me;- mä eki olarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi

(-ma/-me)

Dolama-dolama

Éşme-éşme

Ėısmı-boğma

Kesme-kesme

Ölim-jitimsiz

Séçme-séçme

Sıxma-boğma

Titretme-Ėızdırma

Özbek Türkçesi

(-mä)

İsitmä-sâvutmä

3.1.2.3.2. -w ekini olarak oluşan ikilemeler

Bu ek, Kazak Türkçesinde fiilden isim yapma eklerinin en yaygınıdır. Hareket isimleri için bu ek kullanılır. -w eki kazak Türkçesinin mastar ekidir. Sadece Kazak Türkçesinde görülen bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime bu eki alabilir.

Kazak Türkçesi

Emdev-profilaktikalıq

Emdev-sanitarlıq

Ğılımiy-zerttev

Jazuv-sızuvsız

Jazuv-sızuv

Jürüv-turuv

3.1.2.3.3. -m ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -m eki alarak oluşur. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ölüm, vefat, zayi anlamına gelen “ölüm-jitim” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde ölüm, yokluk anlamındaki “ölüm-itim” ikilemesi yapı ve anlam bakımından aynıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, “Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir”³⁵⁷ ifadesini kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde kelime başındaki y->ø değişimi için Karaağaç, “Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren izlenebilen bir ses olayıdır. Azerbaycan Türkçesinde, düz-dar ve dar-yuvarlak vokallerin komşuluğunda düzenlidir. Diğer Türk dillerinde ise, dağınık ve düzensiz bir dağılım gösterir”³⁵⁸ demiştir.

Kazak Türkçesi

Kelimdi-ketimdi

Ölim-jitim

Azerbaycan Türkçesi

Alım-satım

Atım-atım

Ölüm-dirim

Ölüm-itim

Ölüm-zülüm

Yarım-yarım

Özbek Türkçesi

Yığım-terim

Kirim-çıqım

³⁵⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.235

³⁵⁸ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.236

3.1.2.3.4. -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ŝ ekini alarak oluşan ikilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -s ; -(y)ış/-(y)uş; -ŝ eki alarak oluşur. Kazak Türkçesinde “alış-beris” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesindeki “alış-vériŝ” ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Kazak Türkçesinde “tanıs-bilis” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde “tanış-biliş” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yer alan “täniŝ-biliş” ikilemesi yapı ve anlam bakımından aynıdır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-s)	(-(y)ış/-(y)uş)	(-ŝ)
Alıs-beris	Alış-vériŝ	Bâriş-keliş
İtis-tartis	Alış-vériŝçi	Yüriş-turiş
Kiris-şığıs	Çalış-vuruş	Täniŝ-biliş
Otırıs-turıs	Deyiş-düyüş	Oquş-yâziş
Tanış-bilis	Döyüş-söyüş	
	Duruş-oturuş	
	Ğarış-bulaş	
	Ğapış-Ğupuş	
	Geliş-ĝediŝ	
	Pay-bölüş ³⁵⁹	
	Tanış-biliş	
	Tanış-tunuş	

3.1.2.3.5. -ış /-iş ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde “küyiniş-süyiniş” ikilemesinde karşımıza çıkan bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de - ış /-iş ekini alarak oluşur.

³⁵⁹ “Pay-bölüş” ikilemesinde sadece ikilemeyi oluşturan ikinci kelime bu eki almıştır; ancak tek bir örnek olduğu için burada yer vemei tercih ettik.

3.1.2.3.6. -ğ1/-gi, -ğ1/-ki ekini alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesinde “alğ1-satğ1” ikilemesinde karşımıza çıkan bu ikilemede, İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -ğ1/-gi, -ğ1/-ki ekini alarak oluşmuştur.

3.1.2.3.7. -ğın/-gin, -qın/-kin; -ğın/gin, ğın/kın, -ğun/gün, ğun/kün ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesinde “qaşqın-pısqın” ikilemesinde ve Azerbaycan Türkçesinde “küskün-küskün” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi ğın/-gin, -qın/-kin; -ğın/gin, ğın/kın, -ğun/gün, ğun/kün eki alarak oluşmuştur.

3.1.2.3.8. -k/-q; -ğ/-g; -q/-k ekini alarak oluşan ikilemeler

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -k/-q; -ğ/-g; -q/-k eki alarak oluşan ikilemeler

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimelerin her ikisi de -k/-q; -ğ/-g; -q/-k eki alarak oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde eski, yırtık şeylere yama yapma işi anlamında kullanılan “yırtıg-yamağ ” ikilemesi ile yırtık pırtık (giysi) manasında Özbek Türkçesinde kullanılan “yırtıq-yâmâq” ikilemesi anlam ve yapı olarak aynıdır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
(-k/-q)	(-ğ/-g)	(-q,-k)
Üzik-kesik	Ğarığ-dolaşğ	Buzuq-yarıq
	Ğazıg-ğazıg	İssik-sâvuq
	Ğırıg-sökük	Üzük-yuluq
	Ğırıg-tökük	Yırtıq-yâmâq
	Ğışğırıg-bağğırıg	
	Sınıg-sınıg	
	Sınıg-sökük	
	Uçuğ-sökük	
	Yarıg-yarıg	

Yazığ-yazığ
Yırtığ-déşik
Yırtığ-yamağ

- İkilemeyi oluşturan kelimelerin sadece ikinci -k/-q; -ğ/-g; -q/-k eki alarak oluşan ikilemeler

Azerbaycan Türkçesi

(-ğ/-g)
Ġarma-Ġarışığ
Ġat-Ġarışığ
Ġatma-Ġarışığ
Sınığ-salxağ³⁶⁰

Özbek Türkçesi

(-q/-k)
Çizmä-çizıq
İlmä-teşik

3.1.2.1.9. -ı/-i, -u/-ü ekini alarak oluşan ikilemeler

Sadece Azerbaycan Türkçesinde yer alan ikilemelerde her iki kelime de ı/-i, -u/-ü ekini almıştır.

Azerbaycan Türkçesi

Ġorxu-hürkü
Oxu-yazı
Ölçü-biçi
Umu-küsü
Yarı-yarı
Yazı-pozu

3.1.2.4.Fiilden Fiil Yapan Eklerle Kullanılan İkilemeler

3.1.2.4.1. -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n ekini alarak oluşan ikilemeler

Dönüslülük eki olan -n; -n, -(ı)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n; -n/-(i)n eklerini alarak oluşan ikilemeler Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır.

³⁶⁰ “Sınığ-salxağ” ikilemesinde sadece ilk kelime bu eki almış; ancak sadece tek örneği olduğu için burada göstermeyi tercih ettik.

Kazak Türkçesi

(-n)
 Biliner-bilinbes
 Jıǵılıp-sürinip
 Jıǵıla-sürine
 Juvınıp-şayın-
 Köriner-körinbes
 Oylanıp-tolǵan-
 Oranıp-qımtan-
 Qaırınıp-jötkirinip
 İlinip-salınıp

Azerbaycan Türkçesi

(-n, -(i)n/-(i)n, -(u)n/-(ü)n)
 Bezenip-düzenmek
 Géyindirib-kécindirmek
 Géyinib-kécinmek
 Géyindirib-kécindirme
 Géyinib-kécinme
 Géyinib-kécinmiş
 Yalmanıb-yaltaǵlanmaǵ
 Giléylene-giléylene
 Lengerlene-lengerlene
 Sallana-sallana
 Sévine-sévine
 Söylene-söylene
 Yırǵalana-yırǵalana

3.1.2.4.2. -l; - (i)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l ekini alarak oluşan ikilemeler

Pasiflik ve meçhullük eki olan -l; - (i)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l eklerini alarak oluşan ikilemeler her üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bir işi yapana kadar çok eziyet çekmek, sınırsız meşakkate katlanmak veya tehlike atlatmak manasında kullanılan “ölüb-dirilmek” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde çaba gösterip, çok uğraşıp manasında kullanılan “ölib-tirilib” ikilemesi anlam ve yapı bakımından aynıdır. Her ikisinde de ikilemeyi oluşturan ikinci kelime pasiflik ve meçhullük eki olan -(i)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l;-l/-(i)l ekini almıştır.

Kazak Türkçesi

(-l)
 Estiler-estilmes
 Jıǵılıp-sürinip
 Jıǵıla-sürine
 Jıyılıp-teril-
 İyilip-bügil-
 Kerilip-sozıl-
 Qaǵılǵan-soǵılǵan
 Qısıla-qımtırıla

Azerbaycan Türkçesi

(- (i)l/-(i)l,-(u)l/-(ü)l)
 Ekilib-bécerilme
 Ekilib-biçilme
 Ekilib-bécerilmek
 Ekilib-biçilmek
 Ezilib-büzülme
 Ezilib-büzülmek
 Ölçülüb-biçilmek
 Ölüb-dirilmek

Özbek Türkçesi

(-l/-(i)l)
 Açilib-sâçilib
 Ölib-tirilib
 Üzil-kesil

Qısılıp-qımtırıl–

Üzildi-kesildi

Kesile-kesile

Yanıb-tökülmek

Yanıb-yaxılmağ

Yıxıla-yıxıla

3.1.2.4.3. -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikilemeler

Faktitif eki olan -dır/-dir, -tır/ tir; -dır/-dir, -dur/-dür; -dir/-tir ekini alarak oluşan ikileme örneğine Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde rastladık. Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk, ikinci ya da her iki kelime bu eki alarak oluşmuştur.

Kazak Türkçesi

(-dır/-dir, -tır/ tir)

Küydrip-jandır–

Uvlatıp-şuvlat–

Azerbaycan Türkçesi

(dır/-dir, -dur/-dür)

Géyindirib-kécindirme

Géyindirib-kécindirmek

Kele-kötürleşdirmek

Ört-basdır: ört-basdır étmek (élemek)

Ölüb-öldürmek

Örtüb-basdırmağ

Töküb-töküşdürmek

Titretme-ğızdırma

Yandırıb-tökmek

Yandırıb-yaxmağ

3.1.2.4.4. -t; -t,- (ı)t/-(i)t, -(u)t/-(ü)t; -t ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Kazak Türkçesinde rastladığımız “jılatıp-eñiretip” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime -t faktitif ekini almıştır.

3.1.2.4.5. -(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r ekini alarak oluşan ikilemeler

Örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastladığımız “satıb-sovurmağ” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan ikinci kelime -(ı)r/-(i)r, -(u)r/-(ü)r faktitif ekini almıştır.

3.1.2.4.6. –s; –(ı)ş /-(İ)ş,-(u)ş/-(ü)ş; -ş/ -(i)ş ekini alarak oluşan ikilemeler

Kazak Türkçesi

(–s)
Qoyan-qoltıqtas–
Uvlasıp-şuvlasıp

Azerbaycan Türkçesi

(–(ı)ş /-(İ)ş,-(u)ş/-(ü)ş)
Alışıb-vərişmek
Kele-kötürleşmek
Kele-kötürleşdirmek
Töküb-töküşdürmek

3.1.2.4.7. –ma/-me olumsuzluk ekini alarak oluşan ikilemeler

Olumsuzluk eki olan -ma/-me ekini alan ikileme örneğine sadece Azerbaycan Türkçesinde rastlarız.

Azerbaycan Türkçesi

Dinib-danışmamağ
Görmemiş-görmemiş
İsteye-istemeye
Olmaya-olmaya

3.1.3. Farklı Oluşumlu Yapılar

İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebiliriz. Bu bakımdan bu çalışmayı farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, izafet terkipli yapılar ve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceleyeceğimiz bu yapılar Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde örneklerle gösterilmiştir.

3.1.3.1.Deyimlerden Oluşan İkilemeler

Sözlü kültür ürünü olan deyimlerin akılda kalmasına yardımcı olan, nesilden nesile aktarılmasını sağlayan unsurlardan birisi de ikilemelerdir. İkilemelerin ahengi

arttırma ve anlatımı kuvvetlendirme işlevi, deyimler içinde yer almasına hatta başlı başına deyim olarak kullanılmasına neden olmuştur. Vecihe Hatiboğlu, “Atasözlerinin, deyimlerin, hafızalarda yer etmesine yardım eden özelliklerin başında ikileme gelir. Türkçede deyimlerin hemen hepsinde ikileme türlerinden birine rastlanır. Deyimleri, uzun anlatılardan çok daha etkili kılan yapılarındaki ikilemelerdir”³⁶¹ diyerek ikilemeleri, deyimlerde etkinliği, anlatımda kolaylığı sağlayan başlıca özelliklerden biri olarak görmektedir. İkilemeyi yerli yerinde, tam değerinde kullanan, yüzyıllar boyunca hafızalara işleyen atasözlerimiz ve deyimlerimiz olarak gören Hatiboğlu “Hemen hemen, iki atasözünün ya da iki deyim birinde, güzel bir ikileme vardır. İkilemenin psikolojik değerini, öğretme, anlatma, hafızalarda etkisini sürdürme gücünü, atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir”³⁶² ifadesini kullanmıştır. Deyimlerde kullanılan ikilemelerin anlatıma ahenk kattığını söyleyen İbrahim Özkan, “Düşüncenin düzenli tekrarı ile oluşturulan anlam dünyası dinleyicinin zihninde canlandırıcı bir işlev üstlenmektedir. Ortaya çıkan kalıp ifadeler, tekrarlar, sözün kalıcılığına yardım eder. İster yazılı bir eserde, ister sözlü bir üründe düzenli ve düzensiz aralıklarla yapılan yinelemeler anlatıma ahenk katar”³⁶³ demiştir. Mehmet Yastı ise deyim içinde yer alan ikilemeleri şöyle değerlendirmiştir: Deyimler içerisinde, daha küçük birimler hâlinde kullanılan kalıplaşmış bazı yapılar vardır ki bunların başında da ikilemeler gelir. İkilemeler upuzun anlatılabilecek bir konuyu birkaç sözcükle ifade eder. Bu özellikleriyle ikilemeler deyimlere yaklaşıp. Öyle ki bazı ikilemeler dilimizde başlı başına deyim özelliği kazanmıştır.³⁶⁴ Deyimlerin içinde yer alan ikilemelerin, zengin bir dil malzemesi olarak kullanılması, deyimlerin anlatım gücünü arttırmada önemli bir rolü vardır. Bu bakımdan, deyimlerde ikilemelerin kullanımını oldukça fazladır.

Atasözleri ve deyimlerin yapı bakımından vezin, kafiye ve tekrara dayandığını dile getiren Osman Nedim Tuna, “Tekrar unsurları, bütün olarak söz tekrarı, asonans ve aliterasyondur”³⁶⁵ diyerek deyimlerde tekrarın ve ahengin önemine dikkat çekmiştir. Mustafa Özkan, deyimleşme eğiliminde bulunan ikilemelerin “aynı sözcüğün

³⁶¹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.12

³⁶² Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.80-81

³⁶³ İbrahim Özkan (2011), *a.g.m.*

³⁶⁴ Mehmet Yastı (2007), *a.g.m.*

³⁶⁵ Osman Nedim Tuna (1950), *a.g.m.*

tekrarlanması ile kurulanlar veya eş ya da yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler olduğu³⁶⁶ görüşündedir.

Her üç lehçede de örneğine rastladığımız deyim içinde geçen ikilemeler aşağıda gösterilmiştir.

Kazak Türkçesinde hiç ses çıkarmamak, bir şey söylememek anlamında kullanılan “lâm-mim demev” deyiminde geçen ikileme ile ağız açmamak, söylememek anlamında kullanılan “lâm-mim demäslik” deyiminde geçen ikileme yapı ve anlam olarak aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde birbirine karıştırmak, nizamını intizamını bozmak; harabeye çevirmek, dağıtmak, viran etmek; mahvetmek, yok etmek, dağıtmak manasında kullanılan “tar-mar étmek” deyiminde geçen ikileme ile Özbek Türkçesinde tarumar etmek anlamında kullanılan “târ-mâr qılmâq” deyiminde geçen ikileme yapı ve anlam olarak aynıdır. Sadece kullanılan yardımcı fiiller açısından farklılık gösterir. Azerbaycan Türkçesinde étmek yardımcı fiili kullanılırken Özbek Türkçesinde qılmâq yardımcı fiili kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde delik delik olmak, üzerinde delikler meydana gelmek; üzerinde daire şeklinde gülleri, nakışları olan manasında kullanılan “göz-göz olmağ” ile Özbek Türkçesinde başkalarının ilgisini çekmek için övünmek, gösteriş yapmak gibi Azerbaycan Türkçesinden anlam olarak farklı bir kullanıma sahip olan “köz-köz (qıl-)” ikilemesi yapı olarak aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bir de kor gibi olmak, kor gibi ışık saçmak manasında kullanılan “köz-köz olmağ” deyimini vardır. “Eski Oğuzca’nın bugünkü varisleri olan Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmence’de k- önsesi, ötümlüleşerek g- sesine çevrilebilir.”³⁶⁷ Bu bakımdan göz-göz olmağ ikilemesi ile Özbek Türkçesinde bulunan köz-köz qıl- ikilemesini karşılaştırmayı uygun gördük. Aynı zamanda yine yardımcı fiillerde farklılık vardır; Azerbaycan Türkçesinde olmağ yardımcı fiili kullanılırken, Özbek Türkçesinde qıl- yardımcı fiili kullanılmıştır.

Kazak Türkçesi

Abısın-ajınday boluw

Alay-bulay bolsa

Atı-jöni joq urısuw

Äne-mine degenşe

³⁶⁶ Mustafa Özkan (2004), *a.g.m.*

³⁶⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.202

Bal-bul januv
 Gül-gül jaynav
 Day-day boluv
 Dala-dalasın şıǵaruv
 Dām-tuz aydav
 Dām-tuzı jarasuv
 Ebil-sebil boluv
 Ebil-sebili şıǵuv
 Jeme-jemge kelgende
 İyne-jipke tizüv
 Aldınan kese-köldeneñ tartuv
 Kese- köldeneñ turuv
 Kül-talqan boluv
 Oyına kirip-şıqpav
 Qan-jının tözüv
 Qaraptan-qarap tiyisüv
 Qas-qabaǵına qarav
 Qası-közi qiyılǵan
 Qol-ayaǵı bütün
 Qoldı-ayaqqa turǵızbav
 Qolma-qol esep ayırısuv
 Qoyan-qoltıq aralasıv
 Qup-quv boluv
 Qırıs-tırısı jazıluv
 Lām-mim demev
 Olay-bulay bolıp ketse
 Oñ-solın tanuv (bilüv)

Azerbaycan Türkçesi

Ağac-ağaca goymağ (gelmek)
 Ağına-bozuna baxmamağ
 Ağır-yüngül élemek (étmek)
 Ağız-ağıza vérmek
 Ağız-burun behem élemek
 Ağız-burun eymek
 Ağzı-burnu düşmüş
 Ala-bula çalmağ
 Altını-üstüne çévirmek

Altını-üstünü ölçmek
 Alt-üst étmek (élemek)
 Alt-üst olmağ
 Ana-bala élemek
 Anrı-beri çekmek
 Anrı-beri étmek
 Arxa-arxaya vérmek
 Aşuna-aşuna kéçdi ocağ başına
 Ata-babadan ğalma
 Avara-segerdan étmek

Avara-sergerdan düşmak	Celayi-veten olmağ
Ayağdan-dırnağdan düşmek	Ceze-feze étmek (élemek)
Azar-bézar gezmek	Cici-bacı olmağ
Bad(i)-fenaya gétmek	Cildden-cilde girmek
Bad(i)-fenaya vérmek	Cilik-cilik élemek
Bağrı (üreyi) şanı-şan olmağ	Cilik-cilik olmağ
Bar-bar bağırmaq	Cingim-cingim olmağ
Baş-ayağ danışmağ (vurmağ)	Cini-Cefer goşunu (kimi)
Baş-ayağ élemek	Cızma-ğara étmek (élemek)
Baş-başa durmağ	Çağ-çuğ élemek
Baş-başa gelmek	Çek-çévir élemek (étmek)
Baş-başa vérmek	Çek-çévire salmağ
Baş-béyin aparmağ	Çene-boğaz étmek (döymek)
Baş-béyin gétmek	Çep-çep baxmağ
Baş-göz élemek	Çeren-peren danışmağ
Baş-ğulağ aparmağ	Dad-bidad étmek (éylemek)
Baş-ğulağı deng étmek	Dad-feryad étmek (élemek)
Baştan-ayağa süzmek	Dağa-daşa düşmek
Berkden-boşdan çıxarmağ	Dağa-daşa salmağ
Berkden-boşdan çıxmağ	Dağa-daşa sığmamağ (sévinmekden, şadlığdan)
Berke-boşa düşmek	Dağ-daş dile gelmek
Berke-boşa salmağ	Dağ-daş titremek (sesden, feryaddan, ne'reden vs'den)
Bet-benizden olmağ	Dal-dala vérmek
Bet-benizi ağarmağ (ğaçmağ, uçmağ)	Dalına-ğabağına baxmağ
Bir-birine daraşmağ	Dalıni-ğabağıni düşünmek (fikirleşmek)
Bir-birine deymek (ğarışmağ)	Dari-begaye réhlet étmek (buyurmağ)
Bir-birine vurmağ	Dava-dalaş salmağ
Borc-xerc élemek	Dava-dava démek (vurmağ)
Boya-başa yétirmek (çatdırmağ, çixarmağ)	Dava-derman étmek (étdirmek, élemek, életdirmek)
Boya-başa yétişmek (yétmek, çatmağ, çixmağ)	Dava-derman olmağ
Boy-boya vérmek	Defn-kefn étmek
Boyun-boyuna durmağ (vérmek)	Deli-divane étmek
Bucağ-bucağ gezmek	Deli-divane olmağ
Bülbül kimi ceh-ceh vurmağ (ötmek)	Dem-deme vérmek
Can-can démek	Derd(i)-ser çekmek
Candan-başdan kéçmek	
Ceh-ceh vurmağ (étmek)	

Derd(i)-ser vérmek	Doğram-doğram étmek
Dereden-tepeden	Dolam-dolam olmağ
Deriden-dırnağdan çıxmağ	Dolaş-dolaş olmağ
Dest-paça olmağ	Döş-döşe gelmek
Déşik-déşik élemek	Dua-sena étmek
Déşik-déşik olmağ	Duz-çörek basmağ
Deyiş-düyüş étmek	Duz-çörek gözünden gelsin
Deyiş-düyüş salmağ	Duz-çörek hađđı
Didik-didik édilmiş	Duz-çörek itirmek
Didik-didik étmek (élemek)	Duz-çörek kesmek
Didim-didim didmek (étmek, élemek)	Duz-çörek tökmek
Dil-ağız étmek (élemek)	Duz-çörek unutmağ
Dil-ağıza salmağ	Duz-çörek yémek
Dilde-dişde dolaşdırmağ	Düşeri-düşmezi olar
Dilde-nağızdan düşmek (olmağ)	E(lini)-đolunu bağlamağ
Dilden-dile düşmek (gezmek)	É'lani-éşđ (é'lani-mehebbet) étmek
Dil-dil ötmek	El-ayağ açmağ
Dil-dodağ açmağ	El-ayağ atmağ
Dil-dodağ gemirmek	El-ayağ çalmağ
Dil-dodağı gurumağ	El-ayağ çekilmek
Dil-dodağı kilidlenmek	El-ayağ çekilmek
Dil-dodağı yanmağ	El-ayağ élemek (étmek)
Dil-dodağını gemirmek	El-ayağ goymağ
Dile-ağıza düşmek	El-ayağ kesilmek
Dile-dişe düşmek	El-ayağ oynatmağ
Dile-dişe salmağ	El-ayağ terpetmek
Dile-söze tutmağ	El-ayağ vérmek
Dili(n)-ağzı(n) ğurusun!	El-ayağ yétişmemek (çatmamağ)
Dili-ağzı ğurumağ	El-ayağ yığılmağ (yığışmağ,
Dili-ağzı tutulmağ	yığışılmağ)
Dilik-dilik étmek	El-ayağda ğalmağ
Dilik-dilik olasan (olsun)!	El-ayağda olmağ
Dilik-dilik olmağ	El-ayağdan düşmek
Dilim-dilim olmağ	El-ayağa dolaşmağ
Dilim-dilim olmuş	El-ayağa düşmek
Diş-diş olmağ	El-ayağa düşmek
Dişek-dişek étmek	El-ayağı buza dönmeğ (soyumağ)
Dizin-dizin sürünmeğ (süründürmeğ)	El-ayağı düz
Dodağ-dodağa vérmek	El-ayağı soğumağ

El-ayağı sustalmağ	Ġabağ-ġabağa gelmek
El-ayağı titremek	Ġabağ-ġabağa goymağ
El-ayağı üzölmek	Ġabağını-ġerisini düşünmek
El-ayağı yerden üzölmek	Ġah-ġah étmek (çekmek)
El-ayağına düşmek	Ġanad-ġuyruğ baġlamağ
El-ayağını baġlamağ	Ġan-ġan démek
El-ayağını ġayıрмаğ	Ġan-ter içinde
El-ayağını kesmek	Ġan-ter tökmek
El-ayağını yıġ(ışdır)mağ	Ġan-terde
Elden-ayağdan düşmek	Ġan-tere batmağ
Elden-ayağdan ġétmek	Ġan-yaş axıtmağ (tökmek)
Elden-ayağdan olmağ	Ġan-yaş içinde olmağ
Elden-ayağdan salmağ	Ġapı-ġapı gezmek (dolaşmağ, düşmek)
Elden-ele düşmek (kêçmek)	Ġapıř-ġupuş étmek
Elek-velek élemek (étmek)	Ġara-ġorxu gelmek
Elleş-velleş élemek (olmağ)	Ġara-ġovmaya salmağ
El-ele tutmağ,	Ġar-ġur étmek (salmağ)
El-ele vérmek	Ġarġa-ġuzġun kimi tökül(üş)mek
El-ġol açmağ	Ġarġa-ġuzġun léşe geden kimi
El-ġol atmağ	Ġarşı-ġarşıya gelmek
El-ġol ölçmek	Ġaş-ġöz atmağ (oynatmağ)
El-ġolu gelmemek	Ġaş-ġöz élemek
Eli-ġolu açılmağ	Ġaş-ġözle danışmağ
Eli-ġolu baġlanmağ	Ġécesi-ġündüzü olmamağ
Elini-ayağını çekmek	Ġéci-tézi olmağ
Ende-mende démek	Ġedir-ġiymetini bilmek
Ender-dönder élemek	Ġeh-ġeh çekmek
Eser-elamet ġalmamağ	Ġel-gel étmek (élemek)
Esir-yésir élemek	Ġelibden-ġelibe girmek
Etden-ġandan olmağ	Ġét-gele salmağ
Ete-cana (ete-ġana) dolmağ	Ġeti-eláe étmek
Ete-cana (ete-ġana) getirmek	Ġeti-nezer étmek
Ete-cana gelmek	Ġeti-ümid olmağ
Év-éřik düzeltmek	Ġır-saġġız olub yapışmağ
Év-éřik sahibi (yiyesi) olmağ	Ġıřma-ġoġmaya salmağ
Eyiş-üyüş olmağ	Ġol-boyun olmağ
Eyri-ayrı baxmağ	Ġol-budağ atmağ
Ezik-ezik élemek (étmek)	Ġol-ġabırġasını ezmek (ġırmağ, ġırıp tökmek)
Ezim-ezim olmağ (ezilmek)	

Ġol-ġabırġasını sındırmaġ	Heddi-bülüġa çatmaġ (yėtişmek, yétmek)
Ġol-ġanad açmaġ	Heddi-hésabı olmamaġ
Ġol-ġanad atmaġ	Herbe-zorba gelmek
Ġol-ġanad vérmek	Hesb-hal étmek
Ġol-ġanadı açılmaġ	Hezmi-rabéden kéçirmek
Ġol-ġanadı ġırılmaġ (sınmaġ, yanına düşmek)	Hoydu-hoyduya götürmek
Ġol-ġanadını ġırmaġ (kesmek, sındırmaġ)	Hüsn-reġbet beslemek
Ġol-ġola vérmek	Hüsn-reġbetini ġazanmaġ
Götür-ġoy étmek (élemek)	Xal-xal olmaġ
Göz-ġaş atmaġ	Xata-baladan uzaġ ġalmaġ (olmaġ)
Göz-ġaş étmek (élemek)	Xata-baladan uzaġ olasan!
Göz-ġaşını oynatmaġ	Xefti-dímaġ olmaġ
Göz-göz élemek	Xencer-bıçaġ olmaġ
Göz-göz étmek	Xencer-bıçaġa çıxmaġ
Göz-göz olmaġ	Xerce-borca düşmek
Göz-göze vuraraġ (vurub)	Xéyir-bereketini ġaçırmaġ
Göz-ġulaġ olmaġ	Xéyir-dua vérmek (délemek, élemek)
Gözleri ala-bula çalmaġ	Xéyir-şere yaramayan (yaramaz)
Gözleye-gözleye ġalmaġ	Xéyir-şere yarayan
Ġulaġ-burması vérmek	Xéyir-şerini bilmek (anlamaġ, ġanmaġ)
Ġurban-sadaġa ġétmek	Xıncım-xıncım étmek (élemek)
Ġurdu-ġurduya düşmek	Xoş-béş étmek (élemek)
Ġuş-ġuş olmaġ	Xurd-heşil étmek
Haġġ-hésab çekmek	İhzari-nifret étmek (bildirmek)
Haġġ-hésabı çürütmek (üzmek)	İhzari-teessüf étmek
Haġġ-hésabını vérmek	İhzari-teşekkür étmek
Haġġ-say itirmek	İlim-ilim ġétmek
Haldan-hala düşmek	İlim-ilim itirmek
Hal-ehval tutmaġ (soruşmaġ)	İlim-ilim itmek
Hayıl-mayıl ġalmaġ	İpe-sapa düzmek (düzülmek)
Hayıl-mayıl goymaġ	İpe-sapa yatmaġ (gelmek)
Hayıl-mayıl olmaġ	İpe-sapa yatmamaġ (gelmemek)
Hay-küy salmaġ	İrelisini-ġerisini düşünmek
Hay-küy salmaġ (ġaldırmaġ)	İrsal-mersul étmek
Héçe-puça çıxarmaġ	İrsal-mersula girmek
Héçe-puça vérmek (satmaġ)	İşden-güçden olmaġ
	İşe-güce yaramaġ
	İşini-gücünü bıraxmaġ

İşten-gücden élemek	Menem-menem démek
İt-bat düşmek	Men-men démek
İt-bat élemek	Meşğuli-zimme olmağ
İt-bat olmağ	Minnnet-sünnet étmek
İyi-tozu ğalmamağ	Misğal terezi ile ölçmek (çekmek)
İyi-tozu görünmemek	Mizan-terezî ğurulmağ
İz(i)-elameti ğalmamağ (olmamağ, görünmemek)	Ne ğulan-ğuşğun
İz(i)-eser(i) ğalmamağ (olmamağ, görünmemek)	Nem-nüm étmek (élemek)
İzini-tozunu itirmek	Nezer-diğğeti celb étmek
İzi-tozu ğalmamağ (olmamağ, görünmemek)	Oğul-uşağ sahibi olmağ
Kéf(de)-damağda olmağ	Ölçü-biçi bilmemek
Kéfe-damağa baxmağ	Ölüb-öldürmeye çıxmağ
Kéfi-damağı kökeltmek	Ölüm-dirim döyüşü (vuruşu, savaşı, mübarizesi vs.)
Kelméyi-şehadetini démek (oxumağ, söylemek ya da salmağ, diline getirmek)	Ölüm-dirim meselesi
Kesik-kesik étmek (élemek)	Ört-basdır étmek (élemek)
Kesile-kesile ğalmağ	Ötür-ötüre salmağ
Kiş-kişler olsun!	Öyüd-nesihet vérmek (étmek)
Köynek-köynek (bir köynek) et tökmek	Özünü dağa-daşa vurmağ (çırpmağ)
Köynek-köynek et tökmek	Özünü oda-suya (oda-köze) vurmağ (atmağ)
Köz-köz olmağ	Para-para étmek (élemek)
Kürek-küreye vérmek	Para-para olmağ
Küyğalmağal (küy-kelek) salmağ	Pay-bölüş étmek (élemek)
Lağ-lağ danışmağ	Peren-peren düşmek (olmağ)
Lağ-loğza ğoymağ	Peren-peren salmağ (étmek)
Lat-lüt ğalmağ	Pırçım-pırçım ter tökmek
Léş-léşe ğatmağ (çatmağ)	Puçur-puçur ter tökmek
Léş-léşe söykenmek, ğalanmağ vs.	Pul-pul olmağ
Lomba-lomba (içeri) ötürmek	Püfleyle-püfleyle saxlamağ
Lüt-üryan ğalmağ	Rengden-rengem girmek (düşmek)
Lüt-üryan olmağ	Rüsveyi-alem (cahan) étmek (élemek)
Matdım-matdım baxmağ	Rüsveyi-alem (cahan) olmağ
Matı-ğutu ğurumağ (çekilmek)	Sabah-sabaha salmağ
Mat-mat baxmağ	Saç-birçek ağartmağ
Mat-mat gözlerini döymek	Saç-birçek dalaşmağ (ğoymamağ)
	Saç-birçeyi ağarmağ
	Saç-birçeyini yolmağ
	Saçının-sağğalının ağaran vaxtında

Saçını-sağgallını ağarmağ	Tepeden-dırnağa geder süzmek
Saçı-sağgali bir-birine garişmiş	Tepik-tepiye vérmek (gelmek)
Saç-sağgal ağartmağ	Terk-silah édilmek
Saç-sağgalını deyirmanda ağartağ	Tike-parça élemek
Saf-çürük élemek	Toy-büsat ğurmağ
Sağgal-bığ basmağ	Tuği-le'net olub boğazına kéçmek
Sağa-sola sovurmağ	Tükleri biz-biz durmağ (olmağ)
Sağına-soluna göz gezdirmek	Uc-bucağı görünmemek (olmamağ)
Sağına-soluna kéçmek	Umu-küsü étmek
Sağ-islahat (sağ yér) goymamağ	Uzun-uzadı
Salam-kalamı olmağ	Ürek-direk olmağ
Serf-nezer étmek	Ürek-direk vermek
Ses-bes yoxdur!	Ürek-göbek ğalmamağ
Ses-sese vérmek	Ürek-göbeyi düşmek
Siçan-pişik (oyunu) oynamağ	Ürek-göbeyini yémek
Sıxma-boğmaya salmağ	Üreyi cız-cız cızıldamağ
Sil-süpür élemek	Üreyi dağ-dağa düşmek
Sındıra-sındıra oynamağ	Üreyi parça-parça olmağ
Sir-sifetini turşutmağ (yığmağ)	Üreyi şan-şan olmağ
Sorğu-sual tutmağ	Üreyi tél-tél olmağ
Sui-istifade étmek	Üreyi tıp-tıp döyünmek
Suyu püfleye-püfleye içmek	Üreyi tir-tir esmek
Şadlığından yére-göye sığmamağ	Üreyine ğara-ğura gelmek
(sığışmamağ)	Üreyini parça-parça élemek
Şax-budağ atmağ	Üreyini yéye-yéye ğalmağ
Şax-şax baxmağ	Üstünde zağ-zağ esmek
Şekk-şübheden çıxartmak	Üz-göz olmağ
Şele-külesini (şele-şülesini) goltuğuna	Üz-gözünden (sifetinden) zehir
vérmek	tökülmek (yağmağ)
Şele-külesini dalına sarımağ	Üz-gözünü turşutmağ
Şele-külesini yığmağ (yığışdırmağ)	Üz-üze gelmek
Şert(i)-şürut bağlamağ	Var-gel étmek (élemek)
Şil-küt étmek (élemek)	Var-yoxu elinden çıxmağ (gétmek)
Şil-küt olmağ	Vez'i-heml étmek
Şitini-şorunu çıxartmağ	Vidayi-heyat étmek
Şot-kök élemek	Yağ-bal içinde yaşamağ
Tar-mar étmek	Yaxşı-yaman sanmağ (bilmek)
Tar-mar olmağ	Yalvar-yaxar étmek (élemek)
Tepeden-dırnağa geder	Yalvar-yapış élemek

Yandı-ğındı vérmek
 Yan-yan baxmağ
 Yan-yöresini dalamağ
 Yastı-yastı danışmağ
 Yékexana-yékexana danışmağ
 Yéke-yéke danışmağ
 Yére-göye sığmamağ
 Yér-göy ağlamağ
 Yırtıg-yamağ vurmağ
 Yır-yığış étmek (élemek)
 Yorğan-döşekden durmağ (ğalxamağ)
 Yorğan-döşeye düşmek (yıxılmağ)
 Yorğun-arğın düşmek
 Yör-yöndeme salmağ
 Yurd-yuva salmağ
 Zehri-bağrı yarılmağ
 Zendéyi-zehlesi gétmek
 Zendéyi-zehlesini aparmağ
 Zerbi-mesel olmağ
 Zol-zol étmek

Özbek Türkçesi

Ädi-bädi äytişmâq
 Ämäl-taqal qılmâq
 Gir-gir äylän– (bâşi)
 Häng-mäng bolmâq
 Hâş-pâş degünçä
 Hayr-ma'zur (qıl–)
 Häyt-hüyt (degünçä)
 Köz-köz (qıl–)
 Köz-qulâq (bol–)
 Lâm-mim demäslik
 Nâzâr-pisänd qilmäslik
 Nest-nâbud bolmâq
 Qulâq-miyä (ye–)
 Târ-mâr qılmâq
 Väyrân-tälqân (qıl–)
 Yüz-xâtir qilmâq
 Zer-zäbâr (qıl–) (zerü zäbâr)

3.1.3.2.Yardımcı Fiillerle Oluşan İkilemeler

Çoğunlukla yansıma kelimelerle kurulmuş ikilemelerde hareketliliği belirtmek için yardımcı fiillerden yararlanılmıştır. Türkiye Türkçesinde “etmek”, “olmak” ve “eylemek” yardımcı eylemlerle bazı ikilemeler birlikte kullanılır. Vecihe Hatiboğlu, bazı ikilemelerin hem “etmek” hem de “olmak” yardımcı eylemleriyle kullanılabildiğini söylemiş ve “Bazı yabancı sözcüklerle birlikte kullanılan “etmek”, “olmak” veya “eylemek” gibi yardımcı eylemlerin ulaç biçimlerinde, yabancı sözcük ikilenmez”³⁶⁸ demiştir. Hamza Zülfikar, Türkiye Türkçesinde “et-” yardımcı fiilinin daha sık kullanılmasını ses yansımalarının hareketliliği, geçişliliği ile ilgili olduğunu ve et-fiilinin bir çekim ögesi görevini taşıyıp tabii ses, bu yolla daha açık, daha kuvvetli anlatılmış olacağını ifade etmiştir. Başka fiillerin de kullanıldığını şu sözlerle ortaya koymuştur: Yardımcı fiiller dışında ikilemenin anlamına uygun düşen ya da anlamı tamamlayıcı nitelikte olan başka fiiller de kullanılır. Bunlar, ikilemenin kavramını fiilleştirir ve çekimlerini sağlar.³⁶⁹ Mustafa Özkan da, yansımali ikilemelerde sadece “etmek”, “olmak” ve “eylemek” yardımcı fiillerinin kullanılmayıp bunların dışında ikilemeye uygun olarak farklı fiiller de kullanıldığını söylemiştir: Bazı ikilemelerdeki deyimleşmede anlam aktarımı bir fiile bağlı olarak gerçekleşmektedir. Özellikle yansımali ikilemelerde hareketliliği sağlamak ve kavramı fiilleştirmek için et-, eyle-, ol-yardımcı fiillerinden yararlanıldığı gibi (örnek: mır mır et-, gacur gacur et-, çan çan et-, ham hum et-, kem küm et-), yardımcı fiiller dışında anlama uygun düşen başka fiiller de kullanılmaktadır (avaz avaz bağır-, gevrek gevrek gül-, çiğ çiğ ye-, yerden yere vur-, kucaktan kucağa dolaş-, yere göğe koyama-)³⁷⁰. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde de et-, eyle-, ol-, bol-, qıl- yardımcı fiillerin dışında ikilemenin anlamına uygun olarak başka fiiller de kullanılmıştır. Daha çok Kazak Türkçesinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler şunlardır: alqam-salqam kiyinüv, älem-tapırığın şığaruv, boda-boda jınav, qarım-qatınas jasav, qol-ayağı sırqırav, quj-quj qaynav, lüp-lüp soğuv, mañ-mañ basuv, mırs-mırs külöv, saq-saq külöv, sısq-sısq külöv, tırq-tırq külöv, xal-axuvalın surav, şañ-tozañnan tazartuv, işek-silesi qatuv. Azerbaycan Türkçesinde ise daha çok üçlü yapılar olarak nitelendirdiğimiz örneklerle karşılaşırız: inir-inir inlemek, mır-mır

³⁶⁸Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.50

³⁶⁹Hamza Zülfikar (1995), *a.g.e.*, s.162

³⁷⁰Mustafa Özkan (2004), *a.g.m*

marıldamağ, parıl-parıl parlamamağ, par-par parıldamağ, gatum-gatum gatlamağ, gur-gur guruldamağ, xor-xor xoruldamağ, esim-esim esmek. Bunların dışında zulum-zulum ağlamağ, zağ-zağ esmek (titremek), zarı-zarı ağlamağ, zar-zar ağlamağ, ayın-şayın otlamağ, ad-san gazanmağ (çixarmağ) gibi anlama uygun düşen fiillerle kullanılan örnekler de vardır. Özbek Türkçesinde de; çitir-çitir yan-, dağ-dağ titrāmāq, dir-dir titre-, gār-gār kekir-, ğarq-ğarq terlā-, hüngir-hüngir (yığla-), lıq-lıq (yut-), qalt-qalt (titrā-), qāvāq-dimāğugā (qara-), qıqır-qıqır (kül-), tårs-tårs yārıl-, xor-xor (içme-), yum-yum yığlāmāq gibi ikilemeler vardır.

Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkati çekmektedir. Kazak Türkçesinde ışıldamak, parıldamak anlamında kullanılan “jarq-jarq etüv” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde gözleri kamaştırarak derecede parlamak, ışık saçmak manasında kullanılan “par-par parıldamağ” ikilemesi yapı ve anlam olarak benzerdir. Kazak Türkçesinde alt üst etmek anlamındaki “älem-tapırığın şığaruv” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde alt üst etmek, darmadağın etmek, yerle bir etmek manasında kullanılan “zir-zeber étmek” yardımcı fiille oluşan ikileme birbirine benzerdir. Kazak Türkçesinde hüngür hüngür ağlamak anlamında yardımcı fiille kurulmuş “boda-boda jınav” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde zırıldayarak ağlamak manasında kullanılan “zır-zır zırıldamağ” ikilemesine anlam ve yapı olarak benzerdir. Azerbaycan Türkçesinde parça parça olmak, parçalanıp dağılmak anlamında kullanılan “çilik-çilik olmağ” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde paramparça olmak, parça parça olmak anlamında kullanılan “çil-çil bolmāq” ikilemesi anlam ve yapı olarak benzerdir. Azerbaycan Türkçesinde soğuktan, korkudan, heyecandan dolayı şiddetli titremek anlamında “tir-tir titremek (esmek)” ikilemesi ile tir tir titremek manasında Özbek Türkçesinde kullanılan “dağ-dağ titrāmāq” ikilemesi anlam ve yapı olarak benzerdir.

Kazak Türkçesi

Alqam-salqam kiyinüv
 Älem-tapırığın şığaruv
 Äñki-täñki boluv
 Boda-boda jınav
 Bulqan-talqan boluv
 Bıj-tıj etüv

Azerbaycan Türkçesi

Ad-san gazanmağ (çixarmağ)
 Ana-bala olmağ
 Arağ-varağ élemek
 Asım-asım olmağ
 Asi-fikir étmek
 Asi-fikir olmağ

Özbek Türkçesi

Bāzār-öçār qılmāq
 Çil-çil bolmāq
 Çirt-pirt bol-
 Çitir-çitir yan-
 Dağ-dağ titrāmāq
 Dir-dir titre-

Bit-şıt boluv	Aşığ-me'şuğ olmağ	Gärd-gärd qıl-
Jarq-jarq etüv	Ayın-şayın otlamağ	Gär-gär kekir-
Jermen-jeksen boluv	Cidd-cehd étmek	Ğarq-ğarq terlä-
Qarım-qatınas jasav	Cing-cing cingildemek	Hisâb-kitâb qılmâq
Qodañ-qodañ etüv	Cur-cur élemek	Hüngir-hüngir
Qol-ayağı sıqrırav	Çır-çır çığırmağ	(yığla-)
Quj-quj qaynav	Çilik-çilik élemek (doğramağ)	Lıq-lıq (yut-)
Qıtır-qıtır etüv	Çilik-çilik olmağ	Pärdäz-ändäz (qıl-)
Lüp-lüp soğuv	Esım-esım esmek	Qalt-qalt (titrä-)
Mañ-mañ basuv	Ğatım-ğatım gatlamağ	Qävâq-dimâğugâ
Meñ-zeñ boluv	Gur-gur guruldamağ	(qara-)
Mıñq-mıñq etüv	Xor-xor xoruldamağ	Qıqır-qıqır (kül-)
Mırs-mırs külüv	İşıl-ışıl işıldamağ (parlamağ,	Târs-târs yâril-
Pıs-pıs etüv	parıldamağ)	Tit-pit (bol-)
Saq-saq külüv	İnir-inir inlemek	Xattı-mühr (qıl-)
Sarq-surq etüv	Mır-mır marıldamağ	Xor-xor (içme-)
Sıq-sıq külüv	Parıl-parıl parlamağ	Yält-yält (qıl-)
Sır-sır etüv	Par-par parıldamağ	Yum-yum
Teginnen-tegin aluv	Şane-şane olmağ	yığlâmâq
Tırq-tırq külüv	Şan-şan élemek (étmek)	
Xal-axuvalın surav	Şan-şan olmağ	
Şaň-tozaňnan tazartuv	Şilte-şilte olmağ	
Şar-şar etüv	Tir-tir titremek (esmek)	
İşek-silesi qatuv	Zağ-zağ esmek (titremek)	
	Zarı-zarı ağlamağ	
	Zar-zar ağlamağ (zarıldamağ)	
	Zır-zır élemek	
	Zır-zır zırıldamağ	
	Zir-zeber étmek	
	Zir-zeber olmağ	
	Zülüm-zülüm ağlamağ	

3.1.3.3.Pekiştirmeli Yapılar

Bu tür ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yan yana gelerek bir ikileme oluşturmasının yerine bir kelimenin ilk hecesi ikilenir ya da araya farklı bir unsur girerek anlamı pekiştirilir. Başta ve ortada pekiştirme unsuru kullanılarak oluşan

ikilemeler olmak üzere iki başlıkta değerlendireceğimiz bu yapıdaki ikilemeler üç lehçede de karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3.3.1. Başta Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu yapıdaki ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yerine tek bir kelimenin ilk heceleri alınır; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /m/, /p/, /r/, /s/ seslerinden uygun olanını alarak oluşur. Burada da iki ayrı kelimenin tekrarlanmasında görülen anlamı güçlendirmek ve pekiştirme işlevi geçerlidir. Bu tür ikilemelerde önceki deneyimlere dayanan gizli bir nitelik karşılaştırması olduğunu ancak bu karşılaştırmanın dilbilgisel düzeyde (aynı tümcede aynı niteliği taşıyan iki adın varlığı biçiminde) ortaya çıkmadığı görüşünde olan Fatma Akerson, “Çağrışımsal karşılaştırma nesnel olarak, tümcenin sözdizimsel yapısı içinde yer almaz. Sözdizimsel açıdan burada adlar arasında nesnel bir karşılaştırma yoktur. Bunun yerine doğrudan doğruya niteliğin bir derecelendirmesi yapılır, yani sıfatın yoğunluk kertesini, kendi taşıdığı anlam açısından arttırılır”³⁷¹ demiştir. Akerson, bu tür yapıların Almanca’da olmadığını söylemiş ve anlama etkisini şöyle açıklamıştır: Bu kurguda nitelik açısından “en çok olma” durumuna anlamsal bir gönderme vardır. “Kaskatı” derken, bir bakıma olabileceklerin en katısı demek isteriz.³⁷²

Muharrem Ergin, pekiştirme kullanılarak oluşan ikilemeleri tekrarlama yoluyla yapıldığı, aşağı yukarı mana ve fonksiyon bakımından da tekrar benzediği için tekrar olarak adlandırdığını belirtmiştir. Ergin, bu yapıların vurgu bakımından da sıfat tamlamasına benzediğini şu sözlerle dile getirmiştir: Vurgu bakımından, birincisi ikincisinin manasına kuvvet veren iki unsurun asıl ve yardımcı unsur durumları bakımından bunların tekrar olmadıklarını, sıfat tamlamasına benzediklerini de hemen belirtmeliyiz. Gerçekten de bu gruplarda türetilen birinci unsur kuvvetli vurgulu olup grubun vurgusunu üzerinde taşır. Tek başına manalı olmamakla beraber ek olmayan, kuvvetli durumu ve fonksiyonu dolayısıyla bir çeşit kelime olan, tekrarlardaki uydurma

³⁷¹ Fatma Akerson (1982), *a.g.m.*

³⁷² Fatma Akerson (1982), *a.g.m.*

kelimelerden sayılabilecek bu unsuru daima ayrı yazmak lazımdır.³⁷³ Bu konuyu berkitme sıfatları başlığı altında inceleyen Tahsin Banguoğlu, “Vasfın yoğunluğunu salt olarak yüksek derecesiyle gösteren sıfatlara berkitme sıfatları adını veriyoruz. Türkçede berkitme sıfatları en çok benzer hece katkısı (paronomasie) yoluyla olur. Bu da vasıflama sıfatlarının ilk hecelerini m p s r sesdeşlerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin başına getirmek suretiyle yapılır”³⁷⁴ şeklinde açıklama yapmıştır.

Sema Bayraktar, bu tip ikilemelerin başlangıçta sadece p ile yapıldığını dilimize yabancı sözcüklerin girmeye başladıkça başlamasıyla /p/ sesi yeterli görülmediğini; /r/, /m/, /s/ seslerinden de yararlanma yoluna gidildiğini ifade etmiştir. Bayraktar, “Pekiştirme ile ilgili kurallar, dilin tarihi gelişim süreci içinde, yüzyıllar boyunca şekillenerek kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu kurallara bağlı kalınarak yapılan bazı pekiştirme sözcükleri zamanla dil beğenisine ters düşerek kulağı zorlayabilir. Örneğin yepyemiş (yap+yaşul) örneği –ilk hecesi ünlü ile biten sözcükler /p/ sesi ile pekiştirilir-pekiştirme kurallarına uygundur; ancak dil beğenisi bu söyleyişi yadırgamış; bu nedenle /p/ sesi ile pekiştirilmesi gereken bu sözcük bugün /m/ sesi ile pekiştirilir olmuştur. Böyle durumlarda yine dilin kendi kendine koyduğu alt kurallar devreye girmektedir. Bunun için, dilde tek bir pekiştirme ünsüzü yeterli görülmemiş; her biri birbirinden farklı özellikteki /m/, /p/, /r/, /s/ ünsüzleri pekiştirme sesleri olarak ortaya çıkmıştır”³⁷⁵ ifadesini kullanmıştır. Ancak Kazak “jap-jasıl” ikilemesinde p sesinin pekiştirmede kullanıldığını görmekteyiz. Özbek Türkçesinde ise “yäm-yâşil” ikilemesinde Türkiye Türkçesindeki gibi m sesi pekiştirmede kullanılmıştır.

Pekiştirmede r sesinin kullanımı ile ilgili Andreas Tietze, “Son harfi r olan kelimeyi başa getirince Azericede çok kullanılan bir terkip şeklini meydana getirmiş oluyoruz. Bu terkip şekli yapılış bakımından sıfatları ön-ekli tekid şekline benzemektedir. (çarçabuk, çırçıplak, kıpkızıl, sırsıklam, tortop vs.), şu farkla ki geçiş ünsüzü olarak yalnız r kullanılabilir. Mana ve fonksiyon bakımından Azericedeki bu terkipler sıfat değil, bir mühmelin ilavesiyle teşkil edilmiş isim terkipleridir, aslan malsan gibi. Lakin manası açık olan açık olan unsur daima ikincisidir. Böyle terkipleri

³⁷³ Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*, s. 379

³⁷⁴ Tahsin Banguoğlu (2007), *a.g.e.*, s.348

³⁷⁵ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

teşkil etmede konuşan, adeta at mat tipine benzer şekilde serbesttir”³⁷⁶ ifadesini kullanmıştır.

Pekiştirme yoluyla yapılan ikilemelerden söz eden Aynur Öz, “Bir kelime ve onun değişen tekrarından oluşan bu ikilemeler, semantik bakımdan tek kelimenin tekrarı olarak değerlendirilebilir”³⁷⁷ demiştir.

Her üç lehçede de pekiştirme yoluyla yapılan ikileme örneklerine rastlarız. bu ikilemeler arasında bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Kazak Türkçesinde “jap-jasıl” ikilemesinde pekiştirme /p/ sesi ile yapılırken, Özbek Türkçesinde “yäm-yäşil” ikilemesinde pekiştirme Türkiye Türkçesindeki gibi /m/ sesi ile yapılmıştır. Kazak Türkçesinde “qap-qara” ikilemesinde de Özbek Türkçesinde “qâp-qârâ” ikilemesinde de pekiştirme sesi /p/ dir. Kazak Türkçesinde “tap-taza”, “qıp-qızıl” ve “qup-qurğaq” ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde “täp-täzä”, “qıp-qızıl” ve “qup-quruq” ikilemeleri pekiştirme /p/ sesi ile yapılmıştır. Bu ikilemeler anlam ve yapı bakımından aynıdır.

/p/, /m/, /t/ ve /s/ pekiştirme seslerinden başka Azerbaycan Türkçesinde /l/ sesi de kullanılmıştır. çıl-çılpağ, çıl-çırpı, el-elbet, hel-helbet, kül-külfet, pal-paltarlı, pal-paltar ikilemelerinde ilk heceleri ilk kelimeye alınarak; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /l/ sesini alarak pekiştirilmiştir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Äp-ädemı	Çıl-çılpağ	Bäb-bärävär
Äp-äzir	Çıl-çırpı	Bom-boş
Äp-äsem	Çör-çöp	Büs-bütün
Bap-baysaldı	Dir-dirrik	Çippä-çin
Bap-balğın	Dör-döşek	Duppa-durust
Büp-bütün	Dür-düyün	Kap-kättä
Bip-biyik	Dür-düyünçe	Köm-kök
Bip-birdey	El-elbet	Küppä-kündüz
Dap-dayın	Ğıs-ğıvraq	Lâp-lâyıq
Dap-darday	Hel-helbet	Lâppä-lâyıq
Dop-domalaq	Kem-karastı	Qâp-qârâ
Döp-döñgelek	Kem-kesir	Qıp-qızıl

³⁷⁶ Andreas Tietze (1966), *a.g.m.*

³⁷⁷ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Düp-tüzüv	Kül-külfet	Qıp-yalangâç
Japa-jalğız	Pal-paltarlı	Qup-quruq
Jap-jazıq	Pal-paltar	Sip-sillik
Jap-jaylı	Sör-söküntü	Tâpâ- tutâ
Jap-jaqsı	Sür-sümük	Täppä-taxt
Jap-jaña	Tor-top	Täppä-täyyâr
Jap-jaqm	Tör-töküntü	Tâp-tâzâ
Jap-jalañaş	Tör-töküntülü	Töppä-toğrı
Jap-jalpaq	Yor-yoxsul	Yäm-yäşil
Jap-jaman	Yör-yöndem	Yâp-yälängâç
Jap-jarıq	Zir-zibil	Yâp-yângi
Jap-jas		
Jap-jasıl		
Jep-jeñil		
Jöp-jöndi		
Jup-juvan		
Jup-juvas		
Jup-juqa		
Jup-jumsaq		
Jıp-jıynaqı		
Jıp-jıltır		
Jıp-jılı		
Zım-ziya		
Zip-zildey		
Kâp-kâri		
Kep-kelte		
Kep-keñ		
Kip-kişkene		
Kip-kişkentay		
Qaz-qatar		
Qap-qalıñ		
Qap-qara		
Qap-qarañğı		
Qap-qattı		
Qop-qoñır		
Qop-qoyu		
Qup-quv		
Qup-qurğaq		

Qıl-qıbr
 Qım-ğuvıt
 Qım-qiyğaş
 Qıp-qızıl
 Map-mayda
 Mop-momaqan
 Mom-momın
 Möp-möldir
 Mup-muzday
 Mup-muntazday
 Nöp-näzik
 Nıp-nıq
 Op-oñay
 Op-oñdı
 Öp-öñdi
 Öp-ötirik
 Sap-salqın
 Sap-sarı
 Sap-sav
 Sep-seldir
 Sep-sergek
 Sop-solğın
 Sop-sopaq
 Sup-suvıq
 Sup-sur
 Süp-süykimdi
 Süp-süyrik
 Süp-süyir
 Sıp-sıldır
 Sıp-sıpayı
 Tap-taza
 Tap-taqır
 Tap-tuynaqtay
 Täp-tätti
 Täp-tävir
 Tepe-teñ
 Tepe-teñdik
 Tep-tegis

Top-tolıq
 Tup-tuqıl
 Tup-tuldır
 Tup-tunıq
 Tup-tutas
 Tüp-tuqiyan
 Tüp-tügel
 Tüp-tüzüv
 Tım-tıraqay
 Tım-tıraqayla–
 Tım-tırıs
 Tıp-tiypıl
 Tıp-tiyanaqtı
 Tıp-tınıq
 Tıp-tınış
 Tip-tittey
 Tip-tik
 Tip-tike
 Up-uzaq
 Up-usaq
 Up-uyañ
 Üp-ülken
 Şap-şağın
 Şap-şaq
 Şoq-şoq
 Şop-şolaq
 Şup-şubar
 Şup-şuñqır
 Şım-şıtırıtq
 Şıp-şırğasız
 Şip-şiyki
 Ip-ras
 Ip-ıqşam
 Ip-ıñğaylı
 Ip-ıstıq
 İp-iri

3.1.3.3.2. Ortada Pekiştirme Unsuru Kullanılarak Oluşan İkilemeler

Örneğine sadece Kazak ve Özbek Türkçesinde rastladığımız bu türdeki ikilemelerde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin arasına bir pekiştirme unsuru girer. Osman Nedim Tuna, “Şekil itibarı ile yabancı olmakla beraber bugün hala kullanılan bir tekrar da be ile yapılır. (öz-be-öz, süt-be-süt)”³⁷⁸ diyerek bu yapının yabancı olduğunu söylemektedir. Aynur Öz de, “Özbek Türkçesinde ikilemelerin bir kısmı -mä, -bä, -dän eki ile yapılmaktadır. Bu eklerle yapılan ikilemeler, görünüşte anlamı pekiştirme, güçlendirme fonksiyonunda olsalar da anlam yönünden diğer ikilemelerden pek farkları yoktur”³⁷⁹ diyerek -dän ekini de bu grupta değerlendirir. Biz -dän eki almış ikilemeleri ablatif eki olarak oluşan ikilemeler kısmında ele almayı daha uygun gördük. Pekiştirme unsuru Kazak Türkçesinde -pa/-pe; -ma/-me iken Özbek Türkçesinde -mä, -bä’dir. Kazak Türkçesinde bu pekiştirme ekini ilk kelime alırken, Özbek Türkçesinde -mä ekini ilk kelime, -bä ekini ise ikinci kelime almaktadır.

Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu tür ikilemelerde benzerlikler bir hayli fazladır. Kazak Türkçesindeki “betpe-bet”, “jüzbe-jüz”, “jılma-jıl”, “sözbe-söz”, “jolma-jol” ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde “betmä-bet”, “yüzmä-yüz”, “yılmä-yıl”, “sözmä-söz”, “yolmä-yol” ikilemeleri aynıdır. Burada pekiştirme ekinde Kazak Türkçesinde m>b>p değişimi vardır. Bu değişim *Türk Lehçeleri Grameri* kitabında şöyle verilmiştir: Kazak Türkçesinde m ünsüzü sedasız ünsüzlerden sonra geldiğinde değişerek p olur. Bu değişimde m’lerin önce teorik olarak b olduğunu, daha sonra ünsüz uyumuna uyarak p olduğunu kabul ediyoruz. Bu değişime bilhassa m ile başlayan eklerde görülür.³⁸⁰

Kazak Türkçesi

Baspa-bas

Betpe-bet

Daqpa-daq

Dälme-däl

Dälme-däldik

Özbek Türkçesi

Bäsmä-bäs

Bäşmä-bäş

Betmä-bet

Birmä-bir

Däm-bädäm

³⁷⁸ Osman Nedim Tuna (1949), *a.g.m.*

³⁷⁹ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

³⁸⁰ Ahmet Bican Ercilesun (2007), *a.g.e.*

Esikpe-esik	Elmä-el
Jayma-jay	Eşikmä-eşik
Jekpe-jek	Gälmä-gäl
Jolma-jol	İzmä-iz
Jüzbe-jüz	Ketmä-ket
Jılma-jıl	Nämmä-nâm
Közbe-köz	Nävbätmä-nävbät
Künbe-kün	Qatmä-qat
Künbe-küngi	Räng-baräng
Künbe-kündik	Särbä-sär
Qolma-qol	Sözmä-söz
Naqpa-naq	Tikkämä-tikkä
Sayma-say	Üstmä-üst
Sözbe-söz	Xılmä-xıl
Tezbe-tez	Yäkkämä-yäkkä
Teñbe-teñ	Yänmä-yân
Tuspa-tus	Yılmä-yıl
Üyme-üy	Yolmä-yol
İzbe-iz	Yüzmä-yüz
	Zor-bäzor

3.1.3.4.Kökteş Olarak Oluşan İkilemeler

Sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yan yana kullanılması söz konusudur. Bu yapıları Saadet Çağatay “Aynı kökten olan iki kelimenin ayrı gramatikal şekillerle (tabanlarla) yapılan Hend-n’leri var ki, onlar şunlardır: Ton tonangu elbise, ton elbise manasına gelen müstakil bir kelime -a- ekiyle denom. verb tona- yapıyor buna -n- ekiyle dönüşlü tonan- oluyor, bu fiil şekli -gu isim ekiyle isim yapıyor. Bunun gibi, alp alpagut, kadın kadmagin, kür kürlüg. Yeni Türkçede bunların aynı kökten olan isim (matar) ve filden yapılanları vardır: sormak soruştur-, vermek veriştir- gibi veya Arapça kelimelerin müfret ve cemilerinden mürekkep olan vezir vüzera, vekil vükela, gibi şekiller dahi bu cinstendir”³⁸¹ diyerek kabul etmiştir. Ancak Vecihe Hatiboğlu, “Aynı kökten değişik biçimde kurulan iki sözcüğün yan yana kullanılması kavramda

³⁸¹ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m*

ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağlamadığından ikileme sayılmaz; bunlara kökteşleme denir. “örtü örtmek, ütü ütölemek, yazı yazmak, yemek yemek” ve benzerleri ikileme değil kökteşlemedir”³⁸² diyerek ikileme olarak kabul etmediğini belirtir.

Burada geçen ikilemelerin kavramda ayrıca bir güç, bir pekiştirme sağladığını düşündüğümüz için yer vermeyi uygun görüyoruz.

Kazak Türkçesi

Göy-göyle-
Kes-keste-
Kev-kevele-
Qav-qavla-
Qiyt-qiytta-
Qos-qostap
Qıt-qıtta-
Pır-pırıla-
Pış-pıšta-
Täy-täylä-
Tur-turla-
Şım-şımdap

3.1.3.5.Önsesi /m/ ile Değiştirilerek Yüklenen İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde karşımıza çıkan bu tür ikilemeler, ünlü ile başlayan sözlerin başına doğrudan doğruya ünsüz ile başlayanların ünsüzü kaldırıldıktan sonra, m- getirilerek oluşmaktadır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime m- eklenmesiyle oluştuğu için sözlükte tek başına yer almaz, birinci kelimenin anlamını güçlendirir. Basit ikilemelerde, sadece birinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemeler grubunda da değerlendirilebilir; ancak Türkiye Türkçesinde önsesi -m ile değiştirilerek yapılan ikilemeler yapılmış çalışmalarda ayrı bir bölümde gösterildiği için biz de ayrı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Vecihe Hatiboğlu, m-‘li ikileme başlığı altında bu tür ikilemelerin anlamda bir pekiştirme, güçlendirme sağladığını ve fazla sözcük kullanmadan “vesaire, benzer, ilgili şeyler” kavramını verdiğini ifade etmiştir. Hatiboğlu, “Türkiye Türkçesinin bir özelliği

³⁸² Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.18

de, m-‘li ikileme kurabilmesidir. Türkiye Türkçesinde aslında Türkçe olan sözcükler “m-” sesiyle başlamaz. Buna göre Türkçede, “m-” ile başlayan bir sözcük bulunmadığından, ikilemede sözcükler arasında herhangi bir karışma söz konusu olamaz. Türkçenin bu özelliği bir yaratma gücüdür. “m-” ile başlamayan her türlü Türkçe ya da yabancı sözcüğün bir ikilemesi “m-” sesi ile kurulabilir; bunun için ünlüyle başlayan sözcüğün başına ya da ünsüzle başlayan sözcüğün başındaki ünsüz kaldırılarak yerine “m-” sesi getirilir, geriye kalan kısım olduğu gibi tekrarlanır”³⁸³ demiştir. Muharrem Ergin ise bu türdeki ikilemeleri ilaveli tekrarlar başlığı altında yer vermiştir. “Başa bir ses ilave edilenlerde vokalle başlayan kelimelerin doğrudan doğruya başına, konsonantla başlayanların o konsonantı kaldırarak yerine bir m sesi getirilir. Böylece elde edilen kelime tekrarın ikinci unsuru olarak kullanılır: adam madam, su mu, iş miş, koştı moştı, deniz meniz misallerinde olduğu gibi. m ile başlayanlar hariç, her kelime ile bu çeşit tekrar yapılabilir. m ile başlayan kelimelerde ikinci unsur olarak falan kelimesine baş vurulur: masa falan gibi. Bazen bu tekrar m ile başlayan kelimenin ilk vokalini değiştirmek suretiyle de yapılır: şart şurt, mal mul gibi.”³⁸⁴ Doğan Aksan m-’li ikilemeler için, “Türk insanı, “... ve benzeri” gibi bir anlamı dile getirebilmek, yerine göre abartılı bir anlatıma ya da küçümsemeli anlatıma yönelebilmek için ilk ögenin ön sesini bir /m/ ile değiştirebilmekte, böylece, kullanımı çok yaygın ve geniş bir ikileme türünden yararlanmaktadır”³⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Mehmet Hakkı Suçin, Arapça kitaplarında itbâ‘ adıyla listelenen ikilemelerin çoğunun “fosilleştiği” ve modern standart Arapçada kullanılmadığını dile getirmiştir. Suçin ayrıca bu ikilemelerin ardıl sözcükleri en fazla sırasıyla b-, m-, l-, n- ve elif-sesleriyle başladığını söylemiş ve yapısal ve fonetik olarak b- ve m- ünsüzüyle yapılan Türkçe ikilemelere benzemelerine karşın, işlevsel ve anlamsal olarak aralarında herhangi bir benzerlik bulunmadığını ifade etmiştir.³⁸⁶

Daha çok konuşma dilinde kullanılan m-’li ikilemeler sözlüklerde az bir yer tutsa da her üç lehçede de bu tür ikilemeler yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “az-maz”, “tar-mar” ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde “âz-mâz”, “târ-mâr” ikilemeleri aynıdır.

³⁸³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.21

³⁸⁴ Muharrem Ergin (2008), *a.g.e.*, s.378

³⁸⁵ Doğan Aksan (1996), *a.g.e.*, s.198

³⁸⁶ Mehmet Hakkı Suçin (2006), *a.g.m.*

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Kiye-miye	Az-maz	Åz-mâz
Köje-möje	Cındır-mındır	Hång-mång: hång-mång
Kötere-mötere	Ende-mende: ende-	bolmâq
Qağa-mağa	mende démek ³⁸⁷	Târ-mâr
Öte-möte	Xırda-mırda	
	İnkir-minkir	
	Lalıg-malıg	
	Lüt-müt	
	Pul-mul	
	Şéy-méy	
	Tar-mar	

3.1.3.6.İzafet Terkipli Yapılar

Türk diline girmiş Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan ikilemelerde araya “ve” bağlacı veya izafet girmektedir. “Türkçe bir kelimeyle yabancı bir kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu ikilemeler Eski Uygur Türkçesinde sıkça görülür. Kökeni farklı iki kelimenin bir araya gelişi arada hiçbir bağlayıcı kullanılmadan yapılabildiği gibi bazen de “atlıg”, “tigme”, gibi bağlayıcılarla yapılır. Bağlayıcı kullanılmadan oluşturulan bu tür ikilemelerde Türkçe kelime başta olabileceği gibi sonda da görülebilir.”³⁸⁸ Vecihe Hatiboğlu, ikileme ve bağlaçlı tamlama başlığı altında “İkilemelerin, görünürde, bağlaçlı tamlamalara benzer yönleri vardır ama asla bağlaçlı tamlamalar ile bir tutulamaz. Anlam bakımından, bağlaçlı tamlama bellidir, sınırlıdır, ikileme ise geniş sınırlı, esnek anlam verir”³⁸⁹ diyerek bağlaçlı yapıları ikileme olarak kabul etmediğini söylemiştir. Ancak bu tür bağlaçlı ikilemelerin hem izafetli hem de izafetsiz kullanımı söz konusu olduğu için ikilemenin yapısında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Bu bakımından bu tür yapıları ikileme olarak kabul edebiliriz. Mehmet Dursun Erdem, “Bu dönem karşılaştığımız bir diğer yapı da alıntı+bağlaç + alıntı (za:r uza:r, za:r ve za:r, zi:nha:r u zi:nha:r) yapısıdır. Bu gibi yapılar yineleme grubuna girer. Yinelemeler bu durumda kuvvetli pekiştirme işlevine sahiptir. Bağlaç vurgunun daha da artırılmasına

³⁸⁷ “Ende-mende: ende-mende démek” ikilemesinde her iki kelime de sözlükte tek başına yer almaz.

³⁸⁸ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

³⁸⁹ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.26-27

yardımcı olur ve kesinlik anlamı katar³⁹⁰ diyerek bu grupta yer alan yapıları yineleme olarak değerlendirmiştir.

Daha çok Arapça ve Farsça kelimelerin yan yana gelerek oluşturdukları bu yapılara Kazak Türkçesinde rastlamadık. Örneğine Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde rastladığımız bu tür ikilemelerde, kelimeler arasına izafet ya da bağlaç girmiştir. Zamanla ikilemeyi oluşturan kelimeler arasına giren bu izafet ve bağlaçlar kalıplaşarak bir arada kullanılmıştır. Anlam olarak birbirini tamamlayan kelimelerin yan yana kullanıldığı bu tür yapıyı, anlatım gücünü arttırıp anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılmaları sebebiyle ikileme olarak kabul edebiliriz.

Azerbaycan Türkçesi

Abi-bega

Abi-heyat(Abi héyvan(i))

Abi-kövser

Abi-nisyan

Abi-léysan

Abi-zemzem

Abi-zindegani

Abü hava

Ah-efğan(Ahü efğan)

Ah-feğan(Ahü feğan)

Ah-feryad(Ahü feryad)

Ah-nale(Ahü nale)

Ahuyi-xeta

Ahuyi-xeten

Ah-vay(Ahü vay)

Ah-zar(Ahü zar)

Alimi-biemel

Asari-etige

Babayi-emir

Bad(i)-seba

Bad(i)-fena: Bad(i)-fenaya gétmek

Bar(i)-ilaha

Bari-ilahi

Bebri-beyan

³⁹⁰ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Güvvéyi-behriyye
 Belayi-müsibetle
 Belayi-nagehan
 Berr-biyaban (Berrü biyaban)
 Növ`i-beşer
 Cami-cem
 Celayi-veten
 Dadü-bidad
 Dadü-feryad
 Dari-beğa
 Dari-fena
 Dari-şefa
 Derdi-dil
 Derd(i)-hal
 Derd(ü)-möhnet
 Derd(i)-ser
 Derdü-bela
 Derdü-ğem
 Derdü-möhnet
 Desti-xett
 Dili-zar
 Dövri-felek
 Dövri-ğedim
 Dövri-gerdun
 Dövr(i)-zaman
 Ebri-bahar
 Ebri-néysan
 Ebri-siyah
 Efradi-meclis
 Efvi-ümumi
 Eğsayi-Şerğ
 Ehdi-cedid
 Ehdi-etig
 Ehli-béyt
 Ehli-derd
 Ehli-dil
 Ehli-divan
 Ehli-dünya
 Ehli-élm

Ehli-éşg
 Ehli-eyal
 Ehli-gelem
 Ehli-gerez
 Ehli-gible
 Ehli-gübur
 Ehli-hal
 Ehli-iman
 Ehli-insaf
 Ehli-kéf
 Ehli-kemal
 Ehli-kitab
 Ehli-meclis
 Ehli-me'rifet
 Ehli-ruh
 Ehli-savad
 Ehli-vefa
 Ehli-zeleme
 Ehli-zövğ
 Ehli-zülm
 Ehli-xibre
 Ehmedi-bigem
 Ehvali-ruhiyye
 É'lani-éşg (é'lani-mehebbet) étmek
 Élmi-fantastik
 Élmi-kütlevi
 Élmi-populyar
 Élmi-nezeri
 Élmi-téxniki
 Élmi-tetbigi
 Emri-ğaib
 Emri-vağé
 Erşi-e'la
 Erşi-felek
 Erşi-müella
 Eşyayi-delil
 Fügerayi-kasibe
 Ğadiri-mütleg
 Ğanuni-esasi

Ğeti-eläge étmek
 Ğeti-nezer étmek
 Ğeti-ümid olmağ
 Ğeyri-adi
 Ğeyri-adilik
 Ğeyri-antagonist
 Ğeyri-bedii
 Ğeyri-bediilik
 Ğeyri-béle
 Ğeyri-beraber
 Ğeyri-beraberlik
 Ğeyri-caiz
 Ğeyri-ciddi
 Ğeyri-ciddilik
 Ğeyri-edebi
 Ğeyri-edebilik
 Ğeyri-exlağı
 Ğeyri-esgeri
 Ğeyri-élmi
 Ğeyri-élmilik
 Ğeyri-feal
 Ğeyri-ğabil
 Ğeyri-ğabilik
 Ğeyri-ğanuni
 Ğeyri-ğanunilik
 Ğeyri-ğenaetbexş
 Ğeyri-ğeti
 Ğeyri-ğetilik
 Ğeyri-hegiği
 Ğeyri-hegiğilik
 Ğeyri-herbi
 Ğeyri-heyati
 Ğeyri-heyatilik
 Ğeyri-ictimai
 Ğeyri-ixtiyari
 Ğeyri-ixtiyarilik
 Ğeyri-insani
 Ğeyri-iradi
 Ğeyri-iradilik

Ğeyri-kafi
 Ğeyri-kafilik
 Ğeyri-kamil
 Ğeyri-kamillik
 Ğeyri-layig
 Ğeyri-légal
 Ğeyri-maddi
 Ğeyri-maddilik
 Ğeyri-mecburi
 Ğeyri-mecburilik
 Ğeyri-meğbul
 Ğeyri-meğbullug
 Ğeyri-mehdud
 Ğeyri-mehdudlug
 Ğeyri-mehsuldar
 Ğeyri-mehsuldarlig
 Ğeyri-me'lum
 Ğeyri-memnun
 Ğeyri-memnunlug
 Ğeyri-mentiği
 Ğeyri-meskun
 Ğeyri-mö'teber
 Ğeyri-müeyyen
 Ğeyri-müeyyenlik
 Ğeyri-mükemmel
 Ğeyri-mükemmellik
 Ğeyri-mümkün
 Ğeyri-mümkünlük
 Ğeyri-münbit
 Ğeyri-münbitlik
 Ğeyri-müntezem
 Ğeyri-müntezemlik
 Ğeyri-müteherrick
 Ğeyri-müteherricklik
 Ğeyri-mütenahi
 Ğeyri-mütehanilik
 Ğeyri-mütenasib
 Ğeyri-mütenasiblik
 Ğeyri-müteşekkil

Ğeyri-müteşekkillik
 Ğeyri-müvafiq
 Ğeyri-nizami
 Ğeyri-nizamilik
 Ğeyri-normal
 Ğeyri-normallıq
 Ğeyri-réal
 Ğeyri-réallıq
 Ğeyri-resmi
 Ğeyri-resmilik
 Ğeyri-sabit
 Ğeyri-sabitlik
 Ğeyri-semimi
 Ğeyri-semimilik
 Ğeyri-simmétrik
 Ğeyri-tebii
 Ğeyri-tebiilik
 Ğeyri-tengidi
 Ğeyri-üzvi
 Ğeyri-şeffaf
 Ğeyri-şeffaflıq
 Ğeyri-şüuri
 Ğeyri-şüurilik
 Gıbléyi-alem
 Ğuli-biyaban
 Xabi-ğeflet
 Xabi-cehalet
 Haleti-ruhiyye
 Heddi-bülüğ
 Xefti-dimağ
 Xetti-hereket
 Xettü-xal
 Hezmi-rabéden: hezmi-rabéden kéçirmek
 Hilali-ehmer: Hilali-ehmer cemiyeti
 Xurdu-hemir
 Servi-xuraman
 Sahibi-iman
 İngirazi-alem
 İnkisari-xatir (ğelb)

İnkisari-xeyal
 İsmi-cem
 İsmi-xas
 İsmi-e'zem
 İsmi-şeb
 İsmi-şerif
 İhzari-nifret étmek (bildirmek)
 İhzari-teessüf étmek
 İhzari-teşekkür étmek
 İzzeti-nefs
 İzzeti-şeref
 Kami-dil
 Kelmeyi-şehadet
 Kemali-ğeyretle
 Kemali-ğayda ile
 Meclisi-müessisan
 Merdü-merdane
 Meşğuli-zimme: Meşğuli-zimme olmağ
 Geleti-meşhur
 Müddeiyi-ümumi
 Müxteseri-kelam
 Müruri-eyyama
 Müruri-zamanla
 Naméyi-e'mal
 Neşvü-nüma
 Nögtéyi-nezer
 Növ'i-beşer
 Nuri-çəşmim
 Nuri-didem
 Nuri-éynim
 Övci-feza
 Övci-felek
 Ruhi-revan
 Ruyi-zemin
 Ruzi-ezel
 Ruzi-ezelden
 Ruzi-mehşer (heşr)
 Ruzü-şeb
 Rüsveyi-alem (cahan) étmek (élemek)

Rûsvayı-alem (cahan) olmağ
 Sebrü-gerar
 Seddi-Çin
 Seddi-İsgender
 Sehheti-vücut
 Semayı-şems
 Semimi-ğelbeden
 Sidği-ürekden (ürekle)
 Sidği-dilden (dille)
 Simü-zer
 Sövgi-tebii
 Şe'n(ü)-şövket
 Şayani-diğğet
 Şert(i)-şurut
 Şikestéyi-fars
 Şiri-jeyan
 Şiri-ner
 Tab(ü)-tağet
 Tab(ü)-tavan
 Taxtı-tac
 Taxtü-tac
 Tarixi-hicri
 Tarixi-miladi
 Tenbeli-Bağdad
 Tercüméyi-hal
 Terki-dünya
 Terki-dünyalığ
 Terki-edeb
 Terki-veten
 Terk-silah
 Tuği-le'net olub boğazına kéçmek
 Üsuli-cedid
 Üsuli-idare
 Vesfi-hal
 Vez'i-heml étmek
 Vidayi-heyat étmek
 Heddi-zatında
 Zendéyi-zehle: zendéyi-zehlesi gétmek
 Zerbi-dest

Zerbi-mesel

Özbek Türkçesi

Hâli-baqudrât

Qaddi-qâmât

Royi-râst

Saddi-bâst

Xatti-hârakât

Xattı-mühr (qıl–)

3.1.3.7.Üçlü Yapılar

İkilemelerin bir kısmı ikiden fazla kelimedenden oluşur. Bu tür ikilemelere üçleme de denilmektedir. Üçlemeler, aynı kelimenin üç kez tekrar edilmesiyle elde edilir. Üçlemenin amacı, anlamı iyice kuvvetlendirmektir. “Hendiadyoinin ikiden fazla öğeden oluşması yalnızca Çağataycaya özgü bir durum değildir.(Aynur Öz’e göre Özbekçede de öyledir). Kutadgu Biligde bunun örneğini görüyoruz. Örneğin adaş koldaş erdeş “a crowd of friends and comrades”. Clauson buna “double hendiadyoin” adını veriyor.”³⁹¹ Ercan Alkaya, “Kelimeler ne kadar tekrar edilirse anlatım o derece güçlenir, ifade pekiştirilir. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından özellikle Trabzon ağızında adlardan kurulmuş üçlemeler görülür. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında üçlemelerin en yaygın biçimi ise yansıma kelimelerin üç kez tekrarlanmasıyla üçlemelerin meydana getirilmesi ve anlatım güçlendirilmesidir”³⁹² diyerek ikilemelerin yanında üçlemelerin de bulunduğunu ifade etmiştir.

Aşağıda verilen örneklerde de dikkati çeken husus, üçüncü kelimenin fiil olarak karşımıza çıkmasıdır. “dingil-dingil dingildeme-” ikilemesi örneğinde dingil kelimesi iki kere tekrar edilmiş ve üçüncü tekrar da dingil kelimesinin fiil hâli kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi

Çır-çır çığırmağ

Cing-cing cingildemek

Didim-didim didmek (étmek, élemek)

Dingil-dingil dingildemek

Özbek Türkçesi

Ğımır-ğımır ğımırла–

³⁹¹ Éva Kincses Nagy (2004), *a.g.m.*

³⁹² Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

Gur-gur guruldamağ

Xor-xor xoruldamağ

İşil-işil işıldamağ

Parıl-parıl parlamamağ

Par-par parıldamağ

Cız-cız cızıldamağ

Zır-zır zırıldamağ

IV. BÖLÜM

4.1. ANLAM BAKIMINDAN İKİLEMELER

İkilemelerin oluşumunda ses ve yapı ne kadar önemliyse, ikilemeyi oluşturan kelimeler arasındaki anlam ilişkisi de o kadar önemlidir. İkilemelerde, yan yana kullanılan kelimeler anlam bakımından tek bir kelime gibi birbirine bağlıdır. İkilemeyi oluşturan bir kelimenin zaman içinde anlamı unutulsa da, yan yana kullanılan diğer kelime, o kelimenin anlamını bulmada yardımcıdır. Vecihe Hatiboğlu, Türkçede ikilemenin ortaya çıkmasındaki etkenin anlam olduğunu ifade etmiş ve şu sözleri söylemiştir: Türk düşüncesindeki durmadan gelişen anlamlara yeni kalıplar bulmak, kavramları belirtmek için, sözcükleri yan yana getirip bir tek sözcük gibi kullanma yoluna gidilmiştir. Böylece, anlamı belirtmek, pekiştirmek, güçlendirmek amacıyla yeni bir sözcük yaratır gibi, iki sözcük yan yana getirilir ve bu birlikten ortaklaşa yeni bir anlam, güçlü bir kavram elde edilir.³⁹³ İkilemeler anlamı kuvvetlendirir, pekiştirir, anlama birliktelik ve süreklilik katar. Bu bakımdan dilimize geniş imkânlar sunan ikilemelerle anlam başka anlatım biçimlerinden daha rahat, daha yalın ve açık bir şekilde anlaşılır. İkilemelerde mübalağanın da olduğunu dile getiren Hatiboğlu, “İkilemenin bir amacı da, anlamın sağladığı gücü, değeri arttırmak, abartmaktır. Buna göre ikilemede az çok mübalağa vardır, denebilir. “seve seve yapmak”, “severek yapmak” anlatımından değer bakımından çok fazla abartılmıştır. Bunun gibi “söylene söylene gitmek”, “söylenerek gitmek”ten daha mübalağalı sayılır, “koşa koşa yorulmak” anlatımı, hiçbir zaman “koşarak yorulmak” anlatımıyla bir tutulmaz. Birinci anlatımlar, ikinci anlatımlara göre, daima daha güçlü sayılırlar”³⁹⁴ ifadesini kullanmıştır. İkilemeler içinde, anlatım gücü yüksek olan ve somut kavramlar aracılığıyla ilginç imgeler yaratanların varlığından söz eden Doğan Aksan bu durumla ilgili örnekler vermiştir. “Örneğin, her ikisi, kendi başlarına bir vücut kusurunu, özrünü anlatan, kör ve topal sözcükleri belirteç olarak, bir arada kullanıldığında güçlkle yürüyen bir işi, iyi işlemeyen bir düzeni dile getirmektedir. Bu örnekte olduğu gibi, deyimleşme gösteren, ancak aynı sözcün yinelenmesiyle ekler almasıyla oluşan şunun şurası ve şunun

³⁹³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.55

³⁹⁴ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.56

şurasında ikilemeleri de anlam açısından ilginçtir. Bunlardan ilki, çok yakında bir yeri belirlerken ikincisi zaman bakımından bir kısıtlama, bir sınırlama getirerek bir olaya, bir işin gerçekleşmesine çok az bir süre kaldığını anlatmaktadır. Bu türden daha başka ikilemeler de vardır.”³⁹⁵ Bülent Özkan, ikilemelerdeki anlam özelliklerinin çeşitli olduğunu ve birçok dilde ortaklıklar gösterdiğini ifade etmiştir. “Miktarca ve derece olarak çoğaltma ile miktar ve derece olarak azaltma anlam özelliklerinin bazı dillere göre dağılımına baktığımızda aralarında İngilizce, Japonca, Çince ve Türkçenin de bulunduğu 16 dilin tamamında miktarca ve derece olarak çoğaltma anlamının tekrar yapılarıyla sağlanabildiği görülür.”³⁹⁶

İkilemeleri oluşturan kelimelerin arasındaki anlam ilişkisi, ya aynı kelimenin tekrarlanması veya anlamları birbirine eş, yakın ya da zıt olan kelimenin yan yana gelmesiyle sağlanır. Bazı durumlarda bu anlam ilişkisinin boyutları genişler ve biri olumlu diğeri olumsuz kelimeler, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan kelimeler de ikilemeleri oluşturan öğeler arasında bir anlam ilişkisi kurar. İkilemeleri oluşturan kelimeleri anlamsız olarak değerlendirmenin yanlış olduğuna dair görüşlerimizi ikilemeleri yapı bakımından incelerken tek başına kullanılmayan ikilemeler kısmında yer vermiştik. Bu tür kelimeleri anlamsız olarak saymak doğru olmaz; çünkü bu kelimelerin anlamı zaman içinde unutulmuş olabilir. Türkçenin eski dönemlerine veya çağdaş Türk lehçelerine baktığımızda bu kelimelerin tek başına kullanıldığını görebiliriz. Bu bakımdan yapı kısmında tek başına sözlükte yer almayan ikilemeleri değerlendirdiğimiz için ayrıca burada yer vermedik. Bu bölümde, ikilemeleri anlam olarak incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Bu bakımdan, çalışmamızın bu bölümünde, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında incelemeyi uygun gördük.

³⁹⁵ Doğan Aksan (2001), *a.g.e.*, s.67

³⁹⁶ Bülent Özkan (2011), *a.g.m.*

4.1.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler³⁹⁷

Bu tür ikilemeler sözlükte ayrı ayrı kullanılan ve aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. Başka bir deyişle bu ikilemelerin her iki ögesi de aynı kelimedir. İkilemenin başlıca işlevi anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmektir. Bu anlamı “çok, fazla, oldukça, gayet, son derece, tamamen, hayli, sınırsız” gibi miktar zarfları ile sağlamak mümkündür; ancak ikilemelerin anlamda sağladığı güç pekiştirme bakımından daha üstündür. Örneğin Özbek Türkçesinde renk renk, çeşit çeşit anlamında kullanılan älvân-älvân ikilemesinin anlamda sağladığı gücü cüdä (pek, çok) älvân tamlaması vermez. İkilemelerle sağlanan kavramlar çok, ve bezeri, filan kelimesi ile aynı etkiyi yaratmaz. Vecihe Hatiboğlu, kelimenin tekrar edilmesiyle anlamın da tekrar ettiğini, kavramın değerinin genişlediğini ve arttığını ifade etmiştir. İkilemelerin anlamda gösterdiği kuvveti, kullanılabilecek bir tek sözcükle kolay kolay sağlanamadığını belirten Hatiboğlu, “Bu bakımdan, dikkat edilecek olursa, çok kullanılan atasözlerinde, deyimlerde, eski ve yeniçağ ozanlarının ünlü dizelerinin çoğunda, anlam gücü ve ses güzelliğini sağlayan sır, çok defa ikilemedir. İkileme tek sözcüklerin anlam sınırlarını zorlayarak, anlatıma esneklik verir”³⁹⁸ demiştir. Miktar sıfatları başlığı altında konuya eğilen Mehmet Ali Ağakay, “İsimlerle yapılan ve sıfat değerinde olan ikizlemelere gelince bunlar kullanılan isimlerin anlam niteliğine göre değişir. Avuç gibi, kazan gibi, araba gibi, doldurulabilen şeylerin ikizlemeleri miktarda aşırılık anlatır: Avuç avuç paralar; kazan kazan yemekler; araba araba kömürler gibi ki “birçok avuç dolduracak kadar para”, “birçok kazan dolusu yemek” ve “birçok arabalarla taşınan kömür” demektir”³⁹⁹ ifadesini kullanmıştır. Aynur Öz de, “İkilemeler arasında en geniş semantik bağ, aynı anlamdaki kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşturulur”⁴⁰⁰ ifadesini kullanmıştır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde örneğine rastladığımız bu tür ikilemelerde, bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde çok çeşitli, elvan elvan anlamında aynı kelimenin tekrarıyla kurulan “aluvan-aluvan” ikilemesi ile Özbek

³⁹⁷ Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri incelerken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelere yer vermiştik. Burada ise aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin anlamı nasıl etkilediğini ele almak için tekrar yer vermeyi uygun gördük.

³⁹⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.56

³⁹⁹ Mehmet Ali Ağakay (1953b), *a.g.m.*

⁴⁰⁰ Aynur Öz (1997), *a.g.m.*

Türkçesinde de renk renk, çeşit çeşit anlamında “älvän-älvän” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde yavaş yavaş, aheste aheste anlamında kullanılan “äste-äste” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul manasında kullanılan “aheste-aheste” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yavaş yavaş anlamında kullanılan “ästä-ästä” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde gitgide, gittikçe, zamanla anlamında kullanılan “bara-bara” ikilemesi ile gitgide, giderek, gittikçe anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “bärä-bärä” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde yavaş yavaş, azar azar, tedrici olarak; çok az bir şekilde; nadiren, zaman zaman anlamında kullanılan “az-az” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde azar azar, az az manasında kullanılan “äz-äz” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde birbirine benzemeyen, tamamen farklı, çeşitli//ayrı ayrı anlamında kullanılan “başğa-başğa” ikilemesi ile başka başka anlamında Özbek Türkçesinde yer alan “bâşqa-bâşqa” ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde sıra sıra, dizi dizi, katar katar anlamında kullanılan “qatar-qatar” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “qatâr-qatâr” ikilemesi; Kazak Türkçesinde kap kap, çuval çuval manasında kullanılan “qap-qap” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde de kullanılan “qâp-qâp” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar anlamında kullanılan “tez-tez” ikilemesi ile fasılasız, aralarından çok zaman geçmeden olan; her zaman, devamlı, daimi; süratli, süratle anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “téz-téz” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde üzerinde gül, çiçek resimleri olan; çiçekli manasındaki gül-gül ikilemesi ile Özbek Türkçesinde rengârenk anlamında kullanılan gül-gül ikilemesinde mana tam olarak aynı olmasa da benzerlik göstermektedir.

Kazak Türkçesi

Avıq-avıq

Aluvan-aluvan

Aşıq-şasıq

Äzer-äzer

Älsin-älsin

Äreñ-äreñ

Äste-äste

Bara-bara

Basa-basa

Bastı-bastı

Azerbaycan Türkçesi

Acı-acı

Acıglı-acıglı

Adağ-adağ

Ağır-ağır

Ağız-ağız

Aheste-aheste

Axmağ-axmağ

Alay-alay

Alıg-alıg

Alt-alt

Özbek Türkçesi

Älâhidä-älâhidä

Äläm-äläm

Älvän-älvän

Ästä-ästä

Äz-äz(dän)

Bärä-bärä

Bärip-bärip

Bâşqa-bâşqa

Bât-bât

Bây-bây

Boda-boda	Üst-üst	Bir-bir
Borşa-borşa	Altı-altı	Bittä-bittä
Buvma-buvma	Ancağ-ancağ	Boğın-boğın
Buriş-buriş	Aram-aram	Cağ-cağ
Göy-göy	Arxa-arxa	Cähân-cähân
Guv-guv	Arsız-arsız	Cängir-cüngür
Gül-gül: gül-gül jaynav	Artıg-artıg	Caraq-caraq
Day-day: day-day boluv	Asım-asım: asım-asım	Cimir-cimir
Dala-dala	olmağ	Civir-civir
Damıl-damıl	Asta-asta	Çağ-çağ
Dara-dara	Aşığ-aşığ	Çalp-çalp
Deste-deste	Aşuna-aşuna keçdi ocağ	Çöp-çöp
Doda-doda	başına	Çertip-çertip
Duv-duv	At-at	Çil-çil: çil-çil
Dümp-dümp	Atım-atım	bolmaq
Dürkin-dürkin	Avara-avara	Çirs-çirs
Dürs-dürs	Ayağ-ayağ	Çitir-çitir yan-
Eleñ-eleñ	Ayrı-ayrı	Dağ-dağ
Emis-emis	Az-az	Dănâ-dănâ
Entige-entige	Baca-baca	Däryâ-däryâ
Jağ-jağ	Bar-bar: bar-bar bağırmaq	Dıñ-dıñ
Jal-jal	Bah-bah	Dikân-dikân
Jalaq-jalaq	Bala-bala	Dir-dir titre-
Jalğav- jalğav	Balaca-balaca	Duq-duq
Jalmañ-jalmañ	Barmağ-barmağ	Duv-duv
Jaltaq-jaltaq	Başğa-başğa	Dünyâ-dünyâ
Jamav-jamav	Bat-bat	Düp-düp
Jarq-jarq: jarq-jarq etöv	Bayğın-bayğın	Eläs-eläs
Jar-jar	Beh-beh	Es-es: es-es bilmâq
Jäşik-jäşik	Béle-béle	Gärd-gärd qıl-
Jeke-jeke	Bend-bend	Gär-gär kekir-
Jiyi-jiyi	Berk-berk	Güldür-güldür
Jolaq-jolaq	Béş-béş	Gül-gül
Jol-jol	Bic-bic	Güm-güm
Josa-josa	Bica-bica	Güp-güp
Jota-jota	Bile-bile	Güräs-güräs
Julqıp-julqıp	Bir-bir	Gürs-gürs
Julma-julma	Birce-birce	Ğarq-ğarq terlä-

Julım-julım	Birem-birem	Ğımır-ğımır
Jılda-jılda	Birer-birer	ğımır-la-
Jırım-jırım	Biz-biz	Ğır-ğır
İyzeñ-iyzeñ	Boş-boş	Ğıvır-ğıvır
İzeyey-izeyey	Boylana-boylana	Ğuc-ğuc
İyzepe-izepe	Bölük-bölük	Ğuddä-ğuddä
İymek-iyemek	Bölüm-bölüm	Halqa-halqa
İyrek-iyrek	Böyük-böyük	Hüngir-hüngir
İyir-iyir	Bucağ-bucağ: bucağ-bucağ	(yığla-)
Käñgir-küñgir	gezmek	Käm-käm
Kezek-kezek	Buğum-buğum	Käppä-käppä
Kele-kele	Buruğ-buruğ	Käzâ-käzâ
Kelip-kelip	Burum-burum	Kelib-kelib
Kesek-kesek	Bütün-bütün	Kirt-kirt
Kös-kös	Cadar-cadar	Köz-köz (qıl-)
Küldir-küldir	Can-can demek	Kül-kül
Kümp-kümp	Ceh-ceh	Lâv-lâv
Kürs-kürs	Cerge-cerge	Lâv-lâv (yân-)
Küñgir-küñgir	Cığ-cığ	Lıq-lıq (yut-)
Künde-künde	Cıldır-cıldır	Lim-lim (lıq tölä)
Kütir-kütir	Cırığ-cırığ	Londä-londä
Kir-kir	Cırım-cırım	Luq-luq
Kirt-kirt	Cırığ-cırığ	Miş-miş
Kirş-kirş	Cızığ-cızığ	Miyâv-miyâv
Qabat-qabat	Cib-cib	Moh-moh
Qaz-qaz	Cik-cik	Oqtin-oqtin
Qadav-qadav	Cild-cild	Oşâ-oşâ
Qazan-qazan	Cilik-cilik: cilik-cilik	Pağa-pağa
Qayta-qayta	élemek	Pärçä-pärçä
Qalş-qalş	Cing-cing cingildemek	Patr-patr
Qap-qap	Cingim-cingim olmağ	Qadim-qadim
Qaspaq-qaspaq	Cinli-cinli	Qalt-qalt (titrä-)
Qatar-qatar	Ciring-ciring	Qâp-qâp
Qat-qat	Civ-civ	Qatâr-qatâr
Qatpar-qatpar	Cur-cur	Qat-qat
Qora-qora	Cüre-cüre	Qaträ-qaträ
Qos-qos	Cüt-cüt	Qavat-qavat
Quşaq-quşaq	Çağ-çağ	Qaytä-qaytä

	Qiyda-qiyda	Çaşğın-çaşğın	Qıqır-qıqır (kül–)
	Qiyli-qiyli	Çekine-çekine	Qoşa-qoşa
	Qiyt-qiyt	Çep-çep	Qulâç-qulâç
	Qodañ-qodañ	Çır-çır: çır-çır çığırmağ	Qumâq-qumâq
	Qodırañ-qodırañ	Çil-çil	Qur-qur
	Qojalaq-qojalaq	Çilik-çilik	Sekin-sekin
	Qoyqañ-qoyqañ	Çin-çin	Sirä-sirä
	Qoyt-qoyt	Çox-çox	Şäppä-şäppä
	Qotan-qotan	Çumur-çumur	Şaqır-şaqır
	Qotır-qotır	Çuval-çuval	Şärt-şärt
	Quvis-quvis	Dadlı-dadlı	Şip-şip
	Quj-quj	Dağ-dağ	Şivir-şivir
	Quj-quj: quj-quj qaynav	Dağım-dağım	Täkä-täkä
	Qulaş-qulaş	Dalay-dalay	Tälä-tälä
	Quraq-quraq	Dalğa-dalğa	Tâlim-tâlim
	Qurav-qurav	Dalğın-dalğın	Tap-tap
	Qur-qur	Dalı-dalı	Täräm-täräm
	Quruv-quruv	Dama-dama	Târs-târs yâril–
	Qıza-qıza	Damar-damar	Târt-târt
	Qırt-qırt	Damcı-damcı	Tez-tez
	Qırş-qırş	Damcıl-damcıl	Tez-tez
	Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır	Dam-dam	Tilkä-tilkä
etüv		Damla-damla	Tirs-tirs
	Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv	Dama-dama	Turıb-turıb
	May-may	Darağ-darağ	Ulâq-ulâq
	Mañ-mañ: mañ-mañ	Dar-dar	Vaqır-vaqır
basuv		Dava-dava	Vaqt-vaqt
	Mezgil-mezgil	Değige-değige	Vaq-vaq
	Moja-moja	Den-den	Väraq-väraq
	Moh-moh	Dene-dene	Vây-vây
	Mij-mij	Dengil-dengil	Vicir-vicir
	Mılja-mılja	Derdli-derdli	Vic-vic
	Mıñq-mıñq: mıñq-mıñq	Derin-derin	Viz-viz
etüv		Derme-derme	Xâl-xâl
	Mırs-mırs: mırs-mırs	Derz-derz	Xor-xor (içme–)
külöv		Dest-dest	Xur-xur
	Naq-naq	Deste-deste	Yält-yält (qıl–)
	Oy-oy	Déşik-déşik	Yäl-yäl

Oqtın-oqtın	Dıǵ-dıǵ	Yâr-yâr
Oqşav-oqşav	Dız-dız	Yol-yol
Oram-oram	Didik-didik	Yum-yum: yum-
Öktim-öktim	Didim-didim	yum yıǵlâmâq
Örkeş-örkeş	Dik-dik	Yügür-yügür
Örim-örim	Dil-dil ötmek	
Pay-pay	Dilik-dilik	
Para-para	Dilim-dilim	
Parşa-parşa	Dingil-dingil	
Patır-patır	Diri-diri	
Pora-pora	Dişdek-dişdek	
Puşayt-puşayt	Diş-diş	
Pır-pır	Dişek-dişek	
Pıs-pıs: pıs-pıs etüv	Dişlek-dişlek	
Pış-pış	Diyar-diyar	
Saǵal-saǵal	Dizin-dizin	
Saq-saq: saq-saq külüv	Doǵram-doǵram	
Sala-sala	Dolam-dolam	
Saltaq-saltaq	Dolama-dolama	
Sar-sar	Dolaş-dolaş: dolaş-dolaş	
Satal-satal	olmaǵ	
Sıldır-sıldır	Dolu-dolu	
Sıq-sıq: sıq-sıq külüv	Döne-döne	
Sır-sır: sır-sır etüv	Dörd-dörd	
Tay-tay	Döye-döye	
Talay-talay	Döyüşe-döyüşe	
Tav-tav	Döyüş-söyüş	
Täy-täy	Dum-dum: dum-dum güllesi	
Tez-tez	Durub-durub	
Teñ-teñ	Dura-dura	
Toz-toz	Duruxa-duruxa	
Tom-tom	Dü-dü-dü	
Top-top	Dürlü-dürlü	
Tüte-tüte	Düyün-düyün	
Tıq-tıq	Ebes-ebes	
Tırbañ-tırbañ: tırbañ-	Efil-efil	
tırbañ etüv	Éhmal-éhmal	
Tırq-tırq	Ekec-ekec	

Tırs-tırs	Er-er
Tipä-tipä	Erinmez-erinmez
Tilim-tilim	Esim-esim
Uvıs-uvıs	Eksik-eskik
Üzdik-üzdik	Éşim-éşim
Üyir-üyir	Éşme-éşme
Üstin-üstin	Köynek-köynek et tökmek
Xa-xa	Etek-etek
Şalbar-şalbar	Évcik-évcik
Şalp-şalp	Evez-evez
Şar-şar: şar-şar etüv	Eyri-eyri: eyri-eyri baxmağ
Şäv-şäv	Ezik-ezik
Şep-şep	Ezim-ezim
Şoqpıt-şoqpıt	Fağır-fağır
Şoq-şoq	Ĝabar-Ĝabar
Şök-şök	Ĝaça-Ĝaça
Şuv-şuv	Ĝah-Ĝah
Şıldır-şıldır	Gah-gah
Şıtır-şıtır	Gahı-gahı
Irğañ-ırğañ	Ĝalağ-Ĝalağ
Irjıñ-ırjıñ	Ĝan-Ĝan demek
Irs-irs	Ĝanlı-Ĝanlı
	Ĝana-Ĝana
	Ĝayım-Ĝayım
	Ĝapı-Ĝapı gezmek
	(dolaşmağ, düşmek)
	Ĝar-Ĝar
	Ĝarış-Ĝarış
	Ĝart-Ĝart
	Ĝat-Ĝat
	Ĝatar-Ĝatar
	Ĝatım-Ĝatım Ĝatlamağ
	Ĝaynar-Ĝaynar
	Ĝaz-Ĝaz
	Ĝazığ-Ĝazığ
	Ĝedem-Ĝedem
	Ĝeh-Ĝeh
	Gel-gel

Gelincik-gelincik
 Gelin-gelin
 Ğelpe-ğelpe
 Ğemgin-ğemgin
 Ğemli-ğemli
 Ğeniş-ğeniş
 Ğepik-ğepik
 Ğerib-ğerib
 Ğetre-ğetre
 Ğéyzli-ğéyzli
 Geze-geze
 Ğıd-ğıd
 Ğıĝ-ğıĝ
 Ğıj-ğıj
 Ğırçın-ğırçın
 Ğırç-ğırç
 Ğır-ğır
 Ğırığ-ğırığ
 Ğırış-ğırış
 Ğıs-ğıs
 Ğıy-ğıy
 Gic-gic
 Gildir-gildir
 Gile-gile
 Giléylene-giléylene
 Girdim-girdim
 Ğisim-ğisim
 Ğiyme-ğiyme
 Gizli-gizli
 Gizlin-gizlin
 Gizlince-gizlince
 Ğodu-ğodu
 Ğolac-ğolac
 Ğorxa-ğorxa
 Ğoşa-ğoşa
 Göl-göl
 Göre-göre
 Görmemiş-görmemiş

Gözel-gözel
 Göz-göz
 Gözleye-gözleye
 Ğucağ-ğucağ
 Ğum-ğum
 Gum-gum
 Gumur-gumur
 Gup-gup
 Gur-gur
 Ğurdu-ğurdu
 Ğur-ğur
 Ğurt-ğurt
 Ğurtum-ğurtum
 Ğuru-ğuru
 Ğuş-ğuş: ğuş-ğuş olmağ
 Gül-gül
 Xala-xala
 Halğa-halğa
 Xal-xal
 Xam-xam
 Haman-haman
 Xana-xana
 Hay-hay
 Hele-hele
 Helem-helem
 Herf-herf
 Herze-herze
 Xeste-xeste
 Hezin-hezin
 Xımır-xımır
 Xınc-xınc
 Xıncım-xıncım
 Xırdaca-xırdaca
 Xırda-xırda
 Xırdım-xırdım
 Xır-xır
 Xırıp-xırıp
 Xırt-xırt

X1s-x1s
 X1sın-x1sın
 X1ş-x1ş
 Ho-ho
 Hoppana-hoppana
 Xor-xor
 Xoşam-xoşam
 Hoydu-hoyduya götürmek
 Xumar-xumar
 Xuraman-xuraman
 Hüd-hüd
 Ğırla-ğırla ğalmağ
 İçin-için
 İflim-iflim
 İki-iki
 İkişer-ikişer
 İlim-ilim: ilim-ilim itirmek
 İnce-ince
 İndi-indi
 İndice-indice
 İnga-ınga
 İnir-inir: inir-inir inlemek
 İrişe-irişe
 İsitmeli-isitmeli
 İsti-isti
 İşıl-işıl
 İti-iti
 İyirmi-iyirmi
 Karvan-karvan
 Kéçdi-kéçdi
 Kéfli-kéfli
 Kelme-kelme
 Kem-kem
 Kemser-kemser
 Kend-kend
 Kesik-kesik
 Kesile-kesile
 Kesme-kesme

Kinli-kinli
Kiriş-kiriş
Kise-kise
Kiş-kiş
Kiş-kiş
Kom-kom
Koma-koma
Korun-korun
Kos-kos
Kosa-kosa
Köntöy-köntöy
Könülsüz-könülsüz
Köz-köz olmağ
Kut-kut
Küçe-küçe
Küskün-küskün
Lağ-lağ
Lax-lax
Lapar-lapar
Lap-lap
Las-las
Lay-lay
Leçek-leçek
Lehleye-lehleye
Leke-leke
Lengerlene-lengerlene
Lepe-lepe
Lomba-lomba
Lovğa-lovğa
Lö-lö
Lüle-lüle
Lüm-lüm
Matdım-matdım
Mat-mat
Mazı-mazı
Meğrur-meğrur
Mehzun-mehzun
Melul-melul

Me'nalı-me'nalı
 Me'nasız-me'nasız
 Menem-menem:menem-
 menem demek
 Men-men:men-men demek
 Menzil-menzil
 Mere-mere
 Mertebe-mertebe
 Me'sum-me'sum
 Mete-mete
 Mezlum-mezlum
 Mır-mır
 Mırt-mırt
 Mışıl-mışıl
 Mini-mini
 Miskin-miskin
 Miyov-miyov
 Möhkem-möhkem
 Muncuğ-muncuğ
 Müfte-müfte
 Narın-narın
 Nazenin-nazenin
 Néçe-néçe
 Növ-növ
 Odlu-odlu
 Öğrun-oğrun
 Olmaya-olmaya
 On-on
 Ovuc-ovuc
 Öfkeli-öfkeli
 Öhö-öhö
 Öle-öle
 Ötkem-ötkem
 Ötür-ötür
 Para-para
 Parça-parça
 Parıl-parıl:parıl-parıl
 parlamag

Par-par
 Pence-pence
 Perde-perde
 Peren-peren
 Pert-pert
 Pıç-pıç
 Pırçım-pırçım
 Pille-pille
 Pis-pis
 Piş-piş
 Puçur-puçur
 Pul-pul
 Püfleye-püfleye:püfleye-
 püfleye saxlamağ
 Reng-reng
 Rişte-rişte
 Rize-rize
 Sabah-sabah
 Saçağ-saçağ
 Sakit-sakit
 Salxım-salxım
 Sallana-sallana
 Sarsağ-sarsağ
 Seçme-seçme
 Sefêh-sefêh
 Seher-seher
 Séve-séve
 Sévine-sévine
 Six-six
 Sındıra-sındıra oynamağ
 Sınığ-sınığ
 Soyuğ-soyuğ
 Söylene-söylene
 Suyu üfüre-üfüre içen
 Şad-şad
 Şağ-şağ
 Şax-şax: şax-şax baxmağ
 Şana-şana

Şane-şane
 Şan-şan
 Şapır-şapır
 Şap-şap
 Şarağ-şarağ
 Şarıl-şarıl
 Şart-şart
 Şele-şele
 Şelte-şelte
 Şen-şen
 Şéytan-şéytan
 Şırıl-şırıl
 Şır-şır
 Şırım-şırım
 Şilte-şilte
 Şirin-şirin
 Şit-şit
 Şübheli-şübheli
 Tağ-tağ
 Tap-tap
 Tarağ-tarağ
 Tay-tay
 Tekrar-tekrar
 Tek-tek
 Telese-telese
 Tenbel-tenbel
 Téz-téz
 Tıg-tıg
 Tın-tın
 Tıp-tıp
 Tike-tike
 Tir-tir
 Top-top
 Udum-udum
 Utanmaz-utanmaz
 Uy-uy
 Uzağ-uzag
 Uzun-uzun

Üç-üç
 Üçem-üçem
 Üreyi cız-cız cızıldamağ
 Üreyi parça-parça olmağ
 Üreyi şan-şan olmağ
 Üreyi tél-tél olmağ
 Üreyi tir-tir esmek
 Üstünde zağ-zağ esmek
 Üyve-üyve
 Vara-vara
 Vereğ-vereg
 Véyl-véyl
 Vıg-vıg
 Vıg-vıg
 Vız-vız
 Vic-vic
 Yağlı-yağlı
 Yaxşı-yaxşı
 Yalağ-yalağ
 Yaltağ-yaltağ
 Yalvar-yaxar
 Yamağ-yamağ
 Yaman-yaman
 Yam-yam
 Yanar-yanar
 Yanıg-yanıg
 Yanıglı-yanıglı
 Yana-yana
 Yan-yan: yan-yan baxmağ
 Yaram-yaram
 Yarıg-yarıg
 Yarım-yarım
 Yarı-yarı
 Yastı-yastı
 Yavan-yavan
 Yavaş-yavaş
 Yava-yava
 Yazıg-yazıg

Yéddi-yéddi
 Yéke-yéke
 Yékexana-yékexana
 Yénice-yénice
 Yéni-yéni
 Yérsiz-yérsiz
 Yér-yér
 Yıǵın-yıǵın
 Yıxıla-yıxıla
 Yırǵalana-yırǵalana
 Yol-yol
 Yorǵun-yorǵun
 Yuxulu-yuxulu
 Yumşaq-yumşaq
 Yüz-yüz
 Zaǵ-zazǵ: zaǵ-zazǵ esmek

(titremek)

Zarıldaya-zarıldaya
 Zarı-zarı: zarı-zarı aǵlamaǵ
 Zar-zar: zar-zar aǵlamaǵ

(zarıldamaǵ)

Zavallı-zavallı
 Zelil-zelil
 Zem-zem
 Zenbil-zenbil
 Zerre-zerre
 Zevzek-zevzek
 Zıǵǵana-zıǵǵana
 Zıǵǵına-zıǵǵına
 Zıng-zıng
 Zır-zır
 Zolaǵ-zolaǵ
 Zol-zol
 Zülüm-zülüm

4.1.2. Eş Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Eş anlamlılık kavramı eskiden beri çok tartışılan bir konudur. Bazı araştırmacılar aynı dil içinde eş anlamlı kelimelerin olmayacağını söylerken, bazıları da eş anlamlılık kavramının varlığından yana bir tutum sergiler. Doğan Aksan, eşanlamlılık terimi için “Bu kavram öteden beri, pek yerinde sayılmayacak bir terimle anlatılmıştır; çünkü hiçbir dilde, birbirinin tam aynı, eşi anlama gelen birden fazla yerli sözcüğün bulunmadığı, bütün bilginlerce benimsenen bir gerçektir. Bugün Türkçedeki göndermek ve yollamak ya da bezmek, bıkmak, usanmak örneklerinde olduğu gibi, tam aynı anlamda olduğu varsayılabilecek öğeler de aslında ayrı köklerden gelen, değişik gelişmeler sonucunda anlamca birbirine yaklaşmış sözcüklerdir”⁴⁰¹ ifadesini kullanmıştır. Vecihe Hatiboğlu, ikilemeleri anlam bakımından değerlendirirken aynı anlamlı sözcüklerden kurulan ikileme başlığı altında “Bu tür ikilemelerde, sözcükler görünürde aynı anlamlı sayılırlarsa da, her yerde birbirlerinin yerine kullanılmadıkları için, gerçekte aynı anlamlı değildirler. Gerçekten anlamı aynı olan sözcüklerden kurulan ikilemelere en iyi örnek, aynı sözcüğün tekrarıyla kullanılan ikilemelerdir”⁴⁰² ifadesini kullanmıştır. Hatiboğlu, kitabında aynı anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemelere yer verse de gerçekte eş anlamlı olmadığını altını çizmiştir. Mehmet Dursun Erdem, eş anlamlı ikilemelere tartışmalı bir mesele olarak bakar ve bu kelimelerin dilbilimsel olarak eş anlamlı olmasına imkân vermez. “Eş anlamlı olarak adlandırılan ikilemeler yakın anlamlı kelimelerden veya anlam çerçevesi olarak birbirine yakın kelimelerden meydana gelmektedir ki, bu durum bazen yanıltıcı olabilmektedir. Birinci kelimenin yan anlamlarından biriyle ikileme kurduğu ikinci kelimenin temel veya yan anlamlarından birisi aynı kavramı ifade eder. Bu durumda da eş anlamlı ikilemelerin meydana geldiğini görmekteyiz.”⁴⁰³ Saadet Çağatay ise, anlam bakımından ikilemeleri iki sinonimden mürekkep olan Hend-n’ler, birbirine yakın anlamda olan kelimelerden teşekkül eden Hend-n’ler anlam itibarıyla birbirini tamamlayan ya da birbirine zıt olan (antonym) kelimelerden yapılan Hen-d’ler olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. İki sinonimden mürekkep olan Hend-n’ler kısmında eş anlamlı

⁴⁰¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:439, Ankara, 2003, 3.Cilt, s.190

⁴⁰² Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.58

⁴⁰³ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

ikilemelere yer vermiştir: Sinonimlerin yerlerini değiştirerek başka kelimelerle Hend-n yapması, birçok anlaşılmasız mefhumları anlamaya imkân veriyor, çünkü Hend-n'lerin göze çarpan bir ciheti de onları teşkil eden kelimelerin müstakil kalarak muhtelif yerlerde ayrı ayrı, bol bol bulunmasıdır.⁴⁰⁴ Mehmet Kara, Hakas Türkçesinde ikilemeleri incelerken eş anlamlı ve yakın anlamlı ikilemeleri ayrı ayrı ele almış ve “Eş anlamlarla yapılan ikilemelerin temel amacı, düşünceyi kuvvetlendirmek ve pekiştirmek; yakın anlamlarla yapılanların ise düşüncenin kavram çerçevesini genişletmek içindir. Hakas Türkçesindeki en işlek ikilemedir”⁴⁰⁵ şeklinde işlevlerine değinmiştir. İsmail Ulutaş da, ikilemelerin ortaya çıkmasında alıntı kelimelerin etkisinden ve bu ikilemelerin unsurlarına bakıldığında bunların eş anlamlı sözler olduğundan bahsetmiştir. Ulutaş, “Alıntı söz ve yanında bu sözün alıcı dildeki karşılığı uzun süre yan yana kullanılmış bu da ikilemenin doğmasına yol açmış olmalıdır. Eski Türkçe ve Eski Uygurca metinlerde Türkçe bir söz ve yanında bu sözün Çince ya da Sanskritçe eş anlamlısı ile oluşturulmuş ikilemelere rastlanır”⁴⁰⁶ diyerek eş anlamlılığı alıntı kelimelerin içinde göstermiştir.

Taradığımız kelimelerde sayısı oldukça fazla olan yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde, bazı ikilemelerin yakın anlamlılıktan öte eş anlamlı olması bizi eş ve yakın anlamlı ikilemeleri ayrı ayrı değerlendirmeye sevketti. Her üç lehçede de karşımıza çıkan eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde sağ salim anlamında kullanılan “aman-esen” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde sağ salim, sağlam anlamındaki “âmân-esân” ikilemesi aynıdır. İkilemelerin en belirgin özelliklerinden biri de sıra kalıplaşmasıdır. İkilemelerde kelimelerin yan yana gelmesi belli kurallara göre öncelik-sonralık ilişkisine göre oluşmaktadır, bu bakımdan ikilemelerin yeri değiştirilmez. Ancak burada istisnai bir durum söz konusudur. Hem Kazak hem de Özbek Türkçesinde bu ikilemelerin “esen-aman” ve “esân-âmân” şeklinde sırası değişmiştir. Kazak Türkçesinde “mal-mülük”, Özbek Türkçesinde “mâl-mülk”, Azerbaycan Türkçesinde ise “mal-mülk” ikilemesi aynı anlamda kullanılmış, eş anlamlı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde inanmama, şüphecilik anlamında kullanılan “şekk-şübhe” ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “şäk-şübhä” ikilemesi

⁴⁰⁴ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

⁴⁰⁵ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁴⁰⁶ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

aynıdır. Kazak Türkçesinde bereket, nimet, bolluk anlamında kullanılan “qut-bereke” ikilemesi Özbek Türkçesinde zenginlik anlamında kullanılan “qut-bārāke” aynıdır. Kazak Türkçesinde sağ salim, esen anlamında kullanılan “sav-sälemet” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan anlamında “sağ-salamat” ikilemesi, Özbek Türkçesinde sağ salim anlamında “sihāt-sälāmāt” ikilemesi eş anlamlı kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Burada Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde ilk kelime için sağ/sav kelimesi tercih edilirken, Özbek Türkçesinde sihāt kelimesi tercih edilmiştir. Kazak Türkçesinde son seste -ğ>-v değişimi vardır. Bu değişimi Karaağaç şöyle ifade etmiştir: Son ses durumunda ötümlü arka damak patlayıcısının dudak yarı-ünlüsüne dönüşmesi, Kıpçak dillerinde düzenli bir değişimdir.⁴⁰⁷ Bunların dışında Arapça aynı kökten türeyen kelimenin yan yana kullanıldığı örnekler de vardır. Bu tür ikilemeleri de eş anlamlı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Azerbaycan Türkçesinde durum, vaziyet, hal anlamında kullanılan “hal-ehval” ikilemesi, Özbek Türkçesinde sağlık durumu anlamında daha özel manada kullanılan “hāl-āhvāl” ikilemesi ve ahval, vaziyet, durum, yaşayışanlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “xal-axuval” ikilemesi aynıdır. İkinci kelime Arapça hal kelimesinin ef’âl vezninde oluşması ile yan yana kullanılmıştır. Buna benzer Azerbaycan Türkçesinde toplumun aşağı, yoksul tabakası, fakir fukara anlamında kullanılan “fağır-füğera” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan “faqir-fuqarâ” ikilemesi Arapça aynı kökten kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmuştur.

Kazak Türkçesi

Abıroy-ataq

Alay-bulay

Alım-salıq

Amandıq-savlıq

Aman-esen

Ar-ujdan

Ar-uyat

Aşuv-ıza

Azerbaycan Türkçesi

Ac-yalavac

Açığ-aşkar

Adlı-sanlı

Ad-san

Adsız-sansız

Ah-aman

Ah-efğan(Ahü efğan)

Ah-feğan(Ahü feğan)

Özbek Türkçesi

Ağdār-töntār

Āmān-esān

Āşna-āğayni

Āşnā-āğaynigärçilik

Cāhd-cādāl

Çälā-yärım

Cāñ-cādāl

El-ulus

⁴⁰⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.200

Ädet-ğurıp	Ah-nale(Ahü nale)	El-xalq (elu xalq)
Ädet-salt	Ax-uf	Ertä-indin
Ädet-dağdı	Ax-vay	Esân-âmân
Äzil-qaljnıñ	Ah-vay(Ahü vay)	Faqır-fuqarâ
Äzil-sıqaaq	Ah-vayçı	Gäp-söz
Äne-mine	Ağılı-başlı	Hâl-âhvâl
Ävre-sarsañ	Al-ğırmızı	Hârib-çarçab
Bağım-kütim	Aman-zaman	Hârib-tâlib
Baylap-mata-	Arzu-kam	Hüzür-hälâvât
Baq-dävlet	Aşna-dost	Kulf-kälit
Baqısı-tävip	Avara-sergerdan düşmak	Mâl-mülk
Baq-talay	Ayığ-sayığ	Qollâb-quvvätlä-
Baqşa-bav	Bac-xerac	Qurâl-âslähä
Bälen-tügen	Bend-bere	Qut-bäräke
Böle-jar-	Bezek-düzek	Rähm-şafqat
Böle-jara	Bezenip-düzenmek	Säbât-mätânet
Buzav-torpak	Cemi-cümletanı	Säbr-qanâät
Dabır-dübir	Ceng-cidal	Säbr-tâqat
Dav-janjal	Cövr-cefa	Şäk-şübhä
Däнди-daqıl	Çala-çölek	Şekk-şübhe
Däp-däl	Çala-çuxur	Sänsiz-sänâqsız
Dos-jar	Çala-çuxurluğ	Şärt-şarâit
Duvman-savıq	Çal-boz	Şävqın-surân
El-jurt	Çirk-pas(ağ)	Sâyä-sälqın
Elsiz-jurtsız	Çirkli-paslı	Sihät-sälâmät
Enşi-üles	Dad-aman	Sihät-sälâmätlik
Erke-totay	Dad-feğan	Sir-äsrâr
Er-turman	Dad-feryad	Tälâş-târtiş
Esen-aman	Yan-yöresini dalamağ	Tän-cân (tänu cân)
Esen-sav	Dal-dalı	Üzil-kesil
Esep-qıysap	Dava-dalaş	Xavf-xatâr
Jadap-jüde-	Dava-derman	Yärâğ-âslähä
Jay-küy	Dava-döyüş	Yâr-âğayni
Jaqm-juvıq	Dava-ğalmağal	Yâr-birârdâr
Jalap-jalma-	Dava-me'reke	Yâr-cora
Jalğız-jalqı	Davasız-dalaşsız	
Jarım-jartı	Davasız-dermansız	
Jasav-jabdıq	Deli-divane	

Jasırp-jap–	Delik-déşik
Jebep-demep	Delik-déşikli
Jegjat-jurağat	Derman-dava
Jeke-dara	Derman-davacat
Jemis-jiydek	Déyib-danışma
Jiyğan-tergen	Déyib-danışmağ
Jiynap-ter–	Dilli-dilaver
Jiyılıp-teril–	Dilli-dilaverlik
Jiyıp-terip	Doğru-dürüst
Joq-jitik	Dost-aşna
Jora-joralğı	Dost-aşnalıg
Jön-josıq	Dünya-alem
Jüdep-jadap	Düz-doğru
Jılap-eñire–	Ecaib-ğeraib
Jılap-sıqta–	Edeb-erkan
Jılatıp-eñiretip	Edeb-erkanlı
Jıra-jılğa	Edebli-erkanlı
Jır-dastan	Edl-edalet
Jiger-küş	Eger-esgik
Jiger-qayrat	Eger-esgiklik
Zar-muñ	Ehd-péyman
Zäbir-japa	Elbir-dilbir
Zeyin-zerde	Emin-amanlıg
Zerde-zeyin	Emin-arxayın
Zorlap-zombılap	Emir-ümera
Zorlıq-zombılıq	Eser-elamet
Zil-zapıran	Esir-yésir
İyba-ädep	Etir-enber
İyilip-bügil–	Ezab-eziyyet
Kedir-budur	Ezab-eziyyetli
Kedir-budırılı	Ezab-işgence
Key-keyde	Ezablı-işgenceli
Kekep-muqa–	Eza-cefa
Kerilip-sozıl–	Eziz-girami
Keskin-kelbet	Fağır-füğera
Kesip-jarıp	Ferli-başlı
Küydrip-jandır–	Fitne-fesad
Küy-jay	Gah-gahı

Küylı-jaylı	Ėedd-Ėamet
Küyip-jan–	Ėedd-Ėametli
Kütıp-bapta–	Ėedir-Ėiyet
Küş-jiger	Ėedli-Ėametli
Kır-küyeleş	Ėem-Ėubar
Kır-qojalaq	Ėem-Ėüsse
Qajımay-talınay	Ėerib-Ėüreba
Qajıp-tal–	Ėesd-Ėerez
Qajır-qayrat	ĖışĖır-bağır
Qazı-qarta	ĖışĖırınĖ-baĖırınĖ
Qayrat-jiger	Ėızıl-Ėırmızı
Qayrat-küş	Ėöy-yaşıl
Qayır-sadaqa	Ėözel-Ėöyçek
Qaqtığıp-soqtıq–	Ėül-çiçek
Qaltırıp-dirilde–	Ėül-çiçekli(ler)
Qam-jay	Ėüllü-çiçekli
Qarağım-şırağım	Ėün-Ėüzeran
Qaruv-jaraq	Hal-ehval
Qat-qabat	Hazır-amade
Qavıp-qater	Xeber-eter
Qıysıq-qıñır	Xebersiz-etersiz
Qoldap-qoştap	Héç-puç
Qonıs-jay	Hedd-hüdüd
QuvĖın-sürĖin	Hedsiz-hüdüdsuz
Quvlıq-sumdıq	Xetir-hörmet
Qulın-tay	Xof-xeter
Qural-jabdıq	İz-elamet
Qural-sayman	İz-eser
Qurbı-qurdas	Kéf-damağ
Qut-bereke	Kéf-ehval
Quşıp-süyip	Kin-küdüret
Qıbır-jıbır	Künc-bucağ
Qırıl-sırıl	Kürd-ovşarı
Qırıs-tırıs	Kürd-şahnaz
Maqal-mätel	Küy-ĖalmaĖal
Mal-mülük	Küy-kelekle
Män-mağına	Küy-kelekçi
Meyir-şapağat	Lağ-loğaz

Meken-jay	Lüt-anadangelme
Muñdı-zarlı	Lüt-etce
Muñ-zar	Lüt-üryan
Muñ-nala	Mal-dövlet
Mülqip-qalğıp	Mal-héyvan
Minez-qulıq	Mal-mülk
Neken-sayaq	Mat-mebhut
Oylanıp-tolğan–	Mat-meettel
Oylı-şuñqırlı	Merd-merdane
Oy-pikir	Mizan-terezi
Oy-şuqır	Mülk-mal
Oy-şuñqır	Naz-ğemze
Oy-şuqırlı	Nezir-niyaz
Oyın-duman	Ötüb-kéçmek
Oymış-örnek	Öyüd-nesihet
Oquv-tärbiye	Parça-tike
Orğıp-qarğıp	Pul-para
Ot-jiger	Pulsuz-parasız
Oyu-örnek	Sağ-salamat
Ökpe-bazına	Sağ-salamatlıq
Ösip-ön–	Sebir-aram
Ösip-örbi–	Seliğe-sahman
Parız-qarız	Seliğe-sahmanlı
Pälen-tügen	Ses-seda
Pälense-tügenşe	Şax-budağ
Sav-sälemet	Şax-budağlı
Sebep-saldar	Şaxlı-budağlı
Sorlı-sortañ	Şäk-şübhä
Süyip-quş–	Şekk-şübhe
Sıy-qoşemet	Şeksiz-şübhesiz
Sıy-qurmet	Tike-parça
Sıy-sıyapat	Toy-bayram
Sıqaq-äzil	Toy-düyün
Sılanıp-siypanıp	Toz-tozanağ
Sılap-siypa–	Uzun-caydağ
Sınap-mine–	Tike-parça
Talap-tilek	Var-dövlet
Talas-tartıs	Vezir-vüzera

Tartıs-talas	Yalmanıb-yaltağlanmağ
Tatuv-tätti	Yal-yalman
Tälim-tärbiye	Yan-yöre
Tätti-dämdi	Yarağ-esbab
Telegey-teñiz	Yarağ-eslehe
Toqtı-torım	Yarağ-esleheli
Tuvğan-tuvısqan	Yarağlı-esbablı
Tuvısqan-tuvğan	Yorğun-arğın
Tuvıs-tuvma	
Tulğa-turpat	
Tırısıp-bürisip	
Tırısıp-tırmısıp	
Tilek-talap	
Vayım-qayğı	
Uv-zär	
Urıp-soq-	
Urıs-keris	
Uşı-qıyır	
Ügit-nasixat	
Üzik-kesik	
Üzildi-kesildi	
Üzip-jul-	
Üzip-soz-	
Üzip-şal-	
Ülgi-önege	
Xal-axuval	
Xal-jay	
Xal-jağday	
Şala-jansar	
Şam-şıraç	
Şañ-tozañ	
Şarşap-şaldıq-	
Şat-şadıman	
Şet-jağa	
Şiymay-şatpaq	
Iqılas-niyet	
Intımaq-birlik	
İris-bereke	

İris-dävlet
İsip-kep-

4.1.3. Yakın Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Yakın anlamlı iki ayrı kelimenin yan yana tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerdir. Her üç lehçede de karşımıza çıkan yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerin sayısı oldukça fazladır. Hatiboğlu, anlamları yakın sözcüklerden kurulan ikileme başlığı altında “Bu tür ikilemelerde, her iki sözcüğün kendi anlamında başlı başına kullanıldığı görülür. Fakat yakın anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemelerdeki sözcüklerin bazılarında anlamdan başka, ses ve biçim yakınlıkları da vardır”⁴⁰⁸ ifadesini kullanmıştır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Azerbaycan Türkçesinde eğlence, neşe, keyif, sefa anlamında kullanılan “zövğ-sefa” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “zävq-säfä” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde aç, evsiz barksız anlamında “aş-jalañaş” ikilemesi ile aç açık anlamında kullanılan “aç-yälängaç” ikilemesi aynıdır. Burada Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, “Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir”⁴⁰⁹ ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde son seste -ç>-ş değişimi görülmektedir. “Ötümsüz diş-damak patlamalı ç'nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş'ye dönüşmesi, ön ses durumunda olduğu gibi, son seste de tarihsel Kıpçak Türkçesinden itibaren izlenebilmektedir ve çeşitli Kıpçak dillerinde düzensiz olarak görülen bu değişiklik, ön ses durumunda olduğu gibi son seste de Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca'da düzenli bir değişmedir.”⁴¹⁰ Ahlak ve edep kuralları; adet ve an'ane, adetler anlamında Azerbaycan Türkçesinde “ürf-adet” ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise “ürf-âdät” şeklinde aynen karşımıza çıkar. Elbise anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “üst-baş” ikilemesi, üst baş, ayakkabıdan

⁴⁰⁸ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.58

⁴⁰⁹ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.235

⁴¹⁰ Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*

başka bütün giysiler anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “üst-baş” ikilemesi ve Kazak Türkçesinde üst baş; beden, vücut anlamındaki “üsti-bası” ikilemesi aynıdır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de yalın (ekisiz) bir şekilde oluşurken, Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki de üçüncü teklik şahıs iyelik eki alarak oluşmuştur. Ancak anlamda herhangi bir değişme yoktur. Azerbaycan Türkçesinde bir yerin veya ülkenin iklimi, hava durumu manasında kullanılan “ab-hava” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan “âb-hävâ” ikilemesi aynıdır. Ana ile oğlu veya kızı anlamında Azerbaycan Türkçesindeki “ana-bala” ikilemesi ile Özbek Türkçesindeki “ânâ-bâlâ” ikilemesi hiçbir değişiklik olmadan her iki lehçede de kullanılmaktadır. Ekimlerin içinde biten kaba otlar; kuru ot, saman vs’den oluşan hayvan yemi anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ot-alaf” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde her türlü yabancı ot manasında kullanılan “ot-âlâf” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde alevlenerek yanan ateş; atılgan, cesur, çevik, hareketli, yerinde durmayan; kırmızı anlamında kullanılan “od-alov” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde ateş kıvılcım manasında kullanılan “ot-âlâv” ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Özbek Türkçesinde bu anlamda bir de “âlâv-âtâş” ikilemesi kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde ölüm, vefat, zayi anlamında “ölim-jitim”, Azerbaycan Türkçesinde ise “ölüm-itim” ikilemesi kullanılmıştır. Bu iki ikileme fonetik farklılığın dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, “Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir”⁴¹¹ ifadesini kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde kelime başındaki y->ø değişimi için Karaağaç, “Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren izlenebilen bir ses olayıdır. Azerbaycan Türkçesinde, düz-dar ve dar-yuvarlak vokallerin komşuluğunda düzenlidir. Diğer Türk dillerinde ise, dağınık ve düzensiz bir dağılım gösterir”⁴¹² demiştir. Aylarca, yıllarca anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “aylap-jıldap” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “âylâb-yıllâb” ikilemesi aynıdır. Bu ikilemelerde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden fiil yapma eki +la+/+le, +da/+de, +ta/+te; +lä ve -p; -b gerundiumun birleşmesi suretiyle oluşmuştur. Bitmeyecek derecede çok,

⁴¹¹ Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*

⁴¹² Günay Karaağaç (2012), *a.g.m.*

sonsuz, sınırsız, sayısız anlamında Türkiye Türkçesinde kullanılan “bitmez-tükenmez” ikilemesine Azerbaycan Türkçesinde “bitmez-tükenmez”, Özbek Türkçesinde ise “bitmäs-tügänmäs” şekli ile karşılaşıyoruz. Bu ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime geniş zamanın olumlu partisip ekini alırken, ikinci kelime geniş zamanın olumsuz partisip ekini alarak oluşmuştur. Haber, bilgi, malumat anlamında Azerbaycan Türkçesinde “xeber-eter” ikilemesi, Kazak Türkçesinde “xabar-oşar” ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise “xat-xabär” ikilemesi kullanılmaktadır. Bu ikilemeler, haber kelimesi ile üç lehçede de farklı kelimenin (Azerbaycan Türkçesinde eter, Kazak Türkçesinde oşar, Özbek Türkçesinde ise xat) yan yana gelmesi ile oluşmuştur. Yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan ikilemelerde deyim olarak kullanılan Azerbaycan Türkçesindeki “göz-gulağ olmağ” ile Özbek Türkçesinde “köz-qulâq (bol–)” ikilemesi aynıdır. Her ikisi de sahip olmak, korumak, muhafaza etmek, nezaret etmek, gözden uzak tutmamak manasına gelmektedir.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ağayın-jekjat	Ab-hava	Âb-hävâ
Ağayın-jurağat	Ab-havalı	Âçilib-sâçilib
Ağayın-tuvğan	Abır-heya	Âçiq-âydin
Azıp-toz–	Acıg-ğicig	Âç-yälängâç
Aylap-jıldap	Açıg-aydın	Ahd-päymân
Ayında-jilında	Ağıllı-kamallı	Âlâm-âççıq
Aqırıp-jekir–	Ağız-burun	Âläv-âtâş
Ala-qula	Ağız-burunlu	Ânä-bâlâ
Alalı-qulalı	Ağlayıb-sızlamağ	Aql-bâş
Aldap-arba–	(sıtğamağ)	Ârä-sırâ
Anav-mınav	Ağrı-acı	Ârzu-ârmân
Anday-munday	Axar-baxar	Ârzu-häväs
Araq-şarap	Axar-baxarlı	Ârzu-istâk
As-suv	Ax-tuf	Âş-qatıq
Atı-jöni	Ah-uf	Âtä-bâbâ
Avzı-murnı	Ah-zar (Ahü zar)	Âylâb-yıllâb
Avmalı-tökpeli	Ala-bula	Âyş-işret
Aş-jalañaş	Ala-bulanıg	Âzıq-âvqat
Äjüva-sıqaaq	Ala-ğara	Bâğ-bostân
Äzil-oyın	Al-elvan	Bârdi-keldi
Äzil-mazaq	Alem-aşkar	Bâriş-keliş

Äzil-ospaq	Alışdım-yandım	Baxt-sââdât
Äzil-ökpe	Allı-elvanlı	Bitmäs-tügänmäs
Äzil-savıq	Allı-güllü	Bittä-yärimtä
Äke-baba	Allı-şallı	Buzuq-yâriq
Äkimşildik-ämırşildik	Alma-armudluğ	Cän-cähd
Äl-avqat	Al-yaşıl	Cäncäl-surân
Ämir-qudiret	Ana-bacı	Cän-dil (bilän)
Än- biy	Ana-bala	Çän-tupräq
Än-küy	Analı-balalı	Cävâb-muâmälä
Äri-beri	And-aman	Çizmä-çiziq
Ärli-berli	Anrı-beri: anrı-beri	Dälä-däşt
Ärili-berili	çekmek	Dälä-tâş
Ävliye-änbiye	Ara-bere	Dälä-tuz
Bağıp-qaq–	Arağ-çaxır	Dokân-dästgâh
Bay-manap	Arlı-abırlı	Dost-yâr
Baq-bereke	Arpa-saman	Egin-bâş
Baq-dereje	Arsız-abırsız	El-uruğ
Baqısı- balger	Arvad-uşağ	Es-huş
Baqıra-şaqıra	Aşıb-daşmağ	Es-huşlı
Baqırıp-şaqırıp	Aşig-me’şuğ	Fitnä-fäsâd
Balalı-şağalı	Ata-baba	Ğam-ğussa
Bala-şağalı	Ata-bala	Ğam-häsrät
Bala-şağa	Atalı-balalı	Hak-huquq
Balğa-tös	Atıb-tutmağ	Hayr-ma’zur (qıl–)
Bal-şırın	El-ayağ çekilmek	Häzil-mäzäh
Bap-baysaldı	Ay-hay	Hisâb-kitâb
Bas-ayağı	Aylı-ulduzlu	İlm-ämäl
Basıp-janıšta–	Ayrı-séçki	İlm-fän
Bäybişe-toqal	Ay-ulduz	İlm-hünär
Bäle-jala	Azar-bézar	İzzät-hürmät
Bet-ajar	Bacı-ğardaş	İzzät-näfs
Bet-avız	Bağ-bağat	Käyf-säfä
Bota-taylaq	Bağ-bağatlı	Kibr-hävâ
Buza-jar–	Bağ-bere	Köz-qulâq (bol–)
Buzıp-jar–	Bağ-bağça	Lâm-mim:lâm-mim
Bügin-erteñ	Bağça-bağ	demäslük
Gül-bäyşeşek	Bağlı-bağatlı	Lütf-käräm
Däm-tuz	Bağlı-bağçalı	Mäst-äläst

Däv-peri	Bal-maskarad	Mol-köl
Dos-jora	Basdı-kéçdi	Momin-qâbil
Duvlı-şuvlı	Basdı-kesdi	Murâd-maqsâd
Egindik-şabındıq	Baş-béyin	Narx-nävâ
Elde-künde	Baş-göz	Nâsl-näsâb
Egin-jay	Baş-ğulağ	Nâzâr-nâfâs
Emdev-profilaktikalıq	Batman-terezi	Nâz-ne'mât
Emdev-sanitarlıq	Bayır-baca(ğ)	Oq-dâri
Emin-erkin	Bazar-dükân	Oq-dâri
Er-azamat	Bıǵlı-sağǵallı	Oquş-yâziş
Erli-zayıptı	Dad-bidad	Oq-yây
Er-sayman	Bitmez-tükenmez	Ot-âlav
Er-toqım	Borc-xerc	Oyin-külgi
Erik-jiger	Bostan-terez	Qavm-qarındaş
Erinbey-jalıqpay	Boş-bikar	Qayǵu-âläm
Jaǵımp-jalpay-	Ğızarıb-bozarmağ	Qâzân-tâvâq
Jazuv-sızuv	Cah-calal	Qollâb-quvvâtlâmâq
Jazı-küzi	Cah-calallı	Qorqa-pisâ
Jay-japsar	Can-baş	Qurt-qumursqa
Jaqın-jora	Can-ciye	Sa'y-hârakât
Jaqın-jurağat	Can(la)-başla	Sâ'y-hârakât
Jala-päle	Cansız-çelimsiz	Şâd-xandân
Jalañaş-jalpı	Can-dilden	Sällä-çâpân
Jalğız-jarım	Cedd-egreba	Şân-şârâf
Jal-quyırıq	Cır-cında	Şân-şührât (şânu şührât)
Jaman-jâvtik	Cızma-ğara	Şâşa-pişâ
Jandı-jaqtı	Cızma-ğaraçı	Sâvğa-sâlâm
Jan-jaq	Cızma-ğaralamağ	Şavq-zâvq
Jan-januvâr	Cici-bacı	Şavq-zâvq
Jan-tänimen	Cici-bacılığ	Säyr-säyâhât
Jas-jeleñ	Cin-şeyatin	Säyr-tâmâşâ
Jata-jastana	Coşub-daşmağ	Sekin-âstâ
Jav-jorıq	Çaxmağ-ğov	Şirin-şäkâr
Jayav-jalpı	Çal-çap	Süpürüb-sidirimâq
Jebir-jesir	Çal-çarpaz	Tâ'rif-tâvsif
Jem-şöp	Çal-çeper	Tâb-tâqat (tâcu taxt)
Jeñil-jelpi	Çalıb-çapma	Tâg-tâmır
Jer-ana	Çalıb-çapmağ	Tâg-taxt

Jer-düniye	Çalib-çağırmağ	Täniş-biliş
Jer-jiyhan	Çalib-oxumağ	Tâpgän-tutgän
Jer-kök	Çalib-oynamağ	Tâş-tärâzi
Jermen-jeksen	Çalı-çırpı	Temir-beton
Jer-su	Çalı(n)-çapraz	Tinç-tâtuv
Jetim-jesir	Çalışıb-çapalamağ	Ulây-bulây
Jiyin-toy	Çalışıb-vuruşmağ	Unçä-munçä
Joq-jutañ	Çalış-vuruş	Undän-bundän
Joldas-jora	Çapılıb-talanmağ	Ürf-âdät
Jol-joba	Çaşıb-ğalmağ	Ur-yığıt
Jol-joralğı	Çay-çörek	Üst-bâş
Jora-joldas	Çayır-çemen	Üy-cây
Jön-joralğı	Çen-duman	Üy-rozgâr
Jota-jon	Çene-boğaz	Xâr-xas
Jön-joba	Çengel-bıçağ	Xâr-zâr
Juvas-qoñır	Çöl-bayır	Xâtin-qızlar
Juvıp-şay-	Çul-çuxa	Xâtin-qızlar
Juvınıp-şayın-	Dad-bidad	Xat-pät
Julin-jüyke	Dad-damağ	Xat-sävâd
Jürdim-bardım	Dad-duz	Xat-sävâd
Jüre-bara	Dadlı-duzlu	Xat-sävâdli
Jürüv-turuv	Dağ-daş	Xat-xabâr
Jıgıla-sürine	Dağ-dere	Yumälâq-yâstıq
Jıgılıp-sürinip	Dalda-bucağda	Yüriş-turiş
Jılap-köris-	Dallı-budağlı	Zähär-zaqqum
Jılı-jumsaq	Dam-daş	Zârär-zähmät
Jin-şaytan	Dam-divar	Zävq-säfä
Jin-peri	Dana-buzov	Zävq-şävq
Jır-añız	Dana-kelçe	
Jır-duman	Dar-düdük	
Jırtıq-jamav	Daş-divar	
İyen-tegin	Daş-ğaş	
İyne-jip	Daş-ğaşlı	
İt-qus	Daş-kesek	
İt-şoşqa	Daş-kesekli	
İtis-tartıs	Daşlı-kesekli	
İyir-qiyr	Daş-terezi	
Käde-sıy	Dayanıb-durmağ	

Käri-qurtañ	Dede-baba
Kekeñ-sekeñ	Def-dumbul
Keli-kelsap	Defter-çereke
Kelin-keşik	Defter-kitab
Kem-ketik	Deli-ğudurmuş
Kempir-şal	Delme-déşik
Kerek-jaraq	Dem-desgah
Kese-ayaq	Dem-desgahlı
Kese-köldeneñ	Demli-desgahlı
Kesip-piş-	Derd-bela
Kiyip-jar-	Derd-dil
Köl-dariya	Derd-elem
Kölik-sayman	Derd-ezab
Köñ-çoqır	Derd-ezablı
Köñil-küy	Derd-ğem
Köptep-kölemdep	Derd-ğemli
Köre-bile	Derd-ğüsse
Kör-jer	Derd-ğüsseli
Körpe-jastıq	Derd-keder
Körpe-tösek	Derdsiz-ğemsiz
Kübir-jıbir	Dereli-tepeli
Küy-qoñ	Derelik-tepelik
Küy-quvat	Dere-tepe
Küyli-quvattı	Dereden-tepeden
Küyip-pis-	Dere-tepeli
Küldi-kömeş	Dere-tepelik
Küldi-küyeleş	Deriden-dırnağdan
Kül-çoqır	çıxmağ
Kül-çoqıs	Dest-paça
Kül-talqan: kül-talqan	Déye-güle
boluv	Déyen-gülen
Külip-oyna-	Déyib-gülen
Kir-çoqıs	Déyib-gülme
Kir-qoñ	Déyib-gülmek
Qabına-sürine	Deyib-dolaşmağ
Qağaz-qalam	Dile-söze tutmağ
Qağa-soğa	Dil-ağız
Qağılğan-soğılğan	Dil-delalet

Qağıp-soq–	Dil-diş
Qağıp-silki–	Dil-dodağ
Qadir-qasiyet	Dilli-ağızlı
Qazan-ayaq	Dilli-fê’lli
Qazan-oşaq	Dilsiz-ağızsız
Qazına-mülük	Dinib-danışmağ
Qayğı-qasiret	Dinib-danışmamağ
Qayğı-muñ	Din-iman
Qayğı-şer	Dinmez-danışmaz
Qaynap-pis–	Dinmez-söylemez
Qayır-zeket	Diş-damağ
Qaqırınıp-jötkirinip	Divan-dere
Qalam-qağaz	Doğub-töremek
Qalğıp-mülgi–	Dolam-dolaşğ
Qam-qareket	Domca-çıraq
Qan-josa	Donuxub-ğalmağ
Qan-jin	Dost-doğma
Qant-şay	Döş-baş
Qañğır-küñgir	Döy-sındır
Qarğa-quzğın	Döyüş-söyüş
Qarğap-sile–	Dua-sena
Qaruv-sayman	Duman-çiskin
Qas-qabaq	Dumanlı-çiskinli
Qası-közi qiyılğan	Durub-oturmağ
Qatar-qurbı	(éyleşmek)
Qat-şot	Oturub-durmağ
Qatın-bala	Duruş-oturuş
Qatın-qalaş	Duz-çörek
Qatıp-sem–	Dükan-bazar
Qavın-qarbız	Düşünüb-daşınmağ
Qaşqın-pısqın	Düz-emelli
Qaşıp-pısıp	Düzüb-ğoşmağ
Qiy-qqıs	Eyri-eskik
Qiyın-qıspaq	Eger-meger
Qiyın-qıstav	Eğilli-başlı
Qiyal-ğajayıp	Eğl-şüür
Qoja-molda	Ekenek-biçenek
Qozı-laq	Ekib-bécerme

Qoy-eşki	Ekib-bécermek
Qoy-qozı	Ekib-biçmek
Qoqır-soqır	Ekilib-bécerilme
Qol-ayaq	Ekilib-bécerilmek
Qoldı-ayaqqa turğızbav	Ekilib-biçilme
Qoldı-ayaqtı	Ekilib-biçilmek
Qona-jat–	Ekin-biçin
Qora-jay	Ekin-ekenecek
Qoş-esen: qoş-esen bol	Ekin-sepin
Qoş-sav: qoş-sav bol	El-ayağ
Quda-jekjat	Éle-béle
Quda-qudağiy	Éle-bélece
Quz-qiya	El-ğol
Quyriq-bavır	Él-gün
Quyriq-jal	Elif-béy
Qurt-qumırsqa	Elif-elbet(te)
Qurt-may	Elleşib-vuruşmağ
Qurttap-bittep	Él-oba
Qurıs-tırıs	Él-ulus
Qurısıp-tırıs–	Él-yurd
Qusa-şer	Elsiz-ayağısız
Qıbır-sıbır	Élsiz-obasız
Qız-kelinşek	El-üz
Qızıq-duvman	Emelli-başlı
Qızıldı-jasıldı	Enlikli-kirşanlı
Qızıl-jasıl	Énib-ğalxmağ
Qızıl-josa	Eriş-arğac
Qılañ-sılañ	Erk-naz
Qırğın-sürgin	Erz-hal
Qırnap-jon–	Eksik-gerek
Qırıp-joy–	Esl-neseb
Qısıla-qımtırıla	Esriyib-kükremek
Qısılıp-qımtırıl–	Eşxas-meclis
Lep-lezde	Etden-ğandan olmağ
Mal-bas	Ete-cana (ete-
Maldı-jandı	ğana)dolmağ
Mal-jay	Etli-canlı
Mal-jan	Etli-ğanlı

Mal-pul	Etlik-piylik
Malşı-jalşı	Etlik-südlük
Mâz-meyram	Et-yağ
Mân-jay	Év-éşik
Meñ-zeñ	Évli-éşikli
Meñ-zeñdik	Évsiz-éşiksiz
Muñ-muqtaj	Evvel-elde
Muñ-şer	Éy-hay
Mıñ-märtebe	Eyin-baş
Minep-şene-	Eyri-beri
Nemere-şöbere	Eyri-bulamac
Odan-budan	Eyri-dolanbac
Oy-arman	Eyri-oğru
Oy-qiyal	Éyş-işret
Oydan-qırdan	Éyş-işretli
Oydağı-qırdağı	Ezgin-üzgün
Oy-jota	Ezilib-büzülme
Oyqı-şoyqı	Ezilib-büzülmek
Oylı-qırlı	Eziz-erköyün
Oynap-kül-	Eziz-xelef
Oy-örıs	Fikir-xeyal
Oyran-topır	Fitre-zekat
Oyran-botqa	Ĝabağ-ğarşı
Oyın-külki	Ĝabağ-ğenşer
Oyın-savıq	Ĝab-ğasığ
Oyın-toy	Ĝab-ğazan
Oq-däri	Ĝaç-ğuldur
Oquv-ağartuv	Ĝaç-ğov
Oquv-bilim	Ĝalın-ğayım
Olay-bulay	Ĝanad-ğuyruğ
Olqılı-tolqılı	bağlamağ
Onan-munan	Ĝanlı-ğaç-ğ
Ondağı-mundağı	Ĝanlı-ğadalı
Onday-munday	Ĝan-ter
Onda-munda	Ĝanun-ğayda
Onşa-munşa	Ĝapan-terezi
Onı-munı	Ĝapı-baca
Opa-dalap	Ĝarğa-ğuzğun kimi

Oranıp-qımtan–	tökül(üş)mek
Orap-qımta–	Ġariş-bulaş
Otin-su	Ġarişğ-dolaşğ
Otırıs-turıs	Ġarlı-boranlı
Ökpe-bavır	Ġarma-Ġarişğ
Ökpe-naz	Ġarma-Ġarişğlığ
Ökpe-reniş	Ġaş-daş
Ölgen-jitken	Ġaş-göz
Öldim-taldım:öldim-	Ġat-Ġariş
taldım degende	Ġat-Ġarişğ
Öleñ-jır	Ġat-Ġarişlığ
Öleşep-piş–	Ġatma-Ġarişğ
Ölim-jitim	Ġayda-Ġanun
Ölip-öş–	Ġaynayıb-Ġarişmağ
Ölip-talıp	(Ġovuşmağ)
Öner-bilim	Eba-geba
Önip-ös–	Ġelem-davat
Öñ-tüs	Gelin-ğız
Örik-meyiz	Gemi-bere
Ösek-ayañ	Gemi-péyk
Ösek-ötirik	Gén-bol
Ösek-jala	Gén-bolluğ
Ötken-ketken	Ġetl-Ġaret
Ötti-ketti	Ġéydsiz-şertsiz
Öşti-qastı	Ġıç-patava
Para-par	Ġılmc-Ġalxana çıxmağ
Parıq-parasat	Ġırağ-bucağ
Päle-jala	Ġırğ-sökük
Pisip-qat–	Ġırğ-tökük
Say-sala	Ġırım-Ġırtı(ğ)
Say-süyek: say-süyegi	Ġır-sağğız
sırqırav (şımırlav)	Ġısma-boğma
Saqal-murt	Ġızarıb-bozarmağ
Saqal-şaş	Ġızıl-gümüş
Saldır-salaq	Giléy-güzar
Saldır-salaqtıq	Giléy-güzarlığ
Salqın-salğirt	Giléy-küstülük
Sal-seri	Giléy-küsü

Salıp-urıp	Girvenke-terezi
Sana-sezim	Ġohum-eğreba
Sasıp-pısıp	Ġohum-ğardaş
Saviq-sayran	Ġohum-ğuda
Savit-sayman	Ġol-boyun
Sälem-savqat	Ġol-budağ
Säl-kem	Ġol-budağlı
Sän-saltanat	Ġol-ğabırğa
Sän-saltanattı	Ġol-ğanad
Seldir-selev	Ġol-ğıç
Soqa-sayman	Ġollu-budağlı
Sorpa-su	Ġolsuz-ğanadsız
Sürinip-qabınıp	Ġohum-ğonşu
Sıy-sıbağa	Ġorxu-hürkü
Sın-eskertpe	Ġoruğ-ğaytağ
Sın-siypat	Ġoyun-ğuzu
Sın-sımbat	Gör-götür
Sır-siypat	Görmez-bilmez
Sır-sımbat	Götür-ğoy
Siz-biz	Göy-demir
Tay-qulın	Göy-göyerti
Taylı-tayaq	Göy-göyertilik
Tay-tuvlaq	Gözü-könlü açılmağ
Talap-talğam	Göz-ğaş
Tamır-tanı	Göz-ğulağ olmağ
Tana-monşaq	Ġulan-ğuşğun
Tanı-bilis	Ġuldur-ğaçağ
Tañ-tamaşa	Ġul-ğaravaş
Tapqan-tayanğan	Ġurban-sadağa
Tartuv-taralğı	Ġurd-ğuş
Tas-talqan	Ġuru-çürük
Tav-ken	Gurultu-nerilti
Tavlı-tastı	Gurultu-patıltı
Tav-tas	Güc-bela
Tav-töbe	Güllü-gülşenli
Täj-taq	Güllü-naxışlı
Terlep-tepşi-	Gün-günorta
Tiyın-teben	Hägg-edalet

Tiyip-qaş–	Hağg-hésab
Tiyip-qaşpa	Hağg-say
Tiyip-qaştı	Xalça-palaz
Toy-duman	Hal-geziyye
Toy-tamaşa	Hal-hazır
Toy-tobır	Xalı-xalça
Tösek-orın	Xanım-xatın
Tuv-talaqay	Xas-xalis
Tuz-däm	Xata-bala
Turmıs-jay	Xata-balalı
Turmıs-salt	Hay-küy
Tün-tünek	Hay-küyle
Tırısıp-qurısıp	Hay-küyçü
Til-avız	Hay-küylü
Til- köz	Hedd-hésab
Tirlik-bolmıs	Hedsiz-hésabsız
Uvlap-şuvla–	Hele-béle
Uvlasıp-şuvlasıp	Hele-helbet
Uvlatıp-şuvlat–	Xelet-barat
Uvlı-şuvlı	Hemd-sena
Uv-şuv	Xencer-bıçağ olmağ
Uv-duv	Herbe-zorba
Uv-şuvlı	Xerc-borc
Uv-duvlı	Heyet-baca
Uzındı-keş	Heyet-bucağ
Uzın-ırğası	Xéyir-bereket
Ulan-asır	Xéyir-dua
Ulan-baytaq	Xéyir-duacı
Urlap-qarlap	Xırda-xuruş
Urlıq-qarlıq	Xırda-para
Urı-qarı	His-pas
Urıp-jıq–	Hisli-paslı
Urıs-qağıs	Hisli-tozlu
Uşan-teñiz	Xoş-béş
Uştı-küyli	Huş-guşla
Uşıp-qon–	Huşlu-başlı
Uşıp-qonba	Hüsn-reğbet
Uyalmay-qızarmay	İç-içalat

Üzbektep-sozbaqta–	İlan-çayan
Üzip-jar–	İlan-çayanlı
Üydek-tüydek	İlan-ğurbağa
Üy-jay	İl-müdam
Üy-küy	İpe-sapa yatmamağ
Üyli-barandı	(gelmemek)
Üyli-jaylı	İşçi-kendli
Üyli-küyli	İş-güc
Üy-mülik	İşli-güclü
Ündemey-tündemey	İşli-péşeli
Ünsiz-tünsiz	İş-péşe
Üsti-bası	İşsiz-gücsüz
Üsinip-qabın–	İşsiz-péşesiz
Üşkirip-tüşkir–	İt-bat: it-bat düşmek
Üşkirip-tüşkirip	İt-ğurd
Xabar-oşar	İtib-batmağ
Xal-qader	İy-toz
Xat-xabar	İzsiz-sorağsız
Xat-şot	İzsiz-tozsuz
Şadır-şälkes	İz-toz
Şayqap-tök–	Kağız-gelem
Şay-pay	Kar-kor
Şay-su	Kar-lal
Şayıp-juv–	Kéçib-gétmek
Şalğay-şalıs	Kend-kesek
Şal-kempir	Kendli-kesekli
Şalqıp-tas–	Kendli-kütlü
Şat-duman	Kir-pas
Şattı-butti	Kim-kimse(ne)
Şaşpay-tökpey	Kor-kobud
Şaşıp-tök–	Kor-péşman
Şeksiz-şetsiz	Kos-nağara
Şetsiz-şeksiz	Köç-düş
Şulıq-uyıq	Köç-külfet
Şıbın-şırkey	Köç(lü)-külfetli
İdis-ayaq	Köklü-budağlı
Iza-kek	Köklü-kömecli
Iza-kekti	Köklü-gövdeli

Iqilas-ınta	Kök-sağgız
İnta-jiger	Köynek-şalvar
İnta-zeyin	Köynek-tuman
İnta-ıqilas	Küçe-bazar
İsıldap-pısıldap	Külekli-ğarlı
İz-tüz	Külekli-tufanlı
İle-şala	Külekli-yağışlı
İlinip-salınıp	Küy-kelek
İlip-qaq-	Kvadrat-yuva
İlip-tart-	Lal-kar
İlip-qaqpa	Lal-karlıg
İlip-tartpa	Lal-mat
İlip-şalma	Le'l-cavahirat
İlip-şal-	Lotu-bambılı
İrip-şiri-	Mal-davar
İs-äreket	Mal-ğara
İs-qiyml	Mal-ğaraçı
İşek-qarın	Mal-ğaraçılıg
İşpey-jemey	Mal-ğaralı
İşip-je-	Mal-madar
	Mal-pul
	Medeni-kütlevi
	Menli-senli
	Méşe-çöl
	Minnnet-sünnet
	Misğal-terezi
	Mülk-imaret
	Nam-nişan
	Nazlı-duzlu
	Naz-nevaziş
	Neve-netice
	Nezer-diğget
	O-bu
	Od-alov
	Od-ocağ
	Oğru-eyri
	Oğru-ğuldur
	Oğul-uşağ

Ox-kaman
 Ox-yay
 Yay-ox
 Oxu-yazı
 Oxuyub-çalan
 Oxuyub-yazmağ
 Olan-ğalan
 Olub-kéçen
 Olub-kéçmiş
 Ora-bura
 Orada-burada
 Oradan-buradan
 Ot-alaf
 Oturub-durma
 Oturub-durmağ
 Oturub-durub
 Oyun-oyuncağ
 Ögéy-doğmalığ
 Ölçü-biçi
 Ölçü-biçi bilmemek
 Ölçüb-biçmek
 Ölçülüb-biçilmek
 Ölçülüb-biçilmiş
 Ölçüsüz-biçimsiz
 Ölüb-iten
 Ölim-jitim
 Ölüm-itim
 Ölüm-zülüm
 Örtüb-basdırmağ
 Pallı-paltarlı
 Pal-paltarlı
 Pal-paltar
 Pay-bölüş
 Pay-püşk
 Péncek-şalvar
 Plaş-çadır
 Resm-kéçid
 Saç-birçek

Saçlı-birçekli
 Saçlı-sağğallı
 Saç-sağğal
 Sağğal-bığ basmağ
 Sağ-islahat (sağ yér)

ğoymamağ

Salam-dua
 Salam-kalam
 Salamsız-kalamsız
 Saralıb-solmağ
 Sarı-bozumtul
 Sarı-ğızılı
 Sarı-ğırmızı
 Sarı-küren
 Satıb-sovmağ
 Satıb-sovurmağ
 Saya-sana: saya-sana

salmağ

Say-séçme
 Saysız-hésebsız
 Sebir-ğerar
 Sefil-sergerdan
 Sélli-sulu
 Sél-su
 Senli-menli
 Serf-nehv
 Serf-nezer
 Ser-sahman
 Ses-küy
 Ses-küylü
 Sesli-küylü
 Sévip-séçmek
 Sıxma-boğma
 Sınığ-sökük
 Siçan-pişik
 Silib-süpürmek
 Sil-süpür
 Sis-duman

Sizli-bizli
 Solub-saralmağ
 Sorğu-sual
 Söz-söhbət
 Şad-xürrem
 Şahid-sübut
 Şaxsəy-vaxsəy
 Şax-şevəl
 Şan-béçe
 Şanlı-şerafetli (şöhretli)
 Şanlı-şövketli (şöhretli)
 Şan-şerafət
 Şan-şövket (şöhret)
 Şems-gemer
 Şenlik-şadlığ
 Şen-şerafet
 Şéytan-şuğul
 Şil-küt
 Şire-boran
 Şir-şekil
 Tac-taxt
 Taxta-para
 Taxta-şalban
 Taxt-revan
 Tamam-desgah
 Tamam-kamal
 Tanış-biliş
 Tar-ğaval
 Tay-beraber
 Tay-tuş
 Tek-tenha
 Tepeden-dırnağa geder
 Titretme-ğızdırma
 Toplu-tüfengli
 Top-tüfengli
 Top-topxana
 Top-tüfeng
 Toy-büsat: toy-büsat

ğurmağ

Toy-mağar
 Toy-nağara
 Toy-vay
 Toz-duman
 Toz-torpağ
 Toz-torpağlı
 Tuman-köynek
 Uc-bucağ
 Ucsuz-bucağısız
 Ucdan-ğırağdan
 Ucdan-ğulağdan
 Uçuğ-sökük
 Duz-çörek
 Uzanıb-gétmek
 Ürek-direk
 Ürek-göbek
 Ürf-adet
 Üst-baş
 Üz-göz
 Var-gel étmek (élemek)
 Varlı-hallı
 Varlı-karlı
 Vur-tut
 Vurub-yıxan
 Yağ-bal
 Yağlı-ğara
 Yağ-péndir
 Yağ-reng
 Yaxıb-yandırıcı
 Yaxıb-yandıрмаğ
 Yaxıb-yıxmağ
 Yalan-yanlış
 Yalvarıb-yaxarmağ
 Yalvarıb-yapışmağ
 Yalvar-yaxar
 Yalvar-yapış
 Yal-yamac

Yamağ-yırtığ
 Yandırıb-tökmek
 Yandırıb-yaxmağ
 Yanıb-tökülmek
 Yanıb-yaxılmağ
 Yan-yancağ
 Yarağlı-yasağlı
 Yarağ-yasağ
 Yara-xora
 Yara-para
 Yara-xoralı
 Yar-yarağlı
 Yarlı-yaraşığlı
 Yar-yaraşığlı
 Yarlı-yoldaşlı
 Yar-yoldaşlı
 Yar-yancağ
 Yar-yarağ
 Yar-yaraşığ
 Yar-yoldaş
 Yaşıl-mavi
 Yazıb-oxumağ
 Yazıb-yaratmağ
 Yeher-esbab
 Yék-diger
 Yémek-içmek
 Yérli-yérinde
 Yérli-dibli
 Yérli-yatağlı
 Yérsiz-yurdsuz
 Yérsiz-yuvasız
 Yér-yemiş
 Yér-yurd
 Yétim-yésir
 Yéyib-içmek
 Yéyib-yatmağ
 Yıxıla-dura
 Yırtığ-déşik

Yırtıg-yamağ
 Yol-iz
 Yorğan-döşek
 Yurdsuz-yuvasız
 Yurd-yuva
 Yüngül-yarağ
 Zati-ali
 Zebt-rebt
 Zerli-zibalı
 Zer-zibalı
 Zer-zerbaft
 Zer-ziba
 Zer-ziver
 Zir-zeber
 Zor-bela
 Zor-güc
 Zövg-sefa
 Zurna-balaban
 Zurna-balabanlı
 Zurna-ğaval

4.1.4. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Zıt anlamlı iki ayrı kelimenin yan yana tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerdir. Vecihe Hatiboğlu zıt anlamlı ikilemeler için, “Karşıt anlamlı sözcüklerin, yan yana ikileme biçiminde kullanılması, çok defa açıklanması istenilen kavramın sınırlarını belirtir”⁴¹³ demiştir. Mehmet Ali Ağakay ise, “Koşuklarının anlamı karşıt olanlar ya alt üst, öte beri, ulu orta gibi mecaz yolu ile yeni bir kavram meydana getirmeye, ya alıcı verici, altlı üstlü, büyüğü küçüğü, enine boyuna, gece gündüz, yaz kış gibi iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatmaya, ya da az çok, er geç, ileri geri, var yok, üç aşağı beş yukarı gibi iki ihtimali karşılaştırıp ikicilik meydana getirmeye yarar”⁴¹⁴ diyerek bu tür ikilemelerin işlevinden söz etmiştir. Sema Bayraktar, zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceğini savunur: Türkçe bir

⁴¹³ Vecihe Hatiboğlu (1981), *a.g.e.*, s.59

⁴¹⁴ Mehmet Ali Ağakay (1954), *a.g.m*

sözcüğün zıt anlamlısının bir başka dildeki karşılığı, Türkçe sözcüğün zıddı değildir. Örneğin “ak” ve “kara” sözcükleri Türkçede zıt anlamlı sözcük çiftleri iken; “ak”ın zıddı olan “kara” sözcüğünün Arapça karşılığı “siyah”; Türkçedeki “ak” sözcüğünün zıddı değildir. O halde zıt anlamlılık ancak bir dilin öz sözcükleri arasında ortaya çıkabilir.⁴¹⁵ Çok fazla örneğine rastlamadığımız bu tür ikilemeler en çok isim, sıfat ve fiiller ile kurulmuşlardır.

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşmuş ikilemelerde bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Her zaman, daima, yaz kış anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “yay-ğış” ikilemesi, Özbek Türkçesinde “qışın-yâzin” ikilemesi ve Kazak Türkçesinde “jazı-qısı” ikilemesi aynıdır. Burada dikkati çeken husus, Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz bir şekilde oluşurken, Özbek Türkçesinde her iki kelime -n instrumental ekini almış, Kazak Türkçesinde ise her iki kelime üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış olmasıdır. Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi söz konusudur. Bu değişim için Karaağaç, “Ötümlü ön damak yarı-ünlüsünün ötümlü diş-damak sızıcısına dönüşmesi, yani y->j- değişmesi, Kazakçada ve Karakalpakçada düzenli, Uygurcada düzensiz bir değişikliktir”⁴¹⁶ ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda yaz anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan birinci kelime yay, Kazak Türkçesinde jaz iken Özbek Türkçesinde qış’tır. Kazak Türkçesinde jazı-qısı, qısı-jazı olarak iki şekil bulunmaktadır. Burada zıtlık, Ağakay’ın da dediği gibi iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatır. Genç ihtiyar anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “jas-käri” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda kullanılan “cavanlı-ğocalı” ve Özbek Türkçesinde “yâş-qari” ikilemesi anlam olarak aynıdır. Burada Kazak Türkçesi ile Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimeler bazı fonetik farklılıklar (kelime başında y->j-) dışında aynıdır; fakat Azerbaycan Türkçesinde genç anlamında cavan, yaşlı anlamında ise göca kelimesi tercih edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki olan +lı/li; +lu/+lü ekini alarak, eksiz şekilde oluşan Kazak ve Özbek Türkçesindeki ikilemeden farklılaşır. Kazak Türkçesinde az çok manasında kullanılan “azdı-köpti” ikilemesi ile biraz anlamında Özbek Türkçesinde “âzmi-köpmi” ikilemesi ve bir miktar, biraz, ne kadar

⁴¹⁵ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁴¹⁶ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.235

olursa olsun, az çok anlamında kullanılan “az-çok” ikilemesi aynıdır. Burada kelimelerin aldığı ek ve kelime tercihi açısından bazı farklar dikkati çeker. Kazak Türkçesinde her iki kelime de +lı/+lı, +dı/+dı, +tı/+tı isimden isim yapım ekini almış, Özbek Türkçesinde -mi soru edatı ile pekiştirilmiş, Azerbaycan Türkçesinde ise her iki kelime de yalın şekilde oluşmuştur. Bunun dışında ikilemeyi oluşturan az kelimesi üç lehçede de aynıken, ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçesinde çok anlamında kullanılan köp kelimesi iken Azerbaycan Türkçesinde çox kelimesi tercih edilmiştir. Buradaki zıtlık, Ağakay’ın da dediği gibi üç aşağı beş yukarı gibi iki ihtimali karşılaştırıp ikicilik meydana getirmeye yarar. Kazak Türkçesinde er geç, eninde sonunda; bütün gün, gece gündüz anlamında kullanılan “erteli-keş” ikilemesi ile er veya geç anlamında Azerbaycan Türkçesinde “ér-géc”, Özbek Türkçesinde sabahtan akşama kadar manasında kullanılan “ertä-keç” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz bir şekilde oluşurken, Kazak Türkçesinde ilk kelime +lı/+lı, +dı/+dı, +tı/+tı isimden isim yapım ekini almıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelimedeki k->g- değişimi vardır. Kazak Türkçesinde alışveriş, takas anlamında kullanılan “alış-beris” ikilemesi ile aynı anlamda Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “alış-véris”, Özbek Türkçesinde kullanılan “âldi-berdi” ikilemesi anlam olarak aynıdır. Aynı fiillerden kurulan (al-/ver-(ber-)) bu ikilemeler aldıkları ekler bakımından farklılık gösterir. Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de -s; -(y)ış/-(y)uş fiilden isim yapım eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde hem yakın hem uzak; er veya geç anlamında kullanılan “yaxın-uzag” ikilemesi ile Kazak Türkçesinde uzak yakın, herkes anlamında “alış-jaqın” ikilemesi benzerdir. Burada ikilemeyi oluşturan ilk kelime Azerbaycan Türkçesinde yaxın (yakın) iken, Kazak Türkçesinde ikinci kelime jaqın (yakın) dır. Bu kelime fonetik farklılıklar (Kazak Türkçesinde kelime başında görülen y->j- değişimi, Azerbaycan Türkçesinde ise kelime içi -q->-x- değişimi vardır) dışında aynıdır. İkilemeyi oluşturan diğer kelime ise uzak manasına gelen Kazak Türkçesinde alış, Azerbaycan Türkçesinde ise uzag’tır. Anlam olarak Azerbaycan Türkçesinde daha çok yer ya da zaman olarak uzaklık yakınlık kastedilirken, Kazak Türkçesinde kişi anlamında uzaklık yakınlık kastedilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi; ancak, yalnız, sadece manasında kullanılan “var-yox” ikilemesi, Özbek Türkçesinde varı yoğu, topu topu anlamında kullanılan “bâr(i)-yoği” ikilemesi ve havadan sudan,

şundan bundan anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “joqtı-bardı” ikilemesi kullanılan kelimeler açısından aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk ögede bâr/var/bar kelimesi yer alırken, Kazak Türkçesinde ikinci ögede yer almaktadır. Fonetik bakımdan Karluk grubu olan Özbek Türkçesinde ve Kıpçak grubu olan Kazak Türkçesinde Eski Türkçe kelime başında bulunan b- ünsüzü kendini muhafaza ederken, Oğuz grubuna ait Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Eski Türkçe kelime başındaki b- ünsüzün v- olması şaşırtıcı değildir. Burda görülen b->v- değişim için Karaağaç, “Batı Türkçesinin Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi alanlarına ait düzensiz bir değişikliktir. Sınırlı sayıda sözde görülen bu değişiklik, söz konusundaki Türk dillerinde v-‘ye dönüşmüş...”⁴¹⁷ ifadesini kullanmıştır. Her üç lehçede de bu ikileme aldığı ekler bakımından farklılık gösterir. Azerbaycan Türkçesinde kelimeyi oluşturan iki kelime de eksiz şekilde oluşurken, Özbek Türkçesinde her iki kelime üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış, Kazak Türkçesinde ise her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki olarak oluşmuştur. Anlam olarak da, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sahip olduğu şeylerin hepsi, varı yoğun manasında kullanılırken, Kazak Türkçesinde daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde birbirine zıt bu iki kelimedenden oluşan başka bir ikileme de kullanılmaktadır: “joqtan-bardan”.⁴¹⁸ Azerbaycan Türkçesinde sıcak ve soğuk hava ve etkisi; her türlü durum, vaziyet, şart anlamında kullanılan “isti-soyuğ” ikilemesi ile sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “issik-sâvuq” ikilemesi ve bir sıcak bir soğuk; iyi kötü, ağır hafif anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “ıssılı-suvıqtı” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ek almadan yalın bir şekilde kullanılırken, Kazak Türkçesinde her iki kelime +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti isimden isim yapım eki olarak kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde irili ufaklı, büyüklü küçüklü anlamında üç ikileme kullanılmaktadır; “irili-kişili”, “irili-uvaqtı”, “irili-usaqtı”. Azerbaycan Türkçesinde ise ilk kelimesi aynen, ikinci kelimesi farklı olarak oluşan “irili-xırdalı” ikilemesi anlam bakımından aynıdır. Her iki lehçede de ikilemeyi oluşturan iki kelime de +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır. Kazak Türkçesinde

⁴¹⁷ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.174

⁴¹⁸ Varını yoğunu ortaya koymak manasında kullanılan bu ikileme Azerbaycan Türkçesinde kullanılan var-yox ve Özbek Türkçesinde kullanılan bâr(i)-yoğı ikilemesine anlam olarak daha yakındır. Bu ikilemede, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de ablatif eki almıştır.

ikilemeyi oluşturan ikinci kelimedede ufak, küçük anlamında “kişi, uvaq, usaq” kelimeleri tercih edilirken, Azerbaycan Türkçesinde aynı manada “xırda” kelimesi tercih edilmiştir. Bunun dışında bir fark yoktur. Kazak Türkçesinde önu arkası, çevre etraf; hepsi, varı yoğu, tamamı anlamında kullanılan “aldı-artı” ikilemesi ile etrafı, sağı solu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “âldı-ârtı” ikilemesi aynıdır. Yapı bakımından iyelik eki almış ikilemeleri incelerken Kazak Türkçesinde “aldı-artı” ikilemesinde birinci kelime olan “aldı”nın sözlükte yalın bir şekilde yer almadığından bahsetmiştik. Ancak, aldı-aldına ikilemesinde ikinci kelimenin iyelikten sonra gelen datif ekini (-a/-e) alması bize bu kelimenin iyelik eki aldığını düşündürmüştür. Aynı zamanda aynı kelimenin Özbek Türkçesinde tek başına kullanılıyor olması da bu görüşü destekler niteliktedir. Gelir ve gider; girdi çıktı anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “kiris-şığıs” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan “kirim-çıqım” ikilemesi, kullanılan ekler ve bazı fonetik farklılıklar dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de fiilden isim yapım eki olan -s ekini almıştır; Özbek Türkçesinde ise her iki kelime fiilden isim yapım eki olan -m ekini almıştır. Aynı zamanda ikinci kelimedede ş->ç- değişimi görülmektedir. “Ötümsüz diş-damak patlamalısı ç’nin, ötümsüz diş-damak sızıcısı ş’ye dönüşmesi Eski Kıpçak yazı dilinin bugünkü varislerinin hepsinde görülür; fakat yalnızca Kazakça, Karakalpakça ve Nogayca’da düzenli bir değişimdir”⁴¹⁹ Bu bakımdan Kazakçada Özbekçede görülen ç’nin ş olması şaşırtıcı değildir. İç ve dış manasında Kazak Türkçesinde kullanılan “işki-tısqı” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan “içki-taşqı” ikilemesi aynıdır. Her iki lehçede de ikilemeyi oluşturan iki kelime -ğ/-gi, -qı/-ki; -qı/-ki, -gi aitlik eki almıştır. Azerbaycan Türkçesinde dünya, kainat.// her taraf, bütün her yer manasında kullanılan “yér-göy” ikilemesi ile yer gök manasında Özbek Türkçesinde kullanılan “yär-kök” ikilemesi aynıdır. Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün; devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “géce-gündüz” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan “keçä-kündüz” ikilemesi aynıdır. Burada fonetik farklılık olarak Azerbaycan Türkçesinde kelime başında k->g- değişimi görülür. Ağakay’ın da dediği gibi burada iki karşıt kavramı uzaklaştırıp iki kutuplu bir düşünce anlatma söz konusudur. Baba ve anne anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ata-ana” ikilemesi Kazak Türkçesinde “ata-ana”, Özbek Türkçesinde “ätä-änä” olarak aynen

⁴¹⁹ Günay Karaağaç (2012), *a.g.e.*, s.185-186

karşımıza çıkar. Kazak Türkçesinde erkek ve kız anlamında kullanılan “ul-qız” ikilemesi ile erkek(ler) ve kız(lar), erkekli kızlı hep birlikte manasında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “oğlanlı-ğızlı” ikilemesi fonetik farklılıklar ve ek alıp almama dışında aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz şekilde oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde her iki kelime+lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapım eki almıştır.

Her üç lehçede zıt kelimelerin yan yana gelerek oluşturdukları ikilemeleri karşılaştırdığımızda benzerliklerin sayıca fazla olduğunu görmekteyiz. Zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceği düşünüldüğünde aynı dile mensup üç lehçede bu derece benzerliklerin görülmesi gayet doğaldır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ağalı-inili	Ağır-yüngül	Äççiq-çüçük
Azdı-köpti	Ağlı-bozlu	Äçin-tokın
Aldı-artı	Ağlı-garalı	Äldi-ärqası
Almalı-salmalı	Axır-ezel	Äldi-ärtı
Alıs-beris	Axşam-sabah (seher)	Äldi-berdi
Alıs-jaqın	Axşam-seher	Äldi-keci
Apalı-siñlili	Alacağ-vérecec	Äldinma-keyin
Astı-üstü	Aldı-ğaçdı	Äldi-qaçdı
Ata-ana	Alğı-satğı	Äldi-sâtđi
Ata-ene	Alıb-satma	Ästin-üstün
Äke-şeşe	Alıb-satmağ	Ätä-änä
Älim-berim	Alıb-vérecec	Äzmi-köpmi
Bay-kedey	Alım-satım	Bäländ-päst
Dos-duşpan	Alışb-vérişmek	Bâr-yoğı
Erkek-urğaşı	Alış-vériş	Bâşdän-âyâq
Erteli-keş	Alış-vérişçi	Bugün-ertä
Erteli-soñdı	Altdan-yuxarı	Dost-duşmân
Jazı-qısı	Altdan-üstden	Ertä-keç
Jamandı-jaqsılı	Alt-üst	Gör-yâr
Jas-käri	Ana-ata: ana-ata évladı	İçin-taşın
Jat-jurağat	Analı-atalı	İçki-taşqı
Jatmay-turmay	Artıg-eksik	İsitmä-sävutmä
Joğarılı-tömendi	Aşağılı-yuxarılı	İssik-sävüq
Joğarı-tömen	Aşağı-yuxarı	Keçä-kündüz

Joqtan-bardan	Ata-ana	Kirim-çıqım
Joqtı-bardı	Ata-analı	Näri-beri
Kärili-jastı	Atalı-analı	Näzär-pisänd: Näzär-
Keldi-ketti	Atasız-anasız	pisänd qılmäslik
Keler-keter	Az-çox	Ölib-tirilib
Kelimdi-ketimdi	Azdan-çoxdan	Oñ-ters
Keşeli-bügin	Baş-ayağ	Päst-bäländ
Köş-qon	Başsız-ayağısız	Qari-yâş
Küyiniş-süyiniş	Berk-boş	Qışın-yâzin
Kündiz-tüni	Cavanlı-gocalı	Qol-âyâq
Küni-tüni	Çox-az	Sävâl-cävâb
Kirip-şiq-	Dalına-ğabağına: dalına-	Yär-kök
Kiris-şığıs	ğabağına baxmağ	Yâş-qari
Qalıñdı-juqalı	Dolub-boşalmağ	
Qısı-jazı	Dost-düşmen	
Qorlıq-zorlıq	E'la-me'reke	
Oyda-joqta	Éniş-yoxuş	
Oyındı-şındı	Yéniş-yoxuş	
Oñdı-soldı	Yoxuş-éniş	
Oñ-solı: oñ-solın tanuv	Éniş-yoxuşlu	
(bilüv)	Énişli-yoxuşlu	
Oñ-terisi	Er-arvad	
Ölip-tiril-	Er-arvadlı	
Taqır-taza	Er-arvadlığ	
Uzındı-qısqalı	Ér-géc	
Uyqılı-oyav	Erli-arvadlı	
Ul-qız	Erzden-semaya geder	
Ulılı-kişili	Eksik-artığ	
Ülkendi-kişili	Evvel-axır	
Ülken-kişili	Ğabağımı-gérisini	
Ülken-kişi	düşünmek	
Şığasılı-kiresili	Ğaçdı-tutdu	
Issılı-suvıqtı	Géce-gündüz	
İlgeri-keyin	Géce-gündüzlü	
İni-qarındas	Géce-gündüzlük	
İrili-kişili	Géceli-gündüzlü	
İrili-uvaqtı	Géç-téz	
İrili-usaqtı	Gédib-gelme	

İşki-tısqı	Gédib-gelmek
İşti-tıstı	Geldi-géder
İş-sırtı	Geldi-gédergi
	Gelen-géden
	Gel-gét
	Gelib-géden
	Geliş-gédiş
	Gét-gel
	Ğış-yay (yaz)
	Girinti-çixıntı
	Girinti(li)-çixıntılı
	Ğocalı-cavanlı
	Hağğ-nahağ
	Xéyir-şer
	İman-güman
	İreli-géri
	İri-xırda
	İrili-xırdalı
	İsti-soyuğ
	Kişili-arvadlı
	Oğlanlı-ğızlı
	Öldü-ğaldı
	Ölme-diril
	Ölüb-dirilmek
	Ölüm-dirim
	Öte-beri
	Ötede-beride
	Öteden-beriden
	Özünü Oda-suya (oda- köze) vurmağ (atmağ)
	Saf-çürük élemek
	Sağına-soluna göz gezdirmek
	Sağ-sol
	Sağdış-solduş
	Seher-axşam
	Sual-cevab
	Sübh-şam

Şit-şor: Şitini-şorunu
 çıxartmağ
 Té-géc
 Vaxt-bivaxt
 Var-yox
 Vér-al
 Yaxın-uzaq
 Yaxşılı-yamanlı
 Yaxşı-yaman
 Yaxşı-yamanlıq
 Yalan-gérçek
 Yaman-yaxşı
 Yay-ğış
 Yaylı-ğışlı
 Yaz-ğış
 Yazıb-pozmağ
 Yazı-pozu
 Yér-göy
 Yérli-köklü
 Zahir-batin

4.1.5. Biri Olumlu Diğeri Olumsuz Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk kelime olumluyken, ikinci kelime olumsuzdur. Bu yapıdaki ikilemeler olumlu-olumsuz ikilemelerin yan yana gelmesiyle oluşurlar. Aldığı eklerle anlamı etkileyen bu ikilemeleri üç başlık altında değerlendirebiliriz:

1. -ar/-er/ -r; -ar/-er, -är...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mäs şeklinde oluşan ikilemeler: Geniş zaman partisibinin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir. Vecihe Hatiboğlu, bu tür ikilemeler için "...temel tümceye zaman bakımından "hemen, derhal, o anda" kavramlarını verir. Zaman kavramını veren bu tür yantümce de "-ir, -mez" ekleriyle kurulur. Bu tür tümcelerde olumlu ve olumsuz eylem, ikileme biçiminde kalıplaşmıştır, daima 3. kişi olarak kullanılır ve çekimli eylemin kişi

kavramına bağlanır”⁴²⁰ ifadesini kullanmıştır. Beşir Göğüş ise, “Bu şekil olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır: gelir gelmez, düşer düşmez, verir vermez ...”⁴²¹ diyerek bu tür ikilemelerin verdiği anlamı açıklamıştır. “Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri” yüksek lisans tezinde Sema Bayraktar, “Bu kuruluştaki yapılar, fiile tezlik, sonsuzluk, çokluk anlamları katmaktadır”⁴²² şeklinde ifade etmiştir. Her üç lehçede de karşımıza çıkan bu tür ikilemeler arasında aynen kullanılan ikilemeler vardır. Kazak Türkçesinde belli belirsiz, hayal meyal anlamında kullanılan “biliner-bilinbes” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde bilip bilmeden anlamında kullanılan “bilär-bilmäs” ikilemesi kullanılan kelimeler ve yapı itibarıyla aynıdır. Anlam olarak da birbirine benzeyen bu ikilemelerdeki fark, Kazak Türkçesinde olumlu-olumsuz partisip ekinin dışında bir de -n dönüşlülük eki almasıdır. Özbek Türkçesinde ise bu ikileme sadece partisip eki almıştır. Beşir Göğüş’ün de dediği gibi bu ikilemeler olmakla olmamak arasında, kısa bir an anlatır. Kazak Türkçesinde olur olmaz; birazcık, azıcık anlamında kullanılan “bolar-bolmas” ikilemesi ile aynı manada Özbek Türkçesinde kullanılan “bolär-bolmäs” ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde biliner-bilinbes, estiler-estilmes, köriner-körinbes, otırar-oturmas vb., Azerbaycan Türkçesinde eşider-éşitmez, géder-gelmez, ister-istemez vb., Özbek Türkçesinde ise bilär-bilmäs, bolär-bolmäs ikilemeleri, geniş zaman partisibinin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir.

2. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li ekini, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler: İkilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, ancak ilk kelime olumlu ikinci kelime ise olumsuz sıfat eki almıştır. Bu eklerin ikilemeye kattığı anlam ise belirsizliktir. Örneğine Kazak ve

⁴²⁰ Vecihe Hatiboğlu (1972), *a.g.e.*, s. 151

⁴²¹ Beşir Göğüş (1962), *a.g.m.*

⁴²² Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Azerbaycan Türkçelerinde rastladığımız bu tür ikilemelerde benzerlikler dikkat çekmektedir. Uygun, yerinde, zamanında olup olmadığını düşünmeden, göz önüne almadan yapılan hareket vs. anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “yérli-yérsiz” ikilemesi ile bu anlamda Kazak Türkçesinde kullanılan “joldı-jolsız”, “orındı-orınsız” ve jöndi-jönsiz ikilemeleri anlam ve yapı olarak aynıdır. Kazak Türkçesinde üç ikileme de yerli yersiz manasında kullanılmaktadır. İkilemeyi oluşturan kelimeler “yer, yol, yön” manasına gelmektedir. Kazak Türkçesinde canlı cansız, her şey manasında kullanılan “jandı-jansız” ikilemesi ile aynı manada Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “canlı-cansız” ikilemesi fonetik farklılığın dışında (Kazak Türkçesinde kelime başında y->j- değişimi vardır) aynıdır.

3. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi eksiz şekilde, ikinci kelime +sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +siz ekini alarak oluşan ikilemeler: Bu ikilemelerde, ilk kelime olumlu olsa da anlam olumsuzdur. Her üç lehçede karşımıza çıkan bu tür ikilemelerde benzerlikler vardır. Hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki manasında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “şekk-şühesiz” ikilemesi ile Özbek Türkçesinde kullanılan “şäk-şühäsiz” ikilemesi aynıdır. Habersiz, bilgisiz, malumatsız anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “xeber-etersiz” ikilemesi ile aynı manada Kazak Türkçesinde kullanılan “xabar-oşarsız” ikilemesi aynıdır. Buradaki fark, haber anlamına gelen ikinci kelime Azerbaycan Türkçesinde eter, Kazak Türkçesinde ise oşar’dır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde ar-uyatsız, esep-qıysapsız, jazuv-sızuvsız, qan-sölsiz vb., Azerbaycan Türkçesinde ac-susuz, ağrı-acısız, ata-anasız, hay-küysüz , uc-bucağısız, yurd-yuvasız vb., Özbek Türkçesinde nâm-nişânsiz ikilemesi bu grupta değerlendirilebilir.

Bunların dışında sadece Kazak Türkçesinde örneğine rastladığımız -ar/-er/-r...-may/-mey, -bay/-bey, -pay/-pey (gerundium) şeklinde kurulan ikilemeler: de vardır; bolarda-bolmay, qoyarda-qoymay. Azerbaycan Türkçesinde bitib-tükenmez, ister-

istemez, lal-dinmez, olan-olmaz ikilemeleri de olumlu-olumsuz (geniş zaman partisip ekinin olumsuzu) şekilde oluşmuşlardır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Ar-uyatsız	Ac-susuz	Bilär-bilmäs
Barar-barmas	Ağrı-acısız	Bolär-bolmäs
Bolar-bolmas	Ata-anasız	Nâm-nişânsız
Bolarda-bolmay	Bitib-tükenmez	Şäk-şübhäsis
Biliner-bilinbes	Canlı-cansız	
Esep-qiysapsız	Deyer-deymezine	
Estiler-estilmes	Dinc-dinmez	
Jazuv-sızıvsız	Düşeri-düşmezi olar	
Jaqsılı-jamandı	Éşider-éşitmez	
Jandı-jansız	Géder-gelmez	
Jeter-jetpes	Goruğ-ğaytagsız	
Joldı-jolsız	Hay-küysüz	
Jöndi-jönsiz	Xeber-etersiz	
Jön-josıqsız	İster-istemez	
Kedir-budırsız	İsteğe-istemeye	
Keler-kelmes	Lal-dinmez	
Köriner-körinbes	Münasibetli-	
Qannen-qapersiz	münasibetsiz	
Qan-sölsiz	Olan-olmaz	
Qonar-qonbastan	Şekk-şübhesiz	
Qoyarda-qoymay	Uc-bucağısız	
Orındı-orınsız	Vaxtlı-vaxtsız	
Otrrar-otırmas	Yérli-yérsiz	
Öler-ölmes	Yurd-yuvasız	
Ölim-jitimsiz		
Vayım-qayğısız		
Uv-şuvsız		
Uşı-qiyrısız		
Üy-küysiz		
Ün-tünsiz		
Xabar-oşarsız		
Şalınar-şalınbas		
Şığar-şıqpastan		
Şıp-şırğasız		

Tatır-tatımas
 İğın-şığınsız
 İñqıl-sıñqılsız
 İñ-şñsız
 İz-tüzsiz

4.1.6. Birbiriyle Anlam Bütünlüğü Oluşturan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan kelimeler arasında eş, zıt ve yakın anlamlılık gibi bir bağ yoktur. Kelimeler arasındaki ilişki, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturması ve bir bütünün parçası haline gelmesidir. İzafet terkipli ikilemeleri de aralarında bir anlam bütünlüğü oluşturduğu için bu grupta değerlendirmeyi uygun gördük.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Avtomat-telefon	Abi-beğa	Ällä-pällä
Ağaş-at	Abi-heyat(Abi	Bäyt-ğazäl
Azıq- tülük	héyvan(i))	Hâli-baqudrät
Vagon-restoran	Abi-kövser	Qaddi-qâmät
Gama-sevle	Abi-nisyan	Qaddi-qâmät
Ğılımiy-zerttev	Abi-léysan	Royi-râst
Ğılımiy-tehnikalıq	Abi-zemzem	Telefon-avtomat
Ğılımiy-fantastikalıq	Abi-zidegani	Telefono-gramma
Kilovvat-sağat	Abü hava	Xatti-häräkät
Konferents-zal	Aftaba-leyen	Xatti-mühr (qıl–)
Läm-mim: läm-mim	Ahuyi-xeta	
demev	Ahuyi-xeten	
Liro-epikalıq	Ala-çalpov	
Liro-epos	Ala-çarpaz	
Mädeniy-ağartuv	Ala-çiy	
Mädeniy-köpşilik	Ala-deymiş	
Mädeniy-turmıstıq:	Ala-bişmiş	
mädeniy-turmıstıq qızmet	Ala-garanlıg	
Mektep-internat	Ala-ğarsağ	
Müşe-korrespondent	Ala-golay	

Oñtüstik-batıs	Ala-ğolaylıg
Oñtüstik-şığıs	Ala-ğora
Premer-ministr	Ala-ğolay
Press-attaşe	Ala-ğolaylıg
Press-konferentsiya	Ala-ğora
Sotsiyal-demokrat	Ala-séyrek
Ugro-finn	Ala-sütül
Finn-ugor	Ala-tala
	Ala-toran
	Ala-toranlıg
	Ala-yarım (çıg)
	Ala-yarımçıglıg
	Ala-yarımçılıg
	Ala-yétişmiş
	Ala-yonca
	Alimi-biemel
	Anarxo-sindikalist
	Anarxo-sindikalizm
	Ara-sıra
	Asari-etige
	Asfalt-béton
	Asi-fikir
	Babayi-emir
	Bad(i)-seba
	Bad(i)-fena: bad(i)-
	fenaya gétmek
	Bad(i)-fenaya vérmek
	Bar(i)-ilaha
	Bari-ilahi
	Bayatı-ğacar
	Bayatı-ecem
	Bayatı-isfahan
	Bayatı-kürd
	Bayatı-şiraz
	Bebri-beyan
	Ğüvvéyi-behriyye
	Belayi-müsibetle
	Belayi-nagehan

Beni-adem
 Beni-insan
 Berrü biyaban
 Növ'i-beşer
 Bor-maşın
 Cami-cem
 Celayi-veten
 Cenub-ğerb
 Cenub-şerğ
 Çek-çevir
 Dadü-bidad
 Dadü-feryad
 Dari-beğa
 Dari-fena
 Dari-şefa
 Dédi-ğodu
 Dédi-ğoduçu
 Dédi-ğoduçuluğ
 Deli-dolu
 Demir-béton
 Derdi-dil
 Derd(i)-hal
 Derd(ü)-möhnet
 Derd(i)-ser
 Derd(i)-ser çekmek
 Derd(i)-ser vérmek
 Derdü-bela
 Derdü-ğem
 Derdü-möhnet
 Desti-xett
 Dest-xett
 Dili-zar
 Dövri-felek
 Dövri-ğedim
 Dövri-gerdun
 Dövr(i)-zaman
 Ebri-bahar
 Ebri-néysan

Ebri-siyah
 Efradi-meclis
 Efvi-ümumi
 Egsayi-Şerg
 Ehdi-cedid
 Ehdi-etig
 Ehli-béyt
 Ehli-derd
 Ehli-dil
 Ehli-divan
 Ehli-dünya
 Ehli-élm
 Ehli-éşg
 Ehli-eyal
 Ehli-gelem
 Ehli-gerez
 Ehli-gible
 Ehli-gübur
 Ehli-hal
 Ehli-iman
 Ehli-insaf
 Ehli-kéf
 Ehli-kemal
 Ehli-kitab
 Ehli-meclis
 Ehli-me'rifet
 Ehli-ruh
 Ehli-savad
 Ehli-vefa
 Ehli-zeleme
 Ehli-zövğ
 Ehli-zülm
 Ehli-xibre
 Ehmedi-bigem
 Ehvali-ruhiyye
 Eks-cereyan
 Eks-emel
 Eks-hemle

Eks-hücum
 Eks-iddia
 Eks-istiğamet
 Eks-keşfiyyat
 Eks-keşfiyyatçı
 Eks-manévr
 Eks-seda
 Eks-tebdir
 Eks-teklif
 Eks-te'sir
 Eks-tezyig
 Eks-zerbe
 É'lani-éşğ (é'lani-
 mehebbet) étmek
 Élmi-fantastik
 Élmi-kütlevi
 Élmi-populyar
 Élmi-nezeri
 Élmi-téxniki
 Élmi-tetbiği
 Emri-ğaib
 Emri-vagé
 Erşi-e'la
 Erşi-felek
 Erşi-müella
 Eşyayi-delil
 Fabrik-metbex
 Fin-uğor
 Uğro-fin
 Füğeraiyi-kasibe
 Ğadiri-mütleg
 Ğan-yaş
 Ğara-ğorxu
 Ğara-ğovma
 Ğanuni-esasi
 Gemi-réstoran
 Général-mayor
 Général-léyténant

Général-polkovnik
 Général-gubérnator
 Général-gubérnatorluğ
 Ğeti-elage étmek
 Ğeti-nezer étmek
 Ğeti-ümid olmag
 Ğeyri-adi
 Ğeyri-adilik
 Ğeyri-antagonist
 Ğeyri-bedii
 Ğeyri-bediiilik
 Ğeyri-béle
 Ğeyri-beraber
 Ğeyri-beraberlik
 Ğeyri-caiz
 Ğeyri-ciddi
 Ğeyri-ciddilik
 Ğeyri-edebi
 Ğeyri-edebilik
 Ğeyri-exlagi
 Ğeyri-esgeri
 Ğeyri-élmi
 Ğeyri-élmilik
 Ğeyri-feal
 Ğeyri-ğabil
 Ğeyri-ğabilik
 Ğeyri-ğanuni
 Ğeyri-ğanunilik
 Ğeyri-ğenaetbexş
 Ğeyri-ğeti
 Ğeyri-ğetilik
 Ğeyri-heğği
 Ğeyri-heğğilik
 Ğeyri-herbi
 Ğeyri-heyati
 Ğeyri-heyatilik
 Ğeyri-ictimai
 Ğeyri-ixtiyari

Ğéyri-ixtiyarilik
 Ğéyri-insani
 Ğéyri-iradi
 Ğéyri-iradilik
 Ğéyri-kafi
 Ğéyri-kafilik
 Ğéyri-kamil
 Ğéyri-kamillik
 Ğéyri-layig
 Ğéyri-légal
 Ğéyri-maddi
 Ğéyri-maddilik
 Ğéyri-mecburi
 Ğéyri-mecburilik
 Ğéyri-megbul
 Ğéyri-megbullug
 Ğéyri-mehdud
 Ğéyri-mehdudlug
 Ğéyri-mehsuldar
 Ğéyri-mehsuldarligh
 Ğéyri-me'lum
 Ğéyri-memnun
 Ğéyri-memnunlug
 Ğéyri-mentighi
 Ğéyri-meskun
 Ğéyri-mö'teber
 Ğéyri-müeyyen
 Ğéyri-müeyyenlik
 Ğéyri-mükemmel
 Ğéyri-mükemmellik
 Ğéyri-mümkün
 Ğéyri-mümkünlük
 Ğéyri-münbit
 Ğéyri-münbitlik
 Ğéyri-müntezem
 Ğéyri-müntezemlik
 Ğéyri-müteherrick
 Ğéyri-müteherricklik

Ğeyri-mütenahi
 Ğeyri-mütehanilik
 Ğeyri-mütenasib
 Ğeyri-mütenasiblik
 Ğeyri-müteşekkil
 Ğeyri-müteşekkillik
 Ğeyri-müvafiq
 Ğeyri-nizami
 Ğeyri-nizamilik
 Ğeyri-normal
 Ğeyri-normallıg
 Ğeyri-réal
 Ğeyri-réallig
 Ğeyri-resmi
 Ğeyri-resmilik
 Ğeyri-sabit
 Ğeyri-sabitlik
 Ğeyri-semimi
 Ğeyri-semimilik
 Ğeyri-simmétrik
 Ğeyri-tebii
 Ğeyri-tebiilik
 Ğeyri-tengidi
 Ğeyri-üzvi
 Ğeyri-şeffaf
 Ğeyri-şeffaflıg
 Ğeyri-şüuri
 Ğeyri-şüurilik
 Gibleyi-alem
 Ğram-atom
 Ğram-molékul
 Ğonağ-ğara
 Ğonağ-ğaralı
 Ğuli-biyaban
 Xabi-ğeflet
 Xabi-cehalet
 Haleti-ruhiyye
 Heddi-bülüğ

Xefti-dimağ

Xetti-herket

Xettü-xal

Hezmi-rabéden

kéçirmek

Hilali-ehmer: Hilali-
ehmer cemiyeti

Hind-Avropa

Xülasé-kelam

Servi-xuraman

Sahibi-iman

İngirazi-alem

İnkisari-xatir (ğelb)

İnkisari-xeyal

İsmi-cem

İsmi-xas

İsmi-e'zem

İsmi-şeb

İsmi-şerif

İhzari-nifret étmek

(bildirmek)

İhzari-teessüf étmek

İhzari-teşekkür étmek

İzzeti-nefs

İzzeti-şeref

Kami-dil

Kapitan-léyténant

Kelmeyi-şhadet

Kemali-ğeyretle

Kemali-ğayda ile

Kilovat-saat

Kontr-admiral

Lirik-dramatik

Lirik-épik

Lümpén-prolétariat

Marksist-Léniñçi

Marksizm-Léninizm

Meclisi-müessisan

Merdü-merdane

Meşğuli-zimme:

Meşğuli-zimme olmağ

Geleti-meşhur

Müddeiyi-ümumi

Mügayiseli-tarixi

Müxteseri-kelam

Müruri-eyyamla

Müruri-zamanla

Naméyi-e'mal

Neşvü-nüma

Marksizm-Léninizm:

Marksizm-Léninizm nezeriyyesi

Nögtéyi-nezer

Növ'i-beşer

Nuri-çéşmim

Nuri-didem

Nuri-éynim

Övci-feza

Övci-felek

Pistolét-pulémyot

Prima-balérina

Privat-dosént

Ruhi-revan

Ruyi-zemin

Ruzi-ezel

Ruzi-ezelden

Ruzi-mehşer (heşr)

Ruzü-şeb

Rüsvayi-alem (cahan)

étmek (élemek)

Rüsvayi-alem (cahan)

olmağ

Sebrü-gerar

Seddi-Çin

Seddi-İsgender

Sehheti-vücut

Semayi-şems

Sidği-ürekden (ürekle)

Sidği-dilden (dille)

Simü-zer

Sosial-démokrat

Sosial-démokratiya

Sosial-démokratizm

Sosial-impérialist

Sosial-impérializm

Sosial-révolyusionér

Sövği-tebii

Şe'n(ü)-şövket

Şayani-diğget

Şert(i)-şürut

Şikestéyi-fars

Şimal-gerb

Şimal-şerg

Şiri-jeyan

Şiri-ner

Tab(ü)-tağet

Tab(ü)-tavan

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Tarixi-hicri

Tarixi-miladi

Tenbeli-Bağdad

Tercüméyi-hal

Terki-dünya

Terki-dünyalığ

Terki-edeb

Terki-veten

Terk-silah

Ton-kilométr

Ton-mil

Tuği-le'net olub

boğazına kéçmek

Üsuli-cedid

Üsuli-idare

Vesfi-hal

Vez'i-heml étmek
 Vidayi-heyat étmek
 Vitsé-admiral
 Volt-ampér
 Heddi-zatında
 Zendéyi-zehle: Zendéyi-
 zehlesi gétmek
 Zerbi-dest
 Zerbi-mesel

4.1.6. Sayılardan Oluşan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı sayı ifade eden kelimelerden kurulmuştur. Bu ikilemelerin bir kısmında ikilemeyi oluşturan her iki kelime de aynı sayının tekrarıyla oluşurken, bazıları da farklı sayıların tekrarıyla oluşur. Bu tür ikilemeler, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak oluşur. “Sayılardan oluşan ikilemeler, cümlede genellikle tam sayının bilinmediği durumlarda, “yaklaşık, tahmini” anlamlarını bildirmek için kullanılır.”⁴²³ Kazak Türkçesinde ablatif eki üleştirme sayı sıfatı yapar. Azerbaycan Türkçesinde ise üleştirme sayı sıfatı -ar/-er; -şar/-şer ekiyle sağlanır. Üçer üçer manasında Kazak Türkçesinde kullanılan “üş-üşten” ikilemesi ile Azerbaycan Türkçesinde birer-birer, birer-ikişer, ikişer-ikişer ikilemeleri yapı olarak aynıdır.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Bip-birdey	Altı-altı	Birdän-bir
Bir-birlep	Béş-altı	Birmä-bir
Bir-eki	Béş-on	Yüzmä-yüz
Ekevden-ekev	Béşde-üçde	Bir-bir
Jüzbe-jüz	Béş-béş	
Mıñ-million	Bir-bir	
On-ondap	Birden-ikiye	
Üş-tört	Birden-bire	
Üş-üşten	Bire-béş	
	Bire-bir	
	Bire-iki	

⁴²³ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

Birem-birem
Birer-birer
Birer-ikişer
Bire-üç
Bire-yüz
Dörd-béş
Dörd-dörd
İkide-birde
İkiden-birden
İki-iki
İkişer-ikişer
İki-üç
İyirmi-iyirmi
On-on
Üç-üç
Üçem-üçem
Üç-beş
Üç-dörd
Yéddi-yéddi

V. BÖLÜM

5.1.KÖKEN BAKIMINDAN İKİLEMELER

Tarihten günümüze kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan ikilemeler, Türk dilinin tarihi seyri içerisinde yabancı kelimelerin tesiri altında kalmış, Türkçe kelimelerin yanında alıntı kelimelerle de ikileme oluşturulmuştur. Toplumların din değiştirmeleri dilin söz varlığında önemli değişikliklere neden olmuş, ikilemelerin kullanımını da oldukça etkilemiştir. Tarihsel süreçte Uygurlar'ın Budizm ve Maniheizm dinini kabul etmesiyle Çince, Sanskritçe ve Moğolca'dan yapılan alıntılar oldukça fazlaşmıştır. Nasıl ki Uygur döneminde toplumun din değiştirmesi söz varlığında bulunan ikilemelerin kullanım sıklığını arttırmış, alıntı kelimelerin etkisi daha çok artmışsa bu durum Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle de aynı sonuçları doğurmuştur. Karahanlı Türkçesi'nden Türk dilinin söz varlığında itibaren Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin sayısı da fazlaşmıştır. Bunun nedenini yeni girilen dinin yayılmasına yönelik anlatım gücünü artırma çabası olarak gören Serkan Şen gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: Çalışmam sırasında din dışı konularda yazılmış eserlerde, dini konularda yazılmış esere nispetle çok daha az ikilemeye tesadüf etmem beni bu yargıya sevk etmiştir. Yine, yabancı bir kelimeyle Türkçe bir kelimedenden oluşmuş ikilemelerdeki yabancı kelimelerin büyük bir kısmının Budizm'in din dili olan Sanskritçeden alınmış olması ulaştığım bu sonucu desteklemektedir.⁴²⁴ Türkçe kelimelerle birlikte yabancı kelimelerin yan yana gelmesi oluşan ikilemelerde vurguyu artırma ve diğer kelimenin anlamını açıklama işlevi göze çarpmaktadır. Uygur, Karahanlı ve Harezmi döneminde kullanılan ikilemelerin de bu işleve sahip olması, birçok yabancı kelimenin ve dini terminolojinin kabulünü kolaylaştırmıştır. Şinasi Tekin de din faktörünün yanı sıra kültürel ve sosyal etkileşim de dile yeni sözcüklerin ikileme yoluyla girmesi için uygun zemini hazırladığını belirtmiştir. Tekin, halkın o zamana kadar duymadığı kelimelerin onların anlayabileceği bir forma sokmakta güçlük çekildiğini ve şöyle bir metot kullanabileceklerini söylemiştir: xyz yani abc demektir. Bu ifade formülünde hep tekrar edilen...yani...demektir kelimeleri bir zamandan sonra gereksiz sayılmış ve veziler

---

⁴²⁴ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

herhalde bilinmeyen xyz'yi söyler söylemez hemen ardından abc'yi yapıştırmışlardır. Ve sonunda xyz+abc gibi kompozisyonlar türemiştir.⁴²⁵

En etkili anlatım araçlarından olan ikilemelerin yeni kabul edilen dinin halka tanıtılmasındaki rolü hiç şüphesiz ki büyük olmuştur. Bu bakımdan alıntı sözcüklerin birçoğu dilimize ikilemeler aracılığıyla girmiştir.

Biz bu çalışmamızda, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin kökenini incelemeye çalışacağız. Her üç lehçede de kullanılan bu ikilemelerin çoğunun Türkçe kökenli olması dikkat çekicidir. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 39 ikilemeye rastladık. Bu ikilemelerin 30'u her iki kelimenin de Türkçe kökenli olmasıyla oluşmuş ikilemelerdir, geriye kalan 9'u ise yabancı kelimelerle (Arapça ve Farsça) oluşmaktadır. Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

5.1.1. Türkçe+Türkçe Kökenli Olan İkilemeler

Türk dilinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ve Karluk grubunda yer alan Özbek Türkçesinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin köken itibariyle Türkçe olması dikkat çekicidir. Aşağıda verilen bazı örneklerde iki lehçe Türkçe kökenli kelimelerle oluşmuş, bir lehçe yabancı dilden kelimeyle oluşmuş ise bu ikilemeyi Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler başlığı altında yer vermeyi uygun gördük. Taradığımız sözlüklerde Türkçe+Türkçe kökenli olan 30 ikileme örneğine rastladık.

5.1.1.1.

Kazak Türkçesi

Aman-esen

Esen-aman

Esen-sav

Sav-sälemet

Azerbaycan Türkçesi

Sağ-salamat

Özbek Türkçesi

Esân-â mân

Â mân-esân

⁴²⁵ Şinasi Tekin, *İştikakının Köşesi- Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler-*, Simurg, İstanbul, 2001, s. 107

Aman/Âmân [T.]+Esen/Esân [T.]

Esen/Esân [T.] + Aman/Âmân [T.]

Esen[T.] +Sav [T.]

Sav/Sağ [T]+Sâlamet/Salamat [Ar.]

Kazak Türkçesinde “sağ salim” anlamında kullanılan aman-esen, esen-aman ikilemeleri ile Özbek Türkçesinde “sağ salim; sağlam” anlamında kullanılan esân-âmân, âmân-esân ikilemeleri aynıdır. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de Türkçedir. İkilemelerin en önemli özelliklerinde birisi de sıra kalıplaşmasıdır; ancak bu ikilemelerde aman-esen/âmân-esân olarak iki şekil de kullanılmaktadır. Bunların dışında Kazak Türkçesinde “sağ salim” anlamında esen-sav ve sav-sâlamet ikilemelerine rastlamaktayız. Burada Türkçe kökenli sav kelimesinin yanına Arapça kökenli sâlamet kelimesi yan yana getirilerek ikileme oluşturulmuştur. Aynı ikileme Azerbaycan Türkçesinde de karşımıza çıkar. “Hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan” anlamında sağ-salamat ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde yer almaktadır. Arapça selâme, selâmet kelimesi “1. Salimlik, eminlik, korku ve endişeden uzak olma. 2. Selamete çıkma, kurtulma. 3 iyi netice. 4. Kurtulma. 5. ed. Cümlelerin düzgün ve doğru olması. 6. Esenlik”⁴²⁶ anlamlarına gelmektedir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Saadet Çağatay’ın ilgili çalışmasında⁴²⁷, Eski Uygur Türkçesinde sağ salim anlamında “asan tükel” ikilemesinin kullanıldığı kaydedilmiştir. Serkan Şen’in “Eski Uygurca İkilemeler”⁴²⁸ tezinde “esen tükel”, “inç esen”, “su esen” ve “tirig esen” ikilemeleri sağ salim anlamında kullanılan ikilemeler olarak geçmektedir. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde âsân kelimesini “1. Esen, sağ, salim, sıhhatli. 2. Sulh, barış”⁴²⁹ olarak tanımlamıştır. Caferoğlu, tükâl kelimesini “tam, tamamiyle, iyi bir halde: = tügâl, tamam.”⁴³⁰, tirig kelimesini “diri, canlı”⁴³¹ olarak tanımlamıştır.

⁴²⁶ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003, s. 931

⁴²⁷ Saadet Çağatay (1978), *a.g.m.*

⁴²⁸ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁴²⁹ Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 76

⁴³⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s. 257

⁴³¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s. 240

Bunların dışında sözlükte sağ “sağ, sağlam”⁴³² kelimesi de geçmektedir; ancak bir ikileme olarak bu kelime tercih edilmemiştir. 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde ve Dede Korkut metinlerinde “sağ esen” şeklinde ikilemeyi oluşturan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağ kelimesinin ikileme içinde yer aldığı örneklere Azerbaycan Türkçesinde “sağ-salamat” ve Kazak Türkçesinde “sav-sälemet” şekillerine rastlarız. Zuhâl Kargı Ölmez ilgili çalışmasında⁴³³, Kutadgu Bilig’te iyi, sağ, esen, sağ-salim anlamında “esen edgü”, “esen inç”, “inç esen” ikilemelerinin kullanıldığını, Funda Toprak çalışmasında⁴³⁴ Harezmi Türkçesinde “esen selâmet” ikilemesinin kullanıldığını belirtmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁴³⁵ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde sağ salim anlamında “sağ esen” ve “sağ (u) selâmet”, Nimet Ceylan⁴³⁶ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada “sâlim u salâmat” ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar⁴³⁷ da bu ikilemeye Dede Korkut metninde sağ esen”⁴³⁸ şeklinde yer aldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sağ salim anlamında, Kırım Türkçesinde “esen-aman”⁴³⁹, Kırgız Türkçesinde “esen-aman ve aman-esen”⁴⁴⁰ ikilemeleri kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy sağ kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Sağ: “1. Sağlam, esen; 2. Yaşamakta olan, diri”

=OT. Sağ “sağlık, esenlik” (DLT)

TT.: SAĞ+(salim/duyu/duyulu/görü/görülü/görüsüz/görüsüzlük/LIK/LIKLI/LIK SAL/LIKSIZ)

Tü.>Ar. (Ir., Mıs., Sud.) sâğ[ileص]; Kürt. Sağ, sah “yaşayan kimse”; sahelem, sahlem “sağlam, sıhhatli”; Zaza. Sax bıyayış “sağlam olmak”; saxey “sağlamlık”; saxi

⁴³² Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s. 193

⁴³³ Zuhâl Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*

⁴³⁴ Funda Toprak (2005), *a.g.m.*

⁴³⁵ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁴³⁶ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁴³⁷ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁴³⁸ Bu ikilemeye Hanefi Vural da makalesinde yer vermiştir: Hanefi Vural (2004), *a.g.m.*

⁴³⁹ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁴⁴⁰ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

“sağlamlık”; sax kerdiş “sağlamlaştırmak”; saxlem “sağlam, güvenilir”; saxlemey “sağlamlık”⁴⁴¹

Gülensoy, Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~sağ (Az., Türkm., Ker.), sav (Kzk.), sau (TatK.), häv (Bşk.)=tiri (Kzk.), tirüü (Kırg.), tirik (Özb., Uyg.), di:ri (Türkm.).

Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi “sağ [ETü] UyB sag sağlıklı, iyi, sağlam, talihli; [Oğ]Kaş uğurlu taraf, sağ yan // «ATü. “Sağ taraf” anlamı Oğuz grubu dillerine özgüdür”⁴⁴² şeklinde değerlendirmiştir. Clauson, bu kelime için en eski zamanlarda sadece sa:ğ ya:ğ “saf, katıksız yağ” sözcük grubunda geçtiğini bu yüzden daha genel olarak “sağlam, sağlıklı” ve ilginç bir metatez olarak, “sağ(sol’un aksi)” şeklinde sadece Oğuz grubunda yer aldığını ifade etmiştir. Clauson ayrıca, sağ, sax, sav, saw, so:, su: gibi bazı fonetik değişikliklerin olduğunu, Çağ. sağ “1. Huşyar “makul, akla yatkın”; 2. Sahih wa tandurust “sağlıklı”; 3. Ağırbaşlılık, iyi sağlık”, Osm. “sağlık, sağlam; doğru, dürüst”⁴⁴³ anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Eski Türkçeden bu yana kullanılan esen kelimesine Nişanyan sözlüğünde, “sağ, salim, sağlıklı //~Fa/OFa āsān rahat, dingin, kolay< āsūdan, āsāy- dinlenmek, istirahat etmek→ASAYİŞ”⁴⁴⁴ şeklinde yer vermiştir. Ancak Tuncer Gülensoy, bu açıklamayı yanlış bulmuş ve esen kelimesi için “sağ salim, selamet anlamında kullanıldığını ve Orta Türkçe (Divan-ı Lügati’t Türk) esen şeklinde, Uygurca’da esān~asan~(āsān?)“sağlık, esen, iyi”, Uygurca āsānū “sağlık, iyi sağlık”, āsān “sağlıklı” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. <esen [<esenü] olarak ifade eden Gülensoy, Anadolu ağızlarında esem “sağlam, sağlığı yerinde olan (kimse)”; esenle-, esenleş- şeklinde geçtiğini dile getirmiştir. Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~esen (Kzk., Kırg., Türkm.), esān (Uyg.), esān (Özb.), isān-sav (TatK.), isān-hav (Başk.), ātāññā “safely, safe” (Yak.). Türkçe’den Moğolca’ya geçen ödünç sözlük Tü.>Moğ. esen olarak yer vermektedir.⁴⁴⁵ Clauson ise, esen “iyi sağlık, sağlam;

⁴⁴¹Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 2. Cilt (O-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011b, s. 711

⁴⁴²Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı,-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 530

⁴⁴³Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972, s.803.

⁴⁴⁴Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.170

⁴⁴⁵Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 1. Cilt (A-N)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011a, s. 341

emin, sağlam”, esen tükel ise “sağlıklı ve tamam; emin ve sağlam” olarak yer vermiştir.⁴⁴⁶ Andreas Tietze, “esen “sağ salim” (bilhassa seyahate çıkana dilenen hayırdualarda) TS< ET. esen Clauson; Eski bir İrani dilinden Doerfer⁴⁴⁷ açıklamasını yapmıştır.

İkilemede yer alan tükel kelimesi için Tuncer Gülensoy, “tük(hlk.) “tam, bütün” ET’de tügäl~tükäl “tam, tamamıyla, iyi bir halde”, Tükällig “tekmil, kamilen, noksansız”; tükäti “tamamiyle”<tüke-I⁴⁴⁸ açıklamasını yapmıştır. Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi, “tük(hlk.) [ETü], Kaş tük(hlk.) tam, tüm, mükemmel; [YTü] //< ETü tüke- +IL [Uy] bitmek →TÜKEN- TTü hiç kaydedilmemiş bir sözcük iken Dil Devrimi bünyesinde Eski Türkçeden aktarıldı⁴⁴⁹ şeklinde açıklamaktadır.

5.1.1.2.

Kazak Türkçesi

Azdı-köpti

Azerbaycan Türkçesi

Az-çox,

Azdan-çoxdan

Özbek Türkçesi

Äzmi-köpmi

Az/Äz [T.]+Köp/Çox[T.]

Kazak Türkçesinde az çok manasında kullanılan “azdı-köpti” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde bir miktar, biraz, ne kadar olursa olsun, az çok manasında kullanılan “az-çox, azdan-çoxdan” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde biraz anlamında kullanılan “äzmi-köpmi” ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de köken bakımından Türkçedir. Aldığı ek bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde, Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime soru edatı almış, Azerbaycan Türkçesinde ise bu ikileme hem ek almadan hem de her iki kelime ablatif eki olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda

⁴⁴⁶Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.248

⁴⁴⁷Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat*, Birinci Cilt A-E, Simurg, İstanbul-Wien, 2002, s.739

⁴⁴⁸Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s. 942

⁴⁴⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s. 640

ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçesinde “köp” şeklindeyken, Azerbaycan Türkçesinde “çox” şeklindedir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen’in ilgili çalışmasında⁴⁵⁰ Eski Uygur Türkçesinde az çok anlamında “az köp”, “az-üküş” ikilemelerinin kullanıldığı kaydedilmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: Az: 1. Az, biraz <Far. Âz “arzu, heves”: Azu: yanlış, sürçme, sahv, yanlışlık⁴⁵¹, “öküş: ok”⁴⁵², “köp: çok, bol= köb”⁴⁵³. Zuhul Kargı Ölmez’in ilgili çalışmasında,⁴⁵⁴ Kutadgu Bilig’te az çok anlamında “üküş ya az”⁴⁵⁵ ve “üküş ya azıg” ikilemelerinin kullanıldığını, Sema Bayraktar tezinde⁴⁵⁶ “az öküş” ikilemesinin Kutadgu Bilig’te geçtiğini kaydedilmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁴⁵⁷ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “çoğ az” ve “az (u) çok” ikilemelerinin, Nimet Ceylan⁴⁵⁸ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “köp az” ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde az çok anlamında Kırım Türkçesinde “az-ço*”⁴⁵⁹, Kırgız Türkçesinde “azın-köbün”⁴⁶⁰, Hakas Türkçesinde “as-ür”⁴⁶¹ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin etimolojisini şöyle yapmıştır:

Az “alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik”

=ET. (Orh.) az; OT. āz (DLT)

[<*hāz (T. Tekin)]

ET.: azlan-< az+la-n- “az görmek, azımsamak”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~āz (Hlç., Trkm.), as (Tuv., Hak.), āz, āzgine (TatK.), aççā- “az olmak” (Yak.)

⁴⁵⁰ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁴⁵¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.28

⁴⁵² Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.149

⁴⁵³ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.116

⁴⁵⁴ Zuhul Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*

⁴⁵⁵ Bu ikilemeye Sema Bayraktar da tezinde yer vermiştir. Bkz: Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁴⁵⁶ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁴⁵⁷ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁴⁵⁸ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁴⁵⁹ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁴⁶⁰ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

⁴⁶¹ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

<*āsça-<*āz+ça- (+ça- Yak. ek> Moğ.) <*āz

=Moğ. Arai “just a litle too...; not quite; hardly, scarcely, barely”⁴⁶²

Sevan Nişanyan, “Az [ETü] Or viii az çok değil // «ATü *hār. Kar. Moğ aray (az), narin (ince, küçük). Her iki biçim ATü *har- kökünü düşündürür. »»azal-, azalt-, azıcık; ETü az: AZ, AZINLIK. Moğ. narin: NARİN⁴⁶³ şeklinde “az” kelimesini açıklamıştır.

Clauson, eski metinlerde üç farklı a:z kelimesinin olduğunu söylemiştir: 1. A:z “az”. 2. A:z “arzu” Orta Farsça 3. Türklerde meydana gelen ve her zaman tanınmayan bir kabilenin ismi Az. Burada 1. a:z “az, az miktarda, yetersiz” anlamında kullanılmıştır.⁴⁶⁴ Andreas Tietze ise bu kelimeyi, az: (çok’un aksi)< ET. āz Clauson. Az çok “aşağı yukarı, kafi miktarda”⁴⁶⁵ şeklinde açıklamıştır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ikinci kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Çok “Çok, az’ın karşıtı”<ET. çok/çoh; DLT: çok “köktü, alçak”

çok+ra-ş- “çoğalmak”, çok+ra-ma yul “suyu çok olan”

An.ağl.: çok, çoh, coh

Türkçe’den Arapça’ya (Mıs.) geçen ödünç sözcük şük yāšā “çok yaşa”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~çoh (Az.), =köp (Kzk., Kırg., Özb., Trkm., Uyg.), küp (Bşk, TatK.)⁴⁶⁶

Sevan Nişanyan, çok kelimesini “[ETü] Kaş çök kalabalık, gürültü, kaynaşma (isim); [TTü] çox/çoğ/çok kalabalık, sayıca çok (sıfat); [TTü] çok çokluk (isim) ve çok (sıfat)//<ATü *çaw-+İK bağırmaq, çağırmaq, gürültü etmek→ÇAVUŞ. Karş. ETü çogı (münakaşa-Kaş), çogla- (bağırmaq, çağırmaq-Kaş), çoxra- (fokurdama, kaynaşma-Kaş). Sıfat olarak 14. yy’dan sonra kop (miktarca çok) sözcüğünün yerini almıştır”⁴⁶⁷ şeklinde açıklamıştır.

Clauson, köp kelimesinin aslında “bol, çok, bereketli vb.”⁴⁶⁸ anlamına geldiğini ifade etmiş, Tietze ise çok kelimesini “(az’ın zıddı; zaman anlamında uzun)< çoq evvela HvarTk.’sinde görülür”⁴⁶⁹ şeklinde açıklamıştır.

⁴⁶²Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.96

⁴⁶³Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.48

⁴⁶⁴Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s. 277

⁴⁶⁵ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.245

⁴⁶⁶ Tuncer Gülensoy (2011), *a.g.e.*, s.248

⁴⁶⁷Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.113

⁴⁶⁸Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s. 686

5.1.1.3.

<u>Kazak Türkçesi</u>	<u>Azerbaycan Türkçesi</u>	<u>Özbek Türkçesi</u>
Alıs-beris	Alış-vériş	Åldi-berdi
		Åldi-såtđi
		Sävdâ-sâtıq

Alıs/Alış/Aldi [T.]+Beris/Vériş/Berdi/Såtđi [T.]

Sävdâ[Far.]+sâtıq [T.]

Kazak Türkçesinde alışveriş, takas anlamında kullanılan “alış-beris” ikilemesi, ticaret, alım satım; iş anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “alış-vériş” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde alışveriş, ticaret anlamında kullanılan “åldi-berdi” ve “åldi-såtđi” ikilemeleri aynıdır. Azerbaycan ve Kazak Türkçelerinde al- ve ber-/vér fiilleri -ş işteşlik eki almış, Özbek Türkçesinde al- ve ber-/sât- fiilleri görülen geçmiş zaman eki almıştır. Bunların dışında Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin Farsça olduğu “sävdâ-sâtıq” ikilemesi alışveriş anlamında kullanılan bir ikileme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁴⁷⁰ Eski Uygur Türkçesinde alışveriş anlamında “satıg yulug” ikilemesinin kullanıldığını kaydetmiştir. Eski Uygur Türkçesinde sadece alış kelimesi alışveriş anlamını karşılamaktadır. Caferoğlu alış kelimesi için “alış, alış-veriş, ticaret; bir vergi türü”,⁴⁷¹ satıg kelimesi için “satış, muamele, ticaret; alış-veriş”⁴⁷², yuluğ için “1. Satın alma, 2. Birim’le. Bir vergi türü”⁴⁷³ olarak tanımlamıştır. Gülsel Sev ilgili makalesinde⁴⁷⁴ Divanü Lügat-it-Türk’te “alış bəriş”⁴⁷⁵ ikilemesinin geçtiğini, Zuhâl Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,⁴⁷⁶ Kutadgu Bilig’te alış-veriş, alacak verecek anlamında “alım birim”, “alış hem biriş” ikilemelerinin yer aldığını belirtmiştir.

⁴⁶⁹ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.526

⁴⁷⁰ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁴⁷¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.11

⁴⁷² Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.198

⁴⁷³ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.305

⁴⁷⁴ Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁴⁷⁵ Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁴⁷⁶ Zuhâl Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*

Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁴⁷⁷ Harezmi Türkçesinde “berim alım” ikilemesinin geçtiğini, Nimet Ceylan⁴⁷⁸ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada “sûd u savdâ” ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Çağatay Türkçesinde yer alan bu ikilemede Farsça “savadâ” kelimesinin, Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek Türkçesinde de “sâvdâ-sâtıq” ikilemesinde yer alması şartırcı değildir.

Diğer Türk lehçelerinde alışveriş anlamında Kırım Türkçesinde “alış-veriş”⁴⁷⁹, Altay Türkçesinde “alış-beriş”⁴⁸⁰, Hakas Türkçesinde “alış-piris”⁴⁸¹ ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy, alış kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Alış(veriş) “almak işi” <al-ış

Tü.>Kürt. Alewér, alwer “alış veriş”; Zaza. Alışvériş “alışveriş”, alışvêriş kerdış, al-vêr kerdış “alışveriş yapmak”

Tü.>Romen. Alışveriş

Tü.>Ar. (Sur.) ālaş; ālaşvareş⁴⁸²

Clauson, alış kelimesini alış karşılıklı anlamına geldiğini al- fiilinden kendi kendine “almak, teslim almak vb” anlamlarında olduğunu, fakat genellikle alış~bêriş sözcük grubunda kullanıldığını “alım ve satım” ifade etmiştir.⁴⁸³

Andreas Tietze, bu kelimeyi “alışveriş: “Alış ve satış, ticaret” < al- ve ver-fiillerinden + -(y)ış eki almış. Mecazi manada da: “alaka”⁴⁸⁴. Aynı zamanda alış kelimesini de “birbirinden almak, aralarında ticaret bulunmak” TS < ET: alış- [al-fiilinin reciprocum hali, krş. azguruş-] clauson⁴⁸⁵ olarak yer vermiştir.

Tuncer Gülensoy veriş kelimesini “1. Vermek işi veya biçimi; 2. Alışveriş”
<ver-(i)ş “fiilden ad yapan ek”

⁴⁷⁷ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁴⁷⁸ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁴⁷⁹ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁴⁸⁰ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁴⁸¹ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁴⁸² Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.66

⁴⁸³ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.152

⁴⁸⁴ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.154

⁴⁸⁵ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.153

An.ağl.: verişik “imece, ürün değişimi”; veriş- “komşu kadınlar, aralarında süt alıp vermek” olarak açıklamıştır.⁴⁸⁶

Clauson ise bériş kelimesini bé:r- filinden geldiğini söyler ve harfi harfine “verme”, fakat normalde alış bériş sözcük grubunda “alım satım, ticaret” anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁸⁷

5.1.1.4.

Kazak Türkçesi

Aş1q-şasıq

Azerbaycan Türkçesi

Aç1ğ-saç1ğ

Özbek Türkçesi

Âç1q-çâç1q

Aş1q/Aç1ğ/Âç1q [T.] + Şasıq/Saç1ğ/Çâç1q [T.]

Kazak Türkçesinde açık saçık anlamında kullanılan “aş1q-şasıq” ikilemesi, perişan, dağınık, darmadağın; her tarafı açık olan, müstehcen, adaba aykırı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “aç1ğ-saç1ğ” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde tertipsiz, düzensiz anlamında kullanılan “âç1q-çâç1q” ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan ikinci kelime şasıq/saç1ğ/çâç1q kelimeleri sözlükte tek başına yer almasa da şaş-/saç-/çâç- şeklinde fiil şekilleri yer almaktadır. Şasıq/saç1ğ/çâç1q kelimeleri şaş-/saç-/çâç- kelimelerine fiilden isim yapım eki olan -k'nin eklenmesiyle oluşmuşlardır. Burada dikkati çeken husus, bu ikilemelerin birinci sözcüğü ünlü ile başlayıp ikinci sözcüğe ünsüz eklenmesiyle oluşmuş ikilemeler şeklinde karşımıza çıkmasıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁴⁸⁸ Eski Uygur Türkçesinde “açuk adruk”, “açuk adırt1ğ” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “aç1q: açık”,⁴⁸⁹ “adruk: başka başka, ayrı, çeşitli, ayrı ayrı, çeşitli türden”⁴⁹⁰, “adruk: 1. Artık, başka [artuk'un metahèse'idir]. 2. Olduğu gibi, tamami ile.”⁴⁹¹ Nimet Ceylan⁴⁹² Babür'ün eserlerinde

⁴⁸⁶Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1015

⁴⁸⁷Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.369

⁴⁸⁸Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁴⁸⁹Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.2

⁴⁹⁰Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.5

⁴⁹¹Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.5

incelediği ikileme örneklerinde bu manada “sarîh u âşqârâ” ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerine baktığımızda açık seçik anlamında Altay Türkçesinde “açık-çarık”⁴⁹³ ikilemesinin yer aldığını görmekteyiz.

Tuncer Gülensoy ikilemeyi oluşturan ilk kelimeyi şöyle açıklamıştır:

Açık: kapalı olmayan” <ET. *açuk (DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~açık “vâzılı” (Kırg., TatK., Trkm.), açığ (Az.), âçuğ (Ker.), açığ (Han), aççığ (Tuz.), aşık (Kzk.), asık (Bşk.), oçuk (Uyg.)

A(>o)Ç[Ç](>ş, s)I(>u)K(>ğ, g)

Tü.>Ar. (Ir.) açığ⁴⁹⁴

Clauson bu kelimeyi, açuk 1.Aç- filinden geldiğini; harfi harfine “açık” anlamıyla birlikte mecazi genişleme ile 1. “açık(gökyüzü)”; 2. “açık sözlü, dürüst, dostça (eğilim)”; 3. “besbelli, aşikar”; 4. Osmanlıca’nın sonlarında “finansal hesapta açık, hesap açığı, iflas” anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, Uygurca Budist metinlerde açuk “açık, ayırt edilebilir”, Hakasça açuk “her şeyi açma”; Kaşgarlı açuk “dostça, samimi”, Tefsir’de açuk “açık, besbelli”; Çağatayca açuk (-ç- ile) “açık”; Kıpçakça açuk, Osmanlıca açuğ/açuk “açık, belli” anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁹⁵

Sevan Nişanyan bu kelimeyi “Açık [ETü] UyB x açuk a.a. // ETü aç-+IK→AÇ-»»açık kapı, açık Pazar, açıkgöz”⁴⁹⁶ olarak açıklamıştır. Andreas Tietze bu ikilemeyi, “açık saçık “hafif giyimli” <açık 1(kapalı olmayan) ve mana itibariyle uyan (karş. Açıl-saçıl-) saçık sıfatlarından ibaret çifte tabir”⁴⁹⁷ şeklinde; açık kelimesini ise “ 1 “kapalı olmayan ” < ET. açuq Clauson”⁴⁹⁸ olarak açıklamıştır.

⁴⁹² Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁴⁹³ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁴⁹⁴ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.47-48

⁴⁹⁵ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.22

⁴⁹⁶ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.4

⁴⁹⁷ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.93

⁴⁹⁸ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.92

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Gülensoy, “saçık “1. Saçılmış, serpilmiş; 2. Açık saçık”=OT. saçuk neng “saçık, saçılmış nesne” (DLT)<saç-(1)k”⁴⁹⁹ açıklamasını yapmıştır.

5.1.1.5.

Kazak Türkçesi

Jazı-qısı

Azerbaycan Türkçesi

Yay-ğış

Yaz-ğış

Özbek Türkçesi

Qışın-yâzin

Jaz/Yay/Yaz[T.]+Qıs/Ğış/Qış[T.]

Kazak Türkçesinde yaz kış, yıl boyunca anlamında “jazı-qısı” ikilemesi, her zaman, daima, yaz kış anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “yay-ğış” ikilemesi ve kış yaz, yıl boyu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “qışın-yâzin” ikilemesi aynıdır. Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de üçüncü şahıs iyelik eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime instrumental eki almış, Azerbaycan Türkçesinde ise eksiz kullanılmıştır. Aldığı ekler bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde öncelik-sonralık konusunda da bir fark vardır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde jas/yay kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelime iken Özbek Türkçesinde qış kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelimedir. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde yılın bütün mevsimlerinde, her mevsim, her zaman anlamında “yaz-ğış” ikilemesi de kullanılmaktadır. Orhun Kitabelerinde “yay: yaz”⁵⁰⁰ olarak, yaz kelimesi de “ilkbahar, ilk yaz, yaz”⁵⁰¹ anlamıyla yer almaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin yay şeklinde olması şaşırtıcı değildir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Filiz Güner, tezinde⁵⁰² Divan-ı Hikmet’te “kış yaz”, “kış u hem yaz” ve “yaz u kış”⁵⁰³ ikilemelerinin kullanıldığını, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de⁵⁰⁴ Divan-ı Hikmet’te “kış u yaz” ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Mehmet Dursun Erdem ilgili

⁴⁹⁹Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.*, s.710

⁵⁰⁰ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, s.122

⁵⁰¹ Muharrem Ergin (2007), *a.g.e.*, s.122

⁵⁰²Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁵⁰³Bu ikileme Hüseyin Yıldız’ın makalesinde de geçmektedir: Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁵⁰⁴ Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

çalışmasında⁵⁰⁵, Harezmi Türkçesinde “kış yay” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁵⁰⁶ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “yaz (u) kış” ve “kış u yaz” ikilemelerinin, Hanifi Vural⁵⁰⁷ ise Dede Korkut metninde “kışda yazda” ikilemesinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yaz kış anlamında Altay Türkçesinde “çay-kış”⁵⁰⁸ ikilemesi, Hakas Türkçesinde “çayğı-xıstı”⁵⁰⁹ ikilemesi yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, yaz kelimesini “yaz, ilkbahar”⁵¹⁰ olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy ise bu kelimeyi şöyle açıklamıştır:

Yaz “Yılın haziranın 21’inde başlayıp Eylülün 23’üne kadar süren, ilkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsimi; ilkbahar”

=ET. yaz “yaz, ilkbahar”; yaz “ilkbahar”

~OT. yaz “ilk yaz, yaz” (DLT: yaza- “yazlamak, yazı geçirmek”; yazık-/ yayık- “yaz olmak”; yazlat- “yazı geçirtmek, yaylatmak”; yazok et “pastırma”)

<”yāz

[<yār< Ön Tü. *nār]

An.ağl.: yaz, yazağzı, yazbaşı “ilkbahar”

Tü.>Laz. Yazguli “bir inek adı”

Fars. Yāz;

Mac. Nyár

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yāz (Trkm.), yaz “ilkbahar” (Az.), yaz “ilkbahar” (YUyg.), yaz “yaz” (Tar.), yāz/yōz “yaz” (Özb.), yas “ilkbahar” (Alt., Oyr., Tel.), yay “yaz” (Az., Alt, Tel., Küer.), yaz “ilkbahar” (TatK.), yazlık “ilkbahar” (Nog.), yāy (TatK.), caz “ilkbahar” (Kırg.), cay “yaz” (Kırg., Kzk.), ças “ilkbahar” (Tuva), jay (Kzk.), jaz “yaz” (KKlp.), sās “ilkbahar” (Yak.)< *yār, sayın “yaz” (Yak.) [Krş. TT. yazın], śur (Çuv.)<*yār<nār (>Mac. nyár “yaz”), zaz (Blk.)

⁵⁰⁵ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁵⁰⁶ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁵⁰⁷ Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

⁵⁰⁸ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁵⁰⁹ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁵¹⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.291

Y(>c, ç, j, s, ś, z) Ā (>a, â, ä) Z (>s, r/Y)

Y Ā } 1. -Z (>s, r) “ilkbahar”
 } (ca, ça, ja, sa, sâ, şu, za, yâ)
 2. -Y “yaz”

~Moğ. (KWb., 272): naran “yaz”

=Moğ.nirai “taze, yeni, yeni doğmuş”<hārai

=Mançu. niyarxun<hār-xun “genç, taze, yeşil”⁵¹¹

Nişanyan yaz kelimesini “[ETü] Or, Uy, Kaş yay/yaz açma mevsimi, ilkbahar veya yaz//<ATü *yā-+IZ açmak, yayılmak→YAY- .Karş. kış (kısmı/kapanma mevsimi)”⁵¹² olarak açıklamıştır. Clauson ise, bu kelimeyi ya:y şeklinde vermiş ve “yaz” ve “ilkbahar” için Türk dillerinde kullanılan bu kelimenin kafa karıştırıcı olduğunu ifade etmiştir.⁵¹³

Kış kelimesini Tuncer Gülensoy şöyle açıklamıştır:

Kış “Dört mevsimden en soğuk olanı”=ET., OT., qış (EUTS;DLT)

DLT. qışlağ, qışlağlan-, qışla-, qışlat-, qışlıq.

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~kış (Bşk., Kırg., Özb., TatK., Uyg.), kıs (Kzk.), gış (Az., Trkm.)

K(>g)IŞ(>s)⁵¹⁴

Sevan Nişanyan bu kelime için “Kış¹[ETü] Or kış a.a. // «ATü»kışla-ETü kış: KİŞ¹, KIŞLA⁵¹⁵ açıklamasını yapmıştır. Clauson ise, kış “kış”; kışın “kışın” şeklini vermiştir.⁵¹⁶

5.1.1.6.

Kazak Türkçesi

Jer-kök

Azerbaycan Türkçesi

Yér-göy

Özbek Türkçesi

Yār-kök

Jer/Yér/Yār[T.]+Kök/Göy[T.]

⁵¹¹Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1099-1100

⁵¹²Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.* s.674

⁵¹³Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.980

⁵¹⁴Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.518

⁵¹⁵Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.325

⁵¹⁶Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.670

Kazak Türkçesinde yer gök, bütün dünya anlamında kullanılan “jer-kök” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde dünya, kainat; her taraf, bütün her yer anlamında kullanılan “yér-göy” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde aynı manada kullanılan “yär-kök” ikilemesi aynıdır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde yer alan örneklerine de rastlamaktayız: Yér-göy ağlamağ “çok kötü, acı, felaketli durumu bildirir”, yére-göye sığmamağ “ çok sevinmek; bir şeyin haddinden fazla çokluğunu bildirir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁵¹⁷ Eski Uygur Türkçesinde “yir teñri” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “yir: 1. Yer. 2. Memleket. 3. Şimal, kuzey”⁵¹⁸, “kök: 1. Mavi, gök rengi. 2. Sema, gök. 3. Gece”⁵¹⁹, “T(ä)ngri= tngri: Tanrı”⁵²⁰. Filiz Güner, tezinde⁵²¹ Divan-ı Hikmet’te “yer-kök”, “yer ü kökler”, “yer ü kök”⁵²² ikilemelerinin, Funda Toprak çalışmasında⁵²³ Harezmi Türkçesinde “yer kök” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁵²⁴ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “yir (ü) gök/ yir gök” ikilemesinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde⁵²⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde “yer gök” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Nimet Ceylan⁵²⁶ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde bu manada “yir ü kök” ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde⁵²⁷ Fuzuli Divanında “arz u semâ” ve “yer ü gök” ikilemelerinin kullanıldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yaz kış anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “yer-asman”⁵²⁸ ikilemesi, Altay Türkçesinde “çer-teñeri”⁵²⁹ ikilemesi yer almaktadır.

⁵¹⁷Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁵¹⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.298

⁵¹⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.114

⁵²⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.233

⁵²¹Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁵²² Bu ikilemeye Hüseyin Yıldız da makalesinde yer vermiştir: Bkz: Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁵²³ FundaToprak (2005), *a.g.m.*

⁵²⁴ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁵²⁵ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁵²⁶ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁵²⁷Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁵²⁸ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁵²⁹ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime yer için,

Yer “1. Bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekan; 2. Gezinilen, ayakla basılan taban; 3. Yerküre, dünya; 4. Bulunulan yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle; 5. Durum, konum, vaziyet; 6. Ülke, bölge; 7. Görev, makam; 8. Önem; 9. Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan; 10. İz; 11. Üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası, arazi, arsa; 12. Toprak; 13. Bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal; 14. Otel, motel vb. de kalınacak oda; 15. Sinema ve tiyatrodan veya taşıtlarda oturulacak koltuk, sandalye; 16. (mec.) durum”

=ET. yär (EUTS, 293: yärçile- “rehberlik etmek, kılavuzluk etmek, sevk etmek”); yirtinçü “yeryüzü, dünya”

~Ot. yér, ér “yer, yeryüzü, toprak” (DLT: yér “kumaşın veya ağacın bir yüzü”; yéreyöre, çevre”; yérsin-“bir yeri yurt edinmek”)

MA.: yér “yer, yurt, dünya” yérsuw “yer, mal, mülk, tarla” <*yér

An.ağl.: “1. Yatak; 2. Tarla (DS. XI, 4249); yir (s.4250)”

Tü.>Mac. szer

Kürt. yer

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yer (Trkm., Nog., Alt., Tel., Klç.), yär (YUyg.), yérkökü (Tav., Tuz.) yerkökü (Ker.), yerkökü “havuç” (Kif/KrTS), yir (Bşk), cer (Kırg.), cir (TatK.), çer (Tuva, Kumd.), jer (Kzk., KKlp.), sir (Yak.), šër (Çuv.)=orun (Kırg.), orın(Kzk.), urın (Bşk., TatK.)⁵³⁰ifadesini kullanmıştır.

Sevan Nişanyan, “yer [ETü] Or yér zemin, toprak, memleket //«ATü»»yer altı, yeralması, yer kabuğu, yerleş-, yerleşim (YT), yerleşke (YT), yerli, yersiz. ETü yér: YER, YEREL”⁵³¹ açıklamasını yapmıştır. Clauson ise yé:r kelimesinin esasen “yer”, genişletilmiş anlamları ile “toprak (gökyüzüne aksine), kara, toprak, yer vb.” anlamlar ifade ettiğini belirtmiştir.⁵³²

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime gök için Tuncer Gülensoy,

“gök “1. Gök, hava, sema; 2. Gök rengi, lacivert; 3. Ham, olmamış (meyva); 4. yeşil”

⁵³⁰Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1124

⁵³¹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.676

⁵³²Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.954

=ET. kök “1. Mavi, gök rengi; 2. Sema; 3. Gece” (EUTS, 114); köök (Eleges, 3)
~kö:k “mavi” (DLT)

DLT: kökşin “mavimsi” = Moğ. Kökegçin ay.

<kö:k [>PAlt. Kö:ke]

An.ağl.: gök, gev, gok, goo, gö, göğ, göğeli, göğüş, gökçe, göklü, göm, gömgö, gömgök, gömgöy, göv; kóv; göğçe, gökçe “ökse otu”

GÖ(>r, o)K(>ğ, m, v, y)

GÖ[K=ø]

KÓV

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~gö:k (Trkm.), gö:k ö:nüm (TatK.), göy (Az.), kük (Bşk., TatK.), kök (Kzk., Kırg., Özb., YUYg.), kökonis “yeşil” (Kzk.), kökät “yeşil” (Uyg.), köktät (Uyg.), ki:ek (Hlç.), küöx (Yak.)

KÖ(>ie, ü, üö)K (>x)

GÖ: (>ö)K(>y)

~Moğ. Köke “mavi” (KWb. 236)~ MAn. Kuku; Tung. Kukuşin (Räsänen,V)

=yāšilsä (Bşk.)

yāşilçä (TatK.)

çaşılşa “sebze” (Kırg.)⁵³³ ifadesini kullanmıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi “gök [ETü] Or kök 1. Gökyüzü, 2. Mavi veya yeşil renk //«ATü»»göğër-; Etü kök:GÖK, GÜVERCİN”⁵³⁴ olarak; Andreas Tietze ise “gök 1 “sema, gökyüzü”< ET. kök a.m Clauson ; gök 2 “Gök mavisi; nebat yeşili”< ET: kök a.m. Clauson”⁵³⁵ olarak açıklamıştır. Clauson, kök (ğ-) kelimesini esasen “gökyüzü”; bundan dolayı da “gökyüzünün rengi, mavi, mavi-gri” vb; yeşil rengi ile benzer bir renk dizisi anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir.⁵³⁶

5.1.1.7.

Kazak Türkçesi

Jırtıq-jamav

Azerbaycan Türkçesi

Yırtıq-yamağ

Yamağ-yırtıq

Özbek Türkçesi

Yırtıq-yāmāq

⁵³³Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.377

⁵³⁴Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s. 213

⁵³⁵Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat*, İkinci Cilt F-J, Wien, 2009,s. 169

⁵³⁶Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*,s.708

Jırtıq/Yırtıq /Yırtıq[T.]+Jamav/Yamağ /Yämâq[T.]

Kazak Türkçesinde yırtık pırtık, eski püskü, yırtık, yamalı anlamında kullanılan “jırtıq-jamav” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde eski, yırtık şeylere yama yapma işi anlamında kullanılan “yırtıq-yamağ” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde yırtık pırtık (giysi) anlamında kullanılan “yırtıq-yämâq” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanımına rastlamaktayız: Yamamak, tamir etmek anlamında “yırtıq-yamağ vurmağ. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimeler öncelik-sonralık sırasını değiştirmiş şekilde de yer almaktadır: yamanması gerekli olan her şey, yamanacak elbise vs. anlamında “yamağ-yırtıq”.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁵³⁷ Eski Uygur Türkçesinde yamalı anlamında “panşukul yamağlıg” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde bu manada kullanılan yırtmak kelimesini “yırtmak, parçalamak”⁵³⁸ olarak tanımlamaktadır.

Tuncer Gülensoy ise yırtık kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Yırtık “1. Yırtılmış olan; 2. (mec.)utanması, çekinmesi olmayan; 3. Eskimiş, parçalanmış; 4. (ses için) cırtlak, tiz, keskin; 5. Yırtılma sonucu oluşmuş yarık”

Yırt-[(ı)k] “fiilden sıfat yapan ek”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir:~yırtık (Bşk.,TatK., Trkm.), yırtıq (Az.), yırtık (Özb.), cırtık (Kırg.), jırtık (Kzk.), jıtık (Uyg.) Y(>c, j)I(>i)[R]TIK(>g).⁵³⁹

Sevan Nişanyan yırt[mak kelimesini “[ETü] UyB yart- kumaş veya kağıt yırtmak; [Otü] Tefs yırt-// ETü yar-/*yır-+IT- yarmak, kesmek, yırtmak →YAR-. ETü yar->yart- fiilinin varyantı veya zayıf biçimidir. TTü yır- basit biçimi (a.a.) Anadolu ağızlarında halen caridir.»»yırtıcı, yırtık, yırtık pırtık, yırtıl-, yırtın-, yırttır-”⁵⁴⁰ şeklinde açıklamıştır. Clauson, da bu kelimeye yırt- “yırtmak, parçaları çekmek vb” şeklinde yer vermiştir.⁵⁴¹

⁵³⁷ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁵³⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.294

⁵³⁹ Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1144

⁵⁴⁰ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.677-678

⁵⁴¹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.958

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime yamav/yamağ/yāmâq için Tuncer Gülensoy, Yama “1. Delik, yırtık veya eski bir yeri uygun bir parça ile onarma, kapatma; 2. Bu iş için kullanılan parça; 3. Deride geniş leke”

=OT. yamağ (DLT: yamağlıg “yamalı”; yamağlık “yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış”; yamagu “yamanması gerekli”; yamal- “yamanmak”; yama- “yamamak”; yaman- “kendi kendine yamamak”; yamaş- “yamamakta yardım ve yarış etmek”)

<”ya- “*kapatmak, *örtmek”+ma(ğ)

An.ağl.: yama, yalı, yalım, yalın “dik yer, bayır, yokuş”

Tü.>Ar. (Mıs.) yāma

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yama (Trkm.), yamağ (Az.), yamak (Uyg.), yāmâk (Özb.), yamav(lık) (Bşk.), yamau(lık) (TatK.), camak (Kırg.), jamav (Kzk.)

YA(>ā)MA(>â)G(/K(U/V))⁵⁴² şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi “yama [ETü] Kaş yamağ eklenti, giysi eki // <ETü yama- +IG bitişirmek, eklemek→yama- ”⁵⁴³ şeklinde ifade etmiştir. Clauson ise, yama:ğ kelimesinin yama- fiilinden geldiğini ve “bir giysi üzerine yama vb.” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁴⁴

5.1.1.8.

Kazak Türkçesi

Jas-käri

Kärili-jastı

Jas/Yâş[T.]+Kari/Qari[T.]

Cavanlı[Far.]+Ġocalı[T.]

Azerbaycan Türkçesi

Cavanlı-ğocalı

Ġocalı-cavanlı

Özbek Türkçesi

Qari-yâş

Yâş-qari

Genç ihtiyar, herkes anlamında Kazak Türkçesinde “jas-käri”, “kärili-jastı” ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde “cavanlı-ğocalı”, “ğocalı-cavanlı” ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise “qari-yâş” ve “yâş-qari” ikilemeleri kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde genç ihtiyar anlamında Türkçe kökenli jas/yâş-kari/qari ikilemesi

⁵⁴²Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1049

⁵⁴³Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.669

⁵⁴⁴Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.935

kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde Farsça cavan ve Türkçe goca kelimesi ile ikileme kurulmuştur. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan kelimeler yer değiştirerek de kullanılmıştır.

Türk dilinin tarihi seyri içerisinde, taradığımız eserlerde bu ikilemeye rastlamadık. Taradığımız sözlüklerde ikilemeyi oluşturan kelimelerin açıklaması ise şu şekilde yapılmıştır:

Ahmet Caferoğlu, “yaş: 1. Yaş, taze, yeşil, ot, ömür. 2. Gözyaşı. 3. Yaş, sin. 4. Zarar, ziyan”⁵⁴⁵ olarak açıklamıştır. Taradığımız sözlüklerde yaş kelimesinin genç anlamında kullanımına rastlamadık.

Ahmet Caferoğlu, “qarı: 1. Sayın, hürmetli, muhterem. 2. Yaşlı, ihtiyar, karı”⁵⁴⁶ olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy karı kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Karı “yaşlı, ihtiyar”

=ET. qarı~qarığ

~OT. karı (DLT); KB. qarı~qarığ <*qāri

An.ağl.: karı “yaşlı, eski”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~karıya (Kırg.), ğarrı (Trkm.)⁵⁴⁷

Sevan Nişanyan karı kelimesini “[ETü] Or karı yaşlı kişi, ihtiyar; [Kıp] İRşM yaşlı kadın, eş, zevce // <ETü karı-+? Yaşlanmak «ATü *kārı-; Etü karı: KARI, KART”⁵⁴⁸ olarak açıklamıştır.

Clauson, karı “yaşlı” genellikle yalnızca insanoğlu ve hayvanlar için kullanıldığını, Osmanlıca ve Azerbaycan Türkçesinde özel olarak “yaşlı kadın”, bundan dolayı bazen de “eş, hanım, zevce” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁴⁹ Andreas Tietze de civan kelimesini “genç ve yakışıklı (kimse)”<Fa. cavān “genç (erkek), delikanlı”⁵⁵⁰ olarak tanımlamıştır.

⁵⁴⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.289

⁵⁴⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.168

⁵⁴⁷ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.468

⁵⁴⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.303

⁵⁴⁹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.644

⁵⁵⁰ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.451

5.1.1.9.

Kazak Türkçesi

Kiyim-keşek

Azerbaycan Türkçesi

Géyim-kécim

Özbek Türkçesi

Kiyim-keçäk

Kiyim/Géyim/Kiyim[T.]+Keşek/Kécim/keçäk[T.]

Giyim kuşam, elbise anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “kiyim-keşek” ikilemesi, giyim eşyası; giyinme tarzı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “géyim-kécim” ikilemesi ve giyim kuşam anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “kiyim-keçäk” ikilemesi aynıdır. Yalnızca ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Kazak ve Özbek Türkçelerinde keşek/keçäk iken Azerbaycan Türkçesinde kécim’dir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Saadet Çağatay’ın ilgili çalışmasında⁵⁵¹, Eski Uygur Türkçesinde giyim, elbise anlamında “kedgü tonagu” ve “ton kedim elbise” ikilemelerinin kullanıldığını belirtmiştir. Serkan Şen ilgili çalışmasında⁵⁵² elbise, giyisi, giyim kuşam anlamında “karaja ton”, “kedgü tonangu”, “kedim ton etük”, “ton etük”, “ton karaja”, “tonlug kedimlig” ikilemelerinin Eski Uygur Türkçesinde geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Kädgü: giyim, giyecek, elbise”⁵⁵³, “kädimlig: giyimli, elbiseli, zırhlı”⁵⁵⁴, “ton: giyecek, elbise”⁵⁵⁵, “tonağu: giyecek, elbise, giyim= tonangu”⁵⁵⁶ ve fiil şekli “kädmaak: giymek.”⁵⁵⁷ Nimet Ceylan⁵⁵⁸ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde zırh anlamında “keyim-kecim” ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir. Ceylan tezinde bu ikilemeleri köken bakımından incelerken key-im kelimesini kedim “elbise, giysi” kelimesinden geldiğini ve Osmanlıca’daki zırh, cebe anlamında kullanılan kaçım kelimesinin Moğolca keçim (*kedim) kelimesinden geldiğini ifade etmiştir. Sema

⁵⁵¹Saadet Çağatay (1978), *a.g.m*

⁵⁵²Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁵⁵³Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103

⁵⁵⁴Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103

⁵⁵⁵Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.246

⁵⁵⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.246

⁵⁵⁷Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103

⁵⁵⁸Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

Bayraktar tezinde⁵⁵⁹ “geyim kiçim” ikilemesinin Dede Korkut metninde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde giyim kuşam anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “kiyim kéçik⁵⁶⁰, Kırgız Türkçesinde “kiyim-keçe”⁵⁶¹, Altay Türkçesinde⁵⁶² “kiyim-kep”, “ödük-toñ” ve “kiyim-tudum” ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy ikilemeyi oluşturan ilk kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Giyim “giyim, giyecek”=kiyim<ET., OT., kédim< kéd-im

~MA. keyim~keygü “giyecek”~DLT. kedgü

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir~geyim (Az., Trkm.), kiyim (Bşk., Kzk., Kırg., Özb., Tat., YUyg.).⁵⁶³ Gülensoy, ton kelimesinin halk ağızlarında kullanıldığını belirterek “ton (hık.)“1. Kürk; 2. Hayvan rengi”=ET., OT. ton “elbise” (DLT)<tön⁵⁶⁴ şeklinde yer aldığını ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan ise bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Giy[mek [ETü] Or kédim giyim; [ETü] UyB kéd- giymek // «Atü.Karş. Moğ. kedür- (örtünmek, giysi giymek)»» giydir-, giyil-, giyin-, giyinik; ETü kéd-: GİY-, GİYİM, GİYSİ”⁵⁶⁵; “giyim [TTü] TS géyim 1. Elbise, 2. Giyme işlemi // <Tü giy-+IM→GİY-”⁵⁶⁶

Clauson, ke:d- (ğ-) kelimesini “giymek, elbise giyinmek”; Kuzeydoğu dil grubunda ki; Güneydoğu dil grubunda ise key-/kiy-/ki- şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁷ Kedgü (ğ-) kelimesinin ise ked- fiilinden geldiğini, geniş anlamda “giyim” olarak kullanıldığını ve Uygurca kédim, Budist Uygur metinlerinde kedgü tonağu ulatı “giyim (Hend.)” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁸

Andreas Tietze ise bu kelimeyi, “geyim; giyim “elbise, urba”, “at süsü; at zırhı”< gey-/gi- + fiilden nomen actionis ve dolayısıyla nomen concretum yapan –im eki, b. adım. Giyim kuşam “kılık kıyafet”⁵⁶⁹ olarak açıklamıştır.

⁵⁵⁹Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁵⁶⁰Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁵⁶¹İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

⁵⁶²Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁵⁶³Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.372

⁵⁶⁴Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.910

⁵⁶⁵Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.210

⁵⁶⁶Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.210

⁵⁶⁷Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.700

⁵⁶⁸Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.702

⁵⁶⁹Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.142

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Nişanyan, “kuşan[mak [ETü] UyB x kurşan- // <ETü kurşa-+IN- [Uy] kuşak bağlamak, sarınmak< kur+? [Uy] kuşak, kemer «ATü.»»kuşam, kuşanıl-, kuşat-, kuşatıl-; ETü kur: KUŞAK, KUŞAN-, UÇKUR” açıklamasını yapmıştır.⁵⁷⁰

5.1.1.10.

Kazak Türkçesi

Körşi-qolañ

Qoñsı-qolañ

Azerbaycan Türkçesi

Ġonu(m)-ġonşu

Ġohum-ġonşu

Özbek Türkçesi

Qoni-qoşni

Körşi; Qoñsı/Ġonum;Ġohum/Qoni[T.]+Qolañ/ Ġonşu/ Qoşni[T.]

Konu komşu, bütün komşular anlamında Kazak Türkçesinde “körşi-qolañ” ve “qoñsı-qolañ”, Azerbaycan Türkçesinde “ġonu(m)-ġonşu” ve “ġohum-ġonşu”, Özbek Türkçesinde ise “qoni-qoşni” ikilemeleri kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ilk kelime körşi; qoñsı “komşu” anlamında sözlükte yer almaktadır; ancak ikilemeyi oluşturan ikinci kelime qolañ sözlükte tek başına yer almamaktadır. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde ise ikinci kelime ġonşu/qoşni “komşu” anlamıyla sözlükte yer alırken, ikilemeyi oluşturan ilk kelime ġonu(m)/qoni kelimeleri sözlükte tek başına yer almamaktadır. Sözlükte tek başına yer almayan bu kelimeler için “anlamsız” ifadesini kullanmak yanlış olur. Bu kelimeler Türk dilinin tarihi dönemlerinde tek başına kullanılıp daha sonra unutulmuş kelimeler olabilir. Kazak Türkçesinde konu komşu anlamıyla kullanılan “qoñsı-qolañ” ikilemesine Kırgız Türkçesinde de “koñşu-koloñ” şeklinde rastlarız. Her iki lehçede de ikilemede ikinci unsuru oluşturan qolañ/koloñ kelimelerinin aynı olması bu düşünceyi desteklemektedir. Diğerlerinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde “ġohum-ġonşu” ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de sözlükte yer almaktadır: “soy, menşe, akrabalık” anlamında ġohu(m) ve “komşu” anlamında ġonşu kelimesiyle ikileme oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

⁵⁷⁰Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.356

Gülsel Sev ilgili makalesinde ⁵⁷¹Divanü Lügatit Türk'te konu komşu anlamında “qoşni qonum”⁵⁷² ikilemesinin geçtiğini, Zuhâl Kargı Ölmez de ilgili çalışmasında,⁵⁷³ Kutadgu Bilig'te “qoşni aşni” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde konu komşu anlamında, Kırgız Türkçesinde “koşu-koloj”, “kolu-konşu”⁵⁷⁴, Hakas Türkçesinde “aal-xoncix”⁵⁷⁵ ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesinde “qonşı: komşu” ⁵⁷⁶ olarak tanımlarken, Tuncer Gülensoy komşu kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Komşu “Konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad”

=ET: qonşı (EUTS, 181)

~OT. konşı~koşna (DLT);

Uyg. kona-ş-ı “komşu” [Karş. Moğ. Qono- “gece geçirmek”<*qona-]

Oğuz. koşni [/-nş-/>-şn değişmesi ile]

<kon- “yerleşmek, konmak”+uş- “işteşlik eki” +u

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~konşı (Kom.), koşşı (Çağ., KKırg.), koşşu (Kırg.), koşşı (Kzk.), gonşu (Az.), gonşşı (Trkm.), koşna (Kırg.), koşni (Özb.), hoşna (Uyg.), K(>h,)OŞNA(>i), Xon-oso (Yak.) (Räsänen)=körşi (Kzk.), kürşi (Bşk., TatK.)⁵⁷⁷

Sevan Nişanyan, komşu kelimesini “[ETü] UyB koşşı yakında oturan kimse // <ETü koniş- +I karşılıklı konaklamak <kon- +İŞ- konaklamak, ikamet etmek «ATü”⁵⁷⁸ şeklinde açıklamıştır.

Clauson, koşşı kelimesinin konuş- fiilinin kısaltılması sonucu oluştuğunu ifade etmiş, aynı zamanda kelimenin fonetik tarihinin karışık olduğu Oğuzların -n- ve -ş-'yi değiştirdiğini ve koşşı şeklinde söylediğini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak her iki şeklin de düzenli ve doğru olduğunun altını çizmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷¹ Gülsel Sev (2004), *a.g.e.*, s. 497-510

⁵⁷² Bu ikilemeye Bilal Aktan'ın makalesinde de rastlarız: Bilal Aktan (2010), *a.g.e.*, s. 1-12

⁵⁷³ Zuhâl Kargı Ölmez (1998), *a.g.m.*

⁵⁷⁴ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

⁵⁷⁵ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁵⁷⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.181

⁵⁷⁷ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.536

⁵⁷⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.336

⁵⁷⁹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.640

5.1.1.11.

Kazak Türkçesi

Qazan-oşaq

Qazan-ayaq

Idıs-ayaq

Azerbaycan Türkçesi

Ġab-ġacaġ

Özbek Türkçesi

Qâzân-tâvâq

Qazan; Idıs/Ġab/Qâzân+Oşaq;Ayaq/Ġacaq/tâvâq

Kap kakak, mutfak eşyası, tabak çanak anlamında Kazak Türkçesinde “qazan-oşaq”, “qazan-ayaq” ve “ıdıs-ayaq”, Azerbaycan Türkçesinde “ġab-ġacaġ” ve Özbek Türkçesinde “qâzân-tâvâq” ikilemeleri kullanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde deyim içerisinde ġab-ġacaġ ikilemesine rastlarız: Ġabına-ġacaġına sıġmamaġ “sabırsızlık göstermek, kendini kaybetmek (sevinçten), havalara uçmak; kasınmak, köpürmek, kendine çok güvenmek.”

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁵⁸⁰ Eski Uygur Türkçesinde kap kakak anlamında isiç bukaç burnaç”, “isiç irklig”, “kap tokluk” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoġlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Buqaç: tencere”⁵⁸¹, “isiç: kazan=âsiç; işiç”⁵⁸², “burnaç: güğüm, ibrik.”⁵⁸³ Gülsel Sev ilgili makalesinde⁵⁸⁴ Divanü Lügatit Türk’te “aşıc buqaç”⁵⁸⁵ ikilemesinin geçtiğini, Sema Bayraktar tezinde⁵⁸⁶ Kıssasü’l Enbiya’da “qap qacak” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde kap kakak anlamında Kırım Türkçesinde “Savut-saba”⁵⁸⁷, Yeni Uygur Türkçesinde “çine-açılar”⁵⁸⁸, Altay Türkçesinde “kazan-

⁵⁸⁰Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁵⁸¹Ahmet Caferoġlu (2011), *a.g.e.*, s.51

⁵⁸²Ahmet Caferoġlu (2011), *a.g.e.*, s.98

⁵⁸³Ahmet Caferoġlu (2011), *a.g.e.*, s.54

⁵⁸⁴Gülsel Sev (2004), *a.g.e.*, s. 497-510

⁵⁸⁵Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız (Eşiç buqaç): Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁵⁸⁶Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁵⁸⁷Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*

⁵⁸⁸Sevgi Öztürk(2008), *a.g.m.*

ayak”⁵⁸⁹, Hakas Türkçesinde “ayax-xamıs”, “ayax-samnax”, “xazan-xamıs”, “İdis-xamıs”, “tudın-xabın”, “omaş-xap”⁵⁹⁰ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy kap kelimesini “içine sıvı, katı, gaz konulan oyuk nesne”=OT. qa~qap “kap, tulu, çuval, dağarcık” (DLT)<*kāp; ~hā (Yak.)”⁵⁹¹ olarak açıklamıştır. Sevan Nişanyan ise kap kelimesini “[ETü], Kaş kaβ torba, bir tür giysi, zarf; [OTü] kab/kā kabuk, kılıç kını; [Kıp] CodC kab çuval; [Kıp] İdr kab/kav kabuk, zarf, yılan derisi // «ATü *kā/kāp. Krş. İbr qab, Ar qabb>OYun kábos (4 litreye eş değer kuru erzak ölçüsü). Türkçe sözcüğün Arapçadan alındığı ve anlamca ETü kap sözcüğüyle birleştiği düşünülebilir”⁵⁹² şeklinde ifade etmiştir. Clauson, ka:b kelimesinin “bir deri çanta, su-deri, çuval”; bazen daha belirsiz “kap, tas” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁹³

Kacak kelimesi için Gülensoy “kacak [kap kacak ikilemesinde]<OT. qā “taşıyıcı”, qāça ay. (DLT)<*qā+ça+q~xā “kutu, sandık, bagaj” (Yak.)<*qā”⁵⁹⁴, Sevan Nişanyan ise, “kacak [ETü] Kaş kaça/ka kaça kap // <ETü kaβ +çAk→KAP en eski örneklerden itibaren kap kacak ikilemesi içinde kullanılır”⁵⁹⁵ açıklamasını yapmıştır.

Kap kacak ikilemesinin halk ağızlarında kullanıldığını belirten Gülensoy, “kab kacağ (hlk.) “tencere, tava vb. mutfak eşyası”<kap ka[p=ø]+çak”⁵⁹⁶ açıklamasını yapmıştır. Nişanyan bu ikileme için “kap kacak [ETü] Kaş ka kaça çanak çömlek; [TTü] TS kab kacak // <? [ikil.]→KAP”⁵⁹⁷ ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.12.

Kazak Türkçesi

Qayta-qayta

Qayta [T.]+Qayta[T.]

Tekrar[Ar.]+Tekrar[Ar.]

Azerbaycan Türkçesi

Tekrar-tekrar

Özbek Türkçesi

Qaytä-qaytä

⁵⁸⁹ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁵⁹⁰ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁵⁹¹ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.459

⁵⁹² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.298

⁵⁹³ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.578

⁵⁹⁴ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.449

⁵⁹⁵ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.286

⁵⁹⁶ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.448

⁵⁹⁷ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.298

Tekrar tekrar, sık sık anlamında Kazak Türkçesinde “qayta-qayta”, Azerbaycan Türkçesinde “tekrar-tekrar”, Özbek Türkçesinde ise “qaytä-qaytä” ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelime Türkçe kökenli “qayta” kelimesinin tekrarıyla oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde Arapça kökenli “tekrar” kelimesinin yinelenmesiyle oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁵⁹⁸ Eski Uygur Türkçesinde tekrar, yeniden anlamında “ikileyi takı”, “ikileyü yene”, “yene ikileyü” ve “yime yene” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Taqr: dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka”⁵⁹⁹, “ikilä: iki kez, iki defa, tekrar, yeniden”, “ikiläyü: ikileştirerek, yeniden, tekrar, yine, ikinci” ve “ikin: tekrar, yeniden.”⁶⁰⁰ Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁶⁰¹ Harezmi Türkçesinde “kaç kaç” ikilemesinin tekrar tekrar anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde tekrar tekrar anlamında Hakas Türkçesinde⁶⁰² “xatap-xatap” ve “xati-xati” ikilemeleri yer almaktadır.

Sevan Nişanyan tekrar kelimesini “tekrar AşP, GülS, İrşM, YusZ //~Ar takrär geri gelme, yineleme=karr a.a.→KERE”⁶⁰³ olarak ifade etmiştir.

5.1.1.13.

Kazak Türkçesi

Qat-qat

Azerbaycan Türkçesi

Ġat-ġat

Özbek Türkçesi

Qat-qat

Qat/Ġat[T.]+Qat/Ġat[T.]

Üst üste, kat kat, katmer katmer anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “qat-qat” ikilemesi, tabaka tabaka, birkaç kat; katlar, tabakalar halinde; birkaç kere, defalarca anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ġat-ġat” ve kat kat anlamında Özbek

⁵⁹⁸ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁵⁹⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.221

⁶⁰⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.91

⁶⁰¹ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁶⁰² Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*, s.35-62.

⁶⁰³ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.614

Türkçesi kullanılan “qat-qat” ikilemesi ayındır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan Türkçe kökenli qat/gat kelimesinin tekrarıyla oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁶⁰⁴ Eski Uygur Türkçesinde kat kat anlamında “kat bük” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygur Türkçesinde geçen kat kelimesini şöyle tanımlamıştır: “Qat: 1. Kat, tabaka, kat kat, defa, kez. 2. Mitolojik bir hayvan.”⁶⁰⁵ Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁶⁰⁶ Harezmi Türkçesinde “kat kat” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁶⁰⁷ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “kat kat” ikilemesinin, Tuğba Sağlamgöncü ise tezinde⁶⁰⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde “kat kat” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde kat kat anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “...at-...at”⁶⁰⁹ ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy kat kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Kat “Tabaka”=OT. qat (DLT)

<*qa- “eklemek, üst üste yığmak, katlamak”+t Krş. Doerfer

Tü.>Ar. (Cez., Ir., Lüb., Mıs.) qāṭ

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~h,at (Hak.), h,ot (Çuv.), h,ut (Çuv.), gat (Az., Trkm.), kat (Bşk., Kzk., Kırg., Özb., TatK., Uyg.) K(h,/g)AT⁶¹⁰

Sevan Nişanyan bu kelimeyi, “kat¹ [ETü] UyB kat tabaka // <ETü ka- +UT üst üste koymak→KAT-»»katlı, katsayı”⁶¹¹ şeklinde açıklamıştır.

Clauson, kat kelimesini “tabaka (bir şeyin)”, dolayısıyla “kat (battaniyenin)”, “kat (bir evin) vb.”⁶¹² olarak ifade etmiştir.

⁶⁰⁴ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁶⁰⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.170

⁶⁰⁶ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁶⁰⁷ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁶⁰⁸ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁶⁰⁹ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁶¹⁰ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.474

⁶¹¹ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.308

⁶¹² Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.593

5.1.1.14.**Kazak Türkçesi**

Qol-ayaq

Azerbaycan Türkçesi

El-ayağ

Özbek Türkçesi

Qol-âyaq

Qol/El[T.]+Ayaq/Ayağ/Âyaq[T.]

El ayak anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “qol-ayaq” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “el-ayağ” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “qol-âyaq” ikilemesi aynıdır. Bunların yanında Kazak Türkçesinde “qol-ayağı sıqrırav (eli ayağı sızlamak) şeklinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz. Azerbaycan Türkçesinde de bu ikilemenin deyim içerisinde geçtiği pek çok örnek vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir: “El-ayağ açmağ” (istediği gibi hareket etmek, serbest hareket etmek), “el-ayağ atmağ” (çabalamak, çırpınmak); “el-ayağ çalmağ” (çırpınmak, çabalamak); “el-ayağ çekilmek” (gidiş geliş, hareket durmak, herkes evine gitmek) vb.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁶¹³ Eski Uygur Türkçesinde el ayak anlamında “ilig adak” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “İlig: 1. Hükümdar, kral. 2. El=ililik. 3. Asılmış, ilişik”⁶¹⁴, “adaq: ayak.”⁶¹⁵ Gülsel Sev ilgili makalesinde⁶¹⁶ Divanü Lügatit Türk’te “elig adak”⁶¹⁷ ikilemesinin geçtiğini, Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁶¹⁸ Harezmi Türkçesinde “el adak” ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁶¹⁹ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “el ayaq”, Nimet Ceylan⁶²⁰ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “el-ayaq” ikilemesi, Sema Bayraktar tezinde⁶²¹ İyi ve Kötü Prens Öyküsünde ve Nehçü’l Feradis’te “el adak”

⁶¹³ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁶¹⁴ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.170

⁶¹⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.3

⁶¹⁶ Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁶¹⁷ Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız: Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁶¹⁸ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁶¹⁹ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁶²⁰ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁶²¹ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

ikilemesinin, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut'ta da “el ayaq” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde el ayak anlamında Kırım Türkçesinde “el-ayaq*”⁶²², Altay Türkçesinde “kolu-budı”⁶²³ şeklinde yer almaktadır.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Tuncer Gülensoy,

el “el, uzuv”=ET. (Uyg., İKPÖ, 144) elig, elg

~OT. elig (DLT): oñ el, sağ elig, sol elig; el~elig “el” (KB)

<el (elg/elig)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~äl (Az., Uyg.), el (Trkm.)=kol (Kzk., Kırg., Uyg.), kul (Bşk, TatK.)⁶²⁴ ifadesini kullanmıştır. Sevan Nişanyan, el kelimesini “el¹ [ETü] Or el,g a.a. // «ATü»»elense, elle-, ellen-elleş-, ellet-, elver-, elverişli; ETü elig: EL¹, ELDİVEN”⁶²⁵ şeklinde açıklamıştır.

Clauson ise eliğ (?élig) kelimesinin bazı modern dillerde “el, kol”, genişletilmiş anlamları ile “parmağın uzantısı” olarak tanımlamıştır. Bazı dillerde belirsiz nedenlerle kısaltılmış el kelimesi; ko:l “el” anlamı ile değiştirilebildiğini ifade etmiştir.⁶²⁶ Andreas Tietze bu kelimeyi “el b.m. (vücut parçası) < ET. elig a.m.”⁶²⁷ olarak açıklamıştır.

İkilemenin ikinci kelimesini oluşturan ayaq/ayağ/âyaq kelimesi için Tuncer Gülensoy,

Ayak “Ayak”

<ayak<adak<*adək~azak (DLT)<*adək~Uyg. adak, yadak.

An.ağl.: ayağ, ayah

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ayağ (Çağ.), ayağ (Ker.), ayah (Az., Kar.), azak (SUyg., Bşk.), atah (Yak.), ura (Çuv.), øra (Çuv.) (Räsänen)

A(>Ø/u)Y(~r~z~t)AK(>h)

~Moğ. adag, Eski Moğ. padak (Poppe)

Krş. Kırg. ayak “son, netice”

Tü.>Kürt. ayağ “ayak; ayak takımı” Fars. ayağ “ayaklı kadeh”

⁶²² Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁶²³ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁶²⁴ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.327

⁶²⁵ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.158

⁶²⁶ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.140

⁶²⁷ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.704

Sevan Nişanyan bu kelimeyi “ayak [ETü] Or adak a.a. //«ATü *hadak»»ayakçı, ayaklan-, ayaklandır-, ayaklanma”⁶²⁸ şeklinde, Andreas Tietze ise “ayak b.m (üstünde durulan uzuv)< ET. adaq a.m. Clauson”⁶²⁹ şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.15.

Kazak Türkçesi

Qos-qos

Azerbaycan Türkçesi

Ġoşa-Ġoşa

Özbek Türkçesi

Qoşa-qoşa

Qos/Ġoşa/Qoşa[T.]+Qos/Ġoşa/Qoşa[T.]

Çift çift, ikişer ikişer anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “qos-qos”, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “Ġoşa-Ġoşa” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “qoşa-qoşa” ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde bu ikileme Ġoşa/qoşa kelimelerinin tekrar edilmesiyle oluşurken, Kazak Türkçesinde qos kelimesinin tekrarıyla oluşmaktadır. Bu iki şekle de Harezmi Türkçesinde rastlarız; hem “koş koş” hem de “koşa koşa” ikilemesi bu dönemde kullanılmaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında⁶³⁰Harezmi Türkçesinde “koş koş” ve “koşa koşa” ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁶³¹ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “çift çift” ikilemesine yer vermiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çift çift anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “cup-cup”⁶³² ikilemesi kullanılmıştır.

Ahmet CaferoĠlu Eski Uygurca döneminde kullanılan “qoş: çift”⁶³³ kelimesini tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy ise koş kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Koş “çift, çifte”=ET. qos

OT. qoş~qoşa (DLT)

⁶²⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.45

⁶²⁹ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.233

⁶³⁰ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁶³¹ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁶³² Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁶³³ Ahmet CaferoĠlu (2011), *a.g.e.*, s.183

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~kooş (Uyg.), Qōş (Har.)

DLT: koş at “Hakan yanındaki yedek at”

<*qōş

TT.: KOŞA “çift, eş, ikiz”⁶³⁴

Clauson, koş kelimesini “ko:ş “çift, eş vb.”⁶³⁵ şeklinde tanımlamıştır.

5.1.1.16.

Kazak Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi

Özbek Türkçesi

Şöp-şalam

Çör-çöp

Xas-xaşäk

Qıl-qıbir

Xâr-xas

Şöp/Çör[T.] + Şalam/Çöp[T.]

Xas[Fars.] + Xaşäk[Fars.]

Çer çöp; yeşillik, sebze anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “şöp-şalam” ikilemesi, kaba ot, ağaç, ot vs. kııntısı, parçaları, çöp anlamında Azerbaycan Türkçesinde “çör-çöp” ikilemesi ve çör çöp anlamında Özbek Türkçesinde “xas-xaşäk” ikilemesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak Türkçesinde “qıl-qıbir” ve Özbek Türkçesinde “xâr-xas” ikilemesi kullanılmıştır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde Türkçe kökenli kelime şöp/çör ve şalam/çöp kelimeleriyle ikileme oluşurken, Özbek Türkçesinde Farsça xas, xaşäk ve xâr, xas kelimeleriyle ikileme oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Gülsel Sev’in ilgili makalesinde ⁶³⁶Divanü Lügatit Türk’te “çöp çep”⁶³⁷ değersiz anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Nimet Ceylan ⁶³⁸Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “xas u xasäk” ikilemesi yer almaktadır. Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek Türkçesinde de bu ikilemeyle karşılaşmamız şaşırtıcı

⁶³⁴Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.544-545

⁶³⁵Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.670

⁶³⁶Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁶³⁷Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız “çep kişiler (değersiz kimselere verilen isim)”

Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁶³⁸Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

değildir. İkilemeyi oluşturan her iki kelime de Farsça kökenlidir. Devellioğlu has kelimesini “has (Far.): ot kırıntısı, çörçöp”⁶³⁹ şeklinde tanımlamıştır. Sema Bayraktar tezinde⁶⁴⁰ Fuzuli Divanında “har-u has”, “hâr u hâşâk” ve “hâs ü hâşâk” ikilemelerinin çer çöp anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Ercan Alkaya, çalışmasında⁶⁴¹ “çöl çöp” ve “gül gubür” ikilemelerinin geçtiğini, Eyüp Akman da ilgili çalışmasında⁶⁴² Kastamonu ağzında “hıl hış” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çer çöp anlamında Kırgız Türkçesinde “Bok-sak”⁶⁴³, Hakas Türkçesinde “xax-söp” ve “poğır-poxsax”⁶⁴⁴ ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca döneminde “çöbik: çöp, pislik, bulanıklık, boş şekil”⁶⁴⁵ ve “çöp: şekil”⁶⁴⁶ olarak tanımlamıştır. Tuncer Gülensoy çöp kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Çöp “çöp”=OT. çöp “şarabın tortusu, her şeyin döküntüsü, çöp, çör çöp”
~çöpik~şöpik (DLT)

<?*çö [-ço]-p Fakat, Kırg. çöp “ot, yeşillik, sebze”

krş. çök-<*çö-k- fiili.

An.ağl.: çöpel “çöp, küçük şey, parça” (DS. III., 1289), çüpür “çöp” (s. 1308);
çöpük “yünün kirli ve çöplü yerleri, işe yaramayan yün”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~çöp (Trkm., Kırg., Alt., Tel.), şöp (Nog., KKLp, Kzk., Şor.), çüp (TatK.), süp (Bşk.), şüp (Çuv.), şüpě (Çuv.)

Ç(>ş, s, ş)Ö(>ü)P⁶⁴⁷

Sevan Nişanyan, çöp kelimesini “çöp¹ [ETü] Kaş. çöp tortu, çökelti, telve // <? ATü *çöy- +IP dibe inmek?→ÇÖK-. Karş TTü çökek, çöl, çör, çörüntü (tortu-TS)»»çöpçatan, çöpçü, çöplük, çör çöp”⁶⁴⁸ şeklinde açıklamıştır.

⁶³⁹Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.333

⁶⁴⁰Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁶⁴¹Ercan Alkaya(2008) , *a.g.m.*

⁶⁴²Eyüp Akman (2012), *a.g.m.*

⁶⁴³İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*

⁶⁴⁴Mehmet Kara (2009), *a.g.m*

⁶⁴⁵Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.65

⁶⁴⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.65

⁶⁴⁷Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.255

⁶⁴⁸Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.114

Clauson, çö:b kelimenin aslında “tortu, çöp vb”; daha genel olarak, “değersiz şeyler, çöp” ve daha özel anlamıyla “kıymuklar, saman vb.” şeklinde ifade etmiştir. Bu kelimenin bazı fonetik değişikliklere sahip olduğunu söyleyen Clauson, Hakasça çöb “şarap tortusu” aynı zamanda “herhangi bir şeyin kalıntısı”; dolayısıyla çöb çeb kişiler “nüfusun alt tabakası” için kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁴⁹ Andreas Tietze, çöp kelimesini “ince sap, dal veya tahta parçası” <çüb, A. Tietze, fakat ET. çöb “rüsüp, tortu” Clauson⁶⁵⁰ olarak ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy çer çöp ikilemesi için, “çer çöp “çalı çırpı kırıntısı” <*çör+OT. çöp “her şeyin döküntüsü” (DLT)”⁶⁵¹ ifadesini kullanmıştır. Nişanyan ise “çer çöp [TTü] TS çör çöp// Tü çör/çörüntü tortu, artık, pislik→ Çöp¹”⁶⁵² olarak açıklamıştır. Andreas Tietze bu ikileme için “çer çöp/ çör çöp “çalı çırpı kırıntısı; süprüntü” ;(çor çop)< çöp+ réduplication ve /r/ ile yapılmış mühmel kelimedden ibaret hendiadyoin b. A. Tietze; bu ifade tipi için b. cer cihaz krş. A çör çöp a. m. Manası ikinci kelimedden kaynaklayan b tip çift sözler TT’de nadirdir, fakat Az.’da pek çoktur. Bu izah doğru ise, çer ile başlayan ikinci varyant tali bir gelişmedir. Çerçöp! Nida olarak şaşkınlık ifade eder”⁶⁵³ ifadesini kullanmıştır.

Andreas Tietze, ilgili makalesinde⁶⁵⁴ “çör” kelimesinin Türkiye Türkçesindeki şekli ile Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamı karşıladığını belirtmiştir. Son harfi r olan kelimeyi başa getirince Azericede kullanılan bir terkip şeklinin ortaya çıktığını ifade eden Tietze, bu terkip şeklinin yapılış bakımından sıfatların ön ekli tekid şekline benzetmektedir (çarçabuk, çırçıplak, sırsıklam gibi) Buradan yola çıkarak bu şeklin Türkiye Türkçesine Azericeden girmiş olduğunu tahmin etmiştir. Azericede son harfi /r/ olan sözcüğü başa getirince çok yaygın olan bu terkip şeklinin ortaya çıktığını belirtmiştir.

⁶⁴⁹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.394

⁶⁵⁰ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.535

⁶⁵¹ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.232

⁶⁵² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.108

⁶⁵³ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.536

⁶⁵⁴ Andreas Tietze (1996), *a.g.m.*

5.1.1.17.

Kazak TürkçesiAzerbaycan TürkçesiÖzbek Türkçesi

Tez-tez

Téz-téz

Tez-tez

Tez[T.]+Tez[T.]

Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar anlamıyla Kazak Türkçesinde kullanılan “tez-tez” ikilemesi, fasılasız, aralarından çok zaman geçmeden olan; her zaman, devamlı, daimi; süratli, süratle anlamlarıyla Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “téz-téz” ikilemesi ve tez tez, çabuk çabuk anlamıyla Özbek Türkçesinde kullanılan “tez-tez” ikilemesi aynıdır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi seyrinde bu ikilemeye rastlamadık.

Tuncer Gülensoy tez kelimesi için,

Tez “çabuk” ->tez-

Tez- [“çabuk kaçmak”= “çabuk”=ET.,OT. tez- “koşmak, kaçmak”

[<*tär-k; tärkin “hızlı, çabucak”<tär-+in “instrumental”]=Çuv. Tar- “ay.”

<*tär- =OT. tez- “kaçmak” (DLT: tezik, tezig “panik”; tezin- “kaçar görünmek”;

teziş- “birbirinden kaçışmak”; tezit- “kaçırmak”)<tez-

~tez- (Trkm.)=tar- (Çuv.)

<*tär-

des- (Tuva)⁶⁵⁵ açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan, bu kelimeye sözlüğünde “tez¹ [TTü] DK tez çabuk ol! Acele et! anlamında emir // < ETü tez- [Or ,Uy, Kaş.] kaçmak «ATü »»tez acel⁶⁵⁶ şeklinde yer vermiştir.

Clauson, tez- kelimesini “kaçmak, firar etmek”, dolaylı olarak “kaçmayı başarmak” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Tez-/tes- olarak sadece Kuzeydoğu dil grubunda ve Güneybatı dil grubunda Türkmence’de kaç- kelimesi ile yer değiştirmiş şekilde yaşadığını belirtmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.*, s.888

⁶⁵⁶ Sevan Nişanyan,(2012), *a.g.e.*, s.624

⁶⁵⁷ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.572

5.1.1.18.**Kazak Türkçesi**

Tav-tas

Azerbaycan Türkçesi

Dağ-daş

Özbek Türkçesi

Dälä-tâş

Tav/Dağ/Dälä[T.]+Tas/Daş/Tâş[T.]

Dağ taş anlamında Kazak Türkçesinde “tav-tas” ikilemesi, yolu olmayan, yaşamak için elverişli olmayan tepelik ve taşlık yer; genelde dağlık, kayalık, tepelik yer anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “dağ-daş” ikilemesi ve dağ taş anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “dälä-tâş” ikilemsi aynıdır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan ikinci kelime tas/daş/tâş şeklinde aynı kelimedenden oluşurken, ilk kelime Kazak ve Azerbaycan Türkçelerinde tav/dağ şeklinde aynı kelimedenden oluşmuş Özbek Türkçesinde ise dälä kelimesi kullanılmıştır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁶⁵⁸ Eski Uygur Türkçesinde “tag taş kum” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Tag:1. Dağ, dağ silsilesi, sıradağ. 2. Kuzey, şimal”⁶⁵⁹, “taş: 1. Dış, hariç. 2. Taş”⁶⁶⁰, “qum: kum.”⁶⁶¹Filiz Güner, tezinde⁶⁶² Divan-ı Hikmet’te “tağ u taşlar” ikilemesinin, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de⁶⁶³ Divan-ı Hikmet’te “tağ u taş” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁶⁶⁴ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “tağ (u) taş” ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Tuğba Sağlamgöncü tezinde⁶⁶⁵“dağ taş” ikilemesinin Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde, Sema Bayraktar tezinde⁶⁶⁶ “tağ ve taş (yangulan-)” ikilemesinin Dede Korkut’ta yer aldığını ifade etmiştir.

⁶⁵⁸Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁶⁵⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.219

⁶⁶⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.227

⁶⁶¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.186

⁶⁶²Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁶⁶³ Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁶⁶⁴ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁶⁶⁵ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁶⁶⁶ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Ercan Alkaya ilgili çalışmasında⁶⁶⁷ “dav daş” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde dağ taş anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “tağ-tes”⁶⁶⁸ ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy ikilemenin ilk kelimesini oluşturan dağ için;

Dağ “dağ”=ET., OT. tağ

<tāğ

Çağ.: daa “orman”

An.ağl: dā, daa (DS. IV, 1311); dağ “orman”; dağa “yayla, yüksek yer” (s. 1321)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir ~dāğ (Trkm.), tağ (Kom.), tav (Kom.), tau (TatK.), tā(Tub.), tō (KKırg.), too(Kırg.), tū (Oyr., Tel.), tıa (Yak.), tu~tēv “Berg” (Çuv.) (Räsänen, V.)

Tü.>A. (Sur.) dāğ⁶⁶⁹ açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan ise, “dağ [ETü] Or tağ // «ATü *tāğ. Karş. Moğ. tağ (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır”⁶⁷⁰ ifadesini kullanmıştır.

Clauson, ta:ğ (d-) kelimesini “dağ”, genellikle tağ ve taw olarak geçtiğini, Kuzeydoğu dil grubunda Tuvaca’da; Kuzeybatı dil grubunda Kırım; Güneybatı dil grubunda Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde dağ; Türkmence’de da:ğ olarak geçtiğini belirtmiştir.⁶⁷¹ Andreas Tietze ise, “dağ b.m. (yüksek tepe)< ET. tağ a. m. Clauson”⁶⁷² şeklinde ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy taş kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

“Taş “Rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde”=ET.,OT. taş (EUTS, 227; DLT)

~OT. taş (DLT: taşla-<taş+la-)

<tāa/tāş (Mak. I, 205)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~dāş (Trkm.), daş (Az.), taş (TatK., Kırg., Alt., Tel., Kuğ., Şor, KAça), tas (Nog., Kzk., KKİp., Sag.,

⁶⁶⁷ Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

⁶⁶⁸ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁶⁶⁹ Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.259-260

⁶⁷⁰ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.116

⁶⁷¹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.463

⁶⁷² Andreas Tietze, (2002), *a.g.e.*, s.545

Koyb.), tās (Yak.)<*tāş, tāş (Özb.), Çuv. çul “taş”<*tal>Türk. taş (Ramstedt); Çuv. çul<Türk. taş (Gombocz), Çuv. çul<*çal<*tial<*tāl²

~Moğ. çilağun (KWb., 444)

<tialağun “taş”<tāla-ğun [Tung. Col (Räsänen, V 466)]

~Kore. tol “taş”< *tāl⁶⁷³

Sevan Nişanyan, bu kelimeyi “taş [ETü] Or viii taş taş, dikili taş//«ATü tās”⁶⁷⁴ şeklinde ifade etmiştir. Clauson ise, Kaşgarlı Mahmut’un ta:ş kelimesini hem “dış, dışarı” hem de “taş” anlamıyla kullandığına değinmiştir.⁶⁷⁵

5.1.1.19.

Kazak Türkçesi

Ötken-ketken

Azerbaycan Türkçesi

Ötüb-kéçmek

Özbek Türkçesi

Ötgän-kätgän

Ötken/Ötüb/Ötgän[T.]+Ketken/Kéçmiş/kätgän[T.]

Gelip geçmiş, olup bitmiş anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “ötken-ketken” ikilemesi, geçmek, geçip gitmek, gelip geçmek; bir yerin, sahanın ortasından, içinden geçmek, geçip gitmek; uçup gitmek, uçarak geçmek anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ötüb-kéçmek” ikilemesi ve geçen, geçmiş anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “ötgän-kätgän” ikilemesi aynıdır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de partisip eki alırken, Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ilk kelime gerundium, ikinci kelime ise mastar eki almıştır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁶⁷⁶ Eski Uygur Türkçesinde geçip gitmek anlamlarıyla “ert-bar”, “ert-keç”, “ert- keç- ket-” ve “keç-bar-” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Ärtmāk: geçmek, işlemek, devam ettirmek, peşini bırakmamak”⁶⁷⁷,

⁶⁷³Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.865

⁶⁷⁴Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.607

⁶⁷⁵Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.556

⁶⁷⁶Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁶⁷⁷Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.76

“kâçmâk: geçmek”⁶⁷⁸, “kâtmâk: gitmek, devam etmek”⁶⁷⁹, “barmaq: varmak, gitmek, ulaşmak”⁶⁸⁰ ve ikilemede yer almamasına rağmen sözlükte yer alan “ötmâk: 1. Ekmek. 2. Reca etmek, dilemek. 3. Keskin olmak, zail olmak, geçmek. 4. Peklik çekmek.”⁶⁸¹ Nimet Ceylan⁶⁸² Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “ötkän keçkän” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Tuncer Gülensoy geçen kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Geçen (yıl, ay, gün vb.) “Geçen”<geç-[<ET. ke:ç-]+-(e)n

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~geçen (Trkm.), keçmiş (Az.)=ötken (Kzk.), ötkän (Uyg.), öten (Trkm.), ötkön (Kırg.), ötgän (Özb.), ütkän (Bşk., TatK.), uzğan (Bşk., TaTk.)

Ö(>ü)T-K(>g)E(>ä, ö)N”⁶⁸³

Sevan Nişanyan bu kelimeyi “geç[mek [ETü] Or keç- aşmak, öte yana gitmek // «ATü »»geçe, geçen, geçer, geçerli (YT); ETü keç-: GEÇ-, GEÇİM, SERDEN GEÇTİ”⁶⁸⁴ şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.20.

Kazak Türkçesi

Issılı-suvıqtı

Azerbaycan Türkçesi

İsti-soyuğ

Özbek Türkçesi

İssik-sâvuq

Issılı/İsti/İssik[T.]+Suvıqtı/Soyuğ/Sâvuq[T.]

Bir sıcak bir soğuk; iyi kötü, ağır hafif anlamında Kazak Türkçesinde “ıssılı-suvıqtı” ikilemesi, sıcak ve soğuk hava ve etkisi; her türlü durum, vaziyet, şart anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “isti-soyuğ” ikilemesi ve sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “ıssik-sâvuq” ikilemesi aynıdır. Her üç lehçede de ikilemeyi oluşturan kelimeler Türkçe kökenlidir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

⁶⁷⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103

⁶⁷⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.107

⁶⁸⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.33

⁶⁸¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.154

⁶⁸² Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁶⁸³Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.359

⁶⁸⁴Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s. 359

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁶⁸⁵ Eski Uygur Türkçesinde sıcak soğuk anlamında “isig tumluğ” “soğık isig” ve “tumluğ isig” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “İsig: 1. Isı, sıcaklık, hararet. 2. Sıtma, mülayim, hoş”⁶⁸⁶, “isimäk: ısıtma, ısınmak”⁶⁸⁷, “tumluğ=tumluq: soğukluk, soğuk”⁶⁸⁸, “soğığ=soğıq: soğuk”⁶⁸⁹ ve “sovuq: soğuk”⁶⁹⁰. Zuhul Kargı Ölmez’in ilgili çalışmasında,⁶⁹¹ Kutadgu Bilig’te “isigli soğıqlı” ikilemesi yer almaktadır. Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında⁶⁹² Harezmi Türkçesinde “ıssıq sawuk” ikilemesinin yer aldığını, Yasemin Yılmaz tezinde⁶⁹³ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “ıssı sovuq” ikilemesinin yer aldığını, Sema Bayraktar tezinde⁶⁹⁴ Gülistan Tercümesinde “is(s)i savuq (tat-)” ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sıcak soğuk anlamında Kırgız Türkçesinde “ısılı-suuk”⁶⁹⁵ ikilemesi kullanılmaktadır.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Tuncer Gülensoy,

Sıcak “yakmayacak derecede ıssı olan, soğuk karşıtı”=ıssıq “sıcak” (EUTS, 87: 151t-)

~Ot. isig (DLT: isigle- “çok sıcakta gitmek”; isiglen- “bir şeyi sıcak bulmak”; isiglik “1. Sıcaklık; 2. sevdâ”; isig yer “uzayıp giden bozkır”, isi-“ısınmak”; isin-“ısınmak; sevmek”; isirgen- “sıcak yüzünden isiriklen-”; işiş- “ısınmak”; isit- “ısıtmak”)

<OT. isī-g “sıcak” (DLT: isig)+cak

[isig>ıssıq>ıssıq(+cak)>ıssıq>ıssıq>ıssıq]

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ıssık (Kırg.), ıssı (Trkm.), ıssıq (Özb., Uyg.), ıssı (TatK.), isti (Az.), isi (Bşk.), ıstık (Kzk.), itī (Yak.)/itiy- “ısınmak”=kız,ıv (Bşk.), kızu (TatK.), gızgın (Trkm.)⁶⁹⁶ ifadesini kullanmıştır.

⁶⁸⁵ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁶⁸⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.98

⁶⁸⁷ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.98

⁶⁸⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.252

⁶⁸⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.207

⁶⁹⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.208

⁶⁹¹ Zuhul Kargı Ölmez (1997), *a.g.e.*, s.19-40

⁶⁹² Mehmet Dursun Erdem, (2005), *a.g.e.*, s.189-225

⁶⁹³ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁶⁹⁴ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁶⁹⁵ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*

⁶⁹⁶ Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.762

Sevan Nişanyan, sıcak kelimesini “ [TTü] TS isicek sıcak, sıcaklık (ad ve sıfat); [TTü] Men isicek /isicak vulg. sicak; [TTü] LO ısıcak/sıcak// <Tü. İssi+ÇAK sıcak, sıcaklık→ISI. Kalın<ince sesli değişiminin izlerine 17. yy’dan itibaren rastlanır”⁶⁹⁷ olarak; ısı kelimesini de “[ETü] UyB isig sıcaklık, hararet; [TTü] passim issi 1. Sıcaklık (ad), 2. Sıcak (sıfat); [TTü] LO ıssi/ <ETü isi-+IG ısıtmak→ISIN-. TTü’de hem sıfat hem isim iken yakın dönemde sadece isim olarak kullanılmıştır. 19. yy’da gerçekleşen sesli değişimi ilgi çekicidir”⁶⁹⁸ olarak açıklamıştır.

Clauson, ıssig kelimesinin isi- fiilinden geldiğini “sıcak, ısı” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁹⁹ Osmanlıcada kullanılan sıcak kelimesinin ısı-cak şeklinin kısaltılmış şekli olduğuna sıçğa:k kelimesini açıklarken değinmiştir.⁷⁰⁰ Andreas Tietze, “ıssi (sıfat ve isim) “sıcak; yakıcı ve bunaltıcı sıcak”< ET. isig a. m. Clauson; isi sovuq (çek-, gör-, vs) “hayatın zorluklarını çekmek”⁷⁰¹ olarak tanımlamıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Tuncer Gülensoy,

Soğuk “Isısı düşük olan, sıcak karşıtı”=ET. soğıg soğıq

~Ot. soğuş (DLT)

Çağ.: savuk

Ma.: sawuq (237-6)~savut- “soğuk” <soğı(u)-k

SOĞ(>v)UK

SŌ[<OĞU]K/H

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~soğı-k (Uyg.), soğ (Uyg.), soğuk (Uyg.), soik (TatK.), sovuk (Trkm.), soyuğ (Az.), savık (Trkm.), sāvuk (Özb.), suğuk (Krç.-Balk.), sıuık (Kar.), suvık (Kzk.), sūk (Kırg.), suwək (Miş.), sivə (Çuv.), hıvık (Bşk.)

~Moğ. (Poppe, 61): soyi- <soğī

~Kore (SKE, 240): sōi-da “to cool of” (Räsänen, V 425)⁷⁰² olarak açıklamıştır.

Sevan Nişanyan, “soğuk [ETü] UyB sogık a.a. // <ETü sogı- +Ik→SOĞU-”⁷⁰³ olarak açıklamış, Clauson da soğık kelimesinin soğı:- fiilinden geldiğini ifade ederek

⁶⁹⁷Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.553

⁶⁹⁸Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.251

⁶⁹⁹Sir Gerard Clauson (1972) *a.g.e.*, s.246

⁷⁰⁰Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.796

⁷⁰¹Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.416

⁷⁰²Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.791-792

⁷⁰³Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.565

fonetik değişiklikleri şöyle göstermiştir: “Xak. Soğık, Çağ sawuğ/sawuk, Oğ. savuk/sovuk, Kıp. sawuk, Osm. sovuk (normal)/ savuk (daha az yaygın).”⁷⁰⁴

5.1.1.21.

Kazak Türkçesi

Üsti-bası

Azerbaycan Türkçesi

Üst-baş

Özbek Türkçesi

Üst-bâş

Üst[T.]+Bas/Baş/Bâş[T.]

Üst baş; beden, vücut anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “üsti-bası” ikilemesi, elbise anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “üst-baş” ikilemesi ve üst baş, ayakkabıdan başka bütün giysiler anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan üst-bâş ikilemesi aynıdır. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de eksiz şekilde kullanılırken, Kazak Türkçesinde her iki kelime de teklik üçüncü şahıs iyelik eki almıştır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikilemeye rastlamadık. Ancak Ahmet Caferoğlu’nun Eski Uygurca Sözlüğünde ikilemeyi oluşturan kelimeler ayrı ayrı yer almaktadır: “Üst: üst”⁷⁰⁵, “baş: 1. Baş, kafa; başı taşı birlä “tamamile, tümü ile”[hukuk deyimi]. 2. Yara, yara başı. 3. Başlangıç, birinci, ilk.”⁷⁰⁶

Diğer Türk lehçelerinde üst baş anlamında Kırım Türkçesinde “ust’-baş”⁷⁰⁷ ikilemesi kullanılmaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime üst için:

Üst (hlk.) “1. Giysi; 2. Fazladan verilen”

=ET. üzä “üst, yüzey”; Uyg. üzdün, üztün, üstün “üst, yukarı”, üstünki “en üstteki”<üs+t

CC. üz “üst”: ayak üzi “ayağın üstü”

An.ağl.: üs, üsbaş, üst baş, üstecelik

~üz, yüz, “üst, yüzey” (SUyg.)//vir “üst, yukarı” (Çuv.)

⁷⁰⁴Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.808

⁷⁰⁵Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.274

⁷⁰⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.35

⁷⁰⁷Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

Ürüt ay. (Yak.), ürdä ‘üstü: ü ürdä “su üstü, su yüzeyi”, xaya ürdä “dağ üstü, zirve, doruk”⁷⁰⁸ açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan, üst kelimesini “[OTü] AtabH üst yön bildiren sıfat ve ad;[Kıp.]İrşM, KTerç, Kavanin xiv; [Çağ.]Pav xv // =? ETü üze yön bildiren zarf ve edat→ÜZERİ»»üsteğmen, üstele-, üstelik, üstlük, üstüne üstlük, üstünkörü, üstyapı”⁷⁰⁹ olarak tanımlamış, Clauson da üst kelimesini alt, ast kelimesin tersi olarak vermiştir.⁷¹⁰

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime baş için Tuncer Gülensoy,

Baş “baş, kafa; başlangıç”=Et. baş; Ot. baş (DLT)

<*bā (Hamilton); <*bal (Ramstedt, 1957: 111); <*balç

An.ağl.: “1. Reis; 2. İyi, güzel; 3. Ölçüde, tartıda tahminin üstüne çıkan kısım”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~baş (Az., Trkm., TatK., Bşk, Kırg., Sart., Tar., Kûr., Alt.), baş (Özb.), bas (Kzk., Nog.,KKlp., Yak.), bās (Yak.), bāyş (Karag.), pāş (Sag.), paş (Alt, Tel., Kuğ., Şor., Küer), puş(Çuv.)<*baç<*balç[*bal² değil]

Volga Blg. Baçne “başında”

<baç+in-e<*balç (T.Tekin, Mak. II, 607)⁷¹¹ açıklamasını yapmıştır.

Sevan Nişanyan baş kelimesini “[ETü] Or baş a.a. //«ATü*baş”⁷¹² olarak açıklamış, Andreas Tietze baş kelimesini “b.m. (vücudun en üst kısmı)< ET. baş a.m”⁷¹³ olarak açıklamıştır.

5.1.1.22.

Kazak Türkçesi

Joqtı-bardı

Azerbaycan Türkçesi

Var-yox

Özbek Türkçesi

Bâr(i)-yoğı

Havadan sudan, şundan bundan anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “joqtı-bardı” ikilemesi, bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi; ancak, yalnız, sadece anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “var-yox” ikilemesi ve varı yoğu, topu topu anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “bâr(i)-yoğı” ikilemesi aynıdır. Kullanılan

⁷⁰⁸Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.997

⁷⁰⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.650

⁷¹⁰Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.242

⁷¹¹Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.118

⁷¹²Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.58

⁷¹³Andreas Tietze, (2002), *a.g.e.*, s.288

ekler bakımından farklılık gösteren bu ikilemelerde Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan her iki kelime de isimden isim yapım eki almış, Özbek Türkçesinde her iki kelime de teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış, Azerbaycan Türkçesinde ise her iki kelime eksiz şekilde oluşmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁷¹⁴ Eski Uygur Türkçesinde “bar yok” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Bar: Var, hep, mevcut.=par”⁷¹⁵, “yoğ: 1. Yok. 2. Yuğ, ölü yemeği, matem, yas”⁷¹⁶, “yoq: 1. Yok, kötü, fena. 2. Çığay’la beraber; yoksul, fakir, sefil.”⁷¹⁷ Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁷¹⁸ Harezmi Türkçesinde “barı yokı” ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Bu ikileme de Özbek Türkçesindeki gibi her iki kelimesi teklik üçüncü şahıs iyelik eki alarak oluşmuştur. Yasemin Yılmaz tezinde⁷¹⁹ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “var u yok” ve “yoğ var” ikilemelerinin, Sema Bayraktar tezinde⁷²⁰ Fuzuli Divanında “var yok”, “yok-u vâ” ikilemelerinin Kutadgu Bilig’te de “yoq barıg” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde var yok anlamında Kırım Türkçesinde “bar-yo*”⁷²¹, Hakas Türkçesinde “par-çox (nimezi)”⁷²², Altay Türkçesinde “barı-çoğı”ve “barı-çoğım”⁷²³, Yeni Uygur Türkçesinde “bar-yo”⁷²⁴ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ikilemeyi oluşturan ilk kelime var için,

Var “mevcut, evrende ve düşüncede yer alan, yok karşıtı”=ET. bar (~par)

~OT. bar (DLT)

<bar<*bār<barır “varır, ulaşır”veya:<*bā- “bağlamak”+ -r “geniş zaman eki”

Tü.>Laz. var “yok!” (LTS, 330)[<Az. va, vā “yok, hayır” (DS. XI, 4088)]; Kürt. var “ev, bark, yuva” (DAO, 449)

⁷¹⁴Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁷¹⁵Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.32

⁷¹⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.300

⁷¹⁷Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.300

⁷¹⁸Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.e.*, s.189-225

⁷¹⁹Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁷²⁰Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁷²¹Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m*

⁷²²Mehmet Kara (2009), *a.g.m*

⁷²³Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m*

⁷²⁴Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m*

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~bār (Trkm., Yak.), baar (Halç.), bār (Özb.), vār (Eynallu)

~Moğ. bari- “yakalamak”⁷²⁵ olarak açıklamıştır.

Sevan Nişanyan var kelimesini “[ETü] Or bar mülk, varlık, mevcudiyet //«ATü *bār. Karş. Moğ. bari- (elde etmek, tutmak, ele geçirmek, mal sahibi olmak); ETü barım (değerli eşya, mülk-Or) »»varlık, varlıklı, varoluş (YT); ETü bar”⁷²⁶ olarak ifade etmiştir.

Clauson ba:r kelimesini yok kelimesinin karşıtı olduğunu ve Güneybatı dil grubunda Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca’da kelime başında v- olduğunu ancak Türkmençe’de bu değişimin olmadığını ifade etmiştir.⁷²⁷

İkilemenin ikinci kelimesini oluşturan yok kelimesi için Sevan Nişanyan,

“Yok [ETü] Or yok a.a // «ATü *yök<*yöβ- +Ik bitmek, yokolmak. Karş. ETü yod- (bitirmek, yok etmek, imha etmek- Uy, Kaş)<*yo-+Id- Karş Moğ. cobkura- (yok olmak.); Moğolca sözcük ATü *yoβık biçimini düşündürür.»»yokluk, yoksa.ETü yok”⁷²⁸ şeklinde açıklamış; ancak bu fikir Tuncer Gülensoy tarafından yanlış bulunmuştur: “ET’de Brahmi metinlerine yok “yok” sözcüğü vardı: yok bol- “ölmek, yol almak”. Nişanyan’ın verdiği yodh- fiili yod- ve yot- biçiminde olup, “mahvolmak” anlamındaydı: yodun “mahvolma”; yodun- “bitmek, bitirmek” demektir. Yok sözcüğünün yod-/yot-‘tan geldiği yolundaki sav yanlıştır: doğrusu <yö+k’tur.”⁷²⁹Tuncer Gülensoy bu kelimeyi şu şekilde açıklamaktadır:

Yok “1. Bulunmayan, mevcut olmayan nesne, kimse vb., var karşıtı; 2. Yasaklanmış olan şey, yasak; 3. Olmayan, bulunmayan şey; 4. “hayır” anlamında kullanılır; 5. Birbirine karşıt iki cümleden, ikincisinin başına getirilir; 6. Birinin söylediği sözlerden kuşkulandığında veya sözler hafifsendiğinde kullanılır; 7. Savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir.”

=ET. (KT, Uyg.) yooq “yok, kötü, fena” (EUTS, 301: yoq çığay “yoksul, fakir, sefil”)

~OT. yok (DLT)

⁷²⁵Tuncer Gülensoy(2011b), *a.g.e.*, s.1010

⁷²⁶Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.654

⁷²⁷Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.353

⁷²⁸Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.677

⁷²⁹Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1153

<*yō-k [OT. yoqağ- “yok olmak” (DLT)< yō-q+ağ-]

An.ağl.: yoh

Tü.>Ar. (Ir.) yūh,; (Lib.) yoq; (Irk.) yūh, tur

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~yök (Trkm.), yoq (Özb.), yoh (Az., Ker./KrTS, 369), yoh,tı “yoktur” (Ker./KrTS, 353), yo (Ker.), yuk (Bşk., TatK.), yū^ok (Hlç.), cok (Kırg.), jok (Kzk.), suoh (Yak.)⁷³⁰

Clauson, yo:k kelimesinin *yo- kullanım değişimleriyle yo:d- fiilinden geldiğini ve genellikle sıfat olarak kullanıldığını “hiçbir şeye sahip olmama” anlamında genellikle başka sıfatlarla ilişkili olarak kullanıldığını ifade etmiştir: yo:k çığa:y “fakir.”⁷³¹

5.1.1.23.

Kazak Türkçesi

Ata-ana

Azerbaycan Türkçesi

Ata-ana

Özbek Türkçesi

Ätä-änä

Ata/ Ätä [T.]+Ana/Änä[T.]

Ana baba, ebeveyn anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “ata-ana” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ata-ana” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “ätä-änä” ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁷³² Eski Uygur Türkçesinde “ana-ata” ve “ana baba” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Ata: baba”⁷³³ ve “ana: anne”⁷³⁴ Gülsel Sev ilgili makalesinde⁷³⁵ Divanü Lügatit Türk’te “atası anası”⁷³⁶ ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Zuhul Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,⁷³⁷ Kutadgu Bilig’te “ata ana”, Filiz Güner, tezinde⁷³⁸ Divan-ı Hikmet’te “ata ana”, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde⁷³⁹

⁷³⁰ Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1153

⁷³¹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.895

⁷³² Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁷³³ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.24

⁷³⁴ Ahmet Caferoğlu, (2011), *a.g.e.*, s.14

⁷³⁵ Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁷³⁶ Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız (Ata ana): Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁷³⁷ Zuhul Kargı Ölmez (1997), *a.g.m.*

⁷³⁸ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

Divan-ı Hikmet'te “ata ana karındaş”, Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁷⁴⁰Harezm Türkçesinde “ata ana” ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁷⁴¹14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “ata ana”, Hanifi Vural⁷⁴² Dede Korkut metninde “atam anam” şeklinde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde ana baba anlamında Kırım Türkçesinde “ana-baba”⁷⁴³, Yeni Uygur Türkçesinde “ata ana”⁷⁴⁴, Altay Türkçesinde “ene-ada/ada-ene”⁷⁴⁵ ve Hakas Türkçesinde “ıce-paba”⁷⁴⁶ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, ata kelimesi için,

Ata “Ata; bab, büyük baba” <ata (Uyg., DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~ata (Az., Bşk, Krg., TatK., Uyg.), atay (Bşk., TatK.), âtä (Özb.), äti (TatK.)=äke (Kzk.), kâka (Trkm.)⁷⁴⁷

Sevan Nişanyan ata kelimesini “[ETü] UyB ata baba//«ATü *ata<? çoc Muhtemelen çocuk dili kökenli bir sözcük olup, daha eski olan kañ (a.a.) sözünün yerini almıştır”⁷⁴⁸ şeklinde açıklamıştır. Clauson, ata “baba”; bu kelimenin ve ana “anne” kelimesinin ilk olarak Uygur Budist metinlerde kañ ve ö:ğ kelimesinin yerine kullanılarak ortaya çıktığını belirtmiştir.⁷⁴⁹ Andreas Tietze ise, “ata “baba” < ET. ata a.m. Clauson”⁷⁵⁰ açıklamasını yapmıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime için Tuncer Gülensoy,

“Ana “anne, ana”=*ana (DLT)

[ayrıca: apa, aba]

Tü.>Ar. (Ir.) āna”⁷⁵¹ şeklinde açıklamıştır.

⁷³⁹ Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁷⁴⁰ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁷⁴¹ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁷⁴² Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

⁷⁴³ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁷⁴⁴ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁷⁴⁵ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁷⁴⁶ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁷⁴⁷ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.86-87

⁷⁴⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.42

⁷⁴⁹ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.40

⁷⁵⁰ Andreas Tietze (2002) *a.g.e.*, s.220

⁷⁵¹ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.69

Sevan Nişanyan ana kelimesini “[ETü] UyM ana anne //«ATü *ana<çoc. ETü daha yaygın olan ög (anne) sözünün yerini almıştır”⁷⁵² şeklinde ifade etmiştir. Clauson ana “anne” kelimesinin ata kelimesi gibi ilk olarak Uygurcada geçtiğini ve ö:g kelimesinin yaygın olduğunu ifade etmiş, Kuzeydoğu dil grubu haricinde kısmen Moğolca ece/ice ile yer değiştirmiş, bazen “anne” gibi daha samimi sevgi uyandıran bir terim yapmak için sıra dışı deformasyonlara maruz kaldığını ifade etmiştir.⁷⁵³ Andreas Tietze ise ana kelimesini “anne” < ET. ana Clauson. bir isimle beraber kullanıldığı zaman ismi takip eder”⁷⁵⁴ şeklinde açıklamıştır.

5.1.1.24.

Kazak Türkçesi

Äke-baba

Azerbaycan Türkçesi

Ata-baba

Özbek Türkçesi

Ätä-bâbâ

Äke/Ata/Ätä[T.]+Baba/Bâbâ[T.]

Ecdat, dedeler anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “äke-baba” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ata-baba” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “ätä-bâbâ” ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde ata-babadan ğalma: çok eski, ilkel, modası geçmiş anlamında ikilemenin geçtiği deyim de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan⁷⁵⁵ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “ata-aqa” ikilemesinin yer aldığını; ancak baba kardeş anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bunun dışında taradığımız eserlerde bu ikilemeye rastlamadık; ancak Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimelere ayrı ayrı sözlüğünde yer vermiştir: “Baba: baba, peder”⁷⁵⁶ ve “äkä: abla”⁷⁵⁷

Tuncer Gülensoy baba kelimesini,

“Baba “çocuğu olmuş erkek”=Uyg. baba< *yansıma

⁷⁵²Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.24

⁷⁵³Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.169

⁷⁵⁴Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.169

⁷⁵⁵Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁷⁵⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.29

⁷⁵⁷Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.70

=Alt. Ada; Kumd aga/ulug adak “baba anne”; YUyg. Ata, dada; buva

An.ağl.: babo, baw, bawo, bāwo, bāve, bay; ~babey, babo, baboş, babu, babuş, bıba, bıbe, boba, bobili, bobuş

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~baba “dede” (Az., Kzk.), bābā “dede” (Özb.), babay “dede” (Bşk.,TatK.), bāba “dede” (Trkm.), babakay“dede” (Bşk.), buva “dede” (Özb., Uyg.), ata-baba “dede” (Kzk.), aşşi “babası” (< aśa-si “baba”) (Çuv.)⁷⁵⁸ şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan baba kelimesini “[Kıp] İdr, DanişN, baba 1. Saygı ve sevgi hitabı, 2. Yaşlı adam, 3. Baba, dede, ata; [TTü] Şeyyad, TS a.a.; [Çağ] Pav a.a.// <çoc. Karş. Fa bābā/bābū <OFa pāpak (baba, muhterem kişi, derviş), Yun papá, Fr papa vb. »»babalan- babiş⁷⁵⁹ şeklinde ifade etmiş; Andreas Tietze de bu kelimeyi “baba b.m “peder”< çocuk dilinden alınmış kelimelerden, krş Fr. papa a.m.”⁷⁶⁰ şeklinde ifade etmiştir.

5.1.1.25.

Kazak Türkçesi

Apır-topır

Azerbaycan Türkçesi

Apar topar

Özbek Türkçesi

Äpil-täpil

Apır/Apar/ Äpil[T.]+Topır/Topar/Täpil[T.]

Apar topar, alelâcele, çabuk çabuk anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “apır-topır” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde “apar topar” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “äpil-täpil” ikilemesi aynıdır. Türkiye Türkçesinde de “apar topar” şeklinde kullanılan ikilemede iki kelime de tek başına kullanılmaz, ikileme içinde bir anlam kazanırlar. Ancak Kazak Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime tek başına sözlükte yer almakta; yani tek başına kullanılmaktadır: Topır “1. Kalabalık grup. 2. Ayak patırtısı”⁷⁶¹

⁷⁵⁸Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.99

⁷⁵⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.49

⁷⁶⁰Andreas Tietze(2002), *a.g.e.*, s. 252

⁷⁶¹Kenan Koç, - Ayabek Bayniyazov, - Vehbi Başkapan (2003), *a.g.e.*, s.544

Diğer Türk lehçelerinde apar topar anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “alman-talman”⁷⁶², Kırgız Türkçesinde “şaşıp-buşup” ve “apıl-tapıl”⁷⁶³ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy apar kelimesini

“Apar-[“alıp götürmek”

<ap [<*al-(ı)p]-ar-<[*bar-]

apar topar “telaş ve acele ile; yaka paça”⁷⁶⁴ şeklinde açıklamıştır. Topar kelimesinin de halk ağızlarında kullanıldığını belirten Gülensoy, “Topar (hlk.) “tepe, tümsek” [TT’inde soy adı: R. Toparlı]; To-p+(a)r”⁷⁶⁵ açıklamasını yapmıştır.

Andreas Tietze ise “Apar topar “palaspantras, yaka paça, acele ile ve zorla (götürmek)”< apar- fiilinin emir hali ile kafiyeli mühmel bir ikinci kelimedenden mürekkep tabir; afal tafal gibi birçok varyantları vardır”⁷⁶⁶ ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.26.

Kazak Türkçesi

Aş-jalañaş

Azerbaycan Türkçesi

Ac-yalavac

Özbek Türkçesi

Âç-yälängâç

Aş/Ac/Âç[T.]+Jalañaş/Yalavac/Yälängâç[T.]

Aç, yoksul, dilenci, aç açık anlamında Kazak Türkçesinde “aş-jalañaş” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ac-yalavac” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “âç-yälängâç” ikilemesi aynıdır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz: her şeyden mahrum etmek anlamında “ac-yalavac goymağ”.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Erhan Aydın ilgili makalesinde⁷⁶⁷ Orhun Kitabelerinde yayan yapıdak anlamında “y(a)d(a)g(ı)n:y(a)l(a)ñ(ı)n” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Aydın, bu iki kelimenin birbirine yakın anlamlı iki kelimedenden oluşmuş bir hendiadyoin olduğu

⁷⁶² Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁷⁶³ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

⁷⁶⁴ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.73

⁷⁶⁵ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.912

⁷⁶⁶ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.186

⁷⁶⁷ Erhan Aydın (1997), *a.g.m.*

kanaatine varılabileceğini de belirtmiştir. Filiz Güner, tezinde⁷⁶⁸ Divan-ı Hikmet'te “yalangaç u açlık” ikilemesinin, Nimet Ceylan⁷⁶⁹ Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “yeleng yalangaç” ve “aç yalangaç” ikilemelerinin Sema Bayraktar da tezinde⁷⁷⁰ Gülistan Tercümesinde “aç ve ‘uryan” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Aç: aç”⁷⁷¹, “yalang: çıplak, yalın=yaling.”⁷⁷² Tuncer Gülensoy ise aç kelimesini,

“Aç “Aç, karnı aç olan”=OT. aç (DLT)

[<*āç (T.Tekin); āc (Clauson: ED, 17)]

An.ağl.: ac olmak “acıkmak”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~āç (Trkm.), ās (Yak.), ayş (Karag.) (T.Tekin)⁷⁷³ şeklinde ifade etmiştir.

Clauson aç kelimesini a:ç (a:c) “açlık, aç”; erken formların tümünün a:ç şeklinde olduğunu ancak Güneybatı (Oğuz) grubunda en erken dönemde a:c şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁴

Sevan Nişanyan aç kelimesini “[ETü] Or āç açlık (isim); [ETü] Kaş āç aç (isim sıfat) // «ATü *āç. İsim kullanımı acından ölmek deyiminde korunmuştur.»»açlık; ETü aç: ACIK-, AÇ”⁷⁷⁵ şeklinde; Andreas Tietze ise aç kelimesini “aç kalmış, yiyecek bulamayan”< ET. āc a.m. Clauson kökündeki uzun ünlünün, onu takip eden ünsüzündeki sonorisation’a sebep olduğu tahmin edilir. Aç çıplak “fakir, yoksul”⁷⁷⁶ olarak açıklamıştır.

Yalın kelimesini Tuncer Gülensoy şu şekilde açıklamıştır:

Yalın² “1. (Söz, yazı için) gösterişsiz, süssüz, sade; 2. (hlk.) çıplak”

=ET. yalang, yaling “çıplak” (EUTS, 282); yalıñ, yalañ “yalın” (ETG., 308)

~OT. yalındak, yaling “çıplak” (DLT)

⁷⁶⁸ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁷⁶⁹ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁷⁷⁰ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁷⁷¹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.1

⁷⁷² Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.281

⁷⁷³ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.47

⁷⁷⁴ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.17

⁷⁷⁵ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.4

⁷⁷⁶ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.* s.91

<yalın- “soyunmak” fiilinin türevi.

TT.: YALIN+ (göz/kat/kılıç)

An.ağl.: yalın, yalınca “çıplak”⁷⁷⁷

Sevan Nişanyan bu kelimeyi “yalın [ETü] Or yalın çıplak, tek başına, mücerret // <ETü yalın-+İg [Kaş xi] soyunmak «ATü; ETü yalın: YALIN, YALIT, YALNIZ”⁷⁷⁸ şeklinde açıklamıştır.

Clauson, yalın kelimesini *yal- fiilinden geldiğini ifade etmiş Güneybatı dil grubunda Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca yalın ve diğer bazı dillerde mesela Türkmençe de yalağ olarak ya da daha çok yalağaç (*yalanğac) olarak yaşadığını ifade etmiştir.⁷⁷⁹

5.1.1.27.

Kazak Türkçesi

Bala-şağa

Azerbaycan Türkçesi

Çolma-çocuğ

Özbek Türkçesi

Bâlâ-çaqa

Bala/Bâlâ[T.]+Şağa/ Çaqa [T.]

Çolma[T.]+Çocuğ[T.]

Çoluk çocuk, evlatlar, çocuklar anlamında Kazak Türkçesinde “bala-şağa” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde “çolma-çocuğ” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde “bâlâ-çaqa” ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Özbek Türkçelerinde “çocuk” anlamında bala kelimesi kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki gibi çocuk kelimesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kazak ve Özbek Türkçelerinde ilk kelime bala/bâlâ esas kelimeyken, Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelime çocuğ esas kelimeyi oluşturmuştur. İkilemeyi oluşturan diğer kelimeler şağa/çolma/çaqa ise sözlükte tek başına yer almayan kelimelerdir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde “çoluq: antroponim”⁷⁸⁰ olarak vermektedir. Gülsel Sev ilgili makalesinde⁷⁸¹ Divanü Lügatit Türk'te “çar çarmaq”⁷⁸²

⁷⁷⁷Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.1045

⁷⁷⁸Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.668

⁷⁷⁹Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.929

⁷⁸⁰Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.65

ikilemesinin geçtiğini, Hanifi Vural⁷⁸³ ise Dede Korkut metninde “çoban çoluk” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Dede Korkut metninde yer alan bu ikilemeye Azerbaycan Türkçesinde de rastlarız: Eskiden yukarı tabakaya mensup olanların aşağıdakilere verdikleri aşağılayıcı ad anlamında “çoban-çoluğ”. Çoban çoluk ikilemesine yer veren Tietze, bu ikilemeyi şu şekilde ifade etmiştir: “köy çocukları”, krş.Az. çoban çoluğ (çoban “sürüleri güden kimse” < Fa. çōbān /çōpān<şubān a.m. (Fa. –bān “bakan, tutan”)⁷⁸⁴

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikilemeler üzerine çalışan Ercan Alkaya⁷⁸⁵ çoluk çocuk anlamında “çelik çocuq”, “çol çocuq”, “xını xızan”, “uşaq devşek” ve “ürük cücük” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde çoluk çocuk anlamında Kırım Türkçesinde “bala-çala” ve “bala-çağa”⁷⁸⁶, Altay Türkçesinde “bala-barkalu” ve “bala-barka”⁷⁸⁷, Hakas Türkçesinde “pala-parxa”⁷⁸⁸ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy, çocuk kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

“Çocuk “küçük yaştaki oğlan veya kız”=OT. çocuk “domuz yavrusu, her şeyin küçüğü” (DLT)

<*çōç “yansımā”+(u)k

~çoç~şoş~şuş~sus~sos “yansımā”+uk[metathese ile: +ka+ko>uk]

An.ağl.: çoçka “domuz”;çoşka/çoşga “domuz yavrusu” ;çoçka “bebek, çocuk” çocuk, çucuk, çücük, çüçük, çüçül “kuş yavrusu, körpe”

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~çoçko “evcil domuz” (Kırg.), çoçko “domuz” (Alt.), erkek çoçko “kısır erkek domuz”, çoçkonun balazı “domuz yavrusu”, çoçka (Özb.), çuçka “domuz”(TatK.), şoşka (Kzk.), çocuk “bala”, çokça “domuz” (Uyg.), çoçha “domuz yavrusu” (Krç-Blk.), çocuk (Az., Gag.), cucuk (Özb.), çucuk (TatK.), cocuk (Trkm.), çoşak (Kzk.) =uşaq (Az.), bala(Bşk., Kzk., Kırg., TatK., Uyg.), bala-şağa (Kzk.), bālā (Özb.), çāğa(Trkm.)⁷⁸⁹. Bala kelimesini de

⁷⁸¹ Gülsel Sev (2004), *a.g.e.*, s.497-510

⁷⁸² Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız(çar çarmak). Bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m*

⁷⁸³ Hanifi Vural (2004), *a.g.m*.

⁷⁸⁴ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.525

⁷⁸⁵ Ercan Alkaya (2008), *a.g.m*.

⁷⁸⁶ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m*

⁷⁸⁷ Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m*

⁷⁸⁸ Mehmet Kara (2009), *a.g.m*

⁷⁸⁹Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.247

halk ağızlarında kullanıldığını belirtmiş, “yavru çocuk”⁷⁹⁰ anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan çocuk kelimesini “çocuk [ETü] Kaş çocuk domuz yavrusu, her şeyin küçüğü; [Kıp] CodC çocuk/çoçka domuz yavrusu; [Kıp] KTerç, İdrH çoçka/çoçğa a.a.; [Çağ] Pav çuçak cüce // çoc. Çocuk dilinden alınmış ekspresif bir deyimdir. Karş. ETü çıçamuk (küçük parmak), çıpçık/çıpçuk (serçe kuşu). Ayrıca cücük, cıcık, küçücük.»çocuklaş-, çocuksu”⁷⁹¹ şeklinde; bala kelimesini de “[ETü] Kaş bala kuş ve hayvan yavrusu // «ATü *bāla yavru, çocuk<çoc. Karş. Balaban (kuş yavrusu), baldız (yaşça küçük akraba). Nihai kökeni çocuk dilinden alınmış olmalıdır”⁷⁹² şeklinde açıklamıştır.

Clauson çocuk kelimesini “yavru domuz”; bu formda sadece Güneybatı grubunda Osmanlıcada “çocuk” şeklinde yaşadığını ve çoçğa/çoçka gibi ikincil şekillerinin olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹³ Bala kelimesini ise başlangıçta “küçük kuş, yavru” anlamıyla sadece Güneybatı grubu Osmanlıcada yaşadığını; oradan “hayvanın yavrusu”, modern zamanda da insanın yavrusu anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁴

Andreas Tietze, çocuk kelimesini “domuz yavrusu; (halk dilinde) oğlan çocuk”< Çağ. çocuq “domuz yavrusu”⁷⁹⁵, bala kelimesini de “çocuk” Caferoğlu E.O. “kuş yavrusu”< ET. bala “kuş yavrusu, hayvan yavrusu”, Sevortyan kelimeyi Yunanca pallákin “bebek; hayvan yavrusu; oyuncak bebek”e bağlamaya çalışıyor, fakat bu birkaç sebepten dolayı imkansızdır. Balala- “yavrulamak” (köpek gibi hayvanlar hakkında)⁷⁹⁶ şeklinde belirtmiştir.

Çoluk çocuk ikilemesini Tuncer Gülensoy,

Çoluk çocuk “Çocuklarla birlikte aile topluluğu”<çol+(u)k/çor+çocuk

An.ağl.: çor çocuk, çol çocuk, çoluh çocuk, çoluk çomak

~çolug-cocug (Az.)⁷⁹⁷ olarak açıklamıştır.

Andreas Tietze de çoluk çocuk ikilemesini “bir evdeki çocuklar; küçük yaşta ve tecrübesiz olanlar; kadınlar ve çocuklar , yetişkin erkeklerden başka bütün aile” < çoluk

⁷⁹⁰Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.107

⁷⁹¹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.113

⁷⁹²Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.52

⁷⁹³Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.400

⁷⁹⁴Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.332

⁷⁹⁵Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.523

⁷⁹⁶Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.269

⁷⁹⁷Tuncer Gülensoy (2011b), *a.g.e.*, s.249

ve çocuk , allitération’lu ve kafiyeli hendiadyoin manası ikinci kelimededen kaynaklanır. (b. çırlak çıplak). Bu ve buna benzeyen çift sözler (çocuk çengi, çol çocuk, çoluk çolan, çoluk çomak,/çoluk çomalak, çor çocuk). Çok defa cümlelerin içinde sanki muallakta dururlar⁷⁹⁸ şeklinde açıklamıştır.

Nişanyan çoluk kelimesi için “[ETü] UyB çolak/çoluk sakat; [TTü] TS çoluk çolpa// =? ETü çolak→ÇOLAK. Modern dilde sadece çoluk çocuk ve çoluk çombak ikilemelerinde”⁷⁹⁹ açıklamasını yapmıştır. Clauson da bu kelimeyi çoluk (çolok)*çol-fiilinden geldiğini ve esasen “bir kolunu kaybetmiş ya da felçli” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁰⁰

Hüseyin Durgut, Türkiye Türkçesinde ikilemelerde kalan arkaik kelimeleri incelerken “çoluk çocuk ikilemesi üzerinde durmuş bu kelimenin tarihi süreçlerini göz önüne sermiştir. Yalnız 17. Yüzyıl Batı Türkçesi kaynaklarında çoluk çolpa “çoluk çocuk” şeklinde bir ikilemenin yer aldığını ve çocuk kelimesini de Orta Türkçe döneminden itibaren karşılaştığımız bir kelime olduğunu belirtmiştir. Durgut bu ikileme için “Kanatimizce çoluk kelimesi anlamsız bir kelime olmayıp “yavru, küçük, çocuk” anlamlarına gelen bir kelimedir. Nitekim Oğuz grubu Türk şivelerinden Türkmen Türkçesinde çovluk “torun çocuğu” kelimesi bulunmaktadır ki bu kelimenin şekil ve anlam bakımından çoluk kelimesi ile ilişkisi açıkça görülmektedir”⁸⁰¹ ifadesini kullanmıştır.

5.1.1.28.

Kazak Türkçesi

Aşıqtan-aşıq

Azerbaycan Türkçesi

Açığdan-açığa

Özbek Türkçesi

Âçıqdän-âçıq

Aşıqtan/Açığdan/Âçıqdän[T.]+Aşıq/Açığa/Âçıq[T.]

Açıktan açığa, göz önünde aleni anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “aşıqtan-aşıq” ikilemesi, açık bir şekilde, saklamadan, gizlemeden, korkmadan, çekinmeden anlamıyla Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “açığdan-açığa” ikilemesi ve

⁷⁹⁸ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.529

⁷⁹⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.113

⁸⁰⁰Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.419

⁸⁰¹Hüseyin Durgut (2004), *a.g.m.*

açıkça, açıktan anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan âçıqdän-âçiq ikilemesi aynıdır. Buradaki fark, Kazak ve Özbek Türkçesinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelimenin datif eki almamasıdır. Oysaki Azerbaycan Türkçesinde ikinci kelime datif eki almıştır.

Taradığımız eserlerde Türk dilinin tarihi metinlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde bu bu ikilemeye rastlayamadık.

İkilemeyi oluşturan açık kelimesini Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde “açıq: açık”⁸⁰²olar vermiştir. Tuncer Gülensoy da bu kelimeyi şu şekilde açıklamıştır:

Açık “kapalı olmayan”

<ET. *açuk (DLT)

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~açık “vâzılı” (Kırg., TatK., Trkm.), açıg (Az.), âçuğ (Ker.), açığ (Han), aççığ (Tuz.) (KTS, 54-55), aşık (Kzk.), asık (Bşk.), oçuk (Uyg.)

A(>o)Ç[Ç](>ş, s)I(>u)K(>ğ, g)

Tü.>Ar. (Ir.) açığ “⁸⁰³

5.1.1.29.

Kazak Türkçesi

Erteli-keş

Azerbaycan Türkçesi

Ér-géc

Özbek Türkçesi

Ertä-keç

Erteli/Ér/Ertä[T.]+Keş/Géc/Keç[T.]

Er geç, eninde sonunda; bütün gün, gece gündüz anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “erteli-keş” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ér-géc” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “ertä-keç” ikilemesi aynıdır. İkilemeyi oluşturan ilk kelime Kazak Türkçesinde isimden isim yapım eki almış, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise eksiz şekilde kullanılmıştır. Aynı zamanda Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu kelime erteli/ertä iken, Azerbaycan Türkçesinde ér’dir.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Sema Bayraktar tezinde⁸⁰⁴ “ür keç” ikilemesinin İyi ve Kötü Prens Öyküsünde (Eski Uygurca’da) geçtiğini kaydetmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde

⁸⁰² Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.2

⁸⁰³ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.47-48

⁸⁰⁴ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Ärtä=ärdä: erte”⁸⁰⁵, “irtä: erte, yarın, sabah erken”⁸⁰⁶, “käç: geç”⁸⁰⁷, “kiç: geç, zaman, uzun süre”⁸⁰⁸. Filiz Güner tezinde⁸⁰⁹ Divan-ı Hikmet’te “erte ahşam” ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde⁸¹⁰ Nehçü’l Feradis eserinde “erte keçe” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁸¹¹ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “irte gice” ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde sabah akşam, er geç anlamında, Yeni Uygur Türkçesinde “erte-keç”⁸¹², Kırgız Türkçesinde “erteli-keç” ve “kereli-keç”⁸¹³, Hakas Türkçesinde “irten-iirde”⁸¹⁴ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy er kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Er “erken”<ET. er<*é:r

~ér (Az.)

i:r (Trkm.)

ir (Çuv.) (>Çer. ér, irę)

[Not: Uyg’daki ür “uzun zaman, uzun süre” sözü “erken” anlamından farklıdır.]

~Moğ. (KWB. 126) erte~Man. erde⁸¹⁵

Sevan Nişanyan erte kelimesini “[ETü] UyB, Kaş erte/irte sabah, tan vakti, yarın; [TTü] TS erken //ETü ért- +A [Uy] (süre, hastalık) geçmek, bir yerden başka bir yere geçmek<ér-+IT- olmak→ER-”⁸¹⁶ olarak açıklamıştır. Andreas Tietze, “er (zarf) “erken<Çağ. er er u gec/er geç/ergeç “ne vakit olsa; çok beklemeden”⁸¹⁷ olarak belirtmiştir.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelime geç için Tuncer Gülensoy,

Geç “geç”=ET. (KT:, Uyg.) keç; Ot. kęc <ké:ç [kē “sonra, sonraki”+ç]

⁸⁰⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.75

⁸⁰⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.97

⁸⁰⁷ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.103

⁸⁰⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.108.

⁸⁰⁹ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁸¹⁰ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁸¹¹ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁸¹² Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁸¹³ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m*

⁸¹⁴ Mehmet Kara (2009), *a.g.m*

⁸¹⁵ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.336

⁸¹⁶ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.169

⁸¹⁷ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.731

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~geç (Az., Kum.), gi:ç (Trkm.), keç (Kırg., Özb., Uyg.), kēç (Yak.), keş (Kzk., KKlp., Nog.), kiç (TatK.), kis (Bşk.), kaś (Çuv.)⁸¹⁸

Sevan Nişanyan geç kelimesini “[ETü] UyB kēç sonraki, gerideki, arkada olan // <ATü *ké+? Arka, geri, son →GERİ. Eski Türkçede uzun kapalı e ile kēç- (gecilmek, geç) ve kısa açık e ile keç- (geçmek) fiilleri birleştirilemez”⁸¹⁹ şeklinde belirtmiş, Andreas Tietze de “geç/geç b.m. (erkenin aksi) < ET. kēç Clauson”⁸²⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Er geç ikilemesi için Sevan Nişanyan, “[TTü] TS ér erken//< Tü érken →ERKEN. TTü dışında bağımsız sözcük olarak rastlanmaz. Muhtemelen erken sözcüğünden kısaltılmıştır”⁸²¹ ifadesini kullanmıştır. Clauson ise erkek ikilemesinin “er geç”; aslında oldukça genel bir kelime olduğunu ancak Kırgızca, Azerice, Osmanlıca ve Türkmençe’de yaşadığını ifade etmiştir.⁸²²

5.1.1.30.

Kazak Türkçesi

Kündiz-tüni
Küni-tüni

Azerbaycan Türkçesi

Géce-gündüz

Özbek Türkçesi

Keçä-kündüz

Géce/Keçä[T.]+Gündüz/Kündüz[T.]

Kündiz; Küni [T.]+Tüni[T.]

Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün; devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece; eskiden kadın elbisesi dikilen bir ipek kumaşının adı anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “géce-gündüz” ikilemesi ve gece gündüz, sürekli anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “keçä-kündüz” ikilemesi aynıdır. Gece gündüz anlamında Kazak Türkçesinde de “kündiz-tüni” ve “küni-tüni” ikilemeleri kullanılmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin deyim

⁸¹⁸Tuncer Gülensoy(2011a), *a.g.e.*, s.358

⁸¹⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.205

⁸²⁰Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.113

⁸²¹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.168

⁸²²Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.223

içerisinde kullanımına da rastlamaktayız: Gece gündüz durmadan çalışmak, oturmak nedir bilmemek anlamında kullanılan “gécesi-gündüzü olmamağ”.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Erhan Aydın⁸²³ Orhun Yazıtlarında “tünli: künli” ikilemesinin yer aldığını ve tün kelimesi Türk dilinin bütün sahalarında aynı anlama gelen “gece” anlamında olduğunu, kün kelimesinin de “güneş” anlamına geldiği gibi esasen “gün, gündüz” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Serkan Şen ilgili çalışmasında⁸²⁴ Eski Uygur Türkçesinde gece gündüz anlamında “kün tün”, “künüg tünlög”, “küntüz keçe”, “tün kün”, “tüni küni”, “tünle күntüz” ve “yarın kiçe” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Kiçä=käçä: gece, geceleyin”⁸²⁵, “kün: 1. Güneş. 2. Gün. 3. Güney. 4. Zaman, vakit. 5. Lakaplarda kullanılır. 6. İl kün “millet kavim”. Burada çoğul ekidir”⁸²⁶, “kündüz: gündüz, gündüzün”⁸²⁷, tün: gece, karanlık”⁸²⁸, “tünlä: geceleyin”⁸²⁹. Gülsel Sev ilgili makalesinde⁸³⁰ Divanü Lügatit Türk’te “tün kün”, “tüni күndüz” ve “tün kün”⁸³¹ ikilemelerinin geçtiğini, Zuhâl Kargı Ölmez ilgili çalışmasında,⁸³² Kutadgu Bilig’te “tün kün” ve “tünün күndüzün” ikilemelerin geçtiğini belirtmiştir. Filiz Güner tezinde⁸³³ Divan-ı Hikmet’te “keçe күndüz”, “tün kün”, “tün keçeler”, “tün ü küni” ve “kiçe yü күndüz” ikilemelerinin yer aldığını, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde de⁸³⁴ Divan-ı Hikmet’te “kün tün”, “kiçe күndüz” ve “tün ü kün” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Funda Toprak ilgili çalışmasında⁸³⁵ Harezmi Türkçesinde “keçe күndüz”, “tün kün” ve “tünle күndüz” ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir. Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁸³⁶ Funda Toprak’ın ifade ettiği ikilemelerin yanında Harezmi

⁸²³Erhan Aydın (1997), *a.g.m.*

⁸²⁴Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁸²⁵Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.108

⁸²⁶Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.122

⁸²⁷Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.122

⁸²⁸Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.258

⁸²⁹Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.258

⁸³⁰Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁸³¹Bu ikilemeye Bilal Aktan’ın makalesinde de rastlarız (Tün kün). Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁸³²Zuhâl Kargı Ölmez (1998), *a.g.m.*

⁸³³Filiz Güner(2007), *a.g.e.*

⁸³⁴Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁸³⁵Ahmet Caferoğlu(2011), *a.g.e.*, s.108

⁸³⁶Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

Türkçesinde “tün kündüz” ikilemesinin de yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁸³⁷ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “gice gündüz” ikilemesinin, Nimet Ceylan⁸³⁸ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “keçâ kündüz”, “tün kün” ve “keçâ tün” ikilemelerinin yer aldığını belirtmiştir. Sema Bayraktar tezinde⁸³⁹ Fuzuli Divanında “dün ü gün” ve “gice vü gündüz”, Gülistan Tercümesinde ise “kiçe kündüz” ve “leyl ü nehâr” ikilemelerinin geçtiğini, Hanifi Vural⁸⁴⁰ ise Dede Korkut metninde “gice gündüz” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde gece gündüz anlamında Yeni Uygur Türkçesinde “kéçe kündüz”⁸⁴¹, Altay Türkçesinde “tüni-tüji” ve “tün-tüş”⁸⁴², Hakas Türkçesinde “xaraa-künörte”⁸⁴³ ikilemeleri yer almaktadır.

Tuncer Gülensoy gece kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Gece “gece”

=(Orh.) kiçâ “geceleyin”

ET. kiç “geç” [ürk iç “uzun zaman”]<*kēç

<kēç “geç, zaman, uzun süre” (Az. gec; Trkm. gi:ç, Çuv. kas)+e “datif”⁸⁴⁴

Sevan Nişanyan gece kelimesini “[ETü] IrkB kéçe gece, geç vakit, dün // <ETü kéç- +A[Kaş xi] gecikmek →GEÇ»»Gecele-, gecelik”⁸⁴⁵ şeklinde açıklamıştır.

Clauson kéçe (géce) kelimesinin ké:ç- fiilinde geldiğini en eski zamanlarda zarf olarak “geç, akşam”, olarak kullanıldığını ve bazı fonetik ve semantik varyasyonlarının olduğunu ifade etmiştir: Kuzeydoğu dil grubuna kéçe “akşam, dün”; Kuzeybatı dil grubunda Nogayca “akşam” keş(ké:ç) ve “gece” keşe ve tün; Güneybatı “akşam” anlamıyla Azerbaycan Türkçesinde ve Osmanlıca’da axşam; Türkmençe’de ağşam; “gece” kece, gece, gi:ce ve “dün” dünen, dün şeklindedir.⁸⁴⁶ Tün (d-) “gece” kelimesini

⁸³⁷ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁸³⁸ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁸³⁹ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁸⁴⁰ Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

⁸⁴¹ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁸⁴² Figen Güner-Dilek (2004), *a.g.m.*

⁸⁴³ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁸⁴⁴ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.358

⁸⁴⁵ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.205

⁸⁴⁶ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.694-695

ise, bazı modern dillerde ek olarak ya da alternatif olarak “dün” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁴⁷

Andreas Tietze, “gece 1(E.O’da kapalı /è/ ile) “akşam ” (gün ile tün arasındaki zaman) ve gece 2 b.m. (gündüzün aksi) <gece 1”⁸⁴⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Tuncer Gülensoy, gündüz kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

Gündüz “günün sabahtan akşama kadar olan bölümü”

<ET., OT. kün+tüz

Türk lehçelerindeki fonetik değişikliği ise şu şekilde göstermiştir: ~gündüz (Az.), gündi:z (Trkm.), kündüz (Kırg., Özb., Uyg.), kündiz (Kzk.), köndöz (Bşk.), köndiz (TatK.).⁸⁴⁹

Sevan Nişanyan gündüz kelimesini “[ETü] Or küntüz a.a. // < ETü kün +tUz gün→Gün”⁸⁵⁰ olarak, gün kelimesini de “[ETü] Or kün gün, güneş, gündüz// «ATü»»günaşırı, günbegün, günlük, gübegündüz”⁸⁵¹ şeklinde belirtmiştir.

Clauson kün (ğ-) kelimesini esasen “güneş”; dolayısıyla uzantısı olarak “gün” anlamında kullanıldığını, modern dillerde sadece “gün” anlamında kullanıldığını, kuya:ş, küneş gibi diğer kelimelerin “güneş” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁵² Küntüz (ğ-) kelimesini de “gündüz”, tün “gece” kelimesinin karşıtı olarak Güneybatı dil grubunda Osmanlıcada gündüz; Türkmencede gündi:z olarak vermiştir. Clauson bu kelimenin erken zamanlarda kün ve tüz kelimesinin birleşmesinden oluşabileceğini de sözlerine eklemiştir.⁸⁵³

Andreas Tietze gündüz kelimesini “günün güneş gören zamanı; gecenin aksi” < ET: küntüz a.m. Clauson”⁸⁵⁴ olarak, gece gündüz ikilemesini de b.m. (durmadan kesilmeden)< gece 2 ve gündüz; krş. erte geç”⁸⁵⁵ şeklinde açıklamıştır.

⁸⁴⁷Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.513

⁸⁴⁸ Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.113

⁸⁴⁹ Tuncer Gülensoy (2011a), *a.g.e.*, s.396

⁸⁵⁰Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.219

⁸⁵¹ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.218

⁸⁵²Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.725

⁸⁵³Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.729

⁸⁵⁴ Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.210

⁸⁵⁵ Andreas Tietze (2009), *a.g.e.*, s.113

5.1.2. Farsça+Farsça Kökenli Olan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin büyük bir kısmı Türkçe+Türkçe olarak oluşmuştur. Bunun dışında her üç lehçede de ortak olan ikilemelere baktığımızda 5 ikilemenin Farsça+Farsça kökenli olduğu görülmektedir.

5.1.2.1.

Kazak Türkçesi

Baqşa-bav

Azerbaycan Türkçesi

Bağça-bağ

Bağ-bağça

Özbek Türkçesi

Bâğ-bostân

Baqşa/ Bağça[Fars.]+Bav/Bağ [Fars.]

Bâğ[Fars.]+Bostân[Fars.]

Bağ bahçe anlamında Kazak Türkçesinde “baqşa-bav” ikilemesi, güllük çiçeklik yer anlamında Azerbaycan Türkçesinde “bağça-bağ” ikilemesi ve bağ bahçe anlamında Özbek Türkçesinde “bâğ-bostân” ikilemesi kullanılmaktadır. Azerbaycan ve Kazak Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan ikinci kelime Özbek Türkçesinde ilk kelime olarak kullanılmış ve baqşa/ bağça kelimelerinin yerine yine Farsça olan bostân kelimesi tercih edilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde “bağ-bağça” şeklinde kelimelerin sıralaması yer değiştirerek de kullanılmaktadır. Ayrıca bu lehçede bu anlamda “bağ-bağat” ve “bağ-bere” ikilemeleri de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁸⁵⁶ Eski Uygur Türkçesinde “bag borluk” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Bağ: 1. Bağ, bent, köstek = paq. 2. Boğça: TT 3. Kabile, boy, halk topluluğunun bir bölümü 4. <Far. Bağ, bağçe”⁸⁵⁷, “bağça:

⁸⁵⁶ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁸⁵⁷ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.30

Bohça, bağ, çıkın, paket”⁸⁵⁸. Filiz Güner, tezinde⁸⁵⁹ Divan-ı Hikmet’te “bağ u bostan” ikilemesinin, Yasemin Yılmaz tezinde⁸⁶⁰ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “bahçe bâğ”, “bâğ u bağçe” ve “bâğ u bostân” ikilemelerinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde⁸⁶¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde “bağ u bağçe” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Nimet Ceylan⁸⁶² Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “bâğ u bağça” ikilemesi yer aldığını, Sema Bayraktar tezinde⁸⁶³ de “bağ ve bostan” ikilemesinin Dede Korkut’ta, “bağ u bustân” ikilemesinin de Gülistan Tercümesinde yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde bağ bahçe anlamında Kırım Türkçesinde “bag-bagça”⁸⁶⁴ ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu, bu ikilemelerde geçen kelimeleri şu şekilde açıklamıştır: “Bâğ (farsça isim) 1. Bağ, büyük bahçe, bostan. 2. Seyir yeri, gezinti yeri. 3. Dünya. 4. Cennet”⁸⁶⁵, “bâğ-çe (Farsça birleşik isim): bahçe [bağ ile küçültme edatı olan çe’den yapılmıştır; “küçük bağ ” demektir.]”⁸⁶⁶, “bostan (farsça isim) 1. Sebze bahçesi 2. Kavun karpuz”⁸⁶⁷, “büstân (farsça isim): 1. Gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe”⁸⁶⁸

Sevan Nişanyan bu kelimeleri, “bağ² Kut üzüm yetiştirilen yer // ~Fa. Bâğ her çeşit bahçe «OFa. Bâğ “1. Kısım, pay, mülk, 2. Bahçe. Ave baxa- (pay, hisse) kökü ile ilişkili olması muhtemeldir. Karş. Bağış, baht, pay; Fa.bâğ: BAĞ²,BAHÇE, BAHÇIVAN”⁸⁶⁹; “bahçe AtebH, CodC bağçe //~Fa bâğça a.a.<bâğ her çeşit bahçe→ BAĞ². Form olarak Fa.+ ça küçültme ekiyle yapıldığı düşünülürse de anlamında küçültme yoktur. Belki Avr vaxşa- (mülk) sözcüğünden”⁸⁷⁰, “Bostan AtebH, CodC xii

⁸⁵⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.30

⁸⁵⁹ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁸⁶⁰ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*,

⁸⁶¹ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁸⁶² Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁸⁶³ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*,

⁸⁶⁴ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁸⁶⁵ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.64

⁸⁶⁶ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.64

⁸⁶⁷ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.112

⁸⁶⁸ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.115

⁸⁶⁹ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.50

⁸⁷⁰ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.51

būstan// ~Fa būstān/būyistān bahçe, özellikle çiçek bahçesi «OFa bōdistān a.a. <bōd/bōy güzel koku→BU², +İSTAN⁸⁷¹ şeklinde açıklamıştır.

Andreas Tietze ise bu kelimeleri “bağ “üzüm bağı” < Fa. Bāğ “bahçe,i bağı”⁸⁷², “bostan “bahçe; sebze bahçesi” < Fa. bustān/būstān a.m [bū “güzel koku” + -stān/-istān mekan eki, krş. Dağıstan, kabristan]”⁸⁷³, “bağçe/bahçe b.m (sebze ya da çiçek ve ağaç yetiştirilen yer)< Fa. bāğça a.m. [bāğ+ küçültme eki olan -ça; krş kemeñçe, lugatçe vs]. Fa.’dan alınma kelimeler arasında -ça/-çe küçültme eki ile teşkil edilmiş isimler çoktur”⁸⁷⁴ şeklinde ifade etmiştir. Clauson da ba:g kelimesinin Farsça bir kelime olduğunu bāğ “bahçe” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁷⁵

5.1.2.2.

Kazak Türkçesi

Dos-duşpan

Azerbaycan Türkçesi

Dost-düşmen

Özbek Türkçesi

Dost-duşmān

Dos/Dost[Fars.]+Duşpan/Düşmen/Duşmān[Fars.]

Dost düşman, hem dost olanlar hem de olmayanlar anlamıyla Kazak Türkçesinde kullanılan “dos-duşpan” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “dost-düşmen” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “dost-duşmān” ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁸⁷⁶ Harezmi Türkçesinde “dost düşmen” ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁸⁷⁷ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “düşmen dost” ve “dost (u) düşman” ikilemelerinin, Tuğba Sağlamgöncü tezinde⁸⁷⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde “dost düşman” ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar tezinde⁸⁷⁹ “dostlıq düşmenlik” ikilemesinin

⁸⁷¹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.78

⁸⁷² Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.259

⁸⁷³ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.373

⁸⁷⁴ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.260

⁸⁷⁵ Sir Gerard Clauson (1972), *a.g.e.*, s.311

⁸⁷⁶ Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁸⁷⁷ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁸⁷⁸ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁸⁷⁹ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

Dede Korkut'ta geçtiğini, Hanifi Vural⁸⁸⁰ ise Dede Korkut metninde “dostum düşmenüm” ikilemesinin geçtiğini belirtmiştir.

İkilemeyi oluşturan ilk kelime için Ferit Devellioğlu “dost (Farsça isim cemi: dostân): 1. Sevişen kimse; sevilen kimse. 2. Nikahsız karı veya koca, metres. 3. Tas. (tasavvuf) Hakiki sevgili, Tanrı”⁸⁸¹ şeklinde tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan, “dost Kut, AtebH xi // ~Fa dōst arkadaş, yar «Efa dauštā, dauštar- a.a. »»dostane, dostluk”⁸⁸² olarak, Andreas Tietze ise “dost b.m. (düşmanın aksi)< Fa. dōst, dūst a.m.”⁸⁸³ olarak açıklamıştır.

İkilemeyi oluşturan ikinci kelimeyi Ferit Devellioğlu, “düşmân, düşmen (farsça sıfat): Düşman, yağı. (bkz;adû, adüvv, hasm)”⁸⁸⁴ olarak tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan ise, “düşman Kut, AtebH // ~Fa/OFa dušmân/duşman a.a.=Ave duşmanah- köktülük düşünen, a.a. duş/duj- kötü, uğursuz («HAvr *dus-kötü, bozuk) +Ave manah- düşünce, akıl, öğüt (<HAvr *men- düşünmek)→DYS+, MANTALİTE. Ortaasya Türkçesinden itibaren kaydedilmiş olan Türkçe biçimin Kürtçeden alıntı olma ihtimali yoktur. Aynı örnekle Fa duj (çirkin, murdar), dušt (çirkin), dušnām (sövme), duşvār (müşköl)”⁸⁸⁵ şeklinde açıklamıştır.

Andreas Tietze de “düşmen / BSTT. Düşman b.m (dost'un aksi)< Fa. duşman a.m. Meninski 1680 2, 2085'e göre düşman, düşmen kelimesinin halk dilindeki varyantıdır ve son ünlüsü uzundur. Halk dili ve konuşma dili, /a/'yı uzatarak kelimeyi derman, ferman, pişman gibi başka Fa. kelimelerle benzetmiştir”⁸⁸⁶ şeklinde belirtmiştir.

5.1.2.3.

Kazak Türkçesi

Parşa-parşa

Azerbaycan Türkçesi

Parça-parça

Özbek Türkçesi

Pärçä-pärçä

Parşa/Parça/Pärçä[Fars.] + Parşa/Parça/Pärçä[Fars.]

⁸⁸⁰ Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

⁸⁸¹ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.190

⁸⁸² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.143

⁸⁸³ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.647

⁸⁸⁴ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.195

⁸⁸⁵ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.149

⁸⁸⁶ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.678

Parça parça, paramparça, dilim dilim anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “parşa-parşa” ikilemesi, kırık kırık, lokma lokma, ufak ufak; yırtık yırtık anlamında Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “parça-parça” ikilemesi ve parça parça anlamında Özbek Türkçesinde kullanılan “pärçä-pärçä” ikilemsi aynıdır. Her üç lehçede de Farsça parşa/parça/pärçä kelimesinin tekrarıyla ikileme oluşturulmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan⁸⁸⁷ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “qit‘a qit‘a” ve “pârça pârça” ikilemeleri, Tuğba Sağlamgöncü tezinde⁸⁸⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildinde “parça parça” ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikileme çalışan Ercan Alkaya⁸⁸⁹ parça parça anlamında “perem perem” ikilemesinin kullanıldığını kaydetmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde parça parça anlamında Kırım Türkçesinde “parça-parça”⁸⁹⁰ ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu bu kelimeyi “pâr-çe (farsça isim): ufak, küçük şey, parça”⁸⁹¹ şeklinde Sevan Nişanyan da, “parça//~Fa pârça parçacık< pāra parça→PARE”⁸⁹² şeklinde açıklamıştır.

5.1.2.4.

Kazak Türkçesi

Täj-taq

Azerbaycan Türkçesi

Tac-taxt

Taxtı-tac

Taxtü-tac

Özbek Türkçesi

Tâb-tâqat (tâcu taxt)

Täj/Tac/Tâb[Fars.]+Taq/Taxt/Tâqat[Fars.]

Hakimiyet, hükümdarlık işareti olan taht ve taç anlamında Kazak Türkçesinde “tāj-taq”, Azerbaycan Türkçesinde “tac-taxt”, Özbek Türkçesinde ise “tâb-tâqat (tâcu

⁸⁸⁷ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁸⁸⁸ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁸⁸⁹ Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

⁸⁹⁰ Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*

⁸⁹¹ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.853

⁸⁹² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.478

taxt)'' kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde aynı zamanda ''taxtı-tac'', ''taxtü-tac'' ikilemeleri de yer almaktadır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Yasemin Yılmaz tezinde⁸⁹³ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde ''tâc taht'' ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde⁸⁹⁴ Fuzuli Divanında ''taht u tâc'' ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde taç anlamında ''taj''⁸⁹⁵ ve ''taç''⁸⁹⁶ kelimelerin kullanıldığını ifade etmiştir.

Sevan Nişanyan bu kelimeleri ''taç¹ Kut tâc İrânlılara özgü hükümdar başlığı // ~Ar/Fa tâc hükümdar başlığı~OFa tâg kemer, çember, taç'''»»»tacidar, taçlan-; OFa tâg-: ÇARDAK, TAÇ¹, TAK¹, TAKKE, TEKFUR''⁸⁹⁷, ''taht Kut // ~Fa/OFa taxt oturma yeri, divan, hükümdar makamı. Karş. Akad tahtu (yatak?); Fa taxt: TAHT, TAHTA, TAHTIREVAN''⁸⁹⁸ şeklinde açıklamıştır.

5.1.2.5.

Kazak Türkçesi

Äste-äste

Azerbaycan Türkçesi

Aheste-aheste

Asta-asta

Özbek Türkçesi

Ästä-ästä

Äste/Aheste; Asta/Ästä[Fars.]+Äste/Aheste; Asta/Ästä[Fars.]

Yavaş yavaş, aheste aheste,ağır ağır, usul usul anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan ''äste-äste'' ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ''aheste-aheste'' ve ''asta-asta'' ikilemeleri ve Özbek Türkçesinde kullanılan ''ästä-ästä'' ikilemesi aynıdır. Her üç lehçede de Farsça kelimenin tekrarıyla oluşmuş ikileme ile karşılaşıyoruz.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

⁸⁹³ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁸⁹⁴ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁸⁹⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.220

⁸⁹⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.219

⁸⁹⁷ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.597

⁸⁹⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.599

Gülsel Sev ilgili makalesinde ⁸⁹⁹Divanü Lügatit Türk'te "aqrü aqrü" ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Bilal Aktan ilgili makalesinde ⁹⁰⁰Divanü Lügatit Türk'te "ala ala" ikilemesinin, Filiz Güner, tezinde ⁹⁰¹ Divan-ı Hikmet'te "āstā āstā" ikilemesinin, Mehmet Dursun Erdem de çalışmasında ⁹⁰²Harezmi Türkçesinde "akıru akıru", "akru akru" ikilemesinin yer aldığını kaydetmiştir. Tuğba Sağlamgöncü tezinde ⁹⁰³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde "âheste âheste" ikilemesinin, Sema Bayraktar tezinde ⁹⁰⁴ Gülistan Tercümesi ve Kısasü'l Enbiya'da "arqun arqun (sür- vb.)" ikilemesinin yer aldığını belirtmiştir.

Ercan Alkaya ilgili çalışmasında ⁹⁰⁵ yavaş yavaş anlamında "apan apan", "imil imil", "kıdım kıdım" ve "kımlı kımlı" ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde yavaş yavaş anlamında Kırım Türkçesinde "yavaş yavaş" ⁹⁰⁶, Yeni Uygur Türkçesinde "asta-asta" ⁹⁰⁷ ve Hakas Türkçesinde "paltañ-paltañ" ⁹⁰⁸ ikilemeleri yer almaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Eski Uygurca Sözlüğünde "aquru aquru: yavaşça, sessizce, yavaşçacık" ⁹⁰⁹ anlamındaki ikilemeye yer vermiş, aynı zamanda "yavaş: yumuşak huylu, sakin, halim, müşfik, rahim.=yavaş" ⁹¹⁰ kelimesi de sözlükte yer almıştır. Ferit Devellioğlu, "âheste (farsça sıfat): yavaş ağır, yavaş yavaş" ⁹¹¹ olarak tanımlamış, Sevan Nişanyan kelimeyi, "aheste MEdeb // ~Fa āhista yavaş, sessiz< hastīdan 1. Olmak, var olmak, 2. Uymak, uyumlu olmak, yaramak, değer olmak" ⁹¹² şeklinde, Andreas Tietze ise "aheste "yavaş, acelesiz" < Fa. āhista a.m. aheste āheste "yavaş sesle, mırıldanarak" ⁹¹³ şeklinde açıklamıştır.

⁸⁹⁹ Gülsel Sev (2004), *a.g.m.*

⁹⁰⁰ Bilal Aktan (2010), *a.g.m.*

⁹⁰¹ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁹⁰² Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁹⁰³ Tuğba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁹⁰⁴ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁹⁰⁵ Ercan Alkaya (2008), *a.g.m.*

⁹⁰⁶ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁹⁰⁷ Sevgi Öztürk (2008), *a.g.m.*

⁹⁰⁸ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁹⁰⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.10

⁹¹⁰ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.291

⁹¹¹ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.16

⁹¹² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.9

⁹¹³ Andreas Tietze (2002), *a.g.e.*, s.116

5.1.3. Arapça+Arapça Kökenli Olan İkilemeler

Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin büyük bir kısmı Türkçe+Türkçe kökenli, bir kısmı da Farsça+Farsça kökenli oluşmuştur. Bunun dışında her üç lehçede de ortak olan ikilemelere baktığımızda 4 ikilemenin Arapça+Arapça olduğu görülmektedir.

5.1.3.1.

Kazak Türkçesi

Xabar-oşar

Azerbaycan Türkçesi

Xeber-eter

Özbek Türkçesi

Xat-xabär

Xabar/Xeber[Ar.]+Oşar/Eter

Xat[Ar.]+Xabär[Ar.]

Haber, bilgi, malumat; iz anlamında Kazak Türkçesinde “xabar-oşar” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesi “xeber-eter” ikilemesi, Özbek Türkçesinde ise “xat-xabär” ikilemesi kullanılmaktadır. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde Arapça kelime xabar/xeber/xabär kelimesi ikilemeyi oluşturan ilk kelime iken, Özbek Türkçesinde ise ikinci kelimeyi oluşturur. Aynı zamanda her üç lehçede de xabar/xeber/xabär ile ikileme oluşturan kelime farklıdır. Kazak Türkçesinde oşar, Azerbaycan Türkçesinde xeber, Özbek Türkçesinde ise xat ile ikileme kurulmuştur.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Nimet Ceylan⁹¹⁴ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde ‘ilm u xabar’ ikilemesinin yer aldığını ifade etmiştir.

Diğer Türk lehçelerinde haber anlamında Kırım Türkçesinde “haber-teber”⁹¹⁵, Hakas Türkçesinde “tılaas-xabar”⁹¹⁶ ikilemeleri yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu“haber (Arapça isim cem: ahbâr): 1. Son ve yeni havadis, bilgi. 2. Ağızdan ağza dolaşan söz. 3. Hadis, peygamberimizin sözü. 4. Gr. İsim cümlelerinde yüklem”⁹¹⁷ olarak tanımlamıştır. Sevan Nişanyan ise bu kelimeyi, “haber Kut. AtabH

⁹¹⁴ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁹¹⁵ Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*

⁹¹⁶ Mehmet Kara (2009), *a.g.m.*

⁹¹⁷ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.303

xi //~Ar xabar bilgi, birinci elden bilinen şey < xabara denedi, sınıdı, tanıdı, bizzat yaşayarak öğrendi»»haberci, haberdar; Ar xbr: BİHABER, HABER, İHBAR, İLMÜHABER, İSTİHBAR, MUHAREBE, MUHABİR, MUHBİR”⁹¹⁸ şeklinde açıklamıştır.

5.1.3.2.

Kazak Türkçesi

Xal-axuval

Azerbaycan Türkçesi

Hal-ehval

Özbek Türkçesi

Hâl-âhvâl

Xal/Hal/Hâl[Ar.]+Axuval/Ehval/Ähvâl[Ar.]

Ahval, vaziyet, durum, yaşayış anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “xal-axuval” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “hal-ehval” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “hâl-âhvâl” ikilemesi aynıdır. Bunun dışında Kazak Türkçesinde bu anlamıyla kullanılan “xal-jay” ve “xal-jağday” ikilemeleri yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise bu ikilemenin deyim içerisinde kullanıldığını görmekteyiz: Halini, hatırını sormak anlamında “hal-ehval tutmağ (soruşmağ)”.

Diğer Türk lehçelerinde hal, durum anlamında Kırım Türkçesinde “al-ahval”⁹¹⁹ ikilemesi yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu bu kelimeleri, “hâl (Arapça isim cem: ahvâl): 1.Şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman. 2. Oluş, bulunuş, suret, keyfiyet, durum. 3. Mecal, kuvvet, takat. 4. Dervişlerin, sofuların cezbesi, baygınlığı, coşkunluğu. 5. Dert, keder, elem, sıkıntı. 6. İsim çekimi şekillerinden her biri”⁹²⁰; “ahvâl (Arapça isim hâl’in cemi): 1. Oluşlar, bulunuşlar, durumlar”⁹²¹ şeklinde açıklamıştır.

Sevan Nişanyan ise, “hal¹/hâl Kut, AtabH xâl // Ar xâl 1. Durum. 2. Görünüm, varoluş evresi. 3. Şimdiki zaman< xâla döndü, dönüştü, evrildi, yöneldi, bir hale geldi, bir hal aldı, bir hale büründü, bir görüntü edindi. Ar xâla² (engel oldu, araya girdi)

⁹¹⁸ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.221

⁹¹⁹ Ülkü Çelik-Şavk(2003), *a.g.m.*

⁹²⁰ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.315

⁹²¹ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.19

filiyle anlam ve köken ilişkisi açık değildir.»»halen, hallice, halsiz”⁹²², “ahval AşP, İrşM, Şeyyad xiv // ~Ar axwāl [çoğ.] haller<xāl→HAL^{1,923} şeklinde açıklamıştır.

5.1.3.3.

Kazak Türkçesi

Mal-mülük

Azerbaycan Türkçesi

Mal-mülk

Özbek Türkçesi

Mâl-mülk

Mal/Mâl[Ar.]+Mülük/Mülk[Ar.]

Mal mülk, gayrimenkul anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “mal-mülük”, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “mal-mülk”, Özbek Türkçesinde kullanılan “mâl-mülk” ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Serkan Şen ilgili çalışmasında⁹²⁴ Eski Uygur Türkçesinde mal mülk anlamında “ed tavar”, “yılık barım” ve “yılık kara” ikilemelerinin geçtiğini ifade etmiştir. Ahmet Caferoğlu Eski Uygurca döneminde kullanılan bu kelimeleri şöyle açıklamıştır: “Äd: madde, mülk, servet; äd tavar”⁹²⁵, “tavar: 1. davar, mal, ticaret eşyası. 2. Çin kumaşı”⁹²⁶, “yılıq=yılxı~yıliq: hayvan sürüsü (at), davar”⁹²⁷, “barım: zenginlik, servet, varlık”⁹²⁸, “qara: 1. Kara. 2. Budum’la “halk, millet”. 3. Yılık qara “hayvan sürüsü”. 4. Ehli hayvan”⁹²⁹. Filiz Güner, tezinde⁹³⁰ Divan-ı Hikmet’te “mâl mülk” ve “mâl u mülk” ikilemelerinin geçtiğini, Hüseyin Yıldız ilgili makalesinde⁹³¹ Divan-ı Hikmet’te “mal u mülk” ikilemesinin geçtiğini ifade etmiştir. Mehmet Dursun Erdem çalışmasında⁹³² Harezmi Türkçesinde “ma:l mülk”, “ma:l tavar”, “tavar yılık”, “yılık kara” ikilemesinin yer aldığını, Funda Toprak ilgili çalışmasında⁹³³ “mal tavar”

⁹²² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.223

⁹²³ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.10

⁹²⁴ Serkan Şen (2002), *a.g.e.*

⁹²⁵ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.68

⁹²⁶ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.228

⁹²⁷ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.294

⁹²⁸ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.33

⁹²⁹ Ahmet Caferoğlu (2011), *a.g.e.*, s.167

⁹³⁰ Filiz Güner (2007), *a.g.e.*

⁹³¹ Hüseyin Yıldız (2011), *a.g.m.*

⁹³² Mehmet Dursun Erdem (2005), *a.g.m.*

⁹³³ Funda Toprak (2005), *a.g.m.*

ikilemesinin geçtiğini kaydetmiştir. Yasemin Yılmaz tezinde⁹³⁴ 14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde “mâl (u) mülk/mal mülk”, “mülk ü mâl” ve “mülk vü mâl” ikilemelerinin geçtiğini, Nimet Ceylan⁹³⁵ Babür’ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “milk ü mâl” ikilemelerinin yer aldığını ifade etmiştir. Sema Bayraktar tezinde⁹³⁶ “mâl u mülk” ve “mülk ü mâl” ikilemesinin Fuzuli Divanında geçtiğini kaydetmiştir

Diğer Türk lehçelerinde mal mülk anlamında Kırım Türkçesinde “mal-mul’k”⁹³⁷, Kırgız Türkçesinde “mal-tege”⁹³⁸, Hakas Türkçesinde “is-mal (taşınabilirler)”, “is-pay (taşınamazlar)”⁹³⁹ ikilemeleri yer almaktadır.

Ferit Devellioğlu, bu kelimeleri “mâl (Arapça isim cem: emvâl): 1. Bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey. 2. Varlık, servet. 3. Para, nakit, gelir. 4. Tüccar eşyası. 5. Eroin, esrar ve benzeri uyuşturucu şeylerin ortak adı”⁹⁴⁰ olarak, “mülk (Arapça isim cem: emlâk):1. Ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. Bir devletin ülkesi. 3. Vakıf olmayıp- doğrudan doğruya- birinin malı olan [toprak veya akar, yapı.]”⁹⁴¹ olarak tanımlamıştır.

Sevan Nişanyan ise bu kelimeleri, “mal Kut, AtabH xi //~Ar māl menkul varlık, davar, zenginlik, servet, gelir< mawālī sahip olunanlar, gözetilenler →VELAYET . Çoğul olan mawālī biçiminden türetilmiş ikincil tekil form olup Arapçada bağımsız bir kök konumunu kazanmıştır. »malen”⁹⁴²; “mülk Kut //~ Ar milk/mulk 1. Sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık. 2. Sahip olunan şey, egemenlik alanı <malaka sahip idi, egemen idi. “Malik olma” ve “hükümdar olma” anlamları arasındaki ayırım Arapçada mevcut değildir. »mülki, mülkiyet, mülksüzleştir-”⁹⁴³ olarak açıklamıştır.

⁹³⁴ Yasemin Yılmaz (2007), *a.g.e.*

⁹³⁵ Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁹³⁶ Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁹³⁷ Ülkü Çelik-Şavk (2003), *a.g.m.*

⁹³⁸ İsmail Ulutaş (2007), *a.g.m.*

⁹³⁹ Mehmet Kara(2009), *a.g.m.*

⁹⁴⁰ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.577

⁹⁴¹ Ferit Devellioğlu (2003), *a.g.e.*, s.720

⁹⁴² Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.383

⁹⁴³ Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*,s.430

5.1.3.4.

Kazak Türkçesi

Qatar-qatar

Azerbaycan Türkçesi

Ġatar-ġatar

Özbek Türkçesi

Qatâr-qatâr

Qatar/Ġatar/Qatâr[Ar.]+Qatar/Ġatar/Qatâr[Ar.]

Sıra sıra, dizi dizi, katar katar anlamında Kazak Türkçesinde kullanılan “qatar-qatar” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ġatar-ġatar” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde kullanılan “qatâr-qatâr” ikilemesi aynıdır.

Türk dilinin tarihi metinlerinde bu ikileme şu şekilde geçmektedir:

Tuġba Sağlamgöncü tezinde⁹⁴⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildinde “katâr katâr” ikilemesi kullanıldığını, Nimet Ceylan⁹⁴⁵ Babür'ün eserlerinde incelediği ikileme örneklerinde “qitâr qitâr” ikilemesinin yer aldığını, Sema Bayraktar da tezinde⁹⁴⁶ “katar katar”⁹⁴⁷ ikilemesinin Dede Korkut'ta geçtiğini ifade etmiştir.

Ferit Devellioġlu katar kelimesini “Birbiri ardınca sıralanmış hayvan sürüsü, dizisi”⁹⁴⁸ olarak tanımlamıştır. Sevan Nişanyan ise, “katar İrşM, YusZ, DK dizi // Ar qaţâr “1. Damlalar dizisi, 2. Birbiri ardı sıra dizili şeyler, kervan<qaţra damla→KATRE”⁹⁴⁹ olarak tanımlamıştır.

⁹⁴⁴Tuġba Sağlamgöncü (2013), *a.g.e.*

⁹⁴⁵Nimet Ceylan (2009), *a.g.e.*

⁹⁴⁶Sema Bayraktar (2004), *a.g.e.*

⁹⁴⁷ Bu ikilemeye Hanifi Vural'ın makalesinde de rastladık (katar katar): Hanifi Vural (2004), *a.g.m.*

⁹⁴⁸ Ferit Devellioġlu (2003), *a.g.e.*, s.495

⁹⁴⁹Sevan Nişanyan (2012), *a.g.e.*, s.308

VI. BÖLÜM

6.1. SONUÇ

İkilemeler, tarih boyunca hem sözlü hem de yazılı olarak edebi metinlerde geniş bir kullanım alanına sahip olmuş bir kültür mirasıdır. İkilemelerin anlatıma kattığı güç başka yollarla kolay kolay sağlanamaz. Bu bakımdan ikilemeler söz varlığımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Başka dillerde nadir olarak kullanılan bu anlatım biçimi, Türk dilini anlama yolunda kullanılacak bir anahtar niteliğindedir. Kelimelerin yan yana gelerek ikileme oluşturması çeşitli kurallara bağlıdır. Bu kurallar ses, yapı ve anlam ile ilgili kurallardır. Biz de bu çalışmamızda ikilemeleri ses, yapı, anlam ve köken bakımından ele alıp Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sözlüklerde yer alan ikilemeleri değerlendirdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde araştırmacıların hem Türkiye Türkçesinde hem Türk dilinin tarihi dönemlerinde ve Çağdaş Türk lehçelerinde hem de Anadolu ağzlarında ikileme ile ilgili yapmış oldukları çalışmalara yer verdik. Bu çalışmalar ışığında ikilemelerin farklı tanım ve terimlerle karşımıza çıktığını gördük. Araştırmacıların fikir ayrılığı yaşadığı terim konusu, ikilemelerin çözülememiş bir problemidir. Biz bu bölümde araştırmacıların ikileme tanımlarını vererek, tercih ettikleri terimleri açıklamaya çalıştık. İkileme için kullanılan terim kadar, araştırmacıların bu yapıları hangi başlık altında değerlendirdikleri de bir bütünlük göstermemektedir. İkilemelerin hem yapı bakımından ek alarak oluşması hem de ses bakımından tekrara dayanıyor olması, bu yapıların sınıflandırılmasını zorlaştıran sebeplerdendir. Bu bakımdan dilbilgisi kitaplarında ikilemelerin hangi başlıklar altında ele alındığına değindik. Bu bölümde ikilemelerin genel özelliklerinden ana hatlarıyla bahsettik. İkilemelerin en önemli özelliklerinde biri ikilemeyi oluşturan kelimeler arasında öncelik-sonralık ilişkisine dayalı bir kalıplaşmadır. Eğer sonra gelen sözcük önce, önce gelen sözcük sonra kullanılırsa kalıplaşma bozulur. Ancak Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde sıra kalıplaşmasına uymayan ikileme örnekleriyle karşılaştık. Azerbaycan Türkçesinde ganun-ğayda~ğayda-ganun, mal-mülk~mülk-mal, yaman-yaxşı~yaxşı-yaman, gelen-géden~géden-gelen, yersiz-yuvasız~yuvasız-yersiz, cavanlı-gocalı~gocalı-cavanlı, xerc borc~borc-xerc, derman-dava~dava-derman, bağ-bağça~bağça-bağ vb. örnekler yer almaktadır. Kazak Türkçesinde şeksiz-şetsiz~şetsiz-

şeksiz, talas-tartıs~tartıs-talas, tuvğan-tuvısqan~tuvısqan-tuvğan, jaqsılı-jamandı~jamandı-jaqsılı, qağaz-qalam~qalam-qağaz, zerde-zeyin~zeyin-zerde vb.; Özbek Türkçesinde ise esân-âmân~âmân-esân, päst-bäländ~bäländ-päst, ävrä-ästär~ästär-ävrä, zävq-şävq~şävq-zävq vb. örnekler yer almaktadır.

Bize göre ikileme; anlamı kuvvetlendirmek, vurgulamak ve estetik bir yolla dile getirmek için aynı, eş veya zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilerek aynı zamanda da ses benzerlikleri dolayısıyla yan yana gelerek oluşturulan bir anlatım türüdür. Çalışmamızda terim konusunda ise genel olarak kabul görmüş “ikileme” terimini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ses bakımından ikilemeleri sözcüklerin ilk seslerine göre ikilemeler, ses benzerliği bakımından ikilemeler ve ses düzeni bakımından ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik kurallar eş heceli ikilemeler için geçerli olduğundan Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki eş heceli ikilemelerin fonetik kurallara uygunluğuna baktık. Bu değerlendirme sonucunda Osman Nedim Tuna'nın fonetik esaslı oluşturduğu kurala ünlü-ünlü dizininde en uygunluk gösteren Azerbaycan Türkçesi olduğunu, elimizdeki örneklere baktığımızda 51 eş heceli ikileme arasında bu kurala 31'inin uygunluk gösterdiğini, 19'unun bu kuralın dışında kaldığını söyleyebiliriz. Kurala uygunluk bakımından Azerbaycan Türkçesinden sonra Özbek Türkçesi yer alır. Özbek Türkçesinde 16 eş heceli ikileme arasında 10'u bu kurala uyarken, 6 örnek bu kuralın dışında kalmıştır. Üç lehçe arasında bu kurala uymayan misallerin çoğu Kazak Türkçesine aittir. 30 eş heceli ikileme arasında bu kurala 13'ü uymuş, 17'si de bu kuralın dışında kalmıştır. Eş heceli olmayan ikilemelerde de az hecelinin önce gelmesi kuralına yine Azerbaycan Türkçesi uygunluk göstermiştir. Bu kurala uymayan örnek sayısı ise yine Kazak Türkçesinde mevcuttur. Kazak Türkçesinde sayıca eş heceli olmayan ikilemelere baktığımızda, aşıqtan-aşıq, ekevden-ekev, esikpe-esik, izbe-iz vb yapılar bu kuralın dışında kalır. Bunun sebebini ikilemeyi oluşturan ilk kelimenin ek alıp ikinci kelimenin eksiz kullanılması olduğu düşünülebilir. Ünlü-ünsüz diziliminde, üyelerden biri ünlü, öbürü ünsüzle bitiyorsa, ünlü ile başlayan üyenin ilk sırada olması kuralına eş heceli ikilemelerin hepsinin uyduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan bu kısımda farklılıklar oluşturan ve başta yer alan ünlülerin fonetik özelliklerini dikkate alarak bir inceleme yaptık. Bu farklılık, üç lehçede de ünlü ile

başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla kurulan ikilemelerin varlığıdır. Kazak Türkçesinde; abılıp-sabilip, abır-dabır, abır-sabır, azan-qazan, alda-jalda, alqam-salqam, almalı-salmalı, anda-sanda, aspay-saspay, aşiq-şasıq, älem-jälem, ältektältekt, äñki-täñki, äpter-täpter, egjey-tegjej, oyqı-şoyqı, oypıl-toypıl, olqılı-tolqılı, opay-topay, opır-topır, öte-möte, uv-duv, uvma-juvma, uvmaq-şuvmaq, ubap-şubap, uyqı-tuyqı, uypa-tuypa, uñğıl-şuñğıl, übir-dübir vb. ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde; açığ-saçığ, axar-baxar, ala-tala, allı-şallı, aman-zaman, atıl-batıl, ay-hay, ayıg-sayıg, ayın-şayın, eba-geba, éle-béle, elek-velek, ellem-gellem, esir-yésir, inkir-minkir vb ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise açilib-saçilib, açiq-çâqiq, äcüz-mäcüz, ädi-bädi äytişmäq, äldäm-qaldäm, algäv-dalgäv, ällä-pällä, älmäyi-cälmäyi, älvir-şälvir, ändä-sändä, apâq-çapâq, äpil-täpil, äpir-şäpir, äz-mâz, äzib-yâzib, eşik-teşik, ikir-çikir, oldä-coldä vb ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Kazak ve Özbek Türkçelerinde bu türde örneklerin sayısı Azerbaycan Türkçesine göre fazladır. Ünsüz-ünsüz dizilimine baktığımızda üç lehçede de sayı bakımından örneklerinin en fazla olduğu grup olduğunu söyleyebiliriz. Bu kısımda Osman Nedim Tuna'nın ortaya koyduğu ünsüz dizisinden yararlandık ve üç lehçede de kurala uygunluk bakımından karşılaştırmaya tabii tuttuk. Ünsüz-ünlü diziliminde, “üyelerden biri vokal, öbürü konsonantla bitiyorsa, vokal ile başlayan üye sıralamada ilk olur” kuralı sebebiyle Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerine ait eş heceli ikilemelerin hiçbiri Osman Nedim Tuna'nın oluşturduğu fonetik esaslı kurala uymamaktadır. İkilemeleri ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz ünsüz-ünlü ve ünsüz-ünsüz dizileri açısından değerlendirirken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerde sıralamanın yönünü belirleyecek bir fark olmadığı için bu tür ikilemeleri konu dışında bıraktık ve listede yer vermedik.

İkilemeleri ses benzerliği bakımından incelerken bu yapılarda görülen ön ses, iç ses ve son seslerin hem ahenk oluşturduğu hem de yarattığı müzikalite ile anlatıma yardımcı olduğu görülmüştür. Burada dikkati çeken husus, aynı ikilemenin sadece ön ses benzerliği, iç ses benzerliği ya da son ses benzerliği taşımayıp en az iki ses benzerliği de taşıyabilmesidir. Bu şekilde olan ikilemeleri birçok yerde göstermek yerine, tek bir yerde gösterip diğer benzerlikleri koyu renkle ve altı çizili olarak belirtmeyi tercih ettik. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön seste benzerlik bulunan ikilemelerin bir kısmı son ses ya da iç seste benzerlik gösterirken bir kısmı da

hem iç seste hem de son seste benzerlik göstermiştir. Kazak Türkçesinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin hepsi aynı kelimenin tekrarıyla oluşup, çeşitli ekler alırken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ön ses ve iç seste benzerlik gösteren ikilemelerin sadece bir kısmı aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Kazak Türkçesinde barar-barmas, bolarda-bolmay, bostan-bosqa, jıldan-jılğa, bekerden-beker, ekevden-ekev, kimde-kim, jandı-jansız, baspa-bas, betpe-bet gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Azerbaycan Türkçesinde açığdan-açığa, başdan-başa, alt-altda, axır-axırda, baş-başa, ac-acına, açığ-açığına, canlı-cansız, vaxtlı-vaxtında, yerli-yerinde, dizdizi, pişim-pişimle, sorağ-sorağla, eşider-éşitmez gibi ikilemeler aynı kelimenin tekrarıyla oluşup farklı ekler almışlardır. Bunların dışında çıl-çılpağ, dir-dirrik, pal-paltar, tör-töküntü, tör-töküntülü, yal-yalman gibi ilk üyesi pekiştirme amaçlı kullanılan ikilemelerin yanında bağ-bağat, bağ-bağça, yaxıb-yıxmağ, mal-mülk, lağ-loğaz, xırda-xuruş, xırım-xırda, gün-günorta, gónu(m)-gónşu, dağ-daş gibi farklı bir kelimenin tekrarıyla oluşan ikileme örnekleri de vardır. Özbek Türkçesinde âz-âzdân, âçıqdân-âçiq, bâsmâ-bâs, bâşmâ-bâş, betmâ-bet, birmâ-bir, elmâ-el, eşikmâ-eşik, gâlmâ-gâl, izmâ-iz gibi ikileme örnekleri aynı kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Bunların dışında bom-boş, köm-kök, lâp-lâyıq gibi ikilemelerin ilk üyesi pekiştirme amaçlı kurulan ikilemelerin yanında ârzu-ârmân, mâl-mülk, nâsl-nâsâb, yârim-yârti, qarama-qarşi, fisqu-fâsâd gibi farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikileme örnekleri de vardır.

Hem ön ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler her üç lehçede de farklı kelimenin tekrarıyla oluşmuş, kimi aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluştururken, kimi sadece tek heceli kelimelerde a>u değişimiyle bu benzerliği oluşturmuş kimi de kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jaqsılı-jamandı, jamandı-jaqsılı, zorlap-zombılap, köptep-kölemdep, qalğan-qutqan, keldi-ketti gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde atalı-analı, berli-bezekli, évsiz-éşiksiz, deriden-dırnağdan, dağa-daşa, gabağını-gérisini, géden-gelen gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise qalgân-qutgân, silâb-siypâb, âldi-ârqası, âldi-ârtı gibi ikilemeler farklı kelimenin tekrarıyla kurulmuş ve aynı ekleri alarak son seste benzerlik oluşturmuştur. Kazak Türkçesinde bal-bul, dal-dul, şañ-şuñ gibi örneklerde; Azerbaycan Türkçesinde çağ-çuğ, dam-dum, gar-gur, lat-lüt, şap-şup, tap-tup, tek-tük, nem-nüm, şey-şüy gibi örneklerde; Özbek Türkçesinde ise . çağ-çuğ, çâñ-çüñ, dâñ-dün, şâv-şuv gibi örneklerde herhangi bir ek benzerliği bulunmamaktadır;

burada tek heceli ikilemelerde ilk kelimedede bulunan a/â/ä ünlüsünün, ikinci kelimedede u/ü ünlüsüne dönüşmesiyle oluşmuş bir son ses benzerliği görülmektedir. Bunların dışında kalan Kazak Türkçesinde ävliye-änbiye, emin-erkin, abısın-ajın, jebir-jesir gibi örneklerde, Azerbaycan Türkçesinde etir-enber, ğulan-ğuşgun, köhne-külte, nevetice, sağdış-solduş, sınığ-salxağ, gibi örneklerde; Özbek Türkçesinde ise tä'rif-tävsif, xandân-xuşân, yämâq-yäsmâq, qattıq-quruq gibi örneklerde ikilemeyi oluşturan kelimeler ne aynı eki almış, ne de herhangi bir ses değişimiyle kelime tekrarlanmıştır; buradaki benzerlik, kök şeklinde bulunan kelimenin son ekiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla oluşmasıdır.

Hem ön ses, hem iç ses hem de son ses benzerliği taşıyan ikilemeler baktığımızda her üç lehçede de ikilemelerin çoğunda ilk kelimedeki a/e ünlüsünün ikinci kelimedede u/ü olmasıyla benzerlik oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jalba-julba, qapıl-qupıl, qarañ-qurañ, qatır-qutır, qaşır-quşır, sarq-surq, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tamtum, tars-turs, tasır-tusır, şatır-şutır Burada ilgi çeken nokta faqir-fuqarâ, hak-huquq, şart-şarait, ğerib-ğureba, şert(i)-şürut, vezir-vüzera gibi ikilemelerde Arapça kelimelerin teklik ve çokluk şekillerinden oluşarak bir ses benzeşmesi oluşturmasıdır.

İkilemeleri iç ses benzerliği bakımından incelediğimizde, üç lehçede de daha çok ön ses ve son ses benzerliği ile birlikte yer aldığını görmekteyiz. Bu bakımdan az örneğine rastladığımız sadece iç ses benzerliği olan ikilemelerin benzer özelliklerini ele aldık. Kazak ve Azerbaycan Türkçesi ikilemelerinde ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz alarak ikinci kelimeyi oluşturmasıyla ya da ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturmasıyla veya birinci kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelime başında değişmesiyle iç ses benzerliği oluşmuştur. Kazak Türkçesinde egjey-tegjeyle, öy-döyt, uv-şuvlı, uv-şuvsız, üy-küysiz, ün-tünsiz, ığın-şğınsız; meñ-zeñden-, meñ-zeñdik, bala-şağalı gibi ikilemeler; Azerbaycan Türkçesinde ise çem-xemli, daş-ğaşlı, esgi-üsgü, eyri-üyrü, herc-merclik gibi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde ikilemeyi oluşturan kelimelerin her iki üyesi de birden fazla ek aldığında ilk eki aynı olduğunda da iç ses benzerliği oluşturmaktadır. Örn. alışıb-vérişmek, alış-vérişçi, bişirib-düşürmek, bezenip-düzenmek, géyindirib-kécindirme, ekilib-biçilme, ezilib-büzülmek, ölçülüb-biçilmek. Özbek Türkçesinde ise, diğer lehçelere göre daha az örneğine rastladığımız iç ses

benzerliđi çođunlukla kök Őeklinde bulunan kelimenin ić sesiyle uyumlu olarak baŐka bir kelimenin tekrarıyla oluŐmaktadır.

İkilemeleri son ses benzerliđi bakımından ele aldığımızda Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkćelerinde bu benzerliđe sahip olan ikilemelerin çođunun ikilemeyi oluŐturan her iki kelimenin de aynı eki almasıyla oluŐtuđunu görmekteyiz. Kazak Türkćesinde ayında-jılında, alay-bulay, äytip-büytip, balalı-Őađalı, äri-li-berili, ärl-i-berli, jürdim-bardım, ersili-qarsılı, qađılđan-sođılđan, oyındı-Őındı gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkćesinde allı-Őallı, altdan-üstden, altını-üstünü, basdı-kesdi, ayađdan-dırnađdan, beŐde-üćde, derelik-tepelik, déyen-gülen, elden-ayađdan, elsiz-ayađsız, emelli-baŐlı, etden-đandan, görmez-bilmez, gibi ikilemeleri ve Özbek Türkćesinde äldäb- suldäb, äyläb-yılläb, uyälmäy-netmäy, bitmäš-tügänmäš, yüriŐ-turiŐ gibi ikilemeleri örneklere gösterebiliriz.

Hem son hem de ić ses benzerliđine sahip olan ikilemeler ise ya ünlü ile baŐlayan birinci kelimenin ünsüz olarak ikinci kelimeyi oluŐturmasıyla ya da ikinci kelimenin baŐındaki ünsüzün düŐmesiyle birinci kelimeyi oluŐturmasıyla ya da ikilemelerde birinci kelimenin baŐında bulunan ünsüzün ikinci kelime baŐında deđiŐmesiyle kurulan ikilemelerdir. Kazak Türkćesinde abır-sabır, opır-topır, ulma-julma, ıbir-jıbir, iñ-jıñ, iñ-Őıñ, iñqıl-sıñqıl, olbır-solbır, öte-möte; baqar-Őaqar, bıđı-jıđı, duvlı-Őuvlı, qıltıñ-sıltıñ, kiye-miye, qırıs-tırıs, malŐı-jalŐı, märe-säre gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkćesinde açığ-Őaçığ, axar-baxar, az-maz, edelli-bedelli, éle-béle, elek-velek, ellem-đellem, ende-mende, ufađ-tufađ , eger-meger, ala-tala; ceze-feze, cıđ-vıđ, cındır-mındır, cik-bik, ćem-xem, ćeren-peren, daŐ-đaŐ, dava-Őava, defn-kefn, đaŐ-daŐ, đıdır-bıdır, hayıl-mayıllı, , lalıđ-malıđ, lüt-müt, pul-mul, ses-bes, Őaxsáy-vaxsáy, tar-mar, tartan-partan, tasa-pasa, varlı-karlı, yalan-palan, yecuc-me'cuc gibi ikilemeleri, Özbek Türkćesinde ise alđäv-dalđäv, apâq-ćapâq, açilib-Őaçilib, açıq-ćaçıq, äcüz-mäcüz, äldäm-qaldäm, ällä-pällä, älvir-Őälvir, ändä-sändä, äniq-täniq, äpil-täpil, äpir-Őäpir, äzmâz, äzib-yâzib, äzzä-bäzzä, eşik-teŐik, oldä-coldä, onqır-ćonqır, unćä-munćä, undän-bundän, bud(u)-Őud, ćirt-pirt bol-, ciz-biz, halp-zalp, küf-süf, mevä-ćevä, târ-mâr, tit-pit, xâr-zâr, yıđı-sıđı, zävq-Őävq, gibi ikilemeleri örneklere gösterebiliriz. Ayrıca Azerbaycan ve Özbek Türkćelerindeki ikilemelerin bir kısmı ikinci kelimenin Farsća olumsuz sıfat yapan nâ+ ve +sız/+siz anlamında sıfat yapan be+ eki almasıyla hem ićte hem de son seste benzerlik oluŐmaktadır. Azerbaycan Türkćesinde dad-bidad, ćar-naćar,

hağg-nahağ, vaxt-bivaxt gibi ikilemeleri, Özbek Türkçesinde ise çâr-nâçâr, dâm-bädâm, hâzâr-bâhâzâr, râng-baräng, vaqt-bevaqt, xah-nâxah, xorâm-nâhorâm, zor-bâzor gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Bunların haricinde her üç lehçede de kök şeklinde bulunan kelimenin iç sesiyle ve son sesiyle uyumlu olarak başka bir kelimenin tekrarıyla hem iç hem de son seste benzerlik görülmektedir.

Ses düzeni bakımından ikilemeleri incelerken Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ilk kelimenin a/e ünlüsü ile ikinci kelimenin u/ü ünlüsüyle oluşan ikilemeleri listeledik. Aynı kelimenin ilk üyesinin a/e ikinci üyesinin u/ü olmasıyla kurulmuş ikilemeleri değerlendirdik. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde görülen a/e düz ünlünün ikinci kelimedede u/ü ünlüsü ile oluşması genellikle yansıma sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde, ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimedede bulunan ı/i, ikinci kelimedede de kendini muhafaza ederken, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerindeki ikilemelerde farklı bir durum göze çarpar. Burada ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur. Kazak Türkçesinde dabır-dübir, qaşır-quşır, qatır-qutır, saqır-suqır, satır-sutır, taqıl-tuqıl, tarsıl-tursıl, tasır-tusır, şatır-şutır gibi ikilemelerde ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yine yuvarlak bir ünlü beklerken, birinci kelimedede bulunan ı/i, ikinci kelimedede de kendini muhafaza etmiştir. Azerbaycan Türkçesinde dengil-düngül, ğapış-ğupuş, kasıb-kusub, kağız-kuğuz, kesik-küsük, yazığ-yuzuğ gibi ikilemelerde ve Özbek Türkçesinde ğacır-ğucur, hâzil-hüzül, şapır-şupur, şaqır-şuqur, şaraq-şuruq, tapır-tupur, taqır-tuqur, täsir-tüsür, vağır-vuğur gibi ikilemelerde ikinci kelimedede u'nun yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ikinci hecede de ı/i ünlüsünün u/ü olması söz konusudur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan yapı bakımından ikilemeleri basit kelimelerden oluşan ikilemeler, türemiş kelimelerden oluşan ikilemeler ve farklı oluşumlu yapılar olmak üzere üç ana başlıkta ele aldık. İkilemeleri oluşturan kelimeler yapı bakımından değerlendirildiğinde basit olan kelimelerle kurulan örneklerin sayısının fazla olması dikkati çekmektedir. Bu tür ikilemeleri de yalın halde bulunan ikilemeler ve çekim eki almış ikilemeler olmak üzere iki başlık altında ele aldık. Yalın halde bulunan ikilemeleri, ikilemeyi oluşturan öğelerin tek başına sözlükte yer alıp almasına göre sınıflandırdık. Her iki sözcüğü de ayrı olarak kullanılan ikilemeler, en az bir kelimesi tek başına kullanılmayan ikilemeler ve yalın durumda en çok karşılaştığımız

yansıma kelimelerle oluşturulan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında değerlendirdik. Aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ve farklı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeleri ayrı ayrı ele aldık. Yapı bölümünde yalın halde bulunan ikilemelerde bazı özellikler dikkat çekicidir:

İlk kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde Kazak Türkçesinde, ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere rastlanmıştır. İkinci kelimelerin sadece j, ş, t, s, d seslerini alarak ikinci kelimeyi oluşturması dikkat çekicidir. Bu türdeki ikilemeleri şu şekilde formülleştirebiliriz: İlk kelime+ [j, ş, t, s, d+ilk kelime]. Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ise Kazak Türkçesindeki kadar çok olmasa da ikilemeleri oluşturan ilk üyenin tek başına kullanılıp, ikinci kelimenin ise ilk kelimeye bir ses eklenmesi ile oluşmuş ikilemelere bu lehçelerde de rastlarız. Üç lehçede de bu şekilde oluşmuş aynı ikilemeyi incelediğimizde: Kazak Türkçesinde aşiq-şasıq ilk kelime+[ş+ilk kelime], Azerbaycan Türkçesinde açığ-saçığ ilk kelime+[s+ilk kelime] ve Özbek Türkçesinde ise âçiq-çâçiq ilk kelime+[ç+ilk kelime] şeklinde oluştuğunu görürüz. Bugün Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde yer alan şekli açık-saçık ikilemesi kullanılmaktadır.

İlk kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde, ilk kelimenin başında bulunan ünsüzün ikinci kelimedede başka bir ünsüz ile değişmesi sonucu oluşan ikilemeler söz konusudur. Üç lehçede de karşımıza çıkan bu yapılarda ilk kelime esas kelimedir, ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [q, s + ilk kelime] + [s + ilk kelime] şeklinde formülleştirebileceğimiz bu yapılarda belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi belirli ünsüzlerle karşılaşmayız, buradaki ünsüzler çeşitlilik gösterir. [ç, x, t, y, l + ilk kelime] + [p + ilk kelime] şeklindeki yapının yanında d-ş/k, s-b/k, h-c, g-k, m-ş ünsüz değişimleriyle de karşılaşırız. Özbek Türkçesinde de düzenli olmayan bu ünsüz değişimleri h-z, m-ç, s-p/q, y-s şeklindedir. Kazak Türkçesinde qıyqım-siyqım, qıñqıl-sıñqıl gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde defn-kefn, géyim-kécim mitil-şitil gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise mevâ-çevâ, sâl-pâl gibi ikilemeler örnek olarak gösterilebilir.

İkinci kelimesi tek başına kullanılan ikilemelerde, ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci sözcüğün oluşması ile kurulan ikilemeler söz konusudur.

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] + [d, j, q, s, ş, t+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda d, j, q, s, ş gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Örn. abılıp-sabılıp, abır-dabır, alqam-salqam, anda-sanda, apas-qapas, iyquv-qiyquv. Azerbaycan Türkçesinde, Kazak Türkçesindeki gibi örneğe rastlamayız; ins-cins ikilemesi bu yapı için tek örnektir. Özbek Türkçesindeki bu yapıları, Kazak Türkçesindeki gibi çok örnek olmasa da [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] + [ç, m, ş+ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Özbek Türkçesinde de apâq-çapâq, äcüz-mäcüz ve älvir-şälvir ikilemelerini örnek olarak gösterebiliriz.

Kazak Türkçesinde yer alan son ses benzerliği taşıyan bazı ikilemelerin kelime başında bulunan ünsüzün değişmesiyle oluştuğunu görüyoruz. Bu tür ikilemelerde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde [b, q+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [ş ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] ve [b+ikinci kelime (ünsüzü düşmüş şekilde)]+ [t ünsüzü ile başlayan ikinci kelime] olarak formülleştirebiliriz. Örn.alba-julba, apır-topır, arı-beri, kâkir-şükir vb. Azerbaycan Türkçesinde, birinci kelime ikinci kelime başındaki ünsüzün değişmesiyle oluşan ikilemeye sadece sayır-bayır örneğinde rastlarız. b-s değişimiyle tek başına kullanılmayan ilk kelime son ses benzerliği ile yan yana gelmiştir.

Her iki kelimenin de tek başına kullanılmadığı ikilemelerde, her iki kelime de sözlükte yer almadığı için birinci kelime ünsüz olarak mı ikinci kelimeyi oluşturmuş, ikinci kelime başındaki ünsüz düşerek mi birinci kelimeyi oluşturmuş anlamak zordur. Esas kelimenin hangisi olduğu bilinmediği için iki ihtimal ortaya çıkar:

1. Ünlü ile başlayan birinci kelimenin ünsüz olarak ikinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler
2. İkinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesiyle birinci kelimeyi oluşturması ile kurulan ikilemeler

Kazak Türkçesinde örneğine daha çok rastladığımız bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[t, s, ş, j+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [t, s, ş, j +ilk kelime] şeklinde formülleştirebiliriz. Bu yapılarda j, s, ş, t gibi belirli ünsüzlerin bu değişimde görülmesi dikkat çekicidir. Örn. äñki-täñki, äpter-täpter, ebil-sebil, oypıl-toypıl, uvma-juvma, übirli-şübirli vb. Azerbaycan Türkçesinde bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, v, ğ+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+[b, v, ğ +ilk

kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Örn. atıl-batıl, ayın-şayın, elek-velek, ellem-gellem vb. Özbek Türkçesinde ise bu yapıları [(ünlü ile başlayan) ilk kelime] +[b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde ya da [ilk kelime+ [b, c, ç, d, t, q, s, ş+ilk kelime] şeklinde formüleştirebiliriz. Örn. äldäm-qaldäm, algäv-dalgäv, älmäyi-cälmäyi, apâq-çapâq vb. Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde ünsüzler belirliken, Özbek Türkçesinde ünsüzlerin çeşitli olması dikkat çekicidir.

Çekim eki olarak oluşan ikilemelerde, ikilemeyi oluşturan ilk ya da ikinci öge ek alabildiği gibi, her iki öge de çekim eki alabilir. İncelediğimiz Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ikilemelerin çekimini de kurala bağlamak zordur. Bazen sadece birinci kelimenin çekim eki alırken, bazen ikinci kelimenin, bazen de her iki kelimenin çekim eki aldığını görmekteyiz. Örn. Azerbaycan Türkçesinde “bire-bir” ikilemesinde sadece ikilemeyi oluşturan ilk kelime datif eki almış, “çiyin-çiyine” ikilemesinde sadece ikinci kelime datif eki almış, “işe-güce” ikilemesinde ise ikilemeyi oluşturan her iki kelime de datif eki almıştır. Bazı durumlarda ikilemeleri oluşturan bir öge başka bir isim çekim eki, diğer öge başka bir isim çekim eki alabilmektedir. İkilemeyi oluşturan kelimelerin birinci kelimesi ablatif, ikinci kelimesi datif olarak oluşan ikilemelerin her üç lehçede de sayılarının fazla olduğunu tespit ettik. Kazak Türkçesinde bostan-bosqa, jıldan-jılğa, künnen-künge, qoldan-qolğa, tekten-tekke gibi ikilemeler, Azerbaycan Türkçesinde açığıdan-açığa, başdan-ayağa, başdan-başa, birden-ikiye, birden-bire gibi ikilemeler, Özbek Türkçesinde ise bākārdān-bākārgā ikilemesi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca sadece ilk kelimenin ablatif aldığı ikilemelerden bahsederken, bazılarının datif eki almasa da anlamını taşıdığını belirttik. Örneğin Özbek Türkçesinde başdān-āyāq “baştan ayağa”, qançādān-qançā “sayısız, hesapsız” ikilemeleri de ikinci kelimedeki datif eki almamış, ancak o anlamı taşımaktadırlar. Fiil çekim eki almış kelimelerden oluşan ikilemelerde -ar/-er/ -r; -ar/-er, -ār...-mas/-mes, -bas/-bes, -pas/-pes; -maz/-mez; -mās şeklinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşan ikilemelerin sayısı diğer partisip ekleriyle kurulmuş ikilemelerin sayısından fazla olduğunu tespit ettik. Kazak Türkçesinde barar-barmas, bolar-bolmas, biliner-bilinbes, Azerbaycan Türkçesinde deyer-deyemzine, düşeri-düşmezi, eşider-éşitmez, Özbek Türkçesinde ise bilār-bilmās, bolār-bolmās ikilemelerini örnek olarak gösterebiliriz. Fiil çekimi şeklinde oluşan ikilemeleri bildirme ve tasarlama kiplerinde çekimlenmiş fiillerle oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında inceledik ve bu

yapıdaki ikilemelerin sayısının oldukça az olduğu sonucuna vardık. Türemiş sözcüklerden oluşan ikilemelerde +lı/+li, +dı/+di, +tı/+ti; +lı/+li, +lu/+lü; +li....+sız/+siz; +sız/+siz, +suz/+süz; +sız şeklinde oluşan ikilemelerde Kazak ve Azerbaycan Türkçesinde de aynı kelimenin tekrar etmesiyle oluşmuştur. Kazak Türkçesinde jandı-jansız, joldı-jolsız, jöndi-jönsüz; Azerbaycan Türkçesinde ise canlı-cansız, vaxtlı-vaxtsiz, yérli-yérsiz ikilemeleri örnek olarak gösterilebilir. İkilemeleri yapı bakımından ele aldığımızda bir takım ikilemeleri ne basit ne de türemiş kategorisinde değerlendirebiliriz. Bu bakımdan bu ikilemeleri farklı oluşumlu yapılar başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Deyimlerden oluşan ikilemeler, yardımcı fiillerle oluşan ikilemeler, pekiştirmeli yapılar, kökteş olarak oluşan ikilemeler, önsesi /m/ ile değiştirilerek yüklenen ikilemeler, izafet terkipli yapılarve üçlü yapılar olmak üzere yedi ayrı başlık altında inceledik. Pekiştirmeli yapıları kendi içinde başta pekiştirme unsur kullanılarak oluşan ikilemeler ve ortada pekiştirme unsuru kullanılarak oluşan ikilemeler olmak üzere iki başlık altında ele aldık. Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde, başta pekiştirme kullanılarak oluşan ikilemelerde, iki ayrı kelimenin yerine tek bir kelimenin ilk heceleri alınır; ünlüyle biten heceler sözcüğe doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenler ise sondaki ünsüz atıldıktan sonra /m/, /p/, /t/, /s/ seslerinden uygun olanını alarak oluşmaktadır. Kazak Türkçesinde äp-ädemi, äp-äsem, bap-baysaldı, zım-ziya, qıl-qıbir, şım-şıtırq gibi ikilemeleri, Azerbaycan Türkçesinde çıl-çılpağ, çör-çöp, dör-döşek, pal-paltarlı, kül-külfet, kem-kesir gibi ikilemeleri, Özbek Türkçesi báb-bärävär, bom-boş, büs-bütün, kap-kättä, köm-kök, qıp-qızıl, yäm-yäşil gibi ikilemeleri örnek olarak gösterebiliriz. Örneğine sadece Kazak ve Özbek Türkçelerinde rastladığımız ortada pekiştirme eki alarak oluşan ikilemelerde ise, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerin arasına bir pekiştirme unsuru girmektedir. Ayrıca izafet terkipli yapıları anlatım gücünü arttırıp anlamı pekiştirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılmaları sebebiyle ikileme olarak kabul ettik.

Çalışmamızın dördüncü bölümünü oluşturan anlam bakımından ikilemeleri incelerken aynı kelimenin tekrarıyla oluşan, eş anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, yakın anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan, biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler olmak üzere yedi başlık altında inceledik. Bu bölümde, ikilemeleri anlam olarak incelerken her iki kelimesi tek başına sözlükte yer

alan ikilemelere yer vererek aralarındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Burada dikkatimizi çeken husus, bu üç lehçede de ortak olarak kullanılan ikilemelerin zıt anlamlı ikilemeler olmasıdır. Örn. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “yay-ğış” ikilemesi, Özbek Türkçesinde “qışın-yâzin” ikilemesi ve Kazak Türkçesinde “jazı-qısı” ikilemesi; Kazak Türkçesinde “azdı-köpiti” ikilemesi, Azerbaycan Türkçesinde “az-çox” ikilemesi ve Özbek Türkçesinde “âzmi-köpmi” ikilemesi; Kazak Türkçesinde “alıs-beris” ikilemesi Azerbaycan Türkçesinde “alış-vériş” ve Özbek Türkçesinde “âldi-berdi” ikilemesi zıt anlamlı kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşmuş, her üç lehçede de ortak olan ikilemelerdir. Bu durum, birçok araştırmacının da dediği gibi zıt anlamlılığın ancak dilin öz kelimeleri arasında ortaya çıkabileceği düşüncesini destekler niteliktedir. Burada eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerin dışında anlam olarak bu kalıpların dışına çıkan bazı ikilemeler yer almaktadır. Bu bakımdan geriye kalan ikilemeleri biri olumlu diğeri olumsuz kelimelerden oluşan, birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler ve sayılardan oluşan ikilemeler şeklinde değerlendirdik. Terkipli yapıları birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturduğunu düşünerek birbiriyle anlam bütünlüğü oluşturan kelimeler başlığı altında değerlendirdik. Ayrıca bugün ikilemelerde yer alan kelimelerin tek başına kullanılması da tarihin belli dönemlerinde tek başına kullanıldıkları daha sonra unutuldukları görüşünden yola çıkarak ikilemeyi oluşturan kelimenin anlamsız olmayacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan ikilemeleri anlam bakımından incelerken “anlamsız” ifadesini kullanmaktan kaçındık. Bu bölümde tek başına sözlükte yer alan kelimeler arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın beşinci bölümünü oluşturan köken bakımından ikilemeleri Türkçe+Türkçe kökenli olan ikilemeler, Farsça+Farsça kökenli olan ikilemeler ve Arapça+Arapça kökenli olan ikilemeler olmak üzere üç başlık altında ele aldık. Bu çalışmamızda, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkçelerinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin kökenini incelemeye çalıştık. Türk dilinin Kıpçak grubunda yer alan Kazak Türkçesi, Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ve Karluk grubunda yer alan Özbek Türkçesinde ortak olarak kullanılan ikilemelerin köken itibarıyla Türkçe olması dikkat çekicidir. Taradığımız sözlüklerde üç lehçede de ortak olarak kullanılan 38 ikilemeye rastladık. Bunların 30’u Türkçe+Türkçe kökenli, 5’i Farsça+Farsça kökenli, 4’ü ise Arapça+Arapça kökenli olan ikilemelerdir.

6.2. KAYNAKÇA

ABİK, A. Deniz, “Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Taraflar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Cilt 17, s 1, Ankara, 2010, s. 1-27.

ABİK, A. Deniz, “(İsim1+II/+IU) (İsim2+II/+IU) Kuruluşundaki İkilemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 17, Sayı 2, Ankara, 2010, s. 1-20.

AĞAKAY, Mehmet Ali, “Dilbilgisi Konuları: İkizlemeler Üzerine,” *Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 16, Ocak 1953a s.189-191

AĞAKAY, Mehmet Ali, “Dilbilgisi Konuları İkizlemeler Üzerine 2”, *Türk Dili*, Cilt 2, Sayı 17, Şubat 1953b, s.268-271

AĞAKAY, Mehmet Ali, “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Sayı 7, Ankara, 1954, s.97-104.

AKERSON, Fatma, “Türkçenin Çeviride Tam Değerlendirilemeyen Bir Özelliği: İkilemeler”, *Çağdaş Eleştiri*, S: 6, 1982, s. 49-52

AKMAN, Eyüp, “Kastamonu Ağzından Az Bilinen İkilemeler”, *Bilkent Üniversitesi 7. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri 25-28 Eylül, Selanik*, 2012, s. 207-215.

AKSAN, Doğan, *Sözcük Türleri 1. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1979

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı- Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar-*, Engin Yayınevi, Ankara, 1996

AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, Simurg, İstanbul, 2000

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü- Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar-*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:439, Ankara, 2003, 3.Cilt

AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2- Deyimler Sözlüğü-, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988

AKTAN, Bilal, “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, Güz/2010, s. 1-12.

ALKAYA, Ercan, “Orta ve Doğu Karadeniz Ağzlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, 3/3, 2008, s. 37-76.

ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

ALTAYLI, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü 2*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

ATALAY, Besim, *Dîvânu Lügâti’t-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1939

AYDIN, Erhan, “Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili*, Cilt 1997/1, Sayı 544, Nisan/1997, s. 417-421.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007

BAYRAKTAR, Sema, “Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İsmet Cemiloğlu, Ankara, 2004.

BOZKURT, Fuat, *Türkiye Türkçesi (2. Baskı)*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 2000

BÖLER, Tuncay, “Çaştani Bey Hikâyesi’nde İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 42, Sayı 42, İstanbul, 2010, s. 33-60.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

CEYLAN, Nimet, “Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Mirza’nın Eserlerindeki İkilemeler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Deniz Abik, Adana, 2009.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972

COŞKUN, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 753, Ankara, 2000

ÇAĞATAY, Saadet, “Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:279*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 29-66.

ÇELİK-ŞAVK, Ülkü, “Kırım Tatarcasında İkilemeler”, *Türkbilig*, Sayı 6, 2003, s. 37-40.

ÇORAKLI, Şahbender, “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 1”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001, s. 53-60.

ÇORAKLI, Şahbender, “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler 2”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 2005, s. 41-44.

ÇÜRÜK, Yasemin, “Attila İlhan’ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Özmen, Adana, 2009.

DEMİRCAN, Ömer, “Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama”, *8. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996*, Ankara, 1997, s. 191-206

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003

DİZDAROĞLU, Hikmet, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

DURGUT, Hüseyin, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.805-814.

EKER, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011

ERDEM, Mehmet Dursun, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, Sayı 33, Bahar/2005, s. 189-225.

EREN, Hasan, “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Ankara, 1949, s. 283-286.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi (Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin)*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 2008.

GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979

GÖĞÜŞ, Beşir, “Türkçede Birleşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1962, s. 245-264.

GÖKDAYI, Hürriyet, “Türkçede Kalıp Sözcükler”, *Bilig*, Sayı 44, Kış/2008, s. 89-110

GRÖNBECH, K. (Çeviren: Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 1. Cilt (A-N)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011a

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi- 2. Cilt (O-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011b

GÜNER, Filiz, “Divan-ı Hikmet’te Sözcük Gruplarının İncelenmesi”, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Salih Demirbilek, Samsun, 2007

GÜNER-DİLEK, Figen, “Altay Türkçesinde İkilemeler”, *Bilig*, Sayı 28, Ankara, Kış/2004, s.83-100.

HATİBOĞLU, Vecihe, *Türkçenin Söz Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972

HATİBOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurum Yayınları (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara, 1981.

HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 2002

KARA, Mehmet, “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 4, Bahar/2009, s. 35-62.

KARA, Türkay, “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.241-257.

KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara, 2012.

KARAHAN, Leyla, “Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı (Editör: Ekrem Arıkoğlu)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 140-148.

KARAHAN, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013

KOÇ, Kenan- BAYNİYAZOV, Ayabek- BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 2003.

KORKMAZ, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, 1992

NAGY, Éva Kincses, “İki Taşla Bir Kuş... Çağatayca’da Hendiadyoin”, 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 1*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.1125-1136.

NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı,-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖLMEZ, Mehmet, “Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 8, s. 35-47.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, “Kutadgu Biligde İkilemeler 1”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 7, 1997, s. 19-40.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, “Kutadgu Biligde İkilemeler 2”, *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1998, s. 235-260.

ÖZ, Aynur, “Özbek Türkçesinde İkilemeler”, *Türkoloji Dergisi*, C.12, S.1,1997, s. 287-311

Özbekçe-Türkçe ve Türkçe-Özbekçe İzahlı Lugat, Özbek Türk Dilleri Neşri, Özbek- Türk Liseleri Yayınları, Taşkent, 1997.

ÖZKAN, Bülent, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri”, *Turkish Studies*, 5/4, 2010.

ÖZKAN, Bülent, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”, *Turkish Studies*, 6/11, Kış/2011, s. 1572-1594.

ÖZKAN, İbrahim, “Türk Atasözlerinde Yinelemeler”, *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s. 1649-1656.

ÖZKAN, Mustafa, “Deyimleşmiş İkilemeler”, 5. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s.2289-2318.

ÖZTÜRK, Sevgi, “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies*, 3/4, yaz/2008, s.1036-1048

SAĞLAMGÖNCÜ, Tuğba, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin 1. Cildindeki İkilemeler”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Musa Duman, İstanbul, 2013.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Maitrisimit Nom Bitig”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-83, s.259-271

SEV, Gülsel, “Divanü Lügatit Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili*, Sayı 634, Ekim/2004, s. 497-510.

SUÇİN, Mehmet Hakkı, “Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 28, Yaz/2006, s. 281-294.

ŞEN, Serkan, Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gece, Samsun, 2002.

TEKİN, Şinasi, *İştikakçının Köşesi- Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler-*, Simurg, İstanbul, 2001

TIETZE, Andreas, “Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözler”, *Reşit Rahmeti Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 19*, Ankara, 1966, s. 423-428.

TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat, Birinci Cilt A-E*, Simurg, İstanbul-Wien, 2002

TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat, İkinci Cilt F-J*, Wien, 2009

TOPRAK, Funda, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, İzmir, 2005, s. 277-292.

TUNA, Osman Nedim, “Türkçede Tekrarlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2-3, İstanbul, 1949, s. 429-447.

TUNA, Osman Nedim, “Türkçede Tekrarlar 2”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1-2, İstanbul, 1950, s.35-82.

TUNA, Osman Nedim, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, 1982-1983, s. 163-228.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara, 2000

ULUTAŞ, İsmail, “Kırgız Türkçesinde İkillemeler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri*, Sayı 13, Celalabat-Kırgızistan, Ekim/2007, s. 1-15

UYGUN, Hatice, “Kazak Türkçesinde İkillemelerin Türkiye Türkçesindeki İkillemelerle Karşılaştırılması”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nergis Biray, Denizli, 2007.

ÜSTÜNOVA, Kerime, “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkillemeler”, *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 21-27

VARDAR, Berke, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Sevinç Basımevi, Ankara, 1980

VURAL, Hanifi, “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, *5. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 20-26 Eylül 2004, s. 3089-3094.

YASTI, Mehmet, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkillemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Konya, Bahar/2007, s. 51-87.

YILDIZ, Hüseyin, “Divân-ı Hikmet’te İkillemeler Üzerine”, *IJSES*, Sayı 1/1, 2011, s. 41-46.

YILMAZ, Yasemin, “14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İkilme- Sayıca Eş Heceli Kelimelerde-”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Zikri Turan, Sakarya, 2007.

YULDASHEV Marufjon - ÖZKAYA Yılmaz, *Özbekçe Yazım Kılavuzu*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2011

YUSUF, Berdak, *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Taşkent, 1993 (www. ziyouz.com kutubxonasi).

YÜCE, Nuri, “İkilemelerdeki İlginç Problemler”, *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 1988, s. 419-427.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995

6.3. EK

6.3.1. SÖZLÜK

6.3.1.1. Kazak Türkçesinde İkilemeler

Abılıp-sabilıp: 1. Yorgun argın 2. Tez, acele, alelacele, paldır küldür

Abır-dabır: Gürültü patırtı, şamata.

Abıroy-ataq: Hürmet, saygı, itibar.

Abır-sabır: Alelacele, apar topar, çabucak.

Abısın-ajın: Kardeş, akraba kimselerin hanımları: abısın-ajınday boluw sırdaş olmak, dostça geçinmek.

Avtomat-telefon: Otomatik telefon.

Ağayın-jekjat: Aynı soydan gelen akrabalar.

Ağayın-jurağat: Akraba, hısım; eş dost.

Ağayın-tuvğan: Akraba.

Ağalı-inili: Kardeş kimseler.

Ağaş-at: Kazaklarda içinde cenaze taşınan üstü açık tabut.

Ağıl-tegil: Bol, çok, fazlasıyla.

Az-azdap: Azar azar.

Azan-qazan: Gürültü patırtı ederek.

Azdi-köpti: Az çok.

Azıq- tülük: 1. Gıda maddeleri. Azıq-tülük dükeni bakkal, market.

Azın-avlaq: Azıcık, birazcık, çok az.

Azıp-toz-: 1. Perişan halde olmak, zayıflamak, halsizleşmek. 2. Eskimek, verimsizleşmek: Egistik jer azıp-tozğan. Tarla verimsizleşmiş.

Aylap-jıldap: Aylarca, yıllarca

Ayıl-turman: Atın koşum takımları.

Ayında-jılında: Ara sıra, çok seyrek, ayda yılda bir.

Aqırıp-jekir-: Bağırıp çağırmaq, azarlamak, paylamak.

Alay-bulay: İleri geri, bir öyle bir böyle. Alay-bulay bolsa Aniden ölürse.

Ala-qula: Farklı farklı, rengârenk, benekli, alaca.

Alalı- qulalı: Alacalı bulacalı

Alba-julba: Yırtık pırtık, lime lime, pejmürde.

Alda-jalda: En kötü ihtimalle, eğer, şayet.

Aldap-arba-: Dolandırmak, kandırmak.

Aldap-sula-: Öyle veya böyle dediğini yaptırmak.

Aldı- aldına: Kendi başına.

Aldı-artı: 1.Önü arkası, çevre etraf. 2. Hepsî, varı yoğu, tamamı.

Alqam-salqam: Özensiz, gelişigüzel: alqam-salqam kiyinüv gelişi güzel giyinmek.

Alma-kezek: Sırayla, nöbetleşe.

Almalı-salmalı: Sökülebilir, değiştirilebilir: almalı-salmalı tis takma diş.

Aluvan-aluvan: Çok çeşitli, elvan elvan.

Alım-salıq: Vergi.

Alıs-beris: Alışveriş, takas.

Alıs-jaqın: Uzak yakın, herkes: Alıs-jakın tügel jinaldı. Herkes toplandı.

Amandıq-savlıq: Sağlık, esenlik.

Aman-esen: Sağ salim. Aman-esen qayıtp keldi. Sağ salim geri döndü.

Anav-mınav: Bu, şu, falan filan.

Anday-munday: Ufak tefek, önemsiz.

Anda-sanda: Ara sıra, arada sırada, bazen.

Apalı-siñlili: Kız kardeşler.

Apas-qapas: Alelâcele, telaşlı, apar topar.

Apır-topır: Apar topar, alelâcele.

Ara-arasında: Arada bir, ara sıra.

Araq-şarap: Alkollü içecekler.

Ar-ujdan: Vicdan, ar, namus.

Ar-uyat: Namus, şeref, haysiyet.

Ar-uyatsız: Ahlaksız, arsız.

Ar-uyattı: Vicdanlı, namuslu.

Arı-beri: İleri geri, sağa sola.

Aspay-saspay: Acele etmeden, yavaşça.

As-suv: Yiyecekler.

Astan-kesten: Alt üst, darmadağınık.

Astı-üstü: Altı üstü.

Ata-ana: Ana-baba, ebeveyn.

Ata-anaday: Anan baba gibi.

Ata-ene: Kaynata ile kaynana.

Atı-jöni: Adı-soyadı: Atı-jöniñ kim? Adın soyadın ne? Atı-jöni joq urısuv boş yere azarlamak.

Avzı-murnı: ağız burnu.

Avmalı-tökpeli: Değişken, değişmeli, değişime açık.

Avıq-avıq: Kesik, kesik, ara sıra.

Aş-jalañaş: Aç, evsiz barksız.

Aşuv-ıza: Öfke, hiddet, sinir.

Aşıqtan-aşıq: Açıktan açığa, göz önünde aleni.

Aşıq-şaşıq: Açık saçık.

Ädet-ğurıp, Ädet-salt: Örf, adet, gelenek görenek, anane, töre.

Ädet-dağdı: Alışkanlık, adet.

Äjüva-sıqaq: Mizah, gülmece.

Äzer-äzer: Bir hırka bir lokma, aza kanaat.

Äzil-qaljiñ, Äzil-oyın: Şaka, nükte.

Äzil-mazaq, Äzil-ospaq, Äzil-sıqaq: Alay, istihza, mizah, hiciv, yergi.

Äzil-ökpe: Şaka yollu dargınlığını bildirme.

Äzil-savıq: Oyun, eğlence.

Äytip-büytip: Şöyle böyle, bir şekilde. Biz äytip-büytip baratın jerge jettik. Biz öyle ya da böyle gideceğimiz yere ulaştık.

Äke-baba: Ecdat, dedeler.

Äke-şeşe: Anne baba, ebeveyn.

Äkimşildik-ämirşildik: Totaliter yönetim.

Äl-avqat: Hal, durum.

Älem-jälem: Dağınık, düzensiz, darmadağın.

Älem-tapırıq: Alt üst, darmadağınık. Älem-tapırıqın şığaruv alt üst etmek.

Älsin-älsin: Ara sıra, zaman zaman.

Ältek-tältek: Zar zor, güçlkle.

Älim-berim: 1. Biraz, azıcık 2. İstikrarsız, değişken; bir öyle, bir böyle.

Ämir-qudiret: İktidar, üstünlük, hakimiyet.

Än- biy: Şarkı, dans.

Äne-mine: 1. Şimdi, derhal, hemen. 2. Şöyle böyle. Äne-mine degeşe çabucak.

Än-küy: Şarkı, ezgi.

Äñki-täñki: Karman çorman, karmakarışık: basım äñki-täñki boldı. Kafam allak bullak oldu.

Äp-ädemi: Çok iyi, çok güzel.

Äp-äzir: Hazır duran, hazır bulunan, hemen şimdi.

Äp-äsem: Çok güzel.

Äpter-täpter: Darmadağınık, düzensiz, özensiz.

Äreñ-äreñ: Zorla, zar zor, güçlkle, kıt kanaat.

- Äri-beri, Ärli-berli, Ärili-berili: İleri geri.
- Äste-äste: Yavaş yavaş, aheste aheste.
- Ättegen-ay: Keşke.
- Ävliye-änbiye: Evliya enbiya.
- Ävre-sarsañ: Zahmet, boş çaba. Ävre boluv zahmet etmek.
- Bağım-kütim: Besleme, bakım.
- Bağıp-qaq-: Beslemek, yetiştirmek, büyütmek, terbiye etmek, eğitmek.
- Bay-kedey: Zengin fakir.
- Baylap-mata-: 1. Bağlamak 2. Nişanlamak.
- Bay-manap: Soylu, aris-tokrat, sultan ailesine mensup.
- Baqar-şaqar: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.
- Baq-bereke: Uğur, şans, baht.
- Baq-dereje: Unvan, derece, rütbe.
- Baq-dävlet: Zenginlik, rızık, varlık.
- Baqısı- balger, Baqısı-tävip: Cinci, üfürükçü.
- Baq-talay, Baq-talan: Şeref, şöhret, ün, şan.
- Baqşa-bav: Bağ bahçe.
- Baqıra-şaqıra: Bağıra çağıra, yüksek sesle.
- Baqırıp-şaqırıp-: Bağırıp çağırmak, haykırmak.
- Balalı-şağalı, Bala-şağalı: Çoluk çocuğu olan.
- Bala-şağa: Çoluk çocuk.
- Bal-bul: Bal-bul januv canlanmak, yüzüne kan gelmek.
- Balğa-tös: Çekiç örs.
- Bal-şırın: 1. Çok tatlı, şirin 2. Eğlenceli, hoş.
- Bap-baysaldı: Sabırlı, ağırbaşlı.
- Bap-balğın: Çok yumuşak.
- Bara-bara: Gitgide, gittikçe, zamanla.
- Barar-barmas: Gider gitmez.

Basa-basa: Üstüne basa basa, altını çizerek.

Basa-köktep: İzin almadan.

Bas-ayağı: 1. Baştan sona, tamamen. 2. Tamamı, hepsi.

Baspa-bas: Başa baş.

Bastı-bastı: Belli başlı. Bastı-bastı aqsaqaldar ileri gelen aksakallar, ihtiyarlar.

Basıp-janıšta-: Kırmak, dağıtmak, parçalamak, ezmek.

Bäybişe-toqal: Çok evli kişinin eşleri.

Bälen-tügen: Falan filan.

Bäle-jala: Kaza, bela.

Bekerden-beker: Boşu boşuna.

Bet-ajar, Bet-avız: Yüz, çehre, sima.

Bet-betimen: Herkes bildiğine göre, kendi başına.

Betpe-bet: Yüz yüze, karşı karşıya.

Bilep-töste-: Arzu ettiği şekilde, kendi bildiği gibi idare etmek.

Boda-boda: Hüngür hüngür. Boda-boda jınav hüngür hüngür ağlamak.

Bolar-bolmas: 1. Olur olmaz: Qarlığaş bolar-bolmas aşuvlanadı. Karlığaş olur olmaz şeye kızar. 2. Birazcık, azıcık.

Bolarda-bolmay: Zorla, ısrarla.

Bolıp-tol-: Bolluk, refah içinde yaşamak.

Borşa-borşa: 1. Parça parça, dilim dilim. 2. Domur domur.

Bostan-bosqa: Boşu boşuna, yok yere, boş yere.

Bota-taylaq: Deve yavrularının genel adı.

Böle-jar-: 1. Bölmek, paylaşmak, taksim etmek. 2. İnsanları ayırmak.

Böle-jara: Ortaklaşa, beraber.

Böri-qarı: Kurt ve hayvan hırsızlarının genel adı.

Buvma-buvma: Top top, tomar tomar.

Buvıp-tüy-: Ambalajlamak, paketlemek.

Buza-jar-: Kalabalığı yarıp geçmek, içeri dalmak.

Buzav-torpak: İneğin bir yaşına gelmiş yavrusu, dana.

Buzıp-jar-: 1. Bozmak, tahrip etmek. 2. Kalabalığı yarıp geçmek.

Bulqan-talqan-: 1. Öfkelenip, kızıp: Şeşesi bulqan-talqan bolıp aşuvlandı. Annesinin kanı beynine sıçradı, hiddetlendi. 2. Alt üst, darmadağın olmak.

Burış-burış: Köşeli, çok köşeli, köşe köşe.

Büge-şige: Detay, teferruat, ayrıntı.

Bügin-erteñ: Bugün yarın, pek yakında.

Büp-bütün: Sapasağlam.

Bıǵı-jıǵı: Rastgele, gelişigüzel.

Bij-tij: bij-tij etüv a) Fokurdamak. b) Ekşiyip köpüklenmek.

Bıt-şıt: bıt-şıt boluv Darmadağın, paramparça olmak, dağılmak, parçalanmak.

Biliner-bilinbes: Belli belirsiz, hayal meyal.

Bip-biyik: Epeyce yüksek, çok yüksek.

Bip-birdey: Tamamen aynı, bir, eşit.

Bir-birlep: Birer birer, sırayla.

Bir-eki: Bir iki, birkaç.

Biren-saran: Bazı, tek tük.

Birli-jarım: Bir iki, birkaç.

Birimen-biri: Kendi arasında, birbirleriyle.

Vagon-restoran: Vagon restoran, lokantalı vagon.

Gama-sevle: Gama ışınlar.

Göy-göy: 1. Eşit seviyeli, aynı tempodaki ses. 2. Dert, keder, kaygı.

Göy-göyle-: Derin kaygıya düşmek.

Guv-guv: Rüzgarın sert estiği sırada çıkardığı ses, uğultu.

Gül-bäyşeşek: Bahar çiçeği.

Gül-gül: gül-gül jaynav Canlanmak, güzelleşmek.

Ğılımiy-zerttev: Bilimsel araştırma ile ilgili.

Ğılımiy-tehnikalıq: Bilimsel ve teknik.

Ğılımiy-fantastikalıq: Bilim kurgu.

Dabır-dübir: Bangır bangır bağırmaq, bangırdamak.

Day-day: day-day boluv Hizipleşmek, tarablara ayrılmak.

Daqpa-daq: Dosdoğru, tamı tamına.

Dala-dala: Paramparça, pare pare, lime lime. Dala-dalasıñ şığaruv parçalamak, dağıtmak.

Dal-dul: Pare pare, yırtık pırtık, lime lime.

Damıl-damıl: Tekrar tekrar, zaman zaman.

Dap-dayın: Hazır.

Dap-darday: Koskoca, büyük, iri, kocaman.

Dara-dara: Tek tek, parça parça.

Dav-damay: Münakaşa, tartışma.

Dav-janjal: Kavga, münakaşa.

Dälme-däl: Tıpatıp, tamtamına, aynen.

Dälme-däldik: Uygunluk, aynılık.

Däm-tuz: 1. Tat tuz, lezzet. 2. Kıymetli misafirlere yapılan ikram. 3. Alın yazısı, kader, kısmet, nasip. Däm-tuz aydav kaderde kısmette olmak; däm-tuzı jarasuv gül gibi geçinmek.

Dändi-daqıl: Hububat, tahıl.

Däp-däl: Tamı tamına.

Däri-därmek: İlaçlara verilen genel ad.

Däv-peri: 1. Dev. 2. Güçlü, kuvvetli, sağlam.

Del-sal: Üzerine ağırlık, rehavet çökerek.

Deste-deste: deste deste, demet demet.

Doda-doda: (saç, tüy vb.) Taraz taraz, dağınık, kabarık.

Dop-domalaq: Yusyuvurlak.

Dos-duşpan: Dost düşman, herkes.

Dos-jar, Dos-jora: Ahbap, arkadaş, düşmanlığı olmaya kimseler.

Döp-döñgelek: Yusyuvurlak.

Duv-duv: Gürültü, patırtı, şamata.

Duvlı-şuvlu: Gürültülü, patırtılı.

Duvman-savıq: Eğlence.

Dümp-dümp: Güm güm.

Düp-tüzüv: Dümdüz, dosdoğru.

Dürkin-dürkin: Tekrar tekrar, bazı bazı.

Dürs-dürs: Güm güm.

Ebil-sebil: 1. Gözyaşları sel olup. 2. Domur domur terleyerek: Ebil-sebil terledi. O, çok terledi. 3. Paspal, bakımsız, dağınık, pis. Ebil-sebil boluv a) çok ağlamak b) bakımsız, paspal olmak. Ebil-sebili şıgıv saç sakal birbirine karışmak, bakımsız, zayıf, pis olmak.

Egjev-tegjev: Detay, ayrıntı, teferruat.

Egjev-tegjeyle-: Teferruata inmek, detaylı şekilde incelemek.

Egjev-tegjeyli: Ayrıntılı, teferruatlı, detaylı olarak, etraflıca.

Egil-tegil: 1. Gözyaşları sel olup 2. Bol, çok.

Egindik-şabındıq: Ekip biçmeye müsait yer.

Egin-jay: Ekin ekilen yer, tarla, mezra.

Ekevdən-ekev: Sadece ikisi, baş başa.

Elde-künde: Halk geleneğinde, törede.

Eleñ-eleñ: Ürkek bir şekilde etrafına bakınma.

El-jurt: Eş dost, akraba, bütün halk, el gün.

Elsiz-jurtsız: Issız, تنها.

Emdev-profilaktikalıq: Kaplıca, ılıca, termal tesis olarak kullanılan (yer).

Emdev-sanitarlıq: Sağlık hizmetleri veren (birim).

Em-dom: Halk hekimliği.

Em-domda-: Halk hekimliği yolu ile tedavi etmek.

Emen-jarqı: Azıcık, küçücük.

Emen-jarqılap: Biraz, ara sıra, azıcık.

Emin-erkin: 1. Rahat, sıkıntısız. 2. İstedığı gibi, arzuladığı biçimde.

Emis-emis: 1. Zar zor, güçlkle. Onñ davısı emis-emis estildi. Onun sesi zar zor işitildi.
2. Ara sıra, bazen.

Entige-entige: Nefes nefese, soluk soluğa.

Enşi-üles: 1. Babanın çocuğuna evlendiği zaman mal mülkünden verdiği hisse. 2. Kısmet, hisse, nasip, pay 3. Görev, sorumluluk, borç.

Eptep-septep: Şöyle böyle, düşe kalka.

Er-azamat: Erkek.

Eren-ğayıp: Göz açıp kapayınca kadar, kaşla göz arasında olan.

Erkek-urğışı: 1. Kadın ve erkek(ler). 2. Erkek dişi (hayvan).

Erke-totay: Şımarık.

Erli-zayıptı: Karı koca.

Erli-zayıptışa: Karı koca gibi.

Er-sayman: Eyer, eyer takımı.

Ersili-qarsılı: İleri geri, öteye beriye.

Erteli-keş: 1. Er geç, eninde sonunda. 2. Bütün gün, gece gündüz.

Erteli-soñdı: Gelip geçmiş, olup bitmiş.

Er-toqım, Er-turman: Eyer takımı.

Erik-jiger: İradeli olma.

Erinbey-jalıqpay: Bıkmadan usanmadan.

Esen-aman, Esen-sav: Sağ salim, sağ selamet.

Esep-qiysap: 1. Hesap kitap. 2. Hesap, matematik.

Esep-qiysapsız: 1. Hesapsız, kitapsız. 2. Hadsiz, hesapsız, haddinden fazla, çok.

Eski-qusqı: Eski püskü, pejmürde.

Estiler-estilmes: Zar zor duyulan, alçak ses.

Esikpe-esik: Kapı komşu, kapıları yan yana.

Jağınıp-jalpay: Yalvarıp yakarmak.

Jadap-jüde-: Zayıflamak, yıpranmak, yorgun, bitkin düşmek.

Jazuv-sızuv: Yazı, yazı sistemi.

Jazuv-sızuvsız: Yazısız, yazı kültürü olmayan, ümmi.

- Jazı-küzi: Bütün yaz ve güz boyu.
- Jazı-qısı: Yaz kış, yıl boyunca.
- Jaydan-jay: Öylesine, boşu boşuna, durup dururken.
- Jay-jayına: Kendi bildiğine, kendi yoluna.
- Jay-japsar: Hal, vaziyet, durum.
- Jay-küy: Hal, durum, vaziyet.
- Jayma-jay: 1. Boşu boşuna. 2. Sessiz, sakin.
- Jayma-qoñır: Kulağa hoş gelen, bir ayarda, ahenkli.
- Jayma-şuvaq: 1. Açık, güneşli (hava). 2. Neşeli, güler yüzlü, şen.
- Jayma-şuvaqtan-: 1. (hava) Açık, güneşli olmak. 2. Neşelenmek, keyiflenmek.
- Jaç-jaç: Taraf taraf, grup grup.
- Jaqsılı-jamandı: İyili kötülü, her türlü.
- Jaçın-jora, Jaçın-juvıq: Akraba, eş dost, tanıdık.
- Jaçın-jurağat: Yakın akraba.
- Jal-jal: Yığın yığın, engebeli, tümsek tümsek.
- Jala-päle: İftira, karalama.
- Jalaq-jalaq: Çatlamış, dilim dilim, yarık yarık.
- Jalañaş-jalrı: Rastgele, gelişigüzel giyinmiş halde.
- Jalap-jalma-, Jalap-juqta-: Yalayıp yutmak, silip süpürmek.
- Jalba-julba: Yırtık pırtık, eski püskü, pejmürde.
- Jalbañ-julbañ: Beceriksizce.
- Jalğav- jalğav: Kesik kesik, eklemeli.
- Jalğızdan-jalğız: Yapayalnız.
- Jalğız-jalrı: Bekar, yalnız, kimsesi olmayan.
- Jalğız-jarım: Tek tük, tek başına.
- Jal-quyrıq: 1. Atın kuyruk ve yelesi. 2. Dayanak, destek.
- Jalma-jan: Peşi sıra, hemen, çarçabuk, tez.

Jalmañ-jalmañ: Aralıksız, nefes almadan: Siyır şöpti jalmañ-jalmañ şaynadı. İnek otları durmadan çiğniyor.

Jaltaq-jaltaq: Korka korka, ürkek ürkek.

Jamandı-jaqsılı: İyi kötü: Respublikada jamandı-jaqsılı on şaqtı futbol komandası bar. Ülkede iyi kötü on kadar futbol takımı var.

Jaman-jävtik: 1. Eski püskü, yıpranmış. 2. Zayıf, cılız.

Jamap-jasqa—: 1. Yamamak, yamalamak. 2. Tamir etmek, onarmak.

Jamav-jamav: Yamalanmış, yamalı.

Jandı-jaqtı: Çoluklu çocuklu, kalabalık.

Jandı-jansız: Canlı cansız, her şey.

Jan-jaq: Çevre, etraf, dolay, civar.

Jan-jaqtağı: Çevredeki, etraftaki, civardaki.

Jan-jaqtan: Her taraftan, her yerden.

Jan-jaqtı: 1. Çok yönlü, etrafıca, etraflı, kapsamlı. 2. Evrensel.

Jan-januvar: İnsanlardan başka bütün canlılar.

Jan-tänimen: Canla başla, var gücüyle.

Japa-jalğız: Yapayalnız, tek başına

Japa-tarmağay: Dört bir yandan, tamamıyla, hepsi birden.

Jap-jazıq: Dümdüz.

Jap-jaylı: Çok rahat.

Jap-jaqsı: Pek iyi, çok iyi.

Jap-jaña: Yepyeni.

Jap-jaqın: Çok yakın, pek yakın.

Jap-jalañaş: 1. Çırılçıplak, anadan üryan. 2. Ot bitmeyen, verimsiz (toprak).

Jap-jalpaq: Yapyassı.

Jap-jaman: Çok kötü, fena.

Jap-jarıq: Işıklı, apaydın.

Jap-jas: Çok genç, toy.

Jap-jasıl: Yemyeşil.

Jar-jar: 1. Dügün törenlerinde söylenen geleneksel bir şiir. 2. Halk edebiyatında bir şiir türü.

Jarq-jarq: jarq-jarq etüv Işıldamak, parıldamak.

Jarım-jartı: Tam değil, yarım.

Jasav-jabdıq: 1. Çeyiz. 2. Ev eşyası.

Jas-jeleñ: Kızlar, delikanlılar, gençler.

Jas-käri: Genç ihtiyar.

Jasırıp-jap–: Doğruyu söylememek, gizlemek.

Jata-jastana: Acele etmeden, yavaş yavaş, ağır ağır.

Jat-jurağat: Uzak akrabalar.

Jatmay-turmay: Ara vermeden, durmadan.

Jav-jorıq: Savaş için yola çıkma, sefer.

Javın-şaşın: Yağış, yağmur.

Jayav-jalrı: Kimi yaya, kimi arabayla.

Jäşik-jäşik: Kasa kasa.

Jebep-demep: Kollayarak, destekleyerek.

Jebir-jesir: Fakir fukara.

Jegjat-jurağat: Uzak yakın tüm akrabalar.

Jeke-dara: 1. Özel, başkasından farklı. 2. Yapayalnız.

Jeke-daralıq: Özel olma durumu, farklılık.

Jeke-jeke: Ayrı ayrı, tek tek.

Jekpe-jek: 1. Düello. 2. Teke tek.

Jelegey-jelpi: Hafif, ince.

Jele-jort–: (at ile) Orta hızla gitmek.

Jelep-jebe–: Korumak, kollamak, himayesine almak.

Jeme-jem: jeme-jemge kelgende Hakikati, doğruyu söylemek gerekirse, aslında.

Jeme-jemde: Tam vaktinde.

Jem-şöp: Yemlik ot.

Jemis-jiydek: Meyve, yemiş.

Jeñil-jelpi: 1. Kolay, basit, ufak tefek. 2. Savsakça, özensizce, ihmal ederek.

Jep-jeñil: 1. Çok hafif, tüy gibi hafif. 2. Çok kolay.

Jer-ana: Hayat kaynağı.

Jer-düniye: Bütün dünya, yer yüzü.

Jer-jerden: Her yerden, her taraftan.

Jer-jiyhan: Yer gök, yer yüzü.

Jer-kök: Yer gök, bütün dünya.

Jermen-jeksen: Yerle bir, yerle yeksan, alt üst. Jermen-jeksen boluv yerle bir olmak.

Jer-su: Orman, dağ, ırmak, göl vb. genel adı.

Jeter-jetpes: Ulaşmaya dolmaya az kala: Bir ayğa jeter-jetpes vaqıt qaldı. Bir aya yakın bir zaman kaldı.

Jetim-jesir: Dul ve yetim.

Jiyğan-tergen: Uzun sürede toplanan, bir araya getirilen, biriktirilmiş.

Jiynap-ter-: Derleyip, toplamak.

Jiyılıp-teril-: Hazırlanmak, toparlanmak.

Jiyın-terin: Hasat dönemi.

Jiyın-toy: Düğün, bayram, eğlence.

Jiyıp-terip: Derleyip toplayıp.

Jiyi-jiyi: Sık sık.

Joğarılı-tömendi: Aşağıdan yukarıya doğru, ileri geri.

Joğarı-tömen: Yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya.

Joq-jutañ, Joq-jitik: Fakir fukara, yoksul.

Joq-jutañdıq: Fakirlik, fukaralık, yoksulluk.

Joqtan-bardan: Varını yoğunu ortaya koymak.

Joqtı-bardı: Havadan sudan, şundan bundan.

Jolaq-jolaq: Çizgili.

Joldas-jora: Eş dost, ahbap, arkadaş.

Joldı-jolsız: Yerli yersiz.

Jol-joba: 1. Yol yordam. 2. Töre, adet, gelenek görenek.

Jol-jol: Çizgili, yol yol, alaca bulaca.

Jol-joralğı: Töre, adet, gelenek.

Jol-jönekey: Yol üstü.

Jolma-jol: Sırayla, satır satır: Jolma-jol uğımdarın bergen avdarma. Kelime kelime yapılmış çeviri.

Jora-joldas: Eş dost, ahbap.

Jora-joralğı, Jön-joralğı: Örf, adet, gelenek, görenek.

Josa-josa: Çizgi çizgi, boy boy, dilim dilim.

Jota-jon: Sırt, arka.

Jota-jota: Tepe tepe, yığın yığın.

Jöndi-jönsiz: Yerli yersiz, olur olmaz.

Jön-joba: 1. Örf, adet, gelenek görenek. 2. İşin gidişatı, vaziyet, durum. 3. Tavsiye, öğüt. 4. Program, plan. 5. Yön, istikamet.

Jön-josıq: Örf, adet, gelenek, görenek. 2. Gidişat, akış. 3. Tavsiye, öğüt. 4. Biçim, şekil, dış görünüş.

Jön-josıqsız: Yersiz, uygun olmayan.

Jöp-jöndi: Çok iyi, gayet güzel, pek güzel.

Juvas-qoñır: İtaatkar, uysal, yumuşak başlı.

Juvıp-şay-: 1. temizlemek, yıkamak. 2. Suçunu, hatasını affettirmek.

Juvınıp-şayın-: Elini yüzünü yıkamak, yıkanmak.

Julqıp-julqıp: Silkeleyerek, çeke çeke, sarsarak.

Julma-julma: Kırık dökük, paramparça, lime lime.

Julım-julım: Yırtık yırtık, yırtık pırtık.

Julın-jüyke: Sinir sistemi.

Jup-juvan: Çok kalın, çok dolgun.

Jup-juvas: Çok uysal.

Jup-jubımen: Çift halinde, ikişer ikişer.

- Jup-juqa: 1. İpince, incecik. 2. Sevimli, alımlı.
- Jup-jumsaq: Yumuşacık, çok yumuşak.
- Jüdep-jadap: Yorgun argın.
- Jüzbe-jüz: Yüz yüze, göz göze.
- Jün-jurqa: Kıl, tüy, yün.
- Jürdim-bardım: Üstünkörü, yüzeysel, isteksiz.
- Jüre-bara: Yavaş yavaş, zamanla.
- Jürüv-turuv: Hareket halinde olma.
- Jığıla-sürine: Düşe kalka, apar topar.
- Jığılıp-sürinip: Düşe kalka.
- Jılap-eñire-: Ağlamak, sızlamak.
- Jılap-köris-: Özlem gidermek.
- Jılap-sıqta-: Ağlamak, kederlenmek.
- Jılatıp-eñiretip: Göz yaşlarına bakmaksızın.
- Jılđa-jılđa: Her yıl, yılda bir.
- Jıldan-jılğa: Yıldan yıla, yıllar geçtikçe.
- Jılma-jıl: Her yıl.
- Jılı-jumsaq: Hayvan etinin kemiksiz, en lezzetli yeri.
- Jım-jılas: 1. Bir iz bırakmadan. 2. Dümdüz, engebesiz.
- Jım-jırt: Sessiz, sedasız.
- Jın-jıbir, Jın-şaytan: Cin şeytan.
- Jın-peri: Cin peri.
- Jıp-jıynağı: Derli toplu, toplanmış.
- Jıp-jıltır: Pasparlak, parlayan.
- Jıp-jılı: 1. Ilık, sıcacık. 2. içten, samimi, hoş, sevimli, güzel.
- Jıra-jılğa: Derecik, küçük dere, hendek, suyolu.
- Jır-añız: Manzum şekilde söylenen efsane.
- Jır-dastan: Uzun şiir, destan.

Jır-duman: Oyun, eğlence.

Jırtıq-jamav: Yırtık pırtık, eski püskü, yırtık, yamalı.

Jırım-jırım: Yırtık pırtık, parça parça.

Jiger-küş, Jiger-qayrat: Güç, kuvvet.

Jip-jiñişke: 1. İpince, incecik. 2. Nazik, narin.

Zar-muñ: Kaygı, dert, tasa, elem.

Zäbir-japa: Cefa, çile, azap, zulüm.

Zäre-qut: Korku.

Zävi-şaytan: Beklenmedik yerde, aniden. Zävi-şaytan közge tüsip qalsañ... eğer ansızın fark edilirsən.

Zeyin-zerde: Akıl, gayret, zihin.

Zerde-zeyin: Akıl, zihin, şuur.

Zorlap-zombılap: Zorla, güç kullanarak, zorlayarak.

Zorlıq-zombılıq: Zalimlik, cefa, adaletsizlik.

Zım-ziya: Bir iz bırakmadan, bir iz bırakmaksızın.

Zil-zapıran: Öfke, kin, hiddet, sinir.

Zip-zildey: Çok ağır, gülle gibi.

İyba-ädep: 1. Edep, haya. 2. İltifat, saygı, hürmet.

İyen-tegin: Bol, çok, fazla.

İyzeñ-iyzeñ: Sallana sallana.

İzey-iyzey: Sallaya sallaya.

İzep-iyzep: Sallayarak, sallaya sallaya.

İyquv-qiyquv: Gürültü, patırtı, şamata, yaygara.

İymek-iymek: Eğri büğrü, çarpık çurpuk, kavisli.

İyne-jip: 1. İğne iplik, iğne ile ip. 2. Öte beri, ıvır zıvır eşya. İyne-jipke tizüv iğneden ipliğe her şeyi saymak.

İyrek-iyrek: Eğri büğrü.

İt-qus: Yırtıcı hayvanlar, kurt kuş.

İt-şoşqa: Alçak, rezil.

İt-ırğılıñ: Birbirini anlayamama, kendi arasında anlaşmazlık olma.

İtis-tartıs: Çekişme, çatışma.

İyilip-bügil–: 1. Eğilip selam vermek. 2. Saygı göstermek.

İyir-iyir, İyir-qiyır: Eğri büğrü, çarpık çurpuk.

İyis-qoñıs: Kötü koku.

İyu-qiyu: Gürültü, patırtı, gümbürtü, yaygara.

Käde-sıy: Hatıra için verilen hediye, armağan.

Käkır-şükir: Ufak tefek, ıvır zıvır.

Käñgir-küñgir: Tangır tungur.

Käp-käri: Çok yaşlı, ihtiyar.

Käri-qurtañ: İhtiyar, yaşlı kimseler.

Kärili-jastı: Genç ihtiyar, büyüklü küçüklü.

Kärip-qaser: Zavallı, sakat, özürlü.

Kedir-budır: Eğri büğrü, çarpık çurpuk.

Kedir-budırlı: 1. Girintili çıkıntılı, engebeli. 2. İnişli çıkışlı (hayat).

Kedir-budırsız: Girinti çıkıntısı olmayan, engebesiz, düz.

Kezek-kezek: 1. Sırayla. 2. Sırası geldikçe.

Kez-kezimen: Sırasıyla.

Key-keyde: Ara sıra, bazı bazı, kimi vakit, arada bir.

Kekeñ-sekeñ: Avarelik, başıboşluk; yerinde duramamazlık.

Kekep-muqa–: Laf dokundurmak, iğnelemek.

Keldi-ketti: Gelen giden.

Kele-kele: Yavaş yavaş, zamanla, git gide, tedricen.

Keler-kelmes: Gelip gelmeyeceği belli olmayıp: Onıñ keler-kelmesine közi jetpedi.

Onun gelip gelmeyeceğini kesin olarak bilemedi.

Keler-keter: Fayda zarar. Keler-keter äñgime önemsiz konuşma: Odan keler-keter payda joq. Ondan fayda da zarar da gelmez.

Keli-kelsap: Havan, dibek.

Kelimdi-ketimdi: Gelen giden.

- Kelin-kepşik: Genç bayanlar, gelinler.
- Kelip-kelip: Sonunda, eninde sonunda.
- Kemde-kem: Nadir, ender.
- Kem-ketik: 1. Eksiklik, yetersizlik. 2. Yoksulluk.
- Kempir-şal: Kocakarı ve ihtiyar.
- Kep-kelte: Çok kısa, kısacık.
- Kep-keñ: Geniş, büyük.
- Kerek-jaraq: Araç gereç.
- Kerilip-sozıl-: 1. Gerinmek. 2. Acele etmemek, rahat davranmak.
- Kese-ayaq: Çay takımı.
- Kesek-kesek: Lokma lokma, dilim dilim.
- Kese-köldeneñ: Enine. Aldınan kese-köldeneñ tartuv yüzüne vurmak; kese- köldeneñ turuv engellemek, mani olmak.
- Kese-köldeneñde-: Önüne çıkmak, önüne kesmek.
- Kes-keste-: Engellemek, yolunu kesmek, durdurmak.
- Keskin-kelbet: Biçim, görünüş, yüz.
- Kesip-jarip: Açıkça, tam, kesin olarak: kesip-jarip eşteñe aytpadı. Tam olarak bir şey demedi.
- Kesip-piş-: 1. Ölçüp biçmek. 2. Önceden yorulmamak, tahmin etmek.
- Kev-keve-: 1. Yüreklendirmek, cesaret vermek. 2. Fırsat vermemek, imkân tanımamak. 3. Yaygara koparmak, bağırıp çağırmaq.
- Keşeli-bügin: Daha dün, yakında: bul keşeli-bügin bolğan oqiyğa. Bu yakında olan hadise.
- Kiye-miye: Giyer giymez.
- Kilovvat-sağat: Bir kilovatlık bir gücün bir saatte verdiği iş ve enerji birimi, kilovat saat.
- Kiyim-keşek: Giyim kuşam, elbise.
- Kiyip-jar-: Kalabalığı yarmak, ite kaka yürümeq.
- Konferents-zal: Konferans salonu.

Köbine-köp: Çoğunlukla, ekseriyetle, daha çok.

Köje-möje: Çorba, çorba çeşitleri.

Közbe-köz: Yüz yüze, göz göze.

Köylek-könşek: Yazlık, hafif giysiler.

Köl-dariya: 1. Derya. 2. Çok, sayısız, hesapsız.

Köl-kösir: Bol, bolca.

Kölik-sayman: Araba ve parçaları.

Köne-köski: Eski püskü, çok eski.

Köñ-qoqır: 1. Süprüntü, çöp. 2. Eski püskü, değersiz eşyalar.

Köñil-küy: Keyif, moral, hal, durum.

Köpe-körnev: Göz göre göre, göz önünde.

Köp-körüm: Epey, epeyce oldukça.

Köpten-köp: Oldukça fazla, pek çok: Oğan köpten-köp sälem ayt. Ona çok çok selam söyle.

Köptep-kölemdep: Toplu halde, birlikte.

Köre-bile: Bile bile, göz göre göre.

Kör-jer: Boş, saçmasapan, önemsiz, abuk subuk. Kör-jer äñgime boş konuşma.

Körpe-jastıq: Yatak yorgan.

Körpe-tösek: Yatak yorgan.

Körşi-qolañ: Konu komşu, bütün komşular.

Köriner-körinbes: Belli belirsiz, açık seçik belli olmayan.

Kös-kös: Deveyi çağırırken çıkarılan ses.

Kötere-mötere: Kaldırır kaldırmaz, kaldırdığı gibi.

Köş-jönekey: Yol üzerinde, yol boyunda.

Köş-qon: Göçebelik, konar göçerlik.

Kübir-jıbrı: Dedikodu, boş söz.

Küydırıp-jandır-: Öfkelenmek, kızdırmak, sinirlendirmek.

Küy-jay: Hal, durum, vaziyet.

Küy-qoñ: Hal, durum.

Küy-quvat: Güç, kuvvet.

Küyli-jaylı: Varlıklı, zengin.

Küyli-quvattı: Güçlü, zengin, varlıklı.

Küyiniş-süyiniş: Sevinç ve üzüntü.

Küyip-jan–: 1. Yanıp kül olmak. 2. Ateşi yükselmek. 3. Aşkından yanıp tutuşmak.

Küyip-pis–: Üzölmek, darılmak.

Küldi-kömeş: 1. Küle gömölerek pişirilen ekmek, kömbe. 2. Aceleyle, özensizce pişirilmiş lezzetsiz yemek.

Küldi-küyeleş: Kir, pas, iz.

Küldir-küldir: Paldır küldür çıkan ses.

Kül-kübir: 1. Toz toprak, ıvır zıvır. 2. Dedikodu, söylenti, kılükal.

Kül-qoqır, Kül-qoqıs: Kül, toz toprak, pislik.

Kül-talqan: kül-talqan boluv Tuz buz olmak, paramparça olmak.

Külip-oyna–: Gülp oynamak, şakalaşmak.

Kümp-kümp: Gümp gümp.

Künäsizdan-künäsiz: Haksız yere, boş yere.

Künbe-kün: Günbegün, her gün, günde.

Künbe-küngi: Günlük, her günkü.

Künbe-kündik: Her günlük, günlük.

Künde-künde: Her gün.

Kündiz-tüni: Gece gündüz.

Künnen-künge: Günden güne, gün geçtikçe.

Küni-tüni: Gece gündüz.

Küñgir-küñgir: Gümbür gümbür.

Kürs-kürs: Gümbür gümbür.

Kütip-bapta–: Yakından ilgilenmek, bakmak, emek vermek.

Kütir-kütir: Kıtır kıtır.

Küş-jiger: Güç kuvvet.

Kimde-kim: Herhangi biri.

Kip-kişkene, Kip-kişkentay: Minicik, küçücük, ufacık.

Kir-küyeleş: Kir pas, toz toprak, is.

Kir-kir, Kir-qojalaq: Çok kirli, pasaklı.

Kir-qoqıs: 1. Kirli eşya, çer çöp. 2. Kötü alışkanlık.

Kir-qoñ: Kirli çamaşır.

Kirt-kirt: Çıtır çıtır, kıtır kıtır.

Kirş-kirş: Hart hart, hart hurt.

Kirip-şiq-: 1. Girip çıkmak 2. Gidip gelmek, uğramak. Oyuna kirip-şiqpav umursamamak, düşünmemek.

Kiris-şığıs: Gelir gider.

Qabat-qabat: Kat kat: qabat-qabat kiyim kat kat giysi.

Qabına-sürine: Alelacele, telaşla, çabucak.

Qağaz-qalam: Kâğıt kalem.

Qağa-mağa: İte kaka.

Qağa-soğa: İte kaka.

Qağılğan-soğılğan, Qağındı-soğındı: İpsiz sapsız, kaçkın, serseri (kimse).

Qağıp-soq-: İtip kakmak, ite kaka geçmek.

Qağıp-silki-: Silkmek, silkelemek, çırpmaq.

Qadaq-qudaq: Seyrek, aralıklı.

Qadav-qadav: Seyrek, aralıklı.

Qadir-qasiyet: İtibar, değer, şeref: Tuğan jerdin qadir-qasiyeti bölek qoy. İnsanın doğduğu yerin değeri başkadır.

Qajımay-talmay: Yorulmadan, bıkip usanmadan.

Qajıp-tal-: Yorulmak, bitkin düşmek, yılmak.

Qajır-qayrat: Güç, kuvvet, irade, gayret: Boyımda äzir qajır-qayrat bar. Şimdilik gücüm kuvvetim yerinde.

Qazan-ayaq: Kap kacak, mutfak eşyası.

- Qazan-qazan: Kazan kazan, çok, bol.
- Qazan-oşaq: Yemek pişirmede kullanılan kap kacağın genel adı.
- Qaz-qaz: Day day (yürümeye alıştıran çocuğa söylenen söz).
- Qaz-qatar: Sıra sıra, dizi dizi, katar katar.
- Qazı-qarta: 1. At etinden yapılan sucukların genel adı. 2. Lezzetli, besleyici et.
- Qazına-mülk: Mal mülk.
- Qayğı-qasiret, Qayğı-muñ, Qayğı-şer: Evham, endişe, kaygı.
- Qaydağı-jaydağı: Çok eskiden, mazideki, geçmiş gitmiş, önemsiz, değersiz.
- Qay-qaydağı: Geçmişte kalan, önemsiz, değersiz, hatırlanmak istenmeyen (şeyler).
- Qay-qaysı: Her biri, herkes.
- Qaynap-pis-: 1. (yemek) Pişmek. 2. Pişmek, olgunlaşmak, tecrübe kazanmak.
- Qayrat-jiger: Gayret, irade, güç, kuvvet.
- Qayrat-küş: Güç, kuvvet, cesaret, mecal.
- Qayta-qayta: Tekrar tekrar, sık sık, habire.
- Qayır-zeket: 1. Zekât. 2. Sadaka.
- Qayır-sadaqa: Hayır hasenet, sadaka, yardım.
- Qaqañ-suqañ: Kaba davranış, yersiz hareket.
- Qaqtıgıp-soqtıq-: Birine sataşmak, sarkıntılık etmek.
- Qaqırınıp-jötkirinip: Öksürerek, aksıra tıksıra.
- Qalam-qağaz: Kâğıt kalem.
- Qalğan-qutqan: Arta kalan, kalıntı.
- Qalğıp-mülgi-: Uykusu gelmek, uyuklamak.
- Qalt-qult: Zorla, zar zor, titreyerek.
- Qaltırap-dirilde-: 1. Tir tir titremek. 2. Çok korkmak, korkudan titremek.
- Qalş-qalş: Tiril tiril, tir tir.
- Qalıñdı-juqalı: İrili ufaklı.
- Qam-jay: Hal, durum, vaziyet.
- Qam-qareket: Hazırlık.

Qan-josa: Kana bulanmış, kana boyanmış.

Qan-jın: Kesilmiş hayvanların karnından çıkan ve işe yaramayan organlar. Qan-jının tözüv azarlamak, paylamak.

Qannen-qapersiz: Kaygısız, umursamaz, tasasız.

Qan-sölsiz: Zayıf, sıska, kupkuru, kansız.

Qant-şay: Çayla yenilen (bisküvi, pasta vb.) şeyler.

Qañğır-küñgir: Tangır tungur.

Qapaş-qupaş: Alalacele, apar topar, çarçabuk.

Qap-qalıñ: Kapkalın, çok kalın.

Qap-qap: Kap kap, çuval çuval.

Qap-qara: Kapkara.

Qap-qarañğı: Kapkaranlık, zifiri karanlık.

Qap-qattı: Kaskatı.

Qapıl-qupıl: Apar topar, alalacele, çarçabuk.

Qarağım-şırağım: Sevgi ve naz ifadesini çokça söylemek, canım ciğerim, canım evladım.

Qaradan-qarap: Yok yere, boş yere, haksız yere.

Qara-qura: Karaltı.

Qarama-qayşı: Birbirinin karşıtı, karşıtlı, çelişkili. Qarama-qayşı közqaras zıt bakış açıları.

Qarama-qayşılıq: Aykırılık, zıtlık.

Qarama-qarsı: 1. Birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı karşıya: Onıñ üyi bizge qarama-qarsı. Onun eviyle evimiz karşı karşıya. 2. Yüz yüze. 3. Tersine olarak, bilakis, aksine.

Qarama-qarsılıq: Karşılık, zıtlık, çelişki.

Qarañ-qurañ: Zar zor görünen, siluet.

Qaraptan-qarap: Boşu boşuna, nafiye, beyhude. Qaraptan-qarap tiyisüv sebepsiz yere rahatsız etmek.

Qarğa-quzğın: Karga, kuzgun.

Qarğap-sile-: Lanetlemek, lanet etmek, kargışlamak, kargılamak.

Qaruv-jaraq: Savaş sırasında, savunma ya da saldırı amacıyla kullanılan silahların genel adı, top tüfek.

Qaruv-jaraqtan–: Silahlanmak, silahlı duruma gelmek.

Qaruv-sayman: Silah.

Qarım-qatınas: Temas, ilişki, irtibat, bağlantı, münasebet, ilinti. Qarım-qatınas jasav irtibat kurmak.

Qarın-qajaq: İşkembe, karın.

Qas-qabaq: 1. Kaş göz. 2. Ruhi durum, ruh durumu, haletiruhiye; Qas-qabağına qarav gönlünü almak.

Qaspaq-qaspaq: Kir, pas, toz.

Qası-közi: Qası-közi qiyılğan kaşlı gözlü, yüzü güzel olan.

Qatar-qatar: Sıra sıra, dizi dizi, katar katar.

Qatar-qurbı: Yaşıt, emsal, akran.

Qat-qabat: Üst üste, kat kat, katmer katmer olan.

Qatqan-qutqan: Çok kurumuş, bayatlamış (et, ekmek vb.)

Qat-qat: Üst üste, kat kat, katmer katmer.

Qatpar-qatpar: Kat kat, katmer katmer.

Qat-şot: Hesap kitap.

Qatın-bala: Çoluk çocuk.

Qatın-qalaş: Kadınlar.

Qatıp-sem–: 1. Üşüme. 2. Zayıflamak, zayıf düşmek.

Qatır-qutır: Katır kutur.

Qav-qavla–: Pohpohlamak, şişirmek, övgüler yağdırmak.

Qavlı-qarar: Bir toplantıda alınan karar.

Qavın-qarbız: Kavun karpuz.

Qavıp-qater: Tehlike.

Qaşqın-pısqın: Kaçak, kaçkın.

Qaşıp-pısıp: Kaçarak, gizlenerek.

Qaşır-quşır: Katır kutur.

- Qiyda-qiyda: Bir çok yerinden kesilen, parçalanan.
- Qiyqa-siyqa: Eğri büğrü, yamuk yumuk.
- Qiy-qoqıs: Süprüntü, çöp.
- Qiyq-şiyq: Gıcır diye çıkan ses, gıcırtı.
- Qiyqı-jiyqı: Eğri, düzensiz.
- Qiyqıldap-şiyqıldap: Kahkahayla: qiyqıldap-şiyqıldap küldi. Katıla katıla güldü.
- Qiyqım-siyqım: Ufak tefek.
- Qiyılı-qiyılı: Çeşit çeşit, her türlü.
- Qiyısık-qıñır: Eğri büğrü, yamuk yumuk, yamrı yumru.
- Qiyt-qiyt: Dedikodu.
- Qiyt-qiytta-: Tahrik etmek, kışkırtmak.
- Qiyım-qıspaq: Sıkıntılı, çetin, zor (dönem, iş, durum).
- Qiyım-qıstav: Meşakkatli, acı dolu, sıkıntılı.
- Qiyal-ğajayıp: Fantastik, hayal ürünü. Qiyal-ğajayıp ertegi fantastik masal.
- Qiyañ-keski: Kanlı (savaş).
- Qodañ-qodañ, Qodırañ-qodırañ: Dikleşme, kabadayılık etme, qodañ-qodañ etüv dikleşmek, kabadayılık etmek.
- Qojalaq-qojalaq: Kirli, pasaklı, pis.
- Qoja-molda: Din adamlarına verilen genel ad.
- Qozı-laq: Kuzu oğlak.
- Qoy-eşki: Koyun keçi, davar.
- Qoyqañ-qoyqañ: Hantal, hantal, kaba saba.
- Qoy-qozı: Koyun kuzu.
- Qoyt-qoyt: İki koçu veya tekeyi dövüştürmek için söylenen söz.
- Qoyşı-qolañ: Hayvan bakıcılarına verilen genel ad, çoban.
- Qoqan-loqı: Boş yere güç gösterme, korkutma, haksızlık.
- Qoqan-loqılıq: Güç gösterme, tehdit etme, korkutma.
- Qoqañ-soqaq: Kabalık, yersizlik, dikleşme.

Qoqtıq-soqtıq: Eski püskü, çer çöp.

Qoqım-soqım: Her türlü ufak tefek eşyalar.

Qoqır-soqır: Çöp, kırıntı.

Qol-ayaq: El ayak. Qol-ayağı bütün eli ayağı düzgün, sakat olmayan, bedeni kusursuz.

Qol-ayağı sıqrırav eli ayağı sızlamak.

Qoldan-qolğa: Elden ele.

Qoldap-qoştap: Destekleyerek, onaylayarak.

Qoldı-ayaq: qoldı-ayaqqa turğızbav Acele ettirmek, sabırsızlanmak, (birinin) iki ayağını bir pabuca sokmak.

Qoldı-ayaqtı: 1. Elverişli, uygun. 2. Söz dinleyen, itaatkar, uslu (çocuk).

Qolma-qol: Hemen, birden. Qolma-qol esep ayırısuv peşinen hesaplaşmak.

Qona-jat–: Birkaç gün geceleme.

Qonaq-qopsı: Eve gelen giden kişi, misafir.

Qonar-qonbastan: İner inmez.

Qonıs-jay: Mekan, yer.

Qoñsı-qolañ: Konu komşu: qoñsı-qolañ jinaldı. Konu komşu toplandı.

Qop-qoñır: Koyu kahverengi.

Qop-qoyu: Kopkoyu.

Qora-jay, Qora-qopsı: 1. Ahır, ağıl. 2. Samanlık.

Qora-qora: Sürüyle, sürü sürü, pek çok. Qora-qora qoy jayıp jür. Sürü sürü koyunlar yayılıyor.

Qorlıq-zorlıq: Eziyet, azap, cefa.

Qos-qos: Çift çift, ikişer ikişer.

Qos-qostap: Çifter çifter, çift olarak.

Qoşsı-qolañ: Birisinin hizmetinde, emrinde çalışan adamlar, uşaklar.

Qotan-qotan: Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qotır-qotır: Pürüzlü, pürtüklü, kütür kütür.

Qoş-esen: qoş-esen bol Hoşça kal.

Qoş-sav: qoş-sav bol Hoşça kal.

Qoyan-qoltıq: Omuz omuza, iç içe, beraber, kaynaşmış halde. Qoyan-qoltıq aralasıv sıkı fıkı olmak.

Qoyan-qoltıqtas–: Omuz omuza, iç içe, beraber olmak.

Qoyarda-qoymay: Yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan: Meni qoyarda-qoymay üyine ertip äketti. Ne yapıp edip beni evine götürdü.

Quvğın-sürgin: Ceza, baskı, sürgün dönemi.

Quvlıq-sumdıq: 1. Hilekârlık, düzenbazlık. 2. Zalimlik, gaddarlık.

Quvıs-quvıs: Göz göz, oyuk oyuk, bölüm bölüm.

Quba-qup: Pekiyi, yerinde, ne ala: Olay bolsa quba-qup. Öyleyse çok iyi.

Quda-jekjat: Hısım, akrabalar.

Quda-qudağiy: Dünürler.

Quj-quj: Pürüzlü, pürtüklü.

Quj-quj: quj-quj qaynav Çok miktarda bulunmak, kaynamak.

Quz-qiya: Uçurum, yar, sarp kayalık.

Quyırq-bavır: Koyunun kuyruğu ve karaciğerinden yapılmış bir tür yemek.

Quyırq-jal: Atın kuyruğu ve yelesi.

Qulaş-qulaş: Kulaç kulaç.

Qul-qutan: 1. Fakir, fukara, yoksul. 2. Cahil, bilinçsiz topluluk.

Qulın-tay: Atın küçüklü büyüklü yavruları, kulun tay.

Qulın-tayday: Birbirleriyle kulun tay gibi, barışık, kavgasız.

Qup-quv: 1. Kurumuş, sararmış. 2. Solmuş. 3. Benzi kaçmış, rengi atmış. qup-quv boluv beti benzi atmak.

Qup-qurğaq: Çok kuru, kupkuru.

Quraq-quraq: Yama yama, parça parça.

Qural-jabdıq: 1. Alet, edevat, teçhizat. 2. Top tüfek.

Qural-sayman: 1. Alet, edevat. 2. Savaş için gerekli olan silah, top tüfek.

Qurav-qurav: Yamalardan meydana getirilmiş, kırk yamalı, yamalı (bohça).

Qurbı-qurdas: Yaşıt, akran kimseler.

Qurdan-qur: Boşuna, hiç yere, yok yere.

- Qur-qur, Quruv-quruv: Atı yakalamak veya sakinleştirmek için söylenen söz.
- Qurt-qumırsqa: Böcek, haşere.
- Qurt-may: Süt ürünleri.
- Qurttap-bittep: Kurtlanıp bitlenip.
- Qurıs-tırıs: 1. Buruşuk, kırışik. 2. Antipati, hoşlanmama.
- Qurısıp-tırıs-: 1. (bel) Tutulmak. 2. Beğenmemek, hoşlanmamak, sevimsiz bulmak.
- Qusa-şer: Kasvet, iç sıkıntısı.
- Qut-bereke: Bereket, nimet, bolluk.
- Quşaq-quşaq: Kucak kucak, çok.
- Quşıp-süyüp: Kucaklayarak, severek, öperek.
- Qıbır-jıbir: Ağır, aheste, yavaş hareket, kıpırtı, kımıltı.
- Qıbır-sıbir: Dedikodu, söylenti.
- Qıza-qıza: Gitgide, zamanla: qıza-qıza qattı söylep jiberdi. Gitgide sert konulmaya başladı.
- Qız-kelinşek: Kızlar gelinler.
- Qız-qırqın: Kızlar.
- Qızıq-duvman: Oyun, eğlence.
- Qızıldı-jasıldı, Qızıl-jasıl: Kırmızılı yeşilli, renkli, allı güllü.
- Qızıl-jasıldan-: Canlanmak, renklenmek, rengârenk olmak.
- Qızıl-josa: Kıpırmızı. Qızıl-josa qan kan içinde.
- Qılañ-sılañ: Nazlı, cilveli, işveli.
- Qıl-qıbir: Çer çöp.
- Qıltıñ-sıltıñ: Hoppa, hafifmeşrep, delişmen.
- Qım-ğuvıt: Karmakarışık, düzensiz halde, karman çorman, çok karışık.
- Qım-qiyğaş: Çetrefil, karışık, karman çorman, girift.
- Qıñqıl-sıñqıl: 1. Sızlanma, yakınma, kapris. 2. Önemsiz, ufak tefek hastalık.
- Qıp-qızıl: Kıpırmızı, kıpkızıl.
- Qırğın-sürgin: Katliam, soykırım, kırım.

- Qırnap-jon–: Rendelemek, yontmak.
- Qır-sırı: Bir şeyin kendine has özelliği, niteliği.
- Qırt-qırt: Kırt kırt sesi.
- Qırş-qırş: Isırırken, çiğnerken çıkan ses.
- Qırıl-sırıl: Hırlama sesi.
- Qırıp-joy–: İmha etmek, yok etmek.
- Qırıs-tırıs: Kıvrılan, bükülen yer. Qırıs-tırısı jazıluv öfkesi geçmek, yatışmak.
- Qısı-jazı: Yaz kış, yıl boyu.
- Qısıla-qımtırıla: 1. Sıkışarak, sıkış tıkış. 2. Utanarak, çekinerek.
- Qısılop-qımtırıl–: 1. Sıkışmak, zorlanmak. 2. Utanmak, sıkılmak.
- Qıt-qıtta–: 1. Gıdıklamak. 2. Kıkırdamak.
- Qıtır-qıtır: qıtır-qıtır etüv (ses) Kıtır kıtır çıkmak.
- Läm-mim: läm-mim demev Hiç ses çıkarmamak, bir şey söylememek.
- Lek-legimen:Saf halinde, grup halinde.
- Lep-lezde: Çabucak, hemen.
- Liro-epikalıq: Lirik destanla ilgili.
- Liro-epos: Aşk destanı.
- Lüp-lüp: lüp-lüp soğuv (kalp) Güm güm atmak.
- Majıra-jay: Açık, güneşli, güzel hava.
- Mayda-şüyde: Ufak tefek.
- May-may: Yağlanmış, yağ lekesi olmuş, yağlı, üstü başı yağ.
- Maqal-mätel: Atasözü, darbimesel.
- Mal-bas: Ev bark, çoluk çocuk.
- Maldı-jandı: Malı mülkü, çoluğu çocuğu çok olan.
- Mal-jay: Ev bark.
- Mal-jan: Çoluk çocuk, ev bark.
- Mal-mülik: Mal mülk, gayrimenkul.
- Mal-pul: Para pul, mal mülk.

Malşı-jalşı: Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak.

Mañ-mañ: mañ-mañ basuv Acele etmeden yürümek.

Map-mayda: 1. Ufacık, küçücük, un ufak. 2. Edepli, terbiyeli. Tili map-mayda tatlı dilli.

Mädeniy-ağartuv: Halk eğitimi.

Mädeniy-köpşilik: Halkın kültür seviyesini arttırmakla, yükseltmekle ilgili (çalışmalar).

Mädeniy-turmıstıq: мәdeniy-turmıstıq qızmet Halka hizmet verenlerin tamamı.

Mäz-meyram: Sevinçli, mutlu, şad.

Män-jay: Hal, durum, vaziyet, ahval: Därigerge män-jaydı tüsindiridi. Doktora durumu anlattı.

Män-mağına: Anlam, önem, içerik, muhteva.

Märe-säre: Sevinçli olarak, neşeyle.

Mezgil-mezgil: Az aralıklarla, sık sık.

Meyir-şapağat: Şefkat, merhamet.

Meken-jay: 1. Adres, ikametgâh. 2. Ev, bina: Jañadan meken-jay saldırdı. Yeni ev yaptırdı.

Mektep-internat: Yatılı okul.

Meñ-zeñ: Sersem. Meñ-zeñ boluv sersemlemek.

Meñ-zeñden–: Sersemlemek, sersem duruma gelmek.

Meñ-zeñdik: Sersemlik.

Moja-moja: Çok ihtiyar, kocamış, moruk.

Mop-momaqan, Mom-momın: Mülayim, çok uysal.

Moh-moh: At çağırırken kullanılan söz.

Möp-möldir: Tertemiz, berrak, pasparlak.

Muñdı-zarlı: Dertli, kederli, üzüntülü, kaygılı.

Muñ-zar: Üzüntü, dert, keder.

Muñ-muqtaj: İhtiyaç, gereksinim.

Muñ-nala: Kaygı, keder, dert.

Muñ-şer: Üzüntü, kaygı, endişe.

Mup-muzday: Çok soğuk, buz gibi.

Mup-muntazday: Tertemiz, derli toplu, pırıl pırıl.

Mülgip-qalğıp: Yarı uykulu halde.

Müşe-korrespondent: Yedek üye, muhabir üye.

Mıj-mıj: 1. Buruşuk, kırılık, büzük. 2. Yüzdeki kırışıklık, buruşukluk.

Mılja-mılja: Parça parça, ezik büzük.

Mıñq-mıñq:mıñq-mıñq etüv Homurdanmak, söylenmek.

Mıñ-märtebe: Haddi hesabı olmayan, hesapsız, çok.

Mıñ-million: Milyonlarca, haddinden fazla.

Mırs-mırs: mırs-mırs külöv Kıs kıs gülmek.

Minez-qulıq: Karakter, yaratılış, huy.

Minep-şene-: Eleştirmek, tenkit etmek, kusurlarını yüzüne vurmak.

Naqaqtan-naqaq: Boşu boşuna, haksız yere: Naqaqtan-naqaq küyip otırmın. Haksız yere ıstırap çekiyorum.

Naq-naq, Naqpa-naq: Tam, tıpkı, aynı.

Näp-näzik: İpince, incecik, zarif.

Neken-sayaq: Seyrek, tek tük, az: Tünde adamdar köşede neken-sayaq kezdesedi. Gece sokakta insanlara seyrek rastlanır.

Nemere-şöbere: Bir atanın torunları.

Nıp-nıq: Sapasağlam, dimdik.

Oğıp-buğıp: Şöyle böyle, ne yapıp edip, bir şekilde.

Odan-budan: Oradan buradan, ondan bundan.

Oy-arman, Oy-qiyal: Başlıca amaç, maksat, emel, gaye.

Oyda-joqta: Beklenmedik, aniden.

Oydan-qırdan: Her taraftan, oradan buradan. Oydan-qırdan kelgen şuradan buradan gelmiş.

Oydağı-qırdağı: Çeşitli taraflarda bulunan, her yerdeki.

Oy-jota: Dere tepe.

Oyqı-şoyqı: 1. Eğri büğrü, engebeli. 2. Gelişi güzel, rastgele.

Oylanıp-tolğan-: Düşünceye dalmak, düşünüp taşınmak.

Oylı-qırlı: Dereli tepeli (yer).

Oylı-şuñqırlı: Çukurlu, engebeli.

Oymış-örnek: Oya, nakış, desen, motif.

Oynap-kül-: 1. Gülüp eğlenmek. 2. Gönül eğlendirmek.

Oy-oy: Üzüntü, pişmanlık, hayret gibi anlamlarda kullanılan bir ünlem, of, vay vay.

Oy-öris: Düşünce ufku, düşünce gücü. Oy-örisi keñ ufku geniş.

Oypañ-toypañ: Alt üst, keşmekeş.

Oypıl-toypıl: Darmadağınık, alt üst, tarumar, karmakarışık.

Oypır-ay, Oypırım-av: Vay canına, vay be, eyvallah.

Oy-pikir: Fikir, düşünce.

Oyran-asır, Oyran-topır: Karmakarışık, darmadağınık, tarumar.

Oyran-botqa: Tamamen karışmış, yıkılmış, paramparça.

Oy-şuqır, Oy-şuñqır: 1. Eğri büğrü, engebeli yer. 2. Eksiklik, noksanlık.

Oy-şuqırlı: İnişli yokuşlu, inişli çıkışlı, çukurlu (yer).

Oyın-duman: Oyun, eğlence.

Oyındı-şındı: Şakayla karışık.

Oyın-külki: Şaka, eğlence.

Oyın-savıq: Oyun, eğlence.

Oyın-toy: Eğlence, şölen, şenlik.

Oyın-şını: oyun-şını aralas Şaka gerçek karışık.

Oq-däri: Cephane, mühimmat, barut.

Oqta-tekte: Arada sırada, ara sıra, bazen.

Oqtın-oqtın: Arada bir, ara sıra: Onıñ davısı oqtın-oqtın estiledi. Onun sesi arada bir duyulur.

Oquv-ağartuv: Halk eğitimi.

Oquv-bilim: Eğitim, öğretim.

Oquv-tärbiye: Eğitim-öğretim.

Oqşav-oqşav: Ayrı ayrı, tek tek.

Olay-bulay: Öyle böyle. Olay-bulay bolıp ketse aniden ölse.

Olбір-solбір: Düzensiz, rastgele, salkım saçak.

Olda-bildä, Olla-billä: Vallahi, vallahi billahi.

Olqılı-tolqılı: Kafası karışık, karasız. Olqılı-tolqılı küyde karasız halde.

Ol-pul: Ufak tefek, öte beri.

Olpi-solpi: 1. Derbeder, düzensiz, rastgele. 2. Ağır, hantal.

Olpi-solpılıq: Gevşeklik, düzensizlik.

Onan-munan: Ondan bundan, oradan buradan.

Ondağı-mundağı: Oradaki buradaki.

Onday-munday: Öyle böyle, ufak tefek, şöyle böyle.

Onda-munda: Orada burada, oraya buraya.

On-ondap: Onar onar.

Onşa-munşa: Azıcık, o kadar, derme çatma, ufak tefek: Onşa-munşanı elemedi. Ufak tefek şeyleri kafasına takmadı.

Onı-munı: Onu bunu.

Oñdı-soldı: Sağlı sollu, oraya buraya.

Oñ-solı: oñ-solın tanuv (bilüv) İyiyi kötüyü (birbirinden) ayırmak.

Oñ-terisi: Aslı, işin gerçek tarafı, hakikati, doğrusu yanlışı. Oñ-terisine qaramaspan doğrusuna yanlışına bakmadan.

Oñtüstik-batıs: Güneybatı.

Oñtüstik-şığıs: Güneydoğu.

Opa-dalap: Makyaj, kozmetik malzemeleri.

Opay-topay: Alt üst, rastgele, gürültü patırtı.

Op-oñay: Çok kolay, kolayca, zorlanmadan.

Op-oñdı: Pek iyi, pek ala.

Opır-topır: Kalabalık, hınca hınç: Üydiñ işi opır-topır bolıp ketti. Evin içi curcunaya döndü.

Oram-oram: Yumak yumak, top top.

Oranıp-qımtan—: Kalın giyinmek, sarınmak.

- Orap-qımta-: İyice örtünmek, sarınmak.
- Orğıp-qarğıp: Çok sıçrayarak, atlayarak, hoplayarak.
- Ornı-ornımen: Yerli yerinde.
- Orındı-orınsız: Yerli yersiz.
- Orın-ornımen: Belirli bir düzenle, tertiple, disiplinle.
- Orın-ornına: Yerli yerine.
- Ot-jiger: Güç, kuvvet, cesaret.
- Otın-su: Yemek yapmak için gerekli olan her şey.
- Otırar-otırmas: Oturur oturmaz, hemen, çabucak: Otırar-otırmaspan söyley bastadı.
- Oturur oturmaz konuşmaya başladı.
- Otırıs-turıs: Oturup kalkma, davranış.
- Oyu-örnek: Nakış, bezek, süs, motif.
- Özdi-özi: Kendi aralarında, karşılıklı.
- Öz-özi: Kendi aralarında.
- Özimen-özi: Kendi halince, kendi başına. Özimen-özi boluv kendi halinde olmak.
- Özinen-özi: Kendiliğinden, kendi kendine.
- Özin-özi: Kendi kendini, birbirini: Özin-özi maqtadı. Kendi kendini övdü, övündü.
- Öy-döyt: Birini kollamak, desteklemek yahut küçümsemek amaçlarıyla kullanılan bir ünlem.
- Öytip-büytip: Ne yapıp edip, bir yolunu bulup: Ol öytip-büytip suraqqa cavap berdi. O, ne yapıp edip soruya cevap verdi.
- Ökpe-bazına: Naz, cilve.
- Ökpe-bavır: Akciğer ve karaciğer.
- Ökpe-naz, Ökpe-reniş: Küskünlük, dargınlık. Ökpe-naz artuv gücenmek, darılmak.
- Öktim-öktim: Zaman zaman, ara sıra, bazen.
- Ölgen-jitken: Çeşitli sebeplerle ölen, kaybolan insan, hayvan; ölüp gidenler.
- Öldim-taldım: öldim-taldım degende Ne yapıp edip, zar zor.
- Öleñ-jır: Şiir, şarkı türünün genel adı.
- Öle-ölgense: Ölene dek, ölünceye kadar.

Öler-ölmes: Zar zor, zorla. Öler-ölmes kün keşüv zar zor geçinmek.

Ölşep-piş-: 1. Ölçüp biçmek: Kiyimdi ölşep-pişip tikti. Elbiseyi ölçüp biçip dikti. 2. Ölçüp tartmak, düşünüp taşınmak.

Ölim-jitim: Ölüm, vefat, zayı.

Ölim-jitimsiz: Ziyansız, zararsız, zayıatsız.

Ölip-öş-: 1. Çok yorulmak, mecali kalmamak, takati kesilmek. 2. Yaranmaya çalışmak, aşırı ilgi göstermek. 3. Deliler gibi ölesiye sevmek.

Ölip-talıp: Çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorularak, bin bir güçlkle.

Ölip-tiril-: Var gücü ile, canla başla çalışmak.

Öner-bilim: Bilim ve sanat.

Önip-ös-: 1. Artmak, çoğalmak. 2. Gelişmek, ilerlemek. 3. (aile fertleri) Artmak, çoğalmak.

Öñ-tüs: Çehre, yüz, görünüş. Öñ-tüsi buzıluv beti benzi atmak.

Öp-öñdi: Güzel, yakışıklı.

Öp-ötirik: Yalancıktan, sözde, yapmacık.

Ören-jaran: Hısım, akraba, sülale, soy.

Örkeş-örkeş: Tümsek tümsek, tepe tepe.

Örik-meyiz: Çeşitli kuru yemiş.

Örim-örim: dilim dilim, liğme liğme.

Ösek-ayañ, Ösek-ötirik: Dedikodu, gıybet, söylenti. Ösek-ayaña üyir dedikoducu.

Ösek-jala: İftira, kara çalma.

Ösip-ön-: 1. (bitki) Çiçek açıp ürün vermek. 2. Çoğalmak, artmak: Qoyandar tez ösip-önedi. Tavşanlar hızlı çoğalır.

Ösip-örbi-: Gelişmek, adam olmak, ele karışmak.

Öte-möte: Çok, pek çok.

Ötken-ketken: (1) Gelen geçen, yolcu yolakçı: Ötken-keşkenden curastırdı. Gelenden geçenden sorup soruşturdu.

Ötken-ketken: (2) Gelip geçmiş, olup bitmiş: Ötken-keşkendi esine tüsirdi. Olmuş bitmiş hadiseleri hatırladı.

Ötti-ketti: Geçici.

Öşti-qastı: Düşman, hasım olan.

Pay-pay: Sevinç ve hayranlık bildiren bir ünlem.

Para-par: Eşit, denk: Bul atqa para-par jüyrık joq. Bu ata yetişebilecek at yok.

Para-para: Paramparça, pare pare. Para-para bolıp jırtılğan köylek yırtılıp parça parça olmuş gömlek.

Parşa-parşa: Parça parça, paramparça, dilim dilim.

Parız-qarız: Vatandaşlık borcu, insani ve milli vazife.

Parıq-parasat: Şan, şöhret, şeref.

Patır-patır: Patır patır.

Päle-jala: İftira, kötülük.

Pälen-tügen: Falan filan.

Pälence-tügenşe: Falanca filanca, falan filan. Pälence-tügenşege sälem ayt. Falan filancaya selam söyle.

Pora-pora: Domur domur. Pora-porası şıǵuv a) zırıl zırıl ağlamak b) domur domur terlemek.

Premer-ministr: Başbakan.

Press-attaşe: Basın ataşesi.

Press-konferentsiya: Basın toplantısı.

Puşayt-puşayt: Koyunları çağırırken söylenen söz.

Pır-pır: Pır pır.

Pır-pır-la-: Pır pır etmek.

Pıs-pıs: pıs-pıs etüv Sesli sesli burnundan solumak.

Pış-pış: Dedikodu, yalan.

Pış-pış-ta-: Dedikodu etmek, çekiştirmek.

Pisip-qat-: Zorluklara alışmak, dayanma gücü kazanmak.

Ret-retimen: Sırayla, sırasıyla, düzenle, düzeniyle.

Sağal-sağal: Kirli, lekeli, pis.

Sayma-say: Uygun, elverişli. Sayma-say kelüv denk düşmek, uygun düşmek, denk gelmek.

Say-sala: Dere yatağı, akak.

Say-süyek: say-süyegi sıqrırav (şımırlav) a) Kahrolmak, çok üzülmek. b) Ağır hasta olmak, acı çekmek, canı çok yanmak.

Saqal-murt: Sakal ve bıyık.

Saqal-şaş: Saç sakal.

Saq-saq: saq-saq külüv Kahkaha atmak.

Saqır-suqır: Fokur fokur.

Sala-sala: Bölüm bölüm, kol kol.

Salğirt-salaq: Gamsız, tasasız, kaygısız.

Saldır-güldir: Paldır küldür, tangır tungur.

Saldır-salaq: Neme lazımcı, özensiz (kimse).

Saldır-salaqtıq: Neme lazımcılık, özensizlik.

Salqın-salğirt: Neme lazımcı, ilgisiz, lakayt.

Sal-seri: İyi dombıra çalıp, şarkı söyleyen delikanlı.

Saltaq-saltaq: Kirli, pasaklı.

Salt-maşıq: Adet, anane, gelenek, görenek.

Salt-sana: Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, milli kimlik.

Salıp-urıp: Alelacele, çarçabuk, apar topar.

Sana-sezim: Şuur, bilinç, düşünce. Sana-sezimi oyanuv bilinçlenmek, şuurlanmak.

Sap-salqın: Çok soğuk, buz gibi.

Sap-sarı: Sapsarı.

Sap-sav: Sapasağlam, sağlıklı.

Sarq-surq: Fokur fokur: sarq-surq etüv fokur fokur kaynamak, fokurdamak.

Sar-sar: Şarıl şarıl diye çıkan ses: Su sar-sar etip ağıp jatr. Su şarıl şarıl akıyor.

Sart-surt: İki nesnenin çarpışmasından, temasından çıkan ses.

Sasıp-pısıp: Alelacele, apar topar.

Satal-satal: Kirli, pis, lekeli.

Satır-sutır: Çatır çutur, çatır çatır.

Savda-sattıq: Ticaret, alış veriş. Savda-sattıqpen şuşıldanuv ticaretle uğraşmak.

Sav-sälemet: Sağ salım, esen.

Sav-tamtıq: sav-tamtığı qalmav Eskimek, yıpranmak.

Savıq-sayran: Eğlence, şenlik.

Savıt-sayman: Silah ve zırh takımı.

Sälem-savqat: Birisiyle gönderilen selam, hediye, armağan.

Säl-kem: Azıcık, birazcık: Säl-kem demaldım. Birazcık dinlendim.

Sän-saltanat: 1. Güzellik, şıklık, zariflik. 2. Tören, merasim. Sän-saltanatpen qarsı aluv törenle karşılamak.

Sän-saltanattı: İhtişamlı, görkemli, muhteşem.

Sebep-saldar: Sebep, neden.

Seldir-selev: Sık olmayan, seyrek.

Sep-seldir: 1. Çok seyrek, aralıklı. 2. İncecik. Sep-seldir mata incecik kumaş.

Sep-sergek: Capcanlı, dipdinç.

Soqa-sayman: Saban, pulluk takımı.

Sop-solğın: Çok solgun, silik.

Sop-sopaq: Çok oval, ince.

Sorlı-sortañ: Ziraate elverişsiz, tuzlu arazi.

Sorpa-su: Çorbalar.

Sotsiyal-demokrat: Sosyal demokrat.

Sözbe-söz: Kelimesi kelimesine, tam tamına.

Sup-suvıq: Sopsoguk, çok soguk.

Sup-sur: Bomboz, çok boz.

Süyek-sayaq: Et artıkları: İtke süyek-sayaq saldı. Köpeğe et artığı verdi.

Süyip-quş-: Sevip okşamak: Anası ulın süyip-quştı. Annesi oğlunu sevip okşadı.

Süp-sükimdi: Çok sevimli, çekici, cana yakın.

Süp-süyrik: İncecik ve uzun.

Süp-süyir: İncecik, sivri.

Sürinip-qabınıp: Alelacele, paldır küldür.

Sıy-qoşemet, sıy-qurmet: İzzet ikram, saygı, hürmet.

Sıy-sıbağa: Hediye, armağan.

Sıy-sıyapat: 1. Hediye, armağan. 2. Saygı, değer, hürmet.

Sıyaq-äzil: 1. Alay, şaka, mizah. 2. Hiciv, yergi.

Sılanıp-siypanıp: Süslenip püslenip, takıp takıştırıp.

Sılap-sıypa-: 1. Ovmak, sıvazlamak. 2. Özenle bakmak, ilgilenmek.

Sıldır-sıldır: Şırl şırl, şıngır şıngır.

Sılq-sılq: sılq-sılq külöv Kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.

Sınap-mine-: Eleştirmek, ayıplamak, suçlamak.

Sın-eskertpe: Eleştiri yazısı, tenkit.

Sın-sıypat: Bir şeyin kendine has niteliği, özelliği.

Sın-sımbat: Yüz, çehre, sima.

Sıp-sıldır: 1. Çok sulu, suyu bol. 2. Aslı olmayan, boş, değersiz.

Sıp-sıpayı: 1. Çok kibar, pek nazik. 2. Gayet güzel, tertemiz.

Sır-sıypat: Hal, durum, vaziyet.

Sır-sımbat: Endam, alım, boy pos.

Sır-sır: sır-sır etöv Hırıldamak, hırıl hırıl etmek.

Siz-biz: İki kişi arasındaki düzeyli, medeni ilişki.

Tay-qulın: Tay, kulun, at yavrularının genel adı.

Tay-qulınday: Tay, kulun gibi, at yavruları gibi. Tay-qulınday tebisüv gençlik çağını birlikte geçirmek, beraber büyüme.

Taylı-tayaq: Çoluk çocuk, genç yaşlı, yediden yetmiş herkes.

Tay-tay: Top top, balya balya, deste deste. Tay-tay mata top top kumaş.

Tay-tuvlaq: Zayıf, çelimsiz, bakımsız at.

Taqıl-tuqıl: Zar zor, güçlkle, zorlukla.

Taqır-taza: Tamamen, büsbütün.

Talay-talay: Çeşit çeşit, her türlü, türlü türlü.

Talan-taraj: Talan, soygun, vurgun, yağma.

Talap-talğam: Talep ve seçicilik, amaç ve zevk, amaç ve amaca uygun seçim.

Talap-tilek: 1. Hedeflenen şey, maksat, amaç. Talap-tileğine jetüv amacına, hedefine ulaşmak. 2. İhtiyaç, gereksinim.

Talasa-tarmasa: Tez, çarçabuk, alelacele.

Talas-tartıs: Tartışma, münakaşa, çekişme, didişme, kavga dövüş.

Tam-tum: Azıcık, biraz, birazcık.

Tam-tumdap: Azar azar, azıcık, biraz.

Tamır-tanı: Gönüldaş, ahbap, dost, yaren.

Tana-monşaq: Düğme ve boncuk türü süs eşyaları, bijuteri.

Tanı-bilis: Tanıdık, bildik.

Tañ-tamaşa: Şaşkın bir vaziyette, hayretler içinde.

Tapa-tıp: Hareketsiz, sakin, durgun.

Tapqan-tayanğan: Biriktirilen mal, mülk, birikim.

Tap-taza: Tertemiz.

Tap-taqır: Kel; boş, düz, dümdüz, bomboş, tamtakır.

Tap-tuynaqtay: Muntazam, düzenli, tertipli.

Tars-turs: Patır kütür etme, gümbür gümbür ses çıkarma, takırtı, patırtı, kütürtü.

Tarsıl-tursıl: Gürültü patırtı, takırtı tukurtu.

Tartuv-taralğı: Hediyeelik eşya.

Tartıs-talas: 1. Belirli bir konudaki fikir ayrılığı, fikir kavgası, tartışma, polemik. Pikir Talas tartışma. 2. Çekişme, münasebet, dalaş. 3. Eşit, denk. 4. Şüpheli, tartışmalı, çözümsüz.

Tas-talqan: Paramparça, darmadağınık, virane, harabe. Tas-talqan boluv çok sinirlenmek.

Tasır-tusır: Gürültü patırtı.

Tatuv-tätti: Dostça, barış içinde, kavgasız, gürültüsüz. Tatuv-tätti ömir sürüv gül gibi geçinmek.

Tatır-tatımas: Birazcık tadı olan, tatsızca.

Tav-ken: Maden dağı.

Tavlı-tastı: Dağlı taşlı.

Tav-tas: Dağ taş.

Tav-tav: Tepe tepe, dağ dağ.

Tav-töbe: Dağ tepe

Täj-taq: Taç taht.

Täy-täy: Tay tay.

Täy-täylä-: Çocuğa, ayakta durmayı, yürümeyi öğretirken “tay tay” sözleriyle teşvik etmek.

Tälim-tärbiye: Eğitim öğretim.

Täp-tätti: 1. Çok tatlı, lezzetli, leziz. 2. Çok sevimli, şirin.

Täp-tävir: Gayet iyi, pek güzel.

Tätti-dämdi: Tatlı, lezzetli.

Teginnen-tegin: Hiç para vermeden, karşılıksız. Teginnen-tegin aluv parasız almak.

Tezbe-tez: Tez, çabuk, acele, ivedi, derhal.

Tez-tez: Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar.

Tekten-tek, Tekten-tekke: Boşu boşuna, boş yere.

Telegey-teñiz: 1. Uçsuz bucaksız, engin. 2. Pek çok, sayısız.

Teli-tentek: Yaramaz, haylaz, hayta, kaba, kavgacı kimse.

Temir-tersek: Demirden yapılmış eşyalar.

Teñbe-teñ: Tıpa tıp, aynı.

Teñ-teñ: Top top, balya balya.

Tepe-teñ: Aynı derecede, aynı, eşit.

Tepe-teñdik: Aynılık, eşitlik, dengeli olma.

Tep-tegis: Dümdüz, pürüzsüz.

Terlep-tepşi-: Çok terlemek, terden sıırıslıklam olmak.

Tiyin-teben: 1. Metal, bozuk para, kuruş. 2. Akçe, para.

Tiyip-qaş-: Bir şeyi yarım yamalak yapmak. Tiyip-qaşıp jumıs istev kendini işe vermemek, iş yapmaktan kaçınmak.

Tiyip-qaşpa, Tiyip-qaştı: Yarım yamalak, yüzeysel, üstünkörü.

Toz-toz: Eski püskü, paramparça, pejmürde.

Toy-duman, Toy-dürmek: Düğün, şölen, toy, eğlence.

Toy-tamaşa: Düğün dernek; toy, şölen, ziyafet, eğlence.

Toy-tobır, Toy-tomalaq: Küçük çaplı düğün dernek; toy, şölen, eğlence.

Toqtı-torım: Yeterince olgunlaşmamış toklu.

Tomağa-tuyıq: Hiç kimseyle ilişkisi olmayan, asosyal.

Tom-tom: Cilt cilt (kitap).

Top-tolıq: Dolgun, tombul, şişmanca.

Top-top: Grup grup.

Tosınnan-tosın: Aniden, ansızın, birdenbire, rastgele.

Tösek-orın: Yorgan, yatak.

Töteden-töte: Doğruca, kestirme yoldan. Töteden-töte on kilometr kestirme yoldan on kilometre.

Tuvğan-tuvısqan: Hısım akraba.

Tuvradan-tuvra: Yüzüne karşı, açıkça. Tuvradan-tuvra söylev dobra dobra konuşmak.

Tuv-talaqay: Kapışılırcasına, kapış kapış.

Tuv-talaqayla-: Karmakarışık olmak.

Tuvısqan-tuvğan: Hısım akraba.

Tuvıs-tuvma: Yakınlar, hısım akraba.

Tuz-däm: Nasip. Tuz-däm aydav nasip, kısmet olmak; tuz-dämi bitüv rızkı tükenmek, eceli yaklaşmak; tuz-dämi jaraspav anlaşılamamak, geçinememek; tuz-dämin aqtav yediği ekmeğin hakkını vermek.

Tuqım-tuqiyan: Yedi ata, soy sop, zürriyet, sülbi yedi göbek ötesi.

Tulğa-turpat: Dış görünüş, beden, vücut, tip.

Tup-tuqıl: Kısacık, tamamen kısalmış.

Tup-tuldır: Çıplak, boş.

Tup-tunıq: Çok berrak, dupduru.

Tup-tutas: 1. İç içe girmiş, tek vücut olmuş. 2. Hepsi, tamamı, tümü.

Turmıs-jay: Hayat, yaşantı, yaşayış.

Turmıs-salt: Örf adet, gelenek görenek.

Tur-turla-: Devamlı “kalk, kalk!” diyerek bir kimseyi rahatsız etmek.

Tuspa-tus: 1. Karşılıklı, karşı karşıya. 2. Bir olayla, aynı zamanda olan, eş zamanlı.

Tuspa-tus kelüv tesadüf etmek.

Tus-tustan: Dört yandan, her taraftan, her yönden.

Tün-tünek: Hiçbir şeyin görünmediği zifiri karanlık gece.

Tüp-tuqiyan: Soy sülale, cet.

Tüp-tügel: Tümüyle, her yönüyle, tamamen.

Tüp-tüzüv: Dimdik, dümdüz.

Tüte-tüte: Tüyle dökülmüş, tüy atmış.

Tıq-tıq: Tık tık etme, tıkırdama, tık tık diye çıkan ses.

Tım-tıraqay, Tırım-tıraqay: Her biri bir yana, çil yavrusu gibi dağılarak.

Tım-tıraqayla-: Her biri bir yana dağılmak, çil yavrusu gibi dağılmak.

Tım-tırıs: Sessiz sedasız, sakın, tenha.

Tıp-tiypıl: Büsbütün, tamamiyle, tamamen. Tıp-tiypıl qılıp ketüv yerle bir etmek, yok etmek.

Tıp-tiyanaqtı: Çok titiz, derli toplu, düzenli.

Tıp-tınıq: Çok sakın, dingin, esintisiz.

Tıp-tınış: 1. Çok sakın, sessiz. 2. Gamsız, dertsiz, tasasız.

Tırbañ-tırbañ: tırbañ-tırbañ etüv Debelenmek, çırpınmak, tepinmek.

Tırq-tırq: Kıkır kıkır. Tırq-tırq külüv kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.

Tırs-tırs: Çıtır çıtır, şıpır şıpır, şıp şıp.

Tırısıp-bürisip, tırısıp-qurısıp: İnatlaşarak, aksileşerek.

Tırısıp-tırmısıp: Çalışıp, çabalayıp.

Tikeden-tik: Dimdik, dosdoğru.

- Til-avız: Konuşma organları, dil, ağız.
- Tilden-tilge: Dilden dile.
- Tilek-talap: Dilek arzu, istek, talep.
- Til- köz: Nazar, göz.
- Tilim-tilim: Dilim dilim, yırtık pırtık, lime lime.
- Tipä-tipä: Allah korusun, maşallah anlamında kullanılan bir ifade.
- Tip-titney: Küçücük, minicik.
- Tip-tik: Dümdüz, dimdik, sarp.
- Tip-tike: Dosdoğru, direkt.
- Tirlik-bolmıs: Hayat, yaşayış.
- Vayım-qayğı: Endişe, kuruntu, vehim, korku.
- Vayım-qayğısız: Endişesiz, vehimsiz, kuruntusuz, korkusuz.
- Uvaq-tüyek: Ufak tefek, önemsiz.
- Ugro-finn: Ural dillerinden bir dil öbeği, Fin-Ugor.
- Uvda-şuv, Uv-duv: Gürültü, patırtı, yaygara.
- Uv-zär: Zehir, zıkkım, ağu.
- Uvlap-şuvla–: Gürültü patırtı yapmak, yaygara koparmak.
- Uvlasıp-şuvlasıp: Bağıra çağıra, gürültüyle.
- Uvlatıp-şuvlat–: Gürültü patırtı çıkarttırmak, ortalığı birbirine katmak.
- Uvlı-şuvlı: Gürültülü patırtılı.
- Uvma-juvma: Darmadağınık, tarumar.
- Uvmaq-şuvmaq: Sürü halinde, grup grup, topluca. İtter uvmaq-şuvmaq köşege jinaldı. Köpekler sürü halinde sokağa toplandı.
- Uhilep-ahıla–: Oflamak, puflamak.
- Uv-şuv, Uv-duv: Gürültü, patırtı, şamata.
- Uv-şuvlı, Uv-duvlu: Gürültülü, patırtılı, şamatalı.
- Uv-şuvsız: Gürültüsüz, patırtısız.
- Uvıldap-şuvıldap: Gürültü patırtıyla, şamatayla.

Uvıs-uvıs: Avuç avuç, bol bol.

Uwap-şubap, ubırıp-şubırıp: Arka arkaya, peş peşe, birbiri ardınca.

Uzındı-keş: Akşama kadar, gün boyu.

Uzındı-qısqalı: Uzunlu kısalı.

Uzınnan-uzaq: Boylu boyunca.

Uzın-şubaq: Boylu boyunca uzayan.

Uzın-ırğası: Bir şeyin esası, özü, temeli. Āñgimeniñ uzın-ırğası meselenin özü.

Uyqılı-oyav: Uyku ile uyanıklık arasında: Biraz uyqılı-oyav jattım. Biraz uykuyla uyanıklık arasında yattım.

Uyqı-tuyqı, Uypa-tuypa: Karmakarışık, alt üst, tarumar. Uyqı-tuyqısın şıǵaruv a) alt üst etmek, altını üstüne getirmek. b) Dağılmak, saçılmak, alt üst olmak. c) Keyfini kaçırmak, canını sıkmak.

Ulan-asır: Haddinden fazla, payansız, muazzam.

Ulan-baytaq: Uçsuz, bucaksız, çok geniş, engin. Ulan-baytaq qazaq dalası uçsuz bucaksız Kazak bozkırı.

Ul-qız: Erkek ve kız.

Ulma-julma: Yırtık pırtık, paramparça, lime lime.

Ulpa-otanımen: Soyu sopuyla, bütün sülalesiyle.

Ulılı-kışili: Genç ihtiyar, büyüklü küçüklü.

Umar-jumar: Üst üste, gelişigüzel yığılarak.

Uñǵıl-şuñǵıl: 1. Eğri büğrü, engebeli yer. 2. Ayrıntı, teferruat, detay. Uñǵıl-şuñǵılına deyin bilüv en ince ayrıntısına kadar bilmek.

Up-uzaq: Çok uzak.

Up-usaq: Ufacık, çok ufak, küçücük.

Up-uyañ: Çok edepli, efendi, kibar, nazik, ağırbaşlı.

Urlap-qarlap: Oradan buradan çalarak, aşırarak.

Urılıq-qarlıq: Hırsızlık, çalma çırpma.

Urı-qarı: Hırsız.

Urıp-jıq-: Vurup kırmak, öldüresiye dövmek.

Urıp-soq–: Dövmek, vurmak.

Uris-keris: Kavga, dövüş.

Uris-qağıs: Atışma, ağız kavgası, çekişme.

Usaq-tüyek: Ufak tefek eşya, öteberi. Usaq-tüyek kemşilikter ufak tefek eksiklikler.

Uşan-teñiz: Sınırsız, sayısız: Bizdin tabiyğiy baylıgımız uşan-teñiz. Bizim doğal zenginliklerimiz sınırsız.

Uştı-küyli: Kayıplara karışıp, iz bırakmaksızın. Uştı-küyli joq boluv kayıplara karışmak, sırta kadem basmak.

Uşı-qiyırı: Sınır hudut.

Uşı-qiyırsız: Uçsuz bucaksız, sınırsız, hudutsuz.

Uşıp-qon–: 1. Fazla iltifat etmek, üstüne düşmek. 2. Uçarı, hoppa davranmak.

Uşıp-qonba: Hafifmeşrep, uçarı, delişmen, hoppa.

Uyalmay-qızarmay: Utanmadan, sıkılmadan.

Übir-dübir: Ayak sesi: Attardıñ übir-dübiri estildi. Atların nal sesleri işitildi.

Übirli-şübirli: Çoluklu çocuklu, kalabalık: Übirli-şübirli bol. Allah çoluk çocuk sahibi olmayı nasip etsin.

Ügit-nasixat: Öğüt, nasihat.

Üzbektep-sozbaqta–: Uzatmak, oyalamak, işi yokuşa sürmek.

Üzdik-sozdıq: Aralarında mesafe olan, arka arkaya gelen.

Üzdik-üzdik: Kesik kesik, aralıklarla.

Üzik-kesik: Kesilen, kopmuş, kesik kesik.

Üzildi-kesildi: Kesin olarak, kat'iyen, asla, kesinlikle. Üzildi-kesildi javap kesin cevap; üzildi-kesildi bas tartuv kesin olarak vazgeçmek.

Üzip-jar–: Bölük bölük, parça parça etmek.

Üzip-jul–: Kapışmak, aceleyle almak.

Üzip-soz–: Oyalamak, işi yokuşa sürmek.

Üzip-şal–: Üstünkörü, gelişigüzel, rastgele yapmak: Ol üniversitette üzip-şalıp oqıdı. O üniversitede üstünkörü, öylesine okudu.

Üzir-mäzir: İstenilen şey, dilek, istek, arzu.

Üydek-tüydek: Küme küme, öbek öbek, grup grup.

Üydi-üy, Üyme-üy: Her ev, ev ev.

Üydi-üyine: Evli evine, köylü köyüne.

Üyelmeli-süyelmeli: Yaşıt, akran.

Üy-jay: Ev bark, mal mülk.

Üy-küy: Ev bark, aile durumu.

Üy-küysiz: Evsiz barksız.

Üyli-barandı, Üyli-jaylı: Çoluk çocuğu olan, evli barklı.

Üyli-küyli: Çoluk çocuğu olan, evli barklı.

Üyme-jüyme: Üst üste birikmiş, yığışık, toplanmış halde.

Üy-mülik: Ev eşyası.

Üytip-büytip: Ne yapıp edip.

Üyilip-tögilip: Bol bol, çokça.

Üyip-tök-: Bol bol, gereğinden fazlasını vermek.

Üyir-üyir: Küme küme, sürü sürü.

Üki-tüki: Dağınık, darmadağınık, tarumar.

Ülgi-önege: Davranışlarıyla örnek olma.

Ülkendi-kişili, Ülken-kişili: Genç ihtiyar, büyük küçük, büyüklü küçüklü.

Ülken-kişi: Yaşlısı genci karışık, tümü.

Ündemey-tündemey: Ses seda çıkarmadan, sessizce.

Ünsiz-tünsiz, Ün-tünsiz: Sessiz sedasız, usulca.

Üp-ülken: Çok büyük, kocaman.

Ürgin-sürgin: Sürgün, kovalama, baskı. Ürgin-sürgindi köp körgen adam çok zulme uğramış, baskı görmüş kimse.

Ürpi-türpi: Tarumar, karışık, darmadağınık.

Ürim-butaq: Soy, sülale. Ürim-butağımız köp soyumuz, sülalemiz çok geniş.

Üsti-bası: 1.Üst baş. 2. Beden, vücut.

Üstin-üstin: Tekrar tekrar, üst üste.

Üsti-üstine: Üst üste, ard arda, tekrar tekrar: Üsti-üstine temeki tarttı. Üstü üstüne (üst üste) sigara içti.

Üsinip-qabın–: Üşümek, donmak.

Ühilep-ahilep: Ahlayıp vahlayıp.

Üşkirip-tüşkir–: Okuyup üflemek.

Üşkirip-tüşkirip: Aksırıp tıksırıp.

Üş-tört: Üç dört, birkaç.

Üşti-küyli: İzsiz, iz bırakmadan.

Üş-üşten: Üçer üçer.

Finn-ugor: Ural dillerinin bir öbeği.

Xabar-oşar: Haber, havadis.

Xabar-oşarsız: Habersiz, habersizce.

Xal-axuval, Xal-jay, Xal-jağday: Ahval, vaziyet, durum, yaşayış. Xal-axuvalın surav hal hatır sormak.

Xal-qader: İmkan, olanak.

Xal-qaderinşe: İmkanları ölçüsünde, imkanları dahilinde.

Xat-xabar: Yazılı veya sözlü haber, malumat.

Xat-şot: Hesap kitap.

Xa-xa: Gülerken çıkan ses, kahkaha.

Şaban-şardağ: Yoksul ve sefil duruma düşen.

Şadır-şälkes: Aksi, inatçı, ters.

Şayqap-tök–: Refah, varlık içinde yaşamak.

Şay-pay: Çay ve çayın yanında yenilen hafif yiyecekler.

Şay-su: Çayın yanında ikram edilen hafif yiyecekler.

Şayıp-juv–: Hatasını affettirmek; telafi etmek için gönül almaya çalışmak.

Şala-jansar: Ölmek üzere olan, can çekişen.

Şala-jansarlan–: Ölmek üzere olmak, can çekişmek.

Şala-pula, Şala-şarpı: Üstünkörü, yüzeysel, gelişigüzel, rastgele. şala-pula orındalğan jumıs yarım yamalak yapılan iş.

Şalbar-şalbar: Çizgi çizgi, kırış kırış.

Şalğay-şalış: 1. Aksi, inatçı, ters. 2. Eğri büğrü, yamuk yumuk, çarpık çurpuk.

Şal-kempir: İhtiyar, yaşlı kadın erkek.

Şalqıp-tas—: Refah ve varlık içinde yaşamak, yediği önünde yemediği arkasında olmak.

Şalp-şalp: Suyu düşen bir şeyin cup diye çıkardığı ses.

Şaltay-baltay: Boş söz, laf.

Şal-şaqpıt, şal-şavqan: Yaşlı, ihtiyar kimseler.

Şalınar-şalınbas: Hayal meyal, belirgin olmayan.

Şama-şarıq: Güç kuvvet, durum, hal.

Şama-şarqınşa: Gücü yettiğince, elinden geldiği kadar.

Şam-şıraq: 1. Mum, çırağ. 2. Dahi. 3. Göz ışığı, nuru.

Şañ-tozañ: Toz toprak, toz duman. Şañ-tozañnan tazartuv tozunu almak.

Şañ-şuñ: 1. Şangırtı, şangır şungur etme. 2. Kavga, çekişme, tartışma.

Şap-şağın: Ufacık, küçücük, minicik.

Şap-şaq: Üzerine biçilmiş gibi uyan (giysi).

Şarşap-şaldıq—: Yorulmak, bitkin düşmek, mecali kalmamak.

Şar-şar: şar-şar etüv Viyaklamak, ciyak ciyak bağırarak.

Şat-duman: Sevinç, mutluluk içinde olma.

Şattı-buttı: Abuk sabuk, saçma (söz, konuşma vb.).

Şat-şadıman: Mutlu şaduman, memnun.

Şatır-kütir: Patırtı, gürültü, çatırtı.

Şatır-şutır: Pat küt diye çıkan ses, gürültü patırtı.

Şaşpay-tökpey: Saçıp dökmeden, israf etmeden: Bıdaydı şaşpay-tökpey jınap aldıq.

Buğdayı saçıp dökmeden topladı.

Şaşıp-tök—: Saçıp dökmek, israf etmek.

Şäldir-büldir: Anlamsız, saçma.

Şäv-şäv: İnce ve tiz havlama sesi.

Şeksiz-şetsiz: Sonsuz, sınırsız, uçsuz bucaksız.

Şen-şekpen: Makam, mevki, unvan, rütbe, şan, şöhret.

Şep-şep: Tavuğu çağırırken söylenen söz, bili bili.

Şer-şermen: Dert, hüznün, keder.

Şer-şermendi: Dertli, gamlı, kederli, hüznü.

Şet-jağa: 1. Kenar, uç, kıyı. 2. Bir konu hakkında detaylı olmayan bilgi: Äñgimeniň şet-jağasın estidim. Konu hakkında az çok bilgi sahibi oldum.

Şetsiz-şeksiz: Sınırsız, uçsuz bucaksız.

Şiykili-pisili: 1. Kıvamına gelmemiş, olgunlaşmamış. 2. Eksik, yarım yamalak.

Şiymay-şatpaq: Çalakalem, alelacele yazılmış el yazısı.

Şoqpıt-şoqpıt: Eski püskü, yırtık pırtık, pejmürde.

Şoq-şoq: Birinin derdine, kederine sevinerek söylenen bir ünlem; oh olmuş.

Şop-şolaq: Çok kısa, kısacık.

Şök-şök: Deveyi yere çöktürmek için söylenen söz.

Şöp-şalam: 1. Çer çöp. 2. Yeşillik, sebze.

Şuv-şuv: Gürültü, patırtı, uğultu.

Şulıq-uyıq: Patik.

Şup-şubar: Alacalı bulacalı, bezekli.

Şup-şuñqır: Çok çukur, derin, oyuk olan.

Şıbın-şırkey: Sinek, sivrisinek vb. haşaratın genel adı.

Şığar-şıqpastan: Çıkmadan hemen önce.

Şığasılı-kiresili: Şuuru geçici olarak gelip giden.

Şıj-bıj: şıj-bıj boluv içi parçalanmak, yüreği sızlamak, içi yanmak.

Şıj-mij: Hafif, aperatif yemek.

Şıldır-şıldır: Çıngır çıngır, çın çın, tıngır tıngır: Tramvay qonıravın şıldır-şıldır etkizdi de, jürip ketti. Tramvay zilini çıngır çıngır çalarak geçip gitti.

Şım-şımdap: Azar azar, gıdım gıdım.

Şım-şıtırıp: Anlaşılması zor, karışık, çetrefil, girift. Şım-şıtırıp oqiyğa anlaşılması zor bir olay.

Şıp-şırğasız: Olduğu gibi, değiştirmeden, eski haliyle.

Şıtır-şıtır: Çıtır çıtır.

Şip-şiyki: 1. Pişmemiş, çiğ olan. 2. Toy, acemi, tecrübesiz. 3. Yalan. Şip-şiyki ötirik tamamen yalan.

Ibır-jıbir: Ağır, yavaş hareket.

Ibır-sıbir: Dedikodu, söylenti.

Iğay-sığay: Seçilmiş, en iyisi, kalburüstü.

Iğı-jığı: Kalabalık, hınca hınç, kütle, yığın. Keñseniñ aldı ığı-jığı adam. Dairenin öñü hınca hınç insanlarla dolu.

Iğın-şıgın: Masraf, gider, harcama.

Iğın-şığsız: Masrafsız, gidersiz.

İdis-ayaq: Kap kacak, mutfak eşyası, tabak çanak.

Iza-kek: Öç, kin, intikam, öfke.

Iza-kekti: Kinli, kindar, öfkeli.

Iqpıl-jıqpıl: Engebeli, inişli yokuşlu, pürüzlü.

Iqılas-niyet, Iqılas-ınta: 1. İyi niyet, samimiyet. 2. Gayret, çaba, dikkat. Iqılas bildirüv niyet etmek; iqılas körsetüv hürmet etmek, saygı göstermek.

İldım-jıldım: Tez, çabuk, ivedi, acele.

İlpıñ-jılpıñ: Çarçabuk, tez tez.

İmdas-jımdas: İçli dışlı, senli benli, kafadar.

İmqırıp-jımqır-: Çalmak, yürütmek, aşırmaq.

İmı-jımı: Kurnazlık, hilekârlık.

İnta-jiger: Gayret, çaba.

İnta-zeyin, İnta-ıqılas: Heves, niyet, istek, dilek, arzu.

İntımaq-birlik: Birlik, beraberlik, kardeşlik.

İntı-şıntımen: Gönülden, samimiyetle, içten.

İñ-jıñ, İñ-şıñ: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

İñqıl-sıñqıl: Sızlanma, inleme.

İñqıl-sıñqılsız: İnlemeden sızlanmadan, iniltisiz.

İñ-şıñsız: Gürültüsüz, patırtısız, şamatasız.

İp-ras: Yalansız, dosdoğru.

İp-ıqşam: Derli toplu, düzenli.

İp-iñğaylı: Çok müsait, pek elverişli, uygun, rahat kullanışlı.

İp-ıstıq: Sımsıcak.

İrğalıp-jırğalıp: Sallana sallana, aheste aheste, acelesiz, salına salına.

İrğañ-ırğañ: Ağır ağır, sallana sallana, aheste aheste.

İrduv-dırduv: Eğlence, şenlik, şölen.

İrjiñ-ırjiñ: Kıs kıs (gülme, pişmiş kelle gibi sırtma).

İrs-ırs: Soluk soluğa, nefes nefes.

İrim-sırım: Batıl inanç, batıl itikat, boş inanç.

İriñ-jırıñ: Çekişme, anlaşmazlık, münakaşa.

İris-bereke, İris-dävlet: 1. Rızık, servet, bereket, zenginlik. 2. Kısmet, nasip.

İssılı-suvıqtı: 1. Bir sıcak bir soğuk. 2. İyi kötü, ağır hafif.

İsıldap-pısıldap: Oflayıp poflayıp, nefes nefese, soluk soluğa.

İzbe-iz: Peşi sıra, peş peşe, birbirinin ardı sıra.

İz-tüz: Haber, işaret, iz, belirti.

İz-tüzsiz, İzim-qayım: Habersiz, malumatsız. İz-tüzsiz ketüv (joğaluv) ortadan habersizce kaybolmak.

İlgeri-keyin: İleri geri, öne arkaya.

İle-şala: Derhal, hemen, vakit geçirmeden.

İlik-şatıs, İlik-şatıstıq: İçli dışlı olma, samimiyet, yakınlık.

İlinip-salınıp: Zor hareket edip, güçlkle kımıldayıp.

İlip-qaq-, İlip-tart-: Dalga geçmek, alay etmek.

İlip-qaqpa, İlip-tartpa, İlip-şalma: Dokundurmalı, istihzalı, alaylı (söz).

İlip-şal-: Sataşmak, laf atmak.

İni-qarındas: Erkek ve kız kardeş, kardeşler.

İp-iri: Çok iri, devasa, kocaman.

İrkes-tirkes, İrkis-tirkis: Arka arkaya, bir biri ardına dizilmiş.

İrik-şirik: Çürük çarık.

İrili-kişili, İrili-uvaqtı, İrili-usaqtı: İrili ufaklı, büyüklü küçüklü.

İrip-şiri-: Çürümek, kokuşmak.

İs-äreket: Hareket, davranış, iş, faaliyet.

İs-qıymıl: Hareket, davranış.

İsip-kep-: 1. Şişmek. 2. Büyükmek, şişinmek.

İşek-qarın: İşkembe, iç, karın, bağırsak.

İşek-sile: işek-silesi qatuv Katılarak gülmek.

İşki-tısqı: İç ve dış.

İşpey-jemey: 1. Yemeden içmeden. 2. Boşu boşuna, boş yere.

İşti-tıstı: İçli dışlı, sıkı fıkı.

İşip-je-: 1. Yiyip içmek. 2. Yiyecek gibi bakmak, gözünü ayırmadan bakmak.

İşip-jem: Yiyecek içecek, gıda maddeleri.

İş-sırtı: İçi sırtı.

6.3.1.2.Azerbaycan Türkçesinde İkilemeler

Abi-beğa: Hayat suyu, dirlik suyu.

Abi-heyat, Abi héyvan(i): Dirlik suyu, hayat suyu. Efsaneler göre onu içenler ölümsüzleşir.

Abi-kevser: a-İslam inancına göre Cennet'te olduğu kabul edilen tatlı su. b- Konuşma dilinde ve edebiyatta çoğunlukla şarap bu suya benzetilir.

Abi-nisyan, Abi-léysan: İlkbahar yağmuru, sağanak. Abi-nisyan kimi Nisan yağmuru gibi, sel gibi, çok güçlü.

Abi-zemzem: (Zemzem, Mekke'de mukaddes kabul edilen kuyunun adı) Klasik şiirde şarap manasında kullanılmıştır.

Abi-zindegani: 1.Dirlik suyu, hayat suyu. Efsaneler göre onu içenler ölümsüzleşir. 2. Göz yaşı.

Ab-hava, Abü hava: Bir yerin veya ülkenin iklimi.

Ab-havalı: Güzel iklimi olan sefalı yer.

Abır-heya: Haysiyet, şeref, hürmet, kadir kıymet.

Ac-acına: Aç olarak, aç halde.

Acı-acı: 1. Nefretle, alayla. 2. Üzüntüyle.

Acıg-ğıcığı: Birisini kızdırmak, hiddetlendirmek için ona söylenen sözler.

Acıglı-acıglı: Sinirli sinirli.

Ac-susuz: Tamamen aç halde, aç susuz durumda.

Ac-yalavac: Aç, yoksul, dilenci. ac-yalavac goymağ Her şeyden mahrum etmek.

Açıg-açıgına, Açıgdan-açığa: Açık bir şekilde, saklamadan, gizlemeden, korkmadan, çekinmeden.

Açıg-aşkar, Açıg-aydın: 1. Gizli olmayan, bilinen, şüphe götürmeyen. 2. Açıkça anlaşılan, mantıklı, ilerici.

Açıg-saçıg: a- Perişan, dağınık, darmadağın. b- Her tarafı açık olan, müstehcen, adaba aykırı.

Adağ-adağ: Yavaş yavaş, adım adım.

Adam-adamyana: a- İnsancasına. b- Güzel, ahlaklı, iyi, layıkınca.

Adda-budda: a- Oradan buradan, dağınık, parakende, karışık, tertipsiz. b- Başkalarının topraklarının içine girmiş, dağınık.

Adda-buddalıg: a- Dağınıklık, karışıklık, tertipsizlik. b- Birisine ait toprakların diğer birisinin topraklarına karışması.

Adlı-sanlı: a- Herhangi bir alanda kendi çalışmasıyla isim yapmış, bütün ülkede tanınmış. b- Eskiden varlıklı, zengin tabakaya ait olan.

Ad-san: Nüfuz, şöhret, itibar, hürmet, şan, iyilikle anılan ad. ad-san gazanmağ (çıxarmağ) Meşhur olmak, iyilik ederek isim yapmak.

Adsız-sansız: Adı sanı, şöhreti olmayan, tanınmayan.

Aftaba-leyen: İbrikle leğen.

Ağına-bozuna baxmamağ: İyisine kötüsüne bakmamak, ayırt etmemek, hiçbir şeyi nazarı itibara almamak, nasıl geldiyse öyle yapmak.

Ağac-ağaca goymağ (gelmek): Kavgaya tutuşmak, kavga etmek.

Ağac-uğac: Ağaçlar, bir şeyin ağaçlardan ibaret olan kısmı.

Ağıllı-başlı: 1. İyi, layıkınca, arzulanmış şekilde, güzelce, ahenkli. 2. Çok, hayli, kıymetli.

Ağıllı-kamallı: Düşünceli, şuurlu, terbiyeli, temiz ahlaklı.

Ağır-ağır: Yavaş yavaş, usul usul, acele etmeden.

Ağır-yüngül: Ev eşyaları (bazen kıymetli şeyler için kullanılır, altın vs.) ağır-yüngül élemek (étmek) 1. Yoklamak, ölçüp biçmek, düşünmek, bir şey hakkında sağlı sollu düşünüp muhakeme etmek. 2. Şeylerin ağırlığını bırakıp hafifini almak.

Ağız-ağıza vérmek: 1. Hep bir ağızdan şarkı, türkü söylemek, bağırarak. 2. Münakaşa etmek.

Ağız-ağız: Ağıza kadar dolu, tıka basa.

Ağız-burun: Surat, yüz//Dış görünüş, zahiri görünüş. Ağız-burun behem élemek Kibirleşmek, kabarmak, kendini kaybetmek, haddini aşmak, başa çıkmak. Ağız-burun eymek Memnuniyetsizliğini bildirmek, küsmek, incinmek. Ağız-burnu düşmüş Faydasız, kırık, yakışsız, acayip, kötü.

Ağız-burunlu: Güzel görünümlü, zahiri görünüşü güzel durumda olan, terbiyeli.

Ağlayıp-sızlamağ (sıtğamağ): Yalvarıp yakarmak, yürekten ağlayıp yakarmak, ağlayarak yalvarmak.

Ağlı-bozlu, Ağlı-garalı: İçinde her renk olan, rengarenk.

Ağrı-acı: 1. Çok çalışma, yürüme ve koşma neticesinde vücutta hissedile ağrı ve yorgunluk duygusu. 2. Hastalık, vücutta duyulan kırgınlık.

Ağrı-acısız: Eziyetsiz, ıstıraplı, kolaylıkla.

Ah-aman: Bir ağrı, heyecan, feryat, ıstırap, korku vs. hisleri bildirir.

Axar-baxar: 1. Her tarafı açık ve güzel manzaralı yer. Göz alabildiğine görünen yer. 2. İki nehir veya su havzasını ikiye bölen hat.

Axar-baxarlı: Her tarafı açık ve güzel manzaralı yer.

Ah-efğan, Ahü efğan: Feryat, figan, ah-ü zar, ağlayıp sızlama.

Aheste-aheste: Yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul.

Ah-feğan, Ahü feğan: Feryat, ağlama, ağlayıp sızlama.

Ah-feryad, ahü feryad: Ağlayıp sızlama, feryat etme.

Axır-axırda: Sonunda, en sonunda, nihayet, neticede.

Axır-ezel: Er geç, mutlaka, sonunda.

Axır-uxur: Son, nihayet.

Axmağ-axmağ: Ahmak, serseri, akılsız, budala gibi.

Ah-nale, Ahü nale: Feryat, ağlama, ağlayıp sızlama. Ah-nale étmek Feryat etmek, ağlamak, yanıklı yanıklı ağlamak.

Axşam-sabah (seher): Bütün gün, sabah akşam, daimi, durmaksızın.

Axşam-seher: Devamlı, her zaman.

Ax-tuf: Tükürme, balgam çıkarma.

Ahuyi-xeta, Ahuyi-xeten: Klasik şiirde güzel ve dilber için kullanılan bir ifadedir.

Ax-uf: Hayıflanma, sızlanma, esef etme, inleme, inilti. Ax-uf élemek Sızlanmak, inlemek.

Ah-uf: Dert, keder, gam.

Ax-vay: Dert, keder, gam, feryat figan.

Ah-vay, Ahü vay: Dert, keder, gam, feryat, figan. Ah-vay étmek Kederlenmek, dertlenmek, sıkıntıdan, dertten dolayı şikayetlenmek, feryat etmek.

Ah-vayçı: Ah çeken, şikayet eden, inleyen, sızlayan.

Ah-zar, Ahü zar: Ah çekme, sızlanma, feryat etme, inilti.

Ala-bişmiş: Yarı pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-bula: Alaca, çeşitli renklerden meydana gelen. ala-bula çalmağ Renkleri düzgün olmamak, çeşitli renklerde görünmek. gözleri ala-bula çalmağ 1. Renkleri ayırt edememek. 2. Bir şeyden dolayı mest olunca ve üzüldüğünde kayıtsızca o tarafa bu tarafa bakmak.

Ala-bulanığ: 1. Yarı bulanık, bir tarafı duru, diğer tarafı bulanık. 2. Alaca bulaca.

Alacağ-véreceğ: Bir şahsın veya idarenin alacağı veya başkasına olan borcu.

Ala-çalpov: 1. Yağmurla yağın ar; fırtına, tipi. 2. Şubat sonlarından Mart ayının ortalarına kadar olan bölüm (Azerbaycan'da halkın kullandığı takvime göre kışın son bölümü).

Ala-çarpaz: 1. Birbirini kesen, çapraz. 2. Çaprazlama çiftleştirilmiş veya tozlaştırılmış (üretim maksadıyla).

Ala-çiy: Yarım pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-deymiş: Tam olgunlaşmamış, yarım olgunlaşmış (meyve).

Ala-ğara: 1. Eğri büğrü çizgiler. 2. El yazısı.

Ala-ğaranlık: Yarı karanlık, az karanlık. 2. Seher vaki, tan yerinin ışıklanmağa başladığı zaman.

Ala-ğarsağ: İyi pişmemiş (ekmek, et vs.).

Ala-ğolay: Hafifçe, az, orta halli, ne az ne de çok.

Ala-ğolaylık: Orta hallilik, ne az ne çokluk.

Ala-ğora: Gereğince olgunlaşmamış, yetişmemiş, ham.

Alax-bulax: Sözünde durmayan, düşüncesini sık sık değiştiren.

Ala-pörtü: Yarı pişmiş, tam pişmemiş.

Ala-séyrek: Seyrek, dağınık, orada burada olan.

Ala-sütül: 1. Tam olgunlaşmamış, henüz ham olan. 2. Tam pişmemiş, yarı pişkin.

Alaşığ-dolaşığ: Tam görünmeyen, iyi seçilemeyen, belli olmayan.

Ala-tala: Orada burada, ada ada.

Ala-toran: Biraz karanlık, tamamen aydınlık veya karanlık olmayan.

Ala-toranlık: Biraz karanlık, yarı karanlık gece.

Alay-alay: Grup grup, büyük kitleler halinde, izdihamla.

Ala-yarım (çığ): Yarım, tamamlanmamış, bitmemiş.

Ala-yarımçılığ: Yarım yamalak, altüstlük, henüz bitmemiş iş.

Ala-yarımçılık: Henüz tamamlanmayan, tam bitmeyen, yarım hal.

Ala-yetişmiş: Tam olgunlaşmamış, henüz ham (meyve).

Ala-yonca: Yarısı yonca, yarısı ekin olan tarla.

Aldı-ğaçdı: 1. Alıp kaçma oyunu. 2. Başlı başınalık, herc-ü merclik, karışıklık, altüstlük.

Al-elvan: Rengarenk, çeşitli renklerde.

Alem-aşkar: Apaçık, açıkça, herkes tarafından bilinen, herkesin gözünün önünde olan, herkesin bildiği.

Al-ğirmızı: Koyu kırmızı.

Alğı-satğı: Alıp satma işi, alış veriş.

Alıb-alacağ: Borçlunun zimmetinde olan alacaklının istediği şey.

Alıb-aldatmağ: 1. Kasti olarak kandırmak, yoldan çıkarmak. 2. Yalan konuşmak, aslı olmayan bir şeyi doğru gibi göstermek.

Alıb-satma: Alış veriş, alım satım.

Alıb-satmağ: Alış verişle meşgul olmak.

Alıb-véreceğ: İlişki, iş, ilgi.

Alıg-alıg: Hayran hayran, hayretle, şaşkın şaşkın.

Alım-satım: Alma satma işi, alış veriş.

Alışdım-yandım: Gümüş simli ipek kumaş.

Alışb-vérişmek: Sözleşmek, kendi aralarında kararlaştırmak, bir karar varmak.

Alış-vériş: 1. Ticaret, alım satım. 2. İş.

Alış-vérişçi: Alış verişle uğraşan, ticaret yapan.

Alimi-biemel: Gerekli olan bir şeyi başkalarına tavsiye eden, ama kendisi yapmayan insan.

Allı-elvanlı: Rengarenkli, allı pullu, göz kamaştırıcı.

Allı-güllü: Güzel, göz okşayıcı, süslü, güllü çiçekli.

Allı-şallı: Rengarenkli, allı pullu.

Alma-armudluğ: Elma ve armut ağaçlarının olduğu bahçe.

Alt-alt(da), üst-üst(de): Olduğu gibi, tertipsiz, düzensiz, karışık bir halde.

Altdan-yuxarı: Aşağıdan yukarı.

Altdan-üstden: Oradan buradan laf edip esas konuya girmeme, yalan, doğru olmayan, düzensiz.

Altı-altı: Altışar altışar.

Alt-üst: Karmakarışık, nizam intizamsız, berbat bir halde. Alt-üst étmek (élemek) 1. Dağıtmak, karıştırmak, darmadağın etmek, berbat etmek. 2. Bozmak, işe yaramaz bir

hale getirmek. alt-üst ile Çevirerek, değiştirmek, başka şekilde, fazlalaştırarak, olduğu gibi değil. alt-üst olmağ 1. Altı üstüne çevrilmek, dağılmak, karışmak, berbat olmak, darmadağın olmak. 2. Bozulmak, işe yaramaz hale gelmek. altını-üstüne çevirmek Dağıtmak, karıştırmak, darmadağın etmek, berbat etmek. altını-üstünü ölçmek Dolaşmak, gezmek, çok gezerek gelmek, her tarafını dolaşmak.

Al-yaşıl: Al yeşil renkli ipek kumaş.

Aman-zaman: Yalnız, tek, sahip olunan tek şey, ümit beslenen, ümit bağlanan.

Ana-ata évladı: Kıymetli, aziz, sevgili.

Ana-bacı: Birbirine çok yakın olanlar, ana bacı gibi olanlar, çok yakın dostlar.

Ana-bala: Ana ile oğlu veya kızı. ana-bala élemek Gerekli olmadığı halde aynı şeyden birkaç tane fazladan almak. ana-bala kimi Çok muhabbetli, samimi. ana-bala olmağ anne ve evladı gibi samimi, muhabbetli olmak, birbirini çok sevmek.

Analı-atalı: Annesi babası sağ olan.

Analı-balalı: Annesi ve yavrusu beraber, hepsi bir yerde, beraber.

Anarxo-sindikalist: Milletlerarası işçi sendikası hareketi içinde anarşizme taraftar olan kimse.

Anarxo-sindikalizm: Uluslar arası işçi sendika hareketi içinde anarşizm taraftarı olan hareket.

Ancağ-ancağ: Azıcık, zorla, çetinlikle, güçlkle.

And-aman: Yemin billah. and-aman élemek Bir şeyi inkar veya tasdik etmek için deliller sunarak inandırmaya çalışmak, yemin etmek.

Anrı-beri çekmek: Süründürmek, o tarafa bu tarafa çekmek. Anrı-beri étmek: 1. Yerli yerine koymak, yerleştirmek. 2. Yapmamak, süründürmek.

Ara-bere: 1. İki şey arasındaki boşluk, ortalık, açıklık. 2. Sınır, hudut.

Arağ-çaxır: İspirtolu, alkollü içkiler.

Arağ-varağ: arağ-varağ élemek Her tarafı aramak, aramadık yer bırakmamak.

Aram-aram: Yavaş yavaş, usul usul.

Ara-sıra: Bazen, arada bir, zaman zaman.

Arxa-arkaya vérmek: Yardımlaşmak, birbirine destek olmak, yardımcı olmak, beraberce çalışmak.

Arıg-uruğ: Zayıf, cılız, sıska.

Arlı-abırlı: Edepli, terbiyeli.

Arpa-saman: Arpa ve samandan ibaret hayvan yemi.

Arsız-abırsız: Hayâsız, utanmaz.

Arsız-arsız: Hayâsızcasına, utanmazcasına.

Artıg-artıg: Haddinden fazla, gereğinden fazla.//Lüzumsuz, yersiz.

Artıg-eksik: 1. Fazla, lüzumsuz, yersiz, gereksiz, münasebetsiz. 2. Denk gelmeyen veya lüzumundan çok fazla olan, gereksiz şey.

Arvad-uşağ: 1. Aile, eş. 2. Kadınlar ve çocuklar (beraber).

Arzu-kam: Bir şeyin olmasını yürekten isteme, dilek, emel, özlem.

Asari-etige: 1. Eski devirlere ait kültürel eserler, arkeolojik eserler. 2. Vakti, devri geçen şey, yaşanan hal için garip kabul edilen şey.

Asfalt-béton: Çakıl, kum ve asfalt karışımından oluşan inşaat malzemesi.

Asım-asım: asım-asım olmağ Olgunlaşarak sıra ile güzel bir şekilde sarkmak, sallanmak (meyve vs.).

Asi-fikir: Her hangi bir sebepten dolayı, çok sinirlenmiş, hiddetlenmiş, canına tak etmiş. asi-fikir étmek Sinirlendirmek, bıktırmak. asi-fikir olmağ Çok sinirlenmek, bıkmak, canına tak etmek.

Asta-asta: Yavaş yavaş, usul usul, ağır ağır.

Aşağılı-yuxarılı: Ortalama olarak.

Aşağı-yuxarı: Takriben, yaklaşık olarak, az çok.

Aşıb-daşmağ: Haddinden fazla olmak, son derece çok olmak, tükenmemek, etrafa sığmamak.

Aşığ-aşığ: Koyunların, keçilerin diz kapağında çıkan aşık kemiği ile oynanan oyunun adı.

Aşığ-me'suğ: Birbirine sevgiyle bağlanmış, tutulmuş, birbirini seven. aşığ-me'suğ olmağ Birbirine aşık olmak, tutulmak, deli gibi vurulmak.

Aşna-dost: Dostlar, birbirine yakın insanlar, tanışlar.

Aşuna-aşuna kéçdi ocağ başına: Başkalarını zorla o tarafa bu tarafa iterek, kurallara uygunsuz davranarak öne, başa geçenler için söylenir.

Ata-ana: Baba ve anne.

Ata-analı: Babası ve annesi hayatta olan.

Ata-anasız: Baba ve annesi hayatta olmayan, öksüz.

Ata-baba: Ecdat, soyun kurucuları, uluları. ata-babadan galma: Çok eski, ilkel, modası geçmiş.

Ata-bala: Baba ile oğlu veya kızı. atalı-balalı Baba ile oğlu (oğulları) veya kızı (kızları)nın bir arada olması.

Atalı-analı: 1. Baba ve annesi hayatta olan, öksüz olmayan. 2. Babası ve annesiyle beraber olan.

Atasız-anasız: Öksüz, babası annesi hayatta olmayan.

At-at: Çocukların sopa, ağaç dalı vs. üzerine at gibi binerek oynadıkları bir oyun.

Atıb-tutmağ: 1. Bir şeyi havaya atıp yere düşerken tutmak.//Sevgi ifadesi olarak birisini elleri üzerinde yukarı atıp tutmak, kargatulumba yapmak.//Çok değer vermek, çok sevmek. 2. Etraflıca düşünmek, ölçüp biçmek.

Atıl-batıl: Kuraklık yerlerde biten çok yıllık bitki. (zosimia Hoffm).

Atım-atım: Dağılmış, dökülmüş, saçılmış halde.

Avara-sergerdan düşmak: Vatanından, yurdundan mahrum olmak, perişan olmak. avara-segerdan étmek İşten güçten etmek, işinden ayırmak, işine engel olmak; yerinden yurdundan etmek.

Avara-avara: Hiçbir işle meşgul olmayarak, işsiz güçsüz, serseri gibi.

Ayağ-ayağ: Adım adım.

Ayağdan-dırnağdan düşmek: Çok çalışıp yorulmak.

El-ayağ çekilmek: Kimse kalmamak, sessizleşmek. el-ayağa düşmek Yalvarmak.

Ayağ-ayağa: 1. Beraber, aynı zamanda, aynı anda ayaklarını kaldırıp koymak, aynı anda adımlama. 2. Kendi hareket ve görünüşü uzlaştırarak, uyarak.

Ay-hay: Kinaye, istihza, hoşnutsuzluk vs. ifade eder.

Ayığ-sayığ: Uyanık, temkinli, aldanmayan, ihtiyatlı.

Ayın-oyun: 1. Evin ihtiyaçları için günlük olarak pazardan alınan şeyler, öte beri.// Genelde ufak tefek şeyler. 2. Manasız, anlamsız laflar.

Ayın-şayın: 1. Açıkça, kusursuz. 2. Bir işle meşgul olma durumu. ayın-şayın otlamağ (Koyun, kuzu vs.) Kendi otlağında rahat rahat otlamak.

Aylı-ulduzlu: Mehtaplı ve yıldızlı (gece).

Ayrı-ayrı: Her biri kendi başına başka başka, birer birer, başlı başına.//Teker teker. ayrı-ayrılığda Yalnız başına, birisini tek başına düşündüğünde.

Ayrı-séçki: Taraf tutma, adaletsizlik, bir tarafı diğerinden üstün tutma, tarafsız davranmama durumu.

Ay-ulduz: Ay yıldız şeklinde altından yapılan bir takı, kadın süs eşyası.

Az-az: 1. Yavaş yavaş, azar azar, tedrici olarak.// Çok az bir şekilde. 2. Nadiren, zaman zaman.

Azar-bézar: Her türlü rahatsızlık, hastalık. azar-bézar gezmek Bulaşıcı hastalık yayılmak, sirayet etmek.

Az-çox, Azdan-çoxdan: Bir miktar, biraz, ne kadar olursa olsun, az çok.

Az-maz: Biraz, az miktarda, cüzi, zayıf.

Babayi-emir: Laf altında kalmayan, hazırcevap.

Baca-baca: Ergenekon Bayramı (Nevruz) akşamı kapı kapı dolaşarak bayramlık payı alma adeti, geleneği (godu-godu).

Bac-xerac: 1. Eskiden bir yerden başka bir yere götürülen mallar için alınan vergi, haraç. 2. Savaşta yenen tarafın yenilen taraftan aldığı tazminat, vergi.

Bacı-ğardaş: 1. Kız ve erkek kardeş. 2. Birbirine çok yakın ve dost olanlar, kız ve erkek kardeş gibi olanlar. 3. Birbirine çok benzeyen iki şey, eş olan iki şey.

Bad(i)-seba: Sabah rüzgarı.

Bad(i)-fenaya gétmek: Yok olmak, mahvolmak, telef olmak, boşa çıkmak, zayi olmak, heder olmak, sonu hiç olmak.

Bad(i)-fenaya vérmek: Yok etmek, mahvetmek, telef etmek, heder etmek, sonunu hiç etmek.

Bağ-bağat: Bağlık bahçelik yer.

Bağ-bağatlı: Ağaçları, yeşilliği olan dinlenme yeri, güzel yer.

Bağ-bağça: Bağlık, bahçesi, çiçeği olan saha.

Bağ-bere: Evin yanındaki bağ bahçe.

Bağça-bağ: Güllük çiçeklik yer.

Bar-bar bağırarak: Bas bas bağırarak, bütün gücüyle bağırarak. 2. Nara atmak. 3. Ağlamak, feryad etmek.

Bağlı-bağatlı: Bağlı bahçeli, bahçeli, yeşilliği çok olan yer.

Bağlı-bağçalı: Bağlı bahçesi olan.

Bah-bah: Beğenme, zevk, neşe bildiren bir ifade.

Bala-bala: Yavaş yavaş, azar azar, aheste aheste.

Balaca-balaca: 1. Yavaş yavaş, azar azar, aheste aheste. 2. Küçük küçük, ufak ufak.

Bal-maskarad: Maskeli balo.

Bar(i)-ilaha, Bari-ilahi: Ey Allah, Tanrı, Ey Tanrı anlamında.

Barmağ-barmağ: Azar azar, ufak ufak, bölüm bölüm.

Bas-boş: Petrol kuyuları kazıldığı veya tamir edildiği zaman boru vs. şeyleri kuyuya indirip kaldırma sürecini bildiren bir söz.

Basdı-kéçdi: Zorbalık, kanunsuzluk, kimseyi dinlememe, takmama hali.

Basdı-kesdi: Yalancı pehlivanlık, kendini çalışkan, yiğit gösterme, şişirme.

Baş-ayağ1: 1. Tamamen, baştan başa, baştan ayağa kadar. 2. Aksine, tersine, başı ayak, ayağı baş tarafına. baş-ayağ danışmağ (vurmağ) Konuşmasında hiçbir mantıki esas olmamak, ne dediğini bilmemek, konuşmasından hiçbir şey anlaşılmemek. Baş-ayağ élemek Tersine çevirmek, karıştırmak.

Baş-ayağ2: Paça, koyun, keçi, sığır gibi hayvanların ayak ve kafası.

Baş-başa: Beraber, yan yana, birbirine sokularak. Baş-başa durmağ Beraber oturmak, yan yana oturmak, bir yere toplaşmak, birbirine yakın olmak, yan yana durmak, dizilmek. Baş-başa gelmek Karşılaşmak, karşı karşıya gelmek. Baş-başa vérmek 1. Baş başa verip gizlice konuşmak, sırrını birbirine açmak.// Kümelenmek (kuşlar). 2. İşlerini, problemlerini beraberce müzakere etmek, fikir alış verişinde bulunmak.// Beraber hareket etmek, birbirini kollamak, bir yerde beraber çalışmak. 3. Beraber oturmak, yan yana oturmak, bir yere toplaşmak. 4. Birbirine yakın olmak, yan yana durmak, dizilmek. 5. Bir yere toplaşmak, zavallılar gibi birbirine sokularak durmak.

Baş-béyin: İnsan ve hayvan bedenlerinin en yukarı kısmı, beyin, göz, kulak, ağız, burun gibi organların toplandığı en mühim uzvu. baş-béyin aparmağ Kafa şişirmek, son derece fazla konuşmadan, sestem dolayı kafa zonklamak. Baş-béyin gétmek Ses ve gürültüden, yüksek sesle konuşmadan vs. kulakları uğuldamak, azap çekmek, rahatsız olmak.

Başdan-ayağa: Baştan başa, bir uçtan bir uca, bir taraftan diğer tarafa, tepeden tırnağa. Baştan-ayağa süzmek Her tarafını gözden geçirmek, alaycı veya şüpheli bakışlarla baştan ayağa kadar süzmek, bakmak.

Başdan-baş: Tamamen, her yeri, her tarafı, tepeden tırnağa kadar. başdan-baş süzmek Her tarafını gözden geçirmek, baştan ayağa alaycı ve şüpheli nazarla süzmek.

Başğa-başğa: Birbirine benzemeyen, tamamen farklı, çeşitli.//ayrı ayrı.

Baş-göz: Kafa ve göz. baş-göz élemek Evlendirmek.

Baş-ğulağ: Surat, yüz, görünüş, kılık kıyafet. baş-ğulağ aparmağ, baş-ğulağı deng étmek Su ve gürültüyle rahatsız etmek, kulakları sağır etmek, çok rahatsız etmek.

Başlı-başına: 1. Kendi halinde, bakımsız, himayesiz. 2. Serbest, kendi bildiği gibi hareket etme. 3. Kedi kendine, başkasının yardımı olmadan olan. 4. Boş, sahipsiz, kimsesiz.

Başlı-başınalığ: Kendi başınalık, kanunsuzluk, kuralsızlık.

Başsız-ayağısız: Mantıksız, ilgisiz.

Bat-bat: Kötü kokulu bir ot, bengotu.

Batman-terazi: 1. Ağır şeyleri tartmaya yarayan büyük terazi. 2. Tahterevallı.

Bayatı-ğacar, Bayatı-ecem, Bayatı-isfahan, Bayatı-kürd, Bayatı-şiraz vs.: Azerbaycan musikisinde Muğam adları.

Baygın-baygın: Süzgün süzgün, baygın baygın.

Bayır-baca(ğ): Dışarı, herhangi bir yer.// Bahçe, evin tarafı.

Bazar-dükkan: Pazarlar ve dükkanlar.

Babri-beyan: Çok yiğit, cesur adam.

Beğedri-ğüvve: Gücünün yettiği kadar imkanları nispetinde.

Beğedri-imkan: İmkan dahilinde.

Beğedri-lüzum: Lazım oldukça, ihtiyaç duyuldukça.

Beğedri-meğdur: İmkan dahilinde, vaziyete göre.

Beh-beh: Beğenme, zevk, neşe, övgü ifadesi.

Behri-tevil: 1. Aruz vezninin ölçülerinden birisi. 2. Belirli ölçülerde ancak, kalıpsız söylenen ve son kısımları kafiyeli cümleler şeklindeki nesir türü.

Ğüvvéyi-behriyye: Bir devletin deniz kuvvetleri, donanması vs.

Belayi-müsibetle: Çok zorlukla ve eziyetle.

Balayı-nagehan: Beklenilmez bela, afet.

Béle-béle: Böyle, bu türlü, bunun gibi anlam ifade eder.

Béleden-béle: Bir taraftan öbür tarafa, bu yandan öbür yana.

Bend-bend: 1. Boğum boğum, halka halka. 2. Madde madde. 3. Bölüm bölüm, bent bent.

Bend-bere: 1. Geçit, geçilebilecek yer. 2. Sınır, hudut.

Beni-adem: İnsanoğlu, adam.

Beni-insan: İnsanoğlu.// Bazı kabile ve hanedan adlarında kullanılır.

Berk-berk: Süratli, hızlı, çevik, ciddi, itibarlı, sebat eden.

Berk-boş: Hayatta karşılaşılan zorluklar, çetinlikler, müşkülâtlar; deneme. berkten-boşdan çıkarmak Denemeden geçirmek, imtihan etmek. berkten-boşdan çıkmak Tecrübeli olmak, deneyimli olmak. berke-boşa düşmek Zor duruma düşmek. berke-boşa salmak Denemeden geçirmek, imtihan etmek.

Berli-bezekli: Çok süslü, itinayla süslenmiş.

Berr-biyaban, Berrü biyaban: Sahra, çöl, ucu bucağı görünmeyen çöl.

Béş-altı, Béş-on: Az, önemsiz miktarda.

Béşde-üçde: Bazen, zaman zaman, arada bir.

Béş-béş: Beşer beşer, her şahsa beş tane.

Növ'i-beşer: İnsanlar.

Bet-beniz: Çehre, yüz rengi. bet-benizi ağarmak (ğaçmak, uçmak) Korku veya ani verilen kötü bir haberden vs. dolayı rengi kaçmak, beyazlaşmak. bet-benizden olmak Korku, heyecan, ıstırap vs'den dolayı beti benzi kaçmak, rengi solmak.

Bezek-düzek: Bezek, süs eşyası, gereksiz süz.

Bezenip-düzenmek: Kendini bezemek, süslemek, güzel giyinmek.

Bıgılı-sağgallı: Bıyık ve sakal bırakmış; yaşlı, yaşça büyük.

Bic-bic: Şeytanca, çok akıllıca, hilekarlıkla.

Bica-bica: Boşu boşuna, beyhude, saçma.

Bic-ğıc: Ağaç ve bitkilerin kök ve gövdelerinden çıkan filizler.

Dad-bidad: Ah-ü zar, feryad-ü figan.

Alimi-biemel: Gerekli olan şeyleri başkalarına tavsiye edip kendi yapmayan adam.

Bile-bile: Kasten, bilerek, bildiği halde.

Bir-bir, Birce-birce: 1. Teker teker, ayrı ayrı. 2. Birbiri ardınca, sırayla, peşpeşe. 3. Tafsilatlı, etraflıca, teferruatıyla, her biri ayrı ayrı. 4. Herkese bir, her seferde bir. Bir-bir..., bir-biri ile, bir-birine, bir-birinden, bir-birini gibi şekillerde kullanılır ve karşılık bildirir. Bir-birine demek (ğarışmağ) Karışıklık çıkmak, heyecan yaranmak, ortalık karışmak. Bir-birine vurmağ Çok aramak.

Birden-ikiye: Hiç.

Birden-bire: Aniden, ani olarak, beklemeden.

Bire-béş: Beş kat fazla, bire karşı beş tane.

Bire-bir: Her sayı için bir tane, her adet karşılığında bir tane.

Bire-iki: Her sayı karşılığında iki tane.

Birem-birem: Birer birer, teker teker.

Birer-birer: Teker teker.

Birer-ikişer: Birer birer, ikişer ikişer.

Bire-üç: Her bir sayı karşılığında üç, üç kat fazla.

Bire-yüz: Her bir sayı karşılığında yüz, yüz katı fazla.

Biş-düş: Yemek, yemek pişirme işi.

Bişir-düşür: Yemek pişirme.

Bişirib-düşürmek: Yemek pişirmek. Bişirib-düşüren Yemek pişiren (bazen kadın yerine kullanılır).

Bitib-tükenmez: Son derece çok, bitip tükenmeyen, sonu gelmeyen.

Bitmez-tükenmez: Bitmeyecek derecede çok, sonsuz, sınırsız, sayısız.

Biz-biz: Dik durumda, kabarık vaziyette (tüyler). tükleri biz-biz durmağ (olmağ) 1. Son derece korkmak. Korkudan, heyecandan, ürpermeden dolayı tüyleri diken diken olmak. 2. Soğuktan dolayı tüyleri kabarmak.

Boğaz-boğaza: Baş başa.

Borc-xerc: Geri verilmek üzere alınan para, verecek veya başka bir şey. Borc-xerc élemek Başkasından borç almak.

Bor-maşın: Diş doktorlarının dişlerin içini temizlemede veya oymada kullandıkları çelik burgu makinası.

Bostan-terevez: Kavun-karpuz, salatalık, domates, sebze ekilen tarla.

Boş-boş: Manasız, boş, neticesiz.//İşsiz güçsüz, başı boş, hiçbir iş yapmadan.

Boş-bikar: İşsiz, boş, işsiz güçsüz.

Boş-boşuna: 1. Anlamsız, gereksiz, faydasız, sonuçsuz, abes. 2. İçinde hiçbir şey olmadığı halde.

Boy-boya vérmek: Ayakta durmak (birkaç kişi).

Boya-başa yétirmek (çatdırmağ, çıkarmağ): Yetiştirmek, terbiye etmek, büyütme.

Boya-başa yétişmek (yétmek, çatmağ, çıxmağ): Yetişmek, büyümek, terbiye edilip ortaya çıkarılmak.

Boy-buxun: Boy bos, vücut yapısı.

Boy-buxunlu: Boylu boslu, vücut yapısı güzel olan.

Boylana-boylana: Etrafına baka baka, bakına bakına.

Boylu-buxunlu: Boylu boslu, vücut yapısı güzel olan.

Boyun-boyuna durmağ (vérmek): Mazlum mazlum, boynu bükük durmak.

Çızarıb-bozarmağ: Mahcubiyetten dolayı renkten renge bürünmek.

Bölük-bölük: Grup grup, gruplar halinde, bölükler halinde.

Bölüm-bölüm: Parça parça, hisse hisse.

Böyük-böyük: 1. Haddini aşarak konuşmak, büyük laflar etmek. 2. Büyüklük ve çokluk, fazlalık bildirir.

Böyük-kiçik: 1. Herkes, yaş farkı gözetmeksizin. 2. Vazife ve yaş itibarıyla büyük ve küçük olanlar.

Böyür-böyüre: Yan yana, birbirinin yanında, bir birine çok yakın.

Bucağ-bucağ gezmek: Her tarafı aramak, gezmek.

Buğum-buğum: Kesik kesik, bölüm bölüm, boğumlar halinde.

Buruğ-buruğ: Burulmuş halde olan.

Burum-burum: Burulmuş, kıvrılmış, bükülmüş halde.

Büküb-bükmelemek: Altına almak, bastırmak, altına alıp ezmek, hırpalamak.

Bütün-bütün: Bütün halde, bütün parçalarla.

Cadar-cadar: Çatlak çatlak, yarık yarık, her tarafı çatlamış.

Cah-calal: İhtişam, debdebe, azamet, zenginlik, gösteriş.

Cah-calallı: 1. Gösterişli, debdebeli, azametli, muhteşem. 2. Kıymetli taşlarla süslü, bezekli.

Cahıl-cuhul: Gençler, genç erkekler.

Cami-cem: Fars mitolojisinde: Şarabın mucidi sayılan Cem'in (Cemşid) olduğu kabul edilen sihirli kadehi. Klasik şiirde genellikle şarap anlamında kullanılır.

Candan-başdan kéçmek: Kendini feda etmek, canından geçmek, kendini kurban etmek.

Cana-cuna: Boş, anlamsız, değersiz.

Can-baş: İnsanın cismani ve manevi hali; Sıhhat manasında.

Can-can: can-can démek Çok yakınlık göstermek, samimi davranmak, ilgi, şefkat göstermek.

Can-ciğer: Çok yakın, şefkatli, sevimli, samimi dostlar için söylenir.

Can-dilden: Yürekten, samimi olarak, samimiyetle.

Can(la)-başla: Hevesle, isteyerek, büyük çaba ve gayret göstererek.

Canlı-cansız: Canlı ve cansız varlıklar.

Cansız-çelimsiz: Çok zayıf, cılız, sıksa.

Cavanlı-gocalı: Herkes, genç ihtiyar beraber.

Cedd-egreba: Nesil, hısım akraba, soy.

Ceh-ceh: Kuşların öterken çıkardığı güzel ses, şakıma. Ceh-ceh vurmağ (étmek) Ötmek, şakımak (kuşlar). bülbül kimi ceh-ceh vurmağ (ötmek) Güzel sesle tatlı tatlı şarkı, türkü söylemek.

Celayi-veten: Vatanından ayrı düşmüş, hayatını gurbette geçiren. celayi-veten olmağ Vatanından ayrı düşmek, yurtsuz yuvasız kalmak, gurbete düşmek, derbeder olmak.

Cemi-cümletanı: Hepsi, tamamı.

Ceng-cidal: Kavga, dövüş, karışıklık.//savaş, muharebe.

Cenub-gerb: Güneybatı.

Cenub-şerg: Güneydoğu.

Cerge-cerge: Sıra sıra, saf saf, sıralar halinde.

Ceze-feze: Bir şeye razı olmadığını, istemediğini davranışlarıyla, hareketleriyle bildirme. ceze-feze étmek (élemek) Razı olmamak, mukavemet göstermek, bağırıp çağırarak.

Cığ-cığ, Cığ-vığ: Anlaşılmayan, karmakarışık ses, gürültü.

Cıldır-cıldır: Tane tane, damla damla.

Cındır-mındır: Yırtık yırtık olmuş, parça parça olmuş elbiseler vs.//Eski püskü elbiseler.

Cır-cında, Cır-cındır: Yırtık pırtık, yırtık yırtık olmuş giyilecek şeyler.

Cırıg-cırıg: Tamamen yırtık, her tarafı yırtık.

Cırım-cındır: Yırtık pırtık, yırtık yırtık olmuş giyim eşyaları.

Cırım-cırım: Tamamen yırtık, her tarafı yırtık.

Cırıng-cırıng: Kap kacak, cam vs. kırıldığında çıkan ses.

Cızıg-cızıg: Çizilmiş, çizik çizik.

Cızma-ğara: Okunmayan, özen gösterilmeden, karışık yazılan yazı.//Faydasız, gereksiz manasız yazı. Cızma-ğara étmek (élemek) Özen göstermeden, hızlı bir şekilde yazmak, karalamak.

Cızma-ğaraçı: Özen göstermeden yazı yazan adam.

Cızma-ğaralamağ: Özen göstermeden, aceleyle, nasıl geldiyse öyle yazmak, resim yapmak.

Cib-cib: Tavuk, civciv vs. seslemek için çıkarılan ses.

Cici-bacı: Birbirine çok yakın olan arkadaşlar için söylenir. Cici-bacı olmağ Birbirine çok yakın olmak, kardeş gibi, ana kız gibi olmak.

Cici-bacılığ: Birbirine çok yakın, çok samimi olma durumu.

Cidd-cehd: Bütün gücüyle çalışma, çaba sarfetme. cidd-cehd étmek Bütün gücüyle çalışmak, çaba göstermek.

Cik-bik: En küçük teferruat. Cik-biki, cikine-bikine kimi (géder), cikini-bikini de, cikini de-bikini de En küçük teferruatına kadar, bütün yönleriyle.

Cik-cik: Serçeler ve küçük kuşların çıkardıkları ses.

Cildden-cilde girmek: Binbir şekle bürünmek, asıl maksadını saklamak veya emeline ulaşmak başka şekle bürünmek, başka renge girmek, kendini başka biçimde göstermek.

Cild-cild: Ciltlerle, ciltler halinde.

Cilik-cilik: cilik-cilik élemek Parça parça etmek, kırmak. Cilik-cilik olmağ Parça parça olmak, kırılmak.

Cini-Cefer goşunu (kimi): Çok gürültülü, sesli, bağırılı şamatalı çocuk topluluğu için kullanılır.

Cing-cing cingildemek: Kesiksiz bir şekilde “cing” sesi çıkarmak, çınlamak.//Çınlamak.

Cingim-cingim olmağ: Parça parça, lokma lokma olmak, ufak ufak olmak.

Cinli-cinli: Sinirli sinirli, kızgın bir şekilde, hiddetli olarak.

Cin-şeyatin: Cinler ve şeytanlar.

Ciring-ciring: Madeni şeylerin ve kap kacağın birbirine dokunmasıyla oluşan ses, çınlama.

Civ-civ: Ufak kuşların çıkardığı ses.

Coşub-daşmağ: 1. Güçlenmek, şiddetlenmek, gürlmek, kükremek (tabiat güçleri). 2. Kendini kaybetmek, hiddetlenmek, çok sinirlenmek.

Cövr-cefa: Azap, eziyet, dert, keder.

Cur-cur: açlıktan dolayı bağırsaklarda meydana gelen ses. cur-cur élemek Guruldamak (bağırsaklar).

Cüre-cüre: Muhtelif, çeşitli, her çeşit, türlü.

Cüt-cüt: Çift çift, ikişer ikişer.

Çağ-çağ: Evlerin bahçe kapısına takılan ve ev sahibini seslemeğe yarayan demir tokmak.

Çağ-çuğ: Çak çak diye çıkarılan ses. çağ-çuğ élemek Küçük çapta alışveriş yapmak veya küçük bir işle uğraşmak.

Çaxmağ-gov: Eskiden ateş yakmak için kullanılan çakmaktaşı ve kav.

Çala-çölek, Çala-çuxur: Düz olmayan, dikli çukurlu yer.

Çala-çuxurluğ: Dikli çukurlu yerin hali, böyle yer.

Çal-boz: Hem gri hem de karışık gri renkte olan, gri ve başka bir renk karışımı, griye yakın renkte olan.

Çal-çağır: Müzik eşliğinde şarkı, türkü söyleme, çalgı ve nağme sesi.

Çal-çap: Soygunculuk.

Çal-çarpaz: Çapraz şekilde.

Çal-çeper: Bir şeyin etrafına tahta vs'den çekilen çit.

Çalib-çapma: Talan etme, yağma etme.

Çalib-çapmağ: Talan etmek, yağma etmek, soymak, soyup soğana çevirmek.

Çalib-çağırmağ, Çalib-oxumağ: Bir havayı müzik aletinde çalarak söylemek.

Çalib-oynamağ: Müzik eşliğinde oynamak, neşelenmek.

Çalı-çırpı: Çalı türünden şeyler.

Çalı(n)-çapraz: Çapraz şeklinde, sağlı sollu.

Çalışıb-çapalamağ, Çalışıb-vuruşmağ: Çok çalışmak, gereğinden fazla zahmet çekmek.

Çalış-vuruş: Çok çalışarak, eziyet çekerek, binbir güçlkle.

Çapılıb-talanmağ: Yağma edilmek, soyulmak.

Çar-naçar: İster istemez, mecburen, zorla.

Çaşgın-çaşgın: Şaşkın şaşkın, hayret içinde.

Çaşıb-galmağ: Arzu edilmeyen, istenmeyen veya çıkış yolu belli olmayan bir durum karşısında şaşırıp kalmak, yanılmak, yanlış hareket etmek.

Çaşka-loşka: Birbirine çok yakın, samimi arkadaşlar, aralarındaki samimiyet.

Çay-çörek: Çay, ekmek, yağ, peynir vs'den ibaret sofraya, yemekler.

Çayır-çemen: Çimenlik, çayır.

Çek-çevir: Münakaşa, tartışma. çek-çevir élemek (étmek) Ölçüp biçmek, etraflica düşünmek. çek-çevire salmağ Bir iş veya bir şey hakkında tartışmak, münakaşa etmek.

Çekine-çekine: Korka korka, sakına sakına.

Çem-xem: Naz, işve, cilve. çem-xem étmek 1. Nazlanmak. 2. Yapmak istememek, nazlanmak.

Çem-xemli: Nazlı, işveli, cilveli.

Çen-duman: Kalın duman tabakası, sis.

Çene-boğaz: Münakaşa, tartışma. çene-boğaz étmek (döymek) Münakaşa etmek.

Çengel-bıçağ: Bıçak ve çataldan oluşan yemek takımı.

Çep-çep: Yan yan. çep-çep baxmağ Şüpheli bir şekilde bakmak, dost bakışından uzak bir nazarla bakmak.

Çeren-peren: Boş konuşma, söylenen anlamsız şeyler. çeren-peren danışmağ Boş laflar etmek, lafazanlık etmek.

Çığır-bağır: Bağırıp çağırma, haykırış, şamata.

Çıl-çılpağ: 1. Çırılçıplak, tamamen çıplak. 2. Hiç ağaç yetiştirmeyen, tamamen bitkisiz.

Çıl-çırpı: Çalı çırpı.

Çır-çır: çır-çır çığırmağ Bas bas bağırmaq, var gücüyle bağırmaq, haykırmak.

Çirt(ı)-pirt(ı): boş, anlamsız, hiçbir değeri olmayan (konuşma, söz).

Çil-çil: Çilli, çili çok olan, çil bürümüş, kaplamış.

Çilik-çilik: Parça parça, ufak ufak. çilik-çilik élemek (doğramağ). çilik-çilik olmağ Parça parça olmak, parçalanıp dağılmak.

Çin-çin: Kat kat, tabaka tabaka, üst üste, intizamlı.

Çirk-pas(ağ): Kir, pislik.

Çirkli-paslı: Yüzü, üzeri kirli, pinti, pislik içinde olan.

Çiyin-çiyine: 1. Hep beraber, birlikte. 2. Yan yana.

Çoban-çoluğ: Eskiden yukarı tabakaya mensup olanların aşağıdakilere verdikleri aşağılayıcı ad.

Çox-az: Bir miktar, biraz.

Çox-çox: 1. Oldukça çok, fazla. 2. Haddinden fazla, tekrar tekrar.

Çolma-çocuğ: 1. Evlatlar, çocuklar. 2. Çoluk çocuk, çocuklar.

Çöl-bayır: Evin dışarısında kalan her taraf, etraf.

Çör-çöp: Kaba ot, ağaç, ot vs. kırıntısı, parçaları, çöp.

Çul-çuxa: Giyim eşyası, elbise (genelde modası geçmiş elbise).

Çumur-çumur: Küçük kum tepeciğindeki kumu parmakla herkesin kendi tarafına çekmesi şeklinde oynanan çocuk oyunu.

Çuval-çuval: Çuvallarla, çuvallar dolusu, çok.

Dad-aman: Aman, imdat, vay.

Dad-bidad: Genelde “éy dad-bidad” şeklinde kullanılır, hayret, keder bildirir. dad-bidad étmek (éylemek) 1. Feryat etmek, ah etmek. 2. Gürültü koparmak, isim yapmak, büyük başarı kazanmak.

Dad-damağ: Neşe, sevinç, zevk.

Dad-duz: Tat, lezzet, ağızda duyulan his.

Dad-feğan: Yardıma çağırma, imdat isteme.//Feryat, figan.

Dad-feryad: Yardıma çağırma, imdat isteme.//Feryat, figan. dad-feryad étmek (élemek)

İmdat istemek, yardıma çağırma.

Dadlı-dadlı: 1. Tatlı tatlı, lezzetli lezzetli. 2. Tatlı bir şekilde.

Dadlı-duzlu: Gönül okşayan, sıcakkanlı, insana çabuk ısınan.

Dadü-bidad: Hayret, keder bildirir.

Dadü-feryad: Yardıma, imdada çağırma.//Feryat, figan.

Dağ-dağ1: Dağ gibi yüksek, çok yüksek.

Dağ-dağ2: 1. Çok sıcak, kızgın. 2. Çok dertli.

Dağ-daş: Yolu olmayan, yaşamak için elverişli olmayan tepelik ve taşlık yer.// Genelde dağlık, kayalık, tepelik yer. dağ-daş dile gelmek, dağ-daş titremek (sesden, feryaddan, ne’reden vs’dan) çok kuvvetli ses, gürültü. dağa-daşa düşmek 1. Evinden barkından ayrı kalmak, serseri, başıboş bir şekilde insan yaşamayan yerleri gezmek, dolaşmak. 2. Aramak. dağa-daşa salmağ İşini zora sokmak, oraya buraya yollamak, yurdundan yuvasından etmek. dağa-daşa sığmamağ (sévinmekden, şadlığdan) Sevincinin sınırı olmamak, çok sevinmek. özünü dağa-daşa vurmağ (çırpmağ) Maksadına ulaşmak veya herhangi bir sebepten dolayı hiçbir zorluktan çekinmeyerek, yorulmak, bıkip usanmak bilmeden çalışmak, çaba sarfetmek.

Dağ-dere: Yolu, izi olmayan, dağlık tepelik, taşlık yer.

Dağım-dağım: Parça parça, yırtık bir halde.

Dalina-ğabağına baxmaq: İhtiyatlı, temkinli olma, her tarafı yoklamak, öğrenmek, kontrol etmek.

Dalını-ğabağını düşünmek (fikirləşmək): İhtiyatlı hareket etmək, temkinli olmak, kontrol etmək, her tarafı yoklamak.

Yan-yöresini dalamağ: Herkesi incitmək, küfür etmək, təhrik etmək.

Dalay-dalay: Azərbaycan musiqisində ifaçıların ifaya başlarkən giriş kimi söylədikləri söz.

Dalay-lama: Tibet-Mongol Budistlərinin baş rahibi, Tibet'te dini və dünyevi işlərdə hakimlik yapan adam.

Dalda-bucağda: Gizli, göze görünməyən yer, göz önündə olmayan yer.

Dal-dala: Sır sırta, sırtlarını birbirinə çevirərək. dal-dala vérmək Birbirinə yardımcı olmaq, yardım etmək.

Dal-dalı: Yüzü geri çevirmədən, geriye doğru.

Dağla-dalğa: Dalgalar halində, ardı arkası kəsilməyən akın halində, akın akın, birbiri peşince.

Dağlın-dalğın: Çok düşüncəli bir halde.

Dalı-dalı: Yüzünü geri çevirmədən, geriye doğru.

Dallı-budağlı: Dalları budakları çok olan.

Dama-dama: 1. Üzerində damalar veya dama şeklinde çizgileri olan. 2. Satranç tahtası üzerinde siyah ve beyaz otuz iki taş ile oynanan bir oyun.

Damar-damar: Damarlar, çizgiler şeklinde.

Damcı-damcı: Damlar halində, damla damla, azar azar.

Damcıl-damcıl: Hisse hisse, azar azar, yavaş yavaş, bölüm bölüm.

Dam-dam: Pekmez yapmak için sıkılarak damla damla toplanan üzüm suyu.

Dam-daş: Bina, ev, yapı.

Dam-divar: Ev ve duvarlar.

Dam-dum: Tef gibi şeylerin çıkardığı ses.

Damla-damla: Damlalar halində, azar azar.

Dama-dama: Damlaya damlaya, damlalar şeklinde.

Dana-buzov: Genç sığırlar, danalar ve buzağılar.

Dana-doluğ, Dana-duna: 1. Küçük sığırlar. 2. Bazen alay ve önemsemeden henüz buluş çağına ermemiş gençler veya kaba, saygısız, anlayışsız adamlar için söylenir.

Dana-kelçe: Henüz bir yaşını doldurmamış manda yavrusu.

Danğır-dunğur: Metal şeylerin birbirlerine dokundukları zaman çıkardıkları ses.

Danlayıb-dansamağ: Şiddetle azarlamak, tenkit etmek.

Dari-beğa: Ahiret, öbür dünya.

Dari-beğaye réhlet étmek (buyurmağ): Ölmek, vefat etmek.

Dari-fena: Yaşanan dünya.

Dari-şefa: Şifa veren, şifa bulunan yer.

Darağ-darağ: Tarak dişi şeklinde, yan yana dizilmiş halde.

Bir-birine daraşmağ: Birbiriyle kavga etmek, boğuşmak, birbirini mahvetmeye çalışmak.

Dar-dar: Bebeklerin ilk yürüme şekli.

Dar-düdük: Çok dar, beden ölçüsünden çok küçük olan.

Daş-daşa: Satranç ve dama oyununda berabere bitirme.

Daş-divar: Evler, binalar, onların duvarları.

Daş-ğaş: Değerli taşlar, mücevherat.

Daş-ğaşlı: Kıymetli taşlarla süslü.

Daş-kesek: Taş ve çamur olduktan sonra kuruyup katılmış toprak parçası.

Daş-kesekli: Taş ve kesek çok olan yer vs.

Daşlı-kesekli: Taş ve keseği çok olan yer vs.

Daş-terezî: Tartı alet ve araçları.

Dava-dava: Çocukların oynadığı vuruşma, kavga etme oyunu. dava-dava démek (vurmağ) Kavga etmeye bahane aramak, kavgaya hazır olmak.

Dava-dalaş: Kavga etme, vuruşma. dava-dalaş salmağ Kavga çıkarmak, ortalığı karıştırmak, birbirine katmak.

Dava-derman: İlaç. Dava-derman étmek (étdirmek, élemek, életdirmek) Tedavi etmek, (ettirmek). Dava-derman olmağ Tedavi olunmak.

Dava-döyüş, Dava-ğalmağal: Kavga, dövüş, küfürleşme, münakaşa.

Dava(lı)-şavalı: 1. Kavgaya sebep olabilen, münakaşalı. 2. Küskün.

Dava-me'reke: Kavga, münakaşa, küfürleşme, vuruşma.

Davasız-dalaşsız: Kavgasız, gürültüsüz, sakin.

Davasız-dermansız: İlaçsız, çaresiz, çaresi olmayan, tedavisi olmayan.

Dava-şava: Kavga, gürültü.

Dava(sız)-şavasız: Kavgasız, gürültüsüz, sakin.

Dayanıb-durmağ: Sessiz hale gelmek, sakinleşmek, hiçbir hareket göstermemek, bir şeye teşebbüs etmemek, hiçbir şey yapmamak.

Dayanıb-duran yérde: Hiçbir sebep yokken, hiçbir suçü yokken (birine bir şey yapma).

Dede-baba: 1. Atalar, ulu babalar, ecdat. 2. Dede-babadan Çok eskiden, babalardan.

Dede-babadan ğalma Çok eski, kadim.

Dédi-gödu: Birini çekiştirmek ve kınamak için yapılan konuşma, yayılan şayia.

Dédi-göduçu: Laf dolaştıran, dedikodu yapan.

Dédi-göduçuluğ: Dedikodu yapan, laf dolaştıran adamın davranışı, alışkanlığı.

Dé-fakto: Fiili olarak, fiilen, faaliyet halinde.

Def-dumbul: Çalgı anlamında.

Defe-darağ: Araç gereç, lazım olacak şeyler.

Defn-kefn: Ölüyü kefene sarıp gömme, kuylama. Defn-kefn étmek Ölüyü kefene sararak toprağa emanet etmek.

Defter-çereke: Defter ve kitaplar.

Defter-kitab: Defter ve kitaplar.

Değige-değige: Çok kısa zamanda, dakikada bir, ara sıra.

Deli-divane: Akıl ve şuuru yerinde olmayan, çılgın, divane, bir şeye çok düşkün, müptela, alışkın, gereğinden fazla sevgi ve istek, heves duyan adam; vurgun. Deli-divane étmek a- Aklını başından almak. b. Sinirlendirmek, hiddetlendirmek, kendini

kaybetmesine sebep olmak. Deli-divane olmağ a. Akıl ve şuurunu kaybetmek. b. Kendini kaybetmek, kızmak, hiddetlenmek, coşmak, azmak.

Deli-dolu: Konuşmasını, hareketlerini bilmeyen.

Deli-ğudurmuş: Azgın (adam).

Delik-déşik: 1. Çok delikli, her tarafı delikli olan. 2. Delikler.

Delik-déşikli: Delikleri çok olan, baştanbaşa delik olan.

Delme-déşik: Kendi kendine açılmış veya suni olarak meydana getirilmiş büyüklü küçüklü oyuklar, delikler.//Delikli şey.

Dem-deme vérmek: Birkaç kişinin hep beraber koro halinde belirli bir makamda türkü, şarkı vs. söylemesi.

Dem-desgah: 1. Şaşaa, büyük misafirlik, meclis vs. 2. Bir işi yapmak için gerekli olan vasıta ve araç gereçler.

Dem-desgahlı: Tantanalı, şaşaalı, gösterişli.

Demir-béton: 1. Betonla çeliğin kullanıldığı çok sağlam inşaat materyali. 2. Bu materyalle yapılmış.

Demir-dümür: Demir parçaları veya demirden yapılan şeyler.

Demli-desgahlı: Tantanalı, şaşaalı, gösterişli, göz kamaştırıcı.

Den-den: 1. Taneleri birbirine karışmayan, birbirinden aralıklı olan. 2. Damla damla, tane tane.

Den-düş: Kalitesiz ve karışık hayvan yemi.

Dene-dene1: Tane tane, birer birer.

Dene-dene2: Taneler halinde.

Dene-denelik: Taneler halinde olma.

Dengil-dengil: Benleri çok olan, benli, benleri çok olan.

Dengil-düngül: Seyrek şekilde, aralıklı.

Derd-bela: Derde, kaygıya, ıstıraba sebep olan durum; ıstırap veren veya korkunç hadise.//Hastalık.

Derd-dil: Yürekteki sıkıntı, sır.

Derd-elem: Gam, keder.

Derd-ezab: Dert, gam, ıstırap, keder.

Derd-ezablı: Azaplı, sıkıntılı, azap ve eziyetle dolu.

Derd-gem: Gam, keder, sıkıntı.

Derd-gemli: Gamlı, kederli.

Derd-güsse: Gam, keder, sıkıntı.

Derd-güsseli: Gamlı, kederli.

Derdi-dil: Sır, yürek derdi.

Derd(i)-hal: Yürekteki sözler, gizli arzular; düşünce, gaye, maksat.

Derd-keder: Gam, keder, sıkıntı.

Derdli-derdli: Gamlı, kederli bir şekilde, yanıklı yanıklı.

Derd(ü)-möhnet: Gam, keder, sıkıntı.

Derd(i)-ser: Eziyet, rahatsızlık, kaygı.//Dert, gam, düşünce. Derd(i)-ser çekmek Rahatsız olmak. Derd(i)-ser vérmek Eziyet etmek, rahatsız etmek.

Derdsiz-gemsiz: Derdi, gamı, kederi, kaygısı olmayan.

Derdü-bela: Derde, kaygıya sebep olan hal; ıstırap ve eziyet veren korkunç durum.//Hastalık.

Derdü-gem: Gam, keder, sıkıntı.

Derdü-möhnet: Gam, keder, sıkıntı.

Dereli-tepeli: Deresi ve tepesi çok olan, düzlük olmayan.

Derelik-tepelik: Dere ve tepeler olan saha.

Dere-tepe: Dereli tepeli, düz olmayan yer, saha. Dereden-tepeden Aralıklı, oradan buradan.

Dere-tepeli: Deresi tepesi çok olan yer.

Dere-tepelik: Dere ve tepeler olan yer, saha.

Deriden-dırnağdan çıxmağ: Haddinden fazla çalışmak, didinmek, çalışıp çabalamak.

Derin-derin: 1. Çok derin. 2. Derinden.

Derinden-derin: Çok derin, çok ciddi, esaslı bir şekilde.

Derman-dava: Çeşitli ilaçlar.

Derman-davacat: Çeşitli ilaçlar.

Derme-derme: Nakışlı, bezekli.

Derz-derz: Bağlanmış bağlar halinde, demetler halinde.

Dest-dest: Takım takım, kucak kucak, tomar tomar.

Deste-deste: 1. Gruplar halinde. 2. Katar katar.

Dest-xett: 1. Birinin kendi el yazısıyla yazdığı yazı. 2. Bilgi, okuma yazma.

Desti-xett: Birinin kendi el yazısıyla yazdığı yazı.//Okuma yazma, bilgi.

Dest-paça: Telaşlanma, acele etme, rahatsızlık, ıstırap duyma. Dest-paça olmağ İstiraba, kaygıya düşmek, telaşlanmak.

Déşik-déşik: Çok deliği olan. Déşik-déşik élemek Delik delik etmek, çok delik açmak, her tarafını delmek. Déşik-déşik olmağ Çok delik açılmak, yırtık yırtık, delik delik olmak.

Déye-güle: Güle güle, mutlu ve şen bir şekilde sohbet ederek, bu halde.

Déyen-gülen: Şen, şakrak, mutlu, şakacı.

Deyer-deymezine: Gerçek değerinden, kıymetinden daha ucuza, kaça alınırca.

Déyib-danışma: Sohbet, sohbet etme.

Déyib-danışmağ: Sohbet etmek.

Déyib-gülen: Şen şakrak, hoş konuşan, sohbet eden.

Déyib-gülme: Şen ve mutlu bir şekilde sohbet etme, tatlı sohbet etme, sevinme.

Déyib-gülmek: Mutlu ve şen bir şekilde sohbet etmek, sevinmek.

Deyiş-düyüş: Değiş tokuş, karşılıklı olarak değiştirme, mübadele, bir şeyi verip başka bir şey alma. Deyiş-düyüş étmek Değiş tokuş etmek, mübadele etmek, takas etmek.

Deyiş-düyüş salmağ Değişik düşürmek yanlışlıkla bir şeyin yerine diğerini almak.

Deyib-dolaşmağ: Dokunmak, mani olmak, sataşmak.

Dığ-dığ: Kaynayan mayilerin çıkardığı ses.

Dız-dız: 1. Arıların, sineklerin vs. çıkardıkları ses. 2. Birini kızdırmak için çıkarılan ses.

Didik-didik: Didilmiş, didiklenmiş, iplik iplik ayrılmış, parça parça koparılmış halde olan.

Didik-didik édilmiş: Parça parça edilmiş, çok küçük parçalara ayrılmış, tel tel edilmiş.

Didik-didik étmek (élemek): Didiklenmiş hale getirmek, koparıp parçalamak, parça parça etmek.

Didim-didim: Didilmiş, didiklenmiş, iplik iplik ayrılmış. didim-didim didmek (étmek, élemek) Didik didik etmek, parça parça etmek, iplik iplik etmek, didip dağıtmak, yıpratmak.// Parça parça etmek, dağıtmak.

Dik-dik: a- Gözlerini birinin gözlerine dikerek dikkatle bakmak, sert bir bakışla bakmak. b- Gururla, cesaretle bakmak.

Dil-dil ötmek: Şakımak, çok güzel bir şekilde şarkı, türkü okumak.

Dilden-dile düşmek (gezmek): Dillerde ezber olmak, meşhur olmak, dilden dile dolaşmak, dillerde destan olmak.

Dile-söze tutmağ: Tatlı dile tutarak birini memnun etmeye, yola getirmeye, bir şeyi elde etmeye çalışmak.

Dil-ağız: Özür dileme mahiyetinde kullanılan sözler. Dil-ağız étmek (élemek) Özür dileme mahiyetinde sözler söylemek veya güzel sözler sarfederek samimiyet, sevgi göstermek. Dil-ağıza salmağ a- Herkese yaymak, bildirmek. b- Hakkında kötü sözler söylemek, yaymak. Dilde-nağızdan düşmek (olmağ): Çok yorulmak, takatten kesilmek, usanmak. Dile-ağıza düşmek: a- Adı yayılmak, şöhret olmak, adı dillerde dolaşmak. b- Hakkında kötü konuşulmak, adı kötüye çıkmak, kötü isim yapmak. Dili-ağzı gurumağ: a- Konuşma kabiliyetini kaybetmek. b- Beddua manasında bir deyim. Dili(n)-ağzı(n) gurusun! Beddua, kargılama anlamında. Dili-ağzı tutulmağ: Nutku tutulmağ, konuşamamak. Dilini-ağzını bağlamağ a- Susturmak, konuşmasına engel olmak, susmaya mecbur etmek. b- Batıl itikadlara inanlar için; efsun veya dua vasıtasıyla zararlı bir olayın olmasına engel olmak.

Dil-delalet: 1. Delil, ispat. 2. Yol gösterme, rehberlik.

Dil-diş: Ağızdaki dil ve dişler. Dilde-dişde dolaşdırmağ Yaymak, dile düşürmek. Dile-dişe düşmek Her tarafa yayılmak, dillerde dolaşmak. Dile-dişe salmağ Her tarafa yayılmasına sebep olmak, dillere düşürmek, herkese yaymak.

Dil-dodağ: Dil ve dudaklar. Dil-dodağ açmağ Konuşmaya başlamak, söz söylemek. Dil-dodağ gemirmek, Dil-dodağını gemirmek Çok sinirlenmek, hiddetlenmek. Dil-dodağı gurumağ 1. Çok susamak. 2. Hayretten dona kalmak, çok şaşırdığından konuşamamak,

nutku tutulmak, söyleyecek laf bulamamak. Dil-dodağı yanmağ Çok susamak. Dil-dodağı kilidlenmek Konuşmaya gücü, kudreti olmamak, dili tutulur gibi olmak.

Dilik-dilik: 1. Kenarları kertik kertik olan. 2. Parça parça. Dilik-dilik étmek Parça parça etmek. dilik-dilik olmağ Parçalanmak, parça parça olmak. Dilik-dilik olasan (olsun)! Beddua, kargıma ifadesi.

Dilim-dilim: Dilimler halinde, dilimler şeklinde.//Uzun diller şeklinde yukarı kalkan, yükselen (alev): Dilim-dilim olmuş Kargıma, beddua ifadesi.// Çizgiler, hatlar şeklinde olan. Dilim-dilim olmağ Parça parça olmak, dilimlenmek.

Dili-zar: Kalbi yaralı, bağı yanık, kalbi kırık.

Dilli-ağızlı: Tatlı dille konuşan, hoş konuşan, nezaketli; Konuşmada mahir ve cesur olan.

Dilli-dilaver: Konuşmada mahir ve cesur olan.

Dilli-dilaverlik: Konuşmada mahirlik ve cesurluk.

Dilli-fé'lli: 1. Konuşmada mahir ve cesur. 2. Güzel konuşmayı becerebilen ve çalışkan.

Dilsiz-ağızsız: Zavallı, aciz, sükut, mazlum.//Sessizce, konuşmadan, susarak.

Dinc-dinmez: Başkasını rahatsız etmeyen, eziyet etmeyen, rahat, sükut, sakin.

Dingil-dingil: Fıkır fıkır. Dingil-dingil dingildemek 1. Olduğu yerde oynamak 2. Hafiflik etmek.

Dinib-danışmağ: Konuşmak, bir şeyler söylemek.

Dinib-danışmamağ: Susmak, konuşmamak, hiçbir şey söylememek, sükut etmek.

Din-iman: Din, mezhep, itikad.//En kutsal, en kıymetli şey.

Dinmez-danışmaz: 1. Konuşmayan, az konuşan; sessiz. 2. Konuşmadan, sessizce, hiçbir laf söylemeden, itiraz etmeden.

Dinmez-söylemez: Konuşmadan, sessizce, hiçbir laf söylemeden, itiraz etmeden.

Dir-dirrik: Ev eşyaları.

Diri-diri: 1. Canlı canlı, öldürmeden, ölmeden. 2. Gereği kadar çiğnemen.

Diş-damağ: Dişler ve damaklar kullanılarak çıkarılan ses vs.

Dişdek-dişdek: Her tarafı ısırılmış, dişlenmiş durumda olan.

Diş-diş: Üzerinde çıkıntılar, dişler, kertikler olan. Diş-diş olmağ Dilim dilim olmak, dilimlenmek, üzerinde çokça çıkıntı oluşmak, kertikli bir hale gelmek.

Dişek-dişek: Oyuk oyuk, dişli halde. Dişek-dişek étmek Bir şeyin üzerini aletle oyuk oyuk etmek.

Dişlek-dişlek: Her tarafı dişlenmiş halde.

Divan-dere: Mahkeme, yüksek meclis, yüksek devlet organı.

Diyar-diyar: Bir ülkeden başka bir ülkeye, ülke ülke dolaşarak.

Diz-dize: Karşılıklı, birbirine çok yakın.

Diz-dizi: Dizleri üzerinde, dizleri üzerinde sürünerek.

Dizin-dizin: Dizleri üstünde. Dizin-dizin sürünmek (süründürmek) 1. Ayakta yürümeyip veya durmayıp dizleri üstünde sürünmek (süründürmek). 2. Kargıma veya beddua ifadesi olarak kullanılır.

Dodağ-dodağa: Dudaklarını birbirine yapıştırarak.

Dodağ-dodağa vérmek: Karşılıklı olarak söyleme.

Doğram-doğram: Parça parça, lokma lokma. Doğram-doğram étmek Parça parça doğramak, lokma lokma etmek.

Doğrudan-doğruya: 1. Gerçekten, aslında, gerçeği söylersek. 2. Bilavasıta, vasıtasız.

Doğrudan-doğrusu Gerçekten, aslında.

Doğru-dürüst: Düzgün, gerçek, hakiki.

Doğub-töremek: Çoğalmak, türeyip artmak.

Dolam-dolam: Helezonvari, eğriler şeklinde. Dolam-dolam olmağ Kıvrılmak büküm büküm olmak.

Dolama-dolama: Eğri büğrü, eğriliği çok olan, sık sık o tarafa bu tarafa yönelen, bükülen, dolambaçlı.

Dolam-dolaşığı: Birbirine geçmiş halde, anlaşılmaz, karışık, karmakarışık.

Dolaş-dolaş: Dolaş-dolaş olmağ Birbirine geçmek, karışmak, dolaşmak.

Dolu-dolu: Ağzına kadar dolu durumda, halde.

Dolub-boşalmağ: 1. Ardı arkası kesilmeden bir şeyle dolmak ve boşalmak. 2. Dertten, kederden, gamdan ağlayacak dereceye gelmek.

Domca-çırağ: Karanlık ve sisli, dumanlı gecelerde kuş avlamak için avcılarının kullandığı ağ, lamba ve çandan ibaret olan av araçları.

Donuxub-ğalmağ: Hayretler içinde kalmak, çok şaşırmaq.

Dost-aşna: Dostlar, yakınlar, yakın arkadaşlar.

Dost-aşnalığ: Dostluk, yakınlık, arkadaşlık.

Dost-doğma: Aynı anne ve babadan olma hali.

Dost-düşmen: Hem dost olanlar, hem de olmayanlar.

Döne-döne: Defalarca, birkaç defa; tekrar tekrar.

Dörd-bêş: Dört veya beş taneden ibaret olan.

Dörd-dörd: Her seferde dört tane veya her grupta dört kişi olduğu halde, dörder.

Dör-döşek: Yatak yorgan, yatacak şeyler.

Döş-döşe: döş-döşe gelmek 1. Karşılaşmak, yüz yüze gelmek. 2. Kavga etmek, güreşmek, mücadeleyi mertçe yapmak.

Döş-baş: 1. Göğüs. 2. Meme.

Dövri-felek: Baht, talih, kader.

Dövri-ğedim: Kadim, devir, çok eski devir.

Dövri-gerdun: Baht, talih, kader.

Dövr(i)-zaman: a- Devir, zamane, vakit. b- Baht, talih, kader.

Döye-döye: Bir şeye vurarak, fiziki güç kullanarak.// Zorla, kaba kuvvetle, güç kullanarak.

Döy-sındır: Kuvvetlice vurarak, var gücüyle döverek; dövülmüş halde.

Döyüşe-döyüşe: Dövüşerek, kavga ederek, vuruşarak.

Döyüş-söyüş: Kavga gürültü, dövüşüp küfürleşme, kavga etme.

Dua-sena: Allah'a yalvarma veya ibadet esnasında söylenen sözler. Dua-sena étmek 1. Tanrı'ya yalvarmak, bir şey dilemek. 2. Birine teşekkür, minnettarlık ifadesi olarak Allah'a yalvarıp onun için mutluluk ve refah vs. dilemek.

Duman-çiskin: Atmosferin alt tabakalarında buharın toplanması neticesinde oluşan kesif, koyu hava kitlesi.

Dumanlı-çiskinli: Çok koyu, duman ve sis bürümüş.

- Dum-dum: Dum-dum güllesi Çarptığı yerde büyük yaralar açan, dağıtan tüfek kurşunu.
- Durub-durub: Aralıklı olarak, fasılayla.
- Durub-oturmağ (éyleşmek), Oturub-durmağ: Birisi ile vakit geçirmek, ilişki kurmak, arkadaşlık etmek, dostluk kurmak.
- Dura-dura: ...olduğu halde, ... varken.
- Duruxa-duruxa: Dura dura, durarak, bazen durarak.
- Duruş-oturuş: Hal ve hareket, davranış tarzı; eda.
- Duz-çörek: 1. Tuz ve ekmek. 2. Yaşamak için gerekli olanlar, yaşamak için zaruri olan şeyler; ekmek, yemek, içmek. Duz-çörek basmağ Dostluğa aykırı iş yapmak, dostluğa, arkadaşlığa ihanet etmek sadakati bozmak. Duz-çörek gözünden gelsin! Beddua, kargıma ifadesi. Duz-çörek hağğı Yemin ifadesi. Duz-çörek itirmek, Duz-çörek tökmek Yapılan iyilik karşılığında kötülük etmek, iyiliği unutmak, vefasızlık etmek. Duz-çörek kesmek, Duz-çörek yémek (Bazen bir yerde, bir sürfede sözleriyle) Dostluk, arkadaşlık etmek.
- Dübbi-ekber: Büyük Ayı yıldız kümesi.
- Dübbi-esğér: Küçük Ayı yıldız kümesi.
- Dü-dü-dü: Tavuk, civciv vs'yi süslemek için çıkarılan ses.
- Dükán-bazar: Dükkanların olduğu yer, çarşı.
- Dünya-alem: Yer küresi, yer yüzü.
- Dür-düyün: Gerekli olan ufak tefek şeyler.
- Dür-düyünçe: Bezle düğümlemiş, bezin içine konarak düğümlemiş şeyler.
- Dürlü-dürlü: Çeşit çeşit, muhtelif, her çeşit.
- Düşeri-düşmezi olar: Neticesi, akıbeti belli olmayan veya şüpheli olan bir şey için kullanılır, yani uğurlu olmayabilir, hayır getirmeyebilir vs.
- Düşünüb-daşınmağ: Düşünmek, zihin yormak.
- Düyün-düyün: Çok düğümü olan.//Çokça düğümlemiş halde.
- Düz-doğru: Doğrudan doğruya, vasıtasız olarak.
- Düz-dünya: 1. Alem, her taraf, her yer; uçsuz bucaksız saha. 2. İnsanlar, topluluk.
- Düz-düzüne, Düz-düzyana: Dosdoğru, açıktan açığa, iki yüzlülük etmeden, açıkça.

Düz-emelli: İyi, gereken şekilde, istenen halde.

Düzüb-ğoşmağ: Tertiplemek, yerleştirmek, düzene koymak.// Sıralamak, birbirinin peşine takmak.

Ebes-ebes: Boş yere, boşuna.

Ebri-bahar: Bahar bulutu.

Ebri-néysan: Yağmur bulutu.

Ebri-siyah: Kara bulut.

Ecaib-ğeraib: Çok garip, görülmemiş, şaşkınlık uyandıran.

Edeb-erkan: Terbiye-nezakat, hürmet kuralları.

Edeb-erkanlı: Edepli, terbiyeli, nezaketli.

Edebli-erkanlı: Terbiyeli, nezaketli.

Edelli-bedelli: İyi, mükemmel, ciddi, tam.

Edl-edalet: Adalet.

Efil-efil: Tir tir titreyerek.

Efradi-meclis: Sahne eserinde rol alan şahıslar.

Efvi-ümumi: Yüksek hükümet organının emri ile mahkumların suçunun kısmen veya hepsinin bağışlanması.

Eger-esgik, Eyri-eskik: Tam olmayan, yetmeyen, ihtiyaç duyulan şey.

Eger-esgiklik: Noksan, yetmezlik, mükemmellikten uzak.

Eger-meger: Şart, şart ileri sürme, şayet anlamında.

Eğilli-başlı: 1. İyi gerektiği şekilde, layıkınca, istenen şekilde. 2. Çok, hayli kıymetli.

Eğl-şuur: Akıl ve düşünce, idrak, akıl ve şuur.

Eğsayi-Şerg: Uzak Doğu.

Ehdi-cedid: Hıristiyanlığa ait dini kitapların adı.

Ehdi-etig: Tevrat ve ayrıntıları.

Ehd-péyman: Birbirine görkemli bir şekilde söz verme, anlaşma. Ehd-péyman bağlamağ, Ehd-péyman étmek Birbirine görkemli bir şekilde söz vermek, anlaşmak.

Ehli-béyt: a- Aile, eş, ailede olan bireyler. b- Hz Muhammed Peygamberin kızı Hz. Fatıma, damadı Hz. Ali ve onların çocuklarına verilen ad.

Ehli-derd: Dert çeken, dertli olan adam.

Ehli-dil: Lafı anlayan, karşıdakinin derdini bilen, anlayan, arif.

Ehli-divan: Mahkemelerde çalışan memurlar, mahkeme işleriyle uğraşanlar.

Ehli-dünya: Ahiret gününe inanmayarak dünyanın zahiri güzelliklerine aldanan, dünya işleriyle uğraşan adam.

Ehli-élm: İlimle uğraşan, ilim adamı.

Ehli-éşg: Aşık, sevdalı.

Ehli-eyal: Aile bireyleri; karı koca ve çocuklar.

Ehli-gelem: Yazar, muharrir.

Ehli-gerez: Kinli, içinde garaz ve kin saklayan, kötü kalpli, kötü niyetli adam.

Ehli-gible: Müslüman, İslam dinine inananlar.

Ehli-gübur: Ölümler, mezarlıkta uyuyanlar, gömülenler.

Ehli-hal: Halden anlayan, başkalarının derdinden haberdar olan, onların yardımına koşan.

Ehli-iman: İtikadı sağlam, dindar, imanlı.

Ehli-insaf: İnsaflı.

Ehli-kéf: Keyfine düşkün, eğlenceye düşkün.// Ayyaş.

Ehli-kemal: Kemal sahibi, akıllı, mükemmel, kusursuz.

Ehli-kitab: Gökten nazil olan, peygamberlere gelen kitaplara inananlar, Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar.

Ehli-meclis: a- Mecliste olanlar, meclise katılanlar. b- Bir sahne eserinin icrasında rol alanlar.

Ehli-me'rifet: Hünerli, marifetli.

Ehli-ruh: Ruhlu, ruh ehli.

Ehli-savad: Okumuş, kültürlü.

Ehli-vefa: Vefalı.

Ehli-zeleme: Başkalarını rahatsız eden, halka zulmeden adam.

Ehli-zövg: Zevki güzel olan, zevkine düşkün.

Ehli-zülm: Zulmeden, zalim.

Ehli-xibre: Doğru karar verebilmek için herhangi bir meselenin uzmanlar tarafından araştırılması, hakkında bilgi toplanması.

Éhmal-éhmal: Yavaş yavaş, ağır ağır, usul usul; ses çıkarmadan, gürültü yapmadan.

Ehmedi-biğem: Gamsız, dertsiz, kaygısız, tasasız.

Ehvali-ruhiyye: 1. Manevi durum, ruhi vaziyet 2. Bir şahsın veya toplumun, cemiyetin düşüncesi, hissiyatı.

Eke-bike: Yaşlı, tecrübeli; görüp geçirmiş.

Ekec-ekec: Büyük, yaşlı, tecrübeli adam gibi.

Ekenek-biçenek: Ziraatçılık, çiftçilik.

Ekib-bécerme: Ekip biçme, yetiştirme.

Ekib-bécermek: Ekip büyütüp biçmek, yetiştirmek.

Ekib-biçmek: Ziraatla, sebzecilikle uğraşmak.

Ekilib-bécerilme: Ekilip yetiştirilme, büyütülme.

Ekilib-bécerilmek: Ekilip yetiştirilmek, büyütülmek.

Ekilib-biçilme: Ekilip biçilmek fiili.

Ekilib-biçilmek: Ekilip yetiştirilmek ve biçilmek, mahsul alınmak.

Ekin-biçin: Çiftçilik, ekme biçme işi.

Ekin-ekenecek: Tahıl, bostan bitkileri vs. ekilmiş tarla.//Tarlada bitmiş tahıl, taneli bitkiler.

Ekin-sepin: Tahıl ekme işleri.

Ekin-tikin: Ekin, tarla; eve yakın yerlerdeki tarlaya ekilen ekin.

Eks-cereyan: Zıt akım, bir akıma karşı olan akım.

Eks-emel: Yapılan işin aksi, zıddı.

Eks-hemle, Eks-hücum: Hücumu karşı yapılan hücum, saldırı.

Eks-iddia: İddiaya karşı ileri sürülen iddia, karşı iddia.

Eks-istiğamet: Herhangi bir istikamet, yönün tersi, zıddı.

Eks-keşfiyyat: Düşman gizli örgütünün, casuslarının faaliyetlerine engel olmak için kurulan teşkilat, örgüt.

Eks-keşfiyyatçı: Düşman ajanlarına karşı faaliyet yürüten gizli örgütün elemanı.

Eks-manévr: Düşman manevrasına karşı yapılan manevra.

Eks-seda: 1. Kayalara, binalara vs. çarparak tekrar geri dönen ve duyulan ses, yankı.//
Ses, yansıma. 2. Tesir, etki.

Eks-tedbir: Karşı tedbir.

Eks-teklif: Karşı teklif.

Eks-te'sir: Karşı tesir.

Eks-tezyiğ: Karşı tazyik, baskı.

Eks-zerbe: Karşı darbe.

Elden-ele düşmek (kéçmek): a- Kapı kapı dolaşıp durmak, belirli bir yeri, meskeni, evi olmamak. b- Birinden diğerine geçmek, birinden diğerine bırakılmak, teslim edilmek.

Élden-éle: Bir diyardan başka bir diyara, bir yerden başka bir yere.

E'la-me'reke: En iyi, en yüksek, en güzel.

É'lani-éşğ (é'lani-mehebbet) étmek: Aşkını, sevgisini ilan etmek.

El-ayağ: Kollar ev ayaklar. El-ayağ açmağ İsteddiği gibi hareket etmek, serbest hareket etmek. El-ayağ atmağ Çabalamak, çırpınmak. El-ayağ çalmağ Çırpınmak, çabalamak. El-ayağ çekilmek, El-ayağ kesilmek Gidiş geliş, hareket durmak, herkes evine gitmek. El-ayağ élemek (étmek) a- Çabalamak, çaba sarfetmek, hareket etmek, gecikmemek, çabuk hareket etmek. b- Bulmak, elde etmek. El-ayağ goymağ Özellikle çok korkmuş birinin başını sıvazlayarak dua okumak. El-ayağ oynatmağ a- Çabalamak. b- Korkutmak, tehdit etmek. El-ayağ terpetmek Süratli çalışmak, hareket etmek, acele etmek, çaba sarfetmek. El-ayağ vérmek Yardım etmek. El-ayağ yétişmemek (çatmamağ) Çok uzakta olmak, görüşmek mümkün olmamak. El-ayağ yığılmağ (yığışmağ, yığışılmağ) Gidiş geliş durmak, herkes evine çekilmek. El-ayağda ğalmağ Ortada kalmak, başkalarının yerine cevap vermek durumunda kalmak. El-ayağda olmağ Hazırlık yapmak, tedbir almak, hazır olmak. El-ayağdan düşmek Çok yorulmak, takatten kesilmek. El-ayağa dolaşmağ Mani olmak, engel olmak. El-ayağa düşmek Telaşa kapılmak, heyecanlanmak, ne yapacağını şaşırarak. El-ayağı buza dönme (soyumağ) Elleri ve ayakları soğumak, soğuktan donmak. El-ayağı düz Terbiyeli, ahlaklı, namuslu. El-ayağı soğumağ a- Ölümü yaklaşmak, ölmek. b- Hevesi kaçmak, artık yapmak, çalışmak istememek. El-ayağı sustalmağ a- Zayıflamak, takatten düşmek. b- Ölüm anı yaklaşmak, hevesi kaçmak. El-ayağı titremek a- Korku veya soğuktan

titremek. b- Zayıflık, ihtiyarlık veya hastalık yüzünden elleri ve ayakları titremek. El-ayağı üzülme Ümidi kesilmek, çaresiz kalmak, mahrum olmak, elinden kaçırmak, kaybetmek. El-ayağı yerden üzülme Hayretler içinde kalmak, hayretten donup kalmak. El-ayağına düşmek Önüne diz çökmek, yalvarmak, eğilmek. El-ayağını bağlamağ Hareket etmesine engel olmak, hareketsiz kılmak. El-ayağını gayırmağ Hazırlamak, hazırlık yapmak. El-ayağını kesmek Hiç bir iş yapmasına müsaade etmemek, engel olmak. el-ayağını toplamağ a- İşe başlamak, neden işe başlamak gerektiğini belirtmek. b- İşi bitirmek üzere olmak, işi tamamlamaya yaklaşmak. El-ayağını yığ(ışdır)mağ Tabi olmaya, hakimiyetini kabul etmeye mecbur etmek, önüne geçmek, istediği gibi hareket etmeye müsaade etmemek, belirli bir sınır içinden dışarı çıkmasına müsaade etmemek. Elden-ayağdan düşmek Çok yorulmak, takatten kesilmek. Elden-ayağdan gétmek Aşırı derecede sevmek, aşık olmak, derdinden deliye dönmek. Elden-ayağdan olmağ Çok gezmekten yorulmak, bütün enerjisi tükenmek. Elden-ayağdan salmağ a- Çok dolaşmak, her tarafa gitmek, ulaşmak. b- Takatini kesmek, çok yorulmak. Elini-ayağını çekmek Bir yere artık gidip gelmemek, alakasını, ilişkisini kesmek.

Elbir-dilbir: 1. Birine yardım ederek; birlikte, beraber, birleşerek.//Ortak, birlikte. 2. Çok yakın, beraber çalışan.

Éle-béle: a- Boşuna, gereksiz yere. b- Maksatsız, gayesiz, öylesine. c- Ne iyi ne kötü, normal.

Éle-bélece: Kımıldamadan, durumunu değişmeden, nasıl olmuşsa öyle.

Elek-velek: Karışıklık. Elek-velek élemek (étmek) Alt üst etmek, karma karışık etmek, dağıtmak.

El-elbet: Mutlaka, kesin, her ne olursa olsun.

El-ele: 1. Birbirinin elinden tutarak. 2. Beraber, dostcasına, birlikte. El-ele, baş- başa Alışveriş veya herhangi bir işten, oyundan vs'den hem zararsız hem de karsız ayrılma, ortaya koyduğu para veya malı alarak çıkmak, ayrılmak. El-ele tutmağ, El-ele vérmek Birbirine yardım etmek, yardımlaşmak, birlikte çalışmak.

Eleşen-güleşen: Anlamsız, manasız, boş şey.

El-göl: Eller ve kollar. El-göl açmağ, Eli-gölu açılmağ Geniş bir alanda faaliyet göstermeye imkan bulmak, engelleri aşmak. El-göl atmağ a- Çabalamak. b- Heyecanla, hiddetli bir şekilde konuşmak, elini kolunu sallayarak konuşmak, hiddetten köpürmek.

El-göl ölçmek Elini kolunu hareket ettirmek. El-gölu gelmemek İstememek, yapmak istememek, hevesi olmamak. Eli-gölu bağlanmağ Hareket etme hürriyetinden mahrum edilmek, olmak, hiçbir şey yapamamak. E(lini)-gölunu bağlamağ Serbest hareket etmesine izin vermemek, müsaade etmemek.

Él-gün: Halk, toplum, hısım akraba.

Elif-béy: Alfabe.

Elif-elbet(te): Mutlaka, şüphesiz, elbette.

Ellem-gellem: Doğru olmayan, gayri ciddi, güvenilmeyen, hilekâr, dalavereci, sözünü tutmayan.

Elleşib-vuruşmağ: Çok çalışmak, çok zahmet çekmek. 2. Çekişmek, mücadele etmek, uğraşmak.

Elleş-velleş: Elleş-velleş élemek (olmağ): Birbiriyle güreşir gibi sarılıp uğraşmak, itişip kakışmak, oynaşmak.

Elli-ayağlı: 1. Çok hareketli, çok zinde, çok becerikli, yetenekli. 2. Bütün, büsbütün, tam.

Élmi-fantastik: İlmi esaslara dayanan fanteziye ait olan.

Élmi-kütlevi, Élmi-populyar: İlim ve tekniğin başarılarını geniş okuyucu kitlesine götürüp sade bir dil ile anlatan.

Élmi-nezeri: Hem ilmi hem de nazari olan.

Élmi-téxniki: Teknik ilimler sahasına ait olan.

Élmi-tetbiği: Hem ilmi, hem de tatbiki önemi olan, hem ilim hem de pratikle tatbik olunabilen.

Él-oba: Topluluk, halk, il.

Elsiz-ayağsız: Beceriksiz, aciz, zavallı, yardıma muhtaç.

Élsiz-obasız: Meskeni, kalacağı bir yeri, yuvası, yurdu olmayan.

Él-ulus: Toplum, halk.

El-üz: Eller ve yüz.

Él-yurd: Vatan, il.

Emek-islak lakéri: Mahkûmların çalışarak ıslak edildikleri ceza yeri.

Emelli-başlı: Oldukça iyi, isteğe cevap veren, mükemmel, noksansız, tam, ciddi, bütün.// Esaslı bir şekilde, gereğince, istenildiği gibi.//Mükemmel surette, oldukça, tam, istendiği ölçüde.

Emin-amanlık: Sükunet, asayiş, bir yerde kanun ve nizamın hüküm sürmesi hali.

Emin-arxayın: Sessizce, rahatça, emin bir şekilde.

Emir-ümera: Emirler.

Emri-ğâib: Eski gramerde üçüncü şahsa verilen emir.

Emri-vagé: Olmuş olup bitmiş.

Endek-döndek: Kaypak, dönek, verdiği sözü tutmayan.

Ende-mende: Ende-mende demek Yersiz konuşmak, ileri geri konuşmak.

Ender-dönder: Alt üst, karmakarışık. Ender-dönder élemek Alt üst etmek, aramak, araştırmak, bakmak.

Engel-üzar: Çok zor yapılan, büyük zorluklarla.

Éniş-yoxuş, Yéniş-yoxuş, Yoxuş-éniş: İniş ve yokuş yer.//İniş ve yokuş olan.// İniş ve yokuş şeklinde.

Éniş-yoxuşlu, Énişli-yoxuşlu: 1. İniş ve yokuşu olan. 2. İstiraplı, eziyetli; meşakkatlerle, ıstıraplarla dolu.

Enlikli-kirşanlı: Makyaj yapmış, makyajlı.

Énib-ğalxmağ: Eğilip kalkmak, eğilerek kalkmak, yükselmek, dalgalanmak.

Er-arvad: Karı koca.

Er-arvadlı: Karı kocanın beraber olduğu durum.

Er-arvadlık: Evlilik, karı kocalık.

Er-er: Ardıç ağacı.

Ér-géc: Er veya geç.

Erinmez-erinmez: Utanmadan, hayasızcasına, yüzsüz bir şekilde.

Eriş-arğac: Dokumacılıkta enine atılan iplik, atkı, argaç.

Erk-naz: 1. Naz, işve. 2. Erk-nazla Nazla, edayla, işveyle, nazlanarak.

Erli-arvadlı: Karılı kocalı, ailece beraber.

Erşi-e'la, Erşi-felek, Erşi-müella: Göğün en yüksek katı, sema, asuman.

Erzden-semaya geder: Yer ile gök arası kadar.

Erz-hal: Dilekçe.

Eser-elamet: Bir şeyin varlığını gösteren belirti, örnek, iz. Eser-elamet galmamağ Hiçbir izi kalmamak, etkisi kaybolmak.

Esgi-püskü, esgi-üsgü: Eski yırtık kumaş(lar).

Esim-esim: Tiril tiril. Esim-esim esmek Tiril tiril (tir tir) titremek.

Esir-yésir: Yoksul, hakkı elinden alınmış, zavallı, kimsesiz, aciz insanlar. Esir-yésir élemek Esir etmek, meftun etmek, esirlik derecesinde kendine bağlamak.

Eksik-artıg: Lüzumsuz, gereksiz, yersiz; edep ve nezaket dışı.

Eksik-eskik: Alçakcasına, rezilcesine, kötü adamlar gibi.// İnsanı alçaltan.

Eksik-gerek: Kusur, noksan, yetmeyen taraf.

Esl-neseb: Soy, menşe, kök.

Esriyib-kükremek: Kendini kaybedecek derecede sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek.

Eşxas-meclis: 1. Mecliste olanlar, katılanlar. 2. Bir sahne eserinde rol alanlar, yardımcı olanlar.

Éşim-éşim: Büklüm büklüm, burulmuş halde, kıvrım kıvrım.

Éşider-éşitmez: Duyar duymaz, derhal, hemen.

Éşme-éşme: Büklüm büklüm, kıvrım kıvrım, burulmuş halde.

Eşyayi-delil: Suçlanan birinin suçlu olup olmadığını isbat eden herhangi bir şey, maddi delil.

Etden-ğandan olmağ: Çok zayıflamak.

Ete-cana (ete-ğana) dolmağ, Ete-cana gelmek: Biraz kendini toparlamak, iyileşmek, şişmanlamak (genelde hasta veya çok zayıflamış insanlar için söylenir).

Ete-cana (ete-ğana) getirmek: Biraz şişmanlatmak, semizletmek.

Köynek-köynek et tökmek: Son derece utanmak, mahcup olmak, yüzü kızarmak.

Etek-etek: Bol bol, çok miktarda.

Etir-enber: Güzel koku, ıtır, rayiha.

Etli-canlı: Şişman, dolgun, zinde.

Etli-ğanlı: Dolgun, zinde.

Etlik-piylik: Et ve yağ veren, etinden ve yağından faydalanmak için beslenen.

Etlik-südlük: Etinden ve sütünden faydalanmak için beslenen.

Et-yağ: Et ve yağ. Et-yağ içinde büyümek Refah ve zenginlik içinde büyüme.

Évcik-évcik: Çocukların kum veya topraktan ev yapıp oynadıkları oyun.

Év-éşik: ev, aile, mal, mülk vs.; Genelde ev ile ilgili olan şey. Év-éşik düzeltmek Kendisi için ev kurmak, aile kurmak. Év-éşik sahibi (yiyesi) olmağ Evlenmek, aile kurmak, ev bark sahibi olmak.

Evez-evez: Bir şeyin yerine, karşılık olarak.

Évli-éşikli: 1. Ailesi, evi barkı olan. 2. Bütün aile, ailece birlikte.

Évsiz-éşiksiz: Evi ailesi olmayan, evi barkı olmayan.

Evvel-elde: Önce, birinci kere.

Evvel-evvel: Önce, evvelce.

Evvel-axır: Er geç, eninde sonunda.

Evvelden-axıra kimi, evvelden-axırına kimi: Baştan başa, hepsi, tamamı.

Éy-hay: Alay, istihza, memnuniyetsizlik vs. ifade eder.

Eyin-baş: Elbise, giyecekler.

Eyiş-üyüş: Eğri büğrü, çarpık, düzgün olmayan. Eyiş-üyüş olmağ Eğilip bükülmek, eğri hale gelmek.

Eyri-ayrı baxmağ: Memnuniyetsiz, hoşnutsuz, asabi ve şüpheli gözle, nazarla bakmak.

Eyri-beri: Oraya buraya, o tarafa bu tarafa.

Eyri-bulamac: Eğri büğrü, çok eğri.

Eyri-dolanbac: Eğri büğrü, dolambaçlı, düz bir çizgi şeklinde olmayan.

Eyri-oğru: Hırsızlar, çapulcular, hilebazlar, sahtekarlar.

Eyri-üyrü, Eyri-büyrü, Eyrim-üyrü, Eyrim-üyrüm: 1. Birçok yerinden eğilmiş, doğru bir tarafı olmayan.// Doğru olmayan, doğru bir önde gitmeyen, dönemeci çok olan. 2. Doğru olmayan, doğruluğu bozulmuş, çarpık. 3. Yanlış, kusurlu, hatalı. Eyri-büyrü baxmağ Memnuniyetsiz, hoşnutsuz, asabi ve şüpheli gözle, nazarla bakmak.

Éyş-işret: Yiyip içerek hayattan zevk alma, zevk-i sefa, tatlı hayat, ayş.

Éyş-işretli: Keyif çekilen, yiyilip içilen, ayş işreti olan.

Ezab-eziyyet: Ezizyet, üzüntü, keder, işkence, ıstırap.

Ezab-eziyyetli: Ezizyetli, ıstıraplı, kederli, üzüntü verici.

Ezab-işğence: Ezizyet, üzüntü, keder, ıstırap, işkence.

Ezablı-işğenceli: Çok ezizyetli, ıstıraplı, zor; azap ve eziye dolu, meşakkatle dolu.

Eza-cefa: Azap ve ezizyet, ıstırap.

Ezgin-üzgün: Çok ezgin, takatsiz, yorgun, bitkin.

Ezik-ezik: 1. Tamamen ezilmiş halde. Ezik-ezik élemek (étmek) a- Tamamen ezmek, her tarafını ezmek. b- Kırmak, parça parça etmek. 2. Kırıtı kırıtı, nazlana nazlana, kendini utanır gibi göstere göstere.

Ezik-üzük: 1. Çok ezilmiş. 2. Yeniliği, parlaklığı gitmiş, kırışmış, ezilmiş. 3 kırık, eğri büğrü.

Ezilib-büzülme: Nazlanma, işve satma, naz, işve, eda.

Ezilib-büzülmek: 1. Nazlanmak, naz etmek, işve satmak. 2. Cevap vermekten kaçınmak, tereddüt etmek. 3. Ezilmek, ezik ezik olmak.

Ezim-ezim: Çok ezik halde. Ezim-ezim olmağ (ezilmek) Tamamen ezilmek, ezik ezik olmak, parça parça olmak.

Eziz-erköyün: Nazlı büyütülmüş, nazlı.

Eziz-girami: Çok değerli, çok sevilen, çok nazlı.

Eziz-xelef: 1. Çok nazlı, nazlı büyütülmüş. 2. En çok sevilen, çok değer verilen, en çok ihtimam gösterilen.

Fabrik-metbex: Mekanik yolla çokça yemek yapılan sosyal kuruluş, yemek fabrikası.

Fağır-fağır: Mazlum mazlum, zavallı bir şekilde; Sessiz sakin.

Fağır-fügera: Toplumun aşağı, yoksul tabakası, fakir fukara.

Ferli-başlı: 1. İyi, gerekli şekilde, güzel, yakışır biçimde. 2. Çok, hayli, kıymetli.

Fikir-xeyal: Düşünce.

Fin-uğor, Uğro-fin: Macarlar, Finler, Estonlar, Kareller, Hantlar, Mansiler, Saamlar, Komiler ve bazı halkların mensup oldukları grup, fin-ogur halkları. Fin-uğor dilleri dil. Bu halkların konuştuğu dil grubu.

Fitne-fesad: Karışıklık, bozgunculuk, ara bozma; insanları birbirine düşürme.

Fitre-zekat: Fıtır sadakası ve zekat.

Fügerayi-kasibe: Komünist ihtilalden önce ve ihtilalin ilk yıllarında proletarya anlamında kullanılmış ifade.

Ġabađını-gérisini düşünmek: Yapılacak bir iş için etraflıca düşünmek, uyanık hareket etmek, karını, zararını hesaplamak.

Ġabađ-Ġabađa: Karşı karşıya, yüz yüze, birbirin önünde.

Ġabađ-Ġabađa gelmek: Karşılaşmak, yüz yüze gelmek.

Ġabađ-Ġabađa Ġoymađ: Karşılaştırmak, birbiriyle tutuşturmak.

Ġabađ-Ġarşı: Karşı karşıya, yüz yüze.

Ġabađ-Ġenşer: Ön, göz önünde olan, görünen yer.

Ġabar-Ġabar: Her tarafı nasırlaşmış, nasır tutmuş.

Ġab-Ġacađ: Kaplar kapacak. Ġabına-Ġacađına sığmamağ a- Sabırsızlık göstermek, kendini kaybetmek (sevinçten), havalara uçmak. b- Kasınmak, köpürmek, kendine çok güvenmek.

Ġab-Ġaşıđ: Sofrada kullanılan şeyler, kaplar, kaşıklar, bıçaklar vs.

Ġab-Ġazan: İçinde yemek yapılan veya yemek konan mutfak eşyaları, tencere tabak takımı.

Ġaçađ-Ġuldur: Eşkíya, şaki.

Ġaçdı-tutdu: Çocuk oyunlarından birinin adı.

Ġaç-Ġov: Bir tehlikeden dolayı veya herhangi bir sebepten doları korkarak kitle halinde kaçma, yerini bırakıp kaçma.

Ġaça-Ġaça: Koşarak, koşa koşa.

Ġadiri-mütleg: Tanrı.

Ġah-Ġah: Kahkaha ile yüksek sesle gülerek.//Kahkaha. Ġah-Ġah étmek (çekmek) Yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak.

Gah-gah, Gah-gahı: Bazen, arada bir.

Gahı-gahı: Bazen, arada bir.

Ġalađ-Ġalađ: Küme küme, kümelenmiş halde, üst üste toplanmış halde, üst üste.

Ġalın-Ġayım: Sağlam yapılı, dolgun, dayanıklı.

Ġan-ġan d mek: Kana susamak, meydan okumak, hiç sebep yokken kavgaya, d v se, kan akıtmaya can atmak.

Ġanad-ġuyruġ baġlamaġ: Pervazlanmak, canlanmak, ġulenmek, kuvvetlenmek.

Ġanlı-ġanlı: D şmancasına, hiddetle.

Ġanlı-ġaaġ: Düşman, kan düşmanı.

Ġanlı-ġadalı: Belalı, korkulu, kan dökülmesine sebep olabilecek kadar kötü.

Ġana-ġana: Bilerek, kasten, bile bile.

Ġan-ter: Çok aġır, zahmetli, yorucu ve gergin bir iş neticesinde Şiddetli terleme. Ġan-ter içinde, Ġan-terde Zahmetle, binbir ġul kle, büyük zahmet çekerek. Ġan-ter tökmek çok çalışma neticesinde yorulmak, çok çalışmak, bitkin düşmek. Ġan-tere batmaġ a- çok terlemek. b- çok çalışma neticesinde yorulmak, takatten düşmek, çok çalışmak.

Ġanuni-esasi: Anayasa.// Kesinlikle uyulması gereken hüküm, emir, ferman, buyruk.

Ġanun-ġayda: Nizam ve intizam; usul, yol.//önceden kabul edilmiş, anane halini almış usul.

Ġayım-ġayım: Muhkem bir Şekilde, sıkıca.

Ġan-yaş: Gözyaşı, aġlama, yas. Ġan-yaş axıtmaġ (tökmek) ok aġlamak, çok kederli olmak, yasa boġulmak.// çok zor günler geçirmek, aġır Őartlarda yaşamak, meşakkat, zulüm çekmek. Ġan-yaş içinde olmaġ Aġlamak, yasa batmak, yalı olmak.

Ġapan-terezi: Kantar.

Ġapı-baca: Ev, bahçe, evin etrafı.

Ġapı-ġapı gezmek (dolařmaġ, düşmek): a- Her tarafa müracaat etmek, başvurmak, her tarafi dolaşmak, kapı kapı dolaşmak (bir Şey için). b- Dilenmek, dilencilik etmek.

Ġapı-ġapıya: Çok yakın, karşı karşıya.

Ġapıř-ġupuř: Herkes bir taraftan aceleyle alıp tüketmek, kapış kapış etmek. Ġapıř-ġupuř  tmek Kapış kapış etmek.

Ġara-ġorxu: Birinin korktuġu bir Şeyle tehdit edip korkutma, tehdit. Ġara-ġorxu gelmek Korkutmak, tehdit etmek.

Ġara-ġovma: Takip, sıkıştırma. Ġara-ġovmaya salmaġ Takip etmek, sıkıştırmak, acele ettirmek.

Ġara-gura: 1. Karabasan, kabus. 2. Kasvetli, ağır, kötü, keder, gam meydana getiren, korku yaratan.// Sefalet içinde olan, mutsuz, sevinçsiz, talihsiz, bedbaht.// Eziyetli, meşakkatli, çok kötü.

Ġar-Ġar: Karganın çıkardığı ses.

Ġar-Ġur: 1. Anlaşılmayan ses, konuşma. Ġar-Ġur étmek (salmaĠ) Ses etmek, gürültü çıkarmak, herkes yüksek sesle konuşmak, anlaşılmaz sözler sarfetmek. 2. Küçük çocukların çıkardığı anlaşılmaz sözler.

ĠarĠa-ĠuzĠun kimi tökül(üş)mek: Bir şeyi almak için üzerine atlamak, hücum etmek, hızla kapmak; Üzerine atlamak, toplanmak.

ĠarĠa-ĠuzĠun léşe geden kimi: Çok ihtiraslı bir şekilde, hemen üzerine atlayarak.

Ġarın-Ġarına: GöĠüs göĠse, çok yakın.

Ġarış-bulaş: Karışık, düzensiz, tertipsiz.

Ġarış-Ġarış: 1. Karışla ölçerek.// Her seferinde bir karış. 2. Karışla ölçer gibi, hiçbir tarafını bırakmadan; her tarafını, her yerini, her noktasını.

Ġarış-Ġuruş: Birbirine karışmış halde, karmakarışık.

Ġarışığ-dolaşıĠ: Çok karışık, anlaşılması zor, çetrefilli.

Ġarlı-boranlı: Devamlı karlı ve fırtınalı, havası sert olan.

Ġarma-Ġarışığ: 1. Birbiri üzerinde, karmakarışık, nasıl geldiye öyle atılmış, dökülmüş, boşaltılmış; tertipsiz, düzensiz. 2. Anlaşılması zor olan, belirsiz. 3. Hercümerç, intizamsız.

Ġarma-ĠarışığıĠ: 1. Karışıklık, düzensizlik. 2. Hercümerçlik, karışıklık.

Ġarşı-Ġarşıya: Karşı karşıya, yüz yüze, karşılıklı olarak. Ġarşı-Ġarşıya gelmek a- Karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, tesadüf etmek, rastlamak. b- Çarpışmak, birbirine dokunmak.

Ġart-Ġart: Sert ve gevrek bir şeyi ısırırken ve kaşınırken çıkan ses.

Ġart-Ġurt: Anlaşılmayan konuşma, (bir dili) kötü konuşma.

Ġaş-daş: Kıymetli taşlar.

Ġaş-göz: Kaşlar ve gözler. Ġaş-göz atmaĠ (oynatmaĠ), Ġaş-gözle danışmaĠ Cilvelenmek, konuşurken kaşını gözünü oynatmak. Ġaş-göz élemek Kaşlarını ve gözlerini oynatarak işaret etmek, bir şey bildirmek, işaret etmek, uyararak.

Ġat-ġat: a- Tabaka tabaka, birkaç kat.//Katlar, tabakalar halinde. b- Birkaç kere, defalarca.

Ġatar-ġatar: Sıra sıra, dizi dizi, birbiri ardınca, sıralanmış şekilde.

Ġat-ġarış, Ġat-ġarışğ: Karmakarışık, tertipsiz, düzensiz.// Hercümerç.

Ġat-ġarışlığ: Karmakarışıklık, tertipsizlik, düzensizlik.

Ġatım-ġatım ġatlamağ: Çok ezmek, mahvetmek, gücüyle ezmek.

Ġatma-ġarışğ: Karmakarışık, tertipsiz, düzensiz.

Ġayda-ġanun: Tertip ve düzen, usul, tarz.// Önceden kabul edilmiş, anane haline gelmiş usul.

Ġaynayıb-ġarışmağ (ġovuşmağ): Birbirine ısınmak, samimiyeti ilerletmek, yakınlaşmak, dost olmak.

Ġaynar-ġaynar: Kaynama halinde, çok sıcak halde, sıcak sıcak.

Ġaz-ġaz: Çok seyrek dokunmuş ince bez tül.

Ġazığ-ġazığ: 1. Kazılmış halde. 2. Oyuk oyuk.

Eba-geba: Cübbe, din adamlarının giydiği uzun elbise.

Gécden-géc: Çok geç.

Géce-gündüz: 1. Gece ve gündüzün sürdüğü 24 saat, bir gün. 2. Devamlı, her zaman, bütün gündüz ve gece. 3. Eskiden kadın elbisesi dikilen bir ipek kumaşının adı. Gécesi-gündüzü olmamağ Gece gündüz durmadan çalışmak, oturmak nedir bilmemek.

Géce-gündüzlü: Devamlı olarak, gece ve gündüz devam eden.

Géce-gündüzlük: Bir gece ve gündüz süren, bir gece ve gündüzle yetinen.

Géceli-gündüzlü: Gece ve gündüz devam eden.

Géç-téz: Erken olmasa da mutlaka bir gün olacak; er veya geç. Géci-tézi olmağ Bir işin, olayın vs'nin er veya geç mutlaka olacağını bildirir.

Ġedd-ġamet: Boy bos.

Ġedd-ġametli: Boy boslu, boyu bosu yerinde.

Gede-güde: Eskiden aşağı tabakaya mensup adamlara verilen aşağılayıcı ad.// Hizmetçiler.// Normal insanlar, toplumda aşağı mevkide olan insanlar (mertebe olarak).

Ġedem-ġedem: Adım adım.

Ġeden-gelen: Yoldan geçen herkes, her Şahıs.

Ġeder-gelmez: Dönülmesi mümkün olmayan yer, ölüm.

Ġedib-gelme: Gidip gelmek fiili.

Ġedib-gelmek: 1. Bir yerden başka bir yere hareket etmek (belirli bir yönde). 2. İlişkisini, dostluğunu devam ettirmek. 3. Ölüp dirilmek.

Ġedir-giyemet: Değer, kıymet; itibar, hürmet, haysiyet, liyakat. Ġedir-giyemetini bilmek Gereği kadar değer vermek, hürmet etmek, birinin kıymetini bilmek, önemini anlayıp onu korumak.

Ġedli-gametli: Boy boslu, uzun boylu.

Ġeh-geh: Kahkaha, yüksek sesle gülme. Ġeh-geh çekmek Kahkaha atmak.

Geldi-geçer, Geldi-geğergi: Daimi olmayan, sabit olmayan, geçici, kalıcı olmayan.

Ġelem-davat: Kalemle mürekkep kabı bir olan yazı aracı, kalem divit.

Gelen-geçen: 1. Herhangi bir gaye ile bir yere gelip giden, yoldan geçen adam; misafirler. 2. yoldan geçen herkes.

Gel-gel: Bir yere çağırma davet. Gel-gel étmek (élemek) Elini sallayarak davet etmek, seslenmek, çağırarak.

Gel-gét: Bir yere çokça gidip gelme.

Ġelibden-gelebe girmek: Kendi Şeklini ve simasını sık sık değiştirmek, kılıktan kılığa girmek.

Gelib-geçen: 1. Herhangi bir maksatla bir yere gelip giden; yoldan geçen adam, misafir. 2. Yoldan geçen herkes.

Gelincik-gelincik, Gelin-gelin: Kız çocuklarının bebekle oynadıkları oyun, evcilik oyunu.

Gelin-ęiz: Genç kızlar ve gelinler.

Geliş-geçiş: 1. Hareket, o tarafa bu tarafa gidip gelme, hareket etme. 2. Birbirinin evine gidip gelme; ilişki, münasebet.

Ġelpe-gelpe: Parça parça, küçük küçük.

Ġemgin-gemgin: Gamlı, kederli bir Şekilde, hazin hazin.

Ġem-ęubar: Keder, dert, gam, gönül kırıklığı.

Ėem-güsse: Keder, dert, gam, gönül kırıklığı.

Gemi-réstoran: Restoran olarak kullanılan gemi.

Gemi-bere: Çok miktarda ağır yük vs. taşımak için çok güçlü, büyük gemi, iki sahil arasında nakliye araçlarını birleştiren gemi.

Gemi-péyk: Uzay gemisi.

Ėemli-Ėemli: Gamlı, kederli bir şekilde.

Génden-géne: Uzaktan uzağa.

Gén-bol: 1. Çok geniş, çok büyük, rahat. 2. Geniş, eni fazla olan. 3. Güzel, rahat, sıkıntısız, refah içinde.

Gén-bolluğ: Rahatlık, müreffehlik, bolluk.

Général-mayor: TuĖgeneral.

Général-léyténant: Tümgeneral.

Général-polkovnik: Korgeneral.

Général-Ėubérnator: Komünist ihtilalden önce Rusya ve bazı ülkelerde mıntıka valisi.

Général-ĖubérnatorluĖ: 1. Bölge valisinin görevi. 2. Komünist ihtilalden önce Rusya'da bu rütbeyi taşıyanların idaresi altındaki geniş arazi, eyalet mıntıka, bölge.

Géniş-géniş: 1. Geniş geniş bir şekilde. 2. Geniş.

Ėepik-Ėepik: Kapikler halinde, kapik kapik.

Ėepik-Ėuruş: Bozuk para, önemsiz meblağ, az para.

Ėerib-Ėerib: Zavallı bir şekilde, mazlumcasına, hazin hazin, yanıklı bir şekilde.

Ėerib-Ėüreba: Yabancılar, başka yerden gelenler.

Ėesd-Ėerez: Düşmanlık, husumet; garaz.

Ėeti-eláĖe étmek: Alakasını, ilişkisini kesmek, arayı bozmak.

Ėeti-nezer étmek: Yüz çevirmek, alakayı kesmek.

Ėeti-ümid olmağ: Ümidini kesmek, vazgeçmek.

Gét-gel: Bir yere çok gidip gelme.

Gét-gele salmağ: İşini kasten uzatmak, sürüncemede bırakmak, işin peşice gidip gelmeye mecbur etmek.

Ėetl-Ėaret: Soygunculuk, insan öldürülerek yapılan soygun.

Ĝét-géde: Gittikçe, zaman geçtikçe.

Ĝetre-ĝetre: Damla damla.

Ĝéydsiz-şertsiz: Hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın, sınırlayıcı hiçbir şart olmaksızın.

Ĝéyim-kécim: Giyim eşyası.//Giyinme tarzı.

Ĝéyim-kécimli: İyi, güzel giyinmiş, şık giyinmiş; Giyimli kuşamlı.

Ĝéyindirib-kécindirme: Giyindirip kuşandırmak fiili.

Ĝéyindirib-kécindirmek: Giyindirip kuşandırmak.

Ĝéyinib-kécinme: Giyiniş kuşanma.

Ĝéyinib-kécinmek: Güzel giyinmek, giyiniş kuşanmak, süs eşyaları takmak, süslenmek.

Ĝéyinib-kécinmiş: Güzel, şık giyinmiş, giyiniş süslenmiş.

Ĝéyri-adi: Normal olmayan; fevkalade, görülmemiş.// Garip, hayret verici.

Ĝéyri-adilik: Normal olmayan, fevkalade şeyin hali.

Ĝéyri-antagonist: Antagonist olmayan, zıt, düşman olmayan.

Ĝéyri-bedii: Güzel, estetik olmayan.

Ĝéyri-bediilik: Güzel, estetik olmayan şeyin hali.

Ĝéyri-béle: Başka türlü, başka şekilde.

Ĝéyri-beraber: Aynı eşitlikte olmayan, aynı eşitlikte gitmeyen.

Ĝéyri-beraberlik: Eşit olmama hali.

Ĝéyri-caiz: Caiz olmayan, izin verilmeyen, yasak olan.

Ĝéyri-ciddi: Ciddiyetsiz, ciddi olmayan.

Ĝéyri-ciddilik: Ciddi olmama durumu; ciddiyetsizlik.

Ĝéyri-edebi: Edebi olmayan, kaba.

Ĝéyri-edebilik: Edebi olmama durumu, kabalık.

Ĝéyri-exlaĝi: Ahlak kurallarına aykırı olan, ahlak kanunlarına uymayan.

Ĝéyri-esgeri: Askeri olmayan.

Ĝéyri-élmi: İlmi olmayan, ilme aykırı olan.

Ĝéyri-élmilik: İlmi olmama, ilme zıt olma hali.

Ĝéyri-feal: Faal olmayan, pasif.

Ġéyri-ġabil: 1. Mümkün olmayan, icra edilemeyen, yapılamayan. 2. İş yapma becerisi olmayan; kabiliyetsiz, yeteneksiz.

Ġéyri-ġabilik: Mümkün olmama, kabiliyetsizlik, yeteneksizlik.

Ġéyri-ġanuni: Kanunsuz, kanuna uymayan, kanuna zıt olan.

Ġéyri-ġanunilik: Kanuna uymama, kanuna zıt olma durumu.

Ġéyri-ġenaetbexř: Yeterli olmayan; kifayetsiz, kötü.

Ġéyri-ġeti: Kat'ı, kesin olmayan.

Ġéyri-ġetilik: Kat'ı olmama, kesin olmama durumu.

Ġéyri-heġiġi: Gerçek olmayan; sahte.//Yalancı, samimi olmayan.

Ġéyri-heġiġilik: Gerçek olmama, hakiki olmama; sahtelik.

Ġéyri-herbi: Askeri olmayan.

Ġéyri-heyati: Hayata geçirilmesi mümkün olmayan, gerçek olmayan, lazım olmayan.

Ġéyri-heyatilik: Hayati, gerçek, gerekli olmayan Şeyin hali.

Ġéyri-ictimai: Sosyal, içtimai olmayan.

Ġéyri-ixtiyari: İrade dışı, istek dışı.

Ġéyri-ixtiyarilik: İrade dışı, Őuurla ilgisi olmayan durum.

Ġéyri-insani: İnsan gücü, insan becerisi dışında olan, fevkalade.

Ġéyri-iradi: İrade dışı, istek dışı.// İradesiz olarak, iradeyle ilgisi olmadan; bilmeyerek, istemeden.

Ġéyri-iradilik: İrade dışı olma.

Ġéyri-kafi: Kefi gelmeyen, yetmeyen.// Kötü.

Ġéyri-kafilik: Kifayetsiz, yetmeyen Şeyin hali; azlık; yetersizlik.

Ġéyri-kamil: Mkemmел olmayan, olgun olmayan, bitmemiş, olgunlaşmamış, kusurlu.

Ġéyri-kamillik: Mkemmел olmayan, olgunlaşmayan, olgun olmayan, kusurlu olan Şeyin hali.

Ġéyri-layiġ: Layık olmayan, münasip olmayan, liyakatsiz.

Ġéyri-lgal: Legal olmayan, gizli çalışmaya mecbur olan, kanuna aykırı olan.

Ġéyri-maddi: Maddi olmayan; manevi.

Ġéyri-maddilik: Maddi olmayan Şeyin hali; manevilik.

Ġéyri-mecburi: Mecburi olmayan, gönüllü.

Ġéyri-mecburilik: Mecburi olmama, gönüllü olma.

Ġéyri-megbul: Kabul edilmeyen, beġenilmeyen, faydasız.// Kötü.

Ġéyri-megbulluġ: Makbul olmama, kabul edilmeme, beġenilmeme.

Ġéyri-mehdud: 1. Sınırsız, uçsuz bucaksız, sonsuz. 2. Hiçbir şeyle sınırlandırılmayan.

Ġéyri-mehdudluġ: Sınırsız olma durumu.

Ġéyri-mehsuldar: 1. Verimsiz, mahsul vermeyen. 2. Sözler ve eklerle yeni kelimeler meydana getirmeyen veya çok az kelime türeten, oluşturan.

Ġéyri-mehsuldarlıġ: Verimsiz şeyin hali.

Ġéyri-me'lum: Belli olmayan, tanınmayan.

Ġéyri-memnun: Memnun olmayan, razı olmayan, hoşnut olmayan.

Ġéyri-memnunluġ: Hoşnutsuzluk, memnun olmama durumu.

Ġéyri-mentiġi: Mantiġa zıt olan, mantıksız; devam etmeyen.

Ġéyri-meskun: Meskun olmayan, kimse yaşamayan.

Ġéyri-mö'teber: Muteber olmayan, deġeri olmayan, kıymetsiz olan.

Ġéyri-müeyyen: Belli olmayan, belirtilmemiş.// Tam belirgin olmayan, kesin olmayan, bilinmeyen.

Ġéyri-müeyyenlik: Belli olmama, belirgin olmama durumu.

Ġéyri-mükemmel: Mükemmel olmayan, tamamlanmamış; yarım, bitmemiş.

Ġéyri-mükemmellik: Mükemmel olmama; yarım, bitmemiş şeyin hali.

Ġéyri-mümkün: Mümkün olmayan, imkansız, yapılamayan.

Ġéyri-mümkünlük: Mümkün olmama, imkan dahilinde olma durumu.

Ġéyri-münbit: Verimli, münbit olmayan.

Ġéyri-münbitlik: Verimsizlik; bereketsizlik.

Ġéyri-müntezem: Tertipsiz, düzensiz, muntazam olmayan.

Ġéyri-müntezemlik: Düzensizlik, tertipsizlik, muntazam olmama durumu.

Ġéyri-müteherrick: Bir yerden başka bir yere götürülmeyen, hareketsiz.

Ġéyri-müteherricklik: Hareketsiz olan, başka bir yere götürülemeyen şeyin hali.

Ġéyri-mütenahi: Sonsuz, nihayetsiz.

- Ĝéyri-mütehanilik: Sonsuzluk, nihayetsizlik.
- Ĝéyri-mütenasib: Mütenasip olmayan; birbiriyle uymayan, başka başka olan.
- Ĝéyri-mütenasiblik: Mütenasip olmayan, birbirine uymayan, uygun olmayan şeyin hali.
- Ĝéyri-müteşekkil: Teşekkül etmemiş, meydana gelmemiş.
- Ĝéyri-müteşekkillik: Teşekkül etmemiş, meydana gelmemiş şeyin hali.
- Ĝéyri-müvafîğ: Uygun olmayan, münasip olmayan, gayeye uymayan.
- Ĝéyri-nizami: Düzensiz.//Düzensiz bir şekilde.
- Ĝéyri-nizamilik: Düzensiz ordunun hali.
- Ĝéyri-normal: Normal olmayan.
- Ĝéyri-normalîğ: Normal olmayan şeyin durumu.
- Ĝéyri-réal: Gerçek olmayan, uygulanamayan.
- Ĝéyri-réallîğ: Gerçek olmama, uygulanamama.
- Ĝéyri-resmi: Resmi olmayan, resmi yönden önemi olmayan.
- Ĝéyri-resmilik: Resmi olmama durumu.
- Ĝéyri-sabit: Sabit olmayan, kararsız, sağlam olmayan.
- Ĝéyri-sabitlik: Sabit olmayan şeyin durumu.
- Ĝéyri-semimi: Samimi olmayan, art niyetli, iki yüzlü, riyakar.
- Ĝéyri-semimilik: Samimi olmama, içten olmama; iki yüzlülük, riyakarlık.
- Ĝéyri-simmétrik: Simetrik olmayan, mütenasip olmayan.
- Ĝéyri-tebii: 1. Tabii olmayan, normal olmayan. 2. Suni.
- Ĝéyri-tebiilik: Tabii, doğal olmama; sunilik.
- Ĝéyri-tengidi: Tenkide dayanmayan.
- Ĝéyri-üzvi: Hayvan ve bitki alemine ait olmayan; cansız.// Bitki veya hayvan alemine mensup olmayan maddelerden ibaret olan. Ĝéyri-üzvi kimya Cansız, inorganik kimya.
- Ĝéyri-şeffaf: Şeffaf olmayan, saydam olmayan.
- Ĝéyri-şeffaflîğ: Şeffaf, saydam olmayan şeyin hali.
- Ĝéyri-şüuri: Düşünmeden, şuursuz olarak, bilmeden; gayri ihtiyari, irade dışı.
- Ĝéyri-şüurilik: İrade dışılık, şuursuzluk.

Ėéyzli-Ėéyzli: Sinirli sinirli, hiddetli hiddetli.

Geze-geze: 1. Gezerek, yürüyerek, hareket halinde iken. 2. Birçok yerleri dolaşarak, gezerek. 3. Yavaş yavaş, ağır ağır, acele etmeden, yürüye yürüye.

Ėiç-patava: Bel ve ayaklar.

Ėıd-Ėıd: Söylenme; dedikodu, tartışma.

Ėıdır-bıdır: Süratli ve anlaşılmayan konuşma.

ĖıĖ-ĖıĖ: Küçük çocukların gülerken çıkardığı ses, bebeklerin çıkardığı ses.

Ėıj-Ėıj: Şırlıtı sesi.

Ėılinc-Ėalxana çıxmağ: Savaşa gitmek, çarpışmak.

Ėılinc-Ėılınca gelmek: Kılıçlarını çekip karşı karşıya gelmek.

ĖıraĖ-bucağ: 1. Kenar, etraf, yöre. 2. Kenarda olan yer, saha, etraftaki yerler.

Ėırçın-Ėırçın: Kırışlıklar halinde süs, kırış kırış, büzgülü.

Ėırç-Ėırç: Dişlerin birbirine sürtünmesiyle çıkan ses, gıcırıtı.

Ėır-Ėıc: Bacak.

Ėır-Ėır: Karganın çıkardığı ses.

Ėır-Ėıra: Bu şekilde ses çıkaran çocuk oyuncuğı.

ĖırıĖ-ĖırıĖ: Parça parça, küçük küçük.

ĖırıĖ-ĖuraĖ: Kırık parçalardan ibaret olan.

ĖırıĖ-ĖuruĖ: Dağılmış, sökölümüş, kırık, berbat durumda olan.

ĖırıĖ-sökük: 1. Bağlantısız, dağınık. 2. Dağılmış, sökölümüş, kırık. 3. Kırıntı, atık madde.

ĖırıĖ-tökük: 1. Bağlantısız, dağınık. 2. Dağılmış, sökölümüş, kırık.

Ėırım-Ėırtı(Ė): Kırıntı, döküntü, çöpe atılan şeyler.

Ėırış-Ėırış: Kırışığı çok olan, kırışık halde olan, her tarafı kırışık durumda olan.

Ėır-saĖĖız: 1. Sanayide, teknolojiye ve halk tababetinde kullanılan siyah renkli kitre, katran. 2. Birine yapışıp kopmamak, vazgeçmemek, bıktırmak. Ėır-saĖĖız olub yapışmağ Sülük gibi yapışmak, rahatsız etmek...

Ėır-Ėırt: Kuluçkaya yatan tavuğun çıkardığı ses.

Ėıs-Ėıs: Köpeği birinin üzerine saldırtmak için kullanılan ifade.

Ġıs-ġıvraġ: Ġabucak ve Ġözölüp kurtarılmayacak Şekilde, saġlam, muhkem bir Şekilde.// Hafif, vücuda oturan, harekete engel olmayan (elbise vs.).

Ġısma-boġma: Her taraftan sıkıştırma, kısıtma. Ġısma-boġmaya salmaġ Ġok sıkıştırmak.

ĠıŐ-yay (yaz): Her zaman, bütün mevsimler boyunca.

ĠıŐır-baġır: Baġırma, baġırıp Ġaġırma, haykırma.

ĠıŐırırġ-baġırırġ: Haykırma, baġırıp Ġaġırma.

Ġıy-ġıy: 1. Tek ayak üzerinde seke seke yürüme. 2. Böyle oynanan bir Ġocuk oyunu.

Ġızarıb-bozarmaġ: Hiddetten veya mahcubiyetten renk alıp vermek.

Ġızıl-ġırmızı: 1. Parlak altın rengine olan, parlak sarı, altın gibi parlayan. 2. Nezaketsizcesine açık; lafını açık açık söyleyen, lafı yüze vuran, dobra dobra.

Ġızıl-gümüş: Altın ve gümüŐten yapılan eşyalar.

Ġıbléyi-alem: İslam aleminde bilhassa Doġu ülkelerinde hükümdara verilen ünvanlardan biri ve onlara seslenme Şekli.

Ġic-gic: Akılsızca, ahmakĠa, serserice.

Ġildir-gildir: Tane tane, damla damla.

Ġile-gile: Damla damla, tane tane.

Ġiléy-ġúzar: Şikayet, hoşnutsuzluk.

Ġiléy-ġúzarlıġ, Ġiléy-küsülük: Memnuniyetsizlik, Şikayet.

Ġiléy-küsü: Şikayet, hoşnutsuzluk.

Ġiléylene-ġiléylene: Şikayetlenerek, memnuniyetsizlik bildirerek.

Ġirdim-girdim: Tane tane, damla damla.

Ġirinti-Ġıxıntı: Yüzeyin düz olmaması, yüzeyde yükseklikler ve Ġukurluklar olması.

Ġirinti(li)-Ġıxıntılı: Ġirintisi ve Ġıkıntısı olan, yüzeyi veya kenarları düz olmayan, dik ve Ġukur olan.

Ġirvenke-terezi: Terazı ve aġırlık taşları, tartı taşları.

Ġisim-ġisim: ĠeŐit ĠeŐit, kısım kısım, ĠeŐitli.

Ġiyme-ġiyme: Küçük küçük, lokma lokma.

Ġizli-gizli, gizlin-gizlin: Gizli olarak, başkalarının haberi olmadan.

Ġocalı-cavanlı: Yaşlı genç hepsi, ihtiyarlı gençli.

Ġodu-Ġodu: Eskiden ardi arkası kesilmeden yağmur yağdığında köy çocuklarının toplaşarak kapı kapı dolaşıp türkü söyleme merasimi ve bu merasimlerde okunan türkülerin kendisi.

Ġohum-eğreba: Hısım akraba, akrabalar.

Ġohum-ğardaş: Akrabalar, yakınlar.

Ġohum-ğuda: Birbiriyle akrabalık bağı olan adam.

Ġolac-ğolac: Uzun uzun.

Ġol-boyun: Kucaklaşarak, kollarını birbirinin boynuna dolayarak. Ġol-boyun olmağ Kucaklaşmak.

Ġol-budağ: 1. Ağacın büyük ve küçük dalları. Ġol-budağ atmağ a- Dal budak sarmak, etrafa yayılmak, genişlemek. b- İlerlemek, artmak, çoğalmak. 2. El ve ayaklar. 3. Hısım akraba, akrabalar ve yakınlar.

Ġol-budağlı, Ġollu-ğanadlı : Büyük dalları, budakları olan.

Ġol-ğabırğa: Vücudun kol ve kaburgalardan ibaret olan kısmı. Ġol-ğabırğasını ezmek (ğırmağ, Ġırıp tökmek) Dayak atmak, dövme, kötekleme. Ġol-ğabırğasını sındırmağ a- Dövmek, dayak atmak, kötekleme. b- Kırıp dökmek, berbat etme, tahrip etme.

Ġol-ğanad: 1. Kuşlarda ve böceklerde uçmaya yarayan organ. 2. Dal budak. Ġol-ğanad atmağ Dal budak atmak, yayılmak, genişlemek, büyümek. Ġol-ğanad açmağ a- Kanatlanmak, uçmak, uçmak için kanatlarını açmak. b- Canlanmak, faaliyet göstermek, daha canlı hale gelmek. Ġol-ğanad vérmek Güç vermek, maneviyatını yükseltmek, daha da canlandırmak. Ġol-ğanadı açılmağ Maneviyatı yükselmek, canlanmak, vücudu dayanıklı hale gelmek. Ġol-ğanadı Ġırılmağ (sınmağ, yanına düşmek) a- Yardımsız, kimsesiz kalmak. b- Bütün kuvveti, kudreti, iktidarı sarsılmak, aciz bir hale gelmek, maneviyatı sarsılmak. Ġol-ğanadını Ġırmağ (kesmek, sındırmağ) a- Birisini yardımsız, kimsesiz bırakmak. b- Birini hareket ve çalışma gücünden mahrum etme, aciz ve kudretsiz bir duruma düşürmek.

Ġol-ğıç: Eller ve ayaklar, el ayak.

Ġol-ğola: Kollarını birbirine geçirmiş halde, kol kola girmiş halde. Ġol-ğola vérmek a- Birisinin kolundan tutmak. b- Yardımlaşmak, bir yerde beraber, birbiriyle yardımlaşarak çalışmak.

Ğollu-budağlı: Dalli budaklı, çok dalları olan.

Ğolsuz-ġanadsız: Aciz, her imkandan mahrum; bir iş yapmak için imkanı, becerisi olmayan.

Ğonağ-ġara: Misafir(ler).

Ğonağ-ġaralı: Daimi olarak misafiri olan, misafiri eksik olmayan.

Ğonu(m)-ġonşu, Ğohum-ġonşu: Yakın ve uzak komşular, etraftaki komşular.

Ğorxa-ġorxa: Korkarak, çekinerek.

Ğorxu-hürkü: Tehlike, felaket, kaza veya başka bir korkulacak olay ihtimali.

Ğoruğ-ġaytađ: Sınır, hadi hudut, edep dairesi, nezaket.

Ğoruğ-ġaytađsız: Haddi hududu bilmeyen, konuşmasını, hareketini bilmeyen; edepsiz, nezaketsiz.

Ğoşa-ġoşa: Çift çift, ikişer ikişer.

Ğoyun-ġuzu: Koyunlar kuzular; davar.

Ğöl-ġöl: Bazı yerleri kuru, bazı yerleri su ile kaplı halde.

Ğör-ġötür: Hayatında gördüğü, rastladığı müsbet şeyleri benimsemiş, öğrenme; tecrübe kazanma.

Ğöre-ġöre: Bir şeyi gördüğü, bildiği halde, bile bile, bilerek.

Ğörmemiş-ġörmemiş: 1. Görmemiş adam gibi, görgüsüzce. 2. Görmediği, bilmediği, tanımadığı halde.

Ğörmez-bilmez: Görmeden, bilmeden, iyice tanımadan, öğrenmeden.

Ğötür-ġoy: Müzakere, mülahaza, düşünce. Ğötür-ġoy étmek (élemek) Müzakere etmek, mülahaza etmek, ölçüp biçmek.

Ğövsü-ġüzéh: Gök kuşağı, ebem kuşağı.//Canlı teşbihlerde kullanılır.// Gök kuşağına benzer rengarenk şey.

Ğöy-demir: Koyu kül renginde olan, gri renkli tüyleri arasında beyaz benekleri olan at.

Ğöy-ġöyerti: Bitkiler, ağaçlar, yapraklar.

Ğöy-ġöyertilik: Yeşillik, ekilmiş alan, saha.

Ğöy-yaşıl: Gökte mavi ile yeşil arasında olan renk.

Ğözü-könlü açılmağ: Neşelenmek, sevinmek, içi açılmak, gönlü açılmak.

Gözel-gözel: Güzel, hoş, göze hoş gelen (genelde çoğul olarak kullanılır).

Gözel-göyçek: Yüz hatları, vücudun uygunluğu, mütenasipliği, kaş ve gözlerin kusursuz olan.

Göz-ğaş: Gözler ve kaşlar. Göz-ğaş atmağ, Göz-ğaş étmek (élemek) Göz ve kaşının hareketleriyle işaret etmek, bildirmek, haber vermek. Göz-ğaşını oynatmağ Gözlerini, kaşlarını, yüz kaslarını hareket ettirerek gülünç hareketler yapmak.

Göz-göz: 1. Çokça gözleri, delikleri olan; delik delik. Göz-göz étmek Delik delik etmek. göz-göz olmağ Delik delik olmak, üzerinde delikler meydana gelmek. 2. Üzerinde daire şeklinde gülleri, nakışları olan. Göz-göz élemek Fırsattan istifade ederek bir şey yapmak.

Göz-göze: 1. Yüz yüze, karşılıklı, karşı karşıya. 2. Açık, belli, açıktan açığa. Göz-göze vurarağ (vurub) Başkaları görmeden, gizlice.

Göz-gulağ: Göz-gulağ olmağ Sahip olmak, korumak, muhafaza etmek, nezaret etmek, gözden uzak tutmamak.

Gözleye-gözleye: Bekleyerek, hasretini çekerek. Gözleye-gözleye ğalmağ Hasretini çektiğ, beklediğ adam gelmemek, boşuna beklemek.

Ġram-atom: Kimyevi elementin, kendi atom ağırlığına eşit olan kütle birimi sayısı.

Ġram-molékul: Bir maddenin kendi molekül ağırlığına eşit olan kütle birimi sayısı.

Ġuba-ğaz: Yaban kazı.

Ġucağ-ğucağ: Çok, çok fazla, çok miktarda, bol bol.

Ġuğ-ğü: Guguk kuşlarının çıkardığı ses.

Ġulağ-ğulağa: a- Birlikte, beraber. b- Yan yana.

Ġulağ-burması vérmek: Cezalandırmak, azarlamak, takdir vermek.

Ġulan-ğuşgun: Koşum araçları. Ne ğulan-ğuşgun Bir şeyin, bir hareketin daha tabii olduğunu bildirir.

Ġuldur-ğaçaç: Soygunculuk, haydutluk, eşkıyalık.

Ġul-ğaravaş: Hizmetçiler.

Ġuli-biyaban: 1. Tenha yerlerde, kalın ormanlarda yalnız kalındığı zaman insanın gözüne görünen ve korkutan hayali bir varlık. 2. Çok çirkin, korkunç görünüşlü adam.

Ġum-ğum: Küme küme, topa topa, demet demet.

Gum-gum, Gumur-gumur: Bir şey düştüğünde veya bir yere dokunduğunda meydana gelen boğuk ses.

Gup-gup: 1. Yürürken ayakların yere süratle çarpmasından oluşan ses. 2. Kalp atışlarının sesi.

Gur-gur: 1. Gürültüyle, güçlü bir şekilde akan suyun çıkardığı ses. 2. Alevlenerek, şiddetle. Gur-gur guruldamağ Şöhreti her tarafa yayılmak, meşhur olmak, tanınmak.

Ġurban-sadağa: Kurban, adak kurbanı. Ġurban-sadağa gétmek Haddinden fazla üzerine titremek, okşamak, nazlamak.

Ġurd-ğuş: Haşeret, böcekler.

Ġurdu-ğurdu: Heyecan veya hoşnutsuzluk işareti olarak gizlice konuşma, homurdanma, söylenme, arkasınca, gıyabında konuşma. Ġurdu-ğurduya düşmek Heyecan veya hoşnutsuzluğun ifadesi olarak gizli gizli konuşmak, homurdanmak, söylenmek.

Ġur-ğurl: 1. Bağırsakların guruldaması. 2. Kurbağanın çıkardığı ses. 3. Nargile fokurtusu, dar boğazlı kaptan dökülen sıvının çıkardığı ses. 4. Anlaşılmayan ses, konuşma.

Ġur-ğur2: İçine taneli meyve koymak, toplamak için ağaç kabuğundan yapılan boru şeklinde kap.

Ġurt-ğurt: Dar boğazlı kaplardan sıvıyı dökerken veya içerken çıkan ses.

Ġurtum-ğurtum: Yudum yudum.

Ġuru-ğuru: Boşu boşuna, ortada hiçbir şey olmadığı halde.

Ġuru-çürük: Çöp, atık madde, yaramaz şeyler.

Gurultu-nerilti, Gurultu-patıltı: Çok yüksek ve anlaşılmaz ses, gürültü.

Ġuş-ğuş: Ġuş-ğuş olmağ: Birbirine yapışıp aralanmamak, ayrılmamak (kirpikler).

Güc-bela: Çok zorlukla, büyük eziyetle, binbir müşkülata; zorla.

Gül-çiçek: Güller ve çiçekler.

Gül-çiçekli(ler): Ağaç ve bazı bitkilerin dahil olduğu familyanın adı.

Gül-gül: Üzerinde gül, çiçek resimleri olan; çiçekli.

Güllü-çiçekli, Güllü-gülşenli: 1. Çokça gül, çiçek bitmiş saha. 2. Üzerinde gül ve çiçek şeklinde bezekleri olan.

Güllü-naxışlı: Üzerinde gül şeklinde süsü, nakışlı olan.

Günden-güne, günü-günden: Tedrici olarak, günler geçtikçe.

Gün-günorta: Öğle, güneşin öğlene yaklaştığı zaman.

Gün-güzeran: Yaşayış, geçim.

Xabi-geflet, Xabi-cehalet: Etrafında olan olaylardan habersiz olma hali, gaflet uykusu.

Haçandan-haçana: Nihayet, sonunda, çok zaman geçtikten sonra.

Hağg-edalet: Adalet, insaf.

Hağg-hésab: 1. Herhangi bir işlemin, hesaplamanın neticesi; hesaplama, hesap. 2. Herhangi bir sahada yapılan çalışmalar için sunulan rapor, bilgi. 3. Sayı. Hağg-hésab çekmek a- Herhangi bir sahada yapılan çalışmalar için rapor istemek, bilgi istemek. b- Hesaplamak, saymak. c- Öç almak, intikam almak. hağg-hésabı çürütmek (üzmek) a- aralarında olan meseleyi, problemi kesin olarak halletmek. b- Karşılığı almak, intikamını, öcünü almak. Hağg-hésabını vérmek İştten çıkarmak, kovmak.

Hağg-nahağ: İster haklı olsun ister haksız, haklı veya haksız.

Hağg-say: Zahmet, emek.// Birisi için harcanan emek, çekilen zahmet, birine edilen iyilik. Hağg-say itirmek Yapılan iyiliği bilmemek, nankörlük etmek.

Haldan-hala düşmek: Durumu bozulmak, durumu kötüleşmek.

Xala-xala: Küçük kız çocuklarının bebekle oynadıkları bir oyunun adı.

Xalça-palaz: Halı ve palas.

Hal-ehval: Durum, vaziyet, hal. Hal-ehval tutmağ (soruşmağ) Halini, hatırını sormak.

Haleti-ruhiyye: 1. Ruhi durum, vaziyet. 2. Bir kimsenin veya toplumun düşüncesi, fikri, duygusu.

Halğa-halğa: Halkalar şeklinde, boğum boğum.

Hal-geziyye: Olay, hadise, kaza, vaziyet.

Xal-xal: Benli, benlerle kaplı, beneklerle süslü, üzerinde benekler olan. Xal-xal olmağ a- Parça parça olmak, parçalanmak. b- Üzerinde benler oluşmak, benlerle kaplanmak.

Hal-hazır: Şimdiki durum, şimdiki zaman, bu an, şu dakika.

Xalı-xalça: Büyük ve küçük halılar.

Xam-xam: 1. Pişmeden, çiğ çiğ. 2. Hiçbir şeyden anlamayan adam gibi.

Haman-haman: Derhal, hemen, anında.

Xana-xana: 1. Damarlar halinde, damalı. 2. Odalar halinde.

Xanım-xatın: Kadınlara hürmet için kullanılan söz.

Hap-gop: Önemsiz sözler, boş konuşma, kuru gürültü.

Hap-gopçu: Bir şeyi gereğinden fazla şişirerek konuşan, mübalağacı.

Haray-heşir: Bağırıp çağırma, gürültü.

Xas-xalis: Asil, soylu.

Xata-bala: 1. Bela, korku, tehlike; korkulacak, tehlikeli iş. 2. Dert, bela, bedbahtlık.

Xata-baladan uzağ ğalmağ (olmağ) Belalı, tehlikeli bir işten, olaydan uzak kalmak.

Xata-baladan uzağ olasan! Birisi için sağlık arzusu bildiren ifade.

Xata-balalı: 1. Tehlikeli, korkulu. 2. Zor, meşakkatli, eziyetli, belalı.

Hay-hay: 1. Takat, güç, kuvvet. 2. Söyleniş tarzına göre alay, kabullenme, memnuniyet bildirir.

Hayıl-mayıl: Hayran, vurgun, tutkun. Hayıl-mayıl ğalmağ Hayran kalmak, hayret etmek. Hayıl-mayıl goymağ Hayran etmek, hayret ettirmek. Hayıl-mayıl olmağ Hayran olmak, hayret etmek.

Hay-küy: 1. Haykırış, bağırma, gürültü, kavga, kaşıklık. Hay-küy salmağ (ğaldırmağ) Haykırmak, bağırma, gürültü koparmak. Hay-küy salmağ Yüksek sesle konuşmak, gürültü koparmak. 2. Hay-küyle Gürültü kopararak, haykırarak, bağırarak.

Hay-küyçü: Hiçbir ciddi sebep olmadan gürültü koparan, karışıklık çıkaran, korkuya kapılan.

Hay-küylü: Bağırıp çağırma, gürültü olan yer, gürültülü.

Hay-küysüz: Gürültüsüz, sessizce, sakın bir şekilde.

Hazır-amade: Bir işi yapmak için gereken her şeyi hazır olan, amade.

Xeber-eter: Haber, bilgi, malumat; iz.

Xeber-etersiz, Xebersiz-etersiz: Habersiz, bilgisiz, malumatsız.

Hebti-dimağ: Deli, kaçkın.

Héç-héçe: Berabere.

Héç-puç: Hiçbir önemi, faydası, anlamı olmayan şey. Héçe-puç a- Yok etmek, mahvetmek. b- Bütün önemini, değerini reddetmek, yok etmek. Héçe-puç a vérmek (satmağ) Çok ucuza, yok denecek bir değere satmak.

Hedd-hésab: Sayı, miktar. Heddi-hésabı olmamağ Sayısız, sınırsız olmak.

Hedd-hüdüd: Sınır, son nokta.

Heddi-bülüğ: İnsanın cismen ve ruhen yetişkin olduğu ve vatandaşlık hakkı aldığı zaman. Heddi-bülüğa çatmağ (yétişmek, yétmek) Bülüğ, ergenlik çağına ermek.

Hederen-pederen: Boş, anlamsız.

Hedsiz-hésabsız: Sınırsız, sonsuz, sayısız, haddinden fazla.

Hedsiz-hüduzsuz: Sınırı, haddi hududu olmayan, uçsuz bucaksız, nihayetsiz, sonsuz.

Xefti-dimağ: Deli, aptal, akılsız. Xefti-dimağ olmağ Aklını kaybetmek, deli olmak.

Hele-béle: Sebepsiz, niyetsiz, ciddi maksattan uzak, öylesine, lakayt.

Hele-helbet: Mutlaka, kesin olarak, nasıl olursa olsun.

Hele-hele: Herhangi, her bir.// Hemen, kolaylıkla.// Boşu boşuna, sebepsiz yere.

Helem-helem: Herhangi, her bir.// Hemen, kolaylıkla.// Boşu boşuna, sebepsiz yere.

Xelet-barat: Hediye edilen şey, para vs.; bahşiş.

Hel-helbet: Mutlaka, kesin olarak, kati olarak, nasıl olursa olsun, ne olursa olsun.

Hellem-ğellem: 1. Dalavereci, fırıldakçı, hilekar. 2. Karışık, zor.

Hemd-sena: Allah'a minnettarlık, teşekkür, şükran.

Xencer-bıçağ olmağ: Birbiriyle düşman olmak.

Xencer-bıçağa çıxmağ: Aralarındaki ihtilaf ileri düzeye çıkmak, birbirini hançer veya bıçakla vuracak noktaya ulaşmak.

Herbe-zorba: Korkutmak, tehdit etmek. Herbe-zorba gelmek Korkutmak, tehdit etmek.

Xerc-borc: Borç para alarak, borca girerek, güçlkle para bularak. Xerce-borca düşmek Borç almaya, borca girmeye mecbur olmak.

Herc-merclik: Karışıklık, hercümerçlik, kanun ve nizamın olmadığı bir durum.

Herf-herf: Her harfi ayrı olarak, değışmeden, hiçbir harfi azalıp çoğalmadan, aynen olduğu gibi.

Herfi-herfine: Hiçbir şey azaltıp çoğaltmadan, değışmeden, olduğu gibi.

Herki-herkilik: Karışıklık, kanunsuzluk, nizam intizam olmama durumu, hercümerçlik.

Herze-herze: Anlamsızcasına, boşu boşuna.

Hesb-hal: Başbaşa sohbet, dertleşme. Hesb-hal étmek Başbaşa sohbet etmek, dertleşmek.

Xeste-xeste: Hasta bir şekilde, hasta halinde, hastalıklı olduğu halde.

Xetir-hörmet: Hürmet, saygı, sevgi.

Xetti-hereket: 1. Savaş sanatı, savaşma teknikleri; taktik. 2. Siyasi ve sosyal mücadele yollarının ve araçlarının tümü.// Herhangi bir gayeye ulaşmak için tatbik edilen yol ve vasıtalar, tedbirler.

Xettü-xal: Güzelin yüzü anlamında.

Heyet-baca, Heyet-bucağ: Bahçe ve binalar.

Xéyir-bereket: Refah, mutluluk, bolluk; insanlara fayda sağlayan şeyler. Xéyir-bereketini geçirmiş Değerini düşürmek, zarara uğratmak, zarar vermek.

Xéyir-dua: Mutluluk, bahtiyarlık, saadet, başarı dileği. Xéyir-dua vérmek (démek, élemek) Birisine mutluluk, saadet arzulamak.

Xéyir-duaçı: Birine yaptığı iyilikten dolayı mutluluk, saadet dileyen, minnet duygusunu ifade eden adam.

Xéyir-şer: Düğün ve yas, matem, sevinç ve keder olan yer ve buralardaki işler, merasim. (Öz) Xéyir-şerini bilmek (anlamak, gánmak) Kendine neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu anlamak, bilmek, ona göre hareket etmek, davranmak. Xéyir-şere yaramayan (yaramaz) Başkalarının derdine, gamına ortak olmayan, kayıtsız, yaramaz adam. Xéyir-şere yarayan Hayır ve şerde, iyi ve kötü günde insanlara yakın alaka gösteren, onlara yardımcı olan.

Hezin-hezin: Hazin, kederli bir şekilde, gamlı bir şekilde, yanıklı yanıklı.

Hezmi-rabéden kéçirmek: a- Yemek, yutmak. b- Kendine almak, kendine mal etmek, sahiplenmek, yutmak.

Xımır-xımır: 1. Yavaş yavaş, sessiz sessiz, usulca, kendisi için. 2. Azar azar, tedrici olarak.

Xınc-xınc, Xıncım-xıncım: Küçük küçük, parça parça, lokma lokma. Xıncım-xıncım étmek (élemek) Kırıp dökmek, parça parça etmek.

Xırdaca-xırdaca: 1. Yavaş yavaş, azar azar, usul usul, aheste aheste, yavaşça. 2. Küçük küçük, ufak ufak (miktar olarak çokluk bildirir).

Xırda-xırda: 1. Aheste aheste, yavaş yavaş, ağır ağır, yavaşça. 2. Küçük küçük, ufak ufak (miktar olarak çokluk bildirir.)

Xırda-xuruş: 1. Her türlü küçük şeyler, hırdavat. 2. Küçük, önemsiz, ehemmiyetsiz.

Xırda-mırda: 1. Ufak tefek şeyler, hırdavat. 2. Her türlü küçük şeyler. 3. Az, cüzi. 4. Küçük, önemsiz.

Xırda-para: 1. Küçük, ufak tefek şeyler. 2. Önemsiz, küçük.

Xırdım-xırdım: Küçük küçük, parça parça, lokma lokma.

Xır-xır: 1. Sesi hırıltı şeklinde çıkan. 2. Hırıltılı ses, hırıltı.

Xırım-xırda: 1. Her zaman kullanılan ve sık sık gerekli her türlü küçük şeyler, ev eşyaları. 2. Küçük, önemsiz, az.

Xırıp-xırıp: Hayvanların otları koparıırken, kırarken çıkan ses.

Xırlı-pırlı: Esaslı bir şekilde, yerli yerinde, gerektiği gibi.

Xırt-xırt: Bıçakla doğranan, dişle vs. ile ezilen sert bir şeyin çıkardığı ses.

Xıs-xıs, Xısın-xısın: Yavaş yavaş, gizli gizli, sessiz sessiz.

Xış-xış: Hışıltı sesi.

Hilali-ehmer cemiyeti: Kızılay Cemiyeti.

Him-cim: Göz işareti, kaş göz işareti.

Hind-Avropa: Hint-Avrupa, İndo-Germen. Hind-Avropa dilleri dil. İndo-Germen dilleri.

Hind-Avropa dilçiliyi İndo-Germen dil grubunda olan dillerin mukayeseli tarih metoduyla incelenmesi, mukayeseli tarihi dilcilik.

His-pas: İs, kir.

Hisli-paslı, Hisli-tozlu: İs, toz basmış, isli; kirli.

Xof-xeter: Tehlike, korku, tehlike doğuracak şey; dert, bela.

Ho-ho: Çalışan sığırları hareketlendirmek, canlandırmak veya kovmak için kullanılır.

Ġanına-canına hopmağ: Kanına işlemek, içine yerleşmek, sirayet etmek, bulaşmak.// Kanına işlemek, yerleşmek, kökleşmek, alışkanlık olmak.

Hoppana-hoppana: atlaya atlaya, sıçraya sıçraya.

Xor-xor: 1. Uykuda horuldayan kimsenin çıkardığı ses. xor-xor gelyan Nargile. Xor-xor xoruldamağ Ağır uyumak, horuldayarak uyumak.

Xoşam-xoşam: Kendi rızası ile, isteyerek, gönüllü olarak.

Xoş-bêş: Hal hatır sorma, konuşma. Xoş-bêş étmek (élemek) Selamlaşmak, hal hatır sormak.

Hoydu-hoydu: Hoydu-hoyduya götürmek Gülerek, ıslık çalarak, çeşitli sesler çıkararak dalga geçmek, alay etmek.

Xumar-xumar: Süzgün, baygın baygın, nazlı nazlı.

Servi-xuraman: Klasik şiirde güzelin sıfatlarından birisi, yürüyen servi boylu.

Xuraman-xuraman: Nazla, eda ile, salınarak, nazlana nazlana.

Xurd-heşil: Ezik ezik, sağlam herhangi bir tarafı kalmayan, her tarafı zedeli. Xurd-heşil étmek Ezik ezik etmek, vücudunda sağlam bir taraf bırakmamak.

Xurdu-hemir: Ezilmiş, hurdahaş olmuş, ezik halde.

Huş-guşla: Bütün dikkatini toplayarak, dikkatle, dikkat ederek, düşüncesini toplayarak.

Huşlu-başlı: Hafızası güçlü.

Hüd-hüd: Çavuşkuşu, hüdhüd.

Xülasé-kelam: Özet olarak.

Hüsn-reğbet: İyi, güzel, samimi ilişki, alaka. Hüsn-reğbet beslemek İyi, güzel, samimi ilgi, münasebet göstermek. Hüsn-reğbetini ğazanmağ Herhangi bir münasebetle bir kimsenin iyi, samimi duygular beslemesini sağlamak, samimiyetini kazanmak, içinde kendine karşı sevgi uyandırmak.

Ġırıla-Ġırıla ğalmağ: Hiddetini, öfkesini veya başka bir duygusunu dışa açamadığı için çok azap ve ıstırap geçirmek, üzölmek.

İç-içalat: İç organlar, göğüs ve karın boşluğunda olan organlar.

İçin-için: 1. Gizli gizli, kimseye hissettirmeden; içinde, yüreğinde, kalbinde. 2. Yanıklı yanıklı, acı acı.// Kalbinde, başkalarına sezdirmeden, gizli.

İflim-iflim: Parça parça, lime lime.

İkide-birde: Sık sık.

İkiden-birden: Hiç (bir şeyin, olayın olmadığını bildirir).

İki-iki: 1. Her birine veya her defasında ikişer. 2. İkisi yan yana, ikisi beraber, birlikte.

İkişer-ikişer: Çift çift, ikişer şekilde.

İki-üç: Birkaç, iki veya üç.

İlan-çayan: Yılan, akrep vs. gibi sokan hayvanlar.

İlan-çayanlı: Yılan ve akrep gibi hayvanlar çok olan saha, yer.

İlan-gurbağa: 1. Çeşitli sürüngen hayvanlar. 2. Kötü yazılmış, okunması mümkün olmayan yazı.

İlden-ile: Her yıl, her yıl geçtikçe.

İllerden-ile: Her yıl, yıl geçtikçe, durmadan, yıllar yılı.

İlim-ilim: İlim-ilim itirmek a- Sesi soluğu bir daha gelmeyecek yerlere, uzaklara yollamak, uzaklaştırmak; sürgün etmek, hapse yollamak. b- Yok etmek, öldürtmek. İlim-ilim itmek, ilim-ilim gétmek Tam anlamıyla yok olmak, iz bırakmadan kaybolmak.

İl-müdam: Daimi, sürekli, devamlı.

İman-güman: Şüphe, zan, ümit.

Sahibi-iman: Dine inanan, dini hükümlere riayet eden, onları yerine getiren.

İnce-ince: Zarif, ince, güzel, alımlı.// Küçük, ufak.

İnceden-inceye: Bütün teferruatıyla, ayrıntısıyla, bütün yönleriyle, en ince ayrıntısına kadar.

İndi-indi: Çok yakın zamanda, şimdi, yeni.

İndice-indice: Şimdi, yeni, biraz evvel.

İnga-inga: Bebeklerin ağlarken çıkardıkları ses.

İngirazi-alem: Kıyamet.

İnir-inir: İnir-inir inlemek İnilti sesi çıkarmak, inlemek.

İnkir-minkir: Mezarda ölüleri sorguya çeken melekler.

İnkisari-xatir (gelb): Kalbi kırılma, gönlü incinme. İnkisari-xeyal Beklediği, ümit ettiği şeyin gerçekleşmemesi, arzusunun olmaması dolayısıyla insanda doğan hoşnutsuzluk duygusu; meyusluk, ümitsizlik.

İns-cins: Beşeriyet, insanlık, insan, canlı anlamında.

İpe-sapa yatmamağ (gelmemek): Laf dinlemeyen, nasihat dinlemeyen, hiçbir kurala uymayan.

İpe-sapa düzmek (düzülmek): Düşüncenin, kelimelerin düzgün bir şekilde ifade edilmesi.

İpe-sapa yatmağ (gelmek): Yola gelmek, söz dinlemek, nasihat dinlemek.

İreli-géri: 1. Bir taraftan öbür tarafa, bu baştan öbür başa; öne arkaya. 2. Baştan sona, sondan başa. İrelisini-gerisini düşünmek Bir meseleyi, işi vs. tahlil etmek, etraflı düşünmek, nasıl neticeleneceği hakkında genişçe düşünmek.

İri-xırda: Her çeşit, her türlü, çeşitli boyda, çeşitli büyüklükte.

İrili-xırdalı: 1. Büyüklü küçüklü, her yaştan, büyük ve küçük. 2. Hem büyük hem küçük, irili ufaklı.

İrişe-irişe: Dişlerini gösterip gülerek, sırıtarak.

İrsal-mersul: Yazışma, mektuplaşma. İrsal-mersul etmek, İrsal-mersula girmek Yazışmak, mektuplaşmak.

İsa(ğ)-Musa(ğ): İlkbahar ve yaz gecelerinde hazin bir sesle öten bir kuş, hakkuşu (asio fiameus).

İsmi-cem: Toplu anlamlı isim.

İsmi-xas: Özel isim.

İsmi-e'zem: Masallarda sihirli dua ismi, tılsım duası.

İsmi-şeb: Parola.

İsmi-şerif: Eskiden birine adı sorulduğunda nezaket olarak kullanılırdı.

İsitmeli-isitmeli: Sıtmalı bir şekilde.

İster-istemez, İsteye-istemeye: İstemedен, gönülsüz olarak, kendisi istemediği halde, istemedен.

İsti-isti: 1. Sıcak halde, soğumadan. 2. Gecikmeden, sığağı sığağına, o anda, derhal, hemen.

İsti-soyuğ: 1. Sıcak ve soğuk hava ve etkisi. 2. Her türlü durum, vaziyet, şart.

İşçi-kendli: İşçi ve köylü.

İş-güc: Faaliyet, çalışma, emek, zahmet.//Meşguliyet, bir şeyle uğraşma.// Bir idarede veya kuruluştа çalışma, hizmet etme. İşten-gücden élemek İşinden etmek. işden-gücden olmağ Herhangi bir sebepten dolayı işinden olmak, işini bırakmaya mecbur olmak,

hiçbir iş yapmamak. İşe-güce yaramağ Yardımı dokunmak, işe yaramak. İşini-gücünü bırakmağ Hiçbir işle meşgul olmamak, işinden vazgeçmek.

İşıl-ışıl: Işıl ışıl, parlak, aydınlık. İşıl-ışıl ışıldamağ (parlamağ, parıldamağ) Işıl ışıl parlamak, parıldamak, göz kamaştırmak.

İşli-güclü, İşli-péşeli: Becerikli, her iş yapabilen, çalışmayı seven.

İş-péşe: Meslek, sanat, iş güç.

İşsiz-gücsüz, İşsiz-péşesiz: Boş, işsiz, hiçbir işle meşgul olmayan.

İt-bat: it-bat düşmek Kaybolmak, yok olmak. İt-bat élemek Yok etmek, kaybetmek, ortadan kaldırmak, mahvetmek. İt-bat olmağ Yok olmak, mahvolmak, ortadan kaybolmak.

İt-gurd: Tanınmayan, bilinmeyen kimseler, yabancılar; değersiz, kıymetsiz kimseler.

İti-iti: Süratle, çabuk çabuk.

İtib-batmağ: a- Yok olmak, mahvolmak. b- Gözden kaybolmak, yok olmak. c- Tamamen yok olmak, hiç olmak.

İyirmi-iyirmi: Yirmişer yirmişer, her seferinde yirmi tane olarak.

İy-toz: İz toz, eser, kalıntı. İyi-tozu ğalmamağ İzi tozu kalmamak, herhangi bir eseri, nişanesi kalmamak, yok olmak, izi kaybolmak. İyi-tozu görünmemek Hiç hissedilmemek, varlığından hiçbir eser kalmamak.

İz-elamet, İz-eser: Herhangi bir şeyden geriye kalan ve onun varlığını isbat eden şey. İz(i)-elameti ğalmamağ (olmamağ, görünmemek), İz(i)-eser(i) ğalmamağ (olmamağ, görünmemek) Varlığını isbat eden hiçbir şey kalmamak.// Yok olmak, ortadan kaybolup gitmek.

İhzari-nifret étmek (bildirmek): Kendi nefretini bildirmek.

İhzari-teessüf étmek: Kendi teessüfünü, üzüntüsünü bildirmek.

İhzari-teşekkür étmek: Kendi teşekkürünü bildirmek.

İzsiz-sorağsız, İzsiz-tozsuz: İzi olmayan, hiçbir izi olmayan.

İz-toz: Herhangi bir şeyden, bir hayattan, bir halden geriye kalan şey, eser, alamet. İzi-tozu ğalmamağ (olmamağ, görünmemek) Varlığını isbat eden hiçbir şey kalmamak. İzini-tozunu itirmek a- Bir olaydan, şeyden hiçbir iz bırakmamak, tamamen yok etmek.

b- Bir suçun, kötü olayın duyulmaması için kapatmak, kimseye açmamak, delilini yok etmek.

İzzeti-nefs: Haysiyet, şeref, benlik duygusu.

İzzeti-şeref: Hürmet, şeref, itibar, ululuk.

Kağız-gelem: Kağıt ve kalemde oluşan yazı araçları, kağıt ve kalem.

Kağız-kuğuz: Yazılı kağıt parçaları veya gereksiz kağıtlar.

Kami-dil: Yürek arzusu.

Kapitan-léyténant: Donanmada kaptan yardımcısı ve rütbeyi taşıyan şahıs.

Kar-kor: Hem kulağı sağır, hem gözleri kör.

Kar-lal: Sağır ve dilsiz.

Karvan-karvan: Kervan gibi. Katar katar, grup grup.

Kasıb-kusub: Fakirler, yoksullar.

Kéçdi-kéçdi: Koşma yarışı (çocuk oyunu).

Kéçib-gétmek: a-Geçmek. b- Yok olmak, unutulmak, silinip gitmek.

Kéf-damağ: Hoş vakit geçirme durumu. Kéf(de)-damağda olmağ Neşelenmek, zevk almak, vaktini neşe ile geçirmek. Kéfe-damağa baxmağ Vaktini keyif çekerek, neşe ile geçirmek. Kéfi-damağı kökeltmek Neşelenmek, keyiflenmek, morali düzelmek, kederi düşüncesi yok olmak.

Kéf-ehval: Ruhi ve sıhhat yönünden durum; hal, vaziyet.

Kéfli-kéfli: Keyifli olarak, sarhoş halde.

Kele-kötür: 1. Yüzeyi, sathı düz olmayan; girintili çıkıntılı. 2. Kaba, gösterişsiz, biçimsiz.// Düzgün olmayan, eğri büğrü, biçimsiz. 3. Kaba, incelikten mahrum. 4. İstiraplı, azaplı, ıstırap dolu, zor, eziyetli.

Kele-kötürleşdirme: Girintili çıkıntılı hale getirme.// Kabalaştırma.

Kele-kötürleşdirmek: 1. Girintili çıkıntılı hale getirmek. 2. Kabalaştırmak.

Kele-kötürleşme: Girintili çıkıntılı hale gelme.

Kele-kötürleşmek: 1. Girintili çıkıntılı hale gelmek. 2. Kabalaşmak.

Kele-kötürlük: Girintili çıkıntılı, kaba şeyin hali.

Kelle-kelleye gelmek (durmağ): Karşı karşıya gelmek, dövüşmek, kavga etmek.// Mücadele etmek.

Kelme(si)-kelmesine: Kelime kelime, harf harf.// İfade, ibare. Kelme (Kelmeyi)-şehadet İslamiyet'in esas işareti olan Kelime-i Şehadet ifadesi. Kelméyi-şehadetini démek (oxumağ, söylemek ya da salmağ, diline getirmek) Ölmeye hazır olmak.

Kelme-kelme: Ayrı ayrı kelimelerle, kelime kelime.

Kemali-géyretle. Çok dikkat ederek, çok çalışarak. Kemali-ğayda ile Talep ettiği şekilde, tamamen, normal düzeni ile.

Kem-karastı: 1. Bir işte, sanata gerekli olan aletler. 2. Silah.

Kem-kem: Azar azar, yavaş yavaş, usul usul.

Kem-kesir: Yetmeyen taraf, yön, cihet, kusur:// Yetmeyen.

Kem-kesirli: Noksanlığı, kusuru olan.

Kemser-kemser: Ahmak ahmak, ebleh ebleh, alık alık.

Kend-kend: Köy köy.

Kend-kesek: Köy ve etrafı.

Kendli-kesekli: Köylü.

Kendli-kütlü: Eskiden bazen köylüleri hor gören bir anlayışla onlara verilen ad.

Kesek-küsek: Kesek halinde olan toprak parçası.

Kesik-kesik: Arada fasıla vererek, yavaş yavaş, kesik kesik. Kesik-kesik étmek (élemek) Doğramak, parçalamak, her tarafını kesmek.

Kesik-küsük: Kesikler, kesik parçalar.

Kesile-kesile: Sıkıla sıkıla, utana utana, çekine çekine. Kesile-kesile galmağ Bir şey yapamadığı için içten kavrula kavrula kalmak, yanıp yakılmak, kıvrana kıvrana kalmak.

Kesme-kesme: Yavaş yavaş, kesik kesik.

Kilovat-saat: Bir kilovat gücünde elektriğin bir saat içinde yaptığı işe eşit olan elektrik ölçüsü birimi.

Kim-kimse(ne): Yakın kimse, dost, akraba.

Kin-küduret: Kin.

Kinli-kinli: Kinli bir şekilde, kinli bir tarzda; gazaplı.

Kirimiş-kirimiş: Sessiz sessiz.

Kir-pas: Vücutta ve nesnelerin yüzeyinde meydana gelen pislik tabakası, pislik.

Kise-kise: Birkaç kese, keseler dolusu, kese kese.// Çok miktarda.

Kişi-kişi: Erkeklere mahsus tarzda ve üslupta, erkek gibi, yaşlı birisi gibi.

Kişili-arvadlı: Kadınlı erkekli.

Kiş-kiş: Tavukları, kuşları vs. kovmak için söylenen söz. Kiş-kişler olsun! Allah göstermesin, Allah esirgesin.

Kol-kos: 1. Birbirine karışmış, geçmiş çeşitli kaba otlar; otluk. 2. Çöp, faydasız, gereksiz şeyler.

Kol-koslu: Kaba otlu, kaba kot bürümüş, basmış.

Kollu-koslu: Kaba otlu olan, kaba ot bürümüş.

Kom-kom: Küme küme, deste deste.

Koma-koma: Küme küme, yığın yığın, üst üste toplanmış halde.

Kontr-admiral: Tuğamiral, deniz kuvvetlerinde en küçük amiral rütbesi.

Kor-kobud: Biraz veya çok kaba; yakışsız.

Kor-korane: Düşünmeden, mülahaza etmeden, görmeden, bilmeden.

Kor-pêşman: İstedigini elde edememiş, arzusuna ulaşamamış; pişman olmuş halde.

Korun-korun: Alevsiz, için için yanma, kor halinde.

Kos-kos: Çocukların topla oynadıkları bir oyun.

Kosa-kosa: 1. Nevruz (Ergenekon) Bayramı arifesinde ve bayram günü özel olarak giyindirilmiş kimsenin ev ev dolaşıp türkü okuyarak bayramlık toplaması. 2. Bu halk oyununa katılan asıl suret.

Kos-nağara: Ağaçla çalınan büyük davul.

Köç-düş: Herkesle birlikte göçme, beraber göçme, göçme işi.

Köç-külfet: Aile üyeleri, baba, anne ve çocukların hepsi.

Köç(lü)-külfetli: Aile bireyleriyle birlikte, hep beraber.

Köhne-külte, Köhne-kürüş: Çok eski, kullanamayacak kadar yıpranmış, eski; yırtık, yırtılmış.

Köklü-budağlı: 1. Büyük, gelişmiş, kalın, dallı budaklı. 2. Çok akrabası olan, büyük kabile.

Köklü-kömecli: 1. İri, büyük ve kalın dalları olan. 2. Çok akrabası olan.

Köklü-gövdeli: Büyük dalları, budakları olan.

Kök-sağğız: Kauçuk, maddesi elde edilen çok yıllık bir bitki, hindiba kökü (taraxacum koksaghyz).

Köntöy-köntöy: Kabacasına, nezaketsizcesine.

Könülsüz-könülsüz: İstemeyerek, arzu etmediği halde, hevesiz.

Köynek-köynek (bir köynek) et tökmek: Çok utanmak, mahcup olmak, utancından yere girmek.

Köynek-şalvar: Gömlek ve pantolondan ibaret elbise.

Köynek-tuman: Gömlek ve dondan ibaret elbise.

Köz-köz: köz-köz olmağ Kor gibi olmak, kor gibi ışık saçmak.

Kut-kut: Yığın halinde, küme halinde.

Küçe-küçe: Bir sokaktan diğer sokağa, cadde cadde, sokak sokak.

Küçe-bazar: Sokaklar ve pazarlar.

Küekli-đarlı: Hem rüzgar esen hem de kar yağan (hava, gün).

Küekli-tufanlı: Rüzgarlı tufanlı.

Küekli-yağışlı: Hem rüzgarlı hem yağmurlu.

Kül-külfet: Aile, aile bireyleri.

Künc-bucağ: 1. Köşe, bucak. 2. Gizli, göze çarpmayan, gizli yer.

Kürd-ovşarı, Kürd-şahnaz: Klasik Azerbaycan musikisinde muğam adları.

Kürek-küreye virmek: Birbirine yardımcı olmak, sırt sırta vermek, el ele vermek.

Küskün-küskün: Küsmüş, gücenmiş, darılmış halde.

Küy-đalmađal, Küy-kelek: 1. Bağırıp çağırma, karışıklık, gürültü. Küyđalmađal (küy-kelek) salmağ Gürültü, şamata koparmak. 2. Küy-kelekle şekilde: Heyecanla, gürültü kopararak.

Küy-kelekçi: Karışıklık çıkaran, gürültü koparan, hemen heyecana kapılan.

Kvadrat-yuva: Tarımda gelişmiş ekin usullerinden birisi.

Lağ-lağ: Leyleğin çıkardığı ses.

Lağ-lağ: 1. Boş, anlamsız konuşma. Lağ-lağ danışmağ Boş boş, anlamsız konuşmak. 2. Çok konuşan, boşboğaz, geveze; ağzına ve aklına geleni konuşan.

Lağ-loğaz: Alay, istihza. Lağ-loğaza goymağ Alay etmek, istihza etmek.

Lax-lax: Sessiz, boş, kimsesiz, insanın olmadığı.

Lal-dinmez: Konuşmadan, sessizce, ses çıkarmadan.//Konuşmadan, kayıtsız şartsız. 2. Az konuşan, konuşmayı sevmeyen, çoğunlukla sessiz oturan.

Lalığ-malığ: Dilsiz ağızsız, lafını, düşüncesini doğru düzgün anlatamayan.

Lal-kar: 1. Sağır ve dilsiz. 2. Sağır ve dilsiz gibi konuşmdan, hiçbir şey söylemeden. 3. Hareketsiz, sakin.

Lal-karlığ: Sağır ve dilsizlik.

Lal-mat: Hayret içinde, susarak.

Lapar-lapar: 1. Parça parça; benek benek. 2. Rüzgarsız bir havada iri taneler halinde yağın kar, lapa lapa.

Lap-lap: Hayretle, şaşırarak.

Las-las: Kat kat, tabaka tabaka, yığın yığın.

Lat-lüt: 1. Çıplak, elbisesiz. 2. Hiçbir şeyi olmayan, yoksul, fakir. Lat-lüt galmağ Her şeyi kaybetmek, fakirleşmek, yoksullaşmak.

Lay-lay1: Kat kat, tabaka tabaka.// Katlar, tabakalar halinde olan.

Lay-lay2: Her iki tarafı.

Leçek-leçek: Taç yapraklarından ibaret, taç yaprakları halinde.

Lehleye-lehleye: Nefes nefese bir şekilde.

Leke-leke: Çok lekesi olan, lekelenmiş, lekeli.

Le'l-cavahirat: Kıymetli yüzük taşı, cevahir.

Lénd-liz: İkinci dünya savaşı esnasında Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefik devletlere borç olarak verdiği silah, erzak, ham madde vs.

Lengerlene-lengerlene: Sağa sola eğilerek, yalpalayarak, oynayarak.

Lepe-lepe: Lapa lapa (kar) şeklinde.

Léş-léşe: Léş-léşe söykenmek, galanmağ vs. Yan yana dizilmiş, çokça ceset için kullanılır.

Léş-léşe ğatmağ (çatmağ): Önüne geleni öldürerek varmak, ulaşmak önüne geleni biçip dökmek.

Ling-lingi: Tek ayak üzerinde zıplayarak oynanan bir çocuk oyunu.

Lirik-dramatik: Lirik ve dram unsurlarını kendinde aksettiren edebi eser.// (Müzikte) Lirik sesle, dramatik ses arasında geçit oluşturan (sanatçının) ses.

Lirik-épik: Lirik ve destani unsurları kendinde birleştiren, aksettiren edebi eser.

Lomba-lomba: İri damarlar halinde. Lomba-lomba (içeri) ötürmek: Hızlı hızlı ve aç gözlü bir şekilde, kocaman kocaman lokmalarla yemek.

Lotu-bambılı: Fırıldakla, düzenbazlıkla, gayri meşru yollarla geçimini sağlayan kimse.

Lotu-lotuyana: Açık, samimi olarak.

Lotu-potu: İşsiz, güçsüz kimseler; günlerini dalavere, fırlıdak, hilebazlık ile geçiren kimseler.

Lovğa-loğva: Kibirle, kasılarak.// Kendini överek.

Lö-lö: Başiboş, işsiz güçsüz, serseri bir şekilde.

Lüle-lüle: Boruya benzer, boru gibi, borular şeklinde.

Lüm-lüm: Bütün halde, parça parça.

Lümpén-prolétariat: Düzenli işi olmayan ve siyasi sınıf şuuruna sahip bulunmayan yoksul kesim.

Lüt-anadangelme: Tamamen çıplak, üryan.

Lüt-etce: 1. Çıplak. 2. Küçük, körpe.

Lüt-maderzad: Çırılçıplak, üryan, çıplak bir şekilde.

Lüt-müt: 1. Tamamen çıplak, üryan. 2. Yoksul, fakir, sefil.

Lüt-üryan: 1. Çırılçıplak, anadan doğma, üryan. Lüt-üryan olmağ Anadan doğma olmak, soyunmak. 2. Yoksul, fakir. Lüt-üryan ğalmağ Varı yoğtu elinden çıkmak.

Mal-dövlet: Servet, emlak, mal mülk.

Mal-davar, Mal-ğara: Büyük baş hayvanlar.

Mal-ğaraçı: Hayvancılıkla uğraşan kimse.

Mal-ğaraçılığ: Hayvancılık.

Mal-ğaralı: Hayvan besleyen, hayvanları olan kimse.

Mal-héyvan: Büyük baş hayvanlar.

Mal-mülk: Mal-madar

Mal-pul: Mal, mülk, zenginlik.

Marksist-Léniñçi: Marksizm ve Leninizme ait olan, bu yolu kullanan.

Marksizm-Léنینizm: Marks-Engels-Lenin'in materyalist doktrini.

Matdım-matdım: Şaşkın şaşkın. Matdım-matdım baxmağ Sessiz, suskun halde gözlerini bir noktaya dikerek hayretle bakmak.

Mat-ğut: Matı-ğutu ğurumağ (çekilmek) Donup kalmak, hayret içinde olmak, şaşkın şaşkın bakakalmak.

Mat-mat: Hayret içinde. Mat-mat baxmağ, Mat-mat gözlerini döymek Donuk gözlerle bakmak, hayretle, şaşkınlıkla bakmak.

Mat-mebhut, Mat-meettel: Hayret içinde, dehşetle, şaşkınlık içinde.

Mazı-mazı: Düzlük zeminde oynanan (taş kürecik) oyunu.

Meclisi-müessisan: Anayasa hazırlamak için oluşturulan geçici organ.

Med-cezir: Ay çekimi etkisiyle deniz sularının kabarması ve çekilmesi.

Medeni-kütlevi: Kütlelerin kültürel arzusuna hizmet eden, halkın kültürünü artırmak gayesiyle yapılan.

Meğrur-meğrur: 1. Mağrur bir tarzda, gururla, vekarla. 2. Kibirle, gururla.

Mehzun-mehzun: Kederli kederli, hazin hazin, dertli dertli.

Melul-melul: Kederli kederli, hüznü hüznü, zavallı bir şekilde.

Me'nalı-me'nalı: Bir anlam, şey, gaye ifade ederek.

Me'nasız-me'nasız: Boşu boşuna, yerli yersiz.

Menem-menem: Menem-menem démek Kibirlenmek, şişinmek, kendinden başka kimseyi takmamak.

Menli-senli: Aramızda, kendi aramızda, başkası olmadan.

Men-men: Men-men démek Kibirlenmek, şişinmek, kendinden başka kimseyi takmamak.

Menzilbe-menzil, Menzil-menzil: Bir menzilden diğere kadar; yol giderken konaklayarak.

Merd-merdane, Merdü-merdane: Açıkçasına, mertçesine.//Açıkçasına, hiçbir şeyden çekinmeden, korkmadan.

Mere-mere: Ceviz, fındık, bilye vs.'yi çukura düşürme şeklinde oynanan bir çocuk oyunu.

Mertebe-mertebe: Bir mertebeden, katan diğere mertebeye, kata.

Me'sum-me'sum: Suçsuzcasına, kabahatsizcesine, masumane.

Méşe-çöl: Ormanla dışarı arasında kalan geçit sahası.

Meşğuli-zimme: Meşğuli-zimme olmağ Birisinin parasını veya malını sahiplenmek veya birisi hakkında doğru olmayan sözler sarf ederek günaha girmek, kendini onun karşısında borçlu hissetmek.

Ğeleti-meşhur: Yanlış olduğı halde halk arasında kullanılan söz veya ifade.

Mete-mete: Daire içinde oynanan çocuk oyunu.

Mezlum-mezlum: Zavallı bir şekilde, sessiz sessiz, mazlumcasına.

Mır-mır: Mırıltı sesi, mırıltı. Mır-mır marıldamağ Kendi kendine homurdanmak, söylenmek.

Mırt-mırt: Boşuna bir şekilde, öylesine.

Mışıl-mışıl: Sakin ve rahat, tatlı bir şekilde (bebeğın uyuması), mışıl mışıl.

Mini-mini: Küçücük, ufacak.

Minnet-sünnet: Yalvarıp yakarıp rica etme; rica, yalvarış. Minnet-sünnet étmek Yalvarıp yakarmak.

Misğal-terazi: Kuyumcu terazisi. Misğal terazi ile ölçmek (çekmek) Bir şeyin ölçüsünü ve sayısını çok dikkatli ve hassas bir şekilde tayin etmek.

Miskin-miskin: Zavallı bir şekilde, aciz bir halde.

Mitil-şitil: Yüzü, kılıfı yırtılmış, yıpranmış, eski yatak, yorgan, palas vs.

Miyov-miyov: Kedilerin çıkardığı miyav sesi.

Mizan-terazi: Mahşer günü insanların günah ve sevaplarının ölçüleceğı terazi. Mizan-terazi gurulmağ Mahşer günü günah ve sevapları tartılmak.

Möhkem-möhkem: Bütün gücüyle, var gücüyle, sıkı sıkıya.

Muncuğ-muncuğ: Tane tane, yumru yumru, boncuk gibi (akan ter).

Müddeiyi-ümumi: Savcı.

Müfte-müfte: Boşu boşuna, bedavadan, haksız olarak.

Mügayiseli-tarixi: Olayların tarihi ve mukayeseli öğretimine dayanan.

Müxteseri-kelam: Sözün kıyası, hülasa, özet.

Mülk-imaret, Mülk-mal: Mülk, ev bark, zenginlik.

Münasibetli-münasibetsiz: Yerli yersiz, gerek olup olmadan.

Müruri-eyyamla: Gün(ler) geçtikçe.

Müruri-zamanla: Zaman geçtikçe, vakit geçtikçe.

Naméyi-e'mal: Dini inanişaya göre bir şahsın dünyada yaptığı bütün iyi ve kötü şeylerin yazıldığı defter.// Bir şahsın yaptığı şeylerin yazılmış olduğu kağıt, evrak.

Nam-nişan: İsim, yer yurt, asıl soy anlamında.

Narın-narın: Küçük küçük, ufak ufak.

Nazenin-nazenin: İnce bir şekilde, nazla, gamze ile, cilve ile.

Naz-gemze: İşve, süzgün bakış, cilve.

Nazlı-duzlu: İşveli, nazlı, cilveli, edalı, hoş huş.

Naz-nazı: Ağır tempolu Azerbaycan oyun havalarından birinin adı.

Naz-nevaziş: Okşama, nazlandırma, incelik gösterme.

Néçe-néçe: Birçok, çok, kaç kaç.

Nefes-nefese: Çok yakın, yüz yüze, karşı karşıya bir şekilde.

Nem-nüm: Nem-nüm étmek (élemek) Nazlanmak, görünüş olarak memnuniyetsiz tavır takınmak.

Nesilden-nesle: Bir nesilden diğer nesle.

Neşvü-nüma: Büyüme, ilerleme, gelişme, çoğalma.

Neve-netice: Torunlar, torunların çocukları.

Nezer-diğget: Fikir, düşünce, merak. Nezer-diğgeti celb étmek Herkeste merak uyandırmak, dikkat çekmek.

Marksizm-Léninizm nezeriyyesi: Marksist Leninist teori, komünizm.

Nezir-niyaz: Allah'a ibadet kasdıyla ve Allah rızası için mübah bir iş yapmayı kararlaştırma, adama; adak, adanılan şey (fakirlere, yoksullara, öksüzlere vs.).

Nöğtesi-nöğtesine: Tamamen, olduğu gibi, aynen, hiçbir kelime dışarıda bırakmadan, kelimesi kelimesine, bütün teferruatı ile.

Nöğtéyi-nezer: Belirli bir mesele ile ilgili görüş, düşünce, fikir, bakış açısı, mülahaza. Bu nöğtéyi-nezerden Bu bakımdan. .... Nöğtéyi-nezer.... Bakımından.

Növ'i-beşer: İnsanoğlu, insan nesli, insanlar.

Növ-növ: Türlü türlü, çeşit çeşit, her türlü.

Nuri-çéşmim, Nuri-didem, Nuri-éynim: Çok sevilen, çok aziz bir kimseye samimiyetle seslenme şekli.

O-bu: Herkes, bütün herkes.

Od-alov: 1. Alevlenerek yanan ateş. 2. Atılğan, cesur, çevik, hareketli, yerinde durmayan. 3. Kırmızı anlamında.

Odlu-odlu: İhtirasla, hararetle, kızgın, ateşli bir şekilde.

Od-ocağ: Ocak, ateş böceği, soba vs.

Oğlanlı-gızlı: Erkek(ler) ve kız(lar), erkekli kızlı hep birlikte.

Oğru-eyri: Hırsızlar, hırsızlıkla uğraşan kimseler.

Oğru-ğuldur: Hırsızlıkla meşgul olan kimseler.

Oğrun-oğrun: Gizlice, başkasına, başkalarına hissettirmeden, bildirmeden.

Oğul-uşag: Oğullar ve kızlar, evlatlar.

Ox-kaman, Ox-yay, Yay-ox: Ok ve yaydan oluşan silah, ok ve yay.

Oxu-yazı: 1. Okuyup yazmakla meşgul olma, okuma ve yazma işi. 2. Okuyup yazmayı becerme.

Oxuyub-çalan: Ses sanatçısı ve çalgıcı, hem söyleyen hem çalan.

Oxuyub-yazmağ: Okumak ve yazmakla meşgul olmak.

Olan-ğalan: Kullanıldıktan, harcandıktan sonra kalan para vs.

Olan-olmaz: Her şey, mevcut olan ne varsa.// Mevcut olan, kalan para vs.

Olmaya-olmaya: 1. Bir işin yapılmasına kesin karşı olunduğunu, tavsiye edilmediğini, bir işten sakınıldığını bildirir; kesinlikle, asla. 2. Olmadığı halde, olmadığına göre.

Olub-kéçen: Olup bitmiş, vaka, iş, hadise.

Olub-kéçmiş: Olmuş, olup bitmiş, geçmiş.

On-on: Onluklar halinde, onar onar, onluklar şeklinde.

Ora-bura: 1. Hem orası, hem burası; o tarafa bu tarafa, her tarafa. 2. Bölüm bölüm, kısım kısım; çeşitli yerlerden, o tarafından bu tarafından.

Orada-burada: Çeşitli yerlerde; hem orada, hem de burada.

Oradan-buradan: 1. Çeşitli yerlerden. 2. Çeşitli kaynaklardan, ayrı ayrı yerlerden, kaynaklardan.

Ot-alaf: 1. Ekimlerin içinde biten kaba otlar. 2. Kuru ot, saman vs'den oluşan hayvan yemi.

Ot-encer: Ot ve içindikiler, kaba otlar.

Oturub-durma: 1. İlişki kurma, dostluk etme. 2. Arkadaşlık etme, vaktini beraber geçirme.

Oturub-durmağ: 1. İlişki kurmak, dostluk, arkadaşlık etmek. 2. Oturub-durub şeklinde: Her zaman, daima, devamlı olarak.

Ovuc-ovuc: Avuçlayarak, avuçlarla, avuç dolusu.

Oyun-oyuncağ: Çeşitli oyuncak (-lar).//Körü körüne başkasının idaresine, hakimiyetine tabi olan, onun her istediği şeyi yapan kimse.

Öfkeli-öfkeli: Sinirli sinirli, hiddetli bir şekilde, gazaplı bir şekilde, hiddetle.

Ögáy-doğmalığ: Herkese karşı aynı tavrın olmadığı hal; ayrı gayrılık.

Öhö-öhö: Öksürürken çıkarılan ses.

Ölçü-biçi: 1. Herhangi bir şeyi ölçmek için kabul edilmiş birim, ölçmekte kullanılan alet. 2. Herhangi bir şeyin belirli ölçüler dahilinde kabul edilen büyüklüğü, küçüklüğü, biçimi, hacmi, derecesi, standart ölçüsü.// Sınır, hudut, çerçeve. Ölçü-biçi bilmemek a- Ne dediğini ve yaptığını bilmemek, sınırı aşmak. b- Ölçülememek, sınırsız olmak.

Ölçüb-biçmek: 1. Elbise yapılacak kumaşı ölçüsüne göre kesmek. 2. Düşünüp taşınmak, etraflı düşünmek.

Ölçülüb-biçilmek: Etraflı düşünölmek, düşünölüp taşınılmak.

Ölçülüb-biçilmiş: Etraflı düşünölmüş, üzerinde etraflı düşünöldükten sonra kabul edilmiş.

Ölçüsüz-biçimsiz: Ölçülüp biçilmeden, düşünülüp taşınılmadan.

Öldü-galdı: Başa gelen olay; kader, alın yazısı, talih.

Ölüb-öldürmeye çıxmağ: Ölümle sona erecek bir kavgaya başlamak, birbirini öldürecek dereceye gelmek.

Ölme-diril: Zorla, güç bela, eziyetle, binbir müşkülata, zorlukta.

Öle-öle: Güç bela, zorla, zorlukla, eziyetle.

Ölüb-dirilmek: Bir işi yapana kadar çok eziyet çekmek, sınırsız meşakkate katlanmak veya tehlike atlatmak.

Ölüb-iten: Ölen, mahvolan, ortadan kalkan, yok olan.

Ölüb-öldürmek: Birbirini öldürmeye kalkışmak, birbirini öldürmek, kavga etmek, kanlı bıçaklı olmak.

Ölüm-dirim: Ölüm kalım. Ölüm-dirim döyüşü (vuruşu, savaşı, mübarizesi vs.)

Ölümden, mahvolmaktan, yok olmaktan kurtulmak için yapılan kavga, (savaş, mücadele vs.). Ölüm-dirim meselesi Çok gerekli, son derece önemli mesele.

Ölüm-itim: Ölüm, yokluk.

Ölüm-zülüm: Çok zorlukla, binbir güçlülle, güç bela.

Ört-basdır: Ört-basdır étmek (élemek) Saklamak, üstünü kapamak, örtmek.

Örtüb-basdırmağ: Üstünü örtmek, kapamak, kapatmak, saklamak.

Öte-beri: Çeşitli şeyler, ufak tefek şeyler; o taraf bu taraf. Ötede-beride Orada burada, aralıklı bir şekilde. Öteden-beriden Oradan buradan.

Ötkem-ötkem: Kibirli kibirli, kasıntı bir şekilde, şişinerek.

Ötüb-kéçmek: Geçmek, geçip gitmek, gelip geçmek.// Bir yerin, sahanın ortasından, içinden geçmek, geçip gitmek.// Uçup gitmek, uçarak geçmek.

Ötür-ötür: Birbirine verme, ileri yollama. Ötür-ötüre salmağ Birbirine yollamak, birbirinin üzerine atmak, kasten geciktirmek, bugünü yarına bırakmak.

Övci-feza, Övci-felek: Göğün en yüksek noktası, asumanın en yüksek yeri.

Öyüd-nesihet: Doğru yolu ve uygun yolu göstermek, kötü hareketlerden sakındırmak gayesiyle söylenen söz (veya yazılan yazı), nasihat. Öyüd-nesihet vérmek (étmek)

Birisini kötü hareketlerden yollardan sakındırmak için nasihat etmek.

Öz-özlüyümde (öz-özlüyünde): 1. Kendi düşüncesinde, kendi aleminde, düşüncesinde.
2. Ayrı ele alındığında, tek olarak; kendi mahiyeti itibariyle.

Öz-özlüyünde: Ayrı, ayrı olarak ele alındığında.

Öz-özüne: a- Kendi bildiği gibi, bağımsız olarak; kendi. b- Yavaşça, usulca, kimse duymadan.

Özünü oda-suya (oda-köze) vurmağ (atmağ): Bir iş için cansiperane, fedakarcasına çalışmak, bütün gücüyle çalışmak, gayret etmek her türlü eziyete, meşakkate tahammül etmek.

Pallı-paltarlı, Pal-paltarlı: Üzerinde elbise olan, giyinmiş halde olan.

Pal-paltar: Elbiseler, giyecekler.

Para-para: Parça parça, kesik kesik. Para-para étmek (élemek) Parça parça etmek, kesik kesik yapmak, lokma lokma etmek; parçalamak, doğramak, kesmek. Para-para olmağ Parça parça olmak.

Parça-parça: Kırık kırık, lokma lokma, ufak ufak.// Yırtık yırtık.

Parça-tike: Parça, lokma, kırılmış bir parça, küçük parça.

Parıl-parıl: Parıl-parıl parlamamış Işıklar saçılarak parlamak, gözleri kamaştıracak derecede parlamak.

Par-par: Işıl ışıl, göz kamaştıracak bir şekilde. Par-par parıldamağ Gözleri kamaştıracak derecede parlamak, ışık saçmak.

Pay-bölüş: Paylama, bölüştürme. Pay-bölüş étmek (élemek) Paylamak, bölüştürmek.

Paylı-lüşlü: Pay getiren veya götüren; elinde payla gelen veya yola vurulan.

Pay-lüş: Pay, kısmet, hisse.

Pay-püşk: 1. Hisse, pay. 2. Taksim, kura ile dağıtma.

Pence-pence: Üzerinde pençe şeklinde süsleri olan, nakışları olan.

Pence-penceye gelmek: Çarpışmak, kavga etmek, vuruşmak.

Péncek-şalvar: Ceket ve pantolon, takım elbise.

Memeyéyenden-pepeyéyene kimi (geder): Çocuktan büyüğe kadar, herkes.

Perde-perde: Bir perdeden öbür perdeye geçerek (müzik aletinde).

Peren-peren: Dağınık halde, dağınık. Peren-peren düşmek (olmağ) Birbirini kaybetmek, her biri bir tarafa düşmek, dağılmak, darmadağın olmak. Peren-peren salmağ (étmek) Birbirinden ayrı düşürmek, birbirinden ayırmak, her birini bir tarafa atmak, dağıtmak.

Pert-pert: Bozuk halde, kırgın, incinmiş durumda.

Pıç-pıç: Yavaşçadan, fısıltı halinde, fısıltı şeklinde.// Fısıltı halinde konuşma.

Pırçım-pırçım: Damla damla, damlalar, taneler halinde. Pırçım-pırçım ter tökmek Çok çalışmadan, zorlanmadan, sıcaktan vs. çok terlemek, boncuk boncuk ter dökmek.

Pille-pille: a- Basamakları birer birer inerek veya çıkararak. b- Derece derece, mertebe mertebe. c- Tedricen, yavaş yavaş.

Ping-pong: Masa tenisi.

Pis-pis: 1. Kötü durum ve özellikler malik olan, verilen görevleri yerine getirmeyen, arzulanan şekilde hareket etmeyen kötü şeyler yapan; fena.//Kendi vazifesini iyi bilmeyen, tecrübesiz.//Etrafindakilere karşı kötü hareket eden, kaba. 2. Kötü, alçak, rezil, şerefsiz, namert.//Ahlaksız, liyakatsiz, yaramaz, kusurlu.//Kötü kimse. 3. Ezici, üzücü, sıkıcı, ağır, kötü, hoş gitmeyen.//Menfi.

Pistolét-pulémyot: Otomatik tabanca.

Pişim-pişimle: Sevgiyle, okşayışla, sinirlendirmeden, tatlı dille yaklaşarak.

Piş-piş: Kediyi seslemek için çıkarılan ses.

Piş-piş: 1. Bol C vitamini ihtiva eden, tohumlarının her iki tarafı seyrek tüylerle kaplı bir yıllık ir bitki. 2. Çocuk dilinde kedi.

Plaş-çadır: Hem padesü hem de çadır olarak kullanılan padesü.

Prima-balérina: Baledede asıl rolü ifa eden dansçı, balerin.

Privat-dosént: Komünizm'den önce Rusya'da ve Batı Avrupa ülkelerinde eyalet dışındaki yüksek okulda öğretim üyeliği yapan kimsenin ilmi adı ve böyle bir ünvana sahip kimse.

Puçur-puçur: Damla damla. Puçur-puçur ter tökmek Çalışmadan, utanmadan veya sıcaktan ter dökmek, terlemek.

Pul-mul, Pul-para, Pul-pene: Az miktarda para.

Pul-pul: Küçük para gibi. Pul-pul olmağ a- Parça parça olmak, parçalanmak, küçük küçük doğranmak; kırılmak. b- Kızarmak (sıcaktan, mahcubiyetten, sinirden vs.).

Pulsuz-parasız: Parasız, yoksul, fakir.

Püfleye-püfleye saxlamağ: Bir şeyi çok ihtiyatla koruyup saklamak. Suyu püfleye-püfleye içmek Çok ihtiyatlı hareket etmek, davranmak.

Rengden-rengem girmek (düşmek): a- Çeşitli renklere bürünmek, sık sık rengini değiştirmek. b- Kendi görünüşünü değiştirmek, muhite uymak, şekilden şekle girmek.

Reng-reng: 1. Çeşitli renklerde olan; çeşitli renkli. 2. Çeşit çeşit, muhtelif, türlü.

Resm-kéçid: Resmi geçit, askerlerin, sporcuların yaptığı resmi geçit (bayramlarda vs.).

Rişte-rişte: İnce ince, erişte gibi.

Rize-rize: Parça parça, lokma lokma, küçük küçük.

Ruhi-revan: Sevgili.

Ruyi-zemin: Yeryüzü; dünya, alem.

Ruzi-ezel: Başlangıç. Ruzi-ezelden Başlangıçtan, ilk günden.

Ruzi-mehşer (heşr): Mahşer günü, kıyamet günü.

Rüzü-şeb: Gece ve gündüz.

Rüsveyi-alem (cahan) étmek (élemek): Toplum içinde adını lekelemek, rezil etmek.

Rüsveyi-alem (cahan) olmağ: Rezil olmak, şerefini yitirmek, adı lekelenmek.

Saatdan-saata: Vakit geçtikçe, durmadan artarak.

Sabah-birigün: Yakın zamanda, yakınlarda, yarın öbürgün.

Sabah-sabah: Sabah erkenden, günün başlangıcından itibaren. Sabah-sabaha salmağ Çok geciktirmek, bugüne yarına atmak, bekletmek, geciktirmek.

Saçağ-saçağ: Saçaklardan oluşan, meydana gelen, saçak halinde.

Saç-birçek: Baştaki saçların hepsi. Saç-birçek ağartmağ Bir işte çok çalışarak tecrübe kazanmak. Saç-birçek dalaşmağ (goymamağ) Şiddetli kavgaya tutuşmak, birbirinin saçlarını yolmak (kadınlar). Saç-birçeyi ağarmağ a-İhtiyarlamak, yaşlanmak (kadın). b- Bir iş için çok çalışmak, zahmet etmek. Saç-birçeyini yolmağ Dehşet içinde kalmak, dertli kederli olmak, çok üzölmek, derin ve şiddetli azap, üzüntü içinde olmak.

Saçlı-birçekli: Güzel, uzun saçları olan.

Saçlı-sağğallı: Uzun saçları ve sakalları olan.

Saç-sağgal: Başta ve yüzde olan tüyler, saç sakal. Saç-sağgal ağartmağ, Saçını-sağgallını ağarmağ Bir işte uzun müddet çalışıp ihtiyarlamak. Saçı-sağgalı bir-birine çarışmış Pejmürde, perişan, dağınık halde. Saçının-sağgalının ağaran vaxtında Yaşlı çağında, ihtiyar çağında.

Saf-çürük: Saf-çürük élemek 1. Bir şeyin sağlamını çürüğünden ayırmak. 2. Seçmek, ayırmak, iyiyi kötüden ayırmak.

Sağgal-bığ basmağ: Yüzü tüylenmek, sakalı çıkmak.

Saç-sağgalını deyirmada ağartağ: a- Çok çalışıp tecrübe kazanmak. b- İhtiyarladığı halde hiçbir şey öğrenmemek.

Sağ-islahaat (sağ yér) goymamağ: Her tarafını ezmek, zedelemek, sakat bırakmak.

Sağına-soluna göz gezdirmek: Her tarafı kontrol etmek, gözden geçirme.

Sağına-soluna kéçmek: a- Her tarafı kontrol etmek, gözden geçirme. b- Yaltaklanmak, yaltaklık etmek.

Sağdış-solduş: Düğün esnasında damadın ve gelinin sağdıç ve solducu, onları sağında ve solunda oturanlar.

Sağ-salamat: Hiçbir zarara uğramamış, belaya uğramadan, bela ile karşılaşmadan.

Sağ-salamatlığ: 1. Ölüm kalım olmama hali, iyi durumda olma, salim. 2. Her şeyin kendi yolunda olması, normal durum, kötü bir olayın olmaması.

Sağ-sol: Hem sağ hem sol; her iki taraf, etraf. Sağa-sola sovurmağ Parayı, malı boşu boşuna harcamak, dağıtmak, çarçur etmek.

Oğul-uşağ sahibi olmağ: Evlenmek, yuva kurmak, evlatları olmak.

Sakit-sakit: Sakin, sessiz, ses çıkarmadan, usulca.

Salam-dua: Karşılaşınca merhaba anlamında söylenen tebrik sözü.

Salam-kalam: Karşılaşınca merhaba anlamında söylenen tebrik sözü. Salam-kalamı olmağ Yakınlığı olmak, tanımak.

Salamsız-kalamsız: Selam vermeden, selamlaşmadan; konuşmadan, sessizce.

Salxım-salxım: Salkım gibi, salkımlar şeklinde.

Sallana-sallana: 1. Salına salına, nazlana nazlana, nazla. 2. Yalpa vurarak, sağa sola eğilerek.

Saralıb-solmağ: Sarı renk almak, sararmak.// Olgunlaşmak (meyve).// Hazan olmak, solmak.// Hastalıktan dertten, kederden, heyecandan, korkudan vs. yüzünün rengi kaçmak, solmak.

Sarı-bozumtul: Sarımsı ve grimsi, griye yakın renk.

Sarı-ğızılı: Koyu sarı, kırmızıya yakın sarı.

Sarı-ğırmızı: Koyu sarı, kırmızıya yakın sarı.

Sarı-küren: Açık kestane renkli (at).

Sarsağ-sarsağ: Ahmakcasına, aptal aptal, anlamsız bir şekilde.

Satıb-sovmağ, Satıb-sovurmağ: Elde avuçta ne varsa çok ucuza satmak, dağıtmak, satıp bitirmek.

Saya-sana salmağ: Saygı göstermek, hürmet etmek.

Sayır-bayır: Anlamsız, ilgisiz, alakasız, mantıksız.

Say-séçme: Belirli bir üstünlüğü olan, seçilen; seçme.

Saysız-hésebsız: Sayı, miktar olarak fazla, çok, sayılması mümkün olmayan, haddinden fazla çok.

Sebir-aram, Sebir-gerar, Sebrü-gerar: Sabır, havsala, tahammül.

Séçme-séçme: En iyi, en güzel, en seçkin.

Seddi-Çin: Dış etkilerden tamamen tecrit olma, olunma.

Seddi-İsgender: Çok sağlam duvar.

Seféh-seféh: Ahmakça, serserice, aptal gibi.

Sefil-sergerdan: Yersiz yurtsuz, acınacaklı halde, aç, kötü durumda.

Seher-axşam: Hem sabah hem akşam; her vakit, her zaman, gün boyu.

Seher-seher: Seher vakti, erkenden.

Sehheti-vücut!: Sağlıklı olunuz! Sıhhatler olsun! Anlamında sıhhat arzusu bildiren ifade (banyodan çıkanlar için kullanılır).

Seliğe-sahman: Nizam intizam, bir şeyin düzgün, yerli yerinde olması durumu.

Seliğe-sahmanlı: Son derece nizamlı, intizamlı, dakik, tertipli.

Séli-sulu: Çok sel meydana gelen, çok yağmurlu, yağışlı yer.

Sél-su, Sél-sucağ: Çok güçlü yağmur, su, yağış, şiddetli sel.

Semayi-şems: Azerbaycan klasik muğamlarından birinin adı.

Semimi-gelbeden: Yürekten, içten bir şekilde.

Senli-menli: 1. Sen, ben, hepimiz, hep birlikte. 2. Kendi aralarında, kendi aramızda, aşırı ölçüde samimi, teklifsiz biçimde.

Serf-nehv: Gramer bilgisinin eski adı.

Serf-nezer: Saymama, dikkate almama, hesaba katmama, yüz çevirme, vazgeçme. Serf-nezer étmek Bir şeyi hesaba katmamak, dikkate almamak, vazgeçmek.

Ser-sahman: Nizam intizam, marifet, beceri, düzen.

Ses-bes yoxdur!: Ortalıkta herhangi bir şey, haber yoktur.

Ses-sese vérmek: Hep beraber konuşmak, haykırmak, bağırarak veya şarkı okumak.

Ses-küy: Kavga, gürültü sesi, bağırıp çağırma, şamata.

Ses-küylü, Sesli-küylü: Gürültü, çok sesli, gürültüsü çok olan; kalabalık.

Ses-seda: Kulağın duyabildiği titreşimlerin tamamı.

Ses-semir: 1. Kulağın duyabildiği titreşimlerin tamamı. 2. Haber, malumat; söz sohbet.

Sessiz-semirsiz: Tamamen sessiz, sükut içinde.

Séve-séve: Severek, isteyerek, muhabbetle, aşkla.

Sévip-séçmek: Severek, arzulararak, isteyerek, beğenerek birkaç kişinin veya şeyin arasından seçmek.

Sévine-sévine: Şen, sevinerek, sevinç içinde.

Sıxma-boğma: Birbirini sıkma, sıkıştırma. Sıxma-boğmaya salmağ Çok sıkıştırmak, zor duruma düşürmek.

Sıx-sıx: 1. Çok sık, bir birine çok yakın, bitişik. 2. Sık sık, aralıksız.

Sındıra-sındıra oynamag: Hevesle, ihtirasla, şevkle oynamak.

Sınığ-salxağ: Yarı kırık, yarı sökük halde olan, yıpranmış eskimiş.

Sınığ-sınığ: Kırık (birçok şey).

Sınığ-sökük: Kırık, yarı sökük halde olan, yıpranmış eskimiş.// Dağılmış, yıkılmış, uçmuş ev, bina vs.

Siçan-pişik: Çocuk oyunlarından birinin adı. Siçan-pişik (oyunu) oynamag Aldatmak, birbirine hile yapmak, kandırmak, oyun oynamak.

Sidği-ürekden (ürekle), Sidği-dilden (dille): Sadakatle, temiz kalple, kalpten, doğrulukla, samimiyetle.

Silib-süpürmek: 1. Süpürge, bez vs. ile bir yeri silmek, süpürmek, temizlemek. 2. Her şeyi alıp götürmek, bir şeyi bırakmamak.

Sil-süpür: Bir yeri silip süpürerek temizleme, toplama. Sil-süpür élemek Temizlemek, nizamlı intizamlı hale getirmek.

Simü-zer: Altın ve gümüş.

Sir-sifet: Yüz, çehre, sima. Sir-sifetini turşutmağ (yığmağ) kaşlarını çatarak ve alnını kırıştırarak yüzüne sinirli veya hoşnut olmadığını bildiren bir ifade vermek.

Sis-duman: Atmosferin alt tabakalarındaki küçük su veya buhar tanelerinden meydana gelen bulutların çok alçalarak yeryüzüne kadar inmesiyle oluşan duman.

Sizli-bizli: Hep beraber, hem siz, hem biz.

Solub-saralmağ: Rengini, parlaklığını, canlılığını, tazeliğini kaybetmek.

Sonradan-sonraya: Sonunda, biraz geçtikten sonra, biraz düşündükten sonra.

Sorağ-sorağla: Sora sora, araya araya.

Sorğu-sual, Sual-cevab: Sorma, soru sorma.// Muhakeme etme, sorular sorma. Sorğu-sual tutmağ Peş peşe sorular sormak, çok konuşturmak, sormak.

Sosial-démokrat: Sosyal demokrat partisi üyesi, sosyal demokrat fikirli.

Sosial-démokratiya: 1. Sosyal demokrat hareket. 2. 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan sosyalist partilerin genel adı.

Sosial-démokratizm: Sosyal demokratlığın ideolojisi, taktiği.

Sosial-impérialist: Sosyal emperyalizm taraftarı, oportünist.

Sosial-impérializm: Sosyal demokratların emperyalist olan kendi ülkelerinin idaresine yardımcı olması (Sosyalistlerin, Bolşevik ordularının Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan, Macaristan; Rus ordusunun Afganistan vs. işgal ettiği zaman bu hareketleri alkışlaması buna örnektir).

Sosial-révolyusionér: Rusya'da komünist ihtilale karşı çıkanlara takılan ad.

Soyuğ-soyuğ: Soğuk halde, ısıtılmadan.

Sör-söküntü: Sökülen şeyin parçası.

Sövgi-tebii: 1. Canlıların iç ve dış değişim ve tehlikelere karşı kendilerini idare dışı korumaları davranışı, içgüdü, insiyak. 2. İçgüdüsel heves, insiyaki duygu.

Söylene-söylene: Sızlanarak, şikayetlenerek, kendi kendine konuşmak.

Söz-sov: Konuşma, söz, dedikodu, münakaşa, memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk.

Söz-söhbət: 1. Sohbet, konuşulan sözler. 2. Konuşma, söz, dedikodu, münakaşa, memnuniyetsizlik, hoşnutsuzluk.

Sözsüz-sovsuz (savsız): İtirazsız, münakaşasız, sakın bir şekilde, sessiz, habersiz.

Suyu- üfüre-üfüre içen: Çok ihtiyatlı, vesveseli, şüpheli.

Sui-ğesd: 1. Gizlice cana kıymak veya kötülük etmeye çalışmak. 2. Bir devlet büyüğünü veya önemli bir kişiyi plan kurarak öldürmek, suikast yapmak.

Sui-ğesdçi: Suikast yapan (kimse).

Sui-istifade: Kötüye kullanma. Sui-istifade etmek Görevini, yetkisini vs. kötüye kullanmak, yolsuzluk yapmak.

Sübh-şam: Hem sabah hem akşam; her vakit, her zaman, gün boyu.

Sür-sümük: Büyük küçük kemikler.

Şadlığından yere-göye sığmamağ (sığışmamağ): Sonsuz sevinç içinde olmak, neşelenmek, sevinmek.

Şad-xürrem: Çok neşeli, keyfi yerinde, sevinç içinde.

Şad-şad: Sevine sevine, sevinç içinde, memnun halde.

Şad-şalayın: 1. Sevinen, şen mutlu, memnun. 2. Gönül açan, sevindiren, hoş.

Şağ-şağ: Kahkaha ile, kahkaha atarak.

Şax-budağ: Ağacın iri dalları. Şax-budağ atmağ Kollara, dallara ayırmak.

Şax-budağlı: İri dalları, budakları olan.

Şahid-sübut: İsbat eden şey, delil.

Şaxlı-budağlı: Çokça dalları budakları olan, dallı budaklı.

Şaxsény-vaxsény: Muharrem ayının onuncu günü Hz. Hüseyin'in şehit edildiği günde mersiye okuyarak saçını başını yolma, göğsüne vurarak feryat etmek.

Şax-şax: Şax-şax baxmağ Kibirle, gururla, cesaretle bakmak.

Şax-şevel: Ağaç kırıntıları, kaba otlar.

Şana-şana: Delik delik, göz göz.

Şan-béçe: Genç bal arısı.

Şane-şane: Parça parça, lokma lokma, delik delik. Şane-şane olmağ Parça parça olmak, delik delik olmak.

Şanlı-şerafetli (şöhretli), Şanlı-şövketli (şöhretli): Yüksek şana, şöhrete, şerefe, isme sahip olan.//Haşmetli debdebeli.

Şan-şan: Delik delik, oyuk oyuk, göz göz. Şan-şan élemek (étmek) Delik delik etmek. Şan-şan olmağ Parça parça olmak, delik delik olmak. Bağrı (üreyi) şanı-şan olmağ Çok üzölmek, müteessir olmak.

Şan-şerafet, Şan-şövket (şöhret), Şe'n(ü)-şövket: Şöhret, haşmet, şan, unvan, isim, ad, san.

Şapır-şapır: Sık sık, şapur şapur, çabuk çabuk (öpme vs).

Şap-şap, Şap-şup: Terlik.

Şarağ-şarağ: Şakırtı ile, şakırdayarak.

Şarıl-şarıl: Şırıltı ile, şırıl şırıl.

Şar-şar(la): Şiddetle, şarıltı ile (gür akan su).

Şart-şart: Kurşun veya ince çubuk, kamçı darbesinin sesini takliden söylenir.

Şayani-diğğët: Dikkat edilmeye değer olan, layık olan, merak uyandıran, dikkat çeken.

Şexsi-ğerez: Gizli öfke, kin, gizli düşmanlık, gizli niyet, gaye, garaz.

Şexsi-ğerezlik: Birisi ile şahsi husumeti, düşmanlığı, kini olma; şahsi düşmanlık, kin.

Şekilden-şekle: Bir halden (vaziyetten, biçimden) başka hale (vaziyete, biçime).

Şekk-şübhe: İnanmama, şüphecilik. Şekk-şübheden çıkartmak Şüphesini dağıtmak, inandırmak.

Şekk-şübhesiz: Hiçbir şüphe hissedilmeden, duyulmadan, gerçek, hakiki.

Şeksiz-şübhesiz: Şüphesiz, elbette.

Şele-küle: Her türlü gerekli şey, eşyalar. Şele-külesini bayıra atmağ, Şele-külesini dalına sarımağ, Şele-külesini (şele-şülesini) goltuğuna vèrmek Nesi varsa eline vererek kovmak. Şele-külesini yığmağ (yığışdırmağ) Nesi varsa alıp götürmek.

Şele-şele: Denklerle yığın yığın, yapılmış denkler halinde.

Şele-şilte, Şele-şüle, Şele-şülpe: Elbiseler veya ufak tefek şeylere (önemsemeden) verilen ad.

Şelpe-şülpe: Elbiseler veya ufak tefek şeylere (önemsemeden) verilen ad.

Şelte-şelte: Parça parça, yırtık yırtık.

Şelte-şülte: 1. Kadınların giydiği (alttan) uzun, ağız kısımları lastikli külot yapmaya yarar kumaş. 2. Yırtık pırtık, eski püskü şeyler.

Şems-şemer: Güneş ve ay (Doğu edebiyatında güzeli yüzüne benzetilir).

Şenlik-şadlığı: 1. Sevinç, mutluluk. 2. Şenlik meclisi, çalıp çağırma, bayram.

Şen-şen: Sevine sevine, sevinçle, sevinç içinde.

Şen-şerafet: Hürmet, itibar, saygı, haysiyet.

Şert(i)-şürut: 1. Birbiri ile anlaşma yapan taraflardan herhangi birinin ileri sürdüğü talep veya teklif. 2. İki veya birkaç şahıs arasında anlaşma, uzlaşma. Şert(i)-şürut bağlamağ Şartlaşmak, şart kesmek.

Şeş-béş: Tavla oyununun başka bir adı.

Şéy-méy, Şéy-şüy: Her türlü gerekli şey, eşyalar.

Şéytan-şéytan: Hain hain, kurnaz bir şekilde.

Şéytan-şuğul: Haberci, casus, insanı satan.

Şırıl-şırıl, Şır-şır: 1. Bir süratte akan, döküle su veya yağmurun meydana getirdiği ses. 2. Şelale.

Şırım-şırım: Çizik çizik, çizikler, hatlar halinde.

Şikestéyi-fars: Azerbaycan klasik muğamlarından birinin adı.

Şilim-şehre: 1. Ezik ezik. 2. Etin üzerinden çıkarılan sinir vs.

Şil-küt: Ezinik, ezilmiş, dövülmüş. Şil-küt étmek (élemek) Şiddetli dövmek, kolunu kaburgasını kırmak, çolak etmek. Şil-küt olmağ Şiddetli dayak yemeden, dövülmekten bir tarafı kırılmak, ezik ezik olmak, hareket edemeyecek hale gelmek.// Kırık kırık olmak, kırılmak, kırılıp dökülmek.

Şilte-şilte: Parça parça, yırtık yırtık, yıpranmış halde. Şilte-şilte olmağ Parça parça olmak, yırtık yırtık olmak, yıpranmak.

Şimal-şerb: Kuzey batı.

Şimal-şerg: Kuzey doğu.

Şire-boran: Çok güçlü yağmur.

Şiri-jevan: Sinirlenmiş, kızmış, hiddetlenmiş aslan (teşbih anlamında kullanılır).

Şiri-ner: 1. Erkek aslan. 2. Teşbih olarak kullanılır.

Şirin-şirin: Hevesle, şevkle, lezzetle, iştahla.

Şir-şekil: Yüz, surat, görünüş, görkem.

Şit-şit: Ciddiyetsiz bir şekilde, hafifçesine.// Hafiflik, bayağılık, ciddiyetsizlik.

Şit-şor: Şitini-şorunu çıkartmağ Sınırı aşmak, haddini bilmemek, ifrata aşırıya kaçmak.

Şot-kök: Kaba dikiş. Şot-kök élemek İri, kaba dikiş atmak.

Şübheli-şübheli: Şüpheli halde, şüphe edercesine, şüphe ile.

Tab(ü)-tağet, Tab(ü)-tavan: Güç, kuvvet, takat.

Tac-taxt, Taxtı-tac, Taxtü-tac: Hakimiyet, hükümdarlık işareti olan taht ve taç.

Tağ-tağ: 1. Demir, tahta vs. şeylerin sert cisimlere veya birbirlerine değmesinden meydana gelen ses. 2. Tağ-tağla Tak tak ederek, takırtı sesi çıkararak.

Taxta-para: Tahta parçaları, faydasız, yarasız tahta parçaları, kırıntıları.

Taxta-şalban: Tahta ve direklerden oluşan bina malzemesi.

Taxt-revan: İnsan omzunda veya deve, fil, at vs'ye yüklenerek götürülen, üstü kapalı tekerleksiz taşık, tahtirevan.

Tamam-desgah: Haşmet, debdebe, ihtişam, gösteriş, büyük şenlik.// Bazen alay ifadesi olarak kullanılır.

Tamam-kamal: Tamamiyle, bütünlükle, noksansız.

Tanış-biliş, Tanış-tunuş: Birisinin tanıdıkları, dostları, yakınları.

Tap-tap, Tap-tup: Tekrarlanan "tap", "rap" sesleri.

Tarağ-tarağ, Tarağ-turuğ: Tekrarlayan (tarak) sesi, daimi olarak seslenen tıkırtı, takırtı sesi.

Tar-ğaval: Tar ve davuldan oluşan çalgı.

Tarixi-hicri: Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in Mekke'den Medine'ye göçüyle başlayan tarih.

Tarixi-miladi: Hz. İsa'nın doğumuyla (0) başlayan miladi takvim.

Tar-mar: 1. Birbirine karışmış, perişan, nizamsız. 2. Harabe, dağınık, viran olmuş. Tar-mar étmek a- Birbirine karıştırmak, nizamını intizamını bozmak. b- Harabeye çevirmek, dağıtmak, viran etmek. c- mahvetmek, yok etmek, dağıtmak. Tar-mar olmağ a- Birbirine karışmak, nizamsız duruma gelmek, dolaşmak. b- Harabe olmak, alt üst olmak, dağılmak. c- Dağılmak, mahvolmak, darmadağın olmak.

Tartan-partan: Boş, anlamsız sözler, anlamsız konuşma.

Tasa-pasa: Keder, gam.

Tay-tay1: Her iki tarafı tamamen açık bir şekilde.

Tay-tay2: Çuval çuval, çok, keselerle, sandıklarla.

Tay-beraber: Eş, benzer.

Tayı-beraberi: Eşi, benzeri.

Tay-tuş: Akran, arkadaşlar.

Tebden-tebe düşmek: Halden hale geçmek, morali bozulmak, maneviyatı değişmek.

Teher-töhür: Dış görünüş, görkem, görüşün, biçim (çoğunlukla istihza ile kullanılır).

Tekrar-tekrar: Defalarca, tekraren.

Tek-tek: 1. Birer birer, teker teker, ayrı ayrı. 2. Bazen, arada sırada. 3. Beraber değil, bir arada değil, ayrı ayrı. 4. Birbirinden aralı, seyrek, orada burada.

Tek-tenha: Yalnız, tek başına.

Tek-tük: Seyrek, arada bir, bazen.

Telese-telese: Acele ederek, alel acele, sabırsızlıkla.

Tenbeli-Bağdad: Çok tembel, hiçbir iş yapmak istemeyen, çalışmayı sevmeyen kimse.

Tenbel-tenbel: Tembelcesine, hevesiz, gönülsüz.

Tepeden-dırnağa gider: Baştan ayağa kadar.

Tepeden-dırnağa gider süzmek: Her tarafını gözden geçirmek, alaycı veya şüpheli bakışlarla baştan ayağa kadar süzmek, bakmak.

Tepik-tepiye vérmek (gelmek): Tekmeleşmek, geçinememek.

Tercüméyi-hal: Bir şahsın hayatını ve eserlerini konu edilen yazı veya kitap, biyografi, hal tercümesi.// Bir kimsenin hayatı, hayat yolu.

Terki-dünya: Bu dünyanın nimetlerinden, zevk ve sefasından vazgeçerek öbür ebedi dünyanın aşkı ile yaşayan kimse; münzevi.

Terki-dünyalık: Dünya nimetleri ve zevkinden vazgeçerek öbür edebi dünyanın aşkı ile yaşama; münzevilik.

Terki-edeb: Edebe, ahlaka aykırı hareket, iş vs.

Terki-veten: Vatanını terk ederek başka bir yere gitme, başka bir yerde yaşama.

Terk-silah: 1. Silahlarını elinden alma, silahını veya silahlarını atmaya mecbur etme; silahsız hale getirme. Terk-silah edilmek Silahı elinden alınmak; silahsızlaştırılmak.

Té-géc: Erken olmasa da mutlaka bir gün olacak; er veya geç.

Téz-téz: 1. Fasilasız, aralarından çok zaman geçmeden olan. 2. Her zaman, devamlı, daimi. 3. Süratli, süratle.

Tığ-tığ: 1. Yukarıdan düşen veya bir şeye dokunan sert bir cismin çıkardığı ses. 2. Tıkırdayarak, tık tık ederek.

Tın-tın: Burundan çıkarılan nazal sesle telaffuz şekli.

Tıp-tıp: 1. Tıp tıp sesi. 2. Tıp tıp ederek. Üreyi tıp-tıp döyünmek Korkudan, heyecandan, sevinçten vs. yüreği hızlı hızlı çarpmak.

Tike-parça: Ufak ufak, parçalar halinde. tike-parça élemek Parça parça etmek, ezip dökmek, parçalayıp ufak ufak etmek.

Tike-tike: Parça parça, ufak ufak.

Tir-tir: Eserek, titreyerek. Tir-tir titremek (esmek) Soğuktan, korkudan, heyecandan dolayı şiddetli titremek.

Titretme-ğızdırma: Sıtma hastalığı.

Ton-kilométr: Bir ton yükü bir kilometrelik mesafeye kadar götürünce karşılığında alınan ücrete göre hesaplanan taşıma bedeli.

Ton-mil: Bir ton yükü bir deniz mili mesafeye kadar taşıma esasına göre hesaplanan geminin yük taşıma bedeli.

Toplu-tüfengli, Top-tüfengli: Top ve tüfikle silahlanmış halde, silahlı.

Top-top: Topla oynanan bir çocuk oyunu.

Top-topxana: Çeşitli topların bulunduğu yer, toplar.

Top-tüfeng: 1. Toplar, tüfekler, ateşli silahlar. 2. Toptüfengle şeklinde: a- Gürültüyle bağırıp çağırma ile. b-Tehditle.

Tor-top: Buruşmuş, büzülmüş, büzüşmüş halde, kısılıp kalmış.

Toy-bayram: Şenlik, bayram; şenlik meclisi, düğün dernej, düğün. // Mutluluk.

Toy-büsat: Toy-büsat gurmağ Şenlik yapmak.

Toy-düyün: Düğün, düğün meclisi.// Düğün dernek, şenlik, merasim.

Toy-mağar, Toy-nağara: Düğünde çalınan musiki aletleri; çalgı, davul zurna, zurna ve mey.

Toy-vay: Düğün ve yas meclisi, her türlü meclis, toplantı, hayır şer.

Toz-duman: Havada toz ve dumanın olduğu hal, toz ve duman.

Toz-torpağ: Toz ve toprak.

Toz-torpağlı: Tozlu topraklı, toz toprak bürümüş.

Toz-tozanağ: Rüzgarlı tozlu hava.

Töküb-töküşdürmek: Düzensiz bir şekilde dökmek, karışık olarak dökmek, nesnelere oraya buraya saçmak.

Tör-töküntü: 1. Bir şeyin kullanılmasından sonra fazla kalan kısmı, hissesi.// Artık, çöp. 2. Mahvolmuş sosyal kuruluşun müsbet olmayan kalıntıları; toplumun manen bozulmuş unsurları. 3. Düzensiz olarak yere dökülmüş şeyler.

Tör-töküntülü: Düzensiz, karmakarışık olan.

Tréd-yunion: İngiltere'de sendikaya verilen ad, sendika.

Tuği-le'net olub boğazına kéçmek: Vazgeçmemek, bıktırmak, sülük gibi yapışıp kopmamak.

Tuman-köynek: Don ve gömlek, iç çamaşırı.

Uc-bucağ: Kenar, son, sınır. Uc-bucağı görünmemek (olmamağ) Sonu, etrafı gözle kavranmayan çok geniş saha.// Büyük izdiham, sayısız insan topluluğu. Ucundan-bucağından Oradan buradan.

Uc-bucağısız, Ucsuz-bucağısız: Sonsuz, ucu bucağı görünmeyen, sınırsız, çok geniş.

Ucdan-ğırağdan, Ucdan-ğulağdan: Başkalarından, özgelerinden; Vasitasız.

Uçuğ-sökük: 1. Yıkık, yıkılmış durumda olan. 2. Yıkılmış bir binanın vs. kalıntıları; harabe yer.

Udum-udum: Yudumlar halinde, yudum yudum.

Ufağ-tufağ: Küçük ve önemsiz, küçük küçük.

Umu-küsü: Umma ve küsme, incinme, şikayetlenme, söylenme. Umu-küsü étmek Şikayetlenmek, hoşnutsuzluğunu, memnuniyetsizliğini dile getirmek, incinmişliğini dile getirmek, söylemek.

Duz-çörek unutmag: Nankörlük etmek, yapılan iyiliği unutmak.

Utanmaz-utanmaz: Hayasızcasına, yüzüzcesine.

Uy-uy: Ağrı, sızı, korku, ürküntü vs. duyguları ifade etmek için çıkarılan ses.

Uzağdan-uzağa: 1. Uzak mesafeden, uzaktan. 2. Uzaktan, vasıtasız, kenardan; bilmediği, tanımadığı halde.

Uzağ-uzağ: Çok uzak.

Uzanıb-gétmek: Uzanıp giden saha için kullanılır.// Uzak mesafede sıra ile veya yan yana dizilmek.

Uzun-caydağ: Boyu çok uzun olan, uzun boylu, zayıf ve biçimsiz derecede uzun olan.

Uzun-uzadı: Çok uzun, uzun uzadıya.

Uzun-uzun: Çok uzun.

Üç-üç, Üçem-üçem: Her defada üç tane.

Üç-beş: Birkaç.

Üç-dörd: Birkaç, üç veya dört.

Üreyi cız-cız cızıldamağ: Çok susamak.

Üreyi dağ-dağa düşmek: Çok heyecanlanmak, rahatsız olmak, endişeli olmak.

Üreyi parça-parça olmağ, Üreyi şan-şan olmağ: Hasretten, kederden, kötü haberden dolayı son derece üzölmek, heyecanlanmak, içi parçalanmak.

Üreyi tél-tél olmağ: Son derece kederlenmek, gamlanmak, teessürülenmek.

Üreyi tir-tir esmek: Çok heyecan, ıstırap geçirmek, üzölmek.

Üreyine ğara-ğura gelmek: Kalbine şüpheli şeyler gelmek, kötü şeyler düşünmek, içine şüphe düşmek.

Üreyini parça-parça élemek: Şiddetli bir şekilde incitmek, rahatsız etmek, manevi ıstırap vermek.

Üreyini yéye-yéye galmağ: Beklenti ve endişe içinde kalmak, olmak, beklemek, endişelenmek.

Ürek-direk: Sahip çıkma, ümitlendirme, içten teselli etme. Ürek-direk olmağ Yardım etmek, arka çıkmak, destek olmak. Ürek-direk vermek Yüreklendirmek, cesaretlendirmek, ümitlendirmek, teselli etmek.

Ürek-göbek: Ürek-göbek galmanağ Gülmekten bayılmak, katılmak. Ürek-göbeyi düşmek Çok korkmak, ürpermek, vahamete kapılmak. Ürek-göbeyini yémek Çok korkmak, heyecanlanmak.

Ürf-adet: 1. Ahlak ve edep kuralları. 2. Adet ve an'ane, adetler.

Üstünde zağ-zağ esmek: Haddinden fazla sevmek, özen, itina göstermek, üstüne titremek.

Üst-baş: Elbise.

Üstden-aşağı: 1. Yukarıdan aşağıya, yukarıdan aşağıya inerek. 2. Baştan ayağa ayağa, yukarıdan aşağıya.

Üst-üste: 1. Birbirinin üstünde, yığın yığın. 2. Birlikte, hepsi birden. 3. Dokunmadan, olduğu gibi, önceki gibi.

Üsuli-cedid: Yeni usül, yeni tarz. Üsuli-cedid mektebi 1905 yılında Rusya'da Çar'a karşı yapılan hareketten sonra Azerbaycan'da çeşitli şehirlerde açılan yeni tip okullara verilen ad.

Üsuli-idare: Bir ülkenin idare tarzı, devlet yapısı, rejim.

Üyve-üyve: Lime lime, yırtık yırtık.

Üzünde abır-heya olmamağ: Arsız, edepsiz, utanmaz kimse.

Üz-göz: Surat, yüz.// Dış görünüş, yüzün ifadesi, sima.

Üz-göz olmağ: İlişkileri bozmak, alakasını kesmek, hasım olmak. Üz-gözünü turşutmağ Yüzünü ekşitmek, yüzünü kırıştırmak, suratını asarak hoşnutsuzluğunu bildirmek.

Üz-üze: Yüz yüze, diz dize, karşı karşıya. Üz-üze gelmek a- Tesadüf etmek, karşılaşmak, karşı karşıya gelmek. b- Çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek.

Vaxt-bivaxt, Vaxtlı-vaxtsiz: Her zaman, zaman bakımından münasip olsun veya olmasın.

Vaxtdan-vaxta: Aradabir, bazen, zaman zaman, sırayla.

Vaxtlı-vaxtında: Zamanında, gereken zamanda, belirlenmiş vakitlerde; gecikmeden, geciktirilmeden.

Var-dövlet: Servet, mal mülk, zenginlik.

Var-gel: Var-gel étmek (élemek) Gezinmek, dolaşmak, belirli bir mesafe arasında bir başa bir sona gidip gelmek.

Varlı-hallı, Varlı-karlı: Zengin, serveti, malı mülkü olan, refah içinde yaşayan.

Vara-vara: Gittikçe, git gide.

Var-yox: 1. Bir şeyin sahip olduğu şeylerin hepsi. Var-yoxdan çıxmağ, Var-yoxu elinden çıxmağ (gétmek) Elinde olan her şeyini kaybetmek.// Mal, mülk, refah. 2. Ancak, yalnız, sadece.

Vér-al: Alış veriş.

Vereğ-vereğ: a- Teker teker, sayfa sayfa. b- Birbiri ardınca, peş peşe.

Vesfi-hal: 1. Bir şahsın veya şeyin özelliklerini veya durumunu söyleyerek tasvir etme. 2. Mizahi bir halk oyunu sergilerken söylenen bir nağme.

Véyl-véyl: Avare avare, başıboş, hiçbir iş yapmayan.

Vez'i-heml étmek: Doğurmak.

Vezir-vüzera: Vezirler, padişahın yakın adamları.

Vığ-vığ: 1. Bebeklerin çıkardığı ses. 2. Ördek yavrularının çıkardığı ses.

Vığ-vığ: 1. Bazı kuşların çıkardığı ses. 2. Boğulan hayvanın, insanın çıkardığı boğuk ses.

Vız-vız: Vızıltı

Vic-vic: Kuşların çıkardığı cıvıltı sesi.

Vidayi-heyat étmek: Hayata veda etmek, ölmek.

Vitsé-admiral: İkinci amiral, yardımcı amiral.

Volt-ampér: Değişen elektrik akımının görünen gücünün ölçü birimi, voltamper.

Vur-tut: Hepsi, tamamı, varı yoğu.

Vurub-yıxan: Azgın, kudurmuş, yaramaz, zarar verici.

Yağ-bal: 1. Yağ ve bal. 2. Çok tatlı, lezzetli şey. Yağ-bal içinde yaşamağ Rahat ve zengin bir hayat sürmek.

Yağlı-ğara: Yağlı, isli ve kirlili; çirkin.// Çirkin.

Yağlı-yağlı: 1. Çok yağlı, lezzetli, tatlı, gıdalı. 2. Tatlı tatlı.

Yağ-péndir: İçerisinde yağ ve peynir olan yufka. (lavaş) ekmeği, ekmek vs.

Yağ-reng: Yağlı boya.

Yaxıb-yandırıcı: 1. Çok sıcak. 2. Kalbi inciten, azap veren, manevi yönden yakup kavuran, çok inciten.

Yaxıb-yandıрмаğ: 1. Çok yakmak (aşırı sıcak). 2. Manevi yönden çok incitmek, azap vermek, kalbi ezmek, ıstırap vermek.

Yaxıb-yıxmağ: Yakıp yıkmak, mahvetmek.

Yaxın-uzağ: 1. Hem yakın hem uzak. 2. Er veya geç.

Yaxşılı-yamanlı: Hem iyisi hem kötüsü olan, her türlü.

Yaxşı-yaxşı: 1. İyiler (çoğu olan şeyler). 2. Deriden, etraflı, gereğince, dikkatli bir şekilde.

Yaxşı-yaman: 1. Hayatta olan iyi ve kötü şeyler, müsbet ve menfi durumlar. Yaxşı-yaman sanmağ (bilmek) İyisini kötüsünden ayırmak. 2. İyi ve kötü sözler ve menfi dilekler, arzular. 3. Normal, ne iyi ne kötü.

Yaxşı-yamanlığ: Bir şeyin iyilik ve kötülük yönünden durumu, niteliği; bir hareketin, işin manevi yönden nasıllığı.

Yaxt-klub: 1. Su sporları ile uğraşanların kulübü. 2. Bu teşkilatın, kuruluşun binası, su sporları yapılan binası.

Yalağ-yalağ: Yaltakcasına, yaltaklanmak.

Yalan-gérçek: Yalandan veya gerçekten.

Yalan-palan: Yalan, boş, anlamsız, asılsız sözler.

Yalan-yanlış: Düzgün ve mükemmel olmadan, yalan ve yanlışlarla dolu olarak.

Yalmanıb-yaltağlanmağ: Yaltaklanmak, yaltaklık etmek.

Yaltağ-yaltağ: Yaltaklık, dalkavukluk ederek.

Yalvarıb-yaxarmağ: Haddinden fazla yalvarmak, çok yalvarıp ricada bulunmak.

Yalvarıb-yapışmağ: Yalvarıp vazgeçmemek, haddinden fazla yalvarmak.

Yalvar-yaxar: 1. Yalvarış, çok yalvarma. 2. Yalvararak, rica ederek, çok yalvardıktan sonra. Yalvar-yaxar étmek (élemek) Çok yalvarmak.

Yalvar-yapış: 1. Yalvarış, çok yalvarma. 2. Yalvararak, rica ederek, çok yalvardıktan sonra. Yalvar-yapış élemek Çok yalvarmak, yalvarıp yakarmak.

Yal-yalman: Bazı hayvanların boynunda olan uzun tüyler, yele.

Yal-yamac: Dağın tepesi ve yamaçları.

Yamağ-yamağ: Baştan başa yamalı, her tarafına yama yapılmış halde olan.

Yamağ-yırtığ: Yamanması gerekli olan her şey, yamanacak elbise vs.

Yaman-yaxşı: Güç bela, öylesine; ne iyi ne kötü.

Yaman-yaman: 1. İftiracı, kötü, bühtancı. 2. Kötü kötü.

Yam-yam: İnsan eti yiyen kimse; vahşi.

Yanar-yanar: Yanmakta olan.

Yandı-ğındı: Alay, maskara. Yandı-ğındı vérmek Dalga geçmek, sinirlendirmek, kızdırmak.

Yandırıb-tökmek, Yandırıb-yaxmağ: Manevi ıstırap ve azap vermek, psikolojik olarak çok kötü etki etmek.

Yanıb-tökülmek: 1. Haksızlık karşısında veya başka bir sebep yüzünden şiddetli manevi azap ve işkence hissetmek, duymak; yanıp kavrulmak. 2. Gıpta etmek, kıskançlık etmek, kıskanmak.

Yanıb-yaxılmağ: 1. Çok acımak, acı çekmek, şiddetli manevi ıstırap duymak. 2. Aşık olmak, vurulmak, aşk müptelası olmak. 3. Hiddetinden, hırsından, gazabından boğulur gibi olmak, çok sinirlenmek.

Yanığ-yanığ: Yanıklı yanıklı.

Yanığlı-yanığlı: Hazin hazin, kederli kederli; acı acı.

Yana-yana: a- Yanar vaziyette, yanıyorken, yanarak. b- Kavrula kavrula, azap ve ıstırap çekerek, kızgınlıkla, hiddetle.

Yan-yan: yan-yan baxmağ Nefretle yukarıdan aşağıya, yan yan bakmak; önemsemeden bakmak.

Yan-yana, Yan-yanaşa: Birbirinin yanında, beraberce, birlikte.

Yan-yancağ: Sağrı, kalçanın yan tarafı.

Yan-yanı: Yan tarafı ile, yanı üzerinde veya bir yanını, tarafını ileri vererek.

Yan-yöre: Etraf, yakındaki yerler.// Etrafında olanlar.

Yarağ-esbab: Çeşitli silahlar.

Yarağ-eslehe: Türlü silahlar.

Yarağ-eslehelı, Yarağlı-esbablı, Yarağlı-yasağlı: Silahlı pusatlı, çeşitli silahlarla donatılmış.

Yarağ-yasağ: Silah.

Yara-xora, Yara-para: Cerahatlı çok yaranın olduğu durum.

Yara-xoralı: Çirkin ve çok yarası olan.

Yaram-yaram: Ses sanatçılarının, aşıkların nağme okudukları zaman havayı uzatmak için zaman zaman kullandıkları söz.

Yarığ-yarığ: Yarık yarık, kesik kesik, her tarafında yarıklar olan; çatlak çatlak.

Yarım-yarım: Bir bütünüün yarısı miktarında.

Yarı-yarı: Yarıya bölerek, yarıya bölünmüş halde.

Yarı-yarımçı(lı)ğ: Yarım, bitmemiş halde, yarım yamalak.

Yarı-yarıya: Yarısı kadar.

Yar-yarağlı, Yar-yarağlı: Silahlı, silahı olan.

Yarlı-yaraşığlı, Yar-yaraşığlı: Güzel görünüşlü, güzel, alımlı.

Yarlı-yoldaşlı, Yar-yoldaşlı: Yarı, arkadaşları, dostları olan.

Yarsız-yoldaşsız: Dostu, arkadaşı olmayan; yalnız, kimsesiz.

Yar-yancağ: Sağrı, kalçanın yan tarafı.

Yar-yarağ: Silah, pusat.

Yar-yaraşığ: Bezek, süz.//Güzellik.

Yar-yoldaş: Arkadaşlar, dostlar.

Yastı-yastı: 1. Yavaş bir şekilde, usul usul, sakın sakın. Yastı-yastı danışmağ Kelimeleri uzatarak yavaş yavaş bir şekilde konuşmak. 2. Yassı (çoğul).

Yaşıl-mavi: Yeşil ve mavimsi renkte olan.

Yavan-yavan: Katık olmadan, katıksız bir şekilde.

Yavaş-yavaş: Usul usul, yavaş yavaş, aheste aheste. // Azar azar, ağır ağır, tedricen, usulca.

Yava-yava: Edepsiz bir şekilde, ağzına ne gelirse konuşmak, terbiyesizcesine konuşmak.

Yaydan-yaya: Her yaz mevsiminde.

Yay-ğış, Yaylı-ğışlı: Her zaman, daima, yaz kış.

Yazdan-yaza: Her yılın ilkbaharında.

Yaz-ğış: Yılın bütün mevsimlerinde, her mevsim, her zaman.

Yazıb-oxumağ: Okuma yazma bilmek, okumayı yazmayı becermek.

Yazıb-pozmağ: 1. Yazı işleriyle uğraşmak.// Bir şey yazmak. 2. Bir şey hakkında etraflı düşünmek, fikir yürütmek, karını zararını hesaplamak.

Yazıb-yaratmağ: Yazarlık yapmak, eserler yazmak, yaratmak.

Yazıg-yazıg1: Zavallı, fukara, mazlum bir şekilde.

Yazıg-yazıg2: Her tarafı yazılmış halde, durumda, karalanmış halde.

Yazıg-yuzuğ: Aciz, zavallı, mazlum, fukara kimseler.

Yazı-pozu: 1. Yazı işleri 2. Okuma yazma becerisi. 3. Yazılmış şey; eser.

Yecuc-me'cuc: 1. Efsanelere göre kısa boylu gaddar bir millet. 2. Korkunç, dehşetli.

Yedi-béyza: Mitolojiye göre Musa peygamberin mucize gösteren eline işaret olan bu ifade klasik edebiyatta ve folklorda üstün yetenek, beceri, hüner, kabiliyet anlamında kullanılmıştır.

Yéddi-yéddi: Her seferinde, her sırada yedi tane, yedişer yedişer.

Yeher-esbab: Eyer vs. koşum takımı.

Yék-diger: Birbiri, birbirine, birbirini, bir taraf diğer tarafı, tarafa. Yék-digeri ile Birbiri ile.

Yéke-yéke, Yékexana-yékexana: Büyük büyük, iri iri. Yéke-yéke danışmağ, Yékexana-yékexana danışmağ Yaşına, mevkisine, bilgisine yakışmayacak şekilde konuşmak.

Yémek-içmek: 1. Misafirlik. 2. Yaşamak için gıda almak, yemek ve içmek. 3. Yenecek ve içilecek şeyler.

Yéniden-yéni: Çok yeni, yepyeni.

Yénice-yénice: Yepyeni.

Yéni-yéni: 1. Taze taze, yeni yeni. 2. Biraz önce, şimdi.

Yér-göy: Dünya, kainat.// Her taraf, bütün her yer. Yér-göy ağlamağ Çok kötü, acı, felaketli durumu bildirir. Yére-göye sığmamağ a- Çok sevinmek. b- Bir şeyin haddinden fazla çokluğunu bildirir.

Yérli-yérinde: a-Her şey ve herkesin düzen, nizam içinde olma hali. b- Bütün teferruatı ile. c- Her tarafta, gerekli olduğu yerde.

Yérli-dibli: 1. Tamamen kökünden, bütünüyle. 2. Kat'iyen, asla, hiç. 3. İzsiz tozsuz, habersiz bir şekilde.

Yérli-köklü: Büsbütün, tamamiyle, kökünden.

Yérli-yatağlı: 1. Geniş, etraflı, tafsilatlı bir şekilde. 2. Çok büyük, kocaman, iri. 3. Hep birlikte, aile olarak.

Yérli-yérsiz: Uygun, yerinde, zamanında olup olmadığını düşünmeden, göz önüne almadan yapılan hareket vs.

Yérsiz-yérsiz: Münasebetsiz, uygunsuz.

Yérsiz-yurdsuz: Kalacağı yeri olmayan, evsiz barksız.// Sefil, avare.

Yérsiz-yuvasız: Kalacağı, yaşayacağı yeri olmayan.

Yér-yémiş: 1. Bostan meyveleri. 2. Kuru yemiş.

Yér-yér: Çeşitli yerlerde, bazı yerlerde; orada burada.

Yér-yérden: Çeşitli yerlerden, her taraftan, her yerden.

Yér-yurd: Bir kimsenin oturduğu, yaşadığı yer, vatan.

Yétim-yésir: 1. Babasız ve annesiz çocuklar, öksüzler. 2. Yoksullar, mazlumlar, zavallılar, evsiz barksızlar.

Yéyib-içmek: 1. Yaşamak için gıa almak, yemek ve içmek. 2. Keyif ve eğlence ile zamanını geçirmek, işret etmek.

Yéyib-yatmağ: Hiçbir işle uğraşmamak, asalak hayat sürmek.

Yığın-yığın: Küme küme, grup grup; kalabalık, izdiham halinde.

Yıxıla-dura: Düşe kalka; çok zorlukla.

Yıxıla-yıxıla: Düşe kalka; çok zorlukla, binbir güçlükle.

Yırtığ-déşik: Delinmiş, yırtılmış yer.

Yırtığ-yamağ: Eski, yırtık şeylere yama yapma işi. Yırtığ-yamağ vurmağ Yamamak, tamir etmek.

Yırğalana-yırğalana: Sağa sola yalpalayarak, sağa sola eğilerek.

Yır-yığış: Toplama işi; nizamlama, düzene koyma işi. Yır-yığış étmek (élemek) Düzenlemek, intizamlı hale getirmek.

Yol-iz: Yol.

Yol-yol: Çizik çizik, çizgi çizgi.

Yorğan-döşek: Yatak yorgan. Yorğan-döşekden durmağ (ğalxamağ) Hastalıktan iyileşmek. Yorğan-döşeye düşmek (yıxılmağ) Hastalanmak, şiddetli hastalığa yakalanmak.

Yorğun-yorğun: Güçten düşmüş, yorulmuş halde.

Yorğun-arğın: Çok yorulmuş, yorgun argın. Yorğun-arğın düşmek Çok yorulmak, takatsiz kalmak.

Yor-yoxsul: Yoksullar.

Yör-yöndem: 1. Dış görünüş; kıyafet. 2. Düzen, nizam intizam. Yör-yöndeme salmağ Düzenlemek, tertiplemek, düzene koymak.

Yuxulu-yuxulu: Uykulu halde, uykudan henüz uyanmamış bir durumda.

Yumşaq-yumşaq: Tatlı dille, mülayim bir şekilde, usulca.

Yurdsuz-yuvasız: 1. Yurdu yuvası olmayan; serseri. 2. Sahipsiz, kimsesiz, bakımsız.

Yurd-yuva: Ev bark, ev, mesken. Yurd-yuva salmağ Yaşamak için durum yaratmak, ev barak yapmak.

Yurd-yuvasız: Yurdu yuvası olmayan, yaşamak için belirli bir yeri olmayan; avare.

Yüngül-yarağ: 1. Gereğince silahlanmamış, hazırlanmamış. 2. Hafif giyinmiş durumda olan. 3. Zayıf, şiddetsiz, hafif.

Yüz-yüz: 1. Her birinde veya her seferinde yüz adet. 2. Yüzlerce, yüzlerle sayılacak kadar çok.

Zağ-zağ: Zağ-zağ esmek (titremek) Çok korkmak, korkudan tir tir titremek.

Zahir-batin: İçyüz, asıl, mahiyet.

Zarıldaya-zarıldaya: Ağlaya ağlaya, inleye inleye.

Zarı-zarı: Zarı-zarı ağlamağ Sesli ağlamak, inlemek, figan etmek.// Yanıklı yanıklı, hazin hazin ağlamak.

Zar-zar: Zar-zar ağlamağ (zarıldamağ) Sesli ağlamak, inlemek, figan etmek.// Yanıklı yanıklı, hazin hazin ağlamak.

Heddi-zatında: Aslında yaratılışında, tabiatında, özünde.

Zati-ali: Rütbe, makam olarak yüksek şahıslara seslenme, hitap şekli.

Zavallı-zavallı: Mazlum mazlum, biçare bir şekilde.

Zebt-rebt: Asayiş, nizam intizam, düzen.

Üz-gözünden (sifetinden) zehir tökölme (yağmağ): Çok asık suratlı olmak, hiddetli görünmek.

Zehri-bağrı yarılmağ: Çok korkmak, dehşete kapılmak, korkudan ödü patlamak.

Zelil-zelil: Zavallıcasına, bedbahtçasına, fukaracasına.

Zem-zem: Kabe'nin yakınında bulunan kuyu ve bu kuyunun kutsal suyu.

Zenbil-zenbil: Zembiller dolusu, zembillerle.

Zendéyi-zehle: Zendéyi-zehlesi gétmek Çok sinirlenmek, asabı bozulmak, görmek bile istememek. Zendéyi-zehlesini aparmağ Çok sinir etmek, asabını bozmak.

Zerbi-dest: 1. Kol kuvveti, güç. 2. Hüner, güç, beceri.

Zerbi-mesel: Darbimesel, halk ifadesi, atasözü. Zerbi-mesel olmağ Dillerde dolaşmak.

Zerli-zibalı, Zer-zibalı: Süslü püslü; süslü elbise giymiş.

Zerre-zerre: Çok küçük parçalar, zerreler halinde.

Zer-zerbaft: Sırmalı kumaş ve bu kumaştan yapılmış elbise.

Zer-ziba: 1. Süslü elbise, pahalı kumaş. 2. Altın gümüş, cevahirat, kıymetli şeyler.

Zer-ziver: Süs, ziynet, güzellik.

Zevzek-zevzek: Beyhude, boşu boşuna, anlamsız.

Zıggana-zıggana, Zıggına-zıggına: İkına ıkına, zorlukla, güçlükle.

Zığ-zımğır: Duru, sulu balçık.

Zıng-zıng: Zilin, çanın çıkardığı ses.

Zır-zır: 1. Bıktırıcı, usandırıcı çocuk ağlaması. Zır-zır élemek, Zır-zır zırıldamağ Zırıldayarak ağlamak.2. Ağlamayı itiyad, alışkanlık haline getirmiş çocuk.

Zir-zeber: Alt üst. Zir-zeber étmek Alt üst etmek, darmadağın etmek, yerle bir etmek.

Zir-zeber olmağ Alt üst olmak, bozulmak, mahvolmak, yerle bir olmak.

Zir-zibil: 1. Çöp, süprüntü. 2. Yaramaz, kötü şeyler veya insanlar.

Zolağ-zolağ: Şeritler şeklinde olan.// Üzerinde şeritler olan.// Şeritler şeklinde.

Zol-zol1: Şeritler halinde olan.// Üzerinde şeritleri olan. Zol-zol étmek a-Çubuk, kemer, kamçı vs. ile darbe vurarak vücutta iz bırakmak. b- Şeritler, çizgiler şeklinde izler meydana gelene kadar kırbaçla vs. ile vurmak, dövmek.// Şeritler halinde.

Zol-zol2: Sık sık, aralıksız, daimi, devamlı, sürekli.

Zor-bela: Zor-bela ile Zorla, güçle, binbir güçlülle.

Zor-güc: Zorla, kaba kuvvetle, güç bela.

Zövg-sefa: Eğlence, neşe, keyif, sefa.

Zurna-balaban: Zurna ve Azerbaycan musikisinde kullanılan balaban adlı alet.

Zurna-balabanlı: Zurna ve balaban çalınan (yer).

Zurna-ğaval: Zurna ve davul.

Zülüm-zülüm: İnleye inleye. Zülüm-zülüm ağlamağ Acı acı, inleye inleye ağlamak, feryat etmek.

1.1.1.1.Özbek Türkçesinde İkilemeler

Âb-hävâ: Hava durumu.

Äççiq-çüçük 1: Hayatın sıkıntı ve sevinçleri, hayatın cilveleri.

Äççiq-çüçük 2: Salata.

Äççiq-tirsıq: Acı acı.

Äççiq-tizzıq: Acı acı.

Äci-büci: Düzensiz, eğri büğrü.

Äçilib-sâçilib: Neşeli neşeli, güle oynaya.

Äçın-tokın: Yarı aç halde.

- Âçiq-âydin: Apaçık, açıkça, net, belli.
- Âçiq-çâçiq: Tertipsiz, düzensiz.
- Âçiqdân-âçiq: Açıkça, açıktan.
- Âcüz-mâcüz: Bayram günleri.
- Âç-yälângâç: Aç açık.
- Âdi-bâdi äytışmâq: Ağız kavgası yapmak, tartışmak.
- Ağdâr-töntâr: Düzensizlik, anarşi.
- Ahd-päymân: Ahd u peyman.
- Âh-vâh: Ahu vah.
- Âhyân-âhyândâ: Bazen, zaman zaman.
- Âla-bula: Ala bula, alaca.
- Âlâhidâ-âlâhidâ: ayrı ayrı, farklı farklı.
- Âlâm-âççiq: Dert, sıkıntı.
- Âlâm-âlâm: Çok, çok fazla.
- Âlâv-âtâş: Haddinden fazla sıcak.
- Âldâb- suldâb: Aldatıp kandırmak.
- Âldâm-qaldâm: Yarım yamalak, yalan yanlış.
- Âldi-ârqası: Etrafi, sağı solu (düşünmek).
- Âldi-ârtı: Etrafi, sağı solu.
- Âldi-berdi: Alış veriş.
- Âldi-keti: Önü arkası, çevresi, sağı solu.
- Âldinma-keyin: Ard arda, birbiri ardınca.
- Âldi-qaçdi: Yalan yanlış, hayal ürünü; saçma, saçma sapan.
- Âldi-sâtdi: Ticaret, alış veriş.
- Alğâv-dalğâv: Kargaşalıklar, karışıklıklar.
- Âllâ-pällâ: Gece yarısı
- Âlmâyi-câlmâyi: Abuk sabuk, saçma sapan.
- Âlvân-âlvân: Renk renk, çeşit çeşit.

Älvir-şälvir: Dağınık.

Ämaç-boyunturuq: Tarla sürmek için kullanılan her türlü araç.

Ämäl-taqal: Bir çaresini bulup halletmek.

Ämäl-taqal qılmâq: Yolunu bulup başarmak

Ämân-esân: Sağ salim; sağlam.

Ämil-kâmil: Ustaların ustası.

Änä-bälä: Ana çocuk.

Ändä-sändä: 1. Kimi zaman, zaman zaman, ara sıra. 2. Yer yer.

Änıq-tänıq: Çok açık açık seçik.

Apâq-çapâq: İçli dışlı.

Apâq-çapâq: İttifak, dost.

Äpil-täpil: Apar topar, çabuk çabuk; aceleyle, acele acele.

Äpir-şäpir: Şapır şupur, tez tez.

Aql-bâş: Akıl, vehim, idrak

Ärälâş-qurälâş: Karmakarışık, karışık kuruşuk.

Ärä-sirä: Ara sıra, bazen.

Ärıq-tırıq: Çok zayıf.

Ärzu-ärmân: İstekler.

Ärzu-häväs: İstekler.

Ärzu-istäk: İstekler.

Äşna-âğayni: arkadaşlar, dostlar, tanıdıklar.

Äşnä-âğaynigärçilik: Dayıcılık.

Äş-qatıq: Yemek.

Ästä-ästä: Yavaş yavaş.

Ästä-cekin: Yavaş yavaş.

Ästär-ävrä: Ters düz.

Ästin-üstin: Alt üst, karmakarışık.

Ätä-änä: Ana baba, ebeveyn.

- Âtä-bâbâ: Ecdat, dedeler.
- Âtäk-çeçäk: Yeni yürümeye başlayan çocuğun yürümesi için kullanılır.
- Âtälä-umâç: Undan hazırlanan bir çorba.
- Âvrä-ästar: Ters düz.
- Âyläb-yilläb: Aylarca, yıllarca.
- Ayqaş-üyqaş: Düzensiz.
- Âyş-işret: Zevk, haz; gürültülü işret alemi.
- Äzâb-uqubät: Üzüntü sıkıntı.
- Âz-âz(dän): Azar azar, az az.
- Âzib-yâzib: Zor.
- Âzıq-âvqat: Gıda, besin maddeleri, erzak.
- Âz-mâz: Az çok, çok az, çat pat.
- Âzmi-köpmi: Biraz.
- Äzzä-bäzzä: Özellikle, gerçekten
- Bâb-bärävär: Eşit, denk.
- Bâg-bostän: Bağ bahçe.
- Bäkârdän-bäkârgä: Boşuna, boş yere.
- Bälä-çaqa: Çoluk çocuk.
- Bälä-çaqali: Çoluk çocuklu.
- Bäländ-päst: Alçak, yüksek.
- Bâr(i)-yoğı: Varı yoğu, topu topu.
- Bârä-bârä: Gitgide, giderek, gittikçe; sonunda.
- Bâr-büd: Mal mülk; dünya.
- Bârdi-keldi: Gelip gitmek (birbirine).
- Bârdi-keldi: Karşılıklı ilişkiler.
- Bârip-bârip: En sonunda, neticede.
- Bâriş-keliş: Gidiş geliş.
- Bâr-yoğı: Topu topuna, var yoğu.

Bâşdân-âyâq: Baştan ayağa.

Bâşmä-bâş: Boş boşa.

Bâsmä-bäs: Yarışma.

Bâşqa-bâşqa: Başka başka.

Bât-bât: Sık sık.

Baxt-säädät: Mutluluk.

Bäy-bäy: Vay vay.

Bäyt-ğazäl: Nasihat, öğüt.

Bâzâr-öçär: Bâzâr-öçär qılmâq Alışveriş yapmak.

Betmä-bet: Yüz yüze, sayfa sayfa.

Bilär-bilmäs: Bilip bilmeden.

Bir-bir: Bir bir.

Birdän-bir: Yalnız, tek.

Birin-ketin: Ardı ardına, birbiri ardından.

Birmä-bir: Bir bir, birbiri ardından; teker teker.

Bitmäs-tügänmäs: Bitmez tükenmez.

Bittä-bittä: Tek tek, bir bir.

Bittä-yärimtä: Ara sıra, arada bir.

Boğın-boğın: Hece hece.

Bolär-bolmäs: Olur olmaz.

Böltäk-söltäk: Bölüm bölüm, parça parça.

Bom-boş: Bomboş.

Bud(u)-şud: İnsanın varı yoğu, zenginliği.

Bugün-ertä: Çok geçmeden, yakında.

Büs-bütün: Büsbütün.

Buzuq-yâriq: Çatlak patlak, parçalanmış.

Çağ-çağ: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.

Cağ-cağ: Küçük bir bitki.

- Çağ-çuğ: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.
- Çağır-çuğur: (ses taklidi) Karga gibi kuşların öterken çıkardıkları ses.
- Cähân-cähân: Çok sayıda, sayısız.
- Cähd-cädäl: Güç, gayret.
- Çälä-çülpä: Yarım yamalak, gelişigüzel.
- Çälä-yärim: Yarım yamalak.
- Çälp-çälp: (ses taklidi) Çatır çatır çiğnemek.
- Cäñ-cädäl: Savaş.
- Cän-cähd: Var gücüyle çalışmak.
- Cäncäl-surân: Kavga dövüş.
- Çäñ-çüñ: Toz toprak.
- Cän-dil (bilän): Yürekten, gönülden.
- Cängir-cüngür: (ses taklidi) Cangır cungur.
- Çän-tupräq: toz toprak.
- Çäp-çäp: (ses taklidi)Cap cap.
- Cäräñ-cürüñ: Cangır, cungur.
- Caraq-caraq: Altın gümüş paranın parıldaması.
- Cär-culğa: Hendekler, çukurlar.
- Çâr-nâçâr: 1. İster istemez, gönülsüz. 2. İhtiyaç içinde, yoksulluk içinde.
- Çätäk-çutâq: Çok karışık şey.
- Çatır-çutur: Çatır çutur.
- Cävâb-muâmälä: Davranış, muamele.
- Caz-buz: Cız bız.
- Çertip-çertip: Parça-parça.
- Çil-çil: Çil-çil bolmaq Paramparça olmak, parça parça olmak.
- Cimir-cimir: Işıl ışıl.
- Çippä-çin: Dosdoğru, gerçek, doğru.
- Çirs-çirs: (ses taklidi) Ateş için kullanılır çirs çirs yanmak gibi.

- Çirt-pirt bol-: Çar çur olmak.
- Çitir-çitir yan-: Çıtır çıtır yanmak.
- Civir-civir: Göz kamaştırarak kadar parlak şeyler.
- Ciydä-mäyiz: Çeşitli kuru meyveler.
- Ciz-biz: Cız bız.
- Çizmä-çiziq: Çizik çizik, düzensiz.
- Dağ-dağ: Tir tir. Dağ-dağ titrämäq Tir tir titremek.
- Dälä-däšt: Dağ taş.
- Dälä-taş: Dağ taş.
- Dälä-tuz: Dağ taş.
- Däm-bädäm: Sık sık.
- Dâm-däräksiz: Sessiz sedasız.
- Dânä-dänä: Tane tane.
- Dân-dün: Her türlü tane, buğday.
- Däryä-däryä: Çok fazla.
- Däv-däräk: Haber.
- Däv-däraxt: Her türlü ağaç.
- Dikän-dikän: Aniden olan hareket için kullanılır.
- Dıñ-dıñ: (ses taklidi) dın dın.
- Dir-dir titre-: Tir tir titremek.
- Dokân-dästgâh: Takım taklavat.
- Dost-duşmân: Dost düşman.
- Dost-yâr: Arkadaşlar.
- Dünyä-dünyä: Sınırsız, dünya dünya.
- Düp-düp: (ses taklidi) Güp güp
- Duppa-durust: Dosdoğru.
- Duq-duq: (ses taklidi) tak tuk.
- Duv-duv: Birden bire, çabuk çabuk.

Egin-bâş: Eğin baş.

Eğri-büçri: Eğri büçrü.

Ekin-tikin: Ekin.

Eläs-eläs: Uzaklık dolayısıyla bazen görünen bazen görünmeyen halk, kabile.

Elmä-el: Memleketten memlekete, yurttan yurda.

El-ulus: Bütün memleket.

El-uruğ: Yurt ve akrabalar.

El-xalq (elu xalq): Bütün memleket.

Ertä-ündin: 1. Yarın veya öbür gün. 2. Yakında.

Ertä-keç: Sabahtan akşama kadar.

Esân-âmân: Sağ salim.

Es-es: Es-es bilmâq Hayal meyal hatırlamak; net hatırlayamamak.

Es-huş: Akıl, beyin; zihin.

Es-huşli: Aklı selim

Eşikmä-eşik: Kapıdan kapıya.

Eşik-teşik: Pencere ve benzer şeyler.

Eski-tüski: Eski püskü.

Ezmä-çürük: Çok konuşan, geveze.

Faqir-fuqarâ: Fakir fukara.

Fäzi-kämâlât (fäzlu kämâlât): Olgunluk.

Fisk-fücür (fisku fücür): Fitne ficir.

Fısqı-fäsâd: Entrika, fesat.

Fitnä-fäsâd: Fitne fesad.

Ğacı-ğucur: Gıcirtı.

Ğadir-budur: Düz olmayan, inişli çıkışlı; eğri büçrü.

Ğala-ğâvur: Gürültü patırtı.

Gälmä-gäl: Nöbetleşme, sırayla.

Ğam-ğussa: Üzüntü, sıkıntı; acı, dert.

Ğam-häsırät: Üzüntü, sıkıntı.

Gängir-günbür: gängir-günbür suhbät gürül gürül sohbet.

Gap-söz: Söz, sohbet, dedikodu.

Ğarç-ğurç: Garç gurç.

Gärd-çän: Toz toprak.

Gärd-gärd qıl-: Parça parça etmek.

Gärd-gubâr: Toz toprak.

Gär-gär kekır- (ses taklidi): Ger ger geçirmek.

Ğarq-ğarq terlâ-: Buram buram terlemek.

Ğıdı-bidi: Çekişme, sözle dalaşma; aile içindeki küçük tartışma; kapis.

Ğımır-ğımır ğımır- (ses taklidi): Kıpır kıpır kıpırdamak.

Gınâ-küdürât: Üzüntü, sıkıntı, sitem, yüzüne vurmak.

Ğıra-şırâ: 1. Tan. 2. Belli belirsiz; alacakaranlık.

Gir-gir äylän- (bâşi): Fırıl fırıl dönmek.

Ğır-ğır: Fır fır.

Ğıvır-ğıvır: Böceklerin hareketi ile ilgili olarak söylenir; kıpır kıpır.

Gör-yâr: Yaşam için gereken eşyalar.

Ğuc-ğuc: Yığın, bir yığın, çok.

Ğuddâ-ğuddâ: Kabarık kabarık.

Güldür-güldür (ses taklidi): Güldür güldür.

Gül-gül: Rengarenk.

Güm-güm (ses taklidi): Güm güm.

Güp-güp (ses taklidi): Güp güp

Güräs-güräs: Grup grup.

Gürs-gürs (ses taklidi): Güpür güpür.

Hak-huquq: Hak hukuk.

Hâl-ähvâl: 1. Hal. 2. Durum; sağlık durumu.

Hâli-baqudrät: Elden geldiğince.

Halp-zalp: Gönülden istekle.

Halqa-halqa: 1. Halka halka. 2. Damla damla.

Häng-mäng: Şaşkın. Häng-mäng bolmâq Şaşakalmak, akli durmak.

Hârîb-çârçâb: Yorulup.

Hârîb-tâlib: Yorulup.

Hâş-pâş: Az bir süre içinde, bir anda.

Hâş-pâş (degünçä): Çabuk, hızlı; çabucak, hızla

Hayr-ma'zur (qıl-): Ayrılma sırasında iyi dilekler bildirme, vedalaşma.

Häyt-hüyt (degünçä): Göz açıp kapayınca kadar.

Hâzâr-bâhâzâr: Binlerce, sayısız.

Hâzil-hüzül: Şaka maka, her türlü şakalar.

Hâzil-mâzâh: Şaka.

Hâzil-mutâyibä: Espri, nükte, zarif söz.

Hisâb-kitâb: 1. Muhasebe. 2. Hesap defteri; Hesap kitap. Hisâb-kitâb qılmâq 1.

Hesabını yapmak, hesaplamak. 2. Ödemek, hesap görmek.

Hüngir-hüngir (yığla-): Hüngür hüngür ağlamak.

Hüzür-hälâvât: Huzur, asayiş.

İçäk-çâvâq: İç organları.

İçin-taşın: İç ve dıştan ibaret.

İçki-taşqı: İç ve dışa ait.

İkir-çikir: Detay; ıvır zıvır, değersiz.

İlm-âmâl: Bir kişiyi, birine yakınlaştırmak veya uzaklaştırmak için yapılan büyü.

İlmâ-teşik: Delik deşik.

İlm-fân: İlim.

İlm-hünâr: İlm hüner.

İmi-dimi (iş): Gönülsüzce yapılan iş.

İsitmä-sâvutmä: Bir kişiyi, birbirine yakınlaştırmak veya uzaklaştırmak için yapılan büyü.

İssik-sâvuq: Sıcak soğuk yemekler, hayatın sıkıntıları.

İzmä-iz: İzini takip etmek.

İzzät-hürmät: İzzet hürmet.

İzzät-näfs: İzzetinefis.

Kämdän-käm: Çok az, nadiren.

Käm-käm: Az az.

Käm-köst: Eksik, ihtiyaç.

Kap-kättä: Koskocaman.

Käppä-käppä: Büyük büyük.

Käyf-säfä: Zevk sefa.

Käzâ-käzâ: Bilimi, zenginliği olan üst düzeyli insanlar.

Keçä-kündüz: Gece gündüz, sürekli.

Kelib-kelib: Sonunda, uzun süre değişmeyen durum hareket hakkında.

Ketmä-ket: Ard arda; aralıksız; Arka arkaya.

Kibr-hävâ: Kendini beğenme.

Kirim-çıqım: Gelir ve gider; girdi çıktı.

Kirt-kirt (ses taklidi): Ot kesme veya çiğneme sırasında çıkan ses.

Kiyim-keçäk: Giyim kuşam.

Köm-kök: Masmavi.

Kör-körânä: Körü körüne.

Köz-köz (qıl-): Başkalarının ilgisini çekmek için övünmek, gösteriş yapmak.

Köz-qulâq (bol-): Göz kulak olmak.

Küf-süf: Büyü sırasında veya hastayı iyileştirmede dua okurken söylenen söz.

Kulf-kälit: Kilit.

Kül-kül: Parça parça.

Küppä-kündüz: Güpe gündüz.

Läb-dähän: Ağız, konuşma kabiliyeti.

Lâm-mim: Lâm-mim demâslık Ağız açmamak, söylememek; hiçbir şey söylemeden.

Lâp-lâyıq: Çok uygun, çok layık.

- Låppä-lâyıq: Çok uygun, çok layık.
- Lättä-lüttä: Eski püskü bezler.
- Lättä-püttä: Eski püskü bezler.
- Lâv-lâv (yân-): Alev alev yanmak.
- Lim-lim (lıq tölä): Tıka basa dolu.
- Lıq-lıq (yut-): (ses taklidi) lıkır lıkır yutmak.
- Londä-londä: Açık açık, kısa kısa.
- Luq-luq (ses taklidi): Lıkır lıkır.
- Lütf-käräm: İyilik gösterme.
- Mâl-mülk: Mal mülk.
- Mâş-gürüç: Bembeyaz.
- Mäst-äläst: Kendini bilmeyecek derecede sarhoş.
- Mäydä-çüydä: Ufak tefek, önemsiz.
- Mevä-çevä: Her türlü meyveler.
- Miş-miş: Dedikodu; söylenti, şayia.
- Miyâv-miyâv (ses taklidi): Kedinin sesi miyav miyav.
- Moh-moh: Evde beslenen hayvanları çağırmada kullanılan söz.
- Mol-köl: Çok, bol.
- Momin-qâbil: Sakin, uslu.
- Murâd-maqşäd: arzu istek.
- Nâmmä-nâm: İsim isim.
- Nâm-nişânsiz: İssız; iz bırakmadan.
- Nân-nämäk: Rızık, hisse, pay, yemek.
- Näri-beri: İstemeyerek, el ucuyla.
- Näridän-beri: Gelişigüzel, öylesine.
- Närx-nävâ: Fiyat, değer; fiyatlar.
- Näsl-näsâb: Soy sop.
- Nävbätmä-nävbät: Sırayla; nöbetleşe.

Nâzâr-nâfâs: Kötü göz, nazar.

Nâzâr-pisând: Nâzâr-pisând qılmâslik Hor görme; hiçe sayma, küçümseme.

Nâz-ne'mât: Nimet.

Nest-nâbud bolmaq: Boşu boşuna yok olmak.

Nevârâ-çevârâ: Torunlar ev onların çocukları.

Ölä-ölgünçâ: Ölünceye kadar, sonsuz kadar.

Oldâ-coldâ: Tamamlanmamış, yarım kalmış; tertipsiz, dağınık.

Ölib-tirilib: Çaba gösterip, çok uğraşp.

Onqır-çonqır: Kasisli; eksik kesik, düz olmayan.

Oñ-ters: Her taraf.

Oq-dâri: Cephane, mühimmat; patlayıcı maddeler.

Oqtin-oqtin: Zaman zaman, ara sıra.

Oquş-yâziş: Okuma yazma.

Oq-yây: Ok yay.

Orım-yıgım: Ürün kaldırma, hasat; hasat mevsimi.

Oşâ-oşâ: Eskisi gibi, değişmemiş.

Ot-älâf: Her türlü yabani otlar.

Ot-âlâv: Ateş kıvılcım.

Ötgän-kätgän: Geçen, geçmiş

Oydim-çuqur: Esik kesik, düz olmayan.

Oyin-külgi: Eğlence, eğlenti, cümbüş; mutluluk.

Öz-özidän: Kendiliğinden. Öz-özidän ma'lüm Kendiliğinden anlaşılır.

Pağa-pağa: Parça parça, grup grup (bulut, pamuk, tütün için kullanılır).

Pälâ-pärtiş: 1. Karma karışık. 2. Tertipsiz; özensizce, gelişigüzel.

Pänd-nâsihât: Nasihat, öğüt.

Pärçâ-pärçâ: Parça parça.

Pärdâz-ändâz (qıl-): Makyaj yapmak.

Päst-bäländ: Büyük küçük.

Patır-patır: Patır patır.

Qaddi-qâmât: Boy pos.

Qaddi-qâmât: Endam, boy pos.

Qadim-qadim: Çok eskiden.

Qalgän-qutgän: Artık kalan.

Qalt-qalt (titrä-): Tir tir titremek.

Qançädän-qançä: Birkaç, pekçok; sayısız, hesapsız.

Qâp-qâp: Kap kap.

Qâp-qârä: Simsiyah, kapkara.

Qarama-qarşi: Karma karışık; karşı, zıt.

Qari-qartän: Yaşlılar.

Qari-quri: Yaşlılar.

Qari-yâş: Genç yaşlı.

Qarz-qurz: Borç morç, ufak tefek borçlar.

Qatâr-qatâr: Katar katar, sıra sıra.

Qatmä-qat: Kat kat.

Qat-qat: Kat kat.

Qaträ-qaträ: Damla-damla.

Qattıq-quruq: Kuruyan katılaşan.

Qâvâq-dimâğugä (qara-): Birinin isteğine, keyfine göre iş yapmak.

Qavat-qavat: Kat kat.

Qavm-qarındäş: Uzak ve yakın akrabalar.

Qayğu-älâm: Gam keder.

Qaytä-qaytä: Tekrar tekrar.

Qâzân-tâvâq: Kap kakak.

Qazi-qartä: Atın bağırsak ve etinden yapılan bir yiyecek.

Qıp-qızıl: Kıpkırmızı, kıpkızıl.

Qıp-yalangâç: Çırçıplak.

- Qıqır-qıqır (kül-): (ses taklidi) kıkır kıkır gülmek.
- Qışın-yâzin: Yaz kış; kış yaz, yıl boyu.
- Qıy-çüv: Gürültü, hay huy.
- Qol-âyâq: El ayak.
- Qollâb-quvvâtlâ-: Desteklemek; tarafını tutmak.
- Qoni-qoşni: Konu komşu.
- Qorqa-pisä: Korka korka.
- Qoşa-qoşa: Çift çift; çiftler çiftler, bir yığın, çok çifte, ikili.
- Qoşçı-qolânçı: Fakir, çiftçi.
- Qoyârdâ-qoymäy: İsteğine bakmadan, zorla mecbur ederek.
- Qudâ-ândä: Dünürlerin uzak ve yakın akrabaları.
- Qulâç-qulâç: Kulaç kulaç
- Qulâq-miyä (ye-): Konuşarak birini canından bıktırmak.
- Qumâq-qumâq: Top top, tane tane.
- Qup-quruq: Kupkuru.
- Qurâl-âslâhâ: Silah teçhizat.
- Qur-qur: Zaman zaman.
- Qurt-qumursqa: Küçük böcekler, kurtlar.
- Qut-bäräke: Zenginlik.
- Râhm-şâfât: Acıma, merhamet.
- Räng-baräng: Rengarenk; çeşitli, türlü.
- Royi-râst: Açıkça, açık.
- Sa'y-häräkät: Gönüllü davranış; özen; çaba, gayret.
- Säbât-mätânät: Yenilmez irade; sebat, metanet.
- Säbr-qanâât: Sabır, kanaat.
- Säbr-tâqat: Sabır.
- Saddi-bäst: Boy pos.
- Şâd-xandân: Mutlu.

Şäk-şübhä: Şüphe.

Şäk-şübhäsiz: Şüphesiz.

Şäldir-şüldir (ses taklidi): 1. Şarılı. 2. Boş boğaz; suyun hızla akmasından oluşan ses.

Şällä-çâpân: Namazda giyilen giysi.

Şäl-päl: Azıcık, biraz.

Şân-şäräf: Şan ve şeref.

Şänsiz-sänäqsiz: Haddi hesabı olmayan, sayısız.

Şân-şührät (şânu şührät): Şan şöhret.

Şapır-şupur (ses taklidi): Şapır şupur.

Şäppä-şäppä: Şap şap.

Şaqır-şaqır(ses taklidi): Şakır şakır.

Şaqır-şuqur (ses taklidi): Şakur şukur.

Şaq-şuq (ses taklidi): Şak şuk

Şärä-püçäk: İyiyi kötüyü ayırmak.

Şaraq-şuruq (ses taklidi): Şarak şuruk.

Şärbä-sär: Baştan başa.

Şärt-şärâit: Şartlar, koşullar, ortam, durum; vaziyet.

Şärt-şärt(ses taklidi): Şap şap.

Şärt-şurt(ses taklidi): Kağıt yırtarken çıkan ses, cırt cırt.

Şâşä-pişä: Acele acele; şaşarak, acele ederek.

Şâşmä-şâşär: Aceleci.

Şâşmä-şâşärlik: Acelecilik, acele.

Şävâl-cävâb: Soru cevap tarzındaki sohbet.

Şävďä-sâtıq: Alış veriş; Ticaret.

Şävğä-sälâm: Hediye.

Şävqın-surân: Çok gürültü.

Şavq-zävq: Zevk, şevk.

Şäv-şuv (ses taklidi): 1. Gürültü; patırtı. 2. Söylenti, rivayet; akan suyun sesi.

Şâvur-şuvur (ses taklidi): Her türlü hareket sonucunda oluşan ses.

Şâx-şâbbâ: Dal budak.

Sâyâ-sâlcın: Güneş ışığı düşmeyen yer, gölge.

Sâyır-sâyâhât: Gezmek, dolaşmak.

Sâyır-tâmâşâ: Seyretme, gezme.

Sekin-âstâ: Yavaş yavaş.

Sekin-sekin: Yavaş yavaş.

Sihât-sâlâmât: Sağ salim.

Sihât-sâlâmâtlik: Sihat, selametlik.

Şikvâ-şikâyât: Şikayetler.

Silâb-siypâb: Okşayarak.

Sip-sillik: Tertemiz.

Şip-şip (ses taklidi): Arabaların çıkardığı ses.

Sirâ-sirâ: Hiç.

Sir-âsrâr: Bütün sırlar.

Şirin-şâkâr: Pek lezzetli.

Sir-sinâât: Sırlar.

Şivir-şivir (ses taklidi): Fısıltı.

Sözmâ-söz: Aynen, kelimesi kelimesine.

Sulh-sâlâh: Barış, anlaşma.

Süpürüb-sidirimâq: Toz bırakmadan temizlemek.

Şu-şu: -den beri.

Suyuq-quyuq: Sulu ve koyu yemekler.

Tâ'rif-tâvsif: Geniş açıklama.

Tâât-ibâdât: İbadet.

Tâb-tâqat (tâcu taxt): Tacı taht.

Tâg-tâmır: Kök temel.

Tâg-taxt: Bir kimsenin aslı, nesli nesebi.

Täkä-pük: Sıçrama, korkma ifadesi.

Täkä-pükä: Korkma, telaş.

Täkä-täkä: Bozan karıştıran.

Tälân-târâc: Bir şeyin her tarafından çekip paylaşma, yağmalama.

Tälâş-târtiş: Tartışma, münazara.

Tâlâ-tâlâ: Lif lif.

Tâlim-tâlim: Tutam tutam (saç için)

Tân-cân (tânu cân): Bir kişinin bütün varlığı.

Tâniş-biliş: Tanıdık.

Tâpâ- tutâ: Biraz biraz.

Tâpgân-tutgân: Varı yoğu, çalışarak elde edilen şeylerin hepsi.

Tapıra-tupur (ses taklidi): Tapır tupur.

Tapır-tupur: Tıpır tıpır.

Tâppâ-taxt: 1. Tıpkı. 2. Hazır.

Tâppâ-täyyâr: Hazır, hap hazır.

Tap-tap (ses taklidi): Tapır tapır.

Tâp-tâzâ: Tertemiz.

Tâp-tâzâ: Tertemiz.

Tâp-tâzâ: Tertemiz.

Taqır-tuqur (ses taklidi): Takır tukur.

Târâm-târâm: Renk renk.

Târ-mâr: Tarumar, bozgun. Târ-mâr qılmâq Tarumar etmek.

Târs-târs yâril-: Çatır çatır çatlama.

Târt-târt: Yağmalamak.

Tâsir-tüsür (ses taklidi): Arka arkaya tekrarlanan ses ile ilgili.

Tâş-târâzi: Terazî ve onun taşları, ölçü.

Tävâ-tâzârrü: Af dileme, özür dileme, yalvararak af dileme.

Tecâb-tergâ-: İktisat etmek, dikkatli harcamak.

- Telefon-avtomat: Umumi telefon.
- Telefono-gramma: Telefon yazısı.
- Temir-beton: İçine demir çubuklar konulan beton.
- Temir-tersäk: Demirden yapılan şeyler.
- Teñ-tüş (teñü tüş): Yaş bakımından eşit olan.
- Tetä-pâyä: Yeni yürümeyi öğrenen, yürümeye başlayan çocuklar için söylenir.
- Tez-tez: Tez tez, çabuk çabuk; sık sık.
- Tikkämä-tikkä: Korkmadan, cesurca.
- Tilkä-pärä: Parça parça.
- Tilkä-tilkä: Parça parça.
- Tinç-tátuv: İyi geçinen.
- Tinib-timçimäs: Hiç dinmeyen, hareketli.
- Tirs-tirs (ses taklidi): Küt küt kütlelemek.
- Tit-pit (bol-): Dağılmak, alt üst olmak.
- Tökin-sâçin: Bol.
- Tökis-tügäl: Her yönden tam, tamam.
- Tolä-tökis: Eksiksiz, mükemmel.
- Töppä-toğrı: Dosdoğru.
- Turıb-turıb: Çok zaman geçip.
- Tuz-nämäk: Yemeğin tuzu, yiyecek.
- Ulâq-kurâq: Yamalı yamalı.
- Ulâq-ulâq: Yamalardan ibaret, yaması çok olan.
- Ulây-bulây: Her türlü bahane.
- Unçä-munçä: Biraz, az miktarda; şöyle böyle.
- Undän-bundän: Ondan bundan.
- Ürf-âdät: Adet, örf.
- Ur-sur: Kavga, dövüş, arbede.
- Ur-yığıt: Yumruk kavgası.

Üst-bâş: Üst baş, ayakkabıdan başka bütün giysiler.

Üstmä-üst: Üst üste.

Uvun-todä: Eski püskü, düzensiz.

Uyalmöy-netmäy: Utanmadan, utanmazca.

Üy-cây: 1. Ev bark. 2. Aile; yaşanan yer, ev.

Üy-rozgâr: Yaşanan, hayat.

Üzil-kesil: Kesin, kesinlikle.

Üzük-yuluq: Birçok yerinden kopmuş, parça parça; kesik kesik, bölük pörçük.

Vağır-vuğur: Gürültü.

Vaqır-vaqır: Kurbağanın durmadan ötmesi ile ilgili.

Vaqt-bevaqt: İstenilen vakitte, istenen zaman.

Vaqt-vaqt: Zaman zaman.

Vaq-vaq (ses taklidi): Kurbağanın sesi.

Vâraq-vâraq: Sayfa sayfa.

Vâyran-tälqân (qıl-): Viran etmek, yerle bir etmek.

Vây-vây: Vay vay.

Vicir-vicir (ses taklidi): Kuşların durmadan ötmesi ile ilgili; cıvıl cıvıl.

Vic-vic (ses taklidi): Islak odunun yanması ile ilgili ses.

Viz-viz (ses taklidi): Arıların sesi ile ilgili.

Xah-nâxah: İster istemez.

Xaltä-xultä: Torba morba, her türlü torbalar.

Xâl-xâl: Sırtı benler veya bene benzeyen şeylerle kaplı olan.

Xâm-xatälä: Yarı pişmiş, ham.

Xandân-xuşân: Gülen ve başkalarını güldüren kişi. Güler yüzlü.

Xâr-xas: Çör çöp.

Xâr-zâr: Hakir, düşgün; ağır.

Xas-xaşäk: Çör çöp.

Xâtin-qızlär: Kadınlar, bayanlar.

- Xätin-xalâc: Kadınlar, kadınlar ve kızlar.
- Xat-pät: Mektup ve mektup türü şeyler.
- Xat-sävâd: Okuma yazma.
- Xat-sävâdli: Okur yazar.
- Xatti-häräkät: Davranış hareket, hal ve gidiş.
- Xattı-mühr (qıl-): Resmi olarak bir mülkü satmak.
- Xat-xabâr: Haber.
- Xavf-xatâr: Korku; kuşku.
- Xılma-xıl: Çeşit çeşit, türlü türlü.
- Xorâm-nâhorâm: İster istemez.
- Xor-xor (içme-) (ses taklidi): Bir şey içerken çıkan ses.
- Xulq-ätvâr: Ahlak, huy, karakter.
- Xulq-ätvâr: Karakter, huy.
- Xur-xur (ses taklidi): Horul horul.
- Yäkkämä-yäkkä: Baş başa, teke tek.
- Yälğân-yäşık: Yalan dolan, uydurma.
- Yält-yält (qıl-) : Yaldır yaldır yanmak.
- Yäl-yäl: Işık saçarak, parlayarak.
- Yämâq-yäsmâq: Yamalı yamalı, eski.
- Yäm-yäşil: Yemyeşil.
- Yäñil-yälpi: Çok hafif, ufak tefek.
- Yâni-ver: Çevre.
- Yânmä-yân: Yan yana.
- Yäp-yälängâç: Çırçıplak, anadan doğma.
- Yäp-yängi: Yepyeni, gıcır gıcır.
- Yärâğ-äslähä: Her türlü silah.
- Yâr-âğayni: Dostlar, arkadaşlar, tanıdıklar.
- Yâr-birârdâr: Arkadaşlar, dostlar.

Yâr-cora: Arkadaşlar, dostlar, tanıdıklar.

Yârim-yârti: Yarım yamalak.

Yâr-kök: Yer gök.

Yâr-yâr: Bir çeşit şarkı.

Yâr-yâr: Kızı gelin ederken söylenen ve her beyti “yar yar” ile biten şarkı.

Yäsän-tüsän: Süslü, süslenmek.

Yâş-qari: Genç yaşlı.

Yığım-terim: Mahsul kaldırma, hasat.

Yığım-terim: Mahsul kaldırma, hasat.

Yığı-sığı: Birkaç kişinin ağlaması, ağıtlar.

Yigit-yälän: Delikanlılar, gençler.

Yılmä-yıl: Yıldan yıla.

Yırtıq-yämâq: Yırtık pırtık (giysi).

Yolmä-yol: Satır satır.

Yol-yol: Çizgili.

Yol-yoläkây: 1. Yolda giderek, yol üstü. 2. Geçerken, arada; yol boyu, söz arasında.

Yol-yorıq: Düzen, kural, yönetmelik; talimat.

Yügür-yügür: Koşuşma, telaş; koşa koşa.

Yumälâq-yâstıq: Yarım yamalak, üstün körü.

Yum-yum: Yum-yum yığlämâq Çok ağlamak.

Yüriş-turiş: Kendine hakim olabilme, davranış tutum; hal ve gidiş.

Yüzmä-yüz: Yüz yüze, yüzbeyüz.

Yüz-xâtir: Endişe, iki yüzlülük. Yüz-xâtir qılmâq Hatırını saymak, yüzüne vurmamak, bizde kalsın demek.

Zähär-zaqqum: Zehir zıkkım.

Zärär-zähmät: Zarar ziyan.

Zävq-säfâ: Zevk sefa.

Zävq-şavq: Zevk şevk.

Zeb-ziynät (zebi ziynät): Ziyinet eşyaları.

Zer-zäbär (qıl-) (zerü zäbär): Alt üst etmek.

Zil-zämbil: Kaldıramayacak kadar ağır şey.

Ziyân- zähmät: Zarar zahmet.

Zor-bäzor: Güçlükle, güç bela.

Zormä-zoräki: Zoraki, zorlukla.